MAGNUS EHRNROOTH

Casimir Ehrnrooth

Trogen tvenne tsarer
och en furste
Alexander

FINSKA VETENSKAPS-SOCIETETEN

MAGNUS EHRNROOTH

Casimir Ehrnrooth

Trogen tvenne tsarer
och en furste
Alexander

FINSKA VETENSKAPS-SOCIETETEN

Magnus Ehrnrooth

CASIMIR EHRNROOTH
Trogen tvenne tsarer och en furste
ALEXANDER
Helsingfors 2002

Första upplagan publicerad 1965 (Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland nr. 411)
Andra reviderade upplagan publicerad 2002 (Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 156 a)
Epub publicerad 2015 av Magnus Ehrnrooths stiftelse (Produktion Suomen E-painos Oy)
Bakpärmens bilder: Casimir Ehrnrooth, Furst Alexander av Bulgarien (Museiverket), Alexander II och Alexander III (Helsingfors universitets museum)

ISBN 978-952-6613-32-1

Till minnet av min Mor

Innehåll

Redaktörens förord till den nyutgivna upplagan

I Casimir Ehrnrooths föräldrar och miljön kring barndomshemmet

Casimir Ehrnrooths första läroår

De första åren i Petersburg

Magnus Ehrnrooths öden under Orientaliska kriget

II Fälttåg mot olydigt bergsfolk i Kaukasien

III Casimir Ehrnrooths polska år

Nio mörka decennier i Polens historia

Insurgenterna slår till

Ehrnrooths årslånga fronttjänst

”Än är Polen ej förlorat”

IV Rysk-turkiska kriget 1877-78

Krigets bakgrund

Rysk offensiv, reträtt och seger

XI divisionen vid Donaus vänstra strand

XI divisionen vid Osman-Bazar avsnittet

XI divisionen utanför Bukarests portar

V Furst Alexanders krigsminister och rådgivare

Furstendömet Bulgarien tar form

Furst Alexanders första regentar

Casimir Ehrnrooth krigsminister i Bulgarien

Miljön kring furstehovet i Sofia

Krigsministern träder i funktion

Rövarterrorn i östra Bulgarien
Militära lag- och organisationsfrågor
Krigsministerns kontrovers med sin furste och sina medministrar
Ehrnrooth, Kumani och orientexpressen
Mordet på Alexander II och tronskiftet
Casimir Ehrnrooth uppvaktar konung Carol av Rumänien
Furstens kris närmar sig
Suspension av statsförfattningen eller furstens abdikation
Valseger och triumf i Sistovo
Suspensionens upphovsman i skärselden
Furst Alexanders motgångar, segrar och fall
Casimir Ehrnrooth som stormakternas stridsäpple
Furst Alexanders död och eftermäle
VI Tio år vid Finska statssekretariatet i Petersburg
Statssekretariatet, Finska Kommittén och Senaten
Postfrågan
Kodifikationen av Finlands lagar
Suspensionen av den nya strafflagens promulgering
Lantdagen 1801
Presslagstiftningen
T.f. kansler för Alexandersuniversitetet i Helsingfors
Världsutställningen i Paris 1889
Umgänge och vänner i Petersburg
Alexander III:s död och eftermäle
VII Undangömd för världens blickar – de sista levnadsåren

Gustaf Adolf och Jeanette Ehrnrooths barn
Casimir Ehrnrooth förlänade ordnar och kraschaner
Tryckta och otryckta källskrifter
Tillägg av Magnus Ehrnrooth
Hänvisningar
Personregister
Illustrationer

Redaktörens förord till den nyutgivna upplagan

Den av Magnus Ehrnrooth författade biografin över generallöjtnant Casimir Ehrnrooth publicerades på svenska av Svenska Litteratursällskapet år 1965 och av förlagsaktiebolaget Otava på finska i översättning av Yrjö Soini år 1967. Båda ut-gåvorna är sedan länge slutsålda. Med anledning av att 100 år förflutit sedan författarens födelse år 2001 har Finska Vetenskaps-Societeten önskat uppmärksamma detta jubileum genom att publicera båda böckerna på nytt. Magnus Ehrnrooths verk belyser på ett ypperligt sätt såväl Rysslands och Finlands historia på 1800-talet som tidens kulturhistoria, sociala liv och seder och bruk. Det åskådliggör den förtjänstfulla och sällsynt mångsidiga livsgärning som en representant för en betydande finsk släkt har uträttat på det internationella fältet inom det ryska kejsardömet. Nyutgivningen i den ärevördiga, år 1857 av Vetenskaps-Societeten grundade serien Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk är också en hedersbevisning till Magnus Ehrnrooths stiftelse, som genom Vetenskaps-Societeten under årens lopp har givit ett omfattande ekonomiskt stöd till forskning inom astronomi, matematik, fysik, kemi och medicinsk kemi.

Förutom rättelser av fel har endast smärre ändringar av originaltexten gjorts. De flesta av dessa baserar sig på av Magnus Ehrnrooth själv i ett litet häfte utgivna korrigeringar och tillägg. Eftersom det hade ställt sig vanskligt att få tag på de ursprungliga bildoriginalen, har de flesta bilderna skannats från de redan en gång publicerade bilderna, vilket leder till att kvaliteten inte är den bästa möjliga. Kartbilagorna i slutet av boken är

publicerade i ursprungligt skick, något förminskade. Dorrit Andelin har bidragit med korrekturläsning av den skannade råtexten, Eero Roine har för pärmen fotograferat det porträtt av Casimir Ehrnrooth som finns i Krigsmuseet, och Maarit Inbar har svarat för pärmens grafiska utformning. Ett hjärtligt tack till alla dessa.

Vanda i mars 2002
Paul Fogelberg

I Casimir Ehrnrooths föräldrar och miljön kring barndomshemmet

Under de första decennierna av 1800-talet dök pestartade sjukdomar med korta mellanrum epidemiskt upp i vårt land, och sina flesta dödsoffer skördade farsoterna bland barnen. Särskilt hårt hemsökt av den lömska fienden blev Nastola, en glest befolkad, vidsträckt socken, belägen på ömse sidor av den långsträckta moränåsen* Salpausselkä, som skiljer de sjörika tavastländska skogsbygderna från Nylands bördiga slättland. År 1833 föddes 143 barn i Nastola, men samma år föll 168 barn och 25 vuxna offer för en våldsamt härjande smittkopps- och dysenteri-epidemi. Bland de underhavande på Sesta gård i denna socken hade under februari och mars fyra personer – gårdens tjugonioåriga inspektor, en ung tjänsteflicka och två barn – insjuknat och efter några dagars svåra plågor bärgats av liemannen. Senare ryckte farsoten ytterligare bort några spädbarn på gården.

** Författaren använder denna vetenskapligt inkorrekta term för israndbildningen Salpausselkä. Red. anm.*

Det var alltså inte med alltför stora förhoppningar general Gustaf Adolf Ehrnrooth och hans maka Johanna Christina, född von Platen, motsåg sitt tolfte barns födelse. De hade redan bäddat ned i graven fem barn i späd ålder, och det hälsotillstånd som rådde i landet bådade minsann inte gott för den väntade telningen. När gossen sedan den 26 november 1833 gjorde sin entré på Sesta, hyste föräldrarna således föga hopp om att få behålla honom. Det tycktes redan faddrarnas fåtal ge besked om – de var bara sex, medan äldsta dottern i familjen kunde ståta med ett tjog, och flere av de andra barnen hade att visa upp ett drygt dussin personer, som stod faddrar vid deras dop.

Den lille gossen, som vid sitt dop den 27 december erhöll namnen Johan Casimir, visade sig vara utrustad med en stark fysik, nödvändig för att kunna motstå kommande strapatser och med goda nerver, oundgängliga för att kunna genomföra de uppgifter ödet hade i beredskap för honom. Och att han i sina två manliga faddrar funnit goda uppfostrare och säkra vägledare visade sig, då han trädde ut i livet. Under sitt i det närmaste

åttioåriga liv gjorde han som militär och statsman sin ätts namn känt i hela det dåtida Europa.

Då finska militären 1812 återupprättades fick sönerna inom det första ståndet ånyo möjlighet att välja den militära levnadsbanan. Att krigaryrket lekte Casimir Ehrnrooth i hågen redan under hans barnaår var fullt naturligt. Flera generationers krigarblod flöt i hans ådror. Bland sina manliga förfäder inom de närmast föregående tre generationerna kunde han räkna två generalmajorer och en major Ehrnrooth, två överstar von Platen och en överstelöjtnant Munck. Och då han nått den ålder, då barnens första hemundervisning i abc och franska brukade anförtros en ”guvernant”, hade hans äldste bror Magnus redan dimitterats från Finska Kadettkåren. Envar av de här nämnda förfäderna hade deltagit i de förhärjande krig, som under deras mannaår ödelade Finland.

För Gustaf Adolf Ehrnrooth torde efter freden i Fredrikshamn valet av fosterland inte ha varit svårt. Liksom hans far och farfar hade han så starkt levat sig in i förhållandena vid det forna svenska kungarikets utposter i öster, att hos honom aldrig någon tanke på en överflyttning till själva moderlandet hade vaknat.

I Finland hade de nya fredstida förhållandena snabbt stabiliserats. 1812 återupprättades enligt Alexander I:s vilja tre regementen, och vart och ett av dem bestod av två 600 man starka bataljoner. Överste Gustaf Adolf Ehrnrooth utsågs till chef för ”Andra Kejserliga Finska Jägare Regementet”. Bataljonerna skulle utbildas helt i överensstämmelse med de principer som följts vid f.d. Savolax-brigadens jägarregementen. Sitt uppdrag skötte regementschef Ehrnrooth till storfurstens fulla belåtenhet att döma av att han, efter företagen mönstring av några kompanier inför hans kejserliga majestät på Parola malm den 11 september 1819, i nåder blev befordrad till generalmajor. Två år senare blev han tillförordnad att efter generalmajor H. Reuterskjölds frånfälle efterträda denne som divisionschef för Finska Militären.

På denna höga post beredde honom kasernförhållandena i landets nya huvudstad det största bekymret. Projekt för nybyggnader saknades inte, men då Ehrnrooth skriftligt förfrågade sig hos generalguvernör Steinheil om orsaken till dröjsmålet med projektets förverkligande, fick han den 8

juni 1822 till svar, ”att byggnadskommitténs ordförande, verkliga statsrådet J. A. Ehrenström för dessa byggen anhållit om 120 000 Rub. ass., men då storfurstendömets caisse militaire inte för närvarande ser sig i stånd att utanordna denna summa, anser sig Ehrenström tvungen att uppskjuta bygget”. Då Steinheil förmodade, att kassabristen skulle bli mycket långvarig anmodade han divisionschefen att försöka finna ”quelque moyen pour remédier à ce mal, par exemple, s’il ne serait pas possible à la Caisse d’Artell de ce Bataillon d’avancer une partie de la Somme requise, jusqu’à ce que la Caisse Militaire se trouve dans le cas de rembourser cette avance”.*

** ”något botemedel mot detta onda, t.ex. om det inte vore möjligt att från bataljonens artellkassa förskottera en del av den äskade summan, tills militärkassan ser sig i stånd att återgälda förskottet”.[SA]*

Förhållandet mellan Ehrenström och Gustaf Adolf Ehrnrooth hade några år varit kyligt, men intet tyder på att kasernbygget för den skull förhalades. Ehrenström själv hade fått pröva på många besvärligheter och motgångar under sitt ”fjortonåriga galärslavarbete” som byggnadskommitténs ordförande. Hans framsynthet, energi och klokhet erkändes oförbehållsamt och öppet av de styrande i landet, men trots det förstod de inte vikten av att se till att han fick sådana levnadsvillkor, som motsvarade hans ansvar och prestationer. De många misslyckade politiska spekulationer, som han under de gångna åren blivit inblandad i, hade gjort honom bitter och misstänksam. Hans intimaste vän, dåvarande landshövdingen i Nylands och Tavastehus län, Fredrik Stjernvall, gjorde allt för att förhjälpa honom till en ordentlig avlöning. Stjernvall var samtidigt ett säkert och pålitligt stöd för honom, då han sökte hjälp och förståelse för sina privata bekymmer. Men innan J. A. Ehrenströms roll som en av de otaliga pjäserna på Casimir Ehrnrooths levnads schackbräde närmare berörs, är det skäl att återvända till kasernbyggena, som sköts åt sidan ett slag på grund av kommentarerna i detta stycke.

Divisionschefen blev inte tvungen att tillgripa det problematiska finansieringssätt, som Steinheil föreslagit för kasernbygget. Då greve Rehbinder på uppdrag av kejsaren anlände till Helsingfors för att göra sig förtrogen med byggnadsplanerna för de närmaste åren, förelades honom projekten till stadens blivande teaterhus och till kasernen. Efter informationen inbjöds greven till en så lukullisk festmåltid, att han efter

den vägrade att företa den långa färden till Sandviken för att bese den för kasernen bestämda tomten. Han förklarade, att han ansåg kasernen viktigare än teatern och bestämde därför, att kasernen skulle uppföras på den för teatern reserverade tomten, som var belägen i södra utkanten av centrum. Beslutet stadfästes av kejsaren, medlen beviljades, och 1825 kunde den av Engel ritade vackra kasernen vid nuvarande Kaserntorget tas i bruk. [1]

Divisionschefen residerade i den dåtida stadens ståtligaste hus, dvs. miniatyrpalatset vid Södra Esplanadgatan, som i våra dagar är statsrådets festvåning. De fester han föranstaltade i de då nya och slottsliknande salarna betraktades av hans samtida som höjdpunkterna i stadens nöjesliv. Särskilt omtalad blev den magnifika invigningsbalen, som gick av stapeln den 20 januari 1823. Sammanlagt 170 personer hade inbjudits, bland dem de kejserliga förtroendemännen, senatsledamöterna, officerarna – alla i lysande, ordensprydda uniformer – samt ett otal gäster från staden och landsorten, allesamman representanter för den högsta societeten. Balen avblåstes kl. 5 på morgonen, och den ansågs länge som den briljantaste som någonsin hållits i staden. [2]

I september 1823 avgick Steinheil från generalguvernörsposten, och allt tyder på att hans efterträdare, Zakrevskij, från början hade intagit en mycket reserverad hållning gentemot de finska officerarna. Den livliga korrespondens med divisionschefen, som Steinheil hade upprätthållit, tycks Zakrevskij inte ha fortsatt, ty inte ett enda brev från den sistnämnde står att finna bland Gustaf Ehrnrooths efterlämnade papper.

1825 blev förhållandet mellan Zakrevskij och officerarna mycket spänt. Anled-ningen var, att några av de sistnämnda hade setts sitta som körsvenner på kuskbocken, då de med sina damer hade företagit en åktur genom staden. Skämt av det slaget torde inte ha varit okända i Ryssland, men Zakrevskij hotade att med arrest straffa envar, som tillät sig något sådant. Något samband mellan Ehrnrooths anhållan om avsked och Zakrevskijs trakasserier mot officerarna torde inte ha förefunnits. Sannolikare är antagandet, att han – liksom så många av hans jämnåriga, forna krigskamrater – föredrog, att framom tjänstgöringen vid den stympade finska krigsmakten ägna sig åt en privat verksamhet, som låg hans håg närmare, och som han ansåg lämplig att ännu under många år offra hälsa och krafter på.

1826 anhöll Gustaf Adolf Ehrnrooth om avsked, vilket den nykrönte Nikolai I med i nåder tillagd pension och rättighet att bära uniform beviljade honom. I en minnesteckning, som publicerades i Helsingfors Dagblad efter hans död, blev Gustaf Ehrnrooths militära verksamhet efter kriget uppmärksammad med följande rader: ”Monarken, Fäderneslandet, Äran, dessa voro hans ungdoms hänförelser, och för dem skulle han även i sin ålderdoms höst villigt ha trotsat tusende faror. Rättvis och nitisk chef omfattade han sitt regementes och sin divisions väl med hela värman av sin eldiga själ. Han ägde därför sina underlydande kamraters kärlek och oinskränkta högaktning, varpå han fick röna flere bevis. Den för hans känsliga hjärta mest tillfredsställande hyllningen erfor han, då chefen för Första Finska infanteriregementet greve Gustaf Armfelt å Officerskorpsens vägnar överlämnade till honom en dyrbar och smakfullt prydd värja, med namnen på de 12 slag och affärer, i vilka han under Finska Kriget deltagit, vart och ett omfattat av en lagerkrans, ingraverad på klingan.” [3]

Då Gustaf Ehrnrooth efter kriget definitivt återvände till Finland, var tiden mogen för honom att lägga grunden till ett eget hem och skapa en familj. Hans blickar föll på och fastnade vid hans kusin Magnus Johan Ehrnrooths yngsta svägerska Margaretha Sofia Tandefelt, som var född den 1 september 1792. Deras svärmeri nådde snart det stadium, då det för förälskade ungdomar på den tiden var brukligt att utväxla små berlocker, hopflätade av respektive parters hår och omsirade av guldfiligran. De var avsedda att av den kvinnliga parten bäras som örhängen och av den manliga att fästa vid klockkeden. Det är inte känt, om denna ”trolovning” följdes av en förlovning med sedvanlig ringväxling, innan den unga fästmön insjuknade i dysenteri och den 28 juli 1811 rycktes bort av liemannen.

Men något mindre än tre år efter denna tragiska händelse hade Gustaf Ehrnrooth i en kusindotter till den avlidna fästmön funnit sin livsledsagarinna. Hon hette Johanna Christina, men hade från sin tidigaste barndom kallats Jeanette. Hon var född den 2 oktober 1796 och yngsta dotter till överste Gustaf Bogislav von Platen och hans hustru Margaretha Elisabeth Stjernvall.

Gustaf Bogislav von Platen hade som major deltagit i Gustaf III:s krig mot Ryssland och under en drabbning blivit svårt blesserad. Jeanette hade

knappt fyllt 9 månader då hennes moder plötsligt rycktes bort av döden. Men i sin mormor Margaretha Stjernvall, född Tandefelt, fann hon och hennes sex äldre syskon en öm vårdarinna och en klok uppfostrarinna. Vid sjutton års ålder hade Margaretha Tandefelt givit sin hand och sitt hjärta åt den levnadslustige hovjunkaren Carl Gustaf Stjernvall. Efter några års äktenskaplig lycka blev hon änka och ställdes då inför den mindre angenäma situationen att möta en mängd kreditorer, som infann sig hos henne för att göra utmätning. Hon mötte dem på trappan med nycklarna till huset i sin hand, och sade beslutsamt: ”Giv mig tid, och jag skall, vid Gud, göra var man rätt.” Hennes ord gjorde intryck, kreditorerna avlägsnade sig, och genom en klok hushållning satt hon efter ett tiotal år skuldfri på sin gård, och då hon vid 80 års ålder gick bort, efterlämnade hon en ansenlig förmögenhet, som utgjordes av ett rikt bo och många till stamgodset Gammelgård och Porkala inköpta hemman. Och likväl var gästfriheten på Gammelgård känd i hela landet, och det glada, friska liv som fördes där lockade dit ungdomen inom det första ståndet för längre eller kortare besök. Hon hade tretton barnbarn, som på Gammelgård levde som syskon och knappast anade, att de hade olika föräldrar. Hur det var möjligt för ”gamla gumman på Gammelgård” att med ett sådant hushåll, barnbarn, deras föräldrar, betjäning och gäster samla en förmögenhet är en gåta. I allmänhet mottog hon långväga och långvariga gäster med stor belåtenhet, fast det stundom hände att ett ”pärkelee” undslapp henne, då trängseln blev för stor. [4]

Jeanettes barn fick aldrig uppleva sin mormorsmor, hon dog 1816. Men med traditionens makt blev hon för dem med tiden en sagoomspunnen gestalt, och många av de berättelser och anekdoter de i sin ungdom hörde om ”stora mormor”, har de som arv lämnat åt senare generationer.

Gustaf Bogislav von Platen hade 1796 utnämnts till överste för Tavastehus regemente. Efter fredsslutet 1809 blev han pensionerad och slog sig ned på sin gård Juttila i Lampis. Den 14 juni 1813 firades hans sextioårsdag med stor pompa på Juttila. Bland gästerna märktes regeringsrådet och ordföranden i kommittén för återuppbyggandet av Helsingfors Johan Albrekt Ehrenström. Under de festliga dagarna förälskade sig Ehrenström häftigt i Jeanette von Platen, som då var 16 år och 7 månader gammal. Det var hennes första kärleksromans, och att en flicka upplevde en sådan vid så unga år var inte alls något ovanligt under

förra århundradet. Ehrenström anförtrodde sig angående sin ömma låga åt bröderna Fredrik och Carl Stjernvall – båda landshövdingar. Att inte bara Ehrenström utan också bröderna Stjernvall var osäkra i fråga om Jeanettes känslor och hennes inställning till ett eventuellt frieri framgår av ett brev från Fredrik Stjernvall till brodern Carl. Det är daterat i Tavastehus den 22 oktober 1813. Han skriver bl.a.:

”Jag kan ej se att Ehrenströms proposition i fall han verkligen skulle göra någon antages, om den icke behagar Flickan själv, men därom ber jag på det högsta att Jeanette preveneras, på det hon varken av surprise eller en viss embarras, som vid det tillfället vore förlåtligt, ej giver honom något sådant svar eller eljest exprimerar sig på sådant sätt, som kan ge den delicata och ömtåliga mannen tillfälle att grubbla eller finna sig på något sätt humilierad. – Jeanette bör finna sig hedrad av en så vettig och förtjänstfull mans hommage, även om hon icke skulle vilja eller kunna ge honom sin hand – vore Jeanette min dotter tillstår jag emellertid, att jag ej skulle hesitera ett ögonblick att ge honom henne till hustru, med mycken övertygelse att hon borde bliva lycklig uti denne förbindelse.” [5]

Fredrik Stjernvalls brev till brodern den 29 mars 1814 tyder på att Ehrenström redan visste att han fått en rival, men han hade ännu inte anförtrott sina vänner något i saken. Men i ett brev i april talade Fredrik om för sin bror Carl, hur bitter Ehrenström var över att han hade blivit slagen ur brädet av Gustaf Ehrnrooth. På Gammelgård hade bröderna Stjernvall blivit invigda i vad som höll på att ske mellan Jeanette och Gustaf Ehrnrooth. Och med anledning av Ehrenströms brev skrev Fredrik till Carl bl.a.:

”Jag kan och vill ej förhålla dig Ehrenströms bittra brev, som jag anser ganska viktigt och upplysande uti det ämne, som angår hans framtida lycka eller åtminstone hans ännu förevarande utsikter därtill. Han nästan förbannade den stund han flyttat hit till landet, och med ett ord syntes mig så upprörd, att jag beslöt i mitt nästa brev att calmera honom genom en närmare upplysning om vad passerat – med det tillägg av egna compositioner, att man på Gammelgård allt för väl kände Ehrnrooths i denna del inconsequenta och gyckelaktiga conduite för att därvid fästa ett reellt avseende eller ens inlåta sig uti ett bestämt svar på en kanske obestämd fråga. Såsom ytterligare smickrande för hans upprörda inbillning nämnde jag, att säkerligen den, som lärt känna och värdera en

Ehrenström, icke skulle så lätt kunna fångas av en tokpratare de profession – att vår vän har solida planer och att hans parti är taget i fall, vid Kejsarens återkomst, något kan av hans vänner regleras för hans bättre utkomst för framtiden, därom skulle jag numera anse mig vara förvissad – varför jag ock hjärteligen skulle önska att Jeanette icke måtte låta intaga sig utav Ehrnrooths tokprat, ty jag tror verkligen att hon skulle bli lyckligare med den vettiga och aimabla man hon, ehuru på hans äldre dagar, gjort till proselyt, och vars avgud hon blivit!" [5]

Av brevet framgår att Jeanette hade skänkt Gustaf Ehrnrooth sitt hjärta. Det är mycket sannolikt att "gumman på Gammelgård" för sitt barnbarn hade framhållit vad det betyder för en 16 års flicka att gifta sig med en 52-årig man. Att den unga flickan emellertid hyste vissa känslor för den gamle mannen och att äventyret för henne var en vacker romans är högst antagligt.

Ehrenström gifte sig sex år senare med Hedvig Lagerborg, som var jämnårig med honom. Och Ehrenströms agg till Gustaf Ehrnrooth försvann med åren. Då han på äldre dagar kunde konstatera, att Jeanette levde i ett lyckligt äktenskap föll det som en gång varit i glömskans djup. Att så verkligen var fallet bevisas av, att makarna Ehrnrooth kallade Ehrenström till fadder åt sin son Carl Albert. Och enligt vad släkttraditionen har att förtälja skulle modern ha valt namnet Albert för att påminna Ehrenström om deras ungdomsromans.

Bröllopet mellan Gustaf Adolf Ehrnrooth och Jeanette von Platen hade stått den 13 september 1814. Under den tid generalen var regementschef bodde familjen i Lovisa, men sedan han blivit divisionschef och flyttat in i det för denne avsedda huset vid Södra Esplanadgatan i Helsingfors bodde familjen dels där, dels på Sesta.

1791 hade Gustaf Ehrnrooths far Carl Gustaf blivit ägare till Sesta gård i Nastola. Gårdens förre ägare var den politiske äventyraren, överste Göran Magnus Sprengtporten, som i februari 1790 jämte de mest kompromettерade av "Anjala- männen" dömts att mista liv, gods och adelskap. Sesta tillföll då riksbanken på grund av innestående lån, och banken sålde egendomen på auktion, varvid den inropades av dåvarande överste Carl Gustaf Ehrnrooth den 9 november 1791. Och på så sätt tillföll Sesta den släkt, som alltjämt är ägare till gården.

Efter sin fars död 1817 övertog Gustaf Ehrnrooth skötseln av gården. Hans mor bebodde som änkesäte det gamla huset från Sprengtportens tid, medan det för Gustaf Ehrnrooth gällde att bygga ett rymligt nytt hus för att bereda ett hem åt sin stora familj. Bygget påbörjades ungefär 1820, två år senare tog man itu med inredningsarbetet och 1824 flyttade familjen från Lovisa in i det nya corps de logiet. I det nya hemmet föddes 1833 Casimir – huvudpersonen i denna skildring – och sju år tidigare hans syster Adèle, som var den av hans många syskon, som under hela hans liv stod honom närmast.

Med pennan som vapen och under signaturen A-i-a kämpade Adèle Ehrnrooth under i det närmaste ett halvsekel för kvinnans medborgerliga rättigheter. Långsamt men säkert lyckades hon och den lilla skara likasinnade, som slutit upp kring henne, steg för steg undanröja och krossa uråldriga, naturvidriga fördomar och ingrodda vanföreställningar, som alltjämt höll landet i ett andligt mörker. Under de fyrtio år hennes yngste bror tjänstgjorde i avlägsna trakter av det vidsträckta tsarriket, upprätthöll hon med honom en regelbunden, vidlyftig korrespondens. Hon blev för honom den starka länk, genom vilken han städse hölls knuten vid sitt fädernesland.

I sin bok om Adèle Ehrnrooth berättar Helena Westermarck bl.a.: ”Familjelivet på Sesta har av personer, som känt till det, omtalats som lyckligt. Medlemmarna var mycket livliga och meddelsamma, de resonerade och konverserade gärna och på kvällarna samlades de – och deras gäster, ifall sådana hade infunnit sig – i salongen, där damerna slog sig ned med sina handarbeten, medan någon i sällskapet läste högt, mest memoarer och historisk litteratur. Om somrarna, då sönerna tillbragte ferietiden i hemmet, rådde där liv och omväxling, grannar och släktingar kom på besök och bland dem även långväga, kära gäster från Sverige. Under den vackra årstiden var längre eller kortare utfärder ett mycket omtyckt nöje.”

I Finland hade redan tonerna från Runebergs lyra börjat klinga. Hans episka dikt Julkvällen kom ut 1841. På Sesta satt general Gustaf Ehrnrooth och lyssnade på sin femtonåriga dotter Adèles läsning av dikten. Ju längre det led desto uppmärksammare blev fadern. Och slutligen kom den läsande

flickan till det ställe, där gamle soldaten Pistol med ödmjuk stolthet avböjer majorens inbjudan att flytta till gården.

> ”Sagt; men i högre gestalt sig reste den ädle majoren, fullare svällde hans barm, och hans blick, förklarad och manlig, mätte soldaten; han teg, han kände sitt hjärta förstoras.
> Finland stod för hans själ, det kulna, hans torftiga, gömda, heliga fädernesland, och den gråa kohorten från Saimens stränder, hans levnads fröjd, hans femtioåriga stolthet, trädde på nytt för hans syn med hans vapenbroder, som fordom flärdlös, trumpen och lugn, med en järnfast ära i djupet.”

Adèle tystnade. Hennes blick mötte faderns. Hans ögon glänste av tårar. Hos honom, som hos majoren, hade minnena av Savolax-brigaden, minnena från Revolaks, Lappo och Oravais vaknat upp, och på samma gång hade skaldens dikt skänkt honom den strålande vissheten, att fäderneslandet skulle komma att bevara dessa minnen heliga.

Det är Adèle Ehrnrooth, som för professor Danielson har berättat om den gripande upplevelsen av Julkvällen. Det är också hon, som har skildrat en liten händelse under hennes tidigare barndomsår, vilken hade gjort ett djupt intryck på henne. En dag, då familjen på Sesta satt vid middagsbordet, hände det, att en gammal soldat trädde in i köket och bad att få tala med generalen. Då budet framfördes till denne, var det någon vid middagsbordet som anmärkte, att soldaten väl kunde vänta, tills middagen var slut. Men generalen steg genast upp från bordet och gick ut i köket. När han återvände följdes han av soldaten, som fick en plats vid familjens middagsbord, där det dukades för honom. ”Han ska äta med oss”, sa generalen, ”det var han, som bar bort mig, när jag låg sårad på slagfältet.” [6]

På Sesta besöktes Gustaf Ehrnrooth nämligen ofta av f.d. soldater vid Savolax- brigaden. De kom dit för att få intyg på att de tillhört brigaden och alltså hade rätt att anhålla om pension. Skaran av dem som sökte sig till Sesta var stor, ett år uppgick den till över etthundra. Sin tjänstgöring vid brigaden bevarade generalen i kärt minne, och han hyste ett varmt intresse för sina forna krigskamrater – såväl för de lägre som för de högre bland dem. Därför var han mycket tillmötesgående mot de gamla soldaterna. För att emellertid förvissa sig om deras identitet anställde han

vissa förhör med dem. Och när den soldat, som blev inbjuden till middagsbordet på Sesta, dök upp, torde Ehrnrooth på sitt livliga sätt ha sagt till honom: ”Åt dig ska jag ge intyg på, att du under kriget inte bara var soldat, utan att du också blev skjuten till döds.” Av den gamle soldatens redogörelse hade det nämligen klart framgått, att han var samme man som i slaget vid Oravais blev träffad av samma muskötkula som sårat Ehrnrooth i låret. Emedan mannen hade fallit omkull, hade man under tumultet på slagfältet trott att han stupat. Som ett tillägg till den ”historiska” middagen på Sesta kan nämnas, att den livréklädde och behandskade betjänt, som passade upp vid bordet, kände sig högst förnärmad över att han måste servera en i hans tycke så simpel och ovärdig gäst.

Angående Gustaf Adolf Ehrnrooth som förebilden för generalen i Fänrikens marknadsminne har diskussionerna gått höga. Det man faktiskt vet är, att Runeberg i december 1846 avlade ett besök hos kommerserådet Sucksdorff i Lovisa. Samtidigt hade general Ehrnrooth med sin familj anlänt till staden för att där tillbringa några dagar hos sin svärson tullförvaltare Axel Boije. De höga gästernas besök gav anledning till många festligheter. ”Här har varit en riktig carneval, emedan general Ehrnrooth varit i staden. I morgon avreser han med sin familj härifrån, och då går fastan in åtminstone till jul”, skrev kommerserådet till sin dotter den 12 december 1846. [7] Under en intim kvällsbjudning hos Sucksdorffs fick Gustaf Ehrnrooth tillfälle att göra den store skaldens bekantskap. Självfallet kretsade samtalet i huvudsak kring krigarna och händelserna under 1808-09 års krig. Runeberg hade antagligen hört berättas, att denne veteran aldrig ville tillåta, att någon av folket vid ett samtal med honom ute i det fria stod med blottat huvud, vilket den tiden var brukligt, då en man av allmogen talade med en herreman, och att han därför I dylika fall brukade säga till den han pratade med att sätta hatten på huvudet.

”Helt säkert har detta drag hos generalen kommit fram under samtalet med skalden, som då genast i sin fantasi format scenen i slutet av dikten, endast med den skillnaden, att han i stället för en vanlig underhavande satt in bilden av den gamle soldaten, som sträcker fram sin slitna hatt för att begära en allmosa. Han låter generalen trycka hatten på soldatens hjässa, inte bara av humanitetskänsla utan som uttryck för den stolthet, som det var en finsk veterans både rätt och plikt att känna. Men en alldeles vanlig tiggare ville skalden inte göra av sin veteran, och så blev han en

gatsångare, som manade fram minnet av sitt livs stora händelse, då han förlorade en arm och möjligheten att livnära sig. Runeberg, som hade ett fint sinne för estetisk verkan genom kontraster, fann i den skärande motsatsen mellan sångaren själv och innehållet i sången ett konstnärligt värde, som han också utnyttjade på ett oöverträffat sätt. Och man förstår den förtjusning över det lyckliga fyndet, som skalden redan samma kväll under ett förtroligt samtal med en son till sin värd flera gånger gav uttryck åt, då han upprepade den versrad, där han redan formulerat slutet av generalens ord till soldaten: 'och jag bär min hatt på huvu't bär du, gubbe, din också'. Och vänd till unge Sucksdorff tillade han: Du ska få se, vilket vackert stycke det kan bli av det där!" (Berg-Hjertén) [8]

"Vid ett mindre samkväm frågade en gång en officer från Borgå indelta bataljon Runeberg, om Ehrnrooth var förebilden för generalen i Fänrikens marknadsminne. Skaldens svar var ett kort och bestämt nej, varpå han började tala om helt andra saker och sålunda avböjde alla vidare frågor i ämnet. Och Runeberg hade knappast kunnat ge något annat svar på den obetänksamma frågan. Han hade ju ingalunda haft för avsikt att i generalen i dikten skildra en bestämd historisk person. Hade han velat det, skulle han säkert ha nämnt generalens namn. Varken generalen eller granadören är historiska gestalter. Inte heller är den episod, där de uppträder som agerande personer, historisk. Men det hindrar inte dikten som sådan att vara sann. Och Runebergs svar innebär inte ett förnekande av, att han vid sitt sammanträffande med general Ehrnrooth fått idén både till denna sägn och till såväl generalen som granadören. Det var ju inte det frågan gällde. Hade officeren i fråga bett att få veta hur Runeberg hade fått uppslaget till granadören och hans enkla och gripande sång om krigets förlopp och hans eget öde, då hade skaldens svar säkert blivit ett helt annat." (Strömborg) [9]

Då andra delen av sägnerna kom ut 1860, påminde sig äldre personer i Heinola en episod, som på 1830-talet utspelats vid ett av general Ehrnrooths besök i staden. Heinola var närmaste stad till Sesta, avståndet mellan gården och staden var 25 km. Heinola var också residensstad, och sommartid besökte familjen på Sesta ofta vänner och bekanta där, samtidigt med att nödiga uppköp gjordes. Färden företogs i en av tre hästar dragen täckt vagn, som inuti var fodrad med vitt siden och för fönstren hängde blå gardiner, som kunde fällas ned. Kusk och betjänt i livré

medföljde på resan. Det berättas, att general Ehrnrooth vid ett tillfälle hade sett en av sina gamla krigare, en invalid, sitta på en trappa vid Storgatan. Denne hemlöse, kringstrykande tiggare tog han med sig till Sesta och beredde honom där en fri stad. Men det berättas också, att invaliden i sin tur beredde sin husbonde en hel del bekymmer, emedan han hade svårt att föra ett nyktert liv. Då denna episod visade upp vissa likheter med skildringen i Runebergs dikt, blev den med tiden ansedd som upphovet till skaldestycket. Huset med ”granadörens trappa” var ännu i början av 1920-talet i sitt ursprungliga skick, något senare försvann trappan och slutligen brann själva huset ned under bombanfallen mot Heinola på fortsättningskrigets första dag 1941.

I slutet av år 1847 försämrades Gustaf Ehrnrooths hälsotillstånd allvarsamt. Då läkarhjälp inte stod att få på Sesta från närmare håll än Heinola, tillbragte han vintern hos sin dotter och svärson i Lovisa. Men de svåra gallstensanfallen förmådde den dåtida läkarvetenskapen föga lindra, och då man dessutom inte kände till några effektivt smärtstillande medel, blev han tvungen att under de mest plåg¬samma smärtor genomleva de sista veckorna av sitt liv, innan döden den 25 april 1848 befriade honom från hans lidanden.

Hans sista stunder skildrar dottern Adèle, då 22 år gammal, i ett brev till sina kusiner Aurore och Jenny von Kraemer på Vanantaka:

> ”Goda Flickor.
>
> Under det kyrkklockorna ringa för vår hädangångna älskade Fader, skriver jag till Eder dessa rader. Det är så lite att härvid tillägga. – Alla de åtta, så underbart församlade syskonen lågo på knä vid den säng där han nu sover så tyst, så nöjd, om vi kunna döma av det uttryck av frid och ett drag av vemod, som vilar över hans anlete, vilket väl den långa, ehuru stilla dödskampen frambragte. Så vacker har jag aldrig sett honom, som en stund efter det anden var flyktad men stoftet än ej kallnat. Mamma och systrarna, som äro svagare än jag, lågo halvt avdånade i ett annat rum – bröderna och jag stannade kvar, lutade våra läppar mot den ännu ljumma pannan, det för oss för första gången kalla hjärtat och handen. Jag kan kanske leva mycket länge på denna jorden, men jag skall aldrig glömma en sekund av denna långa dag och långa natt, jag för första gången såg en döende kämpa sin

> sista kamp – och denna första döende var min fader!!! Såsom en vedergällning redan här i världen för allt det goda, för all den hugsvalelse han givit faderlösa och sörjande i sin levnad, fick han vid ännu full sans emottaga sina bägge äldsta gossar – talade med dem så hjärtligt, så kärleksfullt han kunde det till dem han älskade, och bibehöll denna sansning ett par dagar efter deras ankomst. Men sin äldsta son, Eder Bror Carl (ack, han ansåg honom dock alltid så!) som på några ögonblick tog vägen härigenom – honom kände han ej mera. Han var döende redan. Adieu, vänner! Adieu, min lilla älskade Aurore och Du min vän Jenny. Mitt arma huvud värker så rysligt, och mina ögon äro så sjuka, snart få de väl gråta ännu mera – bröderna resa även om ett par veckor, och då blir det tyst." [SA]

Gustaf Adolf Ehrnrooth begrovs på Nastola begravningsplats. Han var den första som gick till vila i det gravvalv han låtit bygga för sig och sin familj. På hans gravsten står inristat orden: "Frid öfver den ädles stoft".

Casimir Ehrnrooths första läroår

Några som helst uppgifter om Casimir Ehrnrooths barnaår – i brev t.ex. – står inte att finna, och eventuella episoder från de åren på Sesta har inte införlivats med släktkrönikan utan fallit i glömska. Men det stora intresse han senare visade för historia, låter en ana att han redan i mycket unga år med spänd uppmärksamhet tog del av vad hävderna hade att förtälja.

Vid denna tid stod i Nastola legendbildningen kring Sprengtportens person i sitt flor, och de minnen veteranerna från kriget hade att berätta uppsnappades begärligt av ivrigt lyssnande barnaöron. Om Sprengtporten visste sägnerna förtälja, att han vid sin flykt till Ryssland hade använt sig av den underjordiska, hemliga tunnel, som från "Sprengtportens backe" på Sesta ledde till hans svågers gård Arrajoki. Och det är möjligt, att någon av barnens informatorer i slutet av 1830-talet förmådde uppelda barnaskaran till att i den sagoomspunna backen företaga grävningar efter dolda skatter. Under sin vistelse som informator på Sesta lyckades dåvarande studeranden Werner Söderhjelm några decennier senare förmå en yngre generation på gården att göra just detsamma.

Att Casimir som barn bedrev ”historiska forskningar” på egen hand, antyder hans syster Adèle, då hon 1893 i ett brev till brodern på uppmaning av professor Danielson frågar honom, huruvida några brev eller andra handlingar rörande kriget 1808-09 ännu fanns bevarade på Sesta. ”Jag berättade för professor Danielson”, skrev hon, ”om de brev Du i Din ungdom grävde upp ur gamla papperskorgen i läderkontoret, där sådana pärlor som Döbelns, Cronstedts, Adlercreutz’ m.fl.:s brev blivit kastade för svinen.”

Och på hyllorna i faderns bokskåp stod redan de första böckerna, som skildrade Finska kriget jämte ett flertal, som behandlade händelserna under Franska revolutionen, lämpliga att slukas av den kunskapstörstande gossen.

När Casimir närmade sig åtta år och hans bror Carl var tio, ansåg deras fader tiden mogen att anförtro undervisningen i de ämnen, som guvernanten i hemmet inte mäktade med, åt en kompetent lärare. Sannolikt tänkte generalen på de svårigheter han på grund av sina bristfälliga språkkunskaper hade haft i umgänget med storfurstens rysk- och fransktalande förtroendemän i Finland under sin tid som divisionschef för finska militären. Och att han förstod vad det betytt för honom att behärska finska, trots att det språket dåförtiden inte ingick i lärdomsskolornas undervisningsschema, förklarar varför han till informator för sina söner valde en ung student med finska som modersmål och mycket goda kunskaper i ryska. Infor-matorn var son till kyrkvärden i Parikkala Pekka Innanen och hans maka Anna Siitonen, och han var född den 28 april 1819. Vid uppnådd skolålder blev unge Jaakko inskriven vid Viborgs gymnasium. I enlighet med tidens sed dokumenterades ståndsförändringen från bondpojke till gymnasist genom att hans finska namn ändrades till det nyklassiskt klingande namnet Jacob Innain. 1840 blev han immatrikulerad vid Alexandersuniversitetet i Helsingfors. Det är mycket troligt, att han vid sidan av sin syssla som informator bedrev egna studier. Känt är att han, då hans två adepter efter två års undervisning i hemmet skrevs in som elever i Helsingfors Lyceum, med ryskt stipendium fortsatte sina studier vid universitetet i Moskva. Sedan han återvänt till Finland, arbetade han helhjärtat till fromma för Viborgs enda allmogeskola (rahvaankoulu), enhetsskolans ursprungliga föregångare. När den nya skolreformen genomfördes, ”lämnade han sin plats för att bereda rum för

nya krafter, medveten som han var om att ha utövat en nyttig verksamhet och väl fyllt det anspråkslösa värv, som blivit honom anförtrott. På den pension, som han med heder gjort sig förtjänt av och som han uppbar av Viborgs stad, levde han sedan på det hemman i Parikkala, som han inlöst med sina besparingar. Där njöt han av lantlivets lugn och behag, tills han nu [den 8 december 1882] nedlagt sin vandringsstav." Med dessa ord hedrades hans minne i Viborgs Nyheter, veterligen den enda större tidning i landet, som ihågkom honom med en värdig nekrolog. [10]

Tsar Nikolaj I:s ryska förtroendemän i Finland betraktade inte med blida ögon den verksamhet allmogeskolläraren Innain bedrev. För dem var allt som gjordes för folkupplysningens främjande liktydigt med revolutionär konspiration i syfte att undergräva den autokratiska regimen. Det är inte känt, om Innain blev utsatt för några trakasserier från myndigheternas sida. Däremot fick hans lärjunge Casimir på äldre dagar tillfälle att genomögna de hemliga arkiven i Petersburg och fann då till sin stora förvåning, att hans forne informator under furst Menschikoffs tid hade upptecknats på den hemliga svarta listan som en farlig och opålitlig finsk undersåte. [SA]

I slutet av sommaren 1843 sändes bröderna Casimir och Carl till Helsingfors för att i första klassen i Helsingfors Lyceum börja sin skolgång. Då föräldrarna saknade stadskvarter i huvudstaden, inkvarterade de sina söner hos prosten Boucht. Rätt väl torde de båda gossarna ha trivts i det nya fosterhemmet, det var endast den enformiga stadsmaten som de inte förmådde uppskatta. Av böckerna i prostens bibliotek tilldrog sig särskilt Crusenstolpes historiska romaner Casimirs intresse.

Lyceet förestods sedan två år av universitetsadjunkten, sedermera professorn i teoretisk och praktisk filosofi Germund Fredrik Aminoff. Innan han tillträdde rektorskapet, var lyceet "nedsjunket i ett lättjans och okynnets hemvist". Men rektor Aminoff tog med strängt allvar itu med att sanera disciplinen. Och det lyckades honom att införa tillbörlig tukt, varvid två radikala medel kom till användning: kroppsaga och relegering.

Denne stränge man var inte endast Casimirs rektor utan också hans gudfar. Rektorns far var i sitt andra äktenskap gift med Gustaf Adolf Ehrnrooths kusin, Anna Juliana Ehrnrooth, en omständighet som motiverade fadderskapet. Läroplanen i första och andra klassen på den tiden skilde sig mer än väsentligt från våra dagars. Läsordningen upptog 12

veckotimmar latin, 4 grekiska, 2 ryska och 5 aritmetik, och övriga läroämnen skulle alltså pressas in i sammanlagt 8 veckotimmar. Normerna för elevernas självstyrelse reformerade Aminoff. Han avskaffade de censorer som tidigare blivit valda av eleverna för att övervaka ordningen, men som enbart bidragit till att åstadkomma oreda. I stället fick klassens primus i uppdrag att sköta denna funktion. [11]

Det är svårt att säga om beslutet att överflytta skoleleven Casimir från lyceets andra klass till Finska Kadettkåren i Fredrikshamn hade hans far till upphovsman eller om han själv framtvingade det. Möjligt är, att hans äldste brors snabba karriär – nyutnämnd stabskapten vid generalstaben vid 25 års ålder – hade frestat Casimir att välja den militära banan. Och om å andra sidan fadern hade tyckt sig spåra militära anlag hos sin yngste son, ansåg han självfallet tiden mogen att överflytta honom till ett speciallläroverk. Så vitt man kan bedöma av läroplanerna i de två så helt olika skoltyperna, var vid denna tid otvivelaktigt undervisningen i kadettkåren förmer än den i lyceet. Bristen på kunskaper i de två klassiska språken ersattes mer än nog av de språkkunskaper kadettskolans elever inhämtade i tredje och fjärde allmänna klassen under de inalles 9 veckotimmar, som anslagits för ryska, franska och tyska. Också fordringarna i de matematiska ämnena förefaller att ha varit betydligt större i kadettskolan än i lärdomsskolorna. Av stor praktisk betydelse var det, att undervisningen försiggick på ryska i de tre högsta specialklasserna i sådana ämnen som historia (2), geografi (2) och krigsvetenskaperna (5-7 veckotimmar).

Beslutet angående Casimirs framtid hade emellertid fattats i god tid, och den 20 juni 1845 skrevs elvaåringen in i Finska Kadettkårens tredje allmänna klass, efter att vid inträdesförhöret ha erhållit 115 ”kulor” av maximala 120. Men det oaktat blev han inte primus, den värdigheten tillföll kadetteleven Donath Ferdinand Rydzeffsky, sedermera geheimeråd.

Åldersgränsen för inträde i tredje klassen var 13-14 år. Att kadettaspiranten Casimir blev antagen som elev vid något mer än elva och ett halvt års ålder kan antingen förklaras med, att han avgick från lyceet med ett mycket gott betyg eller också berodde det på bestämmelserna, att ”elev intages enligt följande ordning med avseende å fädrens stånd och förtjänster: 1) söner till adeln; 2) söner till generaler eller deras vederlikar i civil tjänst osv. Betalande elev kan någon gång beviljas inträde vid lägre

ålder än 13 år.” Självfallet räknades Casimir till de elever som erlade full årsavgift, 130 rubel i silver.

Casimir blev inte mottagen som någon okänd kadettaspirant. Ödet hade fogat det så, att han här liksom i lyceet fick till rektor sin andra manliga gudfar, nämligen sin fars kusin generalmajor Johan Reinhold Munck af Fulkila. Liksom lyceet var också kadettkåren vid Muncks tillträde en lättjans hemvist, mera än tredjedelen av hela elevantalet hade stannat kvar i klasserna. Men nu hade ett nytt reglemente införts, vilket ”såsom mål för den blivande officerens fostran ställde: sann kristendom, undersåtlig trohet, kärlek till fosterlandet, vördnad mot föräldrarna, en god kamratanda, blygsamhet, anspråkslöshet, vetenskaplig bildning, tålamod, pliktkänsla och förmåga att anpassa sig efter livets alla förhållanden.” [12] I fortsättningen av denna levnadsteckning blir läsaren själv i tillfälle att avgöra, om Casimir Ehrnrooth under sitt långa liv förstod att värdesätta de målen.

I de bevarade ”straffjournalerna” kan man inte upptäcka kadetten Ehrnrooths namn, men däremot betraktades ”Casse” – såsom han kallades av sina kamrater som medskyldig, då ”tredje allmänna Classen anmäldes till näpst för att alldeles icke hava läst den givna läxan”. Den svåraste förseelsen i tredje klassen var ”då cadet Böök, efter slutad geometrisk lektion såg sig bedömd med 5 [av 12 kulor] och genom åtskilliga opassande yttranden men i synnerhet spotsk och pockande, såväl i mine som ton, gav sitt missnöje deröver tillkänna”. Och i fjärde klassen betraktades följande förseelse som ännu allvarligare: ”Cadet Alfthan har oaktat förut gjord sträng anmärkning läst en Roman under Ritlectionen, varför han bestraffas med att icke utpermitteras fem helgedagar.” [13]

Men att livet inom kåren trots den stränga disciplinen och de hårda straffmetoderna ändå kunde uppvisa vissa ljusglimtar förmäler följande rader, som har skrivits av en dåtida kadett:

”Begränsad inom kadettkorpsens trånga område under nära sex och trefjärdedels dygn i veckan, under hela denna tid oupphörligt sysselsatt med studier och kroppsövningar, finner kadetten ingen möjlighet att utföra alla de muntra bedrifter, som hans verksamma inbillning fostrar, och varpå andra ynglingar slösa sina vakna krafter. Men nu är exercisen slut, nu få vi middag. Det är ju torsdag i dag, alltså grynvälling, potetlåda med stekta strömingar och stek. Men vi skulle göra orätt, om vi icke skulle

omnämna den förträffliga bovetegrynsgröten på måndags- och lördagskvällarna, vars smak är bättre än smak. Nämnda kvällar bli ett slags högtider i veckan, vartill bidrager att det då även bestås två smör. För en oinvigd är det svårt att förstå, vad det betyder för en kadett att bli trakterad med två smör. Språkbruk och grammatik måste ge med sig för att denna njutning icke må bliva namnlös. Himmel, vad vi åt bovetegrynsgröt!" [14]

Som tidigare nämndes intogs kadett Ehrnrooth som secundus i tredje allmänna klassen, men vid dimissionen från denna klass räckte de 159 kulor han erhållit av maximala 192 endast till tredje rangplats. Följande år blev han primus, och det var han också i de tre specialklasserna. "För flit och uppförande åt Cadetten af 4:de allmänna classen vid Kejserliga Finska Cadet corpsen Ehrnrooth", hade "General Major och Baron Munck" skrivit på pärmen till det ryskspråkiga historiska bokverk, som han vid avslutningshögtidligheten den 17 juni 1847 överräckte till primus. I specialklasserna närmade sig hans kuletal i de flesta ämnen det maximala 12, medeltalet höll sig kring 11,3. Naturliga anlag synes han ha saknat endast för gymnastiken, något som är lätt att förstå, då man ser de fotografier av honom som finns bevarade.

Vid slutdimissionen från Finska Kadettkåren den 16 juni 1850 erhöll inalles 6 kadetter det kuletal, som fordrades för att de skulle få stadgat avgångsbetyg. Primus Ehrnrooth uppnådde i de främmande språken 39 av maximala 48, i de natur-vetenskapliga ämnena 42 av maximala 48, i de matematiska 66 av maximala 72, I allmän och politisk geografi och historia 59 av maximala 60 och i krigsvetenskaperna 47 av maximala 48 kulor. Medeltalet blev 11,2 kulor av maximala 12. Gymnastiken var åter svagast, 4 kulor av maximala 6, men i exercisen fick han fullt kuletal.

Efter den ansträngande slutspurten förunnades honom några lugna högsommarveckor med vila och rekreation på Sesta.

De första åren i Petersburg

I god tid före dimissionen från kadettkåren hade Casimir Ehrnrooth begynt utstaka sin framtida militära bana. Hans fallenhet och stora intresse för de matematiska vetenskaperna förklarar måhända, varför han bestämde sig för att till att börja med fullständiga sina teoretiska insikter i artillerilära

vid ett speciallläroverk. Ur olika brev från dåtida kadetter framgår det, att de flitigt brukade rådfråga sina tidigare utdimitterade kårkamrater, om de erfarenheter dessa vunnit vid valet av vapenslag och truppförband. Den 12 februari 1850 vände sig Casimir Ehrnrooth i den betydelsefulla frågan till sin forne kårkamrat Axel Gadolin. Brevet återges här oretuscherat, för att det skall kunna tjäna som utgångspunkt vid bedömningen av den dåvarande 16-åringens utveckling i stilistiskt hänseende under de efterföljande femtio åren.

”Bästa Bror!

Då du af alla mina exkamrater är den ende, som gått genom Artilleri-skolan, måste du vara af den godheten att ursäkta mig, det jag besvärar dig med detta bref samt en liten komission. Saken är nemligen den, att jag ämnar mig till Artilleri-skolan, ty detta är det enda sätt för mig att kunna lemna korpsen i år; om jag skulle ingå vid Krigs Academien som jag hittills ämnat kan jag ej gå ut förän nästa sommar, emedan jag ej innehar den erforderliga åldern. För övrigt rådde Muneken mig äfven att gå till Artilleri-skolan redan i år. Som sagt har jag just hittills ej haft i perspektiv att ingå dit och derför är jag temmeligen oberedd i hvad läroväg beträffar. Visserligen tog jag sista termin leetioner för Neovius* i Calculerne men deremot äro Gubben Appelbergs** saker alldeles på gländ, ty som vanligt hinna vi ej med mer än halfva kursen. Jag skulle derföre be dig att du ville vara af den godheten och så fort som möjligt skicka mig program för inträdesexamen, på det jag ännu, medan tider äro, måtte kunna bereda mig. Äfven skulle jag bedja dig att du ville vara god och skrifva när läseåret börjar, huru länge ferier samt om man der möter några särdeles svårigheter. Ursäkta nu att jag besvärar dig – men nöden har ingen lag. Reg:tet till hvilket jag söker mig har jag ej än bestämt, kanske jag går till Ridande Grenadiererna, som Blåfield rådde mig.

Alla dina gamla kamrater be helsa dig; jag ber äfven att du måtte helsa alle mina, från deras och din tillgifne vän Casimir Ehrnrooth.”

** Edvard Engelbert Neovius, lärare i högre matematik.*

*** Adolf Appelberg, lärare i trigonometri och topografi*

Framtiden skulle utvisa att Ehrnrooth vänt sig till en sakkunnig artillerist. Efter ett års studier vid Michailovska artilleriskolan hade Gadolin 1848 utnämnts till underlöjtnant. Samma år blev han anställd som repetitor, åtta år senare blev han föreståndare och slutligen 1867 professor i artilleri-teknologi vid Michailovska artilleriakademin, såsom denna skola då benämndes. I Rysslands krigshistoria betraktas Axel Gadolin ännu i dag som 1800-talets främsta ryska artilleriexpert.

Att Ehrnrooth av Gadolin fick ett uttömmande svar på sina frågor och blev upp-muntrad att fullfölja sina planer, vittnar hans tackbrev av den 9 mars 1850 om. Också det återges här oretuscherat:

> ”Bästa Bror!
>
> Tusen tack för ditt sista godhetsfulla bref, som jag erhöll, jag tror redan för 3 veckor sedan. Brist på tid men hufvudsakligen ’det att icke komma sig’ hafva varit orsaken att jag ej förr kunnat besvara det. Jag kan säga dig att programmet, som du hade godheten att skicka mig, lyftade några hundra pund tungt från mitt beklämda bröst, ty deraf fick jag veta att inträdes examen icke är något så faseligt, som jag hittills imaginerat mig. Endast mechaniken håller litet i men äfven det lär gifva sig då jag får kurs, som du i sista brefvet hade godheten att lofva skicka mig. Äfvenså vet jag ej hvad som fordras i föregående klassers kurs i Mathematiken; i synnerhet Högre Algebran samt Analytiska Geometrin. Jag skulle derför be dig att med några ord nämna om det kan förslå som här läses i corpsen. I artilleriet följer jag Wessel ty efter den tyckes programmet vara affattadt. I Differential calculen har jag i brist på Беренсъ* begagnat Francoeur ty med den kan man besvara alla frågor i programmet. Likaså har jag i Chemien i brist på Regnault följt Щереръ.**
> Med tacksamhet förblifver jag din städse tillgifne vän

Det första av de ovan citerade breven till Gadolin visste förtälja, att Ehrnrooth av sin två år tidigare utdimitterade kårkamrat Ivar Blåfield, sedermera generallöjtnant, hade fått rådet att söka sig till kavalleriet. För en dåtida kadett framstod kavalleriet som den unge officersaspirantens verkliga eldorado. I ett av Gadolin bevarat brev lovsjunger dennes forne

klasskamrat Albert Ekmarck den unge kornettens hänryckning över den sällhet Fortuna förunnat honom:

”I allmänhet är livet vid artilleriet miserabelt. En ung officer skickas med sin stab till en avlägsen by, varest han får ett kallt, avskyvärt rum utan golv, samt varest man icke kan få något att äta. Vi kyrassierer däremot få sköna kvarter med möbler samt befinna oss alltid vid staben, varest åtminstone en 30 officerare alltid äro samlade och bland dem finnes många gifta. Nyligen gifte sig en av våra officerare här samt tog en söt liten gumma och 500 tusen Rb so zum Zeitvertreib, vad tycker du om det? Det vore icke så dumt att gacka och göra sammalunda.” [15]

Förmodligen ansåg Ehrnrooth att en kadett, som avgått som primus och fått sitt namn uppskrivet på kårens vita marmortavla, mer eller mindre var förpliktad att söka sig till ett av kejsardömets förnämsta regementen. Att det förmodade uppsåtet blev realiserat framgår av en skrivelse, som förtäljer att han den 8 augusti 1850 utnämnts till kornett vid Kejserliga Livgardets Ulanregemente. Det stod under kejsarinnans beskydd och var grundat 1803. Under Finska Kriget 1808-09 hade ulanerna förföljt savolaxarna hack i häl under deras reträtt till Uleåborg. Under fälttåget mot Napoleon kämpade de vid Moskva, Leipzig, Austerlitz och Paris. Senast hade regementet varit med om att kuva det polska upproret 1831.

Några veckor efter ankomsten till ulanerna blev kornett Ehrnrooth kommenderad till Michailovska Artilleriskolan för att där under två terminer förkovra sina militära insikter. Den 2 juli 1851 återinträdde han i tjänst vid ulanregementet och blev den 18 december samma år befordrad till löjtnant. Följande år åtnjöt han från den 3 oktober en sex månader lång permission, och då hade han tillfälle att i kretsen av de sina fira julhelgen.

Hösten 1853, då han närmade sig den respektabla åldern av 20 år, gick hans önskedröm i uppfyllelse. Då blev han antagen som elev vid tsardömets främsta krigshögskola, Kejserliga Krigsakademin i Petersburg. För att hedra minnet av sin grundläggare Nikolaj I fick den senare namnet Nikolajevska Generalstabsakademin. I ståtliga, moderna byggnader med rymliga salar hade sedan den 28 november 1832 ett flertal av de följande decenniernas främsta officerare utbildats.

Det förefaller som om de fientliga operationerna hösten 1853 vid gränsen mot Turkiet i någon mån hade rubbat akademins arbetsprogram. Det

framgår bl.a. av att Ehrnrooth ännu inte hade erhållit slutdiplom, då han den 18 maj 1855 blev kommenderad till generalstaben.

Kampen om fästningsverken kring Sevastopol blev under sommaren 1855 dag för dag allt häftigare, och i Finland befarade man en återupprepning av den allierade flottans anfall föregående år. I samband med förstärkningen av försvarsberedskapen vid Finska vikens östra kuster blev Ehrnrooth kommenderad till ett på Björkö förlagt detachement. Detta skedde två veckor efter det han tillträtt sin befattning vid generalstaben. Men den allierade flottan utsträckte inte sina expeditioner så långt österut, att den skulle ha kommit inom skotthåll för batterierna på Björkö eller i Kronstadt. I stället nöjde den sig med att bombardera Sveaborg, vilket var tillräckligt för att skapa en stämning av panik både i Finland och Petersburg.

I slutet av året började de stridande parterna sända ut försiktiga fredstrevare, och då vinterns inträde samtidigt omöjliggjorde alla flottoperationer på Finska viken, kunde kustförsvaret avvecklas.

Ehrnrooth blev den 5 december 1856 återkommenderad till generalstaben, och hans tjänstgöring där blev förspelet till det andra tidsskedet i hans liv, vilket kommer att behandlas i följande kapitel. Samtidigt med denna tjänstgöring kunde han slutföra de av kriget avbrutna studierna vid krigsakademin, och den 13 september 1856 emottog han vid en högtidlig dimissionsceremoni sitt avgångsbetyg:

”Kejserliga Krigsakademins Råd har givit detta dokument till stabsryttmästaren vid Kejserliga Livgardets Ulanregemente Casimir Ehrnrooth för att han under den tid han var i Nikolajevska Generalstabsakademin visat utmärkt goda framsteg i Militär Administration, Militär Statistik och Främmande språk; mycket goda framsteg i Ryska språket, Taktiken, praktiska arbeten i Taktiken, Strategin och Krigshistorien, praktiska arbeten i Geodesin, Fortifikationen, Politiska historien och Rättskunskapen; goda framsteg i Geodesin och Topografin. Med anledning härav utdimitteras han med första rangs rättigheter.

För dessa framgångar och utmärkt uppförande belönas han Allernådigast med rang av stabsryttmästare och blir efter dimissionen från Akademin kommenderad till Generalstaben.” [SA]

För att bereda den nyutnämnde stabsryttmästaren möjligheter att installera sig ståndsmässigt ”beviljades honom Allernådigast ett halvt års

lön som flyttnings-kostnader”.

Intressanta är de punkter i dokumentet, som förtäljer, att han i främmande språk, d.v.s. franska och tyska visade utmärkta kunskaper, men i ryska språket endast mycket goda. Med åren förvärvade Ehrnrooth fullkomliga kunskaper i ryska. Hans skriftspråk betecknas av de språkexperter, som svarar för översättningarna från ryska i denna skrift, som till formen fulländat och uppvisar en nyansrikedom som är ytterst sällsynt bland personer, som inte sedan sin tidiga barndom lärt sig språket.

Magnus Ehrnrooths öden under Orientaliska kriget

Under studieåren vid akademin hade Casimir Ehrnrooth god tid att fatta sitt beslut i fråga om den militära bana, han ansåg sig tvungen att välja så snart han fått sitt slutdiplom. Att hans framtid kom på tal var gång han träffade sin äldste bror Magnus var självfallet. Magnus hade 1853 befordrats till överstelöjtnant, han hade tjänstgjort vid flera regementen och deltagit både i det ungerska fälttåget 1849 och i Krimkriget. 1855 utsågs han till t.f. chef för Kostromska jägarregementet, och i mars året därpå avancerade han till överste och blev chef för samma regemente. Inom akademin hade Casimir Ehrnrooth emellertid tillfälle att diskutera det militärpolitiska spelet bakom kulisserna med personer, som var betydligt bättre informerade i frågan än en regementskommendör. Förberedelserna för ett krigståg mot några okultiverade bergsstammar i Kaukasien var vid denna tid i full gång. I ett krigiskt företag av denna art såg den unge stabsryttmästaren säkert en chans att göra en snabb karriär. Okunnig om krigets fasor i djungelliknande ödemarker mot en vild, ociviliserad fiende var han inte. Hans bror Magnus, som deltagit såväl i striderna mot turkarna vid Donau som mot de allierade på Krim, hade hållit sina anhöriga underkunniga om sina öden, och de brev han skrev hem till Sesta blev alltid vidarebefordrade till Casimir i Petersburg.

Utan formell krigsförklaring hade ryssarna i juli 1853 besatt Moldau och Valakiet, och då de inte hörsammade turkarnas krav om återtåg, förklarade Turkiet Ryssland krig den 22 oktober samma år. Överstelöjtnant Magnus Ehrnrooth tillhörde då Oliviopolska ulanregementet, som låg förlagt i den lilla staden Oltenitsa vid Donau. Med en snabbhet, som överraskade hela världen, visade Omer-Pascha, befälhavaren för de trupper som från

Adrianopel tågade mot Turtukai vid Donaus högra strand mitt emot Oltenitsa, att den gamla militärandan, som besjälade osmanerna då de 1683 var nära att tåga in i Wien, alltjämt levde. Flankerade av en stark artilleriställning på det höga berget vid Turtukai lyckades turkarna överskrida Donau, som där har en bredd av 800 meter. De bemäktigade sig den stora karantänbyggnaden på den motsatta sumpiga stranden. I väntan på Jakutska regementet förskansade sig de ryska styrkorna på en ytterst förmånlig plats – densamma som Suvorov år 1774 hade befäst, innan han överskred Donau. Men kvar fanns endast redutterna och några förfallna förskansningar. Under väntan på förstärkningen rekognoscerade överstelöjtnant Magnus Ehrnrooth den 4 november 1853 turkarnas positioner med en sotnja* kosacker och ett detachement från ulanregementet. Rekognosceringen blev upptakten till en fruktansvärd strid. Från alla håll kastade sig turkiska stridsgrupper över ryssarna, för vilka endast en brådskande reträtt återstod. Deras artilleri och kavalleri sjönk ned i den kärrliknande sumpiga flodstranden, och efter en förlust av 1 200 man kunde de äntligen halvvägs till Bukarest på nytt samla sig till motstånd. Under detta blodbad blev överstelöjtnant Magnus Ehrnrooth sårad, och under flera månader framåt nämner de efterlämnade handlingarna och källskrifterna ingenting om honom och hans öden.

** sotnja = benämning för en kosackskvadron*

Året därpå tillhörde hans detachement det truppförband, som sedan slutet av april belägrade den turkiska fästningen Silistra, belägen ungefär 50 km österom Oltenitsa på Donaus högra strand. Ett längre brev till de anhöriga på Sesta skildrar livfullt den föga angenäma tillvaron utanför fästningsmurarna:

> ”Lägret vid Silistra den 29 maj 1854.
>
> Min goda, ömt älskade syster Elise.
>
> Det är endast Du, med Din engla goda caractère, som kan förmå sig till att tillskriva en correspondent, sådan som jag, den där svarar på brev högst vart 3:dje år. – Jag ser härav att varken sorger, motgångar ej engång åren förmå förändra en atom i Ditt exempellöst goda hjärta: Din tillgivenhet för mig!! En tacksägelse såsom uttryck av min erkänsla, den må då vara stiliserad i vilka ordalag som helst – är och

förblir en platitude; jag förskonar Dig från att läsa en dylik – Du kan endast ädelmodigt förlåta mig, någon ursäkt existerar ej!!

Mitt liv är det minst avundvärda man kan tänka sig – en arbetsträl, en marche pied för diverse incapaciteter, det har jag städse varit, och denna rôle är jag redan så identifierad med, att jag alldeles ej skulle komma mig till besinning, om jag genom ett trollslag bleve försatt i ett annat, mera oberoende läge. I Bukarest tillbragte största delen av mina lyckligare lottade kamrater och bekanta flere månader ganska angenämt; jag däremot måste som oftast, ja nästan alltid glädja mig åt deras nöjen och förströelser, som kusken åt smällen! Du med Din douca, medgivande caractère kan ej uppfatta vad en människa av min natur lider och utstår, som dag och natt ser sig tribulerad, använd som en ångmaskin av några gamla, av ärelystnad och stolthet uttorkade samt fullkomligt känslolösa stophiler, vilka i de slavar de sig utvalt endast se verktyg, dem de använda så länge och till dess det dem convenerar, och sedermera glömma bort dem, såsom onyttiga möbler! Se där vår vanliga lott, vi arme officerare i generalstaben, som ej hava någon mäktig förespråkare i de högre sfärerna!! Måtte min översterang snart komma, på det jag med fördel må kunna komma från detta helvete av göromål och obehag.

Men allt detta förhindrar mig dock ej, att även i Bukarest blänka något på Astrilds vädjobana – skulle Ditt jungfruliga väsende ej finna sig scandaliserat, så kunde jag berätta Dig mångt och mycket i den vägen, vilket dock bör åtminstone enligt vad jag hoppas ingiva Dig den övertygelsen, att Din så mycket avhållne broder malgré sa rondité ännu kan behaga, såvida han gjort en conquête, varvid ett dussin unge, hygglige m.m. rivaler måste spelas ur brädet, och det allt med huvudet fullt av strategiska och tactiska combinationer, operationer, demonstrationer, relationer och mera dylikt krimskrams. Du ser att jag, modeste à part, själv gör beskrivningen över min triumf, men detta sker exprès; jag vill att Du som min äldsta syster bör i hemlandet underhålla min credit såsom en oemotståndlig épouseur, på det att om någongång i livet giftastankar komma mig i hågen, ryktet om min framgång måtte med bävan avlägsna alla rivaler. Skulle jag visa Dig de tendra brev varmed jag här under fiendens näsa hugnas med, och

vilka jag för att förströ mina dystra tankar en och annan gång genomögnar på något 24-pundigt batteri, som sprider död och förstöring i de Turkars läger, och på vilka tendresser jag naturligtvis ej kommer mig till att svara, så skulle till och med Du råka i förvåning och Adèle utropa: oh! il doit étre invincible.
Andrej Karamsin, som jag träffade under hans sejour i Bukarest före hans avresa till regementet, vilket för närvarande står emot fienden i Lilla Valakiet, bad mycket hälsa Adèle. Jag undrar vad det spöket skall göra för godt här i armén; han ser mig ej mycket entreprenant ut i sin husar rock, för det mesta lär han hålla till med kortleken, ty annat än spela gjorde han ej dag och natt den korta tid, han passerade Bukarest.*

** Andrej Karamsin stupade den 28 maj, alltså dagen innan detta brev skrevs. Enligt Ingrid Qvarnströms biografi över Aurora Karamsin hade "Andrejs kavalleritrupp om 700 man jämte 4 kanoner och ridande artilleri i trakten av Karakala stött på en turkisk styrka, överlägsen till numerär och beväpning. Fullkomligt oerfaren i fält följde Karamsin inte de äldre officerarnas råd att retirera, utan beslöt i egenskap av chef för truppen att leverera strid. Han led ett fullständigt nederlag, hans trupp förlorade 129 man och alla sina kanoner. Hans döda kropp, till oigenkännlighet massakrerad, fördes till Petersburg."*

Jag önskade gärna se vårt land i dess nuvarande militära skick, vilket raisonnerande hit och dit, vilken agitation, vilka snusförnuftiga omdömen hos våra gamla thoddykungar uppe i landet!! Måtte dock de förbajskade Engelsmännen lämna våra små öppna kuststäder oskadade. Svåger Boijes affairer såsom tullförvaltare i Lovisa i dessa bedrövliga tider måtte vara föga brillianta.

Det är en blåst i dag, som sätter allt i rörelse i mitt skrala tält, så att min correspondanceiver som oftast avbrytes. Jag begiver mig för natten ned i tranchéerna, där det troligen kommer att gå hett till, att döma av Ingenieur General Schilders projet att nu begagna det av honom uppfunna galvaniska mineur systemet för att spränga en del av den av oss attaquerade Turkiska förskansningen i luften. Vi äro nu på pistolskotthåll endast avlägsna från fientliga vallen; man behöver blott lyfta upp näsan över tranchée vallen för att få ett halvt dussin studsar kulor i flinten. Det är sannerligen ett ohyggligt krig detta fästningskrig - ett reguliert, raffinerat slaktande natt och dag, varvid

alla möjliga medel, som vetenskapen alstrat användes för att förgöra sin motståndare. Härtill kommer de irreguliera fientliga truppernas ovana att skära huvuden av alla lik, som falla i deras händer; så hade vi i dag den tillfredsställelsen, att med Turkarnas samtycke ihopsamla över 200 huvudlösa kroppar, som halvtannat dygn framför deras skans garnerade fältet, och vilka man ej kunde nalkas till följd av den mördande eld förskansningen gav ifrån sig. Dylika scener hava vi ständigt och jämt under ögonen, vilket allt gör sejouren här à la longue bra nog motbjudande.

Nej, adieu älskade Elise, jag fruktar att förorsaka Dig en lika sömnlös natt, som den jag går att tillbringa. När vi slutligen engång storma fästningen skall jag ingalunda försumma att tillvälla mig någon schal av en nedhuggen Pascha för att därmed pryda – ifall vi återse varandra – Dina ävensom Adèles avmagrade axlar.

Adieu, adieu, Gud välsigne Dig, eder alla och mig med!

Evigt Din Bror Magnus."[SA]

Några samtida tidningstelegram bildar på sätt och vis ett P.S. till ovanstående brev:

"Sedan explosionerna, som förmedelst de i ytterkanten av vallgraven ingrävda galvaniska minorna lyckligt försiggått, skyndade våra sappörer genom den uppkomna öppningen och trängde djärvt in i det inre av fästningsverket. Men turkarna, som ställt upp en andra försvarslinje, fortfor att göra ett hårdnackat motstånd, ja de företog t.o.m. utfall. Våra sappörer återvände till sina löpgravar och med tillhjälp av två andra kompanier kunde fiendens anfall tillbakaslås. Ävenså håller fienden alltjämt stånd bakom sina retranchéer, trots elden från våra ny uppförda bresch-batterier. Denna belägring har kostat oss ett beklagligt offer. Generaladjutant Schilder blev den 1 juni sårad av en granatsplittra, som krossade hans högra ben, så att det måste amputeras." [16]

Tar man i beaktande, att telegrammet censurerats, så är det inte svårt att mellan raderna läsa, att general Schilders "galvaniska mineur attack" slutade med ett svidande nederlag för ryssarna. I början av juli visste tidningarna berätta, att "överbefälhavaren, furst Menschikoff, icke ansett det nödigt att fortsätta belägringen av Silistra".

Följande år, 1855, måste överstelöjtnant Ehrnrooth som chef för Kostromska regementet spela den motsatta rollen. I fästningen Malakov öster om Sevastopol upplevde han fästningens kapitulation inför den allierade belägringsstyrkan under general Pélissiers befäl. Anfallet slutade med en ärofull men dyrköpt fransk seger. Först i maj året därpå fick Magnus Ehrnrooths anhöriga erfara de fasor han upplevat:

> ”Mina ömt älskade, älskvärda och överträffliga 3:nne söta och goda systrar: Elise, Adèle och Emma.
>
> Skulle jag bero av mig själv, så skulle jag nödvändigt nu undergå en utländsk bad- eller brunnskur, varav jag har ett grandissimo behov för mitt arma huvud och dess dagliga yrsel- och svindelattaquer och mitt totala ruinerade nervsystem, som behöver såväl fysiskt som moraliskt replatreras. Jag tror, att det värsta onda härrör av en contusion, om vilken jag aldrig nämnt, varken officiellt eller confidentiellt, enligt mina principer ”en chevalier sans peur et sans reproche” och varom jag också ber er alla aldrig omnämna för någon. Denna souvenir från den Malakovska masacren den 8 september 1855 ansåg jag i den rysliga och hemska ställning jag då befann mig, där hela min feberartade ambition var satt på ett förfärligt spel, under min värdighet att considerera för exemplets skull. Pélissiers relation av detta blodbad, införd i alla tidningar förledne höst, har lämnat mig den mest éclatanta belöning jag kunnat vänta, och jag bär det lilla offer jag också burit på min blodiga gudinnas altare, snällt och i den fullkomligaste tysthet och incognito. Ni kunna, mina vänner, ej tro med vilken glädje jag erfor notisen, att jag är considererad som candidat för Bataillonschefs posten för Finska Gardes Bataillonen. Jag begär aldrig en bättre anställning i vår tjänst och har därför ej underlåtit att med denna post genom ett artigt brev till General Ramsay göra mina pretentioner gällande, med ödmjuk anhållan om hans Excellens höga protektion och medverkan till min utnämning.” [SA]

Denna förhoppning gick om intet. Magnus Ehrnrooth kvarstod vid sitt regemente, som nu låg förlagt i Polen. Till följd av de umbäranden han utstått försvagades hans hälsa dag för dag, och de epidemier, som i slutet

av 1859 härjade i Polen, ägde han inte tillräckligt fysiska krafter att motstå. Den 1 februari 1860 avled han i Warschau – ensam och övergiven i en vilt främmande omgivning, utan en enda anhörig vid sin dödsbädd och utan möjlighet att sända sina kära en sista hälsning.

Det senast citerade brevet anlände till Sesta någon gång i juni 1856, och då Casimir samma sommar vistades där under sin permission, fick han tillfälle att läsa det. Sista stycket i brevet var på sätt och vis riktat till honom och lydde:

”Casimirs fantasie att under dessa tider övergå till Caucasiska armén, där ingenting av vikt på länge kan förekomma och varigenom han romperar den brillianta carrière, som hans nuvarande tjänsteförhållanden erbjuder, utan att där borta ha den ringaste chance att vinna något, anser jag för en alldeles huvudlös speculation och avråder honom därifrån allt vad jag förmår. Måtte min opposition ej komma för sent!”

Vare sig stabsryttmästaren Casimir Ehrnrooth besvarade eller inte besvarade denna välvilliga förmaning, måste nog överste Magnus snart medge, att han varit fullkomligt ovetande om det beslut kejsaren och det högsta militärbefälet fattat. Kaukasien skulle visa sig vara den punkt, på vilken den ryska militärapparatens hela verksamhet riktade sig under de närmaste åren.

II Fälttåg mot olydigt bergsfolk i Kaukasien

Kaukasien, landet mellan Svarta havet och Kaspiska havet med sina parallellt löpande bergskedjor, sina högt belägna frodiga platåer och sina skogbevuxna dalar, var i medlet av förra århundradet föga känt i den civiliserade världen på grund av den obetydliga roll det under nya tiden spelat i världshistorien. Sedan urminnestider var landet bebott av från varandra isolerade, tillbakaträngda och isärsprängda folkstammar, vilka under loppet av några årtusenden tillägnat sig egna sedvänjor och primitiva levnadsvanor. På grund av den ringa kontakten med grannfolken i norr hade de inte i nämnvärd grad blivit påverkade av de västerländska kulturvinningar och framsteg i civilisation, som allt sedan Peter den stores tid med god fart brett ut sig österut. De svåra förhållanden, under vilka de var tvungna att kämpa för sin tillvaro, såväl mot naturens makter som mot erövringslystna eller avundsamma grannar, gjorde att de utvecklats till ett tappert och kraftigt krigarfolk med ett okuvligt frihetsbegär och en sträng livsföring.

Under det sextonde århundradet började det ryska riket breda ut sig söderut, och efter Astrakans erövring kom Kaukasien i blickpunkten för denna växande stormakt för att senare av de imperialistiska tsarerna bit för bit underkuvas och omsider införlivas med kejsardömet. 1774 gick redan Rysslands gräns längs Kuban- och Terekfloderna, 1796 införlivades Derbent och Baku. Efter freden i Adrianopel 1829 upphörde de kaukasiska stammarna att nominellt underlyda Turkiet. Hela sydliga Kaukasien med Georgien och den viktiga militärvägen från Wladikavkas till Tiflis kom då i rysk besittning. Det ryska oket var i någon mån mildare än det turkiska, och detta bidrog till, att en del av de okultiverade bergsstammarna frivilligt underkastade sig den ryska överhögheten. Men de stammar, som hade sina boplatser i de svårast tillgängliga bergstrakterna, främst Dagestan och Tjetjenien, kunde, tack vare de försvarsställningar de branta klipporna och de ogenomträngliga skogssluttningarna bildade, motstå alla ryska angrepp och bevara sina fäderneärvda seder.

Vid denna tid fick en religiös-politisk rörelse, muridismen, en stark spridning bland de fria bergsstammarna. Denna ursprungligen

mohammedanska rörelse, som fått sitt namn av det arabiska ordet murid = lärjunge, hade småningom utbrett sig till Kaukasien. Av sina anhängare fordrade den en ovillkorlig, till fanatism stegrad tillgivenhet och lydnad gentemot ”Imam” – den ledare rörelsen utkorat. Ju mera gränstvisterna med ryssarna skärptes, desto intensivare sammansvetsade muriderna sina styrkor, och till det yttersta uppeldade de sitt kampbegär. Genom muridledarnas fanatiska och upphetsande predikningar antog kriget med tiden karaktären av en helig kamp för tillvaron.

Under striderna i slutet av 1820-talet spred sig ryktet om de djärva hjältedåd som utförts av en ung muridledare, en ”naib”. Gång på gång hade han genom oväntade försåtliga överfall lyckats hejda de fiendestyrkor, som ryckte fram i den svåra terrängen. Och han inte bara hejdade dem, han tillfogade dem också stora förluster. Men slutligen blev hans lilla muridstyrka, som förskansat sig i ett bergsfäste, omringad, övermannad genom stormning och nedgjord till sista man. Det var bara den tappre naiben själv, som lyckades undkomma. Buren på ryktets vingar antog småningom denna bragd jättelika dimensioner och betraktades slutligen som ett övernaturligt under. När det alltså gällde att utse en ny imam, sedan den tidigare blivit offer för ett lömskt mord, ansågs naiben Schamil vara hans av försynen korade efterträdare.

Schamil var född 1797 i byn Gimri i norra Dagestan. I sin tidigaste ungdom hade han åtnjutit undervisning av en islamitisk teolog, men snart tog hans kamplust ut sin rätt, och strid på strid fyllde hans liv år efter år. Med osviklig energi och överlägsen ledarbegåvning lyckades den nye muridhövdingen samla och organisera sina skaror. Alla stridsdugliga män i de små bysamhällena, ”aulerna”, fick order att bilda större eller mindre stridsenheter. När Schamils makt var som störst, torde hans beväpnade styrkor ha utgjorts av sammanlagt 60 000 tappra krigare.

Under hela 1830-talet utkämpades häftiga strider med svåra förluster för både försvarare och angripare men med magert resultat för den sistnämnda. Nikolaj I tröttnade småningom på den ryska krigsledningen i Kaukasien, och 1844 utnämnde han till ny ståthållare och överbefälhavare general Voronzov, som då var 62 år och hade vunnit sina första lagrar under Napoleonkrigen där han varit med både i slaget vid Leipzig och i striderna utanför Paris.

Sedan de ryska trupperna kraftigt förstärkts gick Voronzov sommaren 1845 till offensiv mot Schamils huvudnäste Dargo. Fästningen stormades och intogs, men den seger man så länge hade väntat på blev i stort sett bara ett bländverk. Schamils stridsförband hade skingrats, men de strövade omkring i trakten och genom ständiga partisanöverfall gjorde de det omöjligt för ryssarna att upprätthålla de oundgängliga förbindelsevägarna. Den bejublade segern, som visserligen hade till följd att Voronzov förlänades furstevärdighet, slutade med att de ryska trupperna tvangs att göra en snöplig reträtt till sina ursprungliga positioner. Voronzov anslog då en fullständigt ny taktik, som i sinom tid skulle bli ödesdiger för Schamil. De ryska positionerna utbyggdes för att kunna motstå muridernas anfall. Strövtågen i ödemarken upphörde och genom en försonligare inställning gentemot klenmodiga stammar försvagades Schamils auktoritet i betänklig grad.

Vid orientaliska krigets utbrott blev den ryska krigsledningen tvungen att förstärka försvaret vid gränserna till Schamils rike. Men då både Turkiet och de allierade visade ett mycket lamt intresse för ett vapenbrödraskap med Schamil, förhöll han sig fullständigt neutral under kriget.

Efter katastrofen på Krim och freden i Paris 1856 kunde ryssarna med en lättnadens suck fastställa att de åtminstone undgått förödmjukelsen att tvingas under handla med Schamil vid fredsbordet. Nu gällde det att för framtiden avlägsna den fara de beväpnade muridstyrkoma utgjorde, varje gång ryssarnas händer blev bundna på något håll.

Mitt under Krimkriget hade två höga militärer, nämligen furst Barjatinskij och general Miljutin, av kejsaren kallats till Petersburg för att utarbeta vidlyftiga re-formprojekt, nödvändiga på grund av de bristfälligheter, som blivit uppenbara under kriget mot turkarna i Kaukasien. Förutom de administrativa reformer som ansågs nödiga utarbetade de ett projekt, som gick ut på, att två av de divisioner, som då låg i Kaukasien, efter fredsslutet med de allierade skulle stanna kvar där och utbildas och utrustas för det krig, som Ryssland var tvunget att föra, om det en gång för alla ville krossa Schamil.

Alexander Ivanovitj Barjatinskij ledde sina anor från de gamla suveräna furstarna Tjemigov, vilka i sin tur räknade Rurik som sin stamfar. Han uppfostrades tillsammans med tronföljaren, sedermera Alexander II. Som

ung militär kom han till Kaukasien, där han i striderna mot bergsfolken vann en snabb befordran.

Dimitrij Alexejevitj Miljutin blev 1833 artilleriofficer och anknöts 1836 vid ge-neralstaben. Efter att under kriget i Kaukasien ha beklätt stabschefsposten, erhöll han genom Barjatinskijs protektion en ansvarsfull befattning vid krigsministeriet, där han effektivt arbetade för den ryska arméns modernisering och omorganisation.

År 1855 förelade de båda generalerna kejsar Nikolaj I sitt reformprojekt, vilket omedelbart vann hans majestäts fulla gillande. Han fäste också uppmärksamhet vid de kaukasiska krigsplaner, som i en framtid – efter den drömda segern över de allierade – skulle realiseras. Barjatinskij och Miljutin påtalar i sin promemoria olägenheten av att kaukasusarmén varit indelad i fem militära administrativa enheter, samtliga avlägset belägna från överbefälhavarens huvudstab. Nu föreslog de, att den långa fronten skulle uppdelas i två av varandra oberoende enheter, underlydande var sin armébefälhavare, utrustad med kårkommendörsfullmakt. Gränsen mellan öst- och västarmén skulle gå längs den stora landsvägen från Mozdok till Wladikavkas. Andra delen av promemorian berör de underkuvade provinsernas förvaltning och befolkningens ”civilisering”. ”Om något skall bli bestående i de erövringar ett folk gjort”, säger promemorian, ”beror på två ofrånkomliga villkor: en klok strategi och en vis politik då det gäller förvaltningen av landet. Minst av allt kan man med krig skrämma ett sådant folk, som från vaggan blivit vant vid att i krigiska bragder se sin ära. Följaktligen bör en erövring efterföljas av ökad civilisation och handel.” [17]

Motgångarna på Krim bröt fullständigt ned Nikolaj I, så att han fyra veckor före fredsslutet avled. För Alexander II, som den 2 mars 1856 besteg tronen, gällde det att på bästa sätt rädda det försvagade kejsardömet från fullständigt sammanbrott. Genom vittomfattande sociala och ekonomiska reformer beslöt han höja sina undersåtars levnadsvillkor och bildning, främja industri och handel och återskänka riket dess forna maktställning. Men han insåg också, att de planer hans två intima vänner utarbetat för ett segerrikt fälttåg mot Schamil, skänkte utmärkta möjligheter att rehabilitera armén och den kejserliga auktoriteten efter det förödmjukande nederlaget. Sannolikt bestämde sig Alexander II för kaukasusfälttåget omedelbart efter sin tronbestigning, det var endast

mobiliseringstempot som avgjorde tidpunkten för inledningen av krigsoperationerna.

Enligt dåtida statsrättsliga begrepp kunde ett primitivt folk civiliseras endast om det underkuvades och berövades sin självständighet. Vår tids liberala uppfattning ser däremot i ett välförberett anfallskrig av detta slag enbart ett hänsynslöst erövringståg mot några underutvecklade fria folkstammar, som besjälade av en religiös fanatism och ett okuvligt frihetsbegär satt sig till motvärn varje gång de mäktiga tsarernas soldater trängt in i deras land.

De europeiska stormakterna bekymrade sig föga om vad Ryssland företog sig där långt borta i öster. På den tiden var en liten ociviliserad nations självständighet ett okänt begrepp både i västra och östra Europa. Det var alltså inte svårt att genom lämplig propaganda ge det ryska erövringskriget skenet av ett korståg under civilisationens täckmantel. I Barjatinskijs memorandum förklaras högtidligen, ”att kejsaren synbarligen inte önskade fråntaga infödingarna deras jordägor och inte heller vidtaga förändringar i fråga om deras seder och bruk eller deras religion. Kejsaren önskade tvärtom trygga deras välstånd och försöka förmå dem att komma i nivå med folket i det stora tsarriket. Dessa fakta bör anses utgöra grundorsakerna till erövringen”. [17]

Utan tvivel var förhållandena i de av Schamil behärskade provinserna mycket primitiva. Han var en renodlad despot, som tuktade sina undersåtar med svärdet och höll bödelns yxa ständigt svävande över deras huvuden. Hans ord var lag. Ryssarna hade avsevärt förbättrat levnadsförhållandena i de provinser de erövrat, vilket självfallet bidrog till att flera bergsstammar, som inte underlydde Schamil, frivilligt underkastade sig den ryska överhögheten. För att undgå muridernas hämndaktioner måste överlöparna förflyttas från sina tidigare boplatser. Följden blev att det alltid fanns ett ingenmansland mellan muriderna och ryssarna.

Det var lämpligt att stämma civilisationens och humanitetens strängar, då det gällde att för Västeuropa rättfärdiga erövringståget. Den livegne ryske soldaten var däremot lomhörd för dylika toner. I Casimir Ehrnrooths meritförteckning från denna tid går det kaukasiska anfallskriget under benämningen ”Fälttåg mot olydigt bergsfolk i Kaukasien.” Att den 23-åriga major Ehrnrooth skulle ha tolkat begreppet olydig annorlunda än hans

ryska krigskamrater är föga troligt. Medveten om innebörden av den faned han svurit sin härskare, var han villig att offra allt, fullt medveten om sin plikt att lyda varje order som gavs honom, då det gällde att befria de förslavade bergsstammarna från Schamils fanatiska terrorvälde.

Med vinterns inträde 1855 var den allierade flottan obönhörligt utestängd från östra delen av Finska viken, varför kustbevakningen på Björkö kunde inskränkas. Ehrnrooth blev återkommenderad till generalstaben och underställdes den 5 december generalerna Barjatinskij och Miljutin. Några som helst handlingar, som kunde belysa de uppdrag de båda generalerna gav den unge stabsryttmästaren, har inte bevarats, men det förefaller troligt, att han fick göra sig förtrogen med de nyligen uppfunna refflade gevären och den förändrade stridstaktik användningen av dessa moderna skjutvapen föranledde. Dylika gevär kom inom den ryska armén för första gången till användning under det förestående fälttåget. Och under detta krig avancerade Ehrnrooth till chef för regementets skarpskyttar, dvs. de specialutbildade infanterister som utrustats med refflade gevär.

Enligt kejserlig befallning blev Ehrnrooth den 7 mars 1856 utnämnd till äldre adjutant vid gardets reservinfanterikår och den 13 maj samma år anknuten till ett mönsterinfanteriregemente. Hans meritförteckning [SA] talar om, att han under sommaren åtnjöt en månads permission.

Då Ehrnrooth anträdde resan till Sesta, visste han redan att förberedelserna för det kaukasiska erövringståget var i full gång och att hans plats i armén var bestämd. Måhända anförtrodde han sina anhöriga, att han emotsåg sin utnämning till major och hade att vänta en förmånlig förflyttning till det främsta kaukasiska infanteriregementet, nämligen det som bar furst Voronzovs namn.

Det enda minne som intill våra dagar har bevarats av Ehrnrooths besök i barndomshemmet den gången är den fana, som han förde med sig till Kaukasien och som sedermera under årens lopp blivit omspunnen av de mest vittskilda myter. Till formen är ”fanan” en trekantig större vimpel, på ena sidan prydd med det Ehrnroothska vapnet broderat i färg på silke och kantad med guldfärgade fransar. Enligt släkttraditionen skulle vimpeln ha broderats av hans mor och systrar. Tältfanor eller standard av detta slag användes på den tiden allmänt av officerare, då de på ett ståtligt sätt ville hävda sig, sin bostad eller sitt tält i en förläggning såväl i krig som i fred.

Bilden av muridnaiben (nr 25) visar, att utsmyckade fanor eller standard även användes av det primitiva bergsfolket i Kaukasien. Erövringen av en dylik fana från fienden ansågs för en stor och ärofull bragd. Vanligen var fanan försedd med ett valspråk. Casimir Ehrnrooths fana bär en latinsk devis: ”Qui suae vitae contemptor alienae dominus est”, d.v.s. i fri översättning: ”Den som aktar sitt eget liv ringa är herre över andras.”*

** Valspråket utgör en travestering över ett av Senecas älsklingstemata: fruktan för döden bör bekämpas. I ett brev till Lucilius framhåller han: ”Det kan hända att ingen rövare eller fiende hotar dig till livet, men varje slav har makt över liv och död gentemot dig. Ita dico: Quisquis vitam suam contempsit, tuae dominus est. (Så säger jag: Envar som gått in för att akta sitt eget liv ringa, är herre över ditt.) Tänk på konkreta fall av personer, som fallit offer för försåt inom sina egna väggar, antingen genom öppet våld eller svekfullt. Du skall märka, att det inte är färre som har mist livet på grund av tjänstefolks vrede än på grund av konungars. Vad gör det dig därför, hur mäktig den är som du fruktar, om en gång det du fruktar står i allas makt?”[18]*

Återkommen till Petersburg mottog Ehrnrooth dagordern enligt vilken han med majorsrang överflyttades till Voronzovska regementet. Nu gällde det att hastigt förbereda sig för den långa färden till Kaukasien. Av det projekterade väldiga ryska järnvägsnätet var vid denna tid endast den 644 km långa sträckan Petersburg–Moskva sedan 1851 färdigbyggd och trafikabel. Den planerade 1160 km långa linjen från Moskva till hamnstaden Feodosia på Krims sydspets fanns tillsvidare endast på papperet. Resan från Petersburg till Moskva räckte med de 40 km i timmen framrusande snälltågen 16 timmar, men hur lång tid det tog att färdas från Moskva till Berdikel, ryssarnas yttersta befästa utpost ca 25 km söder om Terek-floden, i vars närhet Voronzovska regementet var förlagt, är svårt att bedöma. Det snabbaste fortskaffningsmedlet var hästskjutsen, de berömda prårnarna på Volga flöt för långt österut för att kunna utnyttjas i detta sammanhang, möjligen kunde prårntrafik på någon av de mindre floderna på sina ställen komma i fråga. För Ehrnrooth blev resan till Moskva en oförglömlig upplevelse, emedan den blev hans första bekantskap med järnvägen. Utgår man från, att han anträdde resan samma dag han blev utskriven från infanteriregementets rullor, dvs. den 28 augusti, så tog färden genom Ryssland fem veckor i anspråk, ty enligt bevarade anteckningar anlände han till sin bestämmelseort den 6 oktober. Tyvärr blev han inte i tillfälle att göra bekantskap med krigaren från 1812, Voronzov, emedan denne på grund av hög ålder och sjuklighet lämnat den

ansvarsfulla befälhavarposten för att i stället bekläda posten som hedersguvernör i Odessa.

En av de främsta ryska härförarna under första hälften av 1800-talet har förliknat Kaukasien vid en fästning, som endast genom en regelrätt belägring kunde intagas. De ryska intrången hade ständigt medfört oerhörda förluster för inkräktarna och hejdats av de väglösa, djungelliknande urskogarna och de försåtliga bergsfästena. Oenhetlig ledning på de olika frontavsnitten hade likaså på 1820- och 1830-talet bidragit till att krigsplanerna så sällan kunde fullföljas.

När Ehrnrooth på gamla dagar i Finsk Militärtidskrift polemiserade mot vissa i Svenska Generalstabens verk framförda åsikter om kriget 1808-09, hänvisade han bl.a. till naturhindren i de kaukasiska bergstrakterna. Avsnittet, som så väl belyser de svårigheter den ryska härledningen måste räkna med under det nu planerade anfallskriget, återges här i sin helhet.

”Militärer, som icke speciellt begrundat de enorma svårigheter, som äro förbundna med krigsoperationer i oländiga skogsmarker, försvarade av en stridbar befolkning gjorde klokt om de – då Tacitus måhända förefaller vår tid något föråldrad – toge kännedom om det långvariga och blodiga krig Ryssland fört för att etablera sitt herravälde i regionen mellan Kaukasiska bergsryggen å ena sidan och floderna Terek och Kuban samt Svarta havet å den andra. Det var icke de snöbetäckta bergen utan ett skogsbälte, vars bredd kunde variera mellan 20-80 km, som utgjorde hindret. Energiska härförare, beprövade i de stora europeiska krigen ville icke sätta tro till dessa skogars ogenomtränglighet, de ville forcera sig igenom, men fingo dyrt plikta för sina försök. Furst Voronzov, som med ära levererat bataljen vid Caronne mot självaste Napoleon, företog kort efter det han utnämnts till överbefälhavare i Kaukasien på hög befallning sin ryktbara expedition till Dargo, Schamils dåvarande residens. På återväg därifrån var den åldrige magnaten nära att få dela Vari öde och räddades endast genom general Freytags raskhet. Anande oråd sammanrafsade denne de truppdelar han kunde uppnegotiera, för att i ilmarsch skynda sin överbefälhavare till mötes och öppna vägen för honom.” [19]

Vad var naturligare än att Alexander II anförtrodde överbefälet och ståthållar ämbetet i Kaukasien åt sin barndomsvän furst Barjatinskij, upphovsmannen till krigsprojektet. Tillsammans med Miljutin, som Barjatinskij utsett till sin general stabschef, anlände han till Kaukasien i

november 1856. Den ryska armén i östra Kaukasien bestod av tre divisioner. Frontavsnittet söder om Terek-floden hade tilldelats XX infanteridivisionen, som stod under den nyutnämnde generallöjtnanten Nikolaj Jevdokimovs befäl. Vid gränsen till Dagestan låg furst Grigori Orbelianis Kaspiska division och i sydost generallöjtnant Hippolyt Vreskis Lesgiska division. Jevdokimovs division bestod av fyra regementen, vilka vart och ett omfattade fyra linjebataljoner och fyra skarpskyttekompanier. I samband med Barjatinskijs omorganisering avskaffades de tidigare regementsnamnen, alla kallades nu infanteriregementen och erhöll namn efter förläggningsorten. XX divisionens tredje regemente, det Voronzovska omdöptes sålunda till Kurinska regementet. Jevdokimov var född vid århundradets början och hade deltagit i alla kaukasiska fälttåg sedan början av 1830-talet. Tack vare detta hade han vunnit en grundlig erfarenhet om de säregna förhållandena under vilka en framryckning i dessa trakter måste företagas och om de enorma svårigheter den otillgängliga terrängen beredde angriparen, såväl under vinter- som sommarmånaderna.

Av regementshistoriken framgår att Voronzovska regementet vid Ehrnrooths ankomst var förlagt i Berdikel. Redogörelsen för de enligt Barjatinskijs projekt utförda reformerna lämnar intressanta upplysningar om Ehrnrooth, och mycket märkligt är att i redogörelsen är han den enda namngivna officeren. ”Inom varje bataljon bildades ett skarpskyttekompani, och det påbjöds att varje sådant på grund av förordningen av den 24 oktober 1856 även skulle utrustas med refflade gevär. Förste befälhavare för skarpskyttarna inom regementet blev den nyligen från ulanregementet (tillhörande kejsarens livgarde) förflyttade major Ehrnrooth.” [17] Den officiella dagordern enligt vilken Ehrnrooths utnämning tillkännagavs har bevarats och lyder:

> ”Till Tjetjenska truppavdelningen.
>
> Majoren vid generalfältmarskalk furst Voronzovs infanteriregemente Ehrnrooth utses till kommendör för kombinerade skarpskyttebataljonerna bestående av sex kompanier uttagna ur linjebataljonerna No 8-13. I anledning härav föreskrives att dessa kompanier förses med erforderliga patronlådor, artell-, trossvagnar och överhuvudtaget med allt som hör till uppsättningen, för att

nämnda kompanier skall kunna försörja sig i händelse de avskiljs från sina tidigare respektive bataljoner. Detta skall bringas till major Ehrnrooths kännedom. För dessa åligganden utses åt honom en officer ur furst Voronzovs infanteriregemente som bataljonsadjutant." [SA]

Ett skarpskyttekompani omfattade fem officerare och 112 soldater, utrustade med refflade gevär.

För Ehrnrooth blev de två första månaderna i dessa trakter rätt deprimerande, åtminstone om man får tro regementshistorikern, som berättar:

"Samma efemära expeditioner, furagering, stängda portar. Samma trånga synkrets och samma vardagsliv med samma följder förorsakade av samma fakta. Endast de påträngande tjetjenernas gevärsskott och vinterförberedelserna för truppförbanden utgjorde omväxling i denna enformighet. Alla väntade på nya krigsoperationer, som kunde verka uppfriskande i denna händelselösa tillvaro och jaga både melankolin och de oundvikliga skvallerhistorierna på flykten.

Under denna deprimerande overksamhet inträffade dock rätt ofta inte alldeles ofarliga skärmytslingar, t.ex. då smärre grupper ryska soldater, som höll på med vägarbeten, skogsavverkningar eller furagetransporter, plötsligt blev beskjutna av framträngande muridförband. Förluster i döda eller sårade blev inte sällan följden av dessa skärmytslingar."

Ehrnrooths detaljerade meritförteckning, präglad av torra fakta, ligger till grund för nedanstående skildring av krigståget mot de olydiga bergsborna. På sina ställen kompletteras den dock av den kurinska regementshistorikerns [20] mången gång extatiska och hänryckta skildring av händelseförloppet.

Utan någon krigsförklaring började de ryska styrkorna rycka fram på samtliga frontavsnitt den 14 december 1856. Ehrnrooths detachement var förlagt till den yttersta vänstra flanken, och det ryckte fram längs landsvägen från Umakan-Jurt mot Kurinsk.

Jevdokimov tillämpade omedelbart den stridstaktik hans föregångare Voronzov ansett vara den enda möjliga i Kaukasien, fast denne själv aldrig blev i tillfälle att fullt utveckla den. Han hade kommit till insikt om, att en

frammarsch i de otillgängliga bergstrakterna kunde företagas endast, om möjlighet fanns att upprätthålla och skydda förbindelsevägarna. Medan Schamil med sina huvudstyrkor låg bakom välbefästa, starka skyddsvärn i bergen och där inväntade de ryska anfallspatrullerna, som han nu liksom förut ämnade tillintetgöra till sista man, framskred de ryska styrkorna denna gång långsamt längs de breda vägar de huggit ut i skogarna och över de broar de byggt. Ehrnrooth upplevde nu en skogsfällning av helt annat slag än den han i sin ungdom bevittnat på Sesta. Jätteträd med en höjd av åttio meter och en omkrets av elva meter* var ingen sällsynthet. De stammar som inte behövdes för brobygge o. dyl. slängde man antingen ned i de djupa klyftorna eller brände dem. Om man tar i betraktande kvaliteten hos dåtida yxor och sågar samt de primitiva lyft- och släpanordningar som stod till buds, måste man erkänna att den mänskliga arbetsinsatsen i detta gigantiska företag var enorm.

** more than 280 feet in height and 35 feet in girth.[21]*

Också tiden hade arbetat till förmån för ryssarna. De relativt fredliga senaste åren hade haft till följd att muridernas stränga stridstukt slappnat av. Sysslolösheten på de från varandra avlägset belägna befästningspunkterna blev för varje dag alltmer deprimerande och samarbetet mellan de högsta muridledarna visade inte mera samma fasthet som under de tidigare svåra åren. Dessa svagheter förstod Barjatinskij att utnyttja genom att använda sig av spioner och låta specialinformerade personer övertala klentrogna och missnöjda bergsbor att frivilligt underkasta sig de framtågande ryska styrkorna. Schamils utan tvivel största misstag bestod i, att han under de drygt tjugo år han oinskränkt härskat över Kaukasiens bergstrakter försummat att stärka banden mellan de från varandra vitt spridda bergsstammarna. Under årens lopp hade klyftan vidgats mellan muriderna i Dagestan och Tjetjenien.

Som mål för vinterfälttåget hade Jevdokimov uppställt linjen Vozdvitjensk- Schali-Kurinsk. När denna uppnåtts skulle man omedelbart påbörja utbyggnaden av förbindelsevägen från Berdikel till dessa orter och befästa broarna över de tre större floderna Djalka, Hululau och Mitjik.

När krigsoperationerna började lät Jevdokimov sprida ut falska rykten om att Schali skulle bli huvudmålet för angreppet, varför muriderna koncentrerade sina styrkor på denna punkt. Samtidigt satte sig starka

ryska kolonner i rörelse från de väl förskansade utgångsställningarna i Umakan-Jurt. Av de knappa anteckningarna i Ehrnrooths meritförteckning framgår det, att det detachement han tillhörde avancerade mot Kurinsk och under tiden 20-31 december 1856 dagligen hade skärmytslingar med fienden. Själv deltog han i drabbningar och skottväxlingar vid floden Mitjiks erövring, vid skogsavverkningar och vägarbeten, vid upphuggningen av rågränsen vid Majabal på högra stranden av floden Gudermessa och var med, då detachementet återvände till lägret efter utfört värv.

Framgångarna på Jevdokimovs frontavsnitt de sista dagarna av år 1856 lyckades inte skingra depressionen inom regementet. Från hemlandet kom sorgebudet, att den avgudade förre chefen ”den sturske krigaren, generalfältmarskalken furst Voronzov avlidit” den 18 november. På Allra Högsta befallning utfärdade Barjatinskij en dagorder, som påbjöd att alla inom regementet i tre dagar skulle bära sorgdräkt för att hugfästa minnet av de oförgätliga tjänster den bortgångne fursten gjort kejsaren och fäderneslandet.

Den vänstra flanken gjorde halt, när den uppnått den vid Mitjik belägna plats som utsetts till befästnings- och bropunkt.

Ehrnrooths detachement blev därefter förflyttat till frontlinjen söderom Berdikel vid Argunfloden nära Vozdvitjensk. Framryckningen forcerades de första dagarna av februari. Byarna förintades snabbare än någonsin förut, fienden förlorade helt och hållet modet, endast enstaka skott då och då vittnade om att motståndaren ännu var vid liv. Emellertid blev huvudkolonnen, som Ehrnrooths skarpskyttar var införlivad med, helt oväntat attackerad den 5 februari. Några soldater sårades visserligen, men anfallet avvärjdes så skickligt, att Jevdokimov fann för gott att i smickrande ordalag prisa bataljonscheferna. ”Den oblodiga framgången väckte kejsarens speciella uppmärksamhet och renderade våra snälla soldater en rubel var som personlig belöning av kejsaren.” När man ytterligare framskridit ca 10 km söderut från Berdikel, gällde det att innan sommaren gjorde entré starkt befästa aulen Schali och genom mindre försvarsnästen säkra vägen till Vozdvitjensk samt att rensa upp de kringliggande områdena från fiender. I mitten av april var befästningsbyggena slutförda, och de bemannades med mindre truppförband, medan huvudstyrkan över Germentjuk tågade mot

Umakan-Jurt. På båda sidor om vägen företogs omfattande uthuggningar, och alla närliggande byar brändes.

Vinterfälttåget var avslutat, och de av strapatserna utmattade detachementen bereddes tillfälle till välbehövlig vila och rekreation i förläggningslägren vid Berdikel.

För befäl och manskap hade de gångna månaderna varit allt annat än en sinekur. I isande kyla hade de tvungits att bana sig väg genom meterhöga drivor i en urskog, där försåtliga överfall ständigt hotade dem. Under vintermånaderna 1857 Ehrnrooths skarpskyttar sammanlagt 18 gånger i eldstrid med murider, då han och hans skarpskyttar återvände till sitt läger eller då de höll på med skogsavverkning och vägbygge. Men skarpskyttekompanierna fick också en välförtjänt uppmuntran, då kejsaren i en dagorder behagade ge uttryck för sin höga bevågenhet med Ehrnrooths insatser.

Genom att långsamt och försiktigt skrida framåt hade Jevdokimov skapat en säker operationsbas med tentakler ut mot förbindelsepunkterna, vilket var av en oerhörd betydelse för vinterfälttåget följande år. Det var nämligen främst under vintermånaderna framryckning måste ske, på grund av att förbindelsetjänsten lättare kunde upprätthållas med slädar än med vagnar. Också muridernas anfall mot de ryska transportkolonnerna och mot de ryska soldater, som var sysselsatta med väg- och skogsarbeten, försvårades vintertid avsevärt av de höga snödrivorna. Varken regementshistoriken eller de dokument som citerats av Baddeley omnämner något, som skulle vittna om att de stridande använt skidor.

Vid sommartiden 1857 återvände Ehrnrooth till detachementets lägerplats i Schali. De varma och soliga sommardagarna förflöt under idogt vägbygge i de lummiga skogarna och på de grönskande sluttningarna i närheten av Vozdvitjensk. Fyra gånger under sommaren och lika många gånger under höstens lopp blev Ehrnrooths detachement påskjutet vid återkomsten till lägret. Muriderna hade under detta fälttåg lärt sig ryssarnas taktik att bränna ned invånarnas byar, och de passade på att antända 20 000 pud (32 800 kg) ryskt hö, medan Ehrnrooths detachement var sysselsatt med skogsfällning. Så gott som dagligen besköt muridernas artilleri den nya befästningen i Schali. ”Man blev snart så van vid kanondundret, att man inte mera fäste sig vid det, men den skada som tillfogades oss, var inte liten”, berättar regementshistorikern. Muridernas

plötsliga partisananfall urartade ofta till regelrätta drabbningar. Vid ett tillfälle nedgjorde de 17 kosacker och bortförde deras hästar. Då rapporten om det inträffade nådde detachementet hade hästarna redan förts till Argunflodens motsatta strand. Kurinerna förlorade då inte bara tappra soldater och förstklassiga hästar, de drabbades också av kejsarens vrede. Det inträffade rubricerade hans majestät som en ”uppenbart vårdslös övervakning”.

I början av november 1857 var det äntligen slut på det sex månader långa stilleståndet. Då begynte framryckningen, som långsamt avancerade från by till by. Men skogsfällning och vägarbeten utgjorde alltjämt detachementets huvuduppgifter. Muriderna tvingades att lämna sina försvarsställningar och dra sig tillbaka, allt längre och längre in i urskogarna. För att försvåra deras försörjnings- och inkvarteringsmöjligheter under den smällkalla vintern, fortsatte man att bränna ned de byar, som måste lämnas obemannade, också boskapen fråntogs invånarna och fördes bort. Under de tidigare fälttågen hade aulerna överraskats nattetid, kvinnor och barn hade då inte haft någon möjlighet att komma helskinnade undan, och i skydd av mörkret gjorde sig de ryska patrullerna på 2-3 man skyldiga till illdåd, som inte omnämnts i någon officiell rapport. Barjatinskij bombarderade visserligen aulerna nattetid, men han tvingade de flyende muriderna till öppen strid mitt på ljusan dag. Detta system torde ha krävt mindre förluster, men med humaniteten var det väl litet si och så hos båda de krigförande parterna. Schamils behandling av tillfångatagna ryssar var inte den bästa tänkbara. Ryska officerare kastades i smutsiga hålor, där de inte bara försmäktade av hunger utan också massakrerades. [22]

Jevdokimovs följande mål var Argunklyftan, huvudingången till det verkliga bergslandet i Tjetjenien. Klyftan låg något söder om sommarens frontlinje, d.v.s. i närheten av den punkt där bergsfloderna Scharo-Argun och Tjanti-Argun flyter samman med Argun. Argunklyftan hade alltid ansetts vara södra Tjetjeniens ointagbara infartsport, och den hade också motstått åtskilliga fientliga anfall, men den här gången föll fästet både lätt och oväntat, tack vare Jevdokimovs sluga och skickliga anfallstaktik. Han skred långsamt till verket. Först såg han till att omgivningen kring Argunklyftan blev föremål för en grundlig rekognoscering, det var trakter som aldrig tidigare hade beträtts av ryska soldater. ”Den 22 september 1857

gjorde tio kompanier kuriner jämte kosacker en rekognoscering till Argunklyftan i syfte att bränna upp fiendens hö. Kolonnerna skred fram längs Argunflodens båda stränder. Fienden slog larm först sedan våra skyttar osedda lyckats ta sig fram till klyftan och antända höet. Våra skyttar drog sig tillbaka utan manspillan. Denna händelse var av stor betydelse, emedan vi tack vare den började tro på möjligheten att inta den förtrollade bergsklyftan."

Då Jevdokimovs huvudstyrka närmade sig floden Gojtas högra strand blev såväl befäl som manskap överraskade av att finna de Svarta Bergen (Mesken-Duck) tätt besådda med byar med en talrik befolkning. I den största byn Tjiznakoi, belägen på en hög platå, löpte vägarna från de otaliga mindre byarna runt om i bergen samman.

Det blev kurinernas uppgift att anfalla denna nyckelposition. Regementshistorikern skildrar utförligt denna händelse, som i Ehrnrooths meritlista avfärdas med en enda kort rad: "Deltog i erövringen av aulen Tjiznakoi den 1 november." Historikern förtäljer: "I god ordning och segervissa gick våra trupper till anfall. Fiendens skaror lämnade bergsbyarna, och hela omnejden genljöd av stridslarm. Tjetjenerna, som dragit sig tillbaka till sin sista tillflyktsort – vilken de ansåg ointagbar – slogs med förtvivlans mod. Då de måste lämna sina auler, drog de sig inte tillbaka, utan kastade de sig med sablarna i händerna in i våra led för att stupa på våra bajonetter. Till och med kvinnor och barn kämpade här vid sidan av sina män och fäder. Många var de mord som här begicks av händer, vilka av naturen bestämts för något helt annat än människosläktets förintande. Men det blev dock ett slut på alla vederstyggligheter. Kurinerna lyckades bemäktiga sig bergsbyn och jaga fienden upp i bergen. Snart vajade vår fana på kommandoplatsen, där våra pojkar – under stark beskjutning av fienden – på en höjd hade lyckats uppföra en redutt och ett par vallar. På denna höjd grupperade sig våra blodiga bataljoner, medan andra trupper fortsatte till de närliggande byarna för att antända dem. Snart föll skymningen på, och eldskenet blottade krigsgudens nya offer. Natten förflöt lugnt. Först följande dag kunde man se den ohyggliga förödelsen. En mängd lik låg kringspridda på brandplatserna och många sårade togs om hand av våra läkare. Vi förlorade en officer och av gemene man stupade 27 medan 26 sårades."

Vid årsskiftet 1857-58 kunde Jevdokimov med gott samvete sända sin härskare en tillfredsställande resumé över de segrar och erövringar hans tappra regementen hade att notera för det gångna året. De sista raderna i rapporten lyder: ”Stora Tjetjenplatån [norr om Kaukasusbergen] har erövrats helt och hållet. Inte en enda stuga har vi lämnat kvar där. Några tiotal invånare, som vägrat underkasta sig, har lyckats undgå oss genom att fly upp i bergen. Det stora kriget om platån som pågått i 18 år och kostat oss så mycket blodsutgjutelse är alltså slut nu. De trupper som anförtrotts mig står emellertid inför en ny, stor uppgift. Det åligger dem att erövra Mesken-Duck och Argunklyftan söder om platån. Med Guds hjälp skall vi snart skrida till detta verk.”

Barjatinskij och Jevdokimov underskattade inte muridernas möjligheter att försvara Argunklyftan. Endast längs en enda väg på flodens vänstra strand kunde klyftan passeras med fordon. På det smalaste stället gick vägen över en fullkomligt kal klippavsats, som på sin ena sida hade en skyhög, brant bergvägg, på sin andra sida ett bråddjup, ur vars botten uppsteg ett fruktansvärt, oavbrutet dån från de enorma vattenmassor som var ett sammanflöde av de strida floderna Scharo- och Tjanti-Argun. De två fältherrarna var emellertid fullt medvetna om betydelsen av Argunklyftans erövring. Muridernas samtliga förbindelsevägar mellan östra och västra Tjetjenien kunde avskäras, men först då vägen till deras huvudnäste, Dargo, blev öppnad, var Schamils öde beseglat. De båda stridande parterna var hela tiden väl underrättade om varandras planer. Ryssarna kunde minsann inte lita blint på alla tjänstvilliga överlöpare, och Schamil hade i sin närhet tillräckligt många hala typer som för sin personliga vinning var villiga att förråda både honom och hans hemliga krigsplaner. Därför beslöt Barjatinskij och Jevdokimov att i all tysthet och på tu man hand utarbeta en stridsplan, som också denna gång baserades på en skenmanöver. Man spred ut rykten och meddelade även officerarna, att Jevdokimov hade för avsikt att förflytta sina styrkor från Berdikel till aulen Avturi, som var belägen öster om floden Hululau. Därifrån ämnade han rycka fram mot floden Djalka och erövra en där belägen bergsklyfta, också den en huvudport till det tjetjenska höglandet. Schamil blev av sina kunskapare i god tid underrättad om planerna, och därför sammandrog han från alla håll förstärkningar till denna plats, även från Argunklyftan drog han bort manskap, som han förlade vid Djalka.

Den 27 januari 1858 kl. 12 på dagen gav Jevdokimov order om, att kurinerna I Vozdvitjensk samma kväll skulle anträda marschen till Avturi. Men först kl. 3 på eftermiddagen anförtrodde han sina generaler, vilket mål den förestående expeditionen verkligen hade. Bataljonerna i Berdikel skulle kl. 9 på aftonen under befäl av general Kempfert rycka fram längs högra stranden av floden Argun, medan kurinerna i Vozdvitjensk under befäl av sin regementschef generalmajor Mischenko tidigt följande morgon skulle tåga mot Argunklyftan längs flodens västra strand.

”Natten mellan den 27 och 28 januari var mörk och kall. På sina ställen lystes mörkret upp av ett tunt snötäcke. Det duggregnade oupphörligt. I fästningen Vozdvitjensk var allt lugnt och fredligt. Utom vaktposterna och patrullerna syntes ingen människa till varken på gator eller torg. Ljusen hade redan släckts överallt. Endast hos kommendören för Kurinska regementet, generalmajor Mischenko, var ena hälften av huset upplyst som vid bröllop. Men ingen brydde sig om att ta reda på i vilket syfte denna illumination hade anordnats.

Vid midnatt började trupperna samlas utanför regementsbefälhavarens hus. En timme rann bort, två timmar. Trupperna stod fortfarande på samma ställe och stampade på den hala marken med sina stövlar. Alla greps av otålighet. Inga kommandoord ljöd. Alla blev våta och frös i dimman och i det disiga duggregnet. Från alla håll hörde man ord, som gav uttryck för missnöje och ogillande.

Men så körde ett täckt ekipage fram. Jevdokimov har kommit, viskades det i ledet. Det betyder, att vi snart får rycka ut. Men trots att befälhavaren hade anlänt, räckte det ännu en hel timme, om inte mer, innan trupperna började röra på sig. Ett kommandorop skallade, kolonnerna började tåga mot Argunklyftan. Nu stod det klart för envar, vart det bar hän.

Långsamt skred trupperna framåt. Senare fick vi veta, att det skedde med avsikt. Vi skulle nämligen samverka med de trupper, som från Berdikel tågade längs den motsatta flodstranden. Då vi begav oss iväg, visste ingen av oss, att också andra trupper hade ryckt ut.

Dagen började gry. Vårt detachement stannade vid infarten till klyftan. Man hörde skott därifrån. Skarpskyttarna fick omedelbart order att gå ned till flodstranden. På vägen uppställdes kanoner, som skulle beskjuta barrikaderna vid ingången till klyftan. Också barrikaderna på högra flodstranden skulle beskjutas för att underlätta general Kempferts anfall.

Skarpskyttarna hade just hunnit ned till floden, då en våldsam gevärseld bröt ut. Från sidan, uppifrån och nedifrån besköt bergsborna oss. Våra kanoner svarade omedelbart, och nedifrån flodstranden steg röken från skarpskyttarnas eld mot skyn. Vi upplevde något som i dagligt tal kallas den yttersta dagens förskräckelse. Bergsborna försvarade sig tappert och övergav inte en enda barrikad.

General Jevdokimov satt till häst, orörlig och med blicken spänt riktad mot den andra flodstranden för att se om general Kempferts kolonner hade anlänt.

Då fienden inte vek undan för vare sig gevärselden eller kanonernas granater, befallde general Jevdokimov att berget med dess barrikader skulle stormas. Bergsborna bakom barrikaderna märkte inte, att våra stormkolonner närmade sig. Ännu ungefär en timme fortsatte kanon- och gevärselden. Då de anfallande trupperna närmade sig sitt mål, måste kanonelden upphöra, kanonerna var vid det laget redan alldeles rödglödgade. Så hördes ett hurra, och en efter en hoppade kurinerna upp på barrikaderna. På andra flodstranden dök just då general Kempferts kolonner upp. I det ögonblicket insåg bergsborna, att de löpte fara att bli omringade, och i vild flykt rusade de nedför berget. Skarpskyttarna var inte sena att spärra vägen för de flyende. Men ack! De blev tvungna att stanna vid klyftans rand, ty bron, som ledde till den väg längs vilken bergsborna flydde, var förstörd. En övergång måste alltså fås till stånd. Men då den var färdig, hade fienden redan försvunnit."

Det berättas att Schamil brast i gråt, då underrättelsen om Argunklyftans fall nådde honom. Han var för slug att inte inse att muridernas motståndskraft nu var bruten.

I Ryssland betraktades erövringen av Argunklyftan som en utomordentlig framgång. Ett sedvanligt ordensregn blev följden. Ehrnrooth hugnades med S:t Anne ordens III klass med svärd.

Framryckningen fortskred ännu något söderut utan att ett enda skott behövde avlossas, och vid Datja-Barzoi, ett stort och rikt bysamhälle, slog kurinerna läger. Den fredliga ortsbefolkningen var genast redo att ställa sina tjänster till de nya husböndernas förfogande, och de var inte heller sena att utnyttja det utmärkta tillfälle, som så plötsligt yppade sig, att till för dem förmånliga priser salubjuda produkter av olika slag. Nyfikna personer i allmänhet men framförallt de officersfruar, som följt sina män

till förläggningslägret i Berdikel, trotsade den isande kylan och skyndade sig att komma fram till Datja-Barzoi, för att sedan därifrån kunna skriva till vänner och bekanta och tala om, att de hade varit bland de första som färdats genom den sagolika klyftan och på nära håll haft tillfälle att beskåda de olydiga urinvånarna. Inom några få dagar blev den svårtillgängliga och dystra bergsaulen förvandlad till en livlig marknadsplats. I provisoriskt uppförda små värdshus hade de så oväntat anlända turisterna tillfälle att avsmaka det tjetjenska kökets läckerheter och hålla den upprymda segeryran vid liv med tillhjälp av de utsökta kaukasiska vinerna samt brända och destillerade drycker.

Vid Argunklyftan tog man omedelbart itu med att uppföra en stark fästning, som sedermera fick namnet Argunskoje. Samtidigt fortsatte vägarbetena och skogsavverkningarna för att man så snabbt som möjligt skulle få en förbindelseväg upp till toppen av den 2 000 m höga bergsryggen Dargan-Duck på Scharo-Arguns högra strand.

Fientliga spaningspatruller visade sig sällan, men vid ett tillfälle var Ehrnrooths skarpskyttar nära att falla i en försåtligt anbragt dödsfälla. Medan de i den djungelliknande urskogen höll på att hugga sig fram, märkte de inte, att de närmade sig en nyligen uppförd, välkamuflerad befästning, bemannad med en mindre fiendestyrka. I sista ögonblicket upptäckte de den överhängande faran, yxorna och sågarna utbyttes blixtsnabbt mot de refflade gevären och genom stormning av barrikaderna lyckades de driva de lurpassande muriderna på flykten. För att man i framtiden skulle kunna undvika överraskningar av detta otrevliga slag, lät Jevdokimov sina kolonner företa en häftig men kortvarig upprensningsoperation. De fiendepatruller som strövade omkring i omgivningarna fördrevs och alla de bergsbyar, som övergivits av ortsbefolkningen, jämnades med jorden. Det forcerade väg- och fästningsbygget var i det närmaste slutfört, då i slutet av mars 1858 en ny, oväntad fiende tillintetgjorde åtskilligt av de uppnådda resultaten. En plötslig snösmältning följd av störtregn spolade bort broar och vägbankar. I den låglänta terrängen vid Argunfloden rasade fästningsvallar, och kanonfundament gav vika. Genom oerhörda ansträngningar lyckades Jevdokimov emellertid bemästra också dessa nya svårigheter. En mindre garnison kvarlämnades sedan i Argunskoje, medan huvudstyrkan förlades dels i Vozdvitjensk, dels i Grozny för att vila och rustas ut för kommande

strapatser. Från och med slutet av april har Ehrnrooths meritförteckning två månader framåt intet att förtälja, varför det är tämligen säkert, att han under denna tid åtnjöt permission.

I början av juli 1858 samlades styrkorna på nytt vid Argunklyftan. På grund av de väldiga uthuggningarna hade naturen i den trakten helt och hållet ändrat utseende. Det fanns utmärkta vägar åt alla håll och ingen fiende lurpassade i närheten. Från Dargan-Duck kunde man i fjärran skönja bergsplatån kring aulen Veden, Schamils huvudnäste.

Den offensiv som nu följde gick ut på att erövra aulen Schatoe vid floden Tjanti-Argun, ca 20 km söderut från Argunklyftan. Schatoe var av stor strategisk betydelse på grund av att förbindelsevägarna mellan östra och västra Kaukasus gick genom denna aul, som mot norr var välförskansad. För att komma till höglandet kring Schatoe måste man kämpa sig fram genom en enormt svårforcerad terräng. Skogen var så gott som ogenomtränglig och flodklyftan vid Jarisch-Marda, belägen blott fyra kilometer från den trakt där frontlinjen under våren gått fram, var flera tiotal meter djup. Genom skogsfällning och spanska ryttare hade muriderna dessutom blockerat vägarna i avsikt att göra ett framträngande fullkomligt omöjligt på de ställen naturen redan gjort ett sådant så gott som omöjligt. Från Jarisch-Marda söderut flöt floden först fram i en trång bädd, bildad av en spricka i jätteberget. Längre fram hade de med tät skog bevuxna bergen så att säga stigit åt var sin sida och mellan sig gett plats åt en bördig dal, som i sin famn slöt de välbärgade aulerna Zonak och Varanda. Dessa trakter hade aldrig förr beträtts av ryska trupper.

Genom att återigen använda sig av list lyckades Jevdokimov också denna gång vilseleda Schamil. Imamen hade fullgott skäl att anse Tauzenvägen vara den mest betydelsefulla, emedan den ledde till Veden. I stället för att stärka försvaret av bergsfästena vid vägen söderut hade han därför dragit upp sina förskansningslinjer vid vägarna till Tauzen. Jevdokimovs plan gick ut på att först samla betydande styrkor vid Argunskoje, sedan inleda en skenmanöver österut från Dargan-Duck och slutligen helt oväntat rycka fram mot Jarisch-Marda och forcera bergsklyftan vid Tjanti-Argun.

Då Ehrnrooths insatser vid genomförandet av denna operation var mycket betydelsefulla, återges här i korthet vad regementshistoriken har att förtälja om händelseförloppet.

”Med de kurinska skarpskyttarna i täten drog överste Zotovs kolonn den 13 juli 1858 kl. 2 på natten uppför Tjanti-Argun, och anlände i morgongryningen till brådstupet Jarisch-Marda, bakom vilket den trånga, skogbevuxna bergsklyftan Tjanti-Argun öppnar sig. Från Jarisch-Marda leder två vägar uppåt bergsklyftan. Den ena av dem, den bättre, löper först längs flodens högra och branta strand, sedan genom en tät skog, som täcker hela bergssluttningen ovanom flodstranden. Den andra vägen är en stig, som börjar vid en liten bro över den skummande floden. Stigen går sedan genom byn Sosi-Irzau och når omsider det höga, skogbevuxna berget Mesken-Duck och byn Varanda. Av dessa två vägar valdes den senare, emedan den förra spärrats av barrikader. Det var uppenbart att en framryckning där skulle ha betytt stora förluster för oss. På grund härav fick överste Zotov order att, medan han gjorde sken av att vilja angripa fiendens barrikader, snabbt kasta sina styrkor över Tjanti-Argun och attackera byn Sosi-Irzau. Denna skenmanöver anförtroddes Kurinska regementets skarpskyttekompanier, vilka anfördes av major Ehrnrooth. (Major Ehrnrooth hade varit generalstabsofficer, men han hade lämnat staben för att ägna sig åt fronttjänstgöring. Redan som mycket ung hade han visat sig äga för en frontofficer lysande egenskaper). Kompanierna avancerade och inledde en skottväxling med fienden. Överste Zotov lät kurinbataljonen gå ned till flodstranden. Fienden på vänstra flodstranden öppnade genast eld, men våra skarpskyttar besvarade elden samtidigt som de förberedde sig för flodövergången. Det var en synnerligen farlig och svår uppgift, emedan det på platsen inte fanns någon bro utan endast två bjälkar som kastats över klyftan, och det krävdes modiga fotgängare för att ge sig ut på den gångbanan. I bergsklyftan djupt under dem brusade floden och överröstade alla röster från människostrupar. Men skarpskyttarna tvekade inte inför den svåra uppgiften, då de fick order att ta sig över till vänstra stranden av floden på det sätt de själva ansåg bäst. Under ledning av major Ehrnrooth började en efter en av skarpskyttarna, att – trots fiendens eld – springa över till motsatta flodstranden och att därefter, mitt i fiendens åsyn, klättra uppför berget. Det var ett skakande skådespel, som kunde ha fått också en objektiv åskådare att darra. Två bjälkar, som nästan sviktade under soldaterna, i djupet under dem en brusande flod som varje ögonblick var färdig att uppsluka de våghalsiga, trasiga och smutsiga soldaterna. Med sammanbitna tänder, spända blickar och tyst

koncentration balanserade de tappra gossarna högt ovanom den lurande avgrunden. Fiendens eld hälsade dem välkomna med något, som man kunde kalla en ansiktsdusch. Tyvärr fanns det på platsen ingen känd konstnär som hade kunnat föreviga detta dramatiska och samtidigt högtidliga skådespel. Då man såg dessa kaukasiska riddare utan fruktan och tadel söka en stödjepunkt för sina fötter, måste man – om man ville det eller inte – sluta ögonen för att inte bli vittne till en eventuell olyckshändelse. Om bara en enda av dem hade trampat fel, skulle också hans kamrat, som gick hack i häl efter honom, försvinna i avgrunden och obönhörligt draga med sig ned i djupet ett tiotal andra tappra män. Men om något sådant, vilket Gud förbjude, hade hänt, skulle dock knappast de övriga krigarna ha gjort halt inför flodens glupska gap. Den 16 juli gav vittnesbörd om, att dessa krigare inte skulle låta sig hejdas av ännu mera fruktansvärda hinder.

Vänstra stranden intogs snabbt. Fienden förjagades och kurinerna kastade sig redan vid brådstupet med hurrarop över den närliggande byn Sosi-Irzau. De fördrev bergsborna från byn och stannade själva där, lyckliga över att ha fullgjort sitt värv, medan de torkade blod och svett från sina pannor och läppar. Utmattade var de av känslosvall och övermänskliga ansträngningar. Då man tänker på den fjärde kurinerbataljonens bragd, måste varje människa, som inte är behäftad med fördomar eller vidskepelse, säga till sig själv och det med handen på hjärtat: de där männen hade sannerligen sålt sin själ till djävulen.

Våra förluster denna dag bestod i den lätt sårade major Ehrnrooth, två stupade och tio sårade soldater samt fem döda hästar.”

Major Ehrnrooth hade träffats av en gevärskula som trängt in i vänstra skulderbladet. Blessyren ansågs obetydlig, och sedan han blivit förbunden ställde han sig åter i spetsen för sina skarpskyttar.

Erövringen av Jarisch-Mardaklyftan var svår, men en ännu svårare uppgift förestod. Det väldiga Mesken-Duckberget, som behärskade hela omnejden, var fortfarande i muridernas händer och försvarades av dem med ett fanatiskt mod och ett otroligt dödsförakt. Regementshistorikens hjältesaga lyder:

”Varje träd hotade oss med kulor, som kom uppifrån. Vår enda tröst bestod i, att man inte kunde kasta sten på oss här. Dessutom fanns här inga konstgjorda barrikader. Före färden från Sosi-Irzau till Mesken-Duck

kände ingen till de svårigheter och de faror som väntade oss på detta berg. Ingen kände heller till dessa terrasser och platåer, och följaktligen kunde ingen veta om han gick en säker död till mötes. Det var en lycka. För människans svåraste ögonblick är det, då hon i förväg blir underrättad om vilken dag och stund hon skall möta döden. Soldaternas lyckliga okunnighet om den saken gav dem mod och andlig spänst att äntra dessa helvetesberg."

Framryckningen fortskred genom okända och öde trakter, och den försvårades av att varje man fått order om att förse sig med proviant och andra förnödenheter för flera dagar, emedan man var fullständigt oviss om möjligheten att upprätthålla förbindelsevägarna. Då skymningen den 15 juli 1858 sänkte sig över höjderna vid Mesken-Duck, härskade inom lägret en högtidlig tystnad, som förutspådde en svår natt och en tung morgondag. Vid mörkrets inbrott satte sig kolonnen i rörelse, och då öppnade muriderna omedelbart eld. Den besvarades emellertid inte. Kolonnen hade nämligen närmat sig Mesken-Duck och bildade där en frontlinje upp mot bergen – fjärde bataljonen ställdes upp i den högra kedjan. Sedan uppställningen var klar förunnades krigarna en kort vila, men vid daggryningen satte fienden in med en beskjutning, som pågick utan ett ögonblicks uppehåll. Det måste emellertid helt plötsligt ha klarnat för de fientliga förposterna, att det inte den här gången var fråga om ett anfall utan större betydelse, för de drog sig mycket snabbt tillbaka till sina bergsfästen. Över stubbar, ris- och bladhögar, genom kärr och sumpmarker ryckte kolonnerna fram. Anfallskedjan blev allt mera sammanträngd, då man var tvungen att klättra uppför bergsbranter, under vilka brådstup lurade. Med stor möda hade man släpat med sig kanoner, men någon möjlighet att ställa upp dem gavs inte. Det hade varit lika omöjligt att skjuta uppåt som nedåt. Då man närmade sig bergets andra platå hördes skott från ett femtiotal gevär. Följden av det blev att några män stupade, men "utan att en befallning eller ett kommandorop ljudit men som ett svar på en trollformel av något slag hördes plötsligt ett 'hurra', och kurinerna gick till attack med sina bajonetter. Till det angreppet förslog ännu krafterna och den andra bergsterrassen intogs omedelbart. Under tiden smattrade gevärssalvorna inte endast framför oss utan de beströk också flankerna. Fienden utnyttjade varje träd, varje trädtopp för att beskjuta oss från alla tänkbara håll, där han hade den

minsta möjlighet att hålla sig dold. Det såg ut som om gevärselden hade för avsikt att meja ned hela kolonnen."

Från platå till platå fortskred framryckningen. "Det blod deras kamrater utgjutit och officerarnas uppmuntrande rop: 'Framåt, pojkar! Visa dem att ni är så djärva, som det anstår tappre män! Skäm inte ut er, kuriner!' gav soldaterna styrka att samla sina sista kraftresurser och att hellre stupa än ge vika. Det kunde emellertid hända, att soldaterna stundom förlorade fattningen och greps av förtvivlan, då de såg sina kamrater och sitt befäl stupa. Men hatet mot fienden, viljan att hämnas sina landsmäns död, tanken på deras fanas ära, allt detta kuvade varje annan önskan hos kurinerna än att intaga en ny bergsterrass och kasta ut fienden därifrån. Det återstår att undra ur vilka källor dessa bergsbor, som redan hade fått utstå svåra prövningar och behandlats som trälar, öste sin järnhårda motståndskraft."

Ju högre man kom desto långsammare fortskred klättringen uppför de branta sluttningarna och alltmer hesa blev hurraropen. Bergsplatåerna tycktes fortsätta i all oändlighet, och när kurinerna närmade sig den sjätte var "deras fötter trötta, de var själsligt utmattade, hos många av dem rann det blod från näsan. Och fiendens eld fortfor att vara intensiv, ett oavbrutet kulregn störtade ned från den sjätte bergsterrassen." Just då det såg ut som om kurinernas styrka helt skulle mattas av, sprang en kapten med S:t Wladimirskorset på bröstet fram och ropade: "Följ mig, pojkar! Jag är med er!" Han träffades av en kula i tinningen och föll i spetsen för de framrusande soldaterna, som i detta ögonblick inte längre behärskades enbart av förtvivlans mod utan också av en skoningslös vildhet. Som om de varit vilda djur störtade de upp mot sjätte platån, fördrev fienden därifrån, medan de utstötte segerrusiga hurrarop, fortsatte i samma tempo till sjunde platån och jagade ned fienden, som inte längre var i stånd att behålla någon som helst fattning utan i vild flykt rusade ned för bergen och spred sig åt olika håll. Fjärde och femte bataljonens dödströtta, svett- och bloddrypande officerare och soldater hade nu besatt Mesken-Duckhöjden. "Deltog i stormningen av Mesken-Duckberget den 16 juli 1858", lyder den korta och nyktra anteckningen i Ehrnrooths meritförteckning – mera förtaldes inte om den dramatiska krigsoperationen. Ehrnrooths förvägenhet att i den starka julihettan under tre dagar deltaga i striderna, trots att han hade ett öppet sår, medförde sviter, som enligt meritlistan

avhöll honom från fronttjänst intill årets slut. Såsom ur följande uppbevarade intyg framgår, var blessyren tillsynes oförarglig.

> ”Detta intyg är givet åt Herr Majoren vid Kurinska infanteriregementet Casimir Gustavovitj Ehrnrooth, 24 år gammal, av naturen begåvad med en normal kroppskonstitution. Den 13 juli detta år har han vid intagningen av gränsorten Jarisch-Marda under befäl av överste Zotov sårats av en fientlig gevärskula i trakten av vänstra skulderbladet, varvid kulan gått i tvär riktning mot kroppen och ytligt övergått berörda område samt därvid endast fläkt upp huden och undre nätvävnaden. Riktigheten av detta intyg bekräftas genom egenhändig underskrift och bifogade sigill den 27 oktober 1858. Fästningen Vozdvitjensk.
>
> Kurinska infanteriregementets bataljonsläkare Strachov.
> Kommendören för Kurinska infanteriregementet.
> Hans Majestäts Flygeladjutant Zotov.” [SA]

På grund av antingen de primitiva hygieniska förhållandena eller sanitetspersonalens inkompetens blev Ehrnrooth inte helt återställd genom behandlingen i Vozdvitjensk, ty ur meritförteckningen framgår det, att honom under åren 1859-1875 sex gånger beviljats permission ”för behandling av sjukdom föranledd av blessyr”, vilket låter en förmoda, att såret inte från början skötts på ett tillfredsställande sätt. Det förunderliga ödet fogade det emellertid så, att Ehrnrooth i det närmaste 19 år senare blev sårad i samma vänstra axel. Man kan därför ty sig till systern Adèles förmodan, då hon i det sammanhanget skriver till sin bror Casimir: ”Nog har Du väl en smula men av Dina blessyrer, eftersom det rycker i Dina axlar. Inte kunde det hela avlöpa utan att det tufflade om Dina senor och muskler.”

Hur Ehrnrooth fördrev sin konvalescens kan man endast gissa sig till. Då han uppnått en högre ålder, utnyttjade han varje ledig stund till att fördjupa sig i Rousseaus, Voltaires och andra filosofers verk. Men det är tvivel underkastat, om han i den ociviliserade omgivning, där han nu befann sig, hade tillgång till några som helst böcker. Han kunde dock med tillfredsställelse konstatera, att alla mödor och umbäranden han haft att utstå uppmärksammats och värdesatts på högsta ort. Inte mindre än fyra

gånger förunnades Ehrnrooth ”kejserlig bevågenhet för utmärkelse visad under drabbning med olydigt bergsfolk”.

Men Ehrnrooths insats vid striderna om Mesken-Duckberget var en bragd, som väckte stort och berättigat uppseende inom regementet och som befälet inrapporterade till högsta ort. Det hade till följd att kejsaren nio månader senare utfärdade ett dokument av följande lydelse:

> ”Wi av Guds Nåde Alexander den andre. Kejsare och Envåldshärskare av Hela Ryssland, Konung av Polen, Storfurste av Finland etc. Till Wår major av Kurinska infanteriregementet Casimir Ehrnrooth.
> Såsom tack för utmärkt ståndaktighet och tapperhet, vilket Ni visat under striderna mot bergsborna den 13-17 juli 1858, då Wåra trupper intog Mesken-Duckhöjdema, har Wi allernådigast medels en till Kapitlet utfärdad ukas av den 31 mars 1859 förlänat Eder en guldsabel med påskriften för tapperhet. Detta dokument skall till bevis häröver undertecknas och bekräftas med sigill, och guldvapnet skall, enligt Wår befallning till Kapitlet för Rysslands Kejserliga och Tsarordnar, tillsändas Eder.
> Utfärdat i Sankt Petersburg den 12 april 1859.
>
> Medlemmen, generallöjtnant Belozerskij Överceremonimästaren Zahar Alexejevitj Hitrovo Medlemmen Furst Trubetskoj Närvarande ceremonimästare M. Knjazievitj” [SA]

Enligt dåtida bruk bar officer, som erhållit guldsabeln, denna antingen som hel- eller halvsabel. Denna helsabel som Ehrnrooth erhöll av kejsaren kompletterade han sedermera med en guldsabel för inomhusbruk. Båda dessa samt sina övriga sablar hängde Ehrnrooth upp i ”tamburen” på Sesta och inramade med dem så att säga Vapenfanan. Detta skedde i början av 1890-talet, då han lämnat Ryssland och slagit sig ned på sin fädernegård. Under oroligheterna 1918 försvann sablarna med undantag av två, som gårdens trotjänare på måfå valt ut och gömt. Den ena av dem råkade vara den större guldsabeln med inskriften За храбрость (för tapperhet), smidd av J. E. Bleckmann i Solingen. Klingan mäter 75 cm i längd. Jämte sablarna försvann tyvärr också Ehrnrooths samtliga uniformer, däribland två kadettparaduniformer, som han vid 12-14 års ålder burit. De torde ha varit de enda i sitt slag som så sent som 1918 fanns kvar i landet.

Inte ett enda av de brev Ehrnrooth skrev till sina anhöriga under det kaukasiska fälttåget finns kvar. Med största sannolikhet har de förstörts antingen av honom själv eller av hans syster Adèle. Han skrev redan då liksom senare öppenhjärtigt om alldagliga händelser, som utspelades i hans omgivning. Däremot berättade han sällan om sin verksamhet, inte enbart av anspråkslöshet måhända utan kanske snarare på grund av att han saknade lust att över huvud i tal eller skrift avhandla de problem han brottades med med sådana personer, som han ansåg sakna förutsättningar att förstå vad det verkligen var fråga om. Av den anledningen har han endast bevarat den del av sin korrespondens, ofta sina egna brev i koncept, som han fört med sina andliga själsfränder. Vid den tid det här är fråga om ansåg han sig kanske inte äga någon sådan. Den fullständiga och ömsesidiga förtrolighet, som senare genomlyste Ehrnrooths korrespondens med system Adèle, existerade ännu inte, då han var 24 och hon 32. Men ett s.k. reseschatull jämte tillhörande inventarieförteckning, som Ehrnrooths mor sände till sin son har bevarats, och det kastar måhända ett blekt ljus över meritförteckningens sex mörklagda månader. Sedan Ehrnrooth den 17 juli hade blivit förd till ett fältsjukhus, meddelade han omedelbart sina anhöriga om, vad som hade inträffat. Troligt är att han nämnde om den fullkomliga avsaknaden av all hygienisk komfort. I sitt sinne upprörd över denna brist, fast hon inte visade någon större ängslan för sin 24-årige sons hälsa och välfärd, sände Casimirs mor till Kaukasien ett reseschatull, som var försett med diverse kosmetiska attiraljer. I vår tid kan man knappast tänka sig ett mera opraktiskt bagage än denna tunga mahognylåda med dimensionerna 47 x 30 x 18 cm, som till på köpet inte hade något handtag. I övre delen av schatullet är ett etui, som kan lyftas ut, försett med lönnlådor och urgröpningar. Jämte inventarieförteckningen skrev den goda modern vissa råd och förmaningar till sin son. I sin helhet lyder dokumentet:

”Förteckning över det silver och de effecter som befinnas uti ett till Casimir försänt Res-schatull:

Silver:	1 par skruvljusstakar med Ehrnroothska vapnet väga	9	lod
	tvenne inuti förgyllda rakaskar dto	15	”
	fyra bägare dto	27	”
	en matsked, gaffel och tesked oförgyllda med vapen	9	”
	avlång dosa med dubbla lock förgylld med vapen	4	”
	rakborste med fodral	3	”
	korkbeslag till 2:nne större och 6 mindre flaskor	4	”
	Summa	71	lod

Diverse effecter:

bläckhorn och sand med plaitre proppar, bordskniv, pennkniv, 2 rakknivar, korkskruv med eldstål, sax, frisér kam, tandborste, spegel, rakstrigel, lineal. Skruvar att *fastskruva schatullet* vid bordet.

Flaskornas och askarnas innehåll:

I stora flaskan till vänster: vinaigre de toilette
dto till höger: eau de Cologne.
I lilla flaskan till vänster: Parfum violette des Alpes.
I de små flaskorna på samma sida: Elexir odontalgique.
De två övriga flaskorna äro i brist på bättre fyllda, den ena med collodium, en smörja, varuti vid förefallande skavsår, skubbningar, knubbningar, m.m., en sidenlapp doppas och sättes på det sårade stället och lämnas där kvarsittande tills allt är helnat; den andra innehåller Thielmans droppar, en mixtur, varav omkring 30 droppar är tillräckligt att sätta propp för rumpan vid inträffad rännare, dessutom medföljer ett stycke engelskt mouche plåster. Askarnas innehåll bör kunna fås reda på utan särskild anvisning av var och en, som aldrig så litet är hemmastadd i cosmetiska förhållanden.

Sesta i augusti 1858 ”[SA]

Reseschatullet hade tillhört Casimirs farfar, Carl Gustaf, som troligen hade inköpt det i Lovisa 1812; silverpjäserna är just det året smidda av lovisaguldsmeden Johan Zettersten. I bouppteckningen efter Carl Gustaf 1817 är ”mahogns chatullet med piécer” upptaget till 20 rubel. Vid bouppteckningen 1848 efter Casimir Ehrnrooths far blev det värderat till 45 rubel och inropades av den avlidnes änka på sterbhusaktionen för 50 rubel. Det förefaller som en saga, att detta reseschatull, som senare följde Casimir Ehrnrooth både till Polen och Bulgarien, har funnit vägen tillbaka till Sesta – med alla silverpjäserna i behåll. I nedre delen av detta märkliga reseschatull bevarade Casimir Ehrnrooth en stor del av de handlingar, som ligger till grund för denna levnadsteckning över honom.

Då de varma sommardagarna småningom efterföljdes av stormiga, iskalla vinternätter, blev vistelsen i det provisoriska fältsjukhuset föga angenäm. Och att Ehrnrooth för sina närmaste omnämnt de umbäranden kölden medförde kan man sluta sig till av följande rader, som Adèle sände honom, då det 30 år senare gällde att värmeisolera hans sovrum på Sesta.

”Det lär alls inte vara något konstigt arbete att bekläda väggarna med panel. Nu före sommaren blir det icke gjort, men nog hålla sig ju Sesta rummen varma över sommaren – liksom Din forna gård i Vozdvitjensk.”

Förlusten av positionen vid Argunklyftan hade rubbat Schamils alla planer, och det verkade som om han nu dagligen famlade efter en fast försvarspunkt.

Under hösten samlade han sina styrkor i Tauzen och den starkt befästa orten Veden. Under samma tid omgrupperade ryssarna sina styrkor för att kunna göra en ny framstöt i juni 1859. Barjatinskijs avsikt var, att då låta Kaspiska divisionen, ledd av generallöjtnant Wrangel, rycka fram från trakterna av Burtunai rakt västerut för att där förena sig med Jevdokimovs armé. Framryckningen skulle ske söder om de av Schamil besatta och starkt befästa orterna Dargo, Veden och Tauzen. Om den operationen hade kunnat genomföras, skulle de orter som här nämnts jämte de muridstyrkor som befann sig där ha blivit inringade, och avskurna från förbindelsen med Dagestan. Under första kvartalet 1859 skulle förutom ännu oavslutade upprensningsaktioner i norra Tjetjenien, ledda av Jevdokimov, inga stridshandlingar äga rum. Men av någon okänd anledning följde Jevdokimov inte den av överbefälhavaren fastställda anfallsplanen. I januari tågade han från Vozdvitjensk mot Djalka, överskred med lätthet denna flod, och angrep med tre kolonner Tauzen, som genom stormning erövrades. Framryckningen mot Veden fortsatte, men Schamil, som i tid hade blivit varskodd om vad som höll på att ske, kunde varken genom överrumpling eller stormning drivas ur sin fästning. Jevdokimov spärrade då alla vägar och kunde sålunda utan svårighet blockera Veden. Så förgick tiden utan att någondera parten kom inom skotthåll för den andra. Men Jevdokimov tillät inte sina trupper att för den skull gå sysslolösa. Skogshyggen och vägarbeten sattes omedelbart i gång, för att en regelrätt förbindelse med Argunskoje och Vozdvitjensk skulle kunna upprätthållas.

En anteckning talar om att Ehrnrooth från och med den 1 januari 1859 ansågs fullt återställd efter sina blessyrer, och att han ”var bland

Tjetjenien-detachementets trupper vid blockaden av befästningen Veden". Men han fick inte följa med detachementet, då Jevdokimovs egenmäktiga företag resulterade i en lika oväntad som lysande seger. Han blev nämligen överflyttad till Kaspiska divisionens (Wrangels) stab för särskilda uppdrag gällande generalstaben, och en anteckning daterad den 1 april meddelar: "anländ till staben vid Dagestanska detachementets trupper i byn Burtunai."

I slutet av mars 1859, åtstramades belägringen av Veden, den 15 april stormades och intogs en yttre befästning. Schamil insåg, då, att ett fortsatt belägringstillstånd måste sluta med en katastrof, varför han föredrog att i sista minuten fly över bergen med sin 7000 man starka garnison.

Vilka de särskilda uppdrag som föranlett Ehrnrooths förflyttning i själva verket bestod i framgår inte ur några efterlämnade handlingar. Däremot förtäljer meritförteckningen, att han deltog i en manöver, under vilken samtidigt en "förstöring av bergsfolkets byar" genomfördes. Några dagar senare tvangs detachementet att "re-tirera till Geitemirovskas portar" – en reträtt, som inte omnämns i någon historik.

Vedens fall hade knäckt Schamils moståndskraft. Han var nu inklämd i Dagestans bergstrakter och hotades från väster av Jevdokimov, från nordost av Wrangel och från sydost av den Lesgiska armén på sammanlagt 40 000 man, som under Barjatinskijs överbefäl samfällt klämde tången allt stramare kring de flyende för var dag som gick. Så gott som alla stammar i Tjetjenien hade övergett Schamil, vars styrkor alltså i detta nu bestod av endast de trognaste och mest fanatiska muriderna från Dagestan. Den pågående kampen gällde deras hemtrakter, som aldrig tidigare hade beträtts av fiender. Men manspillan i deras led hade varit enorm, och det mest ödesdigra var att Schamil förlorat sina bästa naiber under de fåfänga partisananfallen. Under vårens lopp bet han sig med förtvivlans mod fast i så gott som ointagbara ställningar vid floden Koisu.

Wrangel hade under början av sommarfälttåget förflyttat sin stab till Schurá.

Ehrnrooth deltog i ett flertal strider, som utgjorde förspelet till den avgörande kampen om Andi-Koisus klippfästningar och klyftor. Nu tystnar meritförteckningen för en halvannan månad framåt, och man skulle kanske av det kunna draga slutsatsen, att han stod i skymundan, när händelserna närmade sig klimax. Men vissa efterlämnade papper vittnar

otvetydigt om, att han anförtrotts särskilt viktiga uppdrag vid staben. Det rör sig nämligen om två ”synnerligen sekreta” brev, i vilka den högsta krigsledningen ger två höga befälspersoner instruktioner för den förestående offensiven. Vilken roll Ehrnrooth spelade vid planeringen och realiseringen av de i breven nämnda operationerna är svårt att lista ut. Dessa originalhandlingar har troligen av en tillfällighet blivit kvarglömda i Ehrnrooths reseschatull sedan innehållet i dem delgetts vederbörande. Tyvärr har den ena brevmottagarens familjenamn inte kunnat utrönas. De två breven ger en tydlig bild av Barjatinskijs och hans tre underbefälhavares stridsplaner och återges här något förkortade.

> ”Synnerligen sekret
>
> Högtärade Herr Zacharias Stepanovitj [Manjokin. Chef för Kaspiska divisionens II brigad].
>
> Vår krigsmakts framgångar norrom Andiska bergsryggen ha senast krönts med intagningen av en stark befästning, vilket gett herr överbefälhavaren anledning att förflytta anfallsrörelsen till Andi-Koisu-nejden, för att där ge Schamils välde dödsstöten. I detta syfte kommer furst Barjatinskij att i juli koncentrera de tre kaukasiska krigshärarna på vissa punkter som han valt ut för de förestående krigshandlingarna. Trupperna från Argunskoje, Veden och Burtunai koncentreras på fyra punkter norrom Andi-Koisudalen. De avgörande striderna i Andi-Koisudalen kan göra ett stort intryck på bergsborna och väcka genklang även i mellersta och södra Dagestan. Därför bör styrkorna vid Kaspiska havskusten vara färdiga att utnyttja varje tjänlig omständighet, som kan tänkas underlätta de avgörande krigsoperationerna. Till dylika tjänliga omständigheter bör även räknas upproren mot Schamil i olika trakter och lokala anfall mot Kara-Koisu- linjen från sydost. Herr överbefälhavaren önskar därför, att i mellersta Dagestan ett truppförband skall stå i beredskap, färdigt att riktas mot Andi-Koisu vid Akhent om så fordras.
>
> Artilleriets huvudstyrkor bör skyddas för anfall. Såvida ett allmänt uppror till följd av de avgörande operationerna i Andi-Koisudalen utbryter mot Schamil bör invånarna understödas. Jag tillåter Ers

Excellens att för ett dylikt ingrepp utnyttja alla tillbudsstående styrkor.

Schurá den 3 juni 1859. Mottag o.s.v.
Baron Wrangel.”

”Sekret

Högtärade Furst Josef Davidovitj.

Eder medverkan vid de dagestanska truppernas framryckning i syfte att erövra övergången av Andi-Koisufloden vid Akhent skall ha till syfte att binda så mycket som möjligt av fiendens styrkor. Baron Wrangel har gett mig i uppdrag att för Eder bekräfta allt, som har skrivits i det tidigare brevet och be Er inte inlåta Er på något annat, utan koncentrera alla tillbudsstående styrkor på att i möjligaste mån bistå den huvudstyrka, på vilken krigsoperationernas framgång i Dagestan beror.

Sedan våra trupper överskridit floden Andi-Koisu, kommer nya operationer på flodens högra sida att inledas. I dem bör även Ni aktivt taga del men likväl ständigt beakta, att Eder truppavdelning är rätt så liten och därför inte kan handla självständigt samt att Edra åtgärder, om de skall vara till nytta, städse måste vara samstämmiga med huvudstyrkornas operationer. Med andra ord, Ni har full handlingsfrihet i Eder insats att nå huvudmålet, vilket innebär att så mycket som möjligt avleda fiendestyrkomas uppmärksamhet från huvudhären.

25 juli 1859. Furst D. Svjatopolk-Mirskij. [Chef för XX divisionens Kabardinska regemente.]

Post scriptum. I morgon försöker vi, så gott vi kan, inta övergången över vänstra Andi-Koisubifloden, där furst Barjatinskij för befälet. I morgon ämnar vi också rycka fram mot övre Andi-Koisudalen.” [SA]

Enligt det senare brevets PS begynte anfallet den 26 juli. Wrangels förtrupp nådde Andi-Koisu, säkrade passagen vid Sagritl mellan Tjinkat och Igali och gick över floden utan att möta något motstånd. Han hade knappt satt sig fast i Akhent, innan hela området kring Koisu floderna – där

ingen ryss förutom fångar och överlöpare varit sedan de dystra dagarna 1843 – kapitulerade utan knot. Försvaret vid övre Andi-Koisu bröt samman – Schamils öde var beseglat. Men blint hängiven sin tro valde Schamil att kämpa till det sista framom en underkastelse, som han ansåg vara värd förakt. Han ville inte heller inse att allt hopp var ute, och därför tvangs han att tömma den bittra kalken i botten, då den ena stammen efter den andra utan strid underkastade sig och till och med flera av hans trognaste anhängare valde förräderiet framom striden. Under den sista hopplösa flykten till fästningen Gunib åtföljdes Schamil av endast 400 män – men de hade sina hustrur och barn med sig. Schamil hade nu insett att allt var förlorat. ”Han visste att hans välde föll samman som ett korthus och att hans krigarskaror smälte bort som snön på deras fäderneberg. Därför flydde han från Karata med sina hustrur och barn, följd av endast en liten skara av sina närmaste och mest tillgivna anhängare. På omvägar nådde han slutligen Gunib. Som om man hade velat betona den fruktade imamens fall anfölls han – den hemlöse flyktingen – av kvinnorna i ett samhälle, som var bekant för sina råa och vilda seder. De tog som krigsbyte en del av imamens träng, som var lastad med skatter. Flyktingarna anfölls på nytt nära Rudja innan de nått sitt mål, och den gången plundrade man dem på allt utom det som de bar på sig. Men invånarna i Gunib var alltjämt lojala. Med dem och sitt eget lilla följe, som uppgick till endast 400 man, började den outtröttlige hövdingen göra detta bergsfäste så ointagligt som möjligt. Men då han tänkte på det förgångna, hände det att han sorgset deklamerade en arabisk diktares ord:

Jag levde bland trofasta bröder,
min ringbrynjekedja de bildat;
ack! nu mina fiender vordna.
De voro lik skarpaste pilar
så framstod de för mig förvisso;
Men – pilar, som trängt i mitt hjärta.” [23]

Fästningen Gunib ligger vid floden Kara-Koisu på en klippa, som reser sig 2 560 meter över havet och som vid basen har ett omfång av 58 km. Klippans väggar mäter en höjd av 1 000-1 600 meter, och på Schamils tid var den tillgänglig endast längs en enda väg. Bergsplatån hade den bördigaste jordmån man kunde önska sig och tillgången på friskt vatten

var riklig. Vid denna tid, då de långskjutande kanonerna ännu inte var uppfunna, skulle det praktiskt taget ha varit omöjligt att erövra Gunib. Men Schamil förfogade som nämnt över endast 400 man, medan hans angripare kunde ställa upp 40 000. Med 4 000 man som försvarare av Gunib, kunde fästningen ha varit ointaglig, men med 400 var ett framgångsrikt försvar otänkbart.

Dagen före kejsarens kröningsdag den 6 september gav Barjatinskij order om stormning av fästningen. I skydd av dimma och vägledda av förrädare mot Schamil stormade de ryska bataljonerna som bisvärmar upp mot huvudplatån. Schamil och hans trogna, samtliga medvetna om att slutet var nära, hade inte tvekat att kämpa till sista man. Men – de var inte ensamma. Kvinnorna och barnen fanns där, och vilket öde väntade dem, om männen stupade? När endast en åttondedel av Schamils män återstod, sände han två av sina förtrogna till den ryske härföraren med bud om, att han var villig att sträcka vapen. Kapitulation utan villkor, var Barjatinskijs svar och åtföljd av omkring 50 murider, den enda återstoden av hans en gång så mäktiga skaror, red Schamil mot skogen, där Barjatinskij, omgiven av sin stab, satt på en sten och väntade. Schamil steg av hästen och fördes inför sin besegrare, som sade till honom, att han svarade för Schamils och hans familjs personliga säkerhet. Den barske imamen böjde tyst sitt huvud och fördes bort som fånge. Nästa dag sändes han till Schurá och därifrån till Ryssland, där hans familj senare tilläts förena sig med honom.

Ehrnrooth fick från början till slut taga del i hela detta dramatiska skådespel. De korta anteckningarna i hans meritförteckning lyder: ”Deltog vid blockaden av Gunib 22.8.59” och ”deltog vid erövringen av Gunib, som stormades, och vid tillfångatagandet av Schamil 6.9.59.”

Genom den överväldigande segern hade Alexander II gjort slut på det krigstillstånd vid gränsen mot östra Kaukasien, som hans samtliga förfäder alltsedan Peter den stores tid hade fått dras med. Nu var de olydiga, trotsiga muriderna totalt krossade och deras ledare fången, varför det knappast fanns något skäl att tro på en upprepad aktion av dem. De få överlevande av dem föredrog att med sina familjer lämna de trakter deras förfäder sedan urminnestider bebott, och de valde att underkasta sig turkisk överhet framom rysk. På grund av detta uppnådde Alexander II ett större mål, än han måhända från början hade vågat räkna med. Han hade erövrat ett gränsland, bebott av osjälvständiga och primitiva folkstammar,

som i avsaknad av en sammanhållande ledning var lätt att bringa till underkastelse och rätt snart förmås att avsäga sig sin fanatiska religiösa tro. Vilket underbart tillskott av tappert krigsfolk kunde inte de här okultiverade folkstammarna med tiden tillföra tsarens armé? All den smälek Alexander II som nykrönt hade fått utstå efter katastrofen på Krim var nu glömd. Tsarens spira regerade Tjetjenien, Dagestan och de angränsande provinserna. Det var trakter, där en glödande sol från morgon till kväll fick oliv-, mullbärs- och fikonträd att frodas, där rörsocker- och bomullsplantan trivdes, och där den för den dåtida textilfärgningen oundgängliga krapplantan hade en ypperlig jordmån. Den roll den kaukasiska silkesproduktionen och fabrikationen av sidenvaror kom att spela för det ryska imperiet var av stor betydelse.

Erövringen av Kaukasien blev för Alexander II ett av hans livs mest lysande minnen. För att i sitt eget folks ögon framstå som den mäktige, högsinte tsaren-befriaren av ett vilselett folk, visade Alexander II den tillfångatagne Schamil och de få överlevande muriderna ett storsint ädelmod. Schamil själv mottogs i Petersburg av kejsaren med de hedersbetygelser som anstår en besegrad men tapper motståndare. Han blev förständigad att med sin familj bosätta sig i Kaluga, där han fick underkasta sig en diskret övervakning. Tsarens ädelmod var så stort, att han ur statsmedel beviljade Schamil en livstidspension om 10 000 rubel per år. När den fanatiske imamen uppnått den höga åldern av i det närmaste 70 år, försonade han sig äntligen med sin besegrare och avlade på egen begäran Alexander II trohetsed. Men sin religiösa tro övergav han aldrig. I februari 1869 fick han tillstånd att besöka islamiternas heliga vallfartsort Mecka, och två år senare dog han i islams andra heliga stad Medina.

Mera än hundra år har förflutit sedan detta undanskymda historiska drama utspelades, och det kan vara svårt att hos människor av i dag väcka någon större entusiasm för den ryska arméns bragder i de kaukasiska bergen, för de svårigheter hären hade att övervinna och för de hjältedåd den enskilde krigaren presterade. Att det skulle ha rört sig om en ädel kamp kan det knappast bli tal om. Redan styrkeförhållandet inom de två kämpande härarna vid de sista, avgörande drabbningarna – först 40 000 mot 7 000 och slutligen 40 000 mot 400, av vilka 350 stupade eller sårades – borde ha kunnat ge de dåtida hävdatecknarna en tankeställare. Ytterligare

bör påpekas att skillnaden i utrustning var kolossal. Under detta krig förfogade ryssarna för första gången över refflade gevär och moderna kanoner, medan muridernas styrka låg i deras naturliga befästningar och framförallt i deras osvikliga tapperhet.

Med problem av denna art brottades nog inte majoren – vid det här laget redan överstelöjtnanten – Casimir Ehrnrooth. Han hade fått utstå mer än nog av vedermödor och tvingats uppoffra sig så pass mycket, att han tyckte sig vara välförtjänt av de äre- och hedersbetygelser kejsaren skänkte honom. Hans vördnad för den härskare han svurit trohet var orubblig. Han var ännu ung och hans ställning i det väldiga kejsardömet var så pass obetydlig, att han inte ägde några möjligheter att uppfatta syftemålet med den ryska politiken. Först ett kvarts sekel senare, då han nått så högt att han kunde få en inblick i spelet bakom kulisserna, kom han till insikt om, att bakom Alexander II:s omsorg om de ociviliserade eller förtryckta grannfolkens frihet även dolde sig vittsyftande imperialistiska avsikter, och att Alexander II inte var värd den dyrkan och tillbedjan de trogna tsarundersåtarna ägnade honom.

Erövringen av östra Kaukasien – den västra delen av detta bergland underkuvades först några år senare – väckte föga uppmärksamhet i Västeuropa. Revue des deux Mondes, som i sina politiska översikter ”Chronique de la quinzaine” noggrant följde med dagshändelserna, omnämner inte en enda gång under åren 1856-59 kriget i Kaukasien. Napoleon III:s italienska äventyr och spänningen vid tysk-danska gränsen ställde händelserna i det avlägsna Kaukasien fullständigt i skuggan.

I Finland var Alexander II både avhållen och beundrad på grund av den välvilja han som tronföljare visat landet och för de efterlängtade reformer han som nykrönt kejsare och storfurste utlovat vid sitt första besök i storfurstendömet. I de kretsar, som över huvud följde med de händelser som utspelades så långt borta från hemlandet, väckte därför segern i Kaukasien verklig tillfredsställelse. Alla de finnar, som på högre eller lägre poster deltagit i kaukasusfälttåget, var vid återkomsten till hemlandet besjälade av en djup vördnad för den ädelmodige kejsaren, som låtit sin tappra armé befria de förslavade folkstammarna från bångstyriga och barbariska förtryckare.

Under stridens hetta hade Ehrnrooth annat att tänka på än sina tjänsteår och meriter, men när han återvänt till generalstaben i Petersburg stod det

snart klart för honom, att han blivit bortglömd vid befordringarna. I en ukas – antedaterad den 11 september 1859 – rättas försummelsen. Det heter i den, att Ehrnrooth ”för att likställas med sina jämnåriga befordrats till överstelöjtnant med förflyttning till generalstaben” samt att han ”från den 9 september 1858 fick räkna sin tjänsteålder som innehavare av överstelöjtnantsgrad”. Enligt den militära terminologin under tsartiden användes verbet ”сравиять” = likställa, då försummelser av det här slaget skulle rättas till.

Kejsarens bevågenhet mot dem som deltagit i erövringen av Gunib hade inga gränser. Barjatinskij blev befordrad till fältmarskalk. Också Ehrnrooth fick mottaga bevis på kejserlig ynnest. I två dokument av den kända högvördiga stilen meddelar Kapitlet för de Ryska Kejserliga och Tsarordnarna att Hans Majestät allernådigast gjort överstelöjtnanten vid generalstaben Casimir Ehrnrooth till Riddare av den Heliga med apostlarna likställda Furst Wladimirsorden av 4 klass och tilldelat honom S:t Stanilaus orden av 2 klass med svärd och krona för visad utmärkt ståndaktighet och tapperhet under striderna vid Mesken-Duck och vid intagningen av Gunib.

Sedan krigsoperationerna slutförts stannade Ehrnrooth vid huvudstaben i Dagestan till den 30 januari 1860, varefter honom beviljades en fem månaders permission. Högst antagligt begav han sig omedelbart till Finland för att vila ut och rekreera sig efter sin drygt tre år långa och ansträngande krigstjänst.

III Casimir Ehrnrooths polska år

Nio mörka decennier i Polens historia

I konungariket Polen rådde vid tiden för sjuåriga kriget vanmakt och anarki. Landet hade försvagats av inre partistrider och var oförmöget att hävda sitt oberoende. De angränsande stormakterna Ryssland, Preussen och Österrike lät inte det utmärkta tillfälle, som nu erbjöds dem, gå sig ur händerna, och de dröjde inte att realisera sina länge närda expansionsplaner. Genom att 1772 erbjuda Katarina II en del av Polens östligaste provins, Vitryssland, lyckades stormakterna avhålla henne från att helt bemäktiga sig Balkan. Samtidigt tog emellertid Preussen och Österrike var sin av Polens västra provinser. Drygt två decennier senare, dvs. 1793, beslöt Ryssland och Preussen i bästa samförstånd en andra delning av Polen. Hotad med ryska kanoner och bajonetter, men samtidigt frestad av i hemlighet erbjudna rubler, ratificerade sejmen delningen. Nu återstod för Stanislaw August Poniatowski – Katarinas forne älskare som hon 1764 gjort till konung av Polen – endast kärnan av hans en gång vidsträckta rike. Och han saknade inte vilja men däremot kraft att bygga upp sitt stympade konungadöme. Ständigt blandade sig de ryska diplomaterna i landets inre angelägenheter och uppträdde som om de varit herrar där. 1794 samlade frihetskämpen Kościuszko kring sig i Krakau hängivna polska patrioter, som allesamman var fast beslutna att med våld driva de utländska förtryckarna ur landet. Frihetsrörelsen spred sig spontant till Warschau och Vilna, men de oskolade skarorna, som huvudsakligen var beväpnade med liar, dukade snart under i den ojämna kampen. Kościuszkos och hans liemäns bragder blev i framtiden den symbol, kring vilken den polska frihetsrörelsen samlades och som i hela världen väckte alla frihetsälskande hjältedyrkares hänförda beundran. Men för Polen betydde nederlaget, att landet i sin helhet blev uppdelat och sålunda upphörde att existera som självständig stat.

Den stora världsbranden i början av 1800-talet medförde för polackerna nya umbäranden och ett obeskrivligt elände. Efter Napoleons fall hänsköts frågan om Polens framtida öde till Wienkongressens avgörande. Galizien

tillföll Österrike, Krakau med omnejd förklarades för en fri stad, Preussen fick Posen, och Ryssland tog resten.

Alexander I lät utropa sig till konung av ”Kongress-Polen” och gav landet en liberal statsförfattning, som var baserad på en konstitutionell monarki. De konservativt sinnade polackerna resignerade inför sin nye härskares valspråk: ”En enda väg står polackerna öppen: att förena sitt öde med de slaviska folkens öde.” De liberala vidhöll däremot orubbligt tanken på ett fritt och självständigt Polen. ”Allt eller intet”, var deras valspråk, och i sina handlingar följde de det råd Rousseau I sina polska konsiderationer skänkt dem: “I polacker kunnen icke hindra, att edra grannar uppsluka er. Sörj för, att de icke förmå smälta er!”.

Småningom återhämtade sig polackerna efter Napoleonkrigens förhärjande stormar och Wienkongressens nedtryckande beslut. Men det dröjde inte länge, innan man insåg att landets egna styresmän var så beskurna i sin handlingsfrihet att några som helst framsteg i nationellt hänseende inte var att vänta. Alexander I:s vacklande hållning i den polska frågan under hans sista år och hans ställföreträdares i Polen, storfurst Konstantin d.ä:s våldsamma regemente underblåste i de oppositionella polska kretsarna tanken att med våld avkasta det ryska oket. Den unge Adam Mickiewicz förhärligade i sina romantiskt patriotiska dikter polackernas forntid och hjältemod och styrkte sålunda ytterligare folkets tro på ett framtida fritt och mäktigt fosterland.

Dekabristupproret, som bröt ut i Petersburg vid Nikolaj I:s tronbestigning 1825, var den fanfar som kallade den kamplystna polska ungdomen under upprorsfanorna, revolutionen i Frankrike och Belgien 1830 gav i sin tur impulser till aktiv handling. Storfurst Konstantin avtågade den 29 november 1830 från Warschau efter det att flera högre ryska och ryskvänliga polska officerare genom överrumpling tagits av daga och de polska soldaterna börjat lämna sina regementen för att ansluta sig till rebellerna. Den 13 februari 1831 var alla ryska trupper utdrivna ur landet.

Som väntat var skred ryssarna ånyo till anfall. Efter åtta månaders blodiga strider med framgångar, nederlag och stora förluster för båda parterna slutade kampen med polackernas fullständiga kapitulation. Men cynisk hänsynslöshet lät Nikolaj I vedergällningen gå ut över alla som aktivt deltagit i upproret eller sympatiserat med insurgenterna. Deras

bittra känslor har Jeanette Ehrnrooths tre veckor yngre frände i åttonde led, August von Platen, gett uttryck för i en av sina högstämda ”Polenlieder”:

”Mäktig är du som fördömer
oss, och från ditt rike sänder
onda bödlar att oss tygla
och att fjättra våra händer.

Dina dyra härskarlöften
du i tysthet från oss tar,
är vi nu blott dina knektar,
är vi dina slavar, tsar?”

Det polska folket hade berövats sina tappraste söner och huvudparten av sin intelligens, och måste nu se fram emot ett 25-årigt förtryck och lidande under tsarens despotiska spira och de järnhårda tyranniska ståthållarnas förvaltning, innan en lätt ljusning äntligen kunde skönjas. Nikolaj I:s polska politik hade blivit en svår belastning för Ryssland, och då Alexander II övertog makten var det uppenbart för honom, att en förnuftigare handläggning av de polska frågorna måste fås till stånd. ”Jag skall förinta Polen genom demoralisation”, lär Nikolaj I ha yttrat. ”Vare sig han fällt detta yttrande eller ej är likgiltigt, men handlat i enlighet med det har han åtminstone”, skrev en anonym författare i en historik, som kom ut 1864.

Alexander II började med att upphäva krigstillståndet i landet, lätta på trycket från censuren och bevilja en stor del av de förvisade amnesti. Särskilt uppskattad blev hans åtgärd att i Warschau grunda en medicinsk polsk akademi, men – ”samtidigt blev denna institution den punkt, på vilken ungdomens andliga krafter trängdes samman och där de oförbrukade själskrafterna för den ungdomliga frihetsträngtan kunde hållas i beredskap.” Också den nyutnämnde ståthållaren ådagalade genom ett välvilligt uppträdande, att kejsaren inte längre ämnade hålla fast vid sin faders tyranniska regim.

I politiskt hänseende var den polska nationen splittrad i två partier, och båda hade för sin verksamhet ställt upp samma slutmål: Polens självständighet. Men i fråga om medlen att uppnå detta mål gick åsikterna isär.

1856 hade medlemmar av hög- och lantadeln under ledning av greve Andrzej Zamoyski grundat ”Lantbrukssällskapet”, en sammanslutning med uppgift att genom ”organiskt arbete” skapa välstånd, stärka nationalkänslan och höja kulturnivån. Sällskapet hade vunnit stort förtroende hos allmänheten genom sin uppbyggande verksamhet att spela rollen av ett inofficiellt parlament. På grund av sin härstamning kallades medlemmarna ”aristokrater” eller ”de vita”. De intog en reserverad hållning gentemot landets ryskorienterade regering och ansåg, att Polen säkrast kunde vinna frihet, om man lyckades förmå England och Frankrike att intervenera i den polska frågan. ”Demokraterna” eller ”de röda” samlade kring sig de mindre jordägarna, medelklassen och städernas arbetare. De omhuldade franska revolutionens ideal och deras huvudmål var Polens befrielse med vapenmakt. Politiskt intog bönderna och den obildade landsbefolkningen en fullkomligt passiv hållning under de förestående ofärdsåren. De hyste ett lika stort misstroende mot de vita som mot de röda och ett ohejdat hat mot det tsaristiska Ryssland. Den sovjet-polska historieforskningen anser, att den röda liberala borgerliga högra majoritetsflygeln var upphovet till bondebefolkningens passivitet. Genom sitt obeslutsamma och inkonsekventa ställningstagande till de agrara frågorna hade detta politiska parti väckt misstroende hos bönderna. [24]

I Polen hade ryktet om Alexander II:s mildhet och reformsträvanden föregått hans tronbestigning. När polackerna nu hade befriats från de bojor deras förre härskare med demonisk grymhet och förakt för de mänskliga rättigheterna hållit dem fjättrade i, kunde de åter hoppas på att deras nationella önskedrömmar skulle gå i uppfyllelse. Som konung av Polen blev Alexander II vid sitt första besök i Warschau mottagen med utomordentlig entusiasm, och själv visade han under välkomstfestligheterna den största älskvärdhet. Därför väckte det i de ledande polska kretsarna en viss förstämning, när han något senare högtidligen deklarerade: ”Allt vad min fader har utfört är riktigt. Min regering kommer att fortsätta i hans spår. Polen kan nå välfärd enbart genom en total fusion med tsardömet, alltså: inga önskedrömmar!” Motivet för detta yttrande, som motsade hans milda väsen och innersta önskemål, ter sig rätt obegripligt. Men då i de följande kapitlen återges de åsikter historieforskningen bildat sig om Alexander II: s karaktär, kan den plötsliga för-ändringen i hans sinnesstämning lättare förklaras. Vi citerar

emellertid enbart den tidigare nämnde, anonyme författarens åsikt om Alexander II:s delaktighet i det förestående polska dramat: ”Alexander II är en av de furstar historien behöver för att få till stånd en revolution,* dvs. han är tillräckligt mild och välvillig för att uppväcka längtan efter reformer, men han har inte energi nog att tillfredsställa denna längtan, då den vaknar, han är inte tillräckligt skarpsinning, då det gäller att finna de män, som har kraft att genomdriva hans vilja, och som härskare är han inte tillräckligt sträng för att kunna stävja tjänstemannagodtycket. Historien skall rentvå denne härskare från en stor del av den skuld som begåtts i hans namn och i stället belasta hans rådgivares skuldror med denna skuldbörda, dessa rådgivare som vuxit upp i Nikolajs skola och mot vilka han under de förestående blodiga tilldragelserna överhuvud inte mera hade någon möjlighet att värja sig.” [25]

** Citatet härstammar från Vamhagen von Ense.*

Polackernas större rörelsefrihet gav dem tillfälle att samlas till möten, vid vilka politiska frågor kunde diskuteras. De från Sibirien återbördade frihetskämparna mottogs med hedersbetygelser och de nationella högtidsdagarna firades med högstämda fester. Våren 1860 började demonstrationerna anta en mera utmanande form. Den första – som emellertid avlöpte lugnt – ägde rum under en parkkonsert i Warschau. Publiken märkte plötsligt, att musikanterna i kompositionen ”Polnische Blumen”** skickligt flätat in ”Jeszcze Polska nie zginela” (än är Polen ej förlorat), nationalsången, som kom till, då en frivillig polsk legion tågade mot Rom med den franska armén under Napoleon.

*** Den anonyme författaren uppger Bach som kompositör*

Vid jordfästningen av änkan till en under upproret 1831 stupad polsk general gav sig likaså folkets längtan efter nationellt oberoende uttryck i toner. En månghövdad folkmassa stämde spontant upp en sång, som slutade med orden:

”Inför Din Himlaport på knä en bön vi be,
Vårt fosterland, ett fritt, oss återge.”

Men efter trettioårsminnesdagen av slaget vid Warschau, som högtidlighölls den 25 januari 1861, stod den patriotiskt sinnade ungdomens aktiva kamplust inte längre att tygla. Rykten om blodiga strider och

handgemäng med ryska gendarmer gav upphovet till en stor demonstration på Slottsplatsen två dagar efter jubileet. Då folkmassan inte omedelbart upplöstes, fick soldaterna order att avfyra skottsalvor mot de församlade. Det lömska överfallet, som krävde många offer i döda och sårade, väckte i den civiliserade världen den största avsky. Då kejsaren fick vetskap om det inträffade, reagerade han rätt så säreget: ”Det första Alexander förhörde sig om, då han blev informerad om att de blodiga scenerna krävt dödsoffer bland demonstranterna, var truppernas förlustsiffror och hur mycket vapen man fråntagit rebellerna. Det berättas, att kejsaren blev mycket förvånad, då han erfor att trupperna inte lidit några förluster och att några vapen inte kunde fråntagas rebellerna, emedan de inte hade innehaft sådana. Denna förvåning i första ögonblicket avspeglar den ryska politikens villrådighet, tveksamhet och vacklande hållning.” [26]

En liknande villrådighet ådagalade medlemmarna i Lantbrukssällskapet, som vid tillfället ifråga samlats till plenum i närheten av Slottsplatsen: ”Den församlade adeln förstod inte att bryta sig ut ur sin reserverade ställning och på ett eller annat sätt bispringa folket, då de hörde massans demonstrativa rop på hjälp.” Efter två dagars parlamenterande beslöt Lantbrukssällskapet medels en ödmjukt avfattad adress direkt till kejsaren framföra folkets önskemål. Men Alexander II lånade inte längre sitt öra åt polska klagolåtar, utan lät sin ståthållare förkunna: ”Den adress några individer med anledning av gatuoroligheterna tillställt mig, skänker jag intet som helst värde. Samma reformer som jag beviljar mina kejserliga undersåtar skall även undersåtarna i konungadömet bli delaktiga av.” Kejsarens hånfulla ord ”quelques individus” föranledde Zamoyski att till ståthållaren överräcka en protestskrivelse undertecknad med 60 000 namn. Denna åtgärd hade till följd att Lantbrukssällskapet några veckor senare upplöstes. Befolkningen visade sin sympati för det upplösta sällskapet genom massdemonstrationer för Zamoyski. Från Zamyoski drog sig folkmassan till ståthållarens residens. Dennes välmenande uppmaning: ”Gå hem och lägg er!” besvarade folkhopen med: ”Vi är hemma, men det är inte ni, och sovit har vi i trettio år.” Något senare uppenbarade sig ståthållaren till häst och röt åt massan: ”Jag låter skjuta er!” Hans löjeväckande ilska uppväckte endast munterhet, men demonstranterna började i alla fall skingra sig. Följande dag upprepades skådespelet, men det avlöpte inte lika

lyckligt. Kravallerna torde ha krävt tiotals dödsoffer. Den kedjereaktion, som skotten på Slottsplatsen i februari hade utlöst, stod inte mera att hejda. Sammanstötningarna mellan demonstranterna och militären tilltog i häftighet, spred sig över hela landet och blev allt blodigare.

Casimir Ehrnrooth har bevarat ett upprop, daterat den 31 augusti 1861, som han sannolikt funnit hos någon tillfångatagen insurgent. Dokumentet som ger en levande bild av det åtstramade läget lyder:

”Bröder!! Under denna tid, då moskoviterna talar vackert till oss men samtidigt fortsätter att mörda i Vilna, röva i Bialystok och arrestera i Warschau, glömmer folket inte sina rättigheter och inte heller sin styrka. Må vi påminna oss det martyrblod, som utgjutits av våra litauiska bröder för vårt gemensamma fosterland.

Vi meddelar Eder Bröder!

1) Att en själamässa kommer att äga rum den 2 september i Warschaus samtliga kyrkor kl. 10 på morgonen. Den hålls till åminnelse av våra litauiska bröder, som moskoviterna mördat i Vilna den 18 augusti d.å.

2) Att därpå följande tisdag, onsdag, torsdag, fredag och lördag försiggår vid samma klockslag i samtliga kyrkor själamässa till åminnelse av martyrskapet i det år 1831 bortrövade Warschau, till minne av vår frihet som slaktats på de moskovitiska generalernas altare och till åminnelse av moskoviternas intåg i Polens huvudstad. [7.9.1831.]

Från och med måndagen bör I:o på grund av sorgen ingen bära vit eller färgad dräkt, utan gå klädd i svarta kläder hela veckan. II:o Man bör avhålla sig från enskilda samkväm, förlustelser och nöjen, till vilka moskoviterna på allt sätt försöker locka oss. III:o Ingen må under lördagen och söndagen befinna sig i någon offentlig park och inte heller visa sig på offentliga platser under den tid söndagsgudstjänsten försiggår. Kyrkan, vår Moder, har befallt, att vi skall betrakta denna dag som en sorgehögtid.

Vi hoppas, att alla goda polskor och polacker vill visa förståelse och känna sig förpliktade att iaktta ovanstående bestämmelser.” [SA]

Särskilt i Litauen spred sig frihetsrörelsen spontant och uppväckte minnet av den polsk-litauiska storhetstiden under de jagellonska konungarnas spira.

Bland Ehrnrooths efterlämnade papper finns en högstämd patriotisk dikt från år 1862, som påminner de förtryckta polackerna om den forna ärorika

och lyckliga tiden. Den är skriven på polska och återges här i fri svensk översättning:

HYMN
till årsdagen av Litauens Union med Riket
(Till melodin ”Eldsvådornas rök”)

O Herre, Du som styr vårt rike,
till Dig vi vända oss i trohet
och stämma upp en sång mot höjden,
om Polens öde, lycka, storhet.

Förnim och mottag våra böner,
som fordom betts av våra fäder,
oss barn av Polen och Litauen,
Du mot en lycklig framtid leder.

O vilken fröjd vi kände fordom,
då vi vid altaret Dig prisa,
två folk vid sidan av sin konung
sin tacksamhet Dig ville visa.

O Herre låt Din kärlek lindra
vår dystra sorg och stora smärta, l
åt hoppet om en bättre framtid
ge krafter åt vart ädelt hjärta.

Du har i våra hjärtan, Herre,
sen fyra sekler ristat målen
för all vår strävan, all vår traktan:
Unionen av Litauen - Polen.

Då hördes endast glädjesånger,
nu sorgen bor i våra kojor,
vår stämma dämpad är av suckar,
av klagan, tårar, våld och bojor.

Nu smärtans svärd vårt hjärta sargar,
och gravens tyngd vårt sinne lastar,
när hånade av onda bödlar
på knä vi oss framför Dig kastar.

Trots att vårt blod i strömmar flyter
och vilda fienden oss smädar,
så ropa vi dock till Dig Fader:
Dig Fader Vår vi endast tjänar.

O Fader hör vårt rop av smärta, f
örbyt till välfärd vårt elände,
låt åskan våra bödlar dräpa!
Må lidandet nu nå sin ände!

Förena åter våra länder!
Må Jagellonska andan råda
i riket, byggt på blod och tårar!
Må världen detta under skåda!

Efter manifestationerna på Kościuszkos dödsdag den 15 oktober 1861 lät myndigheterna stänga stadens alla kyrkor för att förhindra demonstranterna att i dem söka skydd mot de vinande kulorna.

Alexander II insåg nu vart det bar hän och försökte lugna den upprörda sinnes stämningen i landet. Han utsåg sin bror, storfurst Konstantin d.y., till ny ståthållare i Polen. Till överbefälhavare för trupperna i konungadömet utnämnde kejsaren den 17 juli 1862 en av sina trognaste generaler, Anders Edvard Ramsay.

Under dekabristupproret 1825 kämpade Ramsay som ung officer i spetsen för den kejserliga slottsvakten, som lydde under honom. Några år senare ådagalade han åter på ett lysande sätt sin kejsartrohet vid kuvandet av det polska upproret 1831. Alexander II förstod att uppskatta den redlighet och tillgivenhet Ramsay visat hans far. Både i själva kejsardömet och i Finland blev Ramsay anförtrodd ansvarsfulla hedersposter, och som uttryck för sin härskares bevågenhet fick han mottaga de högsta officiella utmärkelsetecknen och dyrbara personliga minnesgåvor.

Civilförvaltningen anförtrodde kejsaren den polske markgreven Aleksander Wielopolski i hopp om, att denne skulle förmå åstadkomma ett polskt-ryskt närmande. Sedan nio månader hade Wielopolski beklätt chefsposten för det polska kulturdepartementet och lyckats slopa ett flertal av de restriktioner, som sedan 1831 lamslagit den högre skol- och högskoleundervisningen. Genom en ryskvänlig politik trodde han sig kunna uppnå en tillfredsställande normalisering av det rysk-polska förhållandet för att senare så småningom försöka för Polen utverka en självbestämmanderätt av samma slag, som Finland då ägde. Han ville påtvinga hela nationen den åsikt han ansåg vara den riktiga, men han måste kämpa ensam, ty både de konservativa och de liberala avvisade hånfullt varje tanke på ett samarbete med de ryska inkräktarna. För att

med ett enda slag krossa sina motståndare tillgrep han ett föga ädelt kampmedel. I samråd med storfurst Konstantin och de ryska generalerna förberedde han i all hemlighet en rekrytering av alla ”för revolutionär verksamhet ofördelaktigt inregistrerade ungdomar” – i verkligheten rörde det sig om en förtäckt landsförvisning. General Ramsay hade troligen inte riktigt förstått avsikten med den plötsliga rekryteringen, då han ”under en överläggning med storfursten vidhöll sin åsikt, att de som rekryterades borde få en skriftlig kallelse, som brukligt var i alla civiliserade länder. Men hans åsikt möttes med starkt motstånd från de närvarande polackerna, vilka enligt vad Ramsay berättade för min sagesman ville vara mera ryska än ryssarna själva”, förtäljer den anonyme författaren.

Ch. de Massade klarlägger rekryteringens verkliga innebörd:

”Den rekrytering, som nu genomförs i Polen, är inte en allmän medborgerlig plikt, som de inkallade är tvungna att fylla, den är ett grymt straff, förenat med ständiga uppoffringar. En hel generation går oundvikligen förlorad för landet, då den manliga ungdomen sänds till Orenburg eller Kaukasien, ikläds den gråa ryska soldatmanteln, återvänder i de flesta fall aldrig och blir under 25 år förödmjukad i sin stolthet och sin nationalkänsla och kränkt i sin religiösa tro, alltid misstänkt och utsatt för skymf och dålig behandling.” [27]

Klockan ett på natten den 15 januari 1863 besatte militären alla strategiskt viktiga punkter i Warschau, medan kavalleripatruller genomströvade gatorna. Man trängde bryskt in i husen, och om dörrarna inte öppnades bröt man sig in med våld.

Med rekryteringen grusades de sista förhoppningarna om en fredlig utveckling av den rysk-polska konflikten. Men med sin aktion uppnådde Wielopolski inte det mål han syftat till. De revolutionärer han önskat landsförvisa hade i tid blivit varskodda om den förestående rekryteringen. De hade lämnat städerna och gömt sig i de ödsliga skogarna kring Plock och Radom. Revolutionen stod inte mera att hejda. Enhälligt ställde sig ungdomen och de röda bakom ”revolutionens diktator” Mieroslawski, de vita förhöll sig till en början avvaktande. Trots att revolutionsregeringen utlovat bönderna full äganderätt till den jord de brukade, lyssnade de inte till de rödas stridsappell.

Insurgenterna slår till

Natten mellan den 22 och 23 januari 1863 slog de sammansvurna till, flere mindre ryska garnisoner överfölls och avväpnades. General Ramsay var från första början förvissad om att en seg kamp förestod, och förutsåg samtidigt klart att de upproriska endast förmådde upprätta enskilda, runt landet spridda förband utan en enhetlig ledning. Men han insåg även vilken fara dylika kamplystna förband utgjorde för de på olika orter förlagda små ryska garnisonerna, i synnerhet då den stridstaktik som nu måste tillämpas vid bekämpandet av dessa kringströvande partisangrupper i en svår skogsterräng, var fullkomligt främmande för den ryska soldaten. Därför sammandrog han i hast sina spridda styrkor till de större garnisonsstäderna för att med dem som baser kunna företa kraftiga räder mot de kringströvande rebellförbanden. [28]

Insurgenternas största friskaror opererade i de provinser, som gränsade till Galizien, och manskapet var till stor del utrustat med vapen och ammunition som smugglats över gränsen. Då ryssarnas huvudstyrkor låg i de tre garnisonsstäderna Radom, Kielce och Miechow vid huvudvägen mellan Warschau och Krakau, var det självfallet att de avgörande stridshändelserna skulle utspelas inom detta område.

Mieroslawskis tid som diktator blev kort. Den 17 februari övertog han ledningen av en friskara, fem dagar senare led han ett förkrossande nederlag, lämnade sin skara vind för våg, flydde över gränsen till Preussen och bröt helt med sina tidigare meningsfränder. Han efterträddes av Marian Langiewicz, som under de första upprorsveckorna skördat mången framgång. Men den storslagna samfällda operation han i medlet av februari inledde för att bemäktiga sig Kielce, slutade efter en månads förlustrika strider – ofta mot numerärt underlägsna trupper – med ett fullständigt nederlag och diktatorns flykt över gränsen.

Med ungdomlig entusiasm hade gymnasister, studenter, unga hantverkslärlingar och arbetare sida vid sida kastat sig i elden. De saknade varken mod eller tapperhet, men däremot led de brist på vapen, ammunition och livsförnödenheter och framförallt av otillräcklig fältherreblick hos sina ledare. Alla förutsättningar för ett framgångsrikt gerillakrig saknades obönhörligt.

Den underjordiska interimistiska regeringen bildade en organisation av de patriotiskt inställda statstjänstemännen i hela landet. Detta blev en hemlig passiv motståndsrörelse mot de ryska myndigheterna. Dessa ”folktjänstemän” ägde att inför den folkkommissarie som ”Rådet” utsett för ändamålet högtidligen avlägga följande ed: ”Jag N. N. förklarar inför Gud den Allsmäktige, att jag kommer att utföra de mig av Folkmakten anförtrodda uppdragen samvetsgrant, flitigt och ihärdigt, med fosterlandskärlek och med hörsamhet mot Rådet och den makt detsamma har, högaktande alla medborgare utan åtskillnad till deras namn eller stånd. Jag skall av alla krafter beflita mig om att öka och underhålla folkarméns leder och försvara upprorets heliga sak till min sista suck, så sant mig Gud hjälpe.” [SA]

Posttjänstemännen förpliktades meddela ”allt som gäller de moskovitiska truppernas rörelser, numerär, vapenslag, tidpunkterna för deras inryckning och utryckning ävensom alla rykten beträffande Moskva.” Förbindelsetjänstens chef har antecknat på det av Ehrnrooth bevarade cirkuläret: ”Uppmanas att väl gömma denna instruktion.” [SA]

Polackerna levde nu, liksom de hade gjort 1830, i tron att deras revolution skulle finna förståelse och hjälp i utlandet, främst i Frankrike. Ett ögonblick såg det ut, som om dessa förhoppningar skulle gå i uppfyllelse, men de grusades fullständigt, då Bismarck i början av februari slöt en konvention med Ryssland. I den utlovade Preussen sitt ”fulla stöd åt varje åtgärd, som kan bli nödvändig för att underkuva och bestraffa insurgenterna samt återställa ordningen”. Ett brev från Bismarck till hans syster Malvine blottar på ett skrämmande sätt det stöd han var färdig att erbjuda Alexander II: ”Jag hyser verkligt medlidande med polackerna och beklagar deras öde. Men om vi vill bestå, kan vi inte göra annat än utrota dem. Vargen rår inte för, att Gud har skapat den sådan den är. Därför skjuter man den, när man kan.” [29]

Hänvisade till sig själva förenade sig de vita och de röda. Inom den provisoriska underjordiska nationalregeringen i Warschau, som övertog ledningen av revolutionen, växte den röda vänstra flygelns dominans dag för dag. Inte en hårsmån dagtingade man om revolutionens slutmål. Detta var visserligen byggt på ljusblå illusioner, och det innebar en fri polsk stat, som sträckte sig från Oder i väster till Dnjepr i öster och från Östersjön i norr till Svarta havet i söder. De polska friskarorna saknade en enhetlig

militärorganisation, och de började nu i grupper om 150 till 200 man ströva omkring för att plötsligt dyka upp och överfalla ryska förband, företa sprängningar och attentat, anstifta annan skada och sedan lika plötsligt försvinna.

Gerillakriget blev för ryssarna svårare att bemästra än ett krig på öppna slagfältet. Alexander II kunde inte längre hålla stånd mot de krafter, som yrkade på att ordningen i Polen till varje pris måste återställas, och att det kunde ske enbart genom att på nytt tillämpa Nikolaj I:s stränga vedergällningssystem. General Ramsay, som i de moderata ryska och polska kretsarna vunnit uppskattning som en ”Mann von verbindlichen Formen”, var inte skickad att genomdriva den nya hårda politik tsaren bestämt sig för. Den 2 mars, kejsarens tronbestigningsdag, blev

Ramsay avpolletterad ”genom en festlig sortie” och följande dag försiggick en ”stor gratulationscour hos storfurst Konstantin med anledning av hans utnämning till överbefälhavare för alla de förenade stridskrafterna i Polen.” [30] ”På min tid segrade Wielopolski, nu segrar vi”, lär Ramsay ha yttrat någon tid efter regimförändringen.

Storfurst Konstantin, som arbetat för en försonlig utjämning av det rysk-polska förhållandet, visade sig oförmögen att genomdriva den hårda politiken. Den 25 augusti lämnade han landet. Också Wielopolski spelade nu sin sista roll. Hatad av sina landsmän och oanvändbar för ryssarna gick han i frivillig landsflykt.

En lika hängiven som hänsynslös exekutor för den polska frihetsrörelsens avlivande fann Alexander II i Finlands förre generalguvernör greve Berg. J. V. Snellman, som haft tillfälle att lära känna honom närmare, betecknar honom som en man med stora förtjänster förenade med stora fel. Han ägde en snabb uppfattningsförmåga, ett utmärkt minne och både bildning och kunskaper. Hans karaktär var däremot inte den bästa. Genom sin inbundenhet förenad med opålitlighet, sitt fjäsk förenat med en till löjlighet gränsande fåfänga och genom sitt nedlåtande förakt för Finland som nation hade han gjort sig högst impopulär i landet.

För Berg blev det lika svårt att bekämpa den underjordiska nationella regeringen i Warschau som de kringströvande insurgentbanden. Vid tiden för Bergs makttillträde visade insurgentministrarna ännu ”måttliga

tendenser", men ju starkare de rödas inflytande blev, desto tydligare började det desperata terrorväldet, som negligerade allt, göra sig gällande.

Insurgenternas desperation framträder i full dager ur följande dokument, som Ehrnrooth har bevarat:

"Moskoviterna, som uppeggats av sina tidigare offers blod, har beslutat att gå ännu effektivare till väga. De ämnar fängsla några tiotal av våra mest aktiva och mest strävsamma kämpar, kläda dem i den avskyvärda moskovitiska uniformen och förflytta dem tusentals mil härifrån till ett ställe, där de kommer att lida evig nöd och gå under. Polen varken vill eller kan ge sig utan kamp åt detta skändliga rike, utan att förlora sin ära inför sina efterkommande, och landet måste därför energiskt skrida till motvärn. Företrädarna för ungdomen, som eldas av en varm fosterlandskärlek och en fast tro på en rättfärdig och hjälpande Gud, har beslutat att avkasta sig detta ok eller möta döden.

Upp alltså, du polska folk! Upp! Din lagliga nationalförsamling, centrala nationalkommittén, kallar dig till kamp. Lösgör dig från slaveriets nesliga ok, från tvångets oerhörda bördor! Vinn ära och seger i tecknet av den ed du svurit i den Himmelska Gudens namn, och minns att du, som i går endast var en syndare och hämnare, i morgon blir och kommer att förbli en jättekämpe! Ja, just du! Din frihet, din oavhängighet kommer att prydas av en sådan mandom, en sådan helgelse, sådana offer, som intet folk ännu kunnat rista på sina hävders blad. Ditt land har gjort uppror, och för Polen bör du beredvilligt och utan svaghet eller tvekan offra ditt blod, ditt liv och din egendom, allt vad ditt land kan fordra av dig. Centrala nationalkommittén lovar dig, att dina offer inte kommer att ske förgäves, ty rodret ligger nu i kraftiga händer. Omintetgör alla hinder, bryt ned alla barrikader och alla svårigheter för den heliga sakens skull, ty obeslutsamhet nu kommer att straffas inför det återuppståndna fosterlandets stränga men rättvisa anlete. Den dag då centrala nationalkommittén öppet börjar sin kamp, den stund, då den inleder sin heliga strid, kallar den alla sina polska söner att sluta upp kring landets fana, och den gör ingen skillnad i fråga om tro och härstamning, mellan hög och låg börd. Alla bönder och arbetare, som inträder i försvararnas led, kommer att erhålla ersättning ur nationalfonden, ävenså hustrur och barn till dem, som stupar på slagfältet. Upp till kamp, allt folk i Polen, Litauen

och Ukraina! Upp till kamp! Befrielsens stund har slagit, Örnens och Ärkeängelns heliga standar vajar.

Och nu vänder vi oss till dig, moskovit. Vår urgamla lösen är frihet och broderskap mellan folken. Därför förlåter vi dig i dag mordet på vårt fosterland, blodutgjutelsen i Osmiana, våldsdåden på Warschaus gator och tortyren i fängelsehålorna. Vi förlåter dig, ty också du lever eländigt, du är pinad, sorgsen och trött. Dina barns lik dinglar i tsarens galgar. Dina profeter fryser i Sibiriens snödrivor. Men om du i denna avgörandets stund inte kommer att känna ånger över det förgångna och inte hyser heliga förhoppningar för det som skall komma, om du inte är med oss utan stöder tyrannen, då ve dig! Ty i Guds och hela världens åsyn förintar ni moskoviter oss genom ett evigt förtryck och ett ständigt skändligt slaveri. Nu drar vi ut till en fruktansvärd och förödande strid, till kamp för återstoden av den europeiska civilisationen mot det vilda asiatiska barbariet.” [SA]

Nationalregeringens finansdepartement anslog stora summor för mutning av sådana ryska civil- och militärtjänstemän, som kunde lämna upplysning om militära och andra hemligheter. Pengarna skaffade sig departementet genom plundring. Så lyckades till exempel f.d. studeranden vid universitetet i Petersburg Alexander Waszowski tillskansa sig nycklarna till polska statsbankens kassavalv och förklädd till banktjänsteman mitt på ljusan dag bemäktiga sig 3,5 miljoner rubel i sedlar och guldmynt, som han överlämnade åt den ”rättmätige ägaren”. [31]

Livsförnödenheter m.m. tvångsrekvirerade insurgenterna från godsägarna eller bönderna mot betalning i sedlar eller obligationer utfärdade av nationalregeringen. Med järnhård brutalitet upprätthöll denna sin auktoritet. Överlöpare, förrädare och alla som sympatiserade med Wielopolskis ryskvänliga regering löpte risk att bli mördade eller hängda av exekutionspatruller om 2-3 man, som när som helst kunde uppenbara sig för att utföra sitt uppdrag. Inalles torde dessa ”dolk- och hänggendarmer”, som värvats för en sold av 50 kopek per utfört mord, ha verkställt i det närmaste 3 000 exekutioner.

Under sommarmånaderna 1863 nådde terrorismen sin höjdpunkt, ingen kunde lita på sin nästa. Berg bedömde alltså läget fullt riktigt, då han anförtrodde storfurst Konstantin: ”Mig synes, att med undantag av Ers

Storfurstliga Höghet och mig själv hör alla här i landet till revolutionskommittén.” [32]

Då Alexander II hade skäl att befara, att Österrike, Frankrike och England förberedde en intervention till förmån för Polen som svar på den konvention Ryssland och Preussen slutit, beslöt han att under inga omständigheter tillåta dessa makter att blanda sig i den polska frågan, som han nu betraktade som en rent inre rysk angelägenhet. En våg av nationalism höll på att utbreda sig i Ryssland, och den dämpade helt ned de ryska revolutionärer, som hittills skadeglatt följt med tsarregimens svårigheter och i sitt inre hoppats, att den polska revolutionsrörelsen skulle sprida sig också till Ryssland. Trots att Alexander II visste, att det på grund av Frankrikes svaga ställning tack vare Napoleon III:s mexikanska expedition inte låg något krigshot bakom stormakternas intervention, beslöt han i demonstrativt syfte ställa hela ryska armén på krigsfot. Av dessa trupper skulle Berg få förfoga över så stort manskap han önskade för att genom en snabb och energisk aktion rensa landet från de kringströvande rebellhorderna och ”upprätta ett tillstånd av bestående lugn”.

Ehrnrooths årslånga fronttjänst

I och med Alexander II:s påbjudna generalmobilisation blev Casimir Ehrnrooth indragen i det polska vedergällningskriget. Sedan den 10 januari 1861 hade han på överstevakans beklätt stabschefsposten vid XV infanteridivisionen, och den 15 februari 1863 blev han kommenderad till en liknande befattning vid VI infanteridivisionen. Men innan han hunnit tillträda den sistnämnda posten nådde honom mobilisationsordern, som förständigade honom att ofördröjligen ställa sig till förfogande vid militärdistriktets stab i Radom. Den 23 mars anlände Ehrnrooth till sin bestämmelseort och anmälde sig för den där förlagda VII infanteridivisionens chef, generallöjtnant Uschakov.

En vecka efter det Ehrnrooth anlänt till Radom fick han order att deltaga i en omfattande krigsoperation, som planlagts för att tillintetgöra ett fruktat insurgentband, som från krigets första dagar härjat med framgång i trakten. Detta band anfördes av Czachowski, en av insurgenternas mest framstående befälhavare. På fädernet härstammade han från en fattig

adelssläkt. Hans mor Joanna Krzyzanowski var syster till Frédéric Chopins mor Justyna Krzyzanowski. Huruvida Chopin någonsin råkat sin sex månader äldre kusin, efter det han 1830 lämnat Polen, är föga sannolikt. Politiskt ränksmideri och intriger var främmande för denne verklige soldat. Målmedvetet och energiskt hängav han sig åt den allvarstyngda militära ledarbefattning, som blivit honom anförtrodd. Då insurgenttrupperna i början av februari nödgats dra sig söderut mot Wonchonzk, stannade Czachowski med 300 välutrustade insurgenter kvar i en skog, som kantade en smal dalgång, genom vilken en väg löpte fram. Några hundra man av hans trupp hade dolt sig i en närbelägen kyrka. Samtidigt lät han pålitliga kunskapare sprida ut bland ryssarna ett rykte om, att truppen närmade sig Wonchonzk. Då den ryska kolonnen följande dag närmade sig dalgången, blev den utsatt för en intensiv beskjutning från nära håll. Utan att kunna bärga sin tross och med stora förluster i döda och sårade tvangs ryssarna retirera. Czachowskis attack gjorde det möjligt för insurgenterna att utan förluster draga sig tillbaka till Wonchonzk. Under reträtten till Galizien slöt sig hans förband till Langiewicz's styrkor, och de lyckades ett flertal gånger bromsa upp den ryska frammarschen. Efter Langiewicz's flykt över gränsen strövade Czachowskis förband omkring i trakterna kring Brody och lyckades ständigt störa den ryska förbindelsetjänsten.

General Uschakovs order till Ehrnrooth lydde:

"Jag föreslår att Ni i morgon bittida drager ut från Radom i riktning mot byn Myszets för att samma dag innan skymningen faller på vara på ort och ställe. Samtidigt med Er kommer en annan truppavdelning under befäl av major Knorring från Mogilevs infanteriregemente att gå ut från Radom i samma riktning, och medan Er och hans truppavdelningar drager fram längs samma höjd, bör Ni genom kavalleripatruller upprätthålla förbindelsen sinsemellan.

Vid utryckningen bör Ni försäkra Er om, att truppen är försedd med ett skorpförråd för sex dagar och med pengar för en obestämd tid framåt samt även att en fältskär och en lasarettfora finnes i truppförbandet. Männen bör vara lätt utrustade och utan ränslar.

Inringningen av Czachowskis insurgenter fortskred långsamt men säkert. En depesch av den 17 april från general Tjenger, en av divisionens regementschefer, antyder att inringningskedjan höll på att sluta sig: "Med ilbud har jag sänt en förfrågan till Opatöw och fått svaret, att överste

Ehrnrooth i dag ryckt ut med två kårer, den ena mot Czemlew, den andra mot Ostrowiec. Jag ber Er meddela mig, vilka åtgärder jag bör vidtaga och vilka order överste Ehrnrooth får så att jag kan handla i överensstämmelse med det gemensamma syftemålet. Vid dagbräckningen i morgon rycker jag ut från Wasinowo och marscherar mot Kunów, såvida jag inte får en annan order."

I morgongryningen följande dag fick Ehrnrooth ordem: "Jag anhåller om, att Ni ofördröj ligen rycker ut mot Brody, där vi i kväll kommer att ha alla trupper samlade."SA

Meritlistans korta anteckning för den 18 april 1863 förtäljer, att expeditionen denna dag blev avslutad: "Deltog i kuvandet av Czachowski bandet, vilket skedde vid Brody."

Den tappre insurgentledarens hjältesaga var ändad, och hans unga frihetskämpars förhoppningar om en lycklig framtid i ett fritt fosterland slagna i spillror.

De djupa skogarna i trakten av floden Pilicas utlopp i Weichsel utgjorde en utmärkt anfallsbas för de kringströvande rebellerna. Än kastade de sig över ryska förband, som tillhörde Warschausektionen i norr, än närmade de sig trakterna kring Radom i söder. I medlet av maj blev det känt, att ett flertal insurgentband under Kononowicz koncentrerat sig vid mynningen av Pilica. Till följd härav beslöt den ryska krigsledningen företa en samfälld attack från Warschau och Radom och försöka omringa den starka insurgentskaran. Från Warschau sändes ett detachement, medan Ehrnrooth utsågs till befälhavare för Radomdetachementet. Då Kononowicz fick vetskap om de från norr framryckande styrkorna, drog han sig snabbt söderut, men tvangs inom kort inse att alla reträttvägar var spärrade. Den 14-15 maj utkämpade Kononowicz' tappra insurgentförband häftiga strider mot Ehrnrooths detachement vid Wolja och Resnikow.

Kononowicz insåg, att hans trupper löpte risk att bli helt omringade, och han gav därför order om, att de enskilda banden skulle genom skogarna sprida sig åt olika håll för att efter överenskommelse senare dyka upp igen på ett lämpligt ställe. Själv dolde han sig i skogen med en liten utvald skara välutrustade skyttar. Men i början av juni blev han upptäckt och efter en het drabbning i närheten av Jedlinsk blev han och några av hans skyttar tillfångatagna av Ehrnrooths detachement. Rebellfästet vid Pilica var därmed slutgiltigt upprensat. Med sina fångar och ett rikligt krigsbyte,

som främst bestod av olika slag av vapen vilka rebellerna gömt i skogen, återvände Ehrnrooth med sitt detachement till Radom. [33]

Vid återkomsten till divisionsstaben mottog han en dagorder, enligt vilken han blev utnämnd till chef för divisionens Vitebska infanteriregemente. Han skulle emellertid snart få erfara, att det inte var någon sinekur att upprätthålla ordningen i ett dåtida ryskt regemente, som var fullständigt vanskött. Men Ehrnrooth kom väl överens med sin divisionschef Alexander Ivanovitj Uschakov, och med divisionens stabschef Vladimir Dobrovolskij stod han sannolikt sedan akademitiden på mycket förtrolig fot. Brev från den sistnämnde finns kvar, [SA] och de ger en liten insyn i det dagliga livet vid huvudstaben i distriktet Radom:

”Äntligen har Ni glatt mig med ett brev, bäste Casimir Gustavovitj. Jag har redan länge väntat på det, men å andra sidan visste jag, att Ni strövat omkring i skogarna, varit i Janow etc. och inte haft tid att tänka på brev. Man kan inte annat än tacka ödet för ombytet av alla regementschefer i vår division.”

Det ville sig så väl, att Ehrnrooths närmaste kolleger blev två av hans landsmän. Överste Carl Schulman hade utnämnts till chef för divisionens Smolenska regemente och överste Henrik Nilsson till chef för divisionens Palotska regemente.

Casimir Ehrnrooth var 14 år yngre än Carl Schulman och kände honom sedan sin gröna ungdom. 1845 gifte sig Schulman med den kände anjalamannen Lars Reinhold Glansenstjemas sondotter Pauline. Då Glansenstjema och hans svåger Göran Magnus Sprengtporten – på grund av deras stämplingar mot konung Gustaf III och deras delaktighet i kriget 1788 – hade förklarats förlustiga liv, ära, gods och adelskap försåldes för kronans räkning deras jordegendomar i Nastola på ”banco-auktion”. Glansenstjemas egendom Arrajoki inropades för hans i Finland kvarblivna makas räkning, medan Sesta, som Sprengtporten förvärvat genom sitt giftermål med Glansenstjemas syster, inropades av Casimir Ehrnrooths farfar. Vänskapsförbindelserna mellan familjerna Ehrnrooth, Glansenstjerna och Schulman var av gammalt datum. Carl Schulmans far var Adèle Ehrnrooths gudfar, medan Pauline Schulmans mor och syster var faddrar åt systrarna Rosa och Emilia. Umgänget mellan familjerna på Sesta och Arrajoki hade varit livligt, och Carl Schulman hade därför haft

tillfälle att följa med Casimir Ehrnrooths utveckling ända från det han var barn. Och nu råkades de som regementschefer i Polen.

Henrik Nilsson var 13 år äldre än Ehrnrooth. Liksom Schulman hade också han efter avslutad kurs vid kadettkåren i Fredrikshamn fått sitt namn upptecknat på den vita marmortavlan. Från vilken tid hans vänskap med Ehrnrooth daterar sig är inte känt, men den varade till Nilssons död 1890. Under rysk-turkiska kriget tjänstgjorde Nilsson som chef för XII infanteridivisionen och belönades med Georgsordens 4 kl. för en hårdnackad strid mot fienden under krigets slutskede.

”Den 11 september blir Voznezenskij befordrad till general och Alenitj skall troligen få Mogilevska regementet. Alltså segrar dygden”, skriver Dobrovolskij. ”Jag är mycket glad över, att det jag har sagt Er om Alenitj besannats. Jag tror inte, att jag genom min rekommendation har fört vare sig Schulman eller Nilsson bakom ljuset. Jag har sagt Er alla sanningen och resultatet blev inte dåligt. Var och en av Er visste, vad Ni skulle möta i Era regementen, och vem Ni skulle få att göra med. Schulman har såväl påbörjat som två dagar senare avslutat mottagandet av sitt regemente och avlämnat kvittering. Endast Ostrovskij, som befunnits vara en värre rackare än jag anat, har inte fått någon kvittering – och det med rätta. Det var till och med nära, att han hade spelat mig ett fult spratt, då han skrev till mig, att han hade överlämnat regementet och att han ville ha intyg på det för att kunna få utrikespass. I min enfald lämnade jag intyget till general Uschakov. Han undertecknade det och sade: ’Göm det här intyget i Er egen ficka, för jag kan försäkra Er, att Ostrovskij har narrat Er!’ Jag blev tveksam, och med följande post fick jag från Nilsson ett officiellt meddelande, att han hade mottagit Ostrovskijs regemente, men vägrat att skriva ut någon kvittering, emedan Ostrovskij tvingat honom att istället för pengar taga emot hans fullkomligt olagliga kravbrev som var utställda på olika ämbetsverk. Där ser Ni hurudan figur Ostrovskij är!

Nu är emellertid regementscheferna så omsorgsfullt utvalda, att något liknande aldrig förr har förekommit inom armén. De är ju faktiskt hederliga allesamman. Jag tycker mycket om Schulman. Han är en genomgod och hederlig finne. Han säger sig älska Er som sin egen bror och förutspår Er en glänsande framtid.” Följande rader vittnar om att Ehrnrooth höll sträng räfst inom sitt regemente:

”I Ert brev till mig ber Ni mig hålla i minnet att kompanicheferna fortfarande stjäl. Ni måste medge, att man i det hänseendet absolut inte kan göra mera än vad som gjorts under sommaren 1862. Nu är frågan herrar regementschefers angelägenhet. Jag för min del har gjort allt vad lagen och reglementet tillåter. Om det stjäls nu så är det för det första fråga om små summor, och för det andra är tjuvarna verkliga bovar och inte sådana, som vi hade att göra med i slutet av år 1862, då det i en division kunde finnas 5 till 6 kompanichefer som stal. Kör bort patrasket utan pardon, när Ni nu har i Era händer det skräckinjagande vapen, som heter officersdomstolen, vilken inte tillåter någon appellering och vars utslag är så hårda, att de borde kunna avskräcka vem som helst. Naturligtvis är det Er sak att vägleda den allmänna opinionen inom regementet. Jag garanterar inte att officerskåren, om den är hänvisad enbart till sig själv, vägrar att frikänna en tjuv. Jag har sett folk av det slaget.

Vi känner nog till den oreda som tidigare rått i Ert regemente. Nu har jag fått höra om Era bestraffningar av soldater och officerare. Skona ingen, slå till utan pardon till höger och vänster! Man måste utrota dessa fähundar. Om det inom vår division skulle komma fram en enda droppe av detta tidigare onda, så vore det en skam för oss alla.”

När det gällde utnämningsfrågor, kunde det emellertid hända, att Ehrnrooth förfäktade en åsikt, som var direkt motsatt den hans divisionschef eller divisionens stabschef omfattade. Detta framgår ur följande skrivelse från Dobrovolskij:

”I Ert sista brev ber Ni mig, Casimir Gustavovitj, utnämna Pastjenkov till Er bataljonschef. Jag har redan tidigare, både muntligt och skriftligt, låtit Er veta vilken åsikt divisionschefen har om honom. Denne officer, som tidigare varit kassör vid ett kavalleriregemente, har spelat bort offentliga medel, men hans kamrater har betalat det förskingrade beloppet. Senare, då han överfördes till vår division, har han på det mest otillständiga sätt plockat sin hustru på pengar och bragt henne till tiggarstaven. Slutligen har han uppviglat 20 fänrikar mot Alenitj och alltså bragt dessa unga män i olycka. Pastjenkov kan både bedra och intrigera. Kom ihåg det! I går bad jag Alexander

> Ivanovitj ge honom Er bataljon. Generalen bad mig meddela Er, att Pastjenkov i moraliskt hänseende är divisionens sämste officer, men han ville inte avslå Er begäran. Nu ger han honom alltså en bataljon i Ert regemente på villkor, att *Ni aldrig får klaga över de skurkstreck Pastjenkov säkert – som tack för Ert förord – kommer att begå mot Er.* Det understreckade [här kursiverat] är general Uschakovs ord."

Ur Dobrovolskijs korrespondens framgår det inte, om Pastjenkov beredde Ehrnrooth bekymmer. Däremot förtäljer en uppbevarad regementsrulla att Pastjenkov något år senare blivit befordrad till överstelöjtnant. Att Vitebska regementet hade ett gott rykte vittnar följande rader om:

> "Min käre Casimir Gustavovitj. Belgardt* har anlänt hit och är i fullkomlig extas över Er och över vitebsarna. Han anser inte endast, att Ert regemente är det främsta inom divisionen utan också, att det saknar sin like i hela ryska armén. Som den nervösa människa Belgardt är, talade han med tårar i ögonen om Ert regemente, och Er själv lovsjöng han. Jag är speciellt glad över det, inte minst för att jag redan för tre månader sedan på mina fem fingrar bevisade för honom, att Ni var divisionens främste officer."
>
> ** Divisionschefen Uschakov hade efterträtts av general Belgardt.*

Ett avsnitt i Dobrovolskijs brev blottar det passiva motstånd, som alltid utlöses, då ett gammalt system ändras om eller moderniseras. De officerare, som hade upp fostrats i Nikolaj I:s anda, kunde inte förlika sig med de nya vindar den energiske krigsministern Miljutin lät svepa fram över landet för att smörja krigsmaskineriet, som hade stelnat i sina former. Dobrovolskij skriver:

> "Varför är Er auditör i Wielun? Kunde man inte anhålla om hans återförflyttning till regementet? Det är han själv, som har arrangerat sin kommendering, emedan han där får 60 kopek silver i dagspenning. För ögonblicket råder det en sådan oreda inom överauditörsämbetet, att det inte på något sätt är märkvärdigt, om Ni anmäler missnöje med det. Den mängd varandra motsägande förordningar, som herr Miljutin har begåvat oss med, gör det nödvändigt för oss att, om vi vill undvika obehag från högre instanser, endast tänka på att iakttaga

formaliteterna, även om det någon gång vore till förfång för det väsentliga. Vi har redan returnerat till Er två eller tre handlingar. Tro inte att det förkortade rättegångsförfarandet vore mycket kortare än det formella. Foga Er i denna olägenhet och döm enligt det formella tillvägagångssättet eller träffa det avgörande, som synes Er bäst utan att i bagatellartade fall vända Er till oss. Frågan om chevrongerna är också mycket oklar. För närvarande kan man ta bort dem endast på formell rättegångsväg och under kontroll av divisionschefen, men vår omfångsrika code möjliggör alltid litet krutschki, och därför kan chevrongerna elimineras med hänvisning till tidigare förordningar. Huvudsaken är, att man inte får inregistrera någon i kategorin av straffade. För övrigt behöver vi inte länge dras med detta bråk i fråga om rättegångsformaliteterna. Man anser, att de nya förordningarna inte kommer att gälla ens ett år. Ett helt nytt och radikalt förändrat rättskipningsförfarande lär skall införas."

Med sitt Vitebska regemente blev Ehrnrooth förlagd i den medeltida kyrkostaden Czestochowa, som låg alldeles i närheten av gränsen mot Schlesien och Galizien. Insurgenterna upprätthöll i dessa trakter en regelbunden trafik med Krakau, därifrån man smugglade krigsmateriel samtidigt som truppförstärkningar tog sig över gränsen. "Jag måste ägna en speciell uppmärksamhet åt gränstrakterna", skriver en detachementschef i en rapport till Ehrnrooth. "Till min kännedom har kommit, att revolutionskommittén i Krakau vid lämpligt tillfälle ämnar överföra de truppavdelningar, som där formerats. Dessutom lär de ha för avsikt att överföra avsevärda mängder vapen och krut. Tidigare har ju enbart obetydliga mängder förts över gränsen, men nyligen beslagtogs en fora med 7 belgiska studsare och 30 lådor patroner. Vi har fått kännedom om, att partierna i stor utsträckning får konvoj av trupper. Längs hela järnvägslinjen från Czestochowa till gränsen, har insurgenternas medhjälpare in i minsta detalj kännedom om våra trupprörelser." [SA]

Insurgenternas underjordiska förbindelsetjänst fungerade perfekt, trots ryssarnas alla åtgärder. En av Ehrnrooth bevarad rapport över misstänkta personer i hans distrikt vittnar om den omfattning den revolutionära rörelsen fått. Korrespondensen från Warschau och från insurgenterna frambefordrades till Krakau av en sekreterare vid tullverket och en

skrivare vid posten. I de mindre städerna fungerade som budbärare flera postmästare och kassörer, en änka med tre döttrar, en borgmästare, en jägmästare, en apotekare m.fl. Det intressantaste är, att regementschefen Tjengers adjutant Toloco och officeren vid Smolenska regementet Lonski även samarbetade med insurgenterna. Men å andra sidan avslöjar rapporten, att dessa uppgifter lämnats av den ”avskedade junkern, polske undersåten Stanislaw Gipptoft, som medföljde Langiewicz’ förband men rymde, infann sig hos general Tjenger, visade denne först vägen till ett insurgentförband, blev därefter fängslad av Tjenger, frigavs efter någon tid och flydde sedan till Krakau, där han uppehöll sig hos Kuczek, som höll på att formera nya partisankårer. Nu har han återvänt till Polen och erbjuder sig att ange de medlemmar av nationella centralkommittén, som han är personligen bekant med. Gipptoft har berättat, att det i Krakau för närvarande formeras nya partisankårer, inalles 480 infanterister och 148 beridna. De beväpnas av Kuczek, som själv ämnar tåga över gränsen som ledare för denna kår. Till den har också anslutit sig desertören Lonski från Smolenska regementet, menige kosacken Litkin och ännu två ryska officerare, som man inte känner namnet på. Chemlinski kommer att invänta dem vid gränsen.” [SA]

Under sommaren 1863 råkade Ehrnrooths detachement gång på gång i strids- kontakt med Chemlinskis band. Den 24 juni besegrade han några av banden i strider i trakten av Radom och förföljde dem sedan till Kamiensk.

Det var inte så lätt för ryssarna att orientera sig i den okända skogiga terrängen. För det mesta fick officerarna klara sig med egenhändigt ritade kartor, baserade på ortsbefolkningens mer eller mindre trovärdiga uppgifter. Studenten Aleksander Waszowski, som bemäktigat sig den polska statskassan, hade också lagt sig till med de kartor lantmäteristyrelsen förfogade över, och kartorna hade han delat ut till insurgentledarna. [34] En av dessa kartor råkade falla i Ehrnrooths händer, och han försåg den med en med blyerts skriven anteckning: ”Funnen efter det nattliga överfallet den 27 juli 1863 nära Janow i insurgentchefen Chemlinskis tross. Själv var jag vid denna tid – fast jag förde befälet i Czestochowa – icke försedd med ordentliga kartor. Först framemot vintern tillställdes oss sådana.” [SA]

Drabbningen den 27 juli bröt definitivt motståndskraften hos de insurgentband, som kämpade under befäl av Chemlinski.

Händelseförloppet vid denna operation återges här enligt krigsöversikten i Voennij Sbomik.

”Den 27 juli hann överste Ehrnrooths detachement upp en betydande rebellstyrka på 600 man vid byn Rudnik, där bandet blev i grund slaget samt 30 fångar och en stor mängd vapen togs. När överste Ehrnrooth fått vetskap om att en större rebellstyrka höll sig dold i de närliggande skogarna, tågade han dit från Czestochowa med ett detachement, som bestod av 4 kompanier, 65 kosacker och 2 fältkanoner. Det dröjde inte länge innan de ridande förpatrullerna upptäckte ett av rebellernas tillhåll. Då insurgenterna blev varse den fientliga truppavdelningen, förskansade de sig snabbt bakom Rudnik. Trots att trupperna tillryggalagt över 60 kilometer, uppehöll hoppet om att nå rebellerna de uttröttade männens krafter. Truppen avancerade på nytt, och bakom byn Rudnik upptäckte den på godset Dobrowos område rebellernas ställningar. Artilleriet ryckte fram, löste sig från förtruppen och lossade några synnerligen lyckade skott mot en rebellskara. Då samtidigt en trupp beridna rebeller märkte, att artilleriet var uppställt utan betäckning, grep den snabbt till vapen men måste på grund av den mötande karteschen sprida sig. Många av rebellerna stupade, bland andra deras ledare. Infanteriet skyndade nu fram och gick genast till attack mot insurgenterna, som inte kunde hålla stånd utan snabbt började draga sig tillbaka. Inom kort blev de dock upphunna och skingrade. Chemlinski förde befälet över bandet, som bestod av 400 man fotfolk och 150 man till häst. Förlusten i stupade var ca 50 man, många sårades, 28 togs till fånga. Hela trossen och en mängd vapen, bland dem 60 studsare blev vårt byte. Vår förlust bestod av en stupad och tio sårade.” [35]

Sannolikt var det under dessa strider Schulman var med om en batalj, som omnämns i Finska kadettkårens matrikel: ”I en skogbevuxen bergstrakt och omringad av en mångfaldigt överlägsen fiende, men med ett soldatgevär i handen och i spetsen för sitt manskap bröt Schulman sig väg, stormade en brant höjd, samt skingrade totalt insurgenterna Bossaks och Chemlinskis trupper.”

Då greve Berg blev överbefälhavare sedan storfurst Konstantin lämnat landet, skärptes vedergällningarna mot insurgenterna. Han förstod att välja ut tillräckligt råa exekutorer för att med våld trycka ned folkresningen. För att snabbt kunna krossa upproret i Litauen hade Michail

Muravjev utsetts till generalguvernör i Vilna distriktet. Redan som femtonåring ådagalade Michail Muravjev sällsynta själsförmögenheter. Han samlade kring sig några begåvade jämnåriga kamrater och grundade med dem ett ”Matematiskt Samfund”, inom vilket medlemmarna bereddes tillfälle att studera de krigsvetenskaper, som stod matematiken och fysiken nära. Till president för samfundet valdes Michails far, Katarina II:s berömda topograf, Nikolaj Muravjev.

Michail blev senare ryktbar genom sin järnhårda stränghet. Särskilt gjorde han sig känd som en av de häftigaste motståndarna till livegenskapens avskaffande, och hösten 1861 hade han utan förskoning gjort slut på studentuppploppen i Petersburg och Moskva. Men det anses, att han i Polen överträffade sig själv i hänsynslöshet och grymhet. ”Berg försökte genomdriva den rysk-tyska härskarprincipen, Muravjev den rysk-tatariska.” [36]

Samtliga befälhavare fick av Berg nya och vidlyftiga instruktioner, som de ”ofördröjligen ägde rätta sig efter”. Bl.a. bestämdes det, att ”alla ansträngningar bör inriktas på ett snabbt undertryckande av upproret. Befälhavarna ansvarar personligen för att insurgentbanden inom deras distrikt utrotas, men de bör samtidigt resolut se till att några nya band inte bildas”. [SA]

All brevväxling, som rörde sig om militära angelägenheter, fick hädanefter ske enbart med användning av skiffer. I en ”synnerligen sekret” skrivelse underrättades Ehrnrooth om, att hans namn endast fick tecknas eller omnämnas med användning av skiffertalet 333.

Men de militära misshälligheter, som redan länge gjort sig gällande, fick Berg ingen bukt med. Ja, man ansåg till och med i vissa kretsar, att han inte gick fram med tillräcklig stränghet. I ett brev till Ehrnrooth klagar Dobrovolskij den 19 september:

> ”För närvarande har vi inte några rebellband i närheten, men vi har inte heller någon ordning. Nu har det inom Radomdistriktet införts kontributioner för alla de fall, då rebellerna pressat ut penningar, men invånarna inte har försvarat sig. Berg har inte vidtagit några sådana åtgärder. Om ett par månader beger sig Muravjev till Petersburg, emedan han anser sitt uppdrag här vara avslutat. Vad månne han kommer att berätta om Berg? Jag tror, att Berg kan få en skrapa. Här

behövs nu en järnhård man av Muravjevs kaliber. Det är allmänt känt, att Muravjevarna tillhör en alldeles speciell art av människosläktet. Alla de fyra bröderna – den ryktbare Nikolajs söner – har en sådan karaktär, att de starkaste bland vanliga dödliga är pygméer i bredd med dem. Här behövs ingenting annat än en karaktär, dvs. en fast karaktär, och det är just vad alla tidigare ståthållare har saknat, likaså storfursten och – Berg. Den ende som inte saknar en fast karaktär är Muravjev – Gud bevare oss för Michail Muravjev. Han hackar nog oss till mos, innan han gör detsamma med polackerna.
Först denna vecka fick vi oss tilldelade persedlarna för året. De är uslare än någonsin.

Uschakov önskar, att Ni fördelar rekryterna på respektive kompanier. Var vänlig och samla dem i Czestochowa och öva dem i skytte hela vintern. Man har begåvat oss med ett sådant slödder, som inte förekommit i armén i mannaminne. Dvärgar, efterblivna stackare, svaga, kortväxta män – rena lantvärnet. Farväl, kära Casimir Gustavovitj, var glad och frisk, aga tjuvar och skurkar, öva in lantvärnet så går allt väl.
Er mycket tillgivne V. Dobrovolskij."

Insurgenterna levde alltjämt i en annan värld och bekymrade sig föga över Bergs upprustning. Några korrespondenser "från krigsteatern" till "Krönika" – en tidning som kom ut i Krakau – visar att de inte hade en tanke på kapitulation, utan alltjämt var besjälade av en glödande fanatism:

"I våra trakter har en hel del enskilda partisangrupper visat sig. Som meteorer dyker de upp, och som meteorer försvinner de tillbaka till sina skogar. De ger inte moskoviterna någon ro, varken dag eller natt. De moskovitiska kolonnerna flyger hit och dit som galningar, drivna av vinden. Partisanernas anförare är skicklig, han har de egenskaper som krävs av en man på hans post. Från ett bakhåll kastade sig nyligen en partisanstyrka med 15 hästar över tre hundramanskompanier och en sotnja kosacker, dödade två kosacker och sårade några. Moskoviterna trodde, att stora truppstyrkor befann sig i skogen, och gav sig därför hastigt i väg."

”Den kände läkaren Wladislaw Czarkowski har arkebuserats, emedan det kom mit i dagen att han upprätthållit förbindelse med revolutionskommittén, levererat ammunition och vapen till insurgenterna och organiserat en rebelltrupp, till vilken fem ulaner från Smolenska regementet anslutit sig. Under rättegången mot honom blottades också andra åtgärder, som i våra ögon framstår som hjältedåd.”

”Muravjev har åter ådadalagt sin talang att härska på moskovitiskt sätt. De bönder, som lämnar insurgenternas led, benådar han, om de berättar var han kan påträffa insurgenter. Stadsbor och adelsmän låter han däremot arrestera. Vi vet inte om han funnit några bönder av det slag, som han är ute efter, emedan lantbefolkningen, som redan är tillräckligt upprörd och pinad av galgmästaren, i stora hopar har samlat sig kring de våra.” [SA]

För Berg var alla medel heliga, om han bara kunde nå sina mål. Han förstod att skickligt utnyttja polackernas arvsynd och förbannelse – oenigheten – och den allmänna mänskliga svagheten – penningbegäret. I ett på tyska skrivet brev av den 7 september 1863 uppmanar han Ehrnrooth att begagna sig av dessa effektiva kampmedel.

> ”Min käre herr överste.
> Madame Maria Struinska överräcker till Er dessa rader. Hon kommer även att visa upp sitt pass för Er. Hon är ungefär 38-40 år gammal, tämligen lång, har svart tjockt hår med ett inslag av grått, blåa ögon och en trubbig näsa. Madame Struinska har lovat mig att ge Er sådana instruktioner, att det kan lyckas Er att arrestera ett helt insurgentsällskap. Hon kommer också att visa Er, var man i Jasna Góra klostret i Czestochowa präglar mynt i största hemlighet. Resonera med henne. Var försiktig, så lyckas Ni kanske göra ett gott kap. Se till att damen inte blir kompromitterad.
>
> Lycka till greve Berg
>
> RS. Besvara detta brev. Madame Struinska kommer även att ange ett flertal resande, som anländer från Paris och medför viktiga handlingar. Arrestera dem och tag deras bagage i beslag.”

På brevet har Ehrnrooth på franska antecknat med blyerts: ”Greve Berg har låtit sig influeras av Mme Struinska, redan tidigare anlitad, enligt vad jag erfarit av general Gerstenzweig. För ögonblicket är hon till ingen nytta.”SA

Men överste Ehrnrooth kunde inte vägra att lyda överbefälhavarens uttryckliga order. Med undantag av nedanstående korrespondens till tidningen Krönika av den 24 september 1863 har intet bevarats, som närmare kunde belysa husundersökningen i Polens främsta helgedom:

”För att utföra sina sataniska avsikter utväljer galgmannen Muravjev bland de mongoliska hordernas anförare honom värdiga hantlangare. Till dem räknar vi överste Ehrnrooth, vars framfart i Czestochowa fullt kan jämföras med kejsarfamiljens framfart i övriga delar av landet.

Moskoviterna, som gör anspråk på Jasna Góra klenoderna, sände dit denne sin framstående krigsherre för att han på ett legalt sätt skulle kunna röva bort Den Heliga Jungfruns, Drottningens av Polen skatter. Hans systematiska framryckning har redan nått sitt mål. Genom att till personer bland samhällets utbölingar dela ut rubler har han funnit angivare, och med stöd av deras lögner har han bemäktigat sig klostret, arresterat några munkar och kastat dem i fängelse. Nu håller han på med att befästa klostret, och de heliga klenoderna ämnar han sända till Petersburg. (Från mycket tillförlitligt håll är vi informerade om hans avsikter.) Han skulle nog redan ha genomfört sina planerade åtgärder, om han inte hade blivit rädd för att uppröra folket genom sitt tillvägagående. Men i trakten runt omkring fortsätter han med andra våldsdåd. Till gårdarna sänder han små patruller, vilka i tsarens namn bemäktigar sig den säd, som tillfallit bönderna samtidigt med den jord, som tsaren befallde adeln att överlåta åt dem. Då befolkningen skridit till motvärn, har han låtit kosackerna skingra folkhoparna med nagajkor och hotat att med döden bestraffa varje olydnad eller otacksamhet mot tsaren. Emedan bönderna inte har vågat trotsa tsarens vilja, har de inte riskerat att gömma något av den säd, som tillhör dem.

Moskoviternas gärningar av detta slag har redan hunnit göra intryck även på de mest likgiltiga människor. Nu måste envar, som vill leva, förbereda sig för en kamp på liv och död. Vi väntar oss inte mera någon hjälp utifrån, men tsaren kan lugna Polen först, då det sista dibarnet har mördats vid sin moders bröst. Förtvivlan inger oss mod. Ingen av oss kan

föreställa sig, att vi förgäves kämpar för en sak, som är oss helig. Hela landet kommer att förvandlas till en enda grav, om den Allsmäktige Fadern vänder sina blickar ifrån oss." [SA]

Det är lätt att förstå insurgenttidningens hätska utfall mot Ehrnrooth. Polackerna hade den 8 september 1655 tvingats att i Warschau kapitulera för Karl X Gustafs segerrikt framryckande armé. Några veckor senare var de i Krakau tvungna att sträcka vapen. Men i det befästa klostret i Czestochowa lyckades de under befäl av abbot Kordecki hålla stånd tills svenskarna – efter 40 dagars belägring och på själva juldagen – insåg att det var omöjligt att tvinga klostrets försvarare till kapitulation. Svenskarna avtågade alltså, och den lika oväntade som ofattbara polska segern tillskrevs helt den heliga svarta madonnans undergörande kraft. Sedan århundraden hade den legendomspunna madonnabilden vördats av det troende folket. Under inflytande av den hänförda segeryran förklarade konung Johan Casimir, att den "Heliga Jungfru Maria" härefter skulle dyrkas som "Drottning av Polens krona". Ehrnrooth begick inte det befarade helgerånet, han lämnade både madonnan och drottningens dyrgripar orörda. Ännu i våra dagar knäböjer troende polacker i underdånig dyrkan inför den legendomspunna svarta madonnan med sitt svarta barn på armen. Inför henne tillber de Gudsmodern, då de söker tröst i de lidanden och det elände de har tvingats att genomgå.

Den 13 oktober befallde Berg, att "när prelaten P. arresterats bör han genast hämtas till mig i Warschau". Som signalement på mannen har Ehrnrooth antecknat: "En högrest man med svart skägg, koppärr på vänstra sidan om näsan och en leverfläck. Mycket starkt hår." En gång gällde det för Ehrnrooth att "stanna lokomotivet 225 med tendern 22. Båda kommer från Krakau med engelsmannen Hazwell. Både i tendern och i lokomotivet lär allehanda bomber, dödsbringande ammunition och helvetesmaskiner vara dolda. Man bör arrestera engelsmannen, vars signalement damen lämnar Er. Såväl lokomotivet som tendern bör under bevakning köras till Warschau." [SA]

Antalet utlänningar, som aktivt deltog i den polska frihetsrörelsen var rätt obetydligt i förhållande till de revolutionärt sinnade ryssar, som helhjärtat kämpade med i insurgenternas led. Ofta föranledde åsiktsbrytningarna i den polska frågan svåra familjeförvecklingar. För kejsarfamiljen var det mycket pinsamt att erfara, att greve Jozef Hauke –

en kusin till kejsarinnans svägerska, prins Alexanders av Hessen gemål – under namnet Bossak hade bland insurgenterna vunnit ett legendariskt hjälterykte. Ehrnrooths tappre motståndare vid Rudnik by, f.d. ryske generalstabsofficeren Zygmunt Chemlinski hade under fälttåget i Kaukasien vunnit rykte som en framstående artillerist.

Några rader ur ett brev från Dobrovolskij till Ehrnrooth blottar vilka känslor en dylik åsiktsbrytning väckte i kamratkretsarna: ”I en aktion mot Schulmans regemente den 28 september stupade bandanföraren Zaremba, som övertagit befälet efter Iskra och Otto. Denne Zaremba – Teophil Wladyszanski – min förre vän, min kamrat från barndomstiden, från regementet, från Akademin, stod mitt hjärta nära. Denna underrättelse verkade på mig som ett hammarslag, jag fick den genom insurgenttidningen Czas, som inom kort lovade publicera en biografi över honom. Han var en utmärkt människa: klok, en hedersman, en riddare och – han miste livet lika meningslöst som riddarna.”

När senhösten var inne avtog stridsverksamheten i Radomdistriktet, och Ehrnrooth kunde alltså få en kortare permission för att besöka Warschau. Dobrovolskij skildrar stämningen i Radom vid denna tidpunkt:

> ”Vi har det otroligt trist och tråkigt. Vi ser inte till några rebellhopar, endast någonstans i trakten av Kielce lär Chemlinski och Iskra uppehålla sig. Men det ryktas att polska hänggendarmer, beväpnade med dolkar, sänts ut till våra trakter. Tillsvidare har ingen olycka inträffat.
> Vi har skaffat oss ’constables’ efter engelskt mönster. Endast deras kärror är en arsjin längre än de i London. Dessa 20 konstaplar håller med sina battonger invånarna i tukt, och allt ser ut att fungera bättre än förut. Folkskockningar förekommer inte mera, endast enstaka människor strövar längs gatorna.
> Men på landsbygden håller man på med värvning. Det katolska prästerskapet förbjuder allmogen att musicera och dansa på bröllop, man hänger bönder – kort sagt: allt är mycket illa.
> Tyvärr ser det ut som om det nästa år skulle bli ett ordentligt krig, ett strå vassare än på Krim. Nya utskrivningar, lån, hotfulla depescher och annat dylikt förebådar någonting mycket allvarligt. Jag är nästan säker på, att upproret nästa vår ingalunda blir lamare än vad det varit

denna sommar, och då skall Napoleon måhända upprepa år 1854. Vår ställning här kommer då att vara mycket löjlig: att slåss här mot usla trupper, då det riktiga kriget förs långt borta från Polen.
Ni bör påminna Minckwitz* angående nådevedermälen, så att de äntligen släpps ut i dagens ljus. Ni är av Uschakov föreslagen till Anna 2 kl med krona. Måtte han åt Er utverka också en sådan belöning, som är värd Er rang. En ring till exempel skulle inte skada.
Jag bifogar Er biljett för sex dagar i Warschau. Där skall Ni uppsända heta böner till Bacchus och skänka Er gärd åt Venus, som är njugg på håvor i våra dagar.
Min gode vän! Ni lovade ju tillsända mig en kagge Festlauer, det härliga rödvinet som vi tyckte så mycket om hos . . .! Om ett sådant rödvin finns i handeln till överkomligt pris, så var vänlig och skaffa mig det. Pengarna skall jag sända Er lika punktligt, som jag gjorde det för det senaste partiet.

Jag kysser Er hjärtligt
V. Dobrovolskij.

PS. Någon krona ger de inte, det blir helt enkelt Anna O. 2 kl. I Er lantdag lär ha uppstått oenighet och missnöje av något slag?"

** VII divisionens stabschef.*

Slutet av år 1863 bjöd på ytterst få upplevelser för Ehrnrooth. Stridsverksamheten inskränkte sig till spaningar. Sitt regemente försökte han ytterligare fullkomna genom att byta ut olämpliga officerare mot mera kvalificerade. Under samvaron med kollegerna gav det politiska läget och de befarade krigsförvecklingarna stoff till aldrig sinande diskussioner.

Ett brev från Dobrovolskij är allt som förmår kasta ett svagt ljus över det dystra mörker, som i Polen omgav Ehrnrooth på hans trettioårsdag:

"För det första är jag innerligt glad över att ingen rebellkula tills vidare träffat Er. Gud ske lov att Ni är frisk och glad. Men jag vill uppriktigt säga Er, att jag inte avundas Er situation i Czestochowa. På ena sidan har Ni en krånglig general, på den andra ett skingrat regemente, på den tredje ett upplöst sådant och på den fjärde tjinovnikar och okunniga officerare. I sanning intet att avundas. Jag

gratulerar Er till att P. Lazarev blivit vald till Er regementsadjutant. Han är en utmärkt och genomärlig man. Jag ångrar, att jag gav honom en skarp anmärkning, som hade till följd, att han blev halsstarrig och vägrade stanna kvar i min stab. I min dagorder av i dag kommenderas han till Ert regemente. Om Ni officiellt kunde lämna honom ett litet understöd, vore han fullkomligt lycklig. Det enda felet med honom är hans ständiga penningbrist. Han tycker om goda cigarrer och goda flickor, och både det ena och det andra kostar pengar. Ni har slagit general Uschakov med häpnad genom att föreslå Kondratjev till överstelöjtnant. Denna framställning har gjort honom rasande. Synbarligen ämnar greve Berg inte ändra styrelsesystemet i Polen. Läget är i dag sådant, att det är omöjligt att föreställa sig ett slut på revolutionen här i landet. Vi får dras med den historien ända till våren. Då skall västmakterna säkert blanda sig i affären och inte göra det enbart på papperet. En mera huvudlös förvaltning av ett land sådant som Polen har jag inte sett någonstans i historien. Obeslutsamhet, avsaknad av varje tillstymmelse till system, bristen på plan eller målsättning har lett till att Polen uppenbarligen glider ur regeringens händer. Vår situation här är den sämsta möjliga, nästa år blir den alldeles outhärdlig, men då tar jag avsked.
På återseende, försök att på något sätt smita på sjukpermission. Ni är absolut i behov av luftombyte.”

Vid årsskiftet 1863-64 stönade Polen under Bergs hänsynslösa militärdiktatur och under insurgenternas – om möjligt ännu hårdare desperata fanatism. Nationalregeringen förlorade bit för bit sitt inflytande över massorna, som slutligen helt fick finna sig i dolk- och hänggendarmernas terrorvälde.

Under år 1863 hade Österrike inte lagt några hinder i vägen för vare sig smugglingen av vapen och ammunition eller för insurgenternas persontrafik över gränsen mot Galizien. Men i februari 1864 spärrades gränsen i hela sin längd, och då fara förelåg, att revolutionen skulle sprida sig till österrikiskt territorium, blev Galizien förklarat i belägringstillstånd. Därmed var insurgenternas öde beseglat. Krigshandlingarna inskränkte sig nu enbart till isolerade aktioner. Chemlinski och Hauke-Bossak höll stånd intill det bittra slutet.

En enda större drabbning fick Ehrnrooth taga del i under år 1864. Det skedde, när han den 25 februari nedgjorde Wagners band, också det ett av de bragdrikaste insurgentbanden.

Berg riktade sin förintelsekamp främst mot de polska godsägarna och adeln, och med järnhård hand drev han in deras räntor och skatter för statens räkning. Då samtidigt dolk- och hänggendarmerna med sina kampmetoder drev in de godtyckliga skatter de skrivit ut, var det helt naturligt att godsägarna småningom blev tvungna att resignera. I början av 1864 hade redan hälften av landets godsägare avlagt sin trohetsed till tsaren. Av bönderna torde endast 10 % ha gjort det.

Berg förstod att skickligt tillämpa den effektiva kampmetoden ”splittra och härska” för att vinna den obesuttna bondebefolkningens förtroende. Samtidigt skapade han en fientlig stämning mellan dem och den jordbesuttna klassen. Genom en kolonisationslag av den 18 mars 1864 fick nämligen varje tidigare ”jordlös” medborgare bland landsbefolkningen möjlighet att bli en självständig jordbrukare.

Detta schackdrag splittrade sammanhållningen inom insurgenternas led. Särskilt vidgades klyftan mellan den högra och den vänstra liberala flygeln, vilket i inte “tinga grad bidrog till att göra slut på upproret. Om de nyskapade lägenheterna var så pass stora, att de kunde försörja sin husbonde, och om han hade finansiella möjligheter att bebygga sin kalla lägenhet bekymrade föga lagens främsta upphovsman furst Tjerkasskij. ”Hat och avundsjuka mot sina gelikar”, var det enda som föresvävat honom, då han utformade lagen. Framtiden skulle utvisa, att Tjerkasskijs agrarpolitik endast skapat ett missnöjt jordbrukarproletariat, och att det arv de ryska agrarpolitikema 1918 lämnade efter sig blev ett av den fria polska statens svåraste problem. [37]

I april 1864 kunde det polska upproret anses avslutat. En av Ehrnrooth bevarad trohetsadress till kejsaren må avsluta denna dystra skildring. Om man jämför den med de tidigare insurgentmanifesten, ser man hur detta manifest blottar den fruktansvärda klyftan inom den polska nationen – en följd av upproret.

> Allernådigaste Härskare, Allerhögste Monark!
> Den revolutionära terrorns ohyggliga tryck, som tungt legat över vårt land, har intill nu inte tillåtit oss, att vid foten av Din tron giva uttryck

för våra uppriktiga, undersåtliga känslor. Genom en stark militärdiktaturs energiska åtgärder, är den allmänna säkerheten numera återställd, åtminstone i så hög grad att vi utan att frukta lönnmördarnas dolk öppet kan säga Dig, vår laglige Herre och Härskare, hur liten del av de sunt tänkande bland oss, som sympatiserat med agitatorernas för oss främmande stämplingar. Mäktige monark, vi djärves högtidligen försäkra Dig att vår enträgnaste, vår innerligaste önskan är, att den allmänna säkerheten och den lagliga ordningen blir återställda. Inga ord förmår skildra tillståndet i vårt olyckliga fosterland nu efter upproret. Det slag, som drabbat kulturen och det materiella välståndet i Polen, har fört oss femtio år tillbaka i tiden. Den personliga friheten respekteras nu mindre än under medeltiden. Hela det uppväxande släktet, som... borde vara vår framtids hopp, har uppfostrats under inflytande av pseudo-religiösa och pseudo-patriotiska idéer. De många skändliga och lågsinta handlingarna under upproret kommer att i varje hederlig människas minne för alltid utgöra en fläck på det polska namnet. Allernådigaste Härskare, i förtröstan på Din vishet hoppas vi få se vårt fosterland återuppbyggt på politiska grundvalar av det slag, som tjänar landets verkliga intressen. Ditt ord kan tillförsäkra vår nation alla väsentliga rättigheter inom konungarikets gränser. En sådan borgen är oss dyrbar och har större betydelse än de internationella traktatens så kallade garantier.
Eders Kejserliga Majestäts undersåtar i Konungariket Polen. [SA]

Alexander II hade lika litet som de efterföljande tsarerna kraft eller vilja att ställa en sådan borgen.

”Än är Polen ej förlorat”

Det polska folket blev apatiskt efter frihetskampens förkrossande nederlag. Och den kejserliga ryska regeringen hade inte lärt sig något av de gångna årens bittra erfarenheter. En med våld genomförd russifiering av Polen var den enda åtgärd kejsaren och hans rådgivare kunde tillgripa för att lösa det problem, som de själva trasslat till. Genom att inskränka den katolska kyrkans makt och utså tvistefrön mellan de olika folkskikten hoppades

man kunna utplåna polackerna som nation. Ehrnrooth kom knappast i närmare beröring med de inre polsk-ryska politiska frågorna. Man kan ifrågasätta, om han eller någon av hans landsmän som kämpat i Polen hade reflekterat över, att den politik tsaren bedrev i Polen i en framtid kunde tillämpas också i Finland. Den vind av hänförelse för den blide och ädle tsaren-välgöraren, som vid denna tid blåste över Finland, förjagade varje dylik tanke.

Då kriget var slut utnämndes Ehrnrooth den 17 maj 1864 till militärchef för Olkutska distriktet med ”alla de rättigheter Hans Majestät beviljat den tidigare militärchefen, generalmajoren furst Schachovskoj”. Men knappt en månad senare återtog han befälet över sitt Vitebska regemente. Intill den 17 mars 1866 förtäljer de efterlämnade handlingarna om två, sammanlagt sex månader långa permissioner, annars innehåller de enbart ointressanta meddelanden, rutinförordningar och dylikt. Sistnämnda datum kallades Ehrnrooth till generalstaben i Petersburg.

Ehrnrooths avgång från regementschefsposten föregicks av den officiella regementsutkvitteringen. Och att allt var som sig bör framgår av följande dokument, som hans efterträdare, överste Muravjev, utan en enda anmärkning undertecknat.

> ”Denna kvittering har getts generalstabsöverste Ehrnrooth, som bevis för att XXVII Vitebska infanteriregementet, vars chef han varit, av mig mottagits enligt gällande föreskrifter.
> 1) Manskapet uppgår enligt förteckningarna till samma antal som angetts i senaste månadsrapport.
> 2) Alla soldater har uppburit dem tillkommande lön, proviant- och ammunitionspengar. Inga klagomål har framförts från deras sida.
> 3) Mundering, ammunition och gevär, som upptagits i regementsförteckningen, befinner sig i vederbörligt skick.
> 4)vFörteckning finns över trossen, spannen, hästarna och alla slag av instrument, och allt är i bästa skick.
> 5) Penningkassorna överensstämmer med böckerna, dvs. ammunitionspengar 204 rubel 93 3A kopek, för kyrkan 1887 rubel 30 kopek, för officerarna 8445 rubel 78 kopek, för furage 540 rubel 50 kopek, för hushållet matpengar 4876 rubel 61 ‘A kopek och speciellt för soldaterna 345 rubel i silver.

6) Regementets arkiv har mottagits enligt katalog, varvid årets böcker visat sig vara i full ordning, och böckerna från tidigare år granskats och överförts till vederbörande ort.
Härutöver utges denna kvittering, av mig undertecknad och försedd med sigill.
Byn Pilica i guvememententet Radom, den 30 april 1866.

Överste Muravjev
Chef för XXVII Vitebska infanteriregementet." [SA]

Med anledning av Ehrnrooths avgång gav divisionskommendören följande dagorder:

"Sedan jag erhållit rapport om att överste Ehrnrooth överlämnat XXVII Vitebska infanteriregementet till överste Muravjev, anser jag det vara min plikt att, trots att jag helt nyss övertagit kommandot över divisionen, uttrycka min tacksamhet till överste Ehrnrooth för hans treåriga tjänstgöring under mig och mina föregångare generalerna Uschakov och Belgardt. De två sistnämnda har alltid gett honom sitt reservationslösa erkännande, både i fråga om tapperhet och energi i strid och för ständig omsorg om soldaterna. Trots att kompanierna var förlagda på orter, som var vitt skilda från varandra, överlämnades regementet, enligt vad jag erfarit, in i minsta detalj korrekt och det hela var gjort inom sex dagar. Överste Ehrnrooths tjänstgöring vid VII divisionen efterlämnar de angenämaste minnen både bland hans underlydande i regementet och bland hans tjänstekamrater. Under ett halvt års tid har jag varit i tillfälle att ännu en gång bli övertygad om, att överste Ehrnrooths tid som regementschef präglats av rättmätighet, strikt pliktuppfyllelse, disciplin och utmärkt ordning. Dessa fakta vill jag inte förtiga.

Generallöjtnant Kirpotin. " [SA]

Vid generalstaben i Petersburg utsågs Ehrnrooth till sekreterare för undervisningskommittén vid huvudstabens kansli. Under krigsminister Miljutins överinseende utarbetade ett otal expertkommittéer och utskott tidsenliga riktlinjer för tsardömets väldiga militärapparat. Tio veckor innan Ehrnrooth fyllde 35 år blev han "befordrad till generalmajor och

kvarhållen vid huvudstaben i Petersburg som general av VI generalslöneklassen". Inom den dåtida ryska armén var en så snabb karriär inte vanlig. Med undantag av de militärer, som var befryndade med kejsarhuset och som förty redan som bam tilldelats generals- eller amiralsrang, torde av de i den här skildringen tidigare nämnda generalerna endast Barjatinskij och Michail Muravjev ha erhållit generalmajorsrang vid samma ålder som Ehrnrooth.

Jevdokimov blev generalmajor vid 47 och Miljutin vid 38 års ålder. Av hjältarna under rysk-turkiska kriget erhöll Skobolev generalmajorsrang vid en ovanligt låg ålder – 33 år – Dragomirov vid 38, Gurko vid 39, Radetzkij vid 40 och furst Schachovskoj vid 48 år. Av Ehrnrooths landsmän blev Ramsay generalmajor vid 37, Schulman vid 47, Nilsson vid 41 och Ehrnrooths vapenbroder under rysk-turkiska kriget Boldt vid 46 år.

Utkasten till reglementen och förordningar, som alltjämt finns kvar och omfattar ungefär 2 000 sidor och är delvis handskrivna, delvis korrekturavdrag, har Ehrnrooth granskat och försett med rättelser och långa anteckningar i marginalen. Dem lär emellertid ingen militärexpert i våra dagar ge sig tid att studera. Vid denna tid och åren före rysk-turkiska kriget skrev Ehrnrooth också militärvetenskapliga artiklar, som publicerades i Voennij Sbomik och andra tidskrifter. Bl.a. utlägger han 1867 i en artikel, att de krav, som under fredstid vid manövrer eller parader ställs på signalister, hornblåsare, trumslagare och musikkörer, inte motsvarar kraven under krigstid. Följande år framför han sina åsikter beträffande en artikel "Om sannolika förändringar av taktiken till följd av utbredningen av lång- och snabbskjutande vapen". Ytterligare kan nämnas en artikel rörande "Skydd och rekognoscering i krig", som publicerades år 1875 och "Tankar beträffande förbättringar inom frontreglementen och instruktioner för vårt infanteri."

"På tjänstens vägnar", kvarhölls Ehrnrooth i Petersburg till den 22 januari 1869, trots att han redan den 3 oktober 1868 hade utnämnts till chefsadjoint vid XVII infanteridivisionen. Från denna tjänsteperiod, som inklusive en fyra månaders per-mission räckte ett år och elva månader, finns det intet av intresse att förtälja.

I slutet av år 1870 blev Ehrnrooth på nytt kommenderad till Polen. Först tjänstgjorde han som chefsadjoint vid VI infanteridivisionen och från och med den 11 september 1873 som chef för divisionens första brigad. De långa

permissioner han åtnjöt under denna tjänstgöring var en följd av ”sjukdom föranledd av blessyr” – sviter från striderna i Kaukasien. De handlingar han efterlämnat förtäljer emellertid, att han med sin brigad företog välplanerade fältmanövrer, och att han drillat sina soldater väl, avslöjar en dagorder: ”kejserlig bevågenhet för framgångsrik ledning av fältexcercis för en grupp officerare tillhörande Warschaus militärdistrikt”. Denna kejserliga ynnest var inte den enda av det slaget han blev delaktig av för sina år i Polen och vid generalstaben. Han tilldelades S:t Anne orden av 2 kl med svärd och krona, S:t Wladimir orden av 3 kl med svärd, S:t Stanislaws orden av 1 klass och slutligen blev han ”allernådigast belönad med 1 089 rubel för utomordentligt ivrig och nyttig tjänst”. [SA]

VI infanteridivisionen låg förlagd i guvernementsstaden Plock på Weichsels högra strand. Då upproret bröt ut, lydde samtliga i guvernementet stationerade ryska truppstyrkor under ”den lika duktige som högt bildade generallöjtnanten Semeka”. Trots stora förluster hade Semeka efter de oväntade plötsliga insurgentanfallen i januari 1863 lyckats sammandra sina truppenheter, som var förlagda på olika punkter. I Plock stupade en av hans regementschefer och i den lilla staden Plonsk österom Plock förlorade ett kompani 50 man i stupade. Med välövervägda och energiska militära aktioner blev Semeka snabbt herre över situationen. Ännu märkligare var det, att han genom kloka och förnuftiga administrativa åtgärder förmådde dämpa den fanatiska upprorsandan i sitt guvemement, så att insurgentterrorn i Plock aldrig antog så våldsamma former som i de övriga delarna av Polen. [38]

Vid en liten insjö, belägen ca 12 km från Weichsels vänstra strand vid vägen till Gostynin, låg ett ståtligt storgods, Lonsk, vars innehavare, Nikolai Fuhrman, av allt att döma hade förhållit sig fullkomligt passiv under upproret och därför undgått att bli offer för den rigorösa jordkonfiskeringen. Kanske hade han i likhet med en av sina ståndsbröder tillställt den ryske ortskommendanten en självdeklaration av detta slag:

”Om insurgenterna kommer till mitt gods för att rekvirera hästar, kärror och foder, så ger jag vad de begär, ty annars hänger de mig. Om jag däremot ger dem mera än vad de tvingar mig att ge, så hänger ni mig. Hur som helst. Om de hänger mig, så kommer min son aldrig att få en polsk hustru och min dotter aldrig en polsk man, och ännu 50 år efter min död kommer folk att vända ryggen åt mina barnbarn. Om ni hänger mig,

kommer däremot ett monument att resas till min åminnelse. Följaktligen bjuder klokheten och förtänksamheten mig att inte vägra insurgenterna mitt stöd." [39]

Lonsk var medelpunkten för traktens mondäna sällskapsliv. För Ehrnrooth blev det hans andra hem under de sex år han tjänstgjorde vid VI infanteridivisionen. Mellan Ehrnrooth och makarna Fuhrman uppstod en mycket intim vänskap. På slottet Castello Nuovo blev han en omtyckt gäst. Där kunde han fördriva sina lediga stunder med givande samtal med den redan ålderstigne, men högt bildade godsägaren och med hans betydligt yngre, levnadsglada och charmanta gemål Louise. Av allt att döma visade Mme Louise den nyutnämnde generalmajoren det allra största intresse. Och i slottets dyrbara bibliotek kunde han "dénicher des Perles", som han sedan i sin "coin de la Bibliothéque" ostörd fick fördjupa sig i. Under de storslagna fester familjen Fuhrman föranstaltade för sina grannar och umgängesvänner från Plock och Warschau blev han i tillfälle att göra bekantskap med både intressanta, ointressanta och originella personer. Och de ofta förekommande jaktutflykterna var rena hälsokurer efter de oftast alltför överdådiga festmåltiderna. Lyckligtvis – kan man säga – var han inte alltid i tillfälle att acceptera inbjudningarna. Hans frånvaro gav nämligen upphov till en brevväxling mellan honom och makarna Fuhrman, och utan den hade det inte funnits något som för eftervärlden kunnat berätta om hans liv under de där åren. Också ett antal förunderligt väl konserverade fotografier ger en föreställning om slottet vid stranden av det lilla träsket på 1870-talet. Det är ytterst tvivelaktigt, om det i dag återstår sten på sten av slottet, ty under det första världskriget gick fronten 1915 i dessa trakter.

Förutom med den tidigare nämnda militärguvernören generallöjtnant Semeka knöt Ehrnrooth verkliga vänskapsband med statsrådet, civilguvernören i Plock Hippolyt Karlovitj Pistolekors, en ättling av en sedan generationer förryskad gren av den gamla svenska ätten Pistolekors.

Vänskapen med Pistolekors upprätthöll Ehrnrooth ännu efter det han lämnat Polen genom att uppsöka sin gamle vän, var gång han på väg till olika badorter passerade Warschau. Och att samvaron alltid blev glättig avslöjar några rader i ett brev från hans syster Adèle:

"Nu har Du väl mera tid för brevväxling därborta hos vännen Pistolekors. Huru har Du det där i Ditt stilla lugn? Sophie Kraemers gamla farhågor för

att Du och Din Pylades tömmer alltför många buteljer tillsammans kväljer inte mitt sinne numera, när ni båda hunnit till aktad ålder och värdighet samt därjämte vunnit erfarenhet av rheumatismens belastande upptåg."

En stöttepelare och favorit inom den intima sällskapskretsen på Castello Nuovo var en äldre herre, vars namn man inte känner, men som gick under benämningen "Le Pistolet" – ett franskt skämtnamn för en originell eller något löjlig person. Att Casimir Ehrnrooths närvaro vid festerna uppskattades av värdfolket framgår av följande brev:

> "Hell Eder, illustra administratör och kloka styresman, som håller en vakande hand över alla snälla och dumma i det goda landet Finland!
>
> Fröjd och glädje har gjort entré hos invånarna på Lonsk med anledning av den synnerligen angenäma nyheten, att Ni kan närvara vid vår fest instundande 10 juni [1882], Böckerna i biblioteket väntar på att bli avdammade, medan däremot buteljerna i källaren pryder sig med ett allt tjockare lager av damm för att göra sig så respektabla som möjligt.
> Edra vänner hararna samlar sig till en balett. Ja, det är endast kycklingarna, ankorna och kalkonerna, som inte deltar i den allmänna glädjen, emedan de varslar den trista och föga trösterika roll de kommer att spela under den dag, som ägnas fröjd och gamman.
> Slottsfrun ber mig framföra tusen älskvärda hälsningar för att Ni inte glömt bort oss och för att Ni är så vänlig och vill låta oss tråka ut Er under några dagar.
> Käre vän, ännu en liten bön. Var vänlig och köp åt mig i Petersburg från Wolff, Gostinnij Dvor, den volym av Ryska historiska sällskapets skrifter, som kom ut 1880, och som innehåller korrespondensen Grimm – Katharina II. Jag äger redan korrespondensen Katharina II – Grimm. Jag skulle inte besvära Er med detta, om det inte en gång för alla var så, att en beställning genom våra boklådor i Warschau effektueras – likt Galianis skjortor – två år senare. Och till på köpet får man precis det motsatta till vad man beställt.
> Jag trycker kordialt Er hand, illustrissimo amico, och tackar Er ännu en gång för den fröjd Ert beslut att gästa oss berett oss.
>
> Er tillgivne hjärtevän N. v. Fuhrman."

För att läsaren skall få en föreställning om festerna på Lonsk, återges här ett brev av makarna Fuhrman till Ehrnrooth, där de skildrar en större tillställning på slottet hösten 1876:

> ”Vi har upplevat tre tokiga dagar på Castello Nuovo. Tänk Er, den ryslige Pistolet infann sig inte. Man kan aldrig lita på honom och hans löften. Jag skall räkna upp de uppsluppna gästerna: (en del kom med barn och guvernanter) två baroner v. Treskau, greve Lüttichau, M. Malurijewski, vår distriktschef M. Buldakov, M. Ramberg, baron och baronessan Korff m.fl. Vi var inalles 20 personer. Vi arrangerade både kavalkader och promenader, det åts och åts igen, det dansades varje afton. De olika nöjena tävlade med varandra: levande tablåer, charader och tusen andra tokigheter, och jag som värdinna måste vara sällskapets muntergök. Varför var Ni inte här?! Vår munterhet hade då helt säkert tredubblats.
> Min man står här och fordrar att få tillfoga några rader – jag slutar alltså mitt pladder och hoppas, att Ni snart låter höra av Er. I tankarna trycker jag hjärtligt Er hand. Och än en gång uttalar jag mina känslor av uppriktig vänskap.
>
> Louise de Fuhrman
>
> Käre vän och ryktbare General.
> Madame har för Er beskrivit bjudningen, som vi hållit i Palazzo Nuovo, men hon har glömt att berätta om en detalj, som Ni säkert icke kan bilda Er en föreställning om, nämligen välfägnaden. Inte i mannaminne har frosseriet antagit så homeriska proportioner, som under de där dagarna. Från det man slog upp ögonen bjöd vi – förutom de fem obligatoriska måltiderna – på oväntade överraskningar i form av kakor, bakelser, hårdkokta ägg, skinkor, leverkorv, bräss, briocher etc. Madame var obeskrivlig, då hon åtog sig tillsynen av de stackars gäster, som blivit tvungna att söka upp sina rum. Men i alla nattduksbord fanns nödiga en cas att tillgå. Jag vet icke hur allt detta hade slutat, om icke alla de oförsiktiga gästerna den fjärde dagen, eller snarare den fjärde natten hade blivit så förskräckta vid åsynen av den olycklige Pierre Dunkel, som vred sig i smärtor på grund av en ryslig kolik. Då tog sig var och en en

funderare. På grund av de förfärade gästernas brådstörtade flykt blev hälften av matförrådet kvar i skåpen. Jag tillbragte ännu några dagar som offer för förfärliga komplikationer, innan jag blev helt återställd från detta kalas.

A Vous de coeur. Er hjärtevän Nikolai de Fuhrman."

Att skvallret trivdes också inom Castello Nuovos murar antyder Ehrnrooth, då han i ett brev frågar: "Vad gör damerna i Plock? Den förtjusande Simeonne – den lilla flickungen. Vilken utveckling har hennes flirt fått? Jag tycker, att den unge greven borde väckas ur sin förtrollning, han har ännu tid att styra många gånger runt Kärlekens Udde, innan han slutligen landar där."

Sina meriter som jägare och sin uppfattning om sina jaktkamrater illustrerar f.d. skarpskyttechefen så här: "Vid Er sista jakt har mina goda vänner hararna måhända saknat mig, men det fanns antagligen andra 'Sonntagsjäger' av samma kaliber som jag, som fyllde ut min lucka i skyttekedjan. Fortsätter vår lustigkurre Pistolet alltjämt att slösa bort sin energi och sin tunga med att bevisa för var eviga själ, vilken utmärkt expert han är, då det gäller att tolka jaktkonstens abc och de heliga bud jägaren äger följa och respektera. "

Slutligen återges här ett brev av den 14 maj 1882 från Nikolai Fuhrman, som förtäljer, att polackerna alltjämt fick dras med sviterna från upprorsåren.

"Denna natt har skänkt vår landsända ryktbarhet. Just nu löper namnet på vårt lilla och smutsiga Gabin längs alla telegraftrådar, i morgon kommer tusentals ögon att söka efter det på mer eller mindre exakta kartor, och då skall man också finna Lonsk, vilket ju alltid är mycket smickrande. Men det som är så bedrövligt är, att denna ryktbarhet beror på ett plundringståg, som bönder från de omgivande byarna företagit mot den semitiska befolkningen. Det är så mycket mer bedrövligt, emedan dylika oroligheter – då de flammar upp bland städernas proletariat – är lätta att undertrycka, medan de förvildade bondemassorna däremot alltid representerar ett mycket allvarligt hot. Mellan det summariska och det godtyckliga plundrandet av någon liten judisk stad och ett verkligt bondeuppror är gränsen inte

skarp, och den kommer snart att överskridas, om inte detta första steg straffas med all tänkbar stränghet. Ty känslan av och vissheten om en fullkomlig frihet från allt vad straff heter griper mer och mer omkring sig bland landsbefolkningen. Och det är förståeligt, för alltsedan Tjerkasskij och hans gelikar begynte med sina jordreformer, har man gjort allt för att stärka landsbefolkningen i dess tro.
Offenbachs karabinjärer har vida överträffats av karabinjärerna från Gostynin. De förstnämnda sölade, de sölade regelbundet en kvarts timme, medan däremot karabinjärerna från Gostynin med sin chef Buldakov behövde mer än 17 timmar för att färdas den drygt 11 km långa sträckan mellan Gostynin och Gabin. Ni ser, att man har gjort framsteg, och att Offenbach – med sin satir på scenen – numera måtte förefalla bra futtig i jämförelse med vår verkligen välorganiserade poliskårs sölrekord.
Säg mig, illustrissimo amico mio, Ni som så väl känner till landet. Jag tror att bulgarerna under den turkiska tiden inte under någon pascha blivit så utplundrade som de olyckliga judarna blev under Mentir Paschas* regim i denna den bästa av alla tänkbara världar. Nu om någonsin kan man säga: Det vore skrattretande, om inte det vore så sorgligt.
Jag tog just emot min arrendator, som meddelade mig, att de små städerna Bodzanóv och Wyszogród denna natt mött samma öde. Ni ser, att plundrandet sprider sig likt en löpeld. Allt detta smärtar mig så djupt, att jag inte kan förmå mig att fortsätta mitt brev.
P.S. Man lär ha för avsikt att befästa Warschau. Det har varit tal om det i tidningarna, och att det skulle sluta så, kunde man förutse. Nu blir pengarna verkligen väl placerade.”

** Fuhrman åsyftar general Nikolaj Ignatiev, som några månader 1881-1882 var kejsardömets inrikesminister. Han visade ett mycket lamt intresse för stävjandet av judeförföljelserna. Sitt öknamn ”Lögnens fader” fick Ignatiev under sin tid som rysk ambassadör i Konstantinopel på 1870-talet.*

Oväntat mottog Ehrnrooth den 25 september 1885 ett telegram från Mme Fuhrman, som meddelade, att hennes make efter ett plötsligt slaganfall gått bort för alltid. Djupt bedrövad framförde han sitt deltagande i den stora sorgen.

”Jag kommer alltid att med djup tacksamhet komma ihåg den vänskap Ni under våra glada dagar visat och alltjämt visar mig”, skrev Mme Louise, då hon tackade för Ehrnrooths kondoleansbrev. ”Detta alltjämt är mångdubbelt värdefullt för mig, ty de sorgliga dagarna skiljer mången gång forna vänner från varandra.

Jag trycker förtroligt Er hand och jämte mitt tack framför jag en bön om, att Ni måtte överföra en liten smula av Er vänskap på mina båda gossar. Inom kort beger de sig till Petersburg och efter sex år – jag ber Er, min vän – tala gott för dem.”

Men då de två officersaspiranterna blev i behov av Ehrnrooths protektion, vann hans stämma inte längre något gehör inom de olika militära instanserna i Petersburg.

IV Rysk-turkiska kriget 1877-78

Krigets bakgrund

I medlet av förra århundradet omfattade Bulgarien det område, som låg mellan Serbien och Svarta havet och begränsades i norr av Donau och i söder av Balkan-bergen. Landet söder om bergskedjan kallades Rumelien. Nordrumeliens befolkning bestod av bulgarer, medan kustremsan, Macedonien, beboddes av greker. Antalet muhammedaner var inte särdeles stort i de båda länderna.

Sin första storhetstid upplevde Bulgarien omkring år 900 under tsar Simeons spira. Emedan de tsarer, som efterträdde honom, inte förmådde dämpa ned de inre stridigheterna och undvika förödande krig med grannarna, förföll och försvagades landet, tills det omkring år 1000 införlivades med kejsar Bazilius'mäktiga bysantiska rike. Detta vasallförhållande räckte i ungefär tvåhundra år. Men sedan var tiden mogen för landet att under konung Assen II:s regentskap uppleva sin andra och ännu mera blomstrande frihets- och storhetsperiod. Efter denne konungs död sönderföll riket emellertid småningom och störtade slutligen fullständigt samman, då det 1396 underkuvades av ottomanerna. Trots de förföljelser de besegrade bulgariska stammarna utsattes för på grund av sin ras och sin religion, lyckades de bevara sin kristna tro och sitt språk. Det var först i början av adertonhundratalet de första tecknen på nationellt uppvaknande kunde skönjas. 1876 flammade ett spontant uppror mot de turkiska förtryckarna upp, men det kvästes hänsynslöst och tusentals kristna bulgarer av båda könen och i alla åldrar torde ha blivit mördade. Uppbragta över våldsdåden men utan att uppnå något resultat försökte de europeiska stormakterna förmå turkarna att lätta på förtrycket av de kuvade kristna stammarna. Ryssarna ansåg nu, att det var deras sak att i främsta hand rycka till sina stamfränders undsättning.

Senare tiders historieforskare har emellertid något annorlunda bedömt den ryska omsorgen om de förtryckta balkanfolken. Panslavismen var vid denna tid stadd på rask frammarsch. Sina till antalet inte nämnvärt talrika anhängare räknade rörelsen främst inom militären, men då även hovet

närstående kretsar visade förståelse för de panslavistiska idéerna, blev rörelsens inflytande på den officiella ryska politiken av inte ringa betydelse. Panslavisterna trodde sig kunna räkna med den civiliserade världens sympati och stöd, om de trädde fram som sina stamfränders befriare. Och i skydd av denna täckmantel hoppades de kunna förverkliga sina vittsyftande planer.

Det var Alexander II:s hänsynslösa kuvande av den polska folkresningen, som beredde jordmånen för de nationella ryska kretsar, vilka ansåg att den ryska politikens främsta mål var att lägga alla de områden på Balkan, där befolkningen utgjordes av slaviska stammar, under tsarens spira. De turkiska övergreppen mot balkanslaverna refererades i bjärta färger av den ryska tidningspressen i syfte att bereda jordmånen för en kommande uppgörelse med vapenmakt. Den politiska panslavismen arbetade emellertid på ännu längre sikt. Det lågtstående och ociviliserade turkiska herraväldet skulle fördrivas från Europa, så att Konstantinopel kunde bli huvudstad för de befriade balkanstater, som lydde under Ryssland. Den gamla ryska önskedrömmen att ta sunden vid Bosporen i besittning, hoppades man äntligen få se förverkligad.

För de ryska revolutionärerna däremot var det väsentliga målet att befria det ryska folket från despotismens bojor och effektivt realisera de reformer som påbörjats under Alexander II:s tid. Tanken på ett allslaviskt statsförbund, inom vilket Ryssland blev tvunget att spela rollen som mjölkko, föreföll dem absurd, och de avfärdade tanken på att genom ett krig förverkliga en så fatal idé som politiskt självmord rätt och slätt. Deras röster tystades emellertid ned av panslavisternas försåtligt bedrivna propaganda. Inom det ryska folkets breda lager kunde ingen som helst entusiasm för ett krig skönjas.

Ännu 1876 visade England och Frankrike föga intresse för händelserna på Balkan, vilket dock inte hindrade dem att i tysthet gilla den hjälp i form av penningar och vapen ryssarna gav de frihetskämpar, som reste sig mot det turkiska förtrycket. Österrike däremot träffade i början av 1877 en överenskommelse med Ryssland om vilka principer de skulle följa för den händelse, att balkanfrågans lösning ledde till meningsskiljaktigheter mellan de europeiska stormakterna. Man trodde sig kunna förutse det ottomanska rikets fall och antog, att ryssarna utan att gripa till vapen skulle lyckas förmå Turkiet att lätta på trycket i Bulgarien och Rumelien.

De båda länderna skulle till en början bilda en fri stat inom den turkiska intressesfären och stå i ett visst ekonomiskt och militärt vasallförhållande till Turkiet, på samma sätt som fallet var med Rumänien vid denna tid. Senare skulle samtliga länder bli fullständigt självständiga stater. I en ”convention additionnelle” gick man ända därhän, att man gav uttryck för planer på att förklara Konstantinopel för en fri stad.

Det ryska sabelskramlet väckte omsider England, som från början iakttog en ytterst reserverad hållning. Det brittiska väldet hade all anledning att hysa farhågor för en rysk expansion i de områden, som hörde till dess intressesfär. Förargad över den engelska inblandningen höll Alexander II den 10 november 1876 i Moskva inför den församlade adeln ett hotfullt och krigiskt betonat tal. Att Bismarck så helhjärtat understödde Rysslands krigsplaner berodde på, att han betraktade Balkan som världens största oroshärd, vilken så fort som möjligt måste rensas upp.

Orsaken till att Ryssland drevs till krig trots de eländiga statsfinanserna och den dag för dag allt mera stegrade politiska spänningen står att söka i den brist på fasthet och självständighet Alexander II ådagalade. Trots alla de förträffliga reformer han dittills under sitt regentskap lyckats genomdriva: livegenskapens upphävande, omorganisationen av försvarsväsendet, en effektiv förbättring av skolundervisningen, handelns och industrins blomstrande uppsving – för att nämna några av de viktigaste – och inte att förglömma de två senast förda segerrika fälttågen i Kaukasien och Polen, växte dag för dag den inre oppositionen mot det autokratiska kejsarväldet och nihilisternas dåd blev allt flera. Till det tillspetsade läget bidrog utan tvivel det faktum, att folket sedan en tid hade reda på att kejsaren förde ett dubbelliv. Han var inte trogen kejsarinnan utan levde i ett inte alltför hemligt förhållande med en yngre dam, som fick ett ständigt ökat inflytande på monarken. De personer hon omgav sig med hörde inte till de bästa och mest ansedda kretsarna i riket. Redan som tronföljare hade Alexander vid en mottagning i palatset i Peterhof 1866 lagt märke till den tjuguåriga skönheten furstinnan Jekaterina Michailovna Dolgorukova. Det dröjde inte länge efter det han bestigit tronen, förrän han genom en hemlig ukas lät tillkännage, att dottern till den bankrutterade spelprinsen Dolgorukov härstammade från fursteslägten Dolgorukij med anor ända ned till Rurik och furst Jurij, som enligt

hävderna, grundläde Moskva – något som emellertid inte var överensstämmande med verkligheten.

När ryktesfloran började anta oroväckande former, såg sig chefen för tsardömets hemliga polis, greve Peter Schuvalov, våren 1874 föranlåten att meddela tsaren, vilken fara han utsatte sig för, då han öppet kränkte rikets kejsarinna och upprätthöll förbindelser med de obskyra personer, som tillhörde hans ”vicefrus” bekantskapskrets. Utan att själv yttra något lyssnade tsaren uppmärksamt till Schuvalovs allvarsord. Men när majestätet kort därpå av en hovlismare erfor, att Schuvalov i en förtrolig krets hade yttrat: ”Jag ska nog krossa den där slinkan”, beslöt tsaren att vid första lämpliga tillfälle ersätta honom med en fogligare och mindre nitisk person. På sommaren samma år besökte kejsaren Bad Ems, där Schuvalov just då genomgick sin årliga hälsokur. När de av en händelse möttes en dag hälsade kejsaren honom glatt och sade med ett strålande leende: ”Jag gratulerar dig, Pjotr Andrejevitj!” Schuvalov frågade vad som föranledde denna nådiga gratulation och fick till svar: ”Jag har utnämnt dig till min ambassadör i London.” Så lätt och utan att på något sätt väcka allmänhetens uppmärksamhet befriade Alexander sig och sin väninna från en icke önskvärd övervakare. Alexander II gifte sig, som känt, med prinsessan Jurjevskaja någon tid efter kejsarinnans död, vilken inträffat den 3 juni 1880. Den allmänna opinionen, men framför allt de kretsar, som ville vara med om hovets festligheter, försonade sig snart med kejsarens morganatiska äktenskap. Men denna äktenskapliga lycka blev inte långvarig, redan den 13 mars året därpå lyckades nihilistema i sitt orygglіga uppsåt att släcka Alexander II: s livslåga.

Men för att återgå till tiden kring årsskiftet 1876-77 ansåg panslavisterna det lämpligt att utnyttja den ”fysiskt och psykiskt sjuke Alexander II för sina planer. Kände han sig frisk, fordrade han kategoriskt att freden skulle bevaras, men befann han sig i ett uppretat tillstånd och inbillade sig vara förföljd eller fruktade att det övriga Europa ville förödmjuka honom, trodde han, att han endast genom krig kunde återvinna sin ära.” (Wertheimer) [40]

I slutet av mars 1877 hölls i London ett möte mellan representanter för de sex europeiska stormakterna. Det var frågan om de kristna bulgarernas beträngda läge, som skulle dryftas. Man kunde omsider enas om att godkänna det av engelske premiärministern Beaconsfield och

utrikesministern Derby utarbetade s.k. Lon- donprotokollet, som för Rysslands del signerades av f.d. högste polischefen, numera ryske ambassadören i London Schuvalov. I protokollet uttalades bl.a. förhoppningen: ”att den turkiska regeringen nu ville passa på att utnyttja det fredliga tillstånd som rådde och med ospard möda vidtaga alla mått och steg, som var absolut nödvändiga, om lugnet i Europa skulle kunna bevaras, vilket enhälligt krävdes med tanke på de kristna balkanfolkens levnadsvillkor”. Detta var emellertid bara en from önskan, som efterföljdes av en lika kraftlös fras för den händelse, att Turkiet inte fogade sig efter stormakternas vilja. Det hette: ”ett sådant sakernas tillstånd är inte förenligt med Europas allmänna intressen, varför signatärmakterna i så fall äger samfällt besluta om de åtgärder, som bör vidtagas för att säkerställa den kristna balkanbefolkningens välfärd och freden i Europa”. Då Schuvalov återvänt till Petersburg och lade fram Londonprotokollet för kejsaren förklarade denne det ogiltigt, emedan det inte godkänts av den ryska regeringen. Förresten hade tsaren då redan beslutat att kväsa turkarna med vapenmakt.

Man kan fråga sig om den stora allmänheten i Ryssland över huvud hade någon kännedom om förspelet till krigsförklaringen mot Turkiet. Man hade visserligen reda på turkarnas förföljelser mot de kristna på Balkan, men om det hotande kriget blev man underkunnig först när armén var fullt stridsberedd. I de militära kretsar Ehrnrooth rörde sig, diskuterades kejsarens privatliv med all sannolikhet rätt litet och statshemligheter av större betydelse nådde knappast hans öron. Om det ränkfulla politiska spelet bakom kulisserna visste han säkert ingenting, när han nu i Bessarabien utrustade sin division för att så snabbt som möjligt kunna skynda de förtryckta kristna till undsättning. När han några år efter Alexander II:s död stod på tinnarna i det väldiga tsarriket, fick han en initierad inblick i den högre politiken. Därför hade tydligen hans häpnad varit omåttlig, då han under en vistelse i Karlsbad 1882 råkade Schuvalov, och medan de två herrarna tog sig en promenad fick höra detaljer om Alexander II:s olycksaliga dubbelliv och om hans ansvarslösa lek med krigsfacklan. Omedelbart efter promenaden tecknade Ehrnrooth ned följande rader:

”I Karlsbad promenerade jag den 9 juli [1882] länge med greve Peter Schuvalov och hade därvid en högst intressant konversation. Den begynte

med min fråga, framställd så discret som möjligt, hur han apprécierade den nyligen utkomna boken Alexander II [skriven av Dolgorukova-Jurjevskaja under pseudonymen Victor Laferté]. Efter att i generella ordalag ha uttalat sitt ogillande av furstinnan Jurjevskajas agissementer, som naturligtvis skulle komma att driva henne till att göra vad hon kunde för att boken fick största möjliga publicité, gick Schuvalov i detalj in på saker, som kastade ett högst egendomligt ljus över nämnda frus moralitet och hennes anhang: systern, brodern, fru Hendrikova, fru An. Borjatinskaja, Schebeko och även över den moraliska smuts, i vilken Alexander II blivit indragen genom sitt förhållande till sin vicefru. Schuvalov nämner Bobrinskij [kommunikationsminister 1871-74] som sin allierade i kampen mot favoritens och några höga ämbetsmäns glupskhet. Vilka enorma mutor som betalades får man en föreställning om, då man erfar, att [jämvägsentreprenören] Meck genom Heidens adjutant Schebeko gav favoriten 3 miljoner för koncessionen Libau-Romny. Då Bobrinskij emellertid lyckades få den kejserliga decisionen ändrad såtillvida, att Meck icke skulle få hela utan blott halva vägen, fordrade denne naturligtvis att le pot de vin skulle förminskas i proportion härtill. Schebeko hade denna en och en halv miljon på sig för att återlämna den åt Meck, då An. Borjatinskaja och fru Hendrikova kastade sig över Schebeko, rev sönder hans rock och tog pengarna. Schebeko anförde klagomål hos Schuvalov, som lät arrestera Schebeko, emedan denne endast ytterst svävande kunde ge besked om hur han kommit över pengarna. Schebeko frigavs på befallning av Kejsaren, som motiverade sitt påbud med förklaringen, att han ej mera ville höra talas om affären. Schuvalov skildrar Meck som en gentleman, som förutan denna koncession blev försatt i trångmål. Schuvalov fordrade av honom skriftliga uppgifter på de pots de vins han hade haft att betala ut: summan uppgick till 7 miljoner. Listan presenterades för Kejsaren, som alltmer började bli en trasa.* Schuvalov hade Kejsaren emot sig för favoritens skull. Kejsarinnan åter misstänkte honom för att vara en av favoritens partisaner.

* *Sannolikt försiggick samtalet på ryska och Schuvalov använde ordet* тряпка *= trasa - ett ryskt uttryckssätt för en mjuk eller svag person.*

Om de politiska förvecklingarna före Turkiska kriget föreligger högst intressanta uppgifter. Schuvalov menar, att Kejsaren bedrog alla med sin

fredskärlek, att han i sitt huvud hade ett litet Sedan – marskalksstavar, gyllene vagn för intåget i Konstantinopel. Bismarck hade redan genomskådat den krigslust som vaknat hos Kejsar Alexander. Efter den konferens Schuvalov hade haft med Beaconsfield och Salisbury, efter kejsartalet i Moskva [10.11.1876], ansåg han sig ha kommit till en uppgörelse i fullkomligt samförstånd med Kejsaren med tanke på vad denne för sin ambassadör i London hade förklarat vara sin vilja, dvs. önskan om fred. Då Schuvalov inkognito kom resande till Petersburg för att meddela om uppgörelsen med Beaconsfield [31.3.1877], var terrängen i Petersburg redan en annan. Kejsaren sade, att han kunde acceptera villkoren, men först efter en vunnen drabbning.

Schuvalov fick lov att samma dag be Lord Loftus [engelsk ambassadör i Petersburg] att genast telegrafera till London och meddela, att den provisoriska uppgörelsen gått i putten. Alexander Adlerberg [minister för det kejserliga hovet] och Greigh [statsminister 1877, finansminister 1878-80] varnade Schuvalov att icke kompromettera sig inför Kejsaren genom sitt uppträdande för bibehållande av fred, ty man var besluten att föra krig." [SA]

Den egentliga mobiliseringen i Ryssland begynte den 15 november 1876, då sydarmén, som bestod av fem divisioner, förlades till Bessarabien. Det bekymmer-samma finansiella läget i Ryssland hade inte tillåtit en modernisering av krigsmaterielen i en sådan utsträckning, att den kunde jämföras med den västeuropeiska vad nivån beträffar. 80 % av gevären var av en åldrig modell, medan 20 % bestod av moderna berdangevär. Också artilleriet var föråldrat. "Vid denna tid hade nog den ryska artilleritekniken varit i stånd att förse armén med betydligt bättre kanoner av stål. tack vare general Gadolins uppfinningar. Men statens finanser och konservatismen inom den högsta artilleriledningen lade hinder i vägen. " (Fortunatov) [41] Sämst var det beställt med intendenturen. Armén fick nöja sig med den materiel och de livsmedel de korrumperade funktionärerna inom försvarsväsendets hushållning och förvaltning behagade förse den med. Turkarnas utrustning var relativt tillfredsställande. 70 % av gevären var av prima kvalitet, kruppartilleriet hade däremot kort skottvidd och dess träffsäkerhet var otillfredsställande. Men det fanns rikligt med ammunition.

Chefsposterna inom de ryska armékårerna, divisionerna och regementena anförtroddes i ett flertal fall åt officerare som genomgått generalstabsakademin. Under de år av fred som föregått den stundande nya branden hade dessa personers insatser för arméns omorganisation och modernisering varit avsevärda. Tack vare de militärbibliotek, som fanns inom så gott som alla truppförband, hade de yngre officerarna genom självstudium förkovrat sina militära insikter. Men de högsta befälsposterna innehades till övervägande del av personer som utbildats enligt de föråldrade principer, som rådde på 1820-talet. I de äldre källskrifterna, som anlitats för denna skildring, finner man sällan någon kritisk värdesättning av den högsta krigsledningens kompetens. Men den sovjetiske militärhistorikem Fortunatov uppdelar däremot omsorgsfullt de högsta befälspersonema i får och getter. Gene¬ralerna Miljutin, Dragomirov, Gurko, Radetzkij, Obrutjev och Totleben anser han vara ”markanta företrädare för de framstegsvänliga strömningarna”, medan han betecknar samtliga medlemmar av familjen Romanov och Ehrnrooths båda kårchefer, furst Schachovskoj och baron Dellingshausen som ”oerfarna, initiativlösa och olämpliga att inneha ansvarsfulla befälsposter”. Att Ehrnrooths uppfattning om sina kårchefer inte avvek från Fortunatovs kan konstateras i fortsättningen av denna skildring.

Transporten av de ryska trupperna från Bessarabien måste ske längs landsvägen till Jassy och därifrån med järnvägen till Giurgievo på Donaus vänstra strand. För en marsch genom Rumänien krävdes självfallet tillstånd av denna stat. Turkarna hade inte mindre transportproblem att brottas med. På bulgariskt område fanns en enda järnvägslinje av betydelse, nämligen den av ett engelskt konsortium byggda linjen från Rustjuk till Varna. Däremot hade redan flere år tidigare ett strategiskt betydelsefullt vägnät byggts upp i Rumelien och i Bulgarien.

Rysk offensiv, reträtt och seger

Den ryska krigsförklaringen utfärdades den 24 april 1877. Fem dagar tidigare hade kanslern vid ryska utrikesministeriet Gortjakov meddelat samtliga europeiska stormakter, att Ryssland tvingats taga detta steg, sedan Turkiet med häftiga protester avvisat alla ryska förslag till förbättring av de kristna balkanfolkens ställning. Med undantag av

England, som beskyllde Ryssland för brott mot det gällande internationella fördraget med Turkiet, intog de övriga staterna en fullständigt neutral hållning.

I Ryssland mottogs budskapet om krigsutbrottet med en aldrig förr skådad hänförelse. De senaste månadernas intensiva och skickligt drivna propaganda hade lyckats förstumma de röster som höjts för en fredlig lösning av frågan. Man hade förmått övertyga folket om, att det var tsarens ofrånkomliga skyldighet att föra detta korståg mot turkarna för att befria det förtryckta och förslavade broderfolket. Inom den högsta krigsledningen underskattade man fullständigt turkarnas motståndskraft. Man var övertygad om, att krigsoperationerna snabbt skulle föras till ett lyckligt slut, så att man redan före höstens inbrott kunde hemförlova armén.

Krigshandlingarna fördröjdes av att Rumänien, vasallstat under Turkiet, skilde de två krigförande länderna åt. Rumänien åtnjöt en vida större självständighet än de andra balkanstaterna, som lydde under Turkiet, och följaktligen önskade landet förbli neutralt i händelse av krig. Turkiet hade varit berättigat att besätta Rumänien så snart de ryska trupperna överskridit den rysk-rumänska gränsen, men det blev förekommet av Ryssland, som i december 1876 framtvingade en hemlig militärkonvention med Rumänien. Den 16 april 1877 blev den tidigare överenskommelsen en militärallians, som gav den ryska armén fri genommarsch genom landet. I gengäld garanterade Ryssland Rumänien status quo och förband sig att till fullo ersätta alla de kostnader, som föranleddes av transporter, inkvarteringar m.m. Dessa fagra löften var vid krigets slut inte värda papperet de skrivits på, och då frågan blev aktuell fick sig Ehrnrooth tilldelad en föga ärorik roll.

I praktiken betydde denna allians att Rumänien drogs in i kriget, ty så snart turkarna hade fått kännedom om fördraget, beskyllde de sin vasallstat för bedrägeri, och utan formell krigsförklaring började de en av de första dagarna i maj beskjuta rumänska gränsorter norr om Donau. Ställd inför detta faktum återstod för furst Carol av Rumänien ingenting annat än att utfärda ”ordre de bataille”, och genom att förklara Rumänien för ett oavhängigt furstendöme lät han samtidigt stormakterna förstå, att hans land inte längre ämnade stå i vasallförhållande till det ottomanska riket. Först ca tio veckor efter krigsutbrottet låg den ryska armén i

närheten av den bulgariska gränsen. På grund av de långa distanserna hade inte heller turkarna hunnit samla tillräckligt med trupper för att omedelbart kunna överskrida Donau. De valde i stället en defensiv strategi, som gick ut på att till varje pris hålla järnvägslinjen till Varna i besittning och försvara gränsfästningama Rustjuk och Silistra vid Donau i öster och Plevna i väster. För den händelse att ryssarna skulle överskrida Donau, hade man för avsikt att locka dem långt in i landet och där vid lämpligt tillfälle skrida till en motoffensiv.

Först två månader efter krigsförklaringen gav överbefälhavaren för de ryska styrkorna storfurst Nikolaj Nikolajevitj, kejsarens bror, order om övergång av Donau, vilket skulle ske från Simnitsa till Sistovo. XIV infanteridivisionen under ledning av general Michail Dragomirov, Ehrnrooths studiekamrat vid krigsakademin och kollega under tiden vid generalstaben, fick sig anförtrodd den svåra uppgiften att leda övergången. I svagt månsken några minuter efter midnatt den 27 juni satte sig den stora pontonflottiljen i rörelse, vid tiotiden hade hela divisionen överskridit floden och vid tretiden på eftermiddagen var Sistovo i rysk besittning.

När man från den forna fästningsmuren på toppen av det skyhöga och brant stupande berget vid Sistovo blickar ut över Donau, vars andra strand ställvis skyms av långlänta, med snårskog bevuxna, sumpiga holmar, förefaller det ofattbart för betraktaren av i dag, att den ryska armén inom förloppet av ett dygn lyckades gå över floden och att turkarna inte förmådde bjuda ett större motstånd. De utomordentligt välskyddade turkiska artilleriställningama bakom starkt utbyggda, väl kamouflerade murar, hade nog förmått bereda den annalkande flottiljen avsevärda landningssvårigheter, om de varit tillräckligt starkt bemannade och om kunskapstjänsten hade fungerat. Nu lät sig den lilla turkiska styrkan överraskas av de plötsligt uppdykande ryska patrullerna. Den tappade huvudet, samlade i största hast ihop sina ägodelar, flydde och lämnade fästningarna vind för våg.

Under stort jubel och i närvaro av Alexander II och hans fyra söner firades den 3 juli intagningen av den första bulgariska staden. Bulgariens blivande furste, prins Alexander von Battenberg, som då frivilligt tjänstgjorde i ryska armén, beträdde den dagen för första gången Bulgariens jord.

Efter övergången av Donau ryckte den ryska centralarmén under befäl av general Gurko söderut, intog utan att möta nämnvärt motstånd den medeltida residensstaden Tirnovo och lyckades i medlet av juli längs en svagt befäst alpväg överskrida Balkanbergen och inta de betydelsefulla städerna Kasanlak och Stara-Zagora.

Berusad av den lättköpta framgången beslöt Gurko att från söder angripa Schipkapasset, turkarnas starkaste position på Balkanbergen. Några viktiga bergshöjder lyckades han bemäktiga sig, men det stod inte i hans makt att driva bort fienden från bergets högsta topp. Fortsatta operationer söder om bergskedjan kunde endast komma i fråga om den långa förbindelsevägen från Sistovo blev säkerställd mot hotet från den i Plevna förlagda starka turkiska garnisonen. Nikolaj Nikolajevitj underskattade turkarnas kampvilja och utmärkta försvarsställningar bakom så gott som ointagbara fästningsverk och igångsatte därför med otillräckliga styrkor en stormning av Plevna. Häftiga strider rasade den 20 och 30 juli och de medförde så stora förluster för ryssarna, att överbefälhavaren var tvungen att avstå från fortsatta operationer. Ryssarnas nederlag styrkte turkarnas tro på en lycklig utgång i kampen, och de dröjde inte att gå till offensiv på alla fronter.

Intagningen av Stara-Zagora med otillräckliga ryska styrkor, som delvis var sammansatta av nödtorftigt utbildade frivilliga, visade sig nu ha varit ett lika våghalsigt som ödesdigert äventyr. Den 31 juli drevs ryssarna bort från staden. Såväl arméns som civilbefolkningens reträtt längs hela sydfronten mot bergen var ofrånkomlig och lavinartad. Värst drabbades den del av ortsbefolkningen, som hjälpt befrielsearmén och sympatiserat med den och nu inte hade krafter eller möjligheter att följa de retirerande trupperna. Tusentals patrioter, bland dem kvinnor och barn, som bara några dagar tidigare hade trott att befrielsens timme var slagen, råkade ut för turkarnas skoningslösa hämnd.

Andrassy, som med blandade känslor sanktionerat det ryska korståget, kunde inte dölja sin skadeglädje över de ryska motgångarna. I ett brev till sin son skriver han: “Om kejsar Franz Josef nu ville utnyttja ryssarnas beträngda läge i Bulgarien, så skulle inom kort den tillfångatagna ryska armén tåga över Ringstrasse.” [42]

Turkarna hade emellertid inte krafter nog att hack i häl förfölja den retirerande fienden, varför den slagna ryska armén förunnades tillräcklig

tid att intaga nya försvarsställningar. Nederlagen i söder och vid Plevna tvingade dock den ryska härledningen att vidtaga stora omställningar. Överbefälhavaren Nikolaj Nikolajevitj fick träda tillbaka för hjälten från Sevastopol, den femtionioåriga general Totleben, som i all hast tillkallades. Det blev hans lott att med sin överlägset skarpa strategiska blick utarbeta de nya anfallsplanerna, som närmast gick ut på att erövra Plevna.

För att bulgarerna skulle invaggas i tron att de endast hade tsarens soldater att tacka för sin frihet, hade ryssarna hittills inte tillåtit den rumänska armén att överskrida Donau. Men nu blev man tvungen att bönfalla den om hjälp. För att egga rumänernas stridslust utnämndes furst Carol till befälhavare för armén vid Plevna. Obönhörligt blottades bristfälligheterna inom armén och det högsta krigsbefälets fullständiga inkompetens. Prinsen av Battenberg, som på nära håll kunde följa med händelsernas utveckling, skrev i förtvivlan till sin far: “Du har intet begrepp om det lättsinnet som kännetecknar högkvarterets handlingar, oordningen inom och bakom armén, röveriet inom intendenturen. I stället för att höra talas om krigsrätter ser man Georgskors och hedersvärjor överallt. Och vem får lida för allt detta? Kejsaren!!, denne idealkejsare, vars härligaste egenskaper är hans största fel! Hans milda godhet är ryssarna minsann inte värda!” [42]

Vapen- och ammunitionsfabrikema i Tula fick order att forcera sin produktion och från alla hörn av det väldiga tsarriket marscherade trupper mot krigsskådeplatsen. Den 6 november avreste Finska Gardesbataljonen med tåg från Helsingfors. En liten ort i närheten av Bukarest var slutstationen. Därifrån skulle bataljonen till fots och vid Sistovo via en pontonbro över Donau tillryggalägga den ca 200 km långa sträckan till utkanterna av Plevna, där den hade att invänta anfallsorder. Höstmånaderna förflöt emellertid utan några väsentliga krigsoperationer, och därmed hade härledningen försummat att utnyttja den gynnsamma årstiden. Nu ställdes den inför en ny och långt ifrån ofarlig fiende: senhöstens regn och vinterns köld. En oförblommerad skildring av de svårigheter armén hade att övervinna på grund av de urusla kommunikationerna ger G. A. Gripenberg i sin redogörelse för Gardesbataljonens ”hurtiga marsch genom det bulgariska smutshavet. Ja, detta bulgariska smutshav var i sanning inte någon angenäm bekantskap”, säger Gripenberg. ”Speciellt för våra finska gardister, som var vana vid

våra ypperliga finska vägar och vid de stenhårda chausséerna i Petersburgs omnejd, var det högst motbjudande att nödgas vada fram längs dessa bottenlösa vägar. Men vid värre saker fick man vänja sig under detta krig." [43]

I slutet av oktober lyckades ryssarna omringa Plevna så fullständigt, att när huvudanfallet sattes in i början av december, blev den tappra men uthungrade turkiska garnisonen tvungen att kapitulera. Finska gardesbataljonens insats i dessa strider var som känt särskilt betydelsefull vid byn Gomij Dubnjak.

Det turkiska försvaret började svikta på alla fronter. Den 4 januari 1878 intogs Sofia och efter sällsynt svåra strider i snöstorm och isande kyla drevs turkarna ut från Schipkapasset. Nu insåg den turkiska härledningen, att spelet var förlorat, och då man hade skäl att befara, att den ryska frammarschen skulle fortsätta mot Konstantinopel, anhöll turkarna om vapenstillestånd. Det beviljades dem och fördraget undertecknades den 31 januari 1878.

XI divisionen vid Donaus vänstra strand

Casimir Ehrnrooth tilldelades en roll i detta krigsspel först då mobiliseringen redan var i full gång. Genom en kejserlig order blev han den 8 december 1876 utnämnd till chef för I brigaden vid XIII infanteridivisionen. Under resan till brigadens förläggningsort nåddes han emellertid av en ny kejserlig order, enligt vilken han utnämndes till t.f. chef för XI infanteridivisionen, som tillhörde XI armékåren, vars chef var furst Schachovskoj.

Meritförteckningens knapphändiga anteckning förtäljer, att han juldagen 1876 – enligt nya stilen – anträdde den fyra dagar långa tågresan från Petersburg över Moskva och Kiev till "bestämmelseorten", som av allt att döma torde ha varit högkvarteret i Kischinev. Över hans ankomst dit liksom över hans vistelse där under den första tiden vilar ett ogenomträngligt mörker. Men tack vare krigshistorikernas vidlyftiga skildringar, Ehrnrooths orderböckerSA och andra uppbevarade handlingar är det möjligt att från början av april följa hans öden under detta krig.

Ehrnrooths infanteridivision bestod av två brigader med generalmajorerna Salov och Ustrugov som chefer, och vardera brigaden

hade två regementen. Som regementschefer fungerade överstarna Rick, Krasovskij, Boldt och Schaumann. Konstantin Ferdinand Boldt var fyra år äldre än Ehrnrooth och fem år före denne inskriven i kadettkåren i Fredrikshamn. Schaumann tillhörde inte den på Finlands riddarhus introducerade släkten Schauman. Att Ehrnrooth satte stort värde på sin stabschef överste Tugenhold framgår av, att han några dagar efter krigsutbrottet vägrade att bifalla XIV armékommendörens önskan att utbyta Tugenhold mot XVII infanteridivisionens stabschef. Av namnen att döma kan man sluta sig till, att endast de båda brigadchefema och regementschefen Krasovskij var rena ryssar, de övriga ”huvudsakligen baltiska adelsmän, anförtrodda ledande poster på grund av att de genom sitt styva reaktionära sinnelag utgjorde den tsaristiska regimens bästa stöd”. (Fortunatov). [44] Till divisionen hörde ytterligare en skvadron donkosacker och några artilleribatterier.

Med all sannolikhet mottog Ehrnrooth sin division i trakten av Kischinev, där den stannade kvar tills den i början av april förflyttades närmare den rumänska gränsen. Divisionsstaben, Ricks regemente och två kompanier donkosacker om hundra man vartdera (sotnja) förlades till den lilla orten Kubei, medan de övriga truppförbanden placerades i närbelägna byar.

För Ehrnrooth var den idylliska tiden i Polen ett definitivt avslutat kapitel. Där hade hans befattning som brigadchef visserligen varit enformig men samtidigt föga betungande. Nu väntade honom ett ansvarsfullt och omfattande organisationsvärv. I Polen hade han haft tid att fördjupa sig i litteraturen i bibliotekshöman på Lonsk och ägna sig åt stillsamma filosofiska spekulationer. Nu tillät det jäktade arbetstempot inget sådant. Och de små orterna vid rumänska gränsen kunde sannerligen inte tävla med Warschau och Plock i fråga om ett societetsliv, där fester och jaktutflykter hörde till programmet för dagen. Ur nedan citerade brev framgår emellertid att han utnyttjade den bekväma järnvägsförbindelsen mellan Kischinev och Odessa, för att i sistnämnda stad besöka sin tidigare umgängesvän general Semeka.

Det första efterlämnade vittnesbördet om förhållandena i Kubei är konceptet till ett långt brev, som Ehrnrooth vid fastetiden 1877 skrev till sin väninna på slottet Lonsk. Episteln återspeglar livligt både hans ensamhet och hans sinnesstämning på grund av de förändrade levnadsförhållandena.

”Om jag icke visste att Ni är så god och överseende som Ni är, skulle jag verkligen icke veta huru jag borde gå tillväga för att börja ett brev, ty under snart tre långa månader måste det ha verkat som om jag hade glömt Er, ehuru jag ofta tänker på Lonsk och på de älskvärda människor som bor där. Varför då icke skriva till oss under så lång tid? säger Ni med det där uttrycket av klentrogenhet som jag känner, ack! så väl. Varför? Det är brydsamt att erkänna det för en person, som har så lätt för att skriva som Ni, Madame, men det är ett faktum, att den miljö i vilken jag här vegeterar och det liv jag för närvarande för förslöar mig och nästan sätter mig ur stånd att finna uppslag till ett brev och gör det svårt för mig att utforma det. Minst tio gånger har jag fattat pennan för att skriva till Er, men mina försök ha icke lett till någonting på grund av min förtorkade fantasi. Än har jag sagt mig: jag har ingenting att skriva om, låt oss vänta på svar från le Pistolet, men han är minsann en person som låter en vänta. Än har jag tröstat mig med: låt oss skriva till madame de Fuhrman efter det vi har varit i Odessa och där beskådat hennes vän general Semeka i all hans glans, i zenit av hans äktenskapliga lycka – olyckligtvis uppsköts denna resa liksom Malboroughs återkomst vid Treenighetstiden. Jag skyndar mig också att vidgå min lättja som ett bevis på min uppriktighet och ödmjukhet. Efter denna mea culpa hoppas jag, att Ni, Madame, ädelmodigt skänker mig en fullständig syndaförlåtelse, dock med rätt att senare göra en smula narr av mig, vilket icke vore första gången och – det hoppas jag – ej heller den sista.

Det finns ingenting i trakten kring Antszocraque (vad säger Ni om namnet?) som vore värt att berätta för Er. Vi är mitt i fastetiden, förrättar vår andakt, arbetar på våra själars frälsning, icke utan framgång på grund av svårigheten att begå synder, vilket i allmänhet utövar den största tänkbara dragningskraften på Belials barn. Jag förutser likväl med en förskräckelse, som delas av alla fromma själar, att fördömelsen icke skulle kunna undgås om man förlade oss i kvarter i Jassy, i Bukarest eller i någon annan syndfull stad. Måtte den himmelska barmhärtigheten skydda oss från slika faror! Befolkningen här består av schwabiska* och bulgariska bönder. Det svaga könets främsta prydnad är en robust dygd, som Herren Sebaot har behagat bepansra mot varje prövning genom att förläna dessa kvinnliga tvåfotingar en figur, som man inte precis kan kalla tilldragande,

en mindre vanlig muskelstyrka och fötter som se ut som smörgåsar och äro lika stora som Prevlotzskis galoscher.

** Sedan 1814 från Österrike inflyttade tysktalande bönder.*

I fråga om livets små bekvämligheter ha vi icke nödgats utstå några allvarligare umbäranden. Logementen äro visserligen icke rymliga, de sakna golv och det är svårt att värma upp dem, men de ge i alla fall skydd mot regnet. Gatorna äro icke asfalterade – det skulle bara fattas! Bränslet består av кизяк, dvs. briketter av dynga, vilket inte precis är ägnat att göra pratstunderna vid brasan vidare trevliga. Sin hunger kan t.o.m. en gammal yrkestiggare stilla, såvida han överser med tillredningen och icke bryr sig om att ta reda på vilka ingredienser som ingå i hopkoket. Kött finns här i överflöd, men man bör icke tillmäta ordet samma betydelse här som man gör i Petersburg.

Vad de politiska spörsmålen beträffar äro vi totalt okunniga, dvs. vi veta precis lika mycket som våra diplomater. Nu har snart ett år förgått sedan stormakterna tillkännagåvo att de uppnått enighet och i Berlin undertecknat ett memorandum. [14.5.1876]. Efter alla konferenser och notväxlingar stå vi alltjämt på samma punkt. Med andra ord: vi pendla mellan sorglöshet och plikter, men det ser ut som om vi skulle börja luta mot de senare. Nu ämnar jag emellertid sätta punkt för alla framtidsspekulationer och förflytta mig 'in petto' till Lonsk."

I brevet följer nu en längre och i skämtsam ton avfattad utläggning om de gemensamma umgängesvännernas små egenheter, varpå episteln avslutas med raderna:

"Om till min stora sorg i det här brevet skulle finnas något, som Ni anser för djärvt, var då vänlig och lägg Schwamm darüber. Jag har ju ej skrivit detta för någon respektabel och sipp dam, Ni Madame, är respektabel utan att vara sipp, Ni är tillräckligt frisinnad för att vara överseende. Vid tillfälle vet Ni nog att återgälda allt med ränta."

Makarna Fuhrman framförde i ett gemensamt brev sitt tack i en om möjligt ännu mera uppsluppen tonart.

Mme Louise skrev bl.a.: "Ert brev blev en lycklig upplevelse och en fest för oss båda på Castello Nuovo. På intet sätt förebrår jag Er för att Ni så länge hållit oss ovetande om Era öden, men nu tackar jag Er för att Ni äntligen har låtit oss höra av Er. Det vore verkligen pinsamt, om man skulle

tro sig vara bortglömd av de medmänniskor för vilka man känt en verklig vänskap. Efter detta lilla preludium måste jag tillstå, att i vår krets har Er avresa åstadkommit ett tomrum, som inte kan fyllas. Men jag måste också säga, att Ni i Er trofasthet har handlat alltför lättsinnigt då Ni lämnat efter Er en fullständigt omöjlig efterträdare. Alla väntar, att Ni återvänder sedan Ni skördat lagrar i Turkiet. Krigslarmet blir dag för dag allt starkare – till min stora sorg men till Er stora tillfredsställelse. General Semeka har nyss skrivit till oss. Han beklagade, att Ni valt fastlagsveckan för Ert besök i Odessa. Det var just då han och hans bella Moglie avslutade sin 'andaktsövning'."

M. Fuhrman fortsatte:

"Förträfflige vän och illustre general! Det är för mig ytterst pinsamt att börja min epistel med några milda förebråelser. Varför? Jo, Ni förbereder Er för att draga svärdet för de undertryckta och skändade kristna, men samtidigt djärves Ni beklaga de kvinnliga infödingarna för deras brist på skönhet och för deras alltför stora dygd. Men, Olycksfödde vän! Tänk på Santa-Cruz, den store Santa-Cruz, som Ni med sådan fröjd studerat på Lonsk. Tror Ni att han skrivit för odödliga uppfostrare i stället för de vanmäktiga? Lär av berättelsen. Låt i de svåraste ögonblicken denne store mans snille inspirera Er, tag honom till förebild, och som följd av en dygdig handling framträder då ett ljuvligt lugn, som förjagar den upphetsning som alstras av den onda anden. Jag bönfaller Er om, att inte skänka de tanklösa idéer, som driver Er fantasi mot fröjderna i Jassy, alltför stor frihet. Studera Pangloss eskapader, tänk på det lilla äventyr, som hände Dveteus Sidrak, en av de tusen och en nätterna, var städse orubblig – förutom mot Santa-Cruz. Nu har min vänskapliga omsorg gjort sitt bästa för att avhålla Er från att beträda ondskans stig. I stället har jag försökt leda Er in på ärans lagerbeströdda väg." [SA]

Trots att mobiliseringen hade pågått i månader, hade många viktiga förberedelser uppskjutits till det sista. Det otillfredsställande hälsotillståndet inom armén – en följd av att soldaterna i brist på halm varit tvungna att ligga på kalla fuktiga marken – krävde att ett fältlasarett så snabbt som möjligt upprättades. Men det var lättare sagt än gjort, ty fältkassan var tom. "Etablissement hôpital urgent; argent manque."

Kassabristen var också orsaken till att anskaffningar av olika slag hade blivit uppskjutna och att löner och dagspenningar inte kunnat utbetalas. Det pekuniära trångmålet var självfallet ägnat att väcka missnöje hos trupperna och dämpa den annars positiva krigsstämningen. ”Troupes exigent arriérés, minimum 20 milles roubles”, rapporterade Ehrnrooth till det kejserliga högkvarteret några dagar före krigsutbrottet. [SA]

Vid uppbrottet från Kubei framförde divisionschefen till sina underlydande en hälsning från chefen för Kievs militärdistrikt general Drenteln: ”XI infanteridivisionen är mig mycket kär. Den står nu under Eders Excellens’ befäl, men före mobiliseringen har den utgjort en del av Kievs militärdistrikt och är vida berömd för de stordåd den utfört i forna tider och för den anda, som råder inom den. I denna högtidliga stund, då krigshandlingarna påbörjas, känner jag ett inre behov av att för dessa trupper, som har blivit mig så kära och som ödet har skilt mig ifrån, ge uttryck för min livliga önskan om framgång i allt, min förhoppning om nya segrar och ny ära. Då Ni nu står i spetsen för den ärofulla XI divisionen, ber jag att också till Eder själv frambära mina bästa välgångsönskningar.” XIV armékårschefen general Zimmermann riktade personligen till Ehrnrooth en lyckönskan: ”Jag önskar Er, Casimir Gustavovitj, av hela mitt hjärta den framgång, som Ni på grund av Eder förmåga och Eder speciella energi utan tvivel är förtjänt av.” Anspråkslöst svarade Ehrnrooth: ”Jag är mycket smickrad av Eder fördelaktiga uppfattning om min person och av Eder önskan om framgång för mina män och mig, men det återstår för mig att göra mig förtjänt av Eder smickrande uppfattning.” [SA]

Divisionens första uppgift blev att besätta vänstra flodstranden av Donau, från Braila till Galaz. Vägen till Galaz från Kubei över Bolgrad och Reni var knappt 100 km lång. Men den var besvärlig, inte minst på grund av att man först måste bygga en användbar bro över Pruth, Donaus biflod från norr. En skvadron och ett batteri fick order att bege sig till Ismail och längs stranden av Donau närma sig Galaz. ”Befall en skvadron att uppnå Ismail under första framryckningsdagen. Det är önskvärt att det inom skvadronen finns en officer, som kan utländska språk. I fall de turkiska fartygen är av ett sådant slag, att det lönar sig att beskjuta dem med 4 punds kanoner försök då göra det.” [SA] Så lydde Ehrnrooths korta order av den 23 april. Tre dagar senare närmade sig divisionen det övergångsställe vid Pruth som man bestämt sig för, och att allt löpte undan

med fart, kan man sluta sig till av, att den order Ehrnrooth gav till regementschefen Krasovskij den 26 april kl. 7.20 var utförd den 27 april kl. 17. ”Till överste Krasovskij: Så snart Ni mottagit detta brev bör Ni få ihop en grupp på 30 timmermän, som skall bygga bron. Utrusta dem med yxor, sågar och andra erforderliga verktyg. Detta truppförband bör av en pålitlig officer ledas till flodövergången, där officeren skall anmäla sig för mig. Säg till männen, att de kommer att belönas med pengar. Ni ansvarar personligen för att denna befallning utförs snabbt och energiskt.” [SA]

Övergången försiggick enligt en minutiöst utarbetad plan; divisionslasarettet avslutade marschen över bron – Ehrnrooth hade synbarligen erhållit de äskade rublerna. Första brigaden besatte halva flodstranden, dvs. sträckan från Galaz österut, medan den återstående strandremsan till Braila föll på andra brigadens lott. Divisionsstaben förlades i Galaz. General Ustrugov blev förständigad att uppehålla sig i närheten av pontonbron och ordna om en effektiv bevakning genom att ställa ut ”två vaktposter, envar bestående av en jourhavande officer och 7 man”. Han anförtroddes också befälet över överste Schaumanns tre batterier, vilka från ett närbeläget berg avvaktade ett tillfälle till beskjutning av turkiska krigsfartyg, men ”vi har ingen anledning att vara de första, som öppnar eld mot de turkiska fartygen”. Ehrnrooths batterier fick aldrig tillfälle att beskjuta dem, ty samma dag han utfärdade sin order, lyckades smärre ryska marinenheter nedanom Galaz med ”galvaniska stångtorpeder” sänka tre turkiska pansarfartyg, s.k. monitorer. I ändan av ett ca 10 m långt, i lodrät riktning vridbart järnrör, som var fäst i fören av en mindre ångbåt, var en stark sprängladdning anbragt. I skydd av mörkret närmade sig båten nattetid omärkligt det fientliga fartyget, röret sänktes under vattenytan och då rörändan berörde fartygskölen, utlöste en elektrisk gnisttändapparat sprängämnets explosion. Sprängminor av detta slag torde vid detta tillfälle för första gången i krigshistorien med framgång ha kommit till användning. I den lilla parken utanför marinmuseet i Varna kan i dag som är ett exemplar av denna föregångare till den moderna torpeden beskådas.

De sänkta pansarfartygen spärrade trafiken på Donau under hela den tid kriget pågick och omöjliggjorde sålunda alla mera omfattande marina stridshandlingar. Men med smärre farkoster kunde ryssarna frambefordra krigsmateriel längs Donau, en förmån som de knappast kunnat räkna med.

Detta föranledde Ehrnrooth att för säkerhets skull komplettera sin tidigare givna order om beskjutningen av krigsfartyg med tillägget: ”Slupar under segel och med vår flagga får inte beskjutas.”

Något starkt försvar av sträckan Galaz-Braila var inte av behovet påkallat sedan arméerna väl hade överskridit Pruth; det sumpiga donaudeltat kunde inte komma i fråga som anfallsbas för turkarna. Däremot måste man gardera sig mot en eventuell turkisk landstigning på flodstranden mellan Kalarasch och Giurgievo, i synnerhet som man var högst medveten om, att – förutom Plevna i väster – Turkiets starkaste försvar i norra Bulgarien utgjordes av den fästningsfyrhörning (Festungsviereck), som bildades av de välbefästa städerna Silistra och Rustjuk vid Donau, Varna vid Svarta havet och Schumla.

I början av maj fick XI divisionen order att överta bevakningen av donaustranden öster om Oltenitsa. Divisionen måste nu avverka en lång och besvärlig marschrutt, som till största delen gick längs en väg, som på den karta Ehrnrooth hade med sig betecknades som ”liten eller byväg”. På denna karta i skala 1:300 000 har han med rödpenna ritat in marschrutten, några understreckade ortsnamn anger platserna för nattlägren. Byvägen från Braila till Tandarei tog två 30 km:s dagsmarscher i anspråk, den ungefär 30 km långa ”postvägen eller chaussén” till Slobozia krävde en dagsmarsch. Längs små byvägar marscherade man sedan under flera dagar tills man kom till Budesti, där divisionen rastade några dagar. Vårens störtregn hade förvandlat de lägre belägna trakterna till sumpmarker, och längs de uppblötta vägarna fortskred marschen steg för steg, emedan man ständigt var tvungen att med tillhjälp av ortsbefolkningens dragoxar och allt tillbudsstående manskap draga de tunga transportvagnarna upp ur dyn, som de oupphörligt sjönk ned i. Svårigheterna måste emellertid övervinnas, men de föreskrivna tidtabellerna kunde sällan följas. Ehrnrooth hade ridande anlänt till Budesti någon dag före divisionen och omedelbart utfärdat en order, ur vilken man kan utläsa vilka svåra påfrestningar trupperna hade utsatts för under marschen:

> ”Till echelonsbefälhavama.
> Den dag echelonerna anländer till staden Luika, bör deras befälhavare med extra bud tillställa mig följande uppgifter:
> 1. Antalet sjuka inom varje enskilt truppförband.

2. Antalet svaga soldater, vilka dock förmår följa med i leden.
3. Antalet sjuka, som kvarlämnats under marschen.
4. Antalet artillerihästar, trosshästar och officersridhästar, som stupat
eller skadats under marschen.
5. Är det för 8 dagar beräknade skorpförrådet orört? Om inte, hur mycket har i så fall förbrukats?"

Men det fanns ingen anledning att låta invånarna i Budesti få veta något om dessa svårigheter. Därför utfärdades ordern: "Med musik och anförda av äldsta officeren äger echelonerna intåga i staden; trossen får inte följa omedelbart efter trupperna." [SA]

XI divisionens stab förlades i Oltenitsa. Före divisionens ankomst hade det rumänska detachementets förskansningar blivit beskjutna från Turtukai med fyra grovkalibriga kanoner. Själva staden Oltenitsa hade träffats av 469 granater, vilka dock inte förorsakat någon nämnvärd skada. Den turkiska styrkan i Turtukai uppgick till inalles 20 000 man, men någon som helst fara för ett turkiskt anfall över Donau förelåg inte. Donau, som i normala fall har en bredd av 800 m vid Oltenitsa, hade på grund av ihållande regn svämmat över sina bräddar, så att ett ungefär 2,5 km brett strandområde söderom staden nu låg under vatten. Detta försvårade förberedelserna för divisionens överskeppning, som skulle äga rum så snart ett tillräckligt starkt brohuvud upprättats vid Sistovo. Man var inte i stånd att uppbringa mera än 30 små båtar och för pontoner kunde endast ett minimalt förråd av byggnadsvirke anskaffas. Terrängförhållandena på den södra stranden erbjöd turkarna enorma fördelar i jämförelse med vad den norra stranden förmådde skänka ryssarna. Medan den södra stranden ända från Vidin stånde med högt belägna platåer som brant sluttade ned mot Donau, förmådde det norra landskapet för det mesta visa upp endast grunda, gyttjiga stränder och lågt liggande ängar – ett sakförhållande som uppstått genom en sedan årtusenden långsamt pågående geofysisk process, förorsakad av den åt höger riktade sidokraft jordens rotation tilldelar de mot öster strömmande vattenmassorna.

Dagen för övergången av Donau från Simnitsa till Sistovo hade som bekant blivit fastställd till den 26 juni, och skenmanövrer från Oltenitsa och Giurgievo mot Turtukai på högra flodstranden skulle börja två dagar

tidigare. Då Ehrnrooth ännu inte den 22 juni av sin kårchef fått en klar och entydig order om hur skenmanövern från Oltenitsa skulle bedrivas, och då han samma dag råkade få meddelande om, att en artillerisektion som lydde under honom på eget bevåg hade begynt beskjuta den högra flodstranden, var måttet för hans tålamod tydligen rågat. Förargad grep han till pennan och skrev två brev, det första till chefen för artillerisektionen:

> ”Av de uppgifter jag erhållit den 21 dennes framgår, att förposternas batterier i går avlossat 18 skott. Något som helst skäl att skjuta förelåg inte, då intet resultat av skottlossningen var att vänta. Jag ber Ers Excellens att omedelbart vidtaga de strängaste åtgärder för att i framtiden förhindra en dylik ändamålslös eldgivning. Varje blunder i detta fall kommer jag att anse som ett bevis för oskicklighet av den artilleriofficer, som tillåtit en sådan skottlossning, och för uppenbar negligering av mina kategoriska order. Jag kommer inte att godkänna ursäkten att batterierna endast skulle besvara turkarnas eld, emedan det inte finns något som helst skäl att efterapa motståndarens meningslösa handlingar. Jag ber Ers Excellens för mig avlägga rapport om de åtgärder Ni i detta fall vidtagit.” [45]

Man förvånar sig inte över att Ehrnrooth använde så skarpa ord mot en underordnad, men när han i brevet till sin armékårchef ytterligare skärpte tonen, tyder det på att han fullständigt ogillade de svävande order han hittills erhållit och inte hyste något större förtroende för den åldrige furstens förmåga att bedöma alla de situationer som måste beaktas vid den förestående skenmanövern.

> ”Ärade Furst Alexej Ivanovitj [Schachovskoj].
>
> Den summa på 600 000 frcs, som getts för förberedelserna till övergången av Donau, är i detta nu så gott som förbrukad. Om det fortfarande är nödvändigt att vidtaga några förberedelser för övergången är det av vikt att först och främst fastställa storleken av den truppstyrka, som skall gå över Donau till Turtukai på flodens högra strand. Emedan jag inte har någon som helst ångbåt till mitt förfogande, måste övergången ske lika primitivt som för hundra år sedan, då Suvorov på samma ställe tog sig över Donau. Under sådana

förhållanden skulle det självfallet ta rätt lång tid att över floden transportera en truppavdelning utrustad med allt det, som behövs för att den skall kunna stanna kvar på högra stranden. I varje fall skulle det kräva längre tid, än vad motståndaren behöver för att från Silistra och Rustjuk sammandraga sina pansarfartyg till Turtukai. Om dessa fartyg skall kunna hållas på rimligt avstånd från övergångsstället måste fältbatteriet ge eld. Jag kan inte avgöra om detta vore effektivt. Men då Donaus vänstra strand på grund av översvämningen inte för närvarande kan utnyttjas i hela sin utsträckning, kan jag inte ställa upp batterierna på tillräckligt stort avstånd från varandra, varken uppåt eller nedåt längs floden, från övergångspunkten räknat. Kampen mellan artilleriet och pansarfartygen måste alltså äga rum i omedelbar närhet av övergångspunkten, vilket kommer att reducera möjligheterna för en överskridning av floden. Det är överflödigt att jag påpekar den risk som en dylik övergång kan innebära, emedan den måste avbrytas om fiendens pansarfartyg närmar sig. Och jag frågar mig, om den nytta man eventuellt kan ha av aktionen verkligen motsvarar den risk, man löper genom den? Enligt min mening gör den det inte, men det är självfallet arméns överbefäl, som ensamt äger att fälla avgörandet.

Om det under nu rådande förhållanden kan anses föga ändamålsenligt för en truppstyrka, som vore stark nog att kunna hålla sig kvar på högra stranden, att gå över floden till Turtukai, så vore det fullständigt meningslöst att anförtro uppdraget åt mindre truppförband på 50-400 man eller åt rekognosceringspatruller, som var och en bestod av två eller tre frivilliga. Betydelsen av en skenmanöver, som utförs av en handfull soldater, är mindre än ringa. Och om dessa patruller på grund av det motstånd de rönte tvangs att retirera tillbaka till vår sida, skulle det göra ett pinsamt intryck av nederlag på de soldater, som ännu inte varit i elden. Något sådant bör man under alla omständigheter försöka undvika.

På basen av det ovan anförda tillåter jag mig att av Eders Furstliga Excellens anhålla om en kategorisk order: antingen förbereda en övergång av floden utan att beakta förekomsten av de turkiska monitorerna eller att tillsvidare inskränka skenmanövern mot turkarna till enbart artillerield.” [45]

Tanken på skenmanövern från Oltenitsa övergavs. I stället blev de turkiska försvarsställningarna i Rustjuk och Turtukai från Giurgievo och Oltenitsa, under tre dagar utsatta för ett kraftigt bombardemang, ägnat att övertyga turkarna om att det var från dessa orter ett överskridande av Donau var att vänta. Turkarna besvarade elden med att beskjuta både de ryska batterierna och de närliggande städerna, av vilka särskilt Giurgievo utsattes för stor skadegörelse. Flitigt använde sig turkarna också av sina moderna, långskjutande gevär, vilka riktades mot levande mål i närheten av stranden.

Under denna skottlossning blev f.d. skarpskyttechefen Casimir Ehrnrooth sårad. Ödet fogade det så, att detta hände första dagen han i sitt liv stod öga mot öga med verkliga soldater och inte såsom under tidigare kampanjer med primitiva bergsbor eller oskolade ynglingar, som kämpade för sin frihet. Om han träffades av en förlupen kula eller blev offer för en turkisk skarpskytts mästerskott är svårt att avgöra.

Kårchefen blev omedelbart underrättad om Ehrnrooths malör:

”Kanonaden mellan Oltenitsa och Turtukai pågick två och en halv timme. Lika länge besköts en tjerkessby, som ligger mitt emot byn Ulmeni. Till sistnämnda ort avsändes med båt en därtill avdelad desanttrupp, sammansatt av frivilliga. Resultatet av denna manöver är tillsvidare endast det, att de våra funnit att beskjutningen skadat de turkiska löpgravarna. Våra förluster är ofantligt stora, därför att general Ehrnrooth blivit sårad av en kula som trängt in genom halsen. För övrigt torde antalet sårade vara helt obetydligt, emedan alla som befunnit sig vid batterierna och bakom skyddsvallama är helbrägda.” [46]

Divisionschefen var alltså nu för en obestämd tid ur spelet. Han blev sårad samma dag, som man satte igång med att över Donau ta sig fram till Sistovo, och som ”nr 2 i strid sårad” blev han intagen på det fältlasarett han trots så många svårigheter lyckats få till stånd.

”Sjukboken, ett dokument enligt vilket anteckningar angående sårade bör göras i regements- och truppförbandsböckerna” – Ehrnrooth har bevarat dokumentet angående sin blessyr vid detta tillfälle, och det återger kort och klart händelseförloppet och redogör för de åtgärder som därpå vidtagits. De första sidorna i sjukboken upptar namn, personalia o.dyl. På sid. 5 läser man:

"Uppgifter om huru han blivit sårad
Förbandsplats: Staden Oltenitsa i furstendömet Rumänien
År: 1877, den 26 i juni månad
Sårad var (trakt): vid Oltenitsa
Varmed: med gevärskula
I vilken kroppsdel (angiv sårets eller stötens art): Kulan inträngde i huden under hakan och gick ut
under vänstra skulderbladet
Första hjälp: Förband
Övrig hjälp: Kompresser
Skötes: I kvarteret" [SA]

De sidor som följer upptar ett otal rubriker angående behandling, framsteg m.m. och till slut datum för utskrivningen från lasarettet. I Ehrnrooths sjukbok har de emellertid inte blivit ifyllda, vilket tyder på att patientens tillfrisknande förlöpte snabbt och utan komplikationer. Avståndet mellan Ehrnrooth och den turkiska skytten kan knappast ha understigit 1 000 meter, för det verkar rätt osannolikt att han vid tillfället skulle ha uppehållit sig vid vattenbrynet på den sumpiga stranden. Kulan hade alltså förlorat avsevärt av sin ursprungliga hastighet, då den trängde in i hakan och ändrade riktning.

För vår tids erfarna krigskirurger är analoga fall inte okända. En kula med förminskad hastighet avviker ofta från sin rätlinjiga bana, om den då den tränger in i kroppen snuddar vid hårdare vävnader eller ben. Och såvida den inte skadat inre organ eller muskler efterlämnar den vanligen obetydliga sår, som sällan infekteras. Detta torde bero på att kulan steriliserats av den starka upphettningen i gevärspipan. Under det rysk-turkiska kriget stod endast primitiva medicinska hjälpmedel till förfogande, men även i våra dagar skulle i nödfall sår av denna art behandlas med förband och tryckkompress. [47]

Vidare angenämt var det inte för divisionschefen att ligga overksam medan framryckningen under jubel och hänryckning framskred på alla fronter. För XI divisionen hade emellertid under dessa dagar ingen framryckning blivit aktuell även om chefen varit med i leken. Högkvarterets fälttågsplan omfattade tills vidare inte något anfall mot

fästningsfyrhörningen, hela XI armékåren kvarhölls som huvudreserv i Oltenitsa och Giurgievo.

Ett efterlämnat brev och en tidningsnotis är de enda dokument som i någon mån förmår komplettera sjukbokens sakliga relation av blessyrepisoden. Brevet till Ehrnrooth var skrivet av en av hans intimare umgängesvänner från petersburgstiden, intendenturgeneralen V. Willamov. Ett par rader avspeglar yrkesmilitärens syn på episoden: ”Det är med en känsla av största smärta som jag mottog nyheten om Eder olycka. Det är minsann en verklig olycka att bli blesserad – utan ära, utan hjältedåd.” [SA]

I Bukarest upplevde man vid tiden för den framgångsrika framryckningen dagar av en hektisk krigsstämning. Soaréer och lotterier till förmån för Röda Korset hörde till ordningen för dagen liksom också populära konserter och kabaréer. Stadens franskspråkiga tidning 1’Orient [48] kunde – förutom den obligatoriska följetongen, en kriminalroman av Ernest Daudet – bjuda sina läsare de senaste nyheterna, i hög grad kryddade med krigspropaganda. Läsarna får bl.a. veta, att makten i Turkiet höll på att glida de styrande ur händerna för att övertas av imamerna, som höll sig framme överallt och gjorde de kristna ansvariga för Rysslands krig mot Islams rike. Från Oltenitsa skrev tidningens utsände korrespondent:

”Jag kan inte säga er vad jag vet, ty jag skulle aldrig förlåta mig själv, om jag skadade den ryska armén genom mina korrespondenser; jag inskränker mig därför till att endast lämna er några ytliga redovisningar för det militära läget i Oltenitsa och Turtukai.

De ryska truppernas styrka, antalet kanoner och storleken av deras proviantförråd förbigår jag med tystnad. Vad åter den turkiska styrkan beträffar, uppgår den i Turtukai till ungefär 7 000 man [jfr s. 125], Den är utrustad med ett tjugotal artilleripjäser, av vilka några är flera sekel gamla och sannolikt härstammar från Muhammed*. Dessutom är turkarnas proviant otillräcklig och av dålig kvalitet. De turkiska soldaterna är nästan nakna och flera saknar skodon; umbärandena är upphovet till många sjukdomar, särskilt bland dem som hör hemma i Asien. Ytterligare måste tilläggas att den turkiska armén nästan helt saknar sanitetstjänst – som läkare fungerar allmänt totalt okunniga personer – och dessutom råder det stor brist på mediciner.

** Muhammed II, 1415-81. Under hans tid uppnådde det osmanska väldet sin största glans.*

Enligt vad jag erfarit anser man inom den ryska armén, att Oltenitsa är en mycket betydelsefull punkt.

General Ehrnrooth – som ni vet sårades han vid affären den 26 juni – mår nu mycket bättre, man kan till och med säga, att han har tillfrisknat. Generalens blessyr förorsakades av en gevärskula,** som avsköts från Turtukai, han blev sårad i halsen. Om projektilen hade genomborrat strupen, hade såret varit dödande. Men lyckligtvis blev kulan arreterad i de elastiska vävnaderna, den ändrade riktning och gick runt halsen för att slutligen försvinna genom ryggen, något under vänstra skuldran. Generalen har, trots att han inte är äldre än några och fyrtio år, anlag för fetma, halsen är tjock och fyllig (très charnu). Det är detta man bör komma ihåg, då det är fråga om den blessyr kulan förorsakade, eller för att tala rent språk: det är sin fetma generalen har att tacka för att han lever. Hans olycka har djupt skakat armén, som älskar honom intill avguderi och som är färdig att följa honom fast till helvetet. Hans soldater fröjdas över att snart få återse honom i sin mitt, ty sällan har underordnade haft en större tillgivenhet för en överordnad."

*** Kanitz förbättrar ytterligare historien genom att skriva (1880): "Vid Oltenitsa sårades den nuvarande krigsministern svårt vid halsen av en från Turtukai avfyrad kanonkula."*

I pressläggningsögonblicket meddelar tidningen från Giurgievo, att Alexander II hade med sina söner kommit ridande från högkvarteret och anlänt till staden för att inspektera XI armékårens trupper. "Man fäste sig vid att kejsaren inte verkade medtagen, trots att han i timtal suttit på hästryggen i den tryckande hettan." Schachovskoj kan inte ha underlåtit att för hans majestät relatera Ehrnrooths malör i Oltenitsa, och det samtalet gav måhända impulsen till följande skrivelse, som Ehrnrooth några dagar senare fick mottaga: "På Högsta befallning av Kejsaren tillsänder jag härmed Eders Excellens *tvåhundra halvimperialer,* * vilka Allernådigast givits Eder som hjälp för att på icke fullt officiellt sätt sköta Eder hälsa." [SA]

** Halvimperial = 5 rubels guldmynt, som vägde 6,5 g och innehöll 6 g rent guld.*

Som ett kuriosum kan ännu nämnas ett kort telegram från Paris, som infördes i l'Orient. Det visar, att man redan under krigets första dagar sålde

den bulgariska björnens skinn, trots att den ännu inte var skjuten: ”I diplomatiska kretsar i Wien och Berlin nämnes prins Louis von Battenberg som tronpretendent i Bulgarien.”

Prins Louis von Battenberg behövde inte söka sin lycka på den oroliga Balkan-halvön. Vid denna tid tjänstgjorde han som sjöofficer vid engelska flottan, avancerade snabbt och var vid första världskrigets utbrott samväldets förste sjölord. På grund av sin tyska härstamning avsade han sig frivilligt denna befattning, men bekände sig samtidigt solidarisk med de allierade genom att utbyta sitt tyska släktnamn mot Mountbatten. 1919 blev han utnämnd till amiral, 1921 avgick han som storamiral i reserven från aktiv tjänst.

Hans yngre bror prins Alexander von Battenberg, det fria Bulgariens förste furste, hade till en början en levnadsbana som gav många löften. De infriades emellertid inte, vilket senare kommer att framgå ur denna skildring.

Två korta order, som Ehrnrooth undertecknade den 30 juni, vittnar om att han fyra dagar efter malören kunde åtminstone delvis handha sina åligganden. I den ena ordern utlovar han ett guldmynt som belöning åt den spanarpatrull, som lyckades utforska bakom vilken skogbevuxen ö den ångbåt dolde sig, som plötsligt försvunnit från bryggan i Turtukai. I den andra ordern befaller han överste Schaumann att omedelbart kalla bort det kompani om hundra man, som rekognoscerat en ö vid Donaus högra strand och blivit kvar där, ”emedan våra poster rapporterar, att två fientliga ångare nu befinner sig i närheten av ön. Med tanke på en sådan förstärkning av de fientliga styrkorna ter sig hundramannakompaniets kvardröjande på den skogbevuxna ön något vådligt”. [49]

XI divisionen vid Osman-Bazar avsnittet

Sedan Donau överskridits och Sistovo intagits fortskred den ryska frammarschen raskt mot söder, vilket redan framgått ur den inledande översikten. Högkvarterets krigsplan gick ut på att genom en häftig framstöt från Tirnovo längs huvudchaussén till Osman-Bazar i första hand bemäktiga sig denna viktiga knutpunkt och sedan fortsätta över Eski-Dzjuma mot Rasgrad för att där avskära Rustjuk-Schumla chaussén och järnvägslinjen till Varna. Samtidigt skulle en del av kåren rycka fram längs

den krokiga och rätt bristfälliga vägen från Tirnovo över Dragonovo och Tjairkiöj direkt till Rasgrad. En sådan aktion skulle ha inneburit att fästningsfyrhörningens starkaste bastion förlorat all förbindelse med de övriga fästningarna och den kämpande turkiska armén. Men man underskattade ännu turkarnas motståndskraft och förbisåg de säregna omständigheter, som försvårade krigsoperationer i dessa trakter. Terrängförhållandena var mycket ofördelaktiga längs vägarna i väst-östlig riktning, och befolkningen, som ställvis till 80 % bestod av muhammedaner, var avogt stämd mot de ryska inkräktarna.

För att förstärka styrkorna på Osman-Bazar avsnittet underställdes Ehrnrooths division nu tronföljarens armégrupp. Divisionens överskeppning begynte den 17 juli och företogs från Malu-de-jos till Pirgos. Sedan förestod den långa marschen till Tirnovo. ”Från och med i dag och tillsvidare ålägger jag stabsadjutanten att varje afton tillställa mig *korta rapporter* angående tillståndet inom truppförbanden samt beräkning av portionerna per dygn: bröd, kött, sädesförråd, furage och hö samt anmäla för mig hur man tänkt sig försörja trupperna under följande dag”, lyder Ehrnrooths order efter landstigningen. Under marschen blev ett kompani donkosacker anslutet till Ehrnrooths division, men någon större glädje hade han inte av förstärkningen, ty: ”Det hundramannakompani tillhörande 21 Donregementet, som tillkommenderats mitt truppförband, har endast tre plutoner på 10 led. Furage har det inte alls, inte heller pengar till inköp. Portionspengar har inte heller tilldelats manskapet i det regemente, som står i Nikuna.” [SA]

Då divisionen med sitt artilleri inträffade löpte frontlinjen ca 20 km från Tirnovo. Staben förlades i Kosarevitsa, en liten by vid Osman-Bazar chaussén. Samtliga truppförband, som opererade längs denna chaussé, underställdes generalmajor Rahden. Någon vila efter den utmattande marschen förunnades inte XI divisionens trupper. Överste Krasovskijs regemente och två bataljoner ur överste Ricks regemente beordrades genast efter ankomsten att företa rekognosceringar längs Osman-Bazar chaussén.

Krasovskijs Jakutska regemente fick under striderna vid Kesarevo äran av divisionens elddop. I en rapport till divisionschefen återger han synnerligen levande händelseförloppet:

”Den 27 juli 1877
Högtärade Herr Casimir Gustavovitj

Jag har mottagit Edert brev och har genast läst upp detsamma för de officerare som deltagit i drabbningen av den 25 juli. Jag tackar Eders Excellens hjärtligt för Eder uppmärksamhet mot officerare och sårade menige i det regemente som anförtrotts mig. En stor del av de sårade tillät inte att man bar varken dem själva eller ens deras vapen. Efter att ha tillryggalagt en sträcka på ca 9 verst kom de allesamman som de gick och stod och bärande på sina gevär fram till förbandsstationen. Fältväbeln vid 5 kompaniet var sårad till döds och gick till fots 3 verst, endast nedför backen lät han bära sig. Kanske kommer det att förvåna Er om jag talar om, att de sårade judarna hade varit bland de tappraste. Men så är verkligen fallet, jag har själv sett dem, sett dem gå i elden framför alla andra och jag har lagt märke till hur de som blivit sårade har gått till förbandsplatsen. En jude gömde skrattande i sin ficka det finger som skars av honom, och dock är hans sår, mitt i handflatan, enligt läkarnas åsikt synnerligen allvarligt. Över huvud kan jag inte nog prisa såväl soldaternas som officerarnas uppförande under drabbningen. Befälhavaren för skarpskyttekompanierna gick hela tiden i spetsen för sina män och höll dem i strikt ordning. Alla övriga officerare fullgjorde sina plikter utmärkt.
Det var alltså inte vårt fel att två kanoner och ett antal gevär blev kvar i skogsdungen. Orsaken till det var generalmajor Rahdens order, att vi ögonblickligen skulle lämna höjderna och inta vår tidigare position i dalen. Vi har begravt alla våra stupade, dvs. 8 man. Över de sårade, som kvarstannat i armén, finns en förteckning. På den har antecknats vilka som är berättigade att bli delaktiga av de pengar Eders Excellens ställt till förfogande.
Tjänstgöringen i avantgardet är mycket tung, men jag anser mig dock tvungen att sträva framåt och inta nya förpostpunkter i de byar jag attackerat och bränt ned. Mina skäl till det har jag klarlagt för generalmajor Rahden. Det oaktat erhöll jag just nu meddelande om, att jag kanske redan i morgon blir tvungen att dra mig tillbaka till Dzjuljonitsa. Det där är något jag inte förstår. Alla turkiska förband, som befann sig vid frontlinjen, har nämligen numera begett sig

söderut. På 10 versts avstånd har jag alltså ingen fiende framför mig." [SA]

Regementshistorikern omnämner motivet till Rahdens oväntade order om reträtt utan kommentarer: "Överste Krasovskij beslöt inleda en allmän attack och gav order om att huvudstyrkan, som stod i dalen utanför Kesarevo, genast skulle rycka fram mot bergspasset för att komma fram till fiendens högra flank. Manövern hade redan kommit i gång, då general Rahden befallde att den skulle inställas och styrkorna dra sig tillbaka till sina tidigare positioner, emedan fiender kunnat iakttas till vänster. Då befallningen om återtåget mottogs, inledde skyttekedjan en synnerligen livlig skottväxling, och kompanierna, som befann sig i första linjen, gick till anfall under hurrarop. Turkarna flydde och försvann bortom byn, där de på kvällen bröt upp från sitt läger. Därefter störde de inte på minsta sätt de ryska trupperna. Hela följande dag var de upptagna av att bära bort sina stupade, deras förluster torde ha varit betydande." [50] Man har all anledning att misstänka, att generalmajor Rahden inte var sin överbefälhavaruppgift vuxen, och att Krasovskijs kritik av hans order var fullt berättigad. Detta bekräftas ytterligare av att tronföljaren, redan innan ovannämnda operation var avslutad, tillkännagav: "För att säkerställa en enhetlig aktion av de för närvarande vid Tirnovo och på chaussén Osman-Bazar befintliga trupperna från XI infanteridivisionen underställs de VIII armékårens chef generallöjtnant Radetzkij." [51]

Offensiven hade förlöpt över förväntan gynnsamt, välbärgade trakter hade fallit i ryssarnas händer. Ehrnrooth fick order att kvarhålla sin huvudstyrka i Tjairkiöj, företa nödiga rekognosceringar och förbättra de små förbindelsevägarna mellan Osman-Bazar och Dragonovo chaussén. De flygande kolonner, som sändes ut, fann i de avsides belägna byarna stora mängder av säd, som turkarna inte skördat. Men det visade sig omöjligt att bärga detta eftertraktade byte, emedan bulgarerna av rädsla för sina turkiska landsmäns hämnd inte vågade inlåta sig på några egenmäktiga tilltag. I Kesarevo och Tjairkiöj kände de sig däremot säkra och försåg därför sina ryska befriare med välsmakande turkiskt vetebröd. Ofta återvände spaningspatrullerna med hela boskapshjordar – till största delen får – i släptåg.

Emedan man befarade oväntade turkiska anfall från Osman-Bazar fick Ehrnrooth den 27 juli av Rahden befallning att befästa en förmånlig förpostställning vid Dzjuljonitsa och där förlägga I brigaden. Brigaden borde inte inlåta sig på en avgörande kamp utan endast låta fienden nöta ut sina krafter. I nödfall kunde den till och med dra sig tillbaka till Seremetja, dock med beaktande av att den avgörande drabbningen måste stå före Seremetja. För att underlätta verkställandet av en så invecklad order, uppmärksamgjorde Rahden Ehrnrooth på, att han ”med hänsyn till situationen även kunde handla efter eget förgottfinnande”.

Anfallet från Tirnovo hade kommit överraskande för turkarna, som i största hast blev tvungna att tillkalla betydande förstärkningar från Rustjuk. Tronföljaren såg i dessa förflyttningar början till turkarnas reträtt och beslöt utnyttja tillfället till att ytterligare tillspetsa den oreda, som ett brådstörtat uppbrott av detta slag för med sig. Den 28 juli gav han chefen för XII kavalleridivisionen följande befallning: ”Om det besannar sig, att turkarna inte bara utrymmer Schumla utan också Rustjuk ber jag Dig tåga mot söder, förfölja de retirerande fientliga trupperna så hårdnackat som möjligt, så att de inte oantastade kommer undan. Underrätta general Ehrnrooth, som står vid Tjairkiöj, om Era rörelser.” [52] Genom denna order ådagalade tronföljaren sin orubbliga tro på segern, men samtidigt också sin brist på krigserfarenhet och fältherreskicklighet. Truppernas beredvillighet och stridslust svek inte, men bakom den stort upplagda planen fanns varken en fast organisation eller en utarbetad aktionsplan. ”Förposttruppernas särskilt svåra belägenhet får sin förklaring genom att noggranna uppgifter angående målet för deras expeditioner och exakta förhållningsregler för deras fortsatta verksamhet sällan tillkännagavs. Efter intagningen av Osikovo visste jag sålunda inte, om de förtrupper, som lydde under mig skulle stanna kvar där eller återvända”, skriver till Ehrnrooth I infanteridivisionens chef generallöjtnant Prochorov i en översikt av situationen. [53]

Att turkiska förstärkningar anlänt till Osman-Bazar blev snart uppenbart. Den yttersta ryska förpostställningen i Dzjumalikiöj måste uppges och överallt uppenbarade sig helt plötsligt turkiska spaningspatruller, som var till stort förfång för den ryska förbindelsetjänsten. Måhända insåg tronföljaren att den order han utfärdat varit förhastad, varför han nu gav generallöjtnant Radetzkij order att

befalla Ehrnrooth, som då befann sig i Tjairkiöj, att ofördröjligen förflytta en del av de där förlagda styckorna till Dzjuljonitsa, för att förstärka positionerna vid Osman-Bazar chaussén. I arla morgonstunden den 1 augusti bröt Ehrnrooth upp med sitt detachement. Samma kväll stod de tillkallade styrkorna i Kesarevo, fronten gick nu från Tjairkiöj över Dzjumalikiöj till Slataritsa.

Förberedelserna för tronföljarens planlagda Rustjuk offensiv hade knappt kom¬mit i gång, då meddelandet om nederlaget vid Plevna den 30 juli slog ned som en bomb. Nu tvingades den ryska härledningen, armén och den stora allmänheten i Ryssland att inse, att turkarnas motståndskraft var betydligt fastare än vad man allmänt inbillat sig. XI armékåren blev spjälkt genom att flere regementen i all hast måste sändas till Plevna. Däremot blev Ehrnrooths division kvar i sin helhet. Läget för tronföljarens Rustjuk detachement var ytterst prekärt. Man blev tvungen att dra tillbaka alla för långt österut framskjutna positioner. När dessa försiktighetsåtgärder genomförts gick frontlinjen mot fästningsfyrhörningen längs Donaus vänstra strand till Giurgievo och söderom Donau från Rustjuk längs chaussén till Bjela och därifrån vidare längs Jantras vänstra strand till Kesarevo.

Med de otillräckliga styrkor tronföljaren hade till sitt förfogande, gällde det för honom att främst gardera sig mot en turkisk frammarsch mot Bjela, som lätt kunde fortsätta västerut och avskära den för de ryska truppernas försörjning livsviktiga vägen från Sistovo. Och om åter vägen mot Tirnovo avskars kunde de få ödesdigra följder för de framskjutna ryska ställningarna i Balkanbergen. Jämte katastrofen vid Plevna var reträtten från Stara-Zagora ägnad att i högsta grad försvaga den ryska arméns slagkraft. Till råga på allt hade Osman-Bazar detachementet förlorat sin ny utnämnde framstående överbefälhavare Radetzkij, som nu med flera regementen måste ila till Schipkapasset. Men den turkiska krigsledningen var inte kapabel att med de styrkor den förfogade över – inalles 85 000 man inom fästningsfyrhörningen – utnyttja det ryska Rustjuk detachementets beträngda läge. Detachementet bestod nu av Ehrnrooths fullständiga XI infanteridivision samt den decimerade XXXII infanteridivisionen under generalmajor Rahdens befäl.

Överbefälhavare över dessa styrkor var nu åter liksom vid krigets början furst Schachovskoj. Av de tre ledande männen på detta frontavsnitt var det

endast Ehrnrooth som tillhörde den officerskår, som fått sin skolning under Miljutins krigsministertid, de övriga var ”hårdnackade kvarlevor från Paul I:s och Nikolaj I:s föråldrade excercis- och paradskolor”. (Fortunatov)

Turkarnas förpostpatruller intensifierade sina spaningsfärder. De utnyttjade skickligt de möjligheter de djupa dalarnas ogenomträngliga skogar erbjöd, då det gällde att företa överraskande attacker mot de ryska kavalleripatrullerna. Under hela augusti kom alltså detachementets stridsverksamhet att uteslutande bestå av skärmytslingar eller av expeditioner, som företogs av ryska kolonner med uppgift att förstöra de byar fienden utnyttjade som tillhåll eller försörjningsbaser. Då de mörka höstnätterna gjorde sitt inträde började turkarna i oroväckande omfattning företa plundringståg och hämndaktioner mot patriotiska bulgarer. Detta föranledde Schachovskoj att för Ehrnrooth påpeka nödvändigheten av att ”de små detachement, som utsänds för att fördriva dylika skövlarband, äger ådagalägga stor djärvhet och företagaranda samt eftersträva att gripa och bestraffa det dubbla antalet av dem som gjort sig skyldiga till våldsdåd”. [54]

Med de otillräckliga styrkor tronföljaren och furst Schachovskoj hade till sitt förfogande, var de oförmögna att hålla den 75 km breda fronten spärrad för fientliga intrång. Ehrnrooths svårigheter att åtminstone nöjaktigt hålla alla punkter bemannade, ger hans order av den 7 september till batterichefen besked om: ”Emedan 43 regementets hundramanskompanier blir tvungna att i dag stå i Dzjuljonitsa, måste Ni redan i dag utan dröjsmål sammanföra alla batterier nr 5 och hundramanskosackkompanierna till Slataritsa. Därefter bör Novoselo beskyddas av ett mindre hundramanskompani och med ett större antal kosacker, vilka i fall av behov bör få understöd från Slataritsa. Er huvudförbindelse med mig kommer inte att vara svår att upprätthålla, ehuru inte heller jag förfogar över mer än ett hundramanskompani.”

Men samtidigt splittrade härledningen ytterligare sina styrkor genom meningslösa och riskfyllda spaningsexpeditioner. Sålunda blev en rysk grupp med stora förluster uppriven i ödemarken vid Tjairkiöj, mitt emellan de båda chausséerna. Något senare utfärdade tronföljaren och Schachovskoj till samtliga detachement en befallning, att rekognosceringar skulle inledas längs hela fronten för att utröna

fiendestyrkornas storlek och placering. Ehrnrooth ägde sända ut tre detachement i olika riktningar från Kesarevo. Själv följde han med överste Schaumanns kolonn, som tågade mot Dzjumalikiöj. I närheten av denna by observerade de tre förskansningar och ett lövhyddeläger för högst 300 man. Efter skottlossningen mot några turkar, som visat sig bakom förskansningarna, återtågade kolonnen.

För överste Boldts kolonn förlöpte rekognosceringen inte lika oblodigt. De positioner regementet under svåra strider tillkämpat sig måste det senare överge, och utsatt för en ständig eld från förföljande turkar drog det sig tillbaka genom en tät och snårig skog. Några som helst observationer av vikt angående fiendens styrkor eller förläggningsplatser var man inte i stånd att göra. Däremot visste en tillfångatagen turkisk soldat berätta, att det turkiska befälet redan två dagar tidigare varit underkunnigt om den förestående rekognosceringen samt att den styrka, som drivit Boldts kolonn på flykten, var omkring 3 000 man stark. Regementets förluster var betydande: 1 död och 3 sårade officerare samt 10 döda och 28 sårade menige man. Överste Rick hade utom förlusten av 3 döda och 7 sårade menige man intet av vikt att inrapportera.

Påtagligt förargad över den ändamålslösa ordern gav Ehrnrooth i en skriftlig rapport uttryck för sin övertygelse, att man genom rekognosceringar av detta slag inte kunde erhålla några som helst uppgifter av vikt vare sig om fiendens ställningar eller hans grupperingar. Men på grund av de ryska truppernas fullständiga brist på kännedom om förhållandena i den synnerligen ojämna och av snårskog bevuxna terrängen medförde rekognosceringarna svåra förluster. [SA]

Så förflöt hela hösten utan någon nämnvärd frontförskjutning. Den mest remarkabla händelsen inom XI armékåren var otvivelaktigt chefsbytet. Generallöjtnant Dellingshausen efterträdde den åldrige Schachovskoj, som ”på grund av försvagad hälsa” beviljats två månaders ledighet för vistelse i utlandet. ”Under sommarmånaderna och september hade Schachovskojs och hans kumpaners lågt stående krigskonst legat i öppen dager under de strider som utkämpats”, skriver Fortunatov. [55]

Däremot torde det knappast ha varit någon överraskning för XI divisionen, då Ehrnrooth i en kejserlig dagorder ”för utmärkelse i strider mot turkarna befordrats till generallöjtnant med utnämning till divisionschef’.

Tidigare än normalt efterföljdes den regniga hösten av en synnerligen hård vinter med svåra stormar. Intendenturens fullständiga oförmåga att förse fronttrupperna med varma kläder var ett sorgligt faktum, som befälet ställdes inför. Då någon förbättring inte var att vänta inom rimlig tid, tog truppledningen resolut frågan i sina egna händer och lät ställa upp verkstäder, anskaffa tyg och läder och bland soldaterna välja ut fackmän, som var kapabla att tillverka handskar, skodon, pälsar m.m.

Medan de ryska huvudstyrkorna var bundna vid cerneringsaktionen mot Plevna, och general Gurkos och Radetzkijs trupper i isande kyla kämpade på Schipka mot en desperat fiende, försökte den 32 000 man starka turkiska armégruppen i Rustjuk att den 26 november under befäl av Suleiman-Pascha genom en överrumplande offensiv krossa den 20 000 man starka ryska armékår, som låg vid den front som sträckte sig från Pirgos vid Donau över Metjka till Trestenik. Ryssarnas vänstra flygel gav vika, men turkarna förmådde inte genombryta den starka ryska försvarsställningen i Metjka. Suleiman-Pascha lät sig inte avskräckas av motgången. Han beslöt att med 30 000 man kasta sig över XI armékårens svaga detachement på 4 000 man, som var förlagt i Elena. De ryska förposterna lade märke till den turkiska aktiviteten och inrapporterade sina iakttagelser till Dellingshausen, som emellertid lugnt lade rapporten ad acta sedan han försett den med randanteckningen: ”Ni sätter ihop så många rysliga saker om turkarna, att man får mardrömmar om natten.” [56] Mardrömmen blev verklighet den 4 december, då det plötsligt var slut på det relativa lugn, som i drygt två månader rått vid fronten. Från Osman-Bazar hade två starka turkiska detachement brutit upp. Det ena tågade längs chaussén mot Kesarevo, där Salovs brigad var förlagd. Det andra marscherade söderut mot Elena, som stod under bevakning av den decimerade IX divisionen under befäl av furst Svjatopolk-Mirski. Ehrnrooth, som då befann sig i Dzjuljonitsa, underrättade omedelbart kårstaben om de annalkande fiendestyrkorna. Utan att närmare förhöra sig om situationen sände Dellingshausen II brigaden till hans undsättning. Men medan den befann sig på väg, nåddes kårstaben av ett nödrop från Elena: turkarna hade redan besatt byn Maren i stadens omedelbara närhet och de otillräckliga försvarsstyrkorna var inte i stånd att hålla sina positioner. II brigaden omdirigerades nu till Elena, men innan den hann fram hade turkarna med övermäktiga styrkor angripit Elenas försvarare från tre håll.

Efter en förtvivlad kamp, som pågick i åtta timmar och resulterade i stora förluster, såg sig Mirski nödsakad att överge den brinnande staden, och med spillrorna av sitt detachement uppnådde han efter en svår och långsam marsch längs igensnöade små bergsstigar floden Drenskas vänstra strand. I brigaden blev tvungen att dra sig tillbaka från Kesarevo, men efter det Schaumanns regemente kommit till undsättning och Ehrnrooth låtit artilleriet rycka ut lyckades brigaden bita sig fast vid nya försvarsställningar. Några förhastade order av den panikslagne Dellingshausen vägrade Ehrnooth att ta notis om, han sade sig ”invänta närmare utredning för att få veta i vilken riktning fiendens *verkliga* framryckning sker”. Något senare kunde han telegrafiskt meddela kårstaben, att anfallet visat sig vara en skenmanöver, som turkarna igångsatt samtidigt med anfallet mot Elena och att hans nya positioner nu var fullt säkrade. [57] Demoraliseringen inom den turkiska hären hade redan fortskridit så långt, att Suleiman inte förmådde fullfölja sin offensiv. Så snart förstärkningar anlänt vågade Ehrnrooth företa en framstöt mot Slataritsa, som efter en kort strid återerövrades den 6 december.

När Plevna kapitulerade, förjagades som genom ett trollslag den förstämning, som alltsedan nederlagen i juli satt sin prägel på såväl hög som låg inom den ryska armén. För att avlänka turkarnas uppmärksamhet från de ryska offensivförberedelserna på Schipka, gav tronföljaren order om en framryckning på Osman-Bazar avsnittet. Sedan Ehrnrooth, vars stab nu låg förlagd i Slataritsa mottagit ordern, beordrade han överste Rick att den 11 december med sitt detachement driva turkarna ur den närbelägna bergsklyftan Turnadere. Knappt hade Ricks detachement brutit upp, innan Dellingshausen åter i sina mardrömmar såg turkiska framstötar och därför befallde Ehrnrooth att återkalla den givna ordern. Ehrnrooths förargelse över kårchefens vankelmod ger sig tydligt till känna, då han skriver till denne:

”Med anledning av Eders Excellens’ meddelande om fiendens förstärkningar på Osman-Bazarvägen, har jag befallt överste Rick att återvända till sitt regemente. I vilket syfte och med vilket antal trupper man har för avsikt att försvara Slataritsa har inte meddelats mig. Därför kan jag i detta fall inte ge några som helst instruktioner åt sappörofficeren. Jag inser inte nyttan av denna manöver, om inte meningen med den möjligen är att bedraga fienden beträffande våra verkliga avsikter.” [SA]

Först två dagar senare fick Ehrnrooth inleda sin i detalj utarbetade anfallsplan. Detachementen ryckte ut från Kesarevo, Roman, Novoselo, Slataritsa och Mindja. Det kraftigaste turkiska motståndet väntade man sig i Turnadere bergsklyftan och i Bagtji-Mal. Framryckningen begynte försiktigt, men det ringa turkiska motståndet verkade förbryllande. Småningom började det cirkulera rykten om att turkarna sedan ett par dagar befann sig på reträtt. Rekognosceringspatrullerna lämnade motsägande uppgifter, och villrådigheten i Dellingshausens högkvarter var komplett. ”Om ni på något sätt kan avlägsna Er”, skriver Ehrnrooth till Krasovskij, ”så ber jag Er komma hit i kväll. Vi måste tala om mångt och mycket. Här påstås att turkarna drar sig tillbaka och att Elena brinner. Är det sant? Jag har inga tillförlitliga uppgifter tillsvidare, men i kväll väntar jag att få rapporter från två expeditioner, som sänts ut för omkring två timmar sedan.” [SA]

Följande dag, den 14 december, kunde Ehrnrooth upplysa Krasovskij om att ”turkarnas avtåg bör anses ha ägt rum på grund av ett tidigare av dem fattat beslut. Elena har vi intagit, så att nu är det ingenting som hotar högra flanken. Kårkommendören fruktar att turkarna samlar sig för att anfalla Eder. Jag delar inte hans fruktan, turkarna hinner synbarligen inte med det. Sannolikt är, att Ni i morgon kommer att få befallning att dra Er tillbaka till Slataritsa. Vår sak här är slut. Det återstår ännu att köra bort turkarna från bergsryggen, som de intagit, och därefter kommer vi troligen att gå i kvarter”. [SA]

Dellingshausen bestämde däremot att en allmän offensiv skulle börja den 16 december. Dagarna före detta datum avsände Ehrnrooth enligt orderboken inalles 10 minutiöst detaljerade befallningar till sina underlydande detachementschefer. Han upprepade sin åsikt, att ett turkiskt anfall inte var att vänta, men samtidigt framhöll han, att ”intet bättre kunde jag önska mig, emedan vi nu har något att bjuda dem”. Utsända rekognosceringspatruller trodde sig den 15 december ha kunnat konstatera, att turkarna hade utrymt några löpgravar på vägen till Bebrovo. Den försiktige Dellingshausen sände med anledning härav till Ehrnrooth ett telegram med befallning att omedelbart sända sex bataljoner för att bistå furst Mirskis truppförband, som framskred längs vägen mot Bebrovo, och att försäkra sig om ”att fienden verkligen lämnat löpgravarna”. Ehrnrooth beordrade sin regementschef Boldt att bilda

denna trupp och påpekade uttryckligen för honom, att ”han i allt strikt borde följa bestämmelserna i kårchefens order”.

Dellingshausens storslaget planlagda framryckning begynte programenligt, men var man än skred fram såg man inte till någon fiende, till och med den fruktade bergsryggen visade sig vara övergiven.

De telegram som den 16 inlöpte till Ehrnrooth innehöll varken några alarmerande stridsrapporter eller segerbulletiner. Men det oaktat gjorde de honom förargad. ”Jag har från kårchefen erhållit ett kuriöst telegram, som varit sex timmar på väg. Jag beskylls för uraktlåtenhet, men i detta nu förstår jag ingenting”, skriver han i en rapport till furst Mirski. [SA]

Anledningen till Dellingshausens plötsliga missnöje med sin divisionschef framgår ur det svarsbrev Ehrnrooth senare sände till sin kårkommendör:

> ”I Eders Excellens telegram heter det, att ’emedan jag inte utfört Eder befallning och sänt sex bataljoner mot Bebrovo som hjälp åt furst Mirski, har denna by inte intagits av oss.’
> En så allvarlig beskyllning för uraktlåtenhet att utföra en kårkommendörs befallning tvingar mig att försöka rättfärdiga mig.
> Sedan jag mottagit Eders Excellens befallning, överlämnade jag den omedelbart till general Boldt, som jag utsåg att kommendera den av Eder bestämda truppavdelningen. Alltså förelåg från min sida ingen som helst ’uraktlåtenhet’ att utföra befallningen. En annan fråga är däremot, om general Boldt handlat i enlighet med Edra order eller ej. Men om man närmare begrundar innehållet i Eder befallning, kan man inte heller beskylla honom för att ha underlåtit att åtlyda den.
> Han hade enbart befallts att ’bistå’ furst Mirskis trupper. Furst Mirski rapporterade till mig i går [12.12.] kl. 7.30, att han ‘avhållit sig från att tåga mot Bebrovo på grund av den rådande, ogenomträngliga dimman’ och inte alls på grund av att han inte erhållit bistånd av min slataritsakolonn, en hjälp som han för resten enligt min åsikt inte alls var i behov av.
> Slataritsakolonnens förtrupp tog kontakt med furst Mirskis dragoner, som redan på morgonen utsänts från Maren, och de höll fienden under uppsikt från kl. 2 på eftermiddagen. Då fienden inte närmade sig beslöt generalmajor Boldt, som farligt insjuknat, att låta sin

huvudstyrka stanna på 5 km:s avstånd från förtruppen. Han hade inte fått någon uppgift om tidpunkten för Bebrovos intagning.
Då jag samma kväll erhöll rapport om allt detta, befallde jag generalmajor Boldt att följande dag företa en allvarlig framstöt, men då hans sjukdomstillstånd ytterligare försämrats överlämnade jag befälet över de sex bataljonerna åt överste Krasovskij.
Om Eders Excellens behagar taga i betraktande det ovananförda, skall Ni antagligen finna det riktigt att frikänna mig från beskyllningen att inte ha åtlytt Eder befallning, vilket i krigstid vore en synnerligen stor förseelse." [58]

Att Ehrnrooth gjort allt för att lämna furst Mirski den anbefallda förstärkningen framgår ur ett telegram, som han sände chefen för en i närheten av Mirski opererande kolonn: "Emedan vår Slataritsa kolonn inte hinner fram till början av bataljen så giv omedelbart major Klosov order att bistå furst Mirskis truppförband. Detta bör han utföra på ett synnerligen effektivt sätt utan att fästa uppmärksamhet vid turkarnas förmenta styrkor. Beträffande fortsatta handlingar bör Ni utbedja order av furst Mirski." [SA]

Knappt hade Dellingshausen hunnit lugna sig efter sitt lynnesutbrott mot Ehrnrooth, innan han gav order om att framryckningen mot Bebrovo helt skulle inställas. Ur en till Mirski avsänd depesch kan man mellan raderna utläsa, vad Ehrnrooth ansåg om kårchefens plötsliga kontraorder: "Det kan hända att vår utsände kosackofficer lyckas hejda Krasovskij, som jag utnämnt till befälhavare i stället för den insjuknade Boldt, men det blir inte lätt att hålla Krasovskij tillbaka. Förresten anser jag, att ingen skada sker, om han tågar vidare och förjagar turkarna från Bebrovo." [SA]

Sent på kvällen den 16 december underrättade Ehrnrooth Krasovskij om det snöpliga slutet på Dellingshausens offensiv: "Medels ett telegram från kårchefen har det tillkännagivits, att framryckningen mot Bebrovo blivit inställd. I morgon kommer jag kl. 10 till Bagtji-Mal. Kom och möt mig, vi har mångt och mycket att prata om." [SA]

Dellingshausens famlande order och kontraorder var till mycken förargelse för de underlydande generalerna och överstarna. Säkert blev de efteråt utsatta för den skarpaste kritik. Det blev de åtminstone vid

sammanträffandet mellan Ehrnrooth och hans duktige regementschef i Bagtji-Mal den 17 december 1877.

Turkarna genomförde sin reträtt i hemlighet och så snabbt, att alla allvarligare stridskontakter mellan dem och de ryska styrkorna undveks. Men den stränga vinterkölden och de urusla vägförhållandena tvingade ryssarna att stoppa upp framryckningen och tillsvidare stanna på Osman-Bazar avsnittet vid Dzjuljonitsa och i sydost ett tiotal kilometer bortom Elena och Bebrovo. Stora svårigheter beredde inkvarteringen i de förstörda byarna, särskilt för kavalleriet, en omständighet som förmådde Ehrnrooth, att ”dra tillbaka de skvadroner, som inte kunde få skydd i byarna. Att lämna dem kvar i bivackerna i den rådande hårda kölden vore detsamma som att meningslöst förinta dem.” [SA]

Efter Plevnas fall hade betydande styrkor frigjorts för storoffensiven mot Schipkapassets sega försvarare. Vid nyåret var förberedelserna avslutade och med kraft skred man till anfall. För att i så hög grad som möjligt binda turkarnas reservstyrkor beslöt tronföljaren i samråd med Radetzkij att låta XI armékåren företa demonstrativa framstötar på båda sidor om Osman-Bazar chaussén. Dessa operationer bidrog i hög grad till att avlänka turkarnas uppmärksamhet från den samtidigt igångsatta stormningen av Schipkapasset, vilket ryssarna erövrade den 10 januari.

Efter denna seger blev alla trupper, som stod norr om bergskedjan i östra Bulgarien, ställda under tronföljarens överbefäl, och deras främsta uppgift var att intaga Osman-Bazar och om möjligt samtidigt försöka nå Rasgrad för att slutligen i trakten av Schumla avskära järnvägsförbindelsen till Varna. Det föll på Ehrnrooths lott att intaga Osman-Bazar. Hans division var nu underställd IV armékårens befälhavare generallöjtnant Zotov, som varit Ehrnrooths detachementschef vid stormningen av berget Mesken-Duck i Kaukasien 1858.

På Zotovs order och under Ehrnrooths personliga befäl begynte den 22 januari hans kolonn rycka fram från Kesarevo längs Osman-Bazar chaussén. Krasovskijs regemente skulle samtidigt över Popovo tåga mot Osman-Bazar.

Framryckningen längs chaussén gick långsamt. ”Vägen är värre än någonsin på grund av leran och de många backarna. Flodövergångarna ter sig alldeles omöjliga för tungt artilleri, och jag vet ännu inte vad den av mig

utsände officeren anser om möjligheterna att överföra donbatteriet", skriver Ehrnrooth i en depesch till Krasovskij.

De turkiska förbanden var synnerligen talrika, men de drog sig vanligtvis tillbaka under natten, så att de sällan upphanns av de förföljande ryssarna.

Den 25 januari meddelade Ehrnrooth kårchefen, att han följande dag ämnade rycka in i Osman-Bazar. "På huvudchaussén finns det svårigheter endast på en sträcka av omkring 12 km, men för närvarande är dessa svårigheter oerhört stora, såväl till följd av flodövergångama som på grund av terrängen", rapporterade Ehrnrooth kl. 6 på morgonen den 26 januari och 12 timmar senare: "Jag anlände kl. 3 e.m. Avståndet till staden var omkring 25 km, alltså större än vad ortsbefolkningen meddelat. Vägen är chausséartad, belagd med stora vassa stenar, flodövergången ungefär 70 cm djup. Här rådde fullkomlig terror, då de turkiska styrkorna lämnade staden, bulgarerna vågade inte gå ut ur sina hus. Många blev skadade. Kyrkan, skolan, telegrafen, magasinen och andra hus hade antänts. Staden brann ännu, då jag tågade in i den. Nu är elden släckt. Hela den turkiska befolkningen med några få undantag är vid liv, bulgarerna tog emot oss som befriare. Jag inrättar här en lokal administration. Livsmedelsläget är ännu inte klarlagt, men det finns hopp om, att vi reder oss utan hjälptillförsel från armémagasinen." [SA]

Kriget närmade sig sitt slut. Turkarna retirerade längs hela linjen, förstörde vägar och broar, brände de städer och byar de övergav, spred i sin desperation fasa och förskräckelse där de gick fram, men de undvek omsorgsfullt varje stridskontakt med de segrande fiendestyrkoma, som långsamt och med de största svårigheter ryckte fram. Dagen efter intåget i Osman-Bazar bemäktigade sig Ehrnrooths trupper Rasgrad och följande dag intog de Eski-Dzjuma.

Redan den 15 januari hade de ryska förposterna vid Elena av en turkisk officer mottagit ett brev från Suleiman-Pascha, som i sin skrivelse föreslog att parlamentärer från båda sidorna fritt skulle få passera frontlinjen. Underhandlingar om ett vapenstillestånd fördes mellan överbefälhavaren Nikolaj Nikolajevitj och turkiska delegater. De resulterade i, att turkarna den 31 januari såg sig nödda och tvungna att underkasta sig de villkor ryssarna dikterade.

Ur de sparsamt efterlämnade dokumenten framgår, att XI divisionen efter vapenstilleståndet ockuperade Schumla distriktet i östra Bulgarien

och att distriktets civiladministration underställdes Ehrnrooth, som med sin stab slagit sig ned i Eski-Dzjuma.

Nu när stridshandlingarna var förbi, var tiden inne att granska divisionens ekonomiförvaltning under de gångna krigsmånadema. Tyvärr måste Ehrnrooth konstatera, att ”bokföringen inom Ricks regemente negligerats och att detta blivit ett kroniskt ont”. Till Rick skriver han därför i skarpa ordalag: ”För att få till stånd en varaktig och god ordning, utnämner jag major Krasilnikov, som är en pålitlig stabsofficer, till föreståndare för ekonomiavdelningen. Ni får inte underlåta att ge honom erforderligt stöd. Jag litar på Er energi, som jag aktar högt, och jag tror att den fullkomligt kommer att uppväga den tyvärr alltför ringa kunskap Ni äger i fråga om administrativa detaljer. Om emellertid major Krasilnikovs verksamhet – vilket jag för min del inte tror – skulle komma att leda till konflikter och förorsaka tråkigheter, som det står i Er makt att avvärja, kommer en underlåtenhet av Er i det hänseendet att ha de mest allvarliga följder.” [SA]

Det var dock lättare att återställa de uppluckrade ekonomiska rättsbegreppen inom armén än att bringa ordning i det upprivna och demoraliserade samhället. Bulgarernas egenhandsrätt gentemot deras turkiska landsmän antog former, som krävde ockupationsmyndigheternas raska ingripande. Det hände till exempel att en bulgar beslagtog 270 getter, som tillhörde en turkisk bonde, och sålde dem för egen räkning. En annan bulgar rekvirerade i den kejserliga ryska arméns namn stora mängder spannmål, som han sedan sålde och stoppade pengarna i sin egen ficka. När Ehrnrooth fick meddelandet om förbrytelserna, förklarade han, ”att ingen må inbilla sig, att jag inte skulle ha både för avsikt och anse det som min skyldighet att bestraffa dylikt röveri, men ingen kan dock fordra, att den ryska militärförvaltningen omedelbart skall kunna återställa ordningen i en trakt, där det vid arméns ankomst rådde en fullständig anarki”.

Efter två månaders effektivt organisationsarbete kunde Ehrnrooth överlåta Schumla distriktets administration åt den nyskapade bulgariska civilförvaltningen.

XI divisionens uppdrag i Bulgarien var slutfört, marschen mot Donau från Eski-Dzjuma anträddes den 1 april. Uppbrottet föregicks av sedvanliga

ceremonier, varvid divisionschefen fick mottaga en av stadens honoratiores undertecknad adress av följande ordalydelse:

> ”Under den förfärliga tid, då de turkiska rövarnas knivar utan förbarmande hängde över de kristnas huvuden, och då många av våra mödrar, barn, systrar och bröder blev offer för dessa knivar, uppenbarade sig likt skyddsänglar den stora Tsaren-Befriarens trupper, anförda av Ers Excellens, och räddade oss, som bor här i Eski-Dzjuma, från en säker död. Dessa trupper, som sedan stannade i staden, blev våra bästa vänner, bröder och försvarare. Därför tillåter vi oss att nu, då trupperna avtågar, bedja Ers Excellens mottaga vår uppriktiga och djupt kända tacksamhet. Denna vår tacksamhet är riktad såväl till Ers Excellens personligen som till Edra tappra trupper. Det är Ni som har räddat oss, våra familjer och vår egendom från en ofrånkomlig undergång”. [SA]

Under kriget kom Ehrnrooth att stå på sidan om händelsernas centrum, emedan XI infanteridivisionen tilldelats ett frontavsnitt där stridsverksamheten under ett halvt års tid praktiskt taget inskränkte sig till rekognosceringar och mindre skärmytslingar då och då. En del bedömare, bland dem Schweinitz, anser att storfurst Nikolaj Nikolajevitjs största misstag var, att han inte omedelbart efter övergången av Donau inledde en belägring av Rustjuk, utan i stället lät Gurkos armé överskrida Balkanbergen. Efter nederlagen vid Plevna och Stara-Zagora hade ryssarna inte längre krafter nog att inleda en offensiv mot fästningsfyrhörningen. Otvivelaktigt lät även Suleiman-Pascha ett gynnsamt tillfälle gå sig ur händerna, då han inte, omedelbart efter ryssarnas nederlag i juli, med de friska styrkor han förfogade över inom fästningsfyrhörningen inledde en offensiv mot det av XI divisionen svagt bemannade långa frontavsnittet vid Osman-Bazar. Då han några månader senare med framgång angrep Elena, förmådde han inte fullfölja sina planer – krigslyckan log redan då mot ryssarna. Då Ehrnrooth i början av 1878 inledde offensiven mot Osman-Bazar och bemäktigade sig hela sydvästra delen av fästningsfyrhörningen, var det turkiska motståndet i stort sett brutet. Ryssarnas svårigheter berodde enbart på vinterkölden och de svåra framkomstmöjligheterna.

Det var Dragomirov, som överskred Donau. Med ryska soldater och bulgariska frivilliga ledde Gurko det första bejublade tåget över Balkanbergen för att något senare, efter en hjältemodig kamp, lyckas bromsa upp den lavinartade reträtten.

Totleben med furst Carol som nominell befälhavare och med de förenade rysk-rumänska trupperna skördade lagrar vid Plevna, och Radetzkij bröt det sista sega turkiska motståndet på Schipka genom att spänna den rysk-bulgariska arméns krafter till det yttersta. Det är dessa män som för eftervärlden framstår som krigets hjältar.

I den vidlyftiga minnesskriften Сборник Военных Рассказов finnes inte en enda berättelse om XI divisionens officerare, soldater eller deras bedrifter. Däremot förtäljer en rad i den kronologiska matrikeln över krigshändelserna den 26 januari 1878, att Ген. Эрпрот занял Осман-Базар (gen. Erprott intog Osman-Bazar). [59] Likaså återfinns ingen av XI infanteridivisionens officerare i den sammanlagt 335 namn omfattande förteckningen över dekorerade ordensriddare av Georgskorset.

XI divisionen utanför Bukarests portar

XI divisionens förluster och umbäranden var ringa i förhållande till de truppförbands, som deltagit i de avgörande offensiverna. Detta förklarar måhända varför divisionen – sedan San-Stefanofreden definitivt avslutat krigshandlingarna och större ryska styrkor inte mera behövdes för ordningens upprätthållande i Bulgarien – utsågs att verkställa Alexander II:s nästa imperialistiska stordåd: bundsförvanten Rumäniens underkuvande. Att Ehrnrooth undgick att aktivt medverka i detta föga tacksamma företag, hade han helt att tacka Bismarck, Andrassy och Beaconsfield, vilka nu funnit tiden mogen att genom en gemensam aktion stävja de otyglade ryska expansionsplanerna.

Alla detaljer kring de ryska planerna är höljda i ett ogenomträngligt mörker. De anlitade källskrifterna60 har ytterst litet att förtälja, furst Carols anteckningar, utgivna under rubriken ”Aus den Leben König Karls von Rumänien”, avslöjar bara det som kom till hans personliga kännedom. Men dessa anteckningar vittnar samtidigt om, att han var fullständigt ovetande om de åtgärder, som de genom Rumänien hemtågande ryska arméerna verkligen höll på att vidtaga. En av Ehrnrooth uppbevarad order

och några cirkulär kompletterar och belyser emellertid de problem furst Carol och hans ministerpresident Joan Bratianu blev ställda inför, och dokumenten kommer därför att i sin helhet och i ordagrann översättning återges i det följande.

Rysslands förhållande till Rumänien hade sedan freden i Paris 1856, då vissa delar av Bessarabien tillerkändes Rumänien, varit korrekt men kyligt. Då därför frågan om en rysk genommarsch 1876 kom upp, anslog Gortjakov från första stunden en mycket skarp ton: ”Om Rumänien inte beviljar en oinskränkt genommarsch ser sig Ryssland tvunget att betrakta landet som en turkisk provins, som omedelbart kommer att besättas.” Bratianu besvarade hotelsen med diplomatisk slughet: ”Detta vore väl ändå en dålig början på ett fälttåg, vars syfte är att befria kristna bröder från de otrognas förtryck.” När det inte längre fanns några möjligheter att undvika ett rysk-turkiskt krig, blev Rumänien tvunget att sluta konventionen om fri rysk genommarsch genom landet. Det har redan tidigare framgått, att Ryssland vid krigets början med högmodig segervisshet avvisade erbjudan om den rumänska arméns medverkan i Bulgarien. Men efter Plevna katastrofen var ryssarna tvungna att bönfalla om all tillbudsstående hjälp.

Furst Carols ställning var inte avundsvärd. ”Mitt förhållande till kejsaren, som jag nästan dagligen råkar, och likaså till storfursten är det mest förtroliga man kan önska. Däremot är min ställning beträffande den ryska armén rätt brydsam. I stort sett är jag emellertid tillfredsställd med att allt hittills har avlöpt friktionsfritt. Totleben är en äkta tysk, med honom kan jag fritt och otvunget förhandla om alla militära angelägenheter. Han är mycket grundlig och bestämd och därför inte välsedd av vissa personer vid den ryska generalstaben, han har överhuvud många fiender.” Redan innan kriget var slut började hotande ovädersmoln visa sig på Rumäniens politiska himmel. ”Tidningarna sprider ut ett rykte om, att ryssarna vill återta de distrikt i Bessarabien, som genom fördraget i Paris införlivades med Rumänien. Jag kan inte tro detta, allra minst efter det att vi i ett kritiskt ögonblick gjort dem så stora tjänster”, skrev Carol den 14 januari 1878. Ryktet visade sig dessvärre vara sant, ty den 29 januari tillkännagavs officiellt, att tsaren sagt sig ha för avsikt att återta de rumänska provinserna i Bessarabien. I stället skulle Rumänien få deltalandet vid Donau och Dobrudscha ända till Kustendil. Då de ryska kraven blev kända,

utlöste de i alla samhällskretsar i Rumänien en känsla av besvikelse, blandad med hat. Vid folkrepresentationens sammanträde krävde talarna enstämmigt, att Ryssland, i enlighet med tidigare givna löften, borde respektera Rumäniens integritet. Genom de vänskapligt sinnade stormakternas förmedling försökte furst Carol få till stånd en tillfredsställande lösning på frågan, men Gortjakov insisterade obönhörligt på, att de ryska kraven var berättigade. ”Vilka argument Ni än anför, kan Ni inte modifiera vårt beslut, ty det är orubbligt. Ni står inför en politisk nödvändighet”, förklarade han. För varje vecka som gick skärpte Gortjakov tonen, och i mars befallde han det ryska sändebudet i Bukarest att meddela furst Carol: ”Om Rumäniens regering vägrar att erkänna fördraget om rysk etappväg till Bulgarien, kommer kejsaren, som redan är avogt stämd mot denna regering på grund av dess inställning till den bessarabiska frågan, att förlora tålamodet och låta den ryska armén ockupera landet och avväpna dess militär”.

Ett år tidigare lät det något annorlunda, när Alexander II vände sig till furst Carol: ”Samtidigt som jag nedkallar den gudomliga försynens välsignelse över våra trupper, är det måhända överflödigt att jag försäkrar Eder, att Rumänien kan räkna på Rysslands traditionella intresse och beständiga stöd.” I sin dagbok skrev furst Carol ett lika kort som stolt svar på Gortjakovs förolämpande hotelse: ”En armé, som vid Plevna kämpat inför kejsar Alexanders ögon, låter sig nog tillintetgöras men inte avväpnas.”

Stormakterna kunde inte undgå att märka vad Alexander II syftade till med sitt hotfulla uppträdande. Alluderande på den sjuttonårige Ludvig XIV:s förmenta yttrande i franska parlamentet: ”l’état c’est moi”, hade Bismarck hittills avfärdat frågan om nödvändigheten av en stor europeisk kongress för att lösa problemen på Balkanhalvön med ordleken: ”Le congrès c’est moi.” Nu såg han sig emellertid föranlåten att vid en riksdagsinterpellation försäkra, att han åtog sig att vid kongressen uppträda som en ”ärlig mäklare”. England förde ett skarpare språk. Dess ambassadör i Berlin förklarade för Bismarck, att ”antingen antar kongressen Englands villkor eller blir det krig”.

Dag från dag levde furst Carol i ovisshet om vad som tilldrog sig. Den 3 april fick han veta, att nya ryska trupper hade anlänt, den 8 att de bemäktigat sig strategiskt viktiga ställningar. Den 11 april anmälde sig helt

oväntat några ryska generaler hos honom och försäkrade, att de ryska divisionerna befann sig på hemväg. ”Man önskar fred och har nog av krig”, förklarade de. Men redan nästa dag tillkännagav den ryska militärledningen, att XI infanteridivisionen hade tågat in i landet. Samtidigt hade omotiverade och oanmälda truppkoncentrationer ägt rum på flera orter, och två kosackregementen hade ogenerat tågat genom Bukarest.

Bratianu befarade en ockupation av Bukarest och övertalade Carol att lämna staden och slå sig ned i Lilla Valakiet, där den rumänska armén låg förlagd. Bland de allvarstyngda anteckningar Carol vid denna tid skrev ned, har han inflickat en rad som – kanske omedvetet – återspeglar hans dystra sinnesstämning: ”Ute lägger sig yrsnön över den nyss utslagna vårliga prakten.” Skulle måhända också Rumäniens vårliga självständighet, som vunnits med så tunga offer, ödeläggas av de ohämmade storpolitiska snöstormarna?

Före sin avresa till Lilla Valakiet inbjöd furst Carol chefen för de i Rumänien förlagda ryska trupperna, general Drenteln och de ryska generaler som lydde under honom till en diné, i vilken också flera högre rumänska officerare deltog. I sitt bordstal uttalade Drenteln förhoppningen, att furst Carol ville stanna kvar i Bukarest. Furstens statsmannaförmåga, inte minst då det gällde att kompromissa, krävdes oundgängligen vid förhandlingarna mellan de ryska militärmyndigheterna och den rumänska regeringen. Sitt beslut att avresa motiverade furst Carol helt lugnt: ”Mitt soldathjärta drar mig till mina trupper.” För Ehrnrooth var det knappast lätt att finna ett lämpligt samtalsämne med de rumänska kollegerna – vidare munter var inte konversationen överhuvud – och att han under Drentelns bordstal kände sig rätt besvärad är högst antagligt. Kort förut hade han nämligen från Drenteln mottagit en lång skrivelse, vars innehåll illa rimmade med bulletinen om XI divisionens hemmarsch och de vackra skåltalen. Skrivelsen var en på ryska avfattad order, som lydde:

”Fullkomligt sekret

ÖVERBEFÄLHAVARENS STAB I arméns arriergarde
Avdelning
Den – – maj 1878
Nr 9

I staden Bukarest

Till befälhavaren för XI infanteridivisionen
generallöjtnant Ehrnrooth.

Första order
Eders Excellens utnämns till befälhavare för det truppförband, som anförtrotts uppdraget att intaga staden Bukarest.
Vid denna operation bör Ni ha som slutmål att intaga alla punkter, som utmärkts på bifogade tillkännagivande Littera A. I detta syfte kommenderas till Edert förfogande: den Eder anförtrodda XI infanteridivisionen med dess artilleri, XI Riga dragonregementet jämte reservbataljonerna nr 46 och nr 47, vilka står vid Bukarest.
Kommendören för bataljon nr 47 har fått order om att intaga Kotroceni och järnvägsstationen Tyrgovel, och bataljonen nr 46 har befallts att rycka ut för att intaga stationen Filaret och fängelset Vacaresci. Båda dessa bataljoners befälhavare har fått order att sända ordonnanser till Sintosti för att erhålla vidare order från Eder.
Riga dragonregemente har befallts att närma sig Bukarest och att invänta vidare order därom, för vederbörlig vidarebefordran i fall av behov, varvid respektive nummer antecknas på ordern.
Av de trupper, som anförtrotts Eder, bör Ni enligt förgottfinnande lämna ett truppförband för att stärka dessa stridstruppers nuvarande position.
Till Eder kännedom bifogas vidare: 1) proklamation och dekret om att staden förklaras i belägringstillstånd, 2) kopia av den order som getts krigsguvernören och 3) kopia av order givna åt befälhavarna för reservbataljonerna nr 46 och nr 47 samt 4) utkast till stadens intagning jämte två projekt. Eders Excellens befullmäktigas, att i den mån Ni under händelsernas gång finner nödigt göra ändringar i detta utkast. Dessutom tillsändes Eder som särskilt kolli proklamationen och dekreten angående stadens intagning och påbudet om belägringstillstånd, samtliga utskrivna på ryska, rumänska och franska samt i 40 exemplar på varje språk (inalles etthundratjugu exemplar av varje slag). Innehållet i dem bör kungöras sedan stridstrupperna tågat in i Bukarest.

Då Ni skrider till att utföra det uppdrag som ålagts Eder, bör Ni ha klart för Eder:
a) att Ni är skyldig att vidtaga de strängaste mått och steg för att upprätthålla ordningen bland stadens befolkning, varvid Ni dock inte bör använda vapen mot invånarna i annat fall, än om de gör väpnat motstånd. I händelse av ett sådant väpnat motstånd från folkets, milisens eller nationalgardets sida, sedan underkastelse avfordrats dem, bör Ni handla med största energi tills folkhopen helt kuvats. Varje följande försök, det må vara hur obetydligt som helst, som t.ex. att bygga barrikader, skjuta från fönster osv., bör energiskt kväsas i sin linda, b) att alla försök till våld, de må vara hur obetydliga som helst, eller försök till plundring och självtagen rätt från våra truppers sida genast bör stävjas och de skyldiga straffas på det strängaste. Sedan märiet och polisämbetet intagits av en dragonkunskaparavdelning, bör primaren och polischefen genast tillkallas för att fortsätta sin normala tjänstgöring vid de ämbetsverk, som underlyder dem. I fall detta lyckas och polismännen fortsätter att utöva de plikter, som åligger dem, bör militären underrättas så att den har kännedom därom och i samarbete med dessa ämbetsmän kan vägledas i sina handlingar i syfte att stöda de order de utfärdar och att tillåta dem att bära vapen.
För den händelse att polisen vägrar att under vår överhöghet visa sig aktiv, åligger det Eders Excellens att i samförstånd med militärguvernören i staden ordna om en krigspolisadministration. Denna order tillställes Eder till Eder personliga kännedom och för att Ni på förhand skall göra Eder förtrogen med de åtgärder som omnämnts i den. Dem bör Ni emellertid inte verkställa förrän Ni mottagit en speciell order, antingen med en stafett eller per telegraf. Ordern i fråga kommer att lyda såhär:
Till befälhavaren för XI divisionen general Ehrnrooth. Synnerligen skyndsamt. Fältdomstolens förhandlingar fördröjs emedan reservmedlemmarna inte infunnit sig. Skynda Eder att omedelbart sända dem.

Befälhavaren för trupperna
Generaladjutant Drenteln.” [SA]

Efter Carols avresa till Lilla Valakiet tilltog de ryska förberedelserna för Bukarests intagning i en omfattning, som inte kunde undgå att oroa den rumänska regeringen. För att visa sin goda vilja och samtidigt undvika en tillskärpning av läget avfattade rumänska regeringen en not som den sände till Petersburg. I skrivelsen erkände regeringen den i kraft varande konventionen om etappvägarna, men gav samtidigt uttryck för sin ängslan över att de ryska armérörelserna i landet i stället för att utgöra en ”marche transitoire” hade antagit formen av en ”installation quasi-permanent”. Regeringen ville också få besked om, varför XI infanteridivisionen sedan mera än en månad legat söderom Bukarest och av vilken anledning nya ryska trupper dagligen överskred gränserna både från Ryssland och från Bulgarien. För att blanda bort korten frågade de ryska generalerna i sin tur, varför den reguljära rumänska armén hade lämnat huvudstaden. Bratianu förklarade, att det var en naturlig följd av de ryska truppkoncentrationerna. Enträget bad han furst Carol att under inga omständigheter återvända, emedan han ansåg, att de ryska trupperna kring Bukarest innebar en oberäknelig fara både för landets suveränitet och furstens säkerhet. Att en dylik fara verkligen förelåg framgår av de förhållningsregler, som Ehrnrooth satt och studerade för att vara redo, då ”fältdomstolens förhandlingar” skulle börja. Han måste ju veta vilka mått och steg han borde vidtaga efter det staden intagits. Det på ryska och franska avfattade dokumentet med rubriken ”Dekret angående staden Bukarests belägringstillstånd” hade följande ordalydelse:

> ”Enligt order av Hans Excellens befälhavaren för de ryska trupperna i Rumänien delges invånarna i staden Bukarest nedanstående reglemente till kännedom.
> 1) Under den tid belägringstillståndet varar, underlyder alla i Bukarest funktionerande rumänska myndigheter stadens militärförvaltning.
> 2) Varje överträdelse av denna förordning hänskjuts till de ryska militärdomstolar, som funktionerar med stöd av den ryska militärstrafflagen.
> 3) Under hela den tid belägringstillstånd råder upphävs rätten att ordna sammankomster, rätten att bära vapen, pressfriheten, med undantag av vad stadens militärguvernör beviljar.

4) De stora politiska korporationernas sammankomster inställs tillsvidare.
5) Publika tillställningar, teaterföreställningar, konserter etc. får föranstaltas endast med begivande av ryska militärguvernören.
6) Alla skolor och publika läroinrättningar kan fortsätta med sin verksamhet med undantag av militärläroverken och universitetet, vilka hålls stängda tills nya föreskrifter utfärdas.
Stadens generalguvernör delger genom en förordning allmänheten, när dessa institutioner åter öppnas.
7) Milisen och alla enskilda, som innehar vapen, äger lämna dem i förvar i lokaler ad hoc anvisade av guvernören och inom den frist denne fastställt. Varje överträdelse av denna bestämmelse medför straffåtgärder i enlighet med den ryska militärstrafflagen.
8) Bärare av vapen av vad slag det vara må och särskilt dolda vapen såsom värjkäppar, dolkar, stridsklubbor, stiletter o.dyl. drabbas av krigslagarnas hela stränghet.
Varje väpnad handling mot militär- eller polismyndigheterna bestraffas som revolt och medför dödsstraff. Samma straff åtdömes innehavare av hemliga vapendepåer ävensom innehavare av lokaler där dessa depåer upptäckts.
9) Vapnen avlämnas på de platser militärmyndigheterna anger mot kvitto, utfärdat av speciella kommissarier, som utsetts av de ryska militärmyndigheterna. Mot detta kvitto återlämnas vapnen till innehavarna, när belägringstillståndet är upphävt. Personer, vilka på grund av force majeure inte personligen förmår fullgöra denna skyldighet, anmodas att omedelbart hos de ryska militärmyndigheterna förete en detaljerad specifikation över de vapen de äger samt överlämna dem åt de kommissarier, som i detta syfte sänds till den bostad som angetts av anmälaren.
10) Pressen anmodas att avstå från publicering av allt som angriper eller skymfar armén eller de ryska militärmyndigheterna. Minsta försök till uppvigling eller kränkande anspelningar, spridning av falska nyheter eller rykten liksom varje åtgärd som kan tänkas skada de kejserliga truppernas säkerhet eller den ryska förvaltningens kommissarier medför att tryckeriet omedelbart stängs och att redaktören, artikelförfattaren och föreståndaren för tryckeriet eller

litografianstalten, där påtalade skrivelser blivit tryckta, drabbas av militärlagens stränghet. Kolportage av böcker, tidningar och andra tryckalster förbjuds. Allmän försäljning av tryckalster tillåts endast i bokhandel eller bokstånd, som av ryska militärmyndigheterna erhållit tillstånd att idka denna näringsgren. Teckningar, gravyrer, karikatyrer etc. ävensom affischer och plakat får inte sättas upp utan tillstånd av de ryska militärmyndigheterna.
11) Vatje invånare är förpliktigad att utan motstånd underkasta sig av förhållandena föranledd rättslig undersökning. Denna bör ske i närvaro av en polistjänsteman eller en rumänsk gendarm. I brådskande fall och i frånvaro av en dylik tjänsteman kan grannar eller förbipasserande auktoriserade ryska tjänstemän tvingas ställa sig till förfogande i egenskap av vittnen ävensom att underteckna förhörsprotokollet.
12) De rumänska rätts- eller uppbördsmyndigheterna bevarar den rätt att anställa förhör, som enligt landets lag tillkommer dem, under förutsättning att denna rätt inte utnyttjas utan tillstånd och skriftligt begivande av de ryska militärmyndigheterna.
13) Alla civila administrations-, rätts- och uppbördsorgan fortsätter att utöva sin lagliga verksamhet, med beaktande av de av belägringstillståndet föranledda restriktionerna. Polisorganen underlyder helt och hållet de ryska militärmyndigheterna."

Den kungörelse, som vi skulle övertyga invånarna om att den kejserliga armén inte i någon ond avsikt tågade in i staden, föreligger i två versioner, såväl på ryska som på franska. Det förefaller, som om Drenteln inte varit säker på vilka locktoner, som bäst lämpade sig för rumänska öron.

"Invånare i Bukarest!
De politiska komplikationer som nyligen uppkommit föranleder den kejserliga ryska arméns trupper att temporärt ockupera staden Bukarest.
Generallöjtnant greve Olsufiev har utnämnts till militärguvernör och överste Tugenhold* till biträdande militär- guvernör i staden för hela den tid belägringstillståndet varar.

Den kejserliga armén tågar inte in som fiende. Disciplinen inom den är känd. Invånarna har intet att frukta, varken för sitt liv eller sin egendom. De anmodas att lugnt sköta sina åligganden, deras person och deras privata egendom står under de ryska militärkommendanternas beskydd.
De tidigare myndigheterna anmodas att fortsättningsvis omhänderha sina åligganden med beaktande av de restriktioner, som omnämns i förordningen angående belägringstillståndet.
Chefskommendören för de ryska trupperna i Rumänien
Hans Kejserliga Höghets generaladjutant
Drenteln
Bukarest den 1878"

** XI infanteridivisionens stabschef*

"Invånare i Bukarest!
De oroligheter, som nyligen helt oförmodat gjort sig gällande och som hotar huvudstadens säkerhet och de talrika förvaltningsorgan oeh depåer som är belägna där och som underlyder och tillhör den ryska armén, tvingar oss att med Kejserliga trupper besätta staden Bukarest.
De ryska trupperna tågar inte in som fiender. De drar sig tillbaka så snart de fyllt den uppgift som ålagts dem. De fredliga invånarna har intet att frukta av vår armékår. De anmodas att lugnt sköta sina åligganden, både deras person och deras privata egendom skyddas av de ryska militärkommendanterna.
Generallöjtnant greve Olsufiev har utnämnts till militärguvernör och stabsöverste Tugenhold till biträdande guvernör i staden, som för hela ockupationstiden har förklarats i belägringstillstånd.
De tidigare myndigheterna i staden uppmanas att fortsättningsvis omhänderha sina åligganden med beaktande av de restriktioner, som omnämns i förordningen angående belägringstillståndet.
Chefskommendören för de ryska trupperna i Rumänien
Hans Kejserliga Höghets generaladjutant
Drenteln
Bukarest den 1878".

Den till bristningsgränsen skärpta krisen fortsatte, ända tills furst Carol, efter en drygt tre veckors vistelse i Lilla Valakiet, helt oväntat återvände till Bukarest den 27 maj. Han överraskade stadens högsta societetskretsar med att samma kväll tillsammans med sin gemål, prinsessan Elisabeth, infinna sig på operan, där den belgiska sångerskan Desirée Artot de Padilla med sin sublima konst bedårade en utsökt publik. Följande dag avlät regeringen en protestnot med anledning av de ryska truppernas obehöriga uppehåll i landet. Förklaringen till denna plötsliga morskhet kan endast sökas däri, att Carol kommit till insikt om att han inte mera stod ensam mot den mäktige tsaren. Berlinkongressen var redan sammankallad, och allt talade för, att Ryssland inte för tillfället vågade inlåta sig på något våldsamt äventyr. Ryssarnas anklagelser började nu inskränka sig till att beskylla rumänerna för truppkoncentrationer. Då Carol för ryska sändebudet förklarade, att detta var en direkt följd av hotet om den rumänska arméns avväpnande, svarade sändebudet: ”C’est un mot malheureux, qui n’aurait jamais dû être prononcé.”*

** Det är ett farligt ord som aldrig borde ha blivit uttalat.*

Den 30 juni nåddes rumänerna av ett sorgebudskap från Berlin: kongressen hade tillerkänt Ryssland de bessarabiska provinserna. Rumänien hade fallit offer för stormakternas ränkspel. Genom att understöda de ryska kraven tillskansade sig Österrike-Ungern Bosnien och Herzegovina. Moraliskt innebar Berlinkongressens beslut en seger för furst Carol. Rumäniens suveränitet var säkerställd.

Samtidigt som de politiska svallvågorna i Berlin nådde sin höjdpunkt, hade de småningom ebbat ut i Rumänien. Lika hemligt som Ehrnrooth med sin division tågat mot Bukarests portar, lika hemligt tågade han därifrån. ”General Drenteln meddelade, att XI divisionen lämnat Rumänien”, antecknade Carol lakoniskt i sin dagbok den 19 juli. Därmed var det rysk-turkiska kriget definitivt avslutat för Ehrnrooths del. Inte ens en anteckning i sin meritlista fick han som belöning för sitt drygt tre månader långa rumänska mellanspel.

V Furst Alexanders krigsminister och rådgivare

Furstendömet Bulgarien tar form

Stillatigande, men med tillfredsställelse hade stormakterna hälsat utgången av den bulgariska frihetskampen. Man insåg äntligen, att frågan om de kristna balkanfolkens öde inte hade kunnat lösas på diplomatisk väg. Nu gällde det främst att skapa betingelser för en framtida säkrad fred på Balkan, att finna den grundval på vilken både det krossade ottomanska imperiet kunde återuppbyggas som en rent turkisk nationalstat och den befriade bulgariska nationen kunde basera ett självständigt Bulgarien.

De ljusa moln man redan trott sig se på den politiska himmeln över Balkan skingrades snart, då de villkor ryssarna genomdrivit i San-Stefano blev kända. Dag för dag blev det alltmera uppenbart, att turkarna tvingats till att in blanco underteckna ett fördrag, som i praktiken innebar, att vägen till Konstantinopel stod öppen för ryssarna, och att det endast var en tidsfråga, när turkarna skulle drivas bort från Europa och från Bosporens stränder. Det framgick också med största tydlighet, att ryssarna inte hade för avsikt att draga bort sina trupper från de ockuperade områdena, vilka så småningom skulle sammanfogas med det stora tsardömet.

En hotfull demonstration, företagen av den engelska flottan vid den turkiska kusten och ett allt tydligare hörbart sabelskrammel här och där i Europa, bragte småningom de mera ansvarsmedvetna statsmännen till insikt om, att tiden nu var mogen för ett raskt ingripande, om man ville avvärja den världsbrand, som tycktes vara hotfullt nära förestående.

Slutligen lyckades stormakterna enas om att vid en konferens upptaga till behandling balkanfrågan i hela dess omfattning. Tyskland åtog sig värdskapet och under järnkanslerns ordförandeskap samlades representanter för stormakterna och Turkiet den 3 juni 1878 i Radziwill-palatset vid Wilhelmstrasse i Berlin. Ryssland representerades av sin utrikesminister Gortjakov och sin ambassadör i London, Peter Schuvalov. Från första stund mötte de ett envist motstånd av engelsmännen Beaconsfield och Salisbury samt av den österrikiske statsmannen

Andrassy. Och Bismarcks sega påtryckning tvang de två ryssarna att bit för bit pruta av på eller helt och hållet avskriva de hårdaste fredsvillkoren och ödmjukt underkasta sig kongressens vilja.

Efter en månads förhandlingar i högsommarvärmen kunde kongressen enas om de slutliga fredsvillkoren. I stället för det panslavistiska Storbulgarien bestämdes, att det nya furstendömet, beläget mellan Donau och Balkanbergen, Svarta havet och Serbien, skulle omfatta 64 000 km2 och ha 1 850 000 invånare. Vidare fastslog kongressen Bulgariens förhållande till Ryssland och Turkiet och förständigade de ryska trupperna att inom nio månader lämna landet. Sydbulgarien skulle härefter tillhöra den turkiska intressesfären och gå under namn av Ostrumelien, så att invånarna där inte blev påminda om sin samhörighet med Bulgarien; benämningen Sydbulgarien ”kunde lik en fana uppväcka farliga önskningar”.

För panslavisterna, som räknat med att gränsen i söder skulle gå vid Egeiska havet och sålunda innesluta hela Rumelien och Macedonien, blev Berlinkongressens beslut en svidande besvikelse. Det rike panslavisterna sett i sina önskedrömmar hade från 164 000 km2 med 4,5 miljoner invånare reducerats med tre femtedelar. När äntligen den definitiva freden den 8 februari 1879 slutits, frågade sig den stora allmänheten i kejsardömet, om den bessarabiska provinsen och det turkiska krigsskadeståndet 300 miljoner rubel verkligen motsvarade förlusten av 172 000 man stupade och 500 miljoner rubel i krigskostnader.

De engelska delegaterna vid Berlinkongressen förstod däremot att tillskansa sitt imperium den bästa lotten. Till de övriga stormakternas häpnad och sina landsmäns stora glädje förkunnade Beaconsfield den 4 juni, att Storbritannien förpliktat sig att hädanefter garantera oavhängigheten av sultanens asiatiska besittningar. I gengäld hade Porten överlåtit Cypern till det brittiska världsväldet.*

** Under sin permission i Finland sommaren 1878 var Ehrnrooth inbjuden till ett större gästabud hos friherrinnan Mellin på Sannas gård. Adèle Ehrnrooth hade, värdinnan till ära, skrivit en spexartad fars över Berlinkongressen, och den framfördes av de yngre gästerna. ”Beaconsfield” yttrade, då han trädde in med ”drottning Victoria” under armen:*

”Här ser ni den, som sjungit bas i kören!
kongressens örn, den yppersta skrodören,
en angliserad jude med geni! -

Försvarligt högt min krökta näsa sitter,
på haven är jag kung med mina britter,
vi stifta lagar för Europa, vi!

Trots sura miner tar jag som bevillning
ön Cypern utan blod och ... människospilling
och säger ej så mycket ens som tack!
När ryssen, stackars narr, högg på i vädret
och slet sitt skinn - vi sleto blott munlädret
och brydde oss ej om att slåss med pack!"

Drottningen avbryter:

"Förlåt, Mylord - låt också mig få ordet!
Visst har ni suttit i Berlin vid bordet,

Rysslands nederlag vid Berlinkongressen gjorde bulgarerna nedstämda. Önskedrömmen om ett fritt och förenat Storbulgarien var dömd att förbli ouppfylld. De satte nu hela sin förtröstan till tsaren-befriaren, ty de var övertygade om att i honom finna ett säkert stöd och en sann välgörare.

Till civilguvernör i Bulgarien utsåg tsaren furst Dondukov-Korsakov, generaladjutant, stenrik och 59 år gammal. I enlighet med berlinkonventionen hade genom val utsetts representanter för en nationalförsamling, som ägde att fastställa statsförfattningen och utse en lämplig person till furstetronen.

I den traditionsrika staden Tirnovo sammanträdde nationalförsamlingen i medlet av februari 1879 och antog då en statsförfattning, som var den hittills mest liberala i Europa. Enligt denna blev Bulgarien ett furstendöme med ärftlig furstevärdighet. Varje medborgare som fyllt 20 år ägde rösträtt vid val av deputerade till nationalförsamlingen, sobranjen. För varje 10 000-tal invånare skulle en deputerad väljas. Vidare stadgades att en stor nationalförsamling, i vilken det dubbla antalet deputerade skulle inväljas, ägde sammanträda, då det gällde att fatta beslut angående en ändring av konstitutionen eller val av furste. Fullständig tros- och yttrandefrihet tillförsäkrades varje bulgarisk medborgare, oberoende av ras och härstamning. Också pressfriheten var fullständig, varje slag av censur var förbjuden. Det bulgariska folket, som sedan femhundra år levat under turkiskt förtryck hade nu, tack vare den enväldige tsaren, vunnit en frihet och en liberalism som man i Ryssland inte vågat drömma om. "Om

bulgarerna på basen av sin nya författning faktiskt eftersträvar bildning och verklig frihet, kan de snart nog se med medlidande ned på sina bröder i det stora tsarriket, där det inte finns medborgare utan endast viljelösa människohorder", skrev Neue Freie Presse hånfullt.

Nationalförsamlingens val av furste ägde rum den 29 april, på kejsarens födelsedag. Vid valförrättningen nämndes tre namn, nämligen prins Valdemar av Danmark, prins Heinrich von Reuss och den hessiske prinsen Alexander von Battenberg. Man visste, att kejsarens vilja var, att den sistnämnde skulle utses, och detta önskemål påpekade församlingens president uttryckligen. Redan i första omgången erhöll prins Alexander en överväldigande röstmajoritet, och när röstsedlarna efter den föreskrivna andra valomgången hade räknats, fann man att han erhållit samtliga röster.

I Österrike och England hälsade man med tillfredsställelse utgången av valet. Genom sin tidigare tjänstgöring i österrikiska armén var prinsens far välkänd i Wien, och det engelska kungahuset var nära befryndat med furstehuset Hessen. I Berlin visade man på officiellt håll föga intresse för utgången av furstevalet. Bismarck ansåg, att den tyska politiken hade mera bryderi än fördelar av tyska furstekronor i Orienten.

fast jag i korgen högsta hönset är.
Att jag ej syns vid statens roder ofta,
det kommer sig blott av den svarta kofta,
jag allt ännu som tröstlös änka bär.

Emellertid jag ber att få förklara
min mening: den har varit, är, skall vara
att följa salig man mins politik.
I England gäller än i dag hans lära:
Sig själv man närmast är, nationens ära
bör vara främst att bliva mäktig, rik.»

Furst Alexanders första regentar

Under femton månader var Casimir Ehrnrooth den förste furstens av Bulgarien förtrogne medarbetare och rådgivare. Hans verksamhet var så intimt förknippad med de politiska händelserna i landet, att en värdesättning av hans insatser kan komma i fråga endast om de blir belysta

från alla håll. Av såväl samtida hävdatecknare som senare tiders forskare har furst Alexanders regentskap bedömts mycket olika. Åsikterna pendlar mellan den mest hängivna beundran för hans person och de åtgärder han vidtog och det djupaste nedsvärtande av hans karaktär, parat med den mest hånfulla kritik av hans statsmannakonst. Utomordentligt rikhaltig är den litteratur, som behandlar detta tidsskede i Europas historia, och författarna kan uppdelas i ett otal kategorier, beroende på deras nationalitet och politiska åsikter. Bland de författare som umgåtts personligen med fursten och Ehrnrooth bör främst nämnas furstens förtrogne kabinettssekreterare A. F. Golovine, Ehrnrooths ministerkollega den tjeckiske slavisten Konstantin Jireček och furstehovets protestantiske pastor Adolph Koch. Särdeles värdefulla dokument är dåvarande engelske sändebudets i Sofia, Frank Lascelles', rapporter till engelske utrikesministern ävensom ryske krigsministern Miljutins nyligen offentliggjorda dagbok. Av samtida politiker som kritiserat den officiella politiken under furst Alexanders regenttid må främst nämnas Drandar, bulgarisk journalist, Hitrovo, rysk diplomat, Gopčevič serbisk och Matvjejev rysk författare. Av senare utkomna historiska verk, som behandlar detta tidsskede, har de mest betydelsefulla skrivits av den bulgariske historikern Simeon Radev, österrikaren Alois Hajek och den sovjetiske författaren S. Skazkin.

Prins Alexander av Battenberg var född den 5 april 1857 som nästäldste son till prins Alexander av Hessen, vars syster Maria var Alexander II:s gemål. På grund av sin nära släktskap med det ryska kejsarhuset och sin på mödernet slaviska härstamning hade den blivande fursten tidigt visat intresse för de slaviska folkens historia. Hänförd av bulgarernas frihetskamp anmälde han sig som frivillig i ryska armén. Han deltog vid Sistovo i övergången av Donau, han var med om intagningen av Tirnovo och de svåra striderna vid Stara-Zagora. Vid erövringen av Plevna tjänstgjorde han vid ett rumänskt detachement, som lydde under furst Carol av Rumänien. Senare anslöt han sig till de trupper, som överskred Schipkapasset och följde med dem till San-Stefano. Med stor sannolikhet hade Alexander II redan vid ett tidigt skede fattat sitt beslut beträffande den bulgariska regentfrågan. Och genom att beredvilligt taga emot den bulgariska furstekronan tillmötesgick den unge prinsen av Battenberg sin avgudade tsaronkels önskemål. Helt omedveten om de svårigheter den

ultraliberala statsförfattningen skulle komma att bereda honom, kunde han knappast ha varit. Och han torde näppeligen ha väntat sig ett hovliv, som var lika idylliskt och romantiskt som det, vilket florerade i de dåtida tyska delstaterna.

Så värst väl förberedd för det svåra värv, som väntade honom, var den 22-årige ”Sandro” knappast. Men tack vare sitt ärliga och oförskräckta uppträdande, sin sällsynt ståtliga hållning och sitt påfallande fördelaktiga yttre, blev han snart avhållen i vida kretsar av det bulgariska folket. Utom sitt modersmål, tyska, behärskade han flytande franska samt i någon mån engelska och italienska. Ryska och bulgariska var totalt främmande för honom. Han lärde sig visserligen småningom bulgariska, men hans uttal förblev dåligt. Trots sin goda uppfostran saknade han allmänbildning, och hans intresse för allt som hörde samman med en sådan var så ringa, att de populära vecko- och månadstidskrifterna mer än väl förmådde släcka hans kunskapstörst. På lediga stunder kunde han sitta vid pianot och spela enkla melodier eller potpurrier.

En skiss av detta slag av furst Alexander är signerad av dem bland hans samtida levnadstecknare, som stått honom personligen nära. En direkt motsatt bild av honom ger däremot Drandar och Gopčevič – också de samtida med honom. I färgstarka ord målar de hans drag och karaktär: ”Under en förvillande mask av oförarglighet döljer fursten slughet, envishet och högmod. Med honom kan man inte föra en allvarlig konversation, för han intresserar sig enbart för hästar, hundar och andra nobla passioner, karaktäristiska för preussiska lantjunkare. Förnäma adliga personer bemöter han med jovialisk vänlighet, men vanliga dödliga hugnar han med ett nedlåtande ögonkast.” Några korn av sanning kan man självfallet finna också i denna dräpande karaktäristik.

Prins Alexander befann sig i Berlin, när han fick meddelande om utgången av furstevalet. Han skyndade sig att omedelbart uppvakta sin kejserlige onkel, som för tillfället uppehöll sig i Livadia med sin familj och Miljutin. Alexander II höll för sin nevö en välkomstmiddag vid vilken han befordrade honom till rysk general. Från Varna anlände en sexmannadeputation, som framförde det bulgariska folkets hyllning till den nyvalde regenten. Miljutin annoterar i sin dagbok, hur ledigt och taktfullt deputationens medlemmar – bland dem en bonde i nationaldräkt – förstod att skicka sig. Men han avslöjar inte vilket intryck han fick av den

unge fursten. Furst Alexander ägde ingen personlig förmögenhet, något som var ytterst fatalt för en regent i 1880-talets Europa. Hans storsinte onkel försökte emellertid i någon mån hjälpa upp situationen genom att som ”kröningsgåva” skänka honom 1 miljon rubel i guld. Efter besöket i Livadia gjorde fursten hövlighetsvisiter hos de europeiska stormakternas monarker och ledande statsmän. De förras lyckönskningar och förhoppningar om framgång och ära för honom mildrade måhända de känslor av misströstan Bismarcks föga uppmuntrande och om intet gott siande orakelmässiga ord uppväckte. ”Le féroce prince – sans rire” sade nämligen kallt och ironiskt till sin unge ståndsbroder: ”Visst bör ni acceptera den krona, som nu bjuds er. Det kan för er bli ett angenämt minne att ha varit härskare över Bulgarien.” Till sist uppvaktade fursten sultanen i Konstantinopel, varpå han med ångbåt anträdde färden till sitt furstendöme och landsteg i Varna den 6 juli 1879.

Kröningen försiggick i den gamla huvudstaden Tirnovo, och massor av människor hade infunnit sig för att bevista högtidligheterna. Men de ryska agenterna hade ordnat det så skickligt, att både mottagningen och festligheterna blev ett fullständigt fiasko. I stället blev färden genom landsbygden till landets nya huvudstad ett enda triumftåg. När fursten hade anlänt till Sofia, fick han nöja sig med att logera i två rum i den förfallna ”konaken”, som något decennium tidigare hade uppförts för den turkiska paschan-ståthållaren. Tunnor och byttor lite varstans på golven förrådde att taket läckte, och de tarvliga möblerna och simpla inventarierna förmådde ingalunda förläna salarna en slottslik prägel. Följande år påbörjades en grundlig reparation, men den hann inte avslutas under Ehrnrooths vistelse i Sofia. Fursten var tvungen att hålla till godo med en sexrums villa, benämnd ”Petit Palais”.

Så snart mottagningsceremonierna var undanstökade, fick fursten lov att på allvar ta itu med sitt furstendömes administrativa angelägenheter. När bulgarerna nu efter i det närmaste fem seklers turkiskt förtryck uppnått den efterlängtade friheten, hägrade för alla sanna patrioter hoppet om ett lyckligt, självständigt rike. Men den enighet, som fötts under frihetskampen, hade redan fått ge rum för de mest hätska politiska motsättningar. Klyftan mellan två ideologiska stridslinjer, den konservativa och den liberala, blev dag för dag allt djupare. Båda strävade visserligen mot samma högpatriotiska och nationella mål, och båda

omfattade lika helhjärtat den storbulgariska önskedröm, som grusats genom Berlinkongressens beslut. De skarpa meningsskiljaktigheterna hade emellertid sina rötter i två olika världsåskådningar. De konservativa politikerna riktade sina blickar mot det civiliserade Västeuropa och det monarkistiska Ryssland, medan de liberala fann sina ideal antingen hos de ryska panslavisterna eller hos de revolutionära. Men förutom av dessa inre motsättningar störds den politiska atmosfären av panslavisternas målmedvetna, hemliga mullvadsarbete. Bakom kulisserna ledde Dondukov-Korsakov oppositionen mot fursten och de kretsar, som stödde honom. Vid de överdådiga banketter han höll för sina trogna, blottade han mången gång vid glasets rand sina åsikter och innersta tankar. ”Bulgarien kräver en järnhand i sammetshandske”, var hans slagord i ryska kretsar. Den bulgariska oppositionen tröstade han med: ”Jag har lagt ut mina minor på ett sådant sätt, att den tyske prinsen inte kommer att regera ens ett halvt år.”

Statsförfattningen innehöll bestämmelse om sex ministerier. Med undantag för krigsministerposten besatte fursten ministerposterna med bulgarer av utpräglad konservativ partifärg. Tsarens sändebud i Sofia, Davidov, som var en häftig motståndare till panslavisterna, hade låtit fursten förstå, att en liberal ministär med den ultraliberala statsförfattningen som stöd skulle måhända alltför påfallande bryta av mot den ryska tsarregeringen. Enligt kejsarens önskan var fursten tvungen att besätta krigsministerposten med general Parenzov, en meningsfrände till Dondukov-Korsakov. Denne blev främst känd för sina ohejdade dryckesvanor och sin öppet visade ringaktning för fursten.

Från första stund stod nationalförsamlingen i opposition mot regeringen, inom vilken samarbetet minsann inte förlöpte utan slitningar. Under sådana förhållanden var det uppenbart, att varken regeringen eller nationalförsamlingen kunde uträtta något anmärkningsvärt. Den enda utvägen ur återvändsgränden var att utlysa nyval till den 30 september 1879.

Den hjälplöse fursten hade inte lätt att lotsa sitt statsskepp mellan alla blindskär. Knappt tre månader hade förflutit sedan furst Alexander anlänt till Sofia. Under jubel hade det hänförda folket hälsat honom med orden: ”Framåt, folket är med dig!” Var det fursten, ministrarna eller de folkvalda,

som bar skulden till att detta spontant uttalade löfte på så kort tid hade kommit på skam? Frågan kan i korthet besvaras så här:

Furst Alexanders strävan gick ut på att efter bästa förmåga handla opartiskt och ställa sig över partierna. Men han kunde inte undgå att taga intryck och bli påverkad av sin närmaste omgivning, som bestod av språkkunniga och bildade bulgarer, ryssar och tyskar, samtliga med konservativt tänkesätt. Därigenom utsatte han sig för faran att bli fjärmad från dem, som tänkte annorlunda och att förbli okunnig i fråga om oppositionens planer och förehavanden. Hans klena kunskap i det bulgariska språket – vid den här tiden i det närmaste obefintlig – var väl en av huvudorsakerna till de svårigheter han hade att kämpa mot, om han ville upprätthålla en verklig auktoritet. Furstens redbare sekreterare, Stoilov, var en utpräglat konservativ partiman. De liberala var underkunniga om, att Stoilov höll sitt parti noggrant underrättat om allt som skedde och beslöts vid furstens konferenser, och det gav liberalerna anledning att stämpla också fursten som en utpräglad konservativ partiman. Gopčevič gör gällande, att Stoilov genom sin intelligens och sina språkkunskaper med tiden vann ett så stort inflytande över fursten, att han helt behärskade denne. De konservativa ministrarna utnyttjade ofta sin maktställning till att främja sina partiintressen. Men till en viss grad var fursten på grund av sitt oförstånd och sin avsaknad av politisk smidighet orsaken till det kaotiska läget. Redan nu kunde man skönja, hur reservationslöst han omhuldade den åsikt hans far och hans tyska rådgivare samt vissa konservativa politiker förfäktade, nämligen den, att den liberala statsförfattningen var upphovet till allt det onda. Därför måste den omintetgöras, och kunde detta inte ske på fredlig väg, var en statskupp den enda utvägen. Fursten lade öppet fram sina bekymmer såväl för sina vänner som för sina fiender. Han bad dem om råd, något som enbart var ägnat att öka hans villrådighet. Alexander II och Miljutin kunde inte undgå att ur Davidovs och den hos fursten ackrediterade ryske militärattachén Schepelevs rapporter utläsa, att ”oroväckande politiska komplikationer började skönjas i det nyfödda furstendömet”.

När den nyvalda sobranjen – den första som valts enligt statsförfattningen – sammanträdde den 15 oktober, hade styrkeförhållandet mellan partierna ytterligare förskjutits till förmån för liberalerna. Mot 140 liberaler stod 30 konservativa. Till en stor del berodde

detta på landsbefolkningens okunnighet om det nya valsystemet och på det medvetna valfusk en del liberala tjänstemän och de till landsorten utsända agitatorerna hade gjort sig skyldiga till.

Fursten öppnade den nya sobranjen med ett trontal på bulgariska, i vilket han fast och energiskt anmodade de folkvalda att äntligen slutbehandla de 17 lagförslag, som den konservativa regeringen hade förberett. Men liberalerna, medvetna om sin styrka, motsatte sig allt som kunde tänkas stöda den konservativa politiken. Till och med en så oväsentlig fråga som den titel fursten borde tilltalas med föranledde de häftigaste diskussioner och de stormigaste uppträden. Medveten om sin höga härstamning samt på grund av ungdomlig oeftertänksamhet och överdriven bördsstolthet fordrade fursten, att den titel som enligt statsförfattningen tillkom honom, nämligen ”svetlost” (på tyska Durchlaucht, på franska duc) skulle utbytas mot den enligt rangskalan betydligt högre titeln ”visotjestvo” (tyska Hoheit, fr. Altesse). Den konservativa regeringen kämpade tappert för furstens krav och betraktade propositionen som en förtroendefråga. Med överväldigande majoritet förkastades propositionen, vilket kom denna, enligt nutida begrepp löjliga tvist, att bli den lätta stöt, som var tillräcklig för att stjälpa det fria furstendömets första regering.

Fursten gjorde ett sista förtvivlat försök att åstadkomma ett framgångsrikt samarbete mellan regeringen och sobranjen, då han erbjöd konseljpresidentposten och två ministerportföljer åt liberalerna. Men i gengäld fordrade han, att titelpropositionen godkändes. Hånfullt avvisade liberalerna kompromissförslaget. De insisterade på att få besätta samtliga ministerposter utan några som helst förpliktelser. På inrådan av Stoilov och deprimerad som han var, beslöt fursten ånyo utnyttja det föga effektiva vapen statsförfattningen lagt i hans hand, dvs. att upplösa sobranjen, varpå han gav biskop Kliment i uppdrag att bilda en ny regering. Av sina samtida tecknas Kliment som en hållningslös streber men också som en god talare i besittning av en inte obetydlig bildning.

Splittringen i landet blev allt mera skönjbar, och läget blev ytterligare förvirrat genom att den ryska politiken fördes på två från varandra vitt skilda linjer. Parenzov, som hade Dondukov-Korsakov bakom ryggen, fortsatte ohejdat att undergräva furstens prestige. Däremot ansåg det ryske sändebudet Davidov som sin huvuduppgift att hjälpa och stöda fursten, styvt hålla fast vid den monarkistiska principen och samtidigt

upprätthålla goda förbindelser med stormakternas sändebud i Sofia. Ur Miljutins dagbok för den 28 november framgår otvetydigt vilken försiktig inställning kejsaren och den ryska regeringen hade till den bulgariska frågan. På inga villkor ville de väcka till liv Berlinkongressens trätofrågor. ”Av vår regering har Furst Alexander fått det goda rådet, att hålla sig på laglig grund.” Men den ryska misstänksamheten gentemot stormakterna hade förblivit orubbad: ”De utländska sändebuden, och särskilt det österrikiska, försöker uppegga den unge, oerfarne fursten till en coup d’état, i syfte att upplösa sobranjen och till och med avskaffa konstitutionen.”

Biskop Kliment, som erhöll uppdraget att bilda en ny regering, löste problemet mycket enkelt. Han fördelade nämligen de sex bulgariska ministerportföljerna på sig själv och två av de tidigare ministrarna. Liberalerna välkomnade med starkt misstroende den stympade ministären, som de föraktfullt gav öknamnet ”den heliga treenigheten”.

Furstens beslut att upplösa sobranjen och att till regering utse Kliments sällsamma triumvirat väckte den största oro inom de ledande kretsarna i Petersburg. Och denna oro minskades sannerligen inte, då man nästan samtidigt erfor, att svåra förvecklingar uppstått mellan de kejserliga förtroendemännen i Sofia på grund av furstens allt mera öppet visade krav på en förändring av konstitutionen. Miljutin lät tillkalla Schepelev för att av honom personligen få sakliga och riktiga informationer. Kort och koncist har han i sin dagbok antecknat, vad han inhämtade under samtalet och konferenserna:

”Jag inbjöd vår militärattaché i Sofia, Schepelev, till middag. Från furst Alexander hade han med sig ett brev till kejsaren och till mig två brev från Parenzov. I breven till mig talas det om de svårigheter och sammanstötningar, som på senaste tiden ägt rum i det unga furstendömet. Vid sidan av de parlamentariska svårigheterna och förvecklingarna råder det oenighet mellan fursten och hans krigsminister. Dessutom är Davidov och Schepelev av olika åsikt. Den förre, trogen sin roll som diplomat, understöder furstens böjelse för autokrati, och i samråd med de utländska diplomaterna, speciellt de österrikiska, har han till och med uppmanat den unge och oerfarne fursten att upplösa sobranjen. I motsats till detta försöker Schepelev i samråd med Parenzov att avråda fursten från varje konstitutionsfientlig verksamhet; de har avrått honom från att låta sitt

namn förknippas med vare sig det ena eller det andra partiet och att inte frukta de s.k. liberalerna eller radikalerna.

De diplomatiska intrigerna och furstens egen tyska inställning tog dock överhand. Han upplöste sobranjen. Men detta var inte allt. Under påtryckning av Davidov beslöt han genomdriva en verklig statskupp. Men på vilket sätt skulle detta ske? Jo, fursten borde omedelbart bege sig till Petersburg och därifrån till Bulgarien utfärda ett manifest om upphävandet av konstitutionen! Kan man tänka sig något mera absurt – i synnerhet av en rysk diplomat? Efter min föredragning konfererade vi med utrikesminister Giers om förhållandena i Bulgarien. Kejsaren läste upp furst Alexanders brev och Giers' brev från Davidov. Fastän Giers själv lade märke till motsägelserna och inkonsekvenserna i Davidovs åsikter, kunde han ändå inte låta bli att i någon mån influeras av Davidov, och han var synnerligen färdig att understöda furst Alexanders planer på en våldsam åtgärd, dvs. en coup d'état. Jag förfäktade däremot ivrigt nödvändigheten av att stå på laglig grund. Min åsikt segrade. Kejsaren gav befallning om att till den bulgariske fursten skulle avsändas ett brev, som rådde denne att handla i enlighet med konstitutionen. Om ändringar i konstitutionen verkligen var av nöden, borde de genomföras på laglig väg, dvs. genom sobranjens beslut."

Ovanstående anteckning av Miljutin är införd i hans dagbok den 23 december och fyra dagar senare, dvs. den 27 december annoterar han:

"Efter min föredragning åhörde jag Giers' rapport angående det av utrikesministeriet avfattade förslaget till svarsbrev, som kejsaren skulle avlåta till den bulgariske prinsen. Prinsen uppmanades att handla lagenligt utan att företa någon statskupp, trots att den unge prinsens far i ett brev till kejsaren hade uttalat en motsatt åsikt. Kejsaren signerade det föreslagna svaret och gav Schepelev order att göra sig i ordning för återresan till Sofia. När Davidov av telegrammen får veta i vilken anda svaret avfattats, torde han av förklarliga skäl inte kunna kvarstå som Rysslands representant i Sofia; till en början beslöts dock att han skulle beviljas tjänstledighet. Kumani kommenderades från Paris för att överta hans befattning."

Miljutins korta anteckningar, som publicerats 70 år efter det de skrivits ned, avslöjar intressanta omständigheter och fakta som varit okända för tidigare forskare. Hans dagbok utgör otvivelaktigt det källmaterial, som

mest autentiskt skildrar de underhandlingar och konferenser, vid vilka Ehrnrooths utnämning dryftades.

En närmare utredning av orsakerna till den oenighet, som hade uppkommit genom den olikartade uppfattningen om riktlinjerna för den bulgariska framtidspolitiken, faller utom ramen för denna levnadsteckning. Men i stora drag kan det viktigaste, nämligen det förhållande i vilket de olika åsiktsgrupperna stod till varandra, utläsas ur den schematiska figuren nedan. Pilarna är riktade åt det håll, från vilket respektive person eller politiska intressegrupp trodde sig finna stöd eller få sina planer och önskemål framförda till den högsta instansen, dvs. Alexander II. Förenande band mellan den vänstra och den högra gruppen finns praktiskt taget endast på rysk ministernivå. Samtliga pilar når slutligen kejsaren, som i stället för att skänka råd och stöd kunde använda sig av sin makt och tvinga sina undersåtar till ovillkorlig lydnad. Men den levnadströtte monarken saknade nödig kraft att på vänstra sidan stävja panslavisternas egenmäktiga politiska aktivitet och att på högra sidan tillhålla fursten att handla i enlighet med konstitutionen och avhålla sig från varje politiskt vågspel – så tilltrasslad var den politiska ekvationen, då Casimir Ehrnrooths namn började framträda i det unga furstendömets historia.

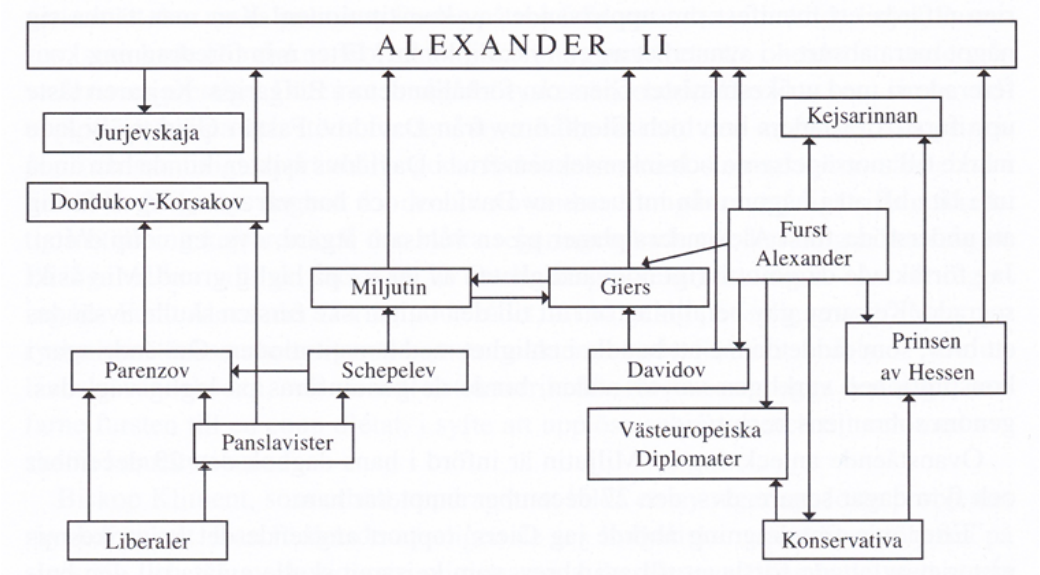

Casimir Ehrnrooth krigsminister i Bulgarien

Kliments regering utlyste nyval till den 2 februari 1880. Som väntat var resulterade valet i samma överväldigande majoritet för liberalerna som gången förut. Valfusk torde också nu ha förekommit, men den ringa sympati de konservativa kandidaterna hade lyckats förvärva bland väljarna måste åtminstone delvis tillskrivas den intoleranta politik de bedrivit mot sina motståndare.

Vid månadsskiftet februari-mars 1880 inföll 25-årsdagen av Alexander II:s tronbestigning, en tilldragelse som med stora festligheter skulle firas i Petersburg. Fursten fick därigenom ett efterlängtat tillfälle att besöka sin onkel för att med honom diskutera sina svårigheter.

Furstens maktlöshet under de sju månader han suttit på tronen hade inte varit ägnad att stärka Västeuropas förhoppningar på en lycklig framtid för det hårt prövade Bulgarien. ”Bulgarerna har lugnt sett sin förste furste komma och de tycks lika lugnt se honom ge sig i väg. Om han blir borta för alltid, kommer inte några större bekymmer att nämnvärt trycka deras sinnen”, lydde Neue Freie Presse’s cyniska kommentar till furstens petersburgsresa.

Miljutin antecknar den 14 februari 1880 i sin dagbok: ”De brev jag har fått av Schepelev och Parenzov har gett mig en förkänsla av, att fursten kommer hit i avsikt att övertyga kejsaren om nödvändigheten av ett upphävande av konstitutionen. Samtidigt kommer han att anhålla om, att Parenzov avlägsnas och ersätts med en annan person. I dag återupptogs frågan om divergenserna i åsikt mellan våra diplomatiska och militära representanter i Sofia. Giers försöker självfallet försvara Davidov. Kejsaren beslöt dock att vi tre, dvs. Giers, furst Dondukov och jag skulle samlas till en rådplägning angående den bulgariska frågan. Och redan i dag hade vi före middagen en konferens hemma hos mig. Furst Dondukov bevisade ivrigt för Giers hur ensidiga Davidovs åsikter var, och hur farliga följderna av en våldsam omvälvning kunde bli för vårt inflytande i Bulgarien. Att fråntaga Bulgarien den politiska ordning, som skänkts landet under ryskt beskydd, vore att ge en trumf på hand åt österrikarna och andra fiender till oss och den slaviska världen.”

Tsarens jubileum skulle äga rum den 2 mars. En del av de inbjudna höga gästerna anlände redan ett par veckor tidigare. Furstens far, prins Alexander av Flessen, kom till Petersburg den 17 februari. Tåget som förde honom dit ångade emellertid in på stationen först kl. sex på eftermiddagen,

vilket var en något senare tidpunkt än den han tänkt sig och meddelat vederbörande om. Kejsaren var förargad över förseningen, något som han inte brydde sig om att dölja, då han på slottstrappan tog emot sin svåger och sedan ledsagade honom genom den stora paradhallen till de rum, som ställts till hans förfogande. De två höga herrarna följdes av den kejserliga familjen och av furst Alexander, som hade anlänt föregående dag. Plötsligt skakades palatset i sina grundvalar av en öronbedövande explosion, som kunde förliknas vid en jordbävning. En tidsinställd bomb hade försåtligt placerats i högvakten, som låg rakt under festmatsalen. Hela matsalen med det festligt dukade bordet demolerades fullständigt. Också furstens sovrum förstördes totalt. Attentatet dämpade i någon mån programmet för de officiella jubileumsfestligheterna, men det lyckades inte lägga någon nämnvärd sordin på hovkretsarnas och de inbjudna gästernas feststämning. På grund av attentatet skärptes övervakningen av nihilisterna ytterligare, och de domar som fälldes över de ertappade var skoningslösa. Loris-Melikov – ”en slug armenier, hal som en ål” – utsågs till högste polischef med diktatoriska fullmakter. Med oro emotsåg Västeuropa utvecklingen i Ryssland. Och Neue Freie Presse skrev: ”Den nyutnämnde diktatorn kan utfärda dödsdomar, han kan avfolka Ryssland och låta Sibirien översvämmas av oändliga skaror deporterade. Måste en härskarepok, som begynte med livegenskapens avskaffande, avslutas med ett allas krig mot alla? Det är i sanning bedrövligt, när ett regentjubileum förmår uppväcka reflexioner av detta slag.”

Då furst Alexander anlände till Petersburg uttalade han en önskan att få överlägga med ministerrådet, innan de bulgariska frågorna upptogs till behandling vid den kejserliga föredragningen. Miljutin kallade omedelbart till sig Giers, Dondukov- Korsakov och Schepelev – detta hände några timmar före bombattentatet – för att med dem fastställa principerna för de förestående rådplägningarna med fursten. Också nu gick åsikterna isär. ”Måste igen disputera med Giers, som inte kan frigöra sig från Davidovs falska synpunkter”, antecknar Miljutin i sin dagbok, då han vid tiotiden på kvällen hade kommit hem från ”villervallan” i Vinterpalatset. Och han fortsätter: ”Giers anser, att det är tillräckligt att för fursten upprepa det råd han tidigare fått, nämligen att hålla sig på laglig grund. Vi andra tre har försökt bevisa, att en sådan där allmän fras inte i praktiken fastslår någonting bestämt. Den unge fursten måste gå i ledband, man måste

absolut hindra honom från att företaga sig något, som är farligt och ofördelaktigt för oss. Efter långa och ivriga diskussioner beslöts, att Giers skulle sammanträffa med furst Alexander och utfråga denne om de förslag och önskemål han ämnade framlägga i Petersburg. Därefter kunde man resonera om, i vilken anda framställningen till kejsaren skulle avfattas."

När jubileumsgästerna äntligen hade rest, fick fursten tillfälle att med Miljutin personligen dryfta de två frågor, som låg honom speciellt om hjärtat "och som han senare önskade framlägga för kejsaren". Måhända förrådde inte Miljutins minspel vad han innerst inne tänkte om den riksviktiga fråga som här benämnes "primo", men frågan "secundo" uppväckte förmodligen hos den erfarne statsmannen dubier om, huruvida det var så alldeles lätt att i Petersburg bilda sig en riktig uppfattning om det politiska läget i det avlägset belägna unga furstendömet, och om det trots allt var klokast att inte enbart låna sitt öra åt Parenzov och Dondukov-Korsakov, utan även beakta de synpunkter som Giers och Davidov förfäktade. De två frågor som vållade Miljutin huvudbry, har han infört i sin dagbok:

"Primo: att fursten inom militärväsendet hemma i Bulgarien liksom också hos oss i Ryssland fortfarande tituleras Durchlaucht, då alla andra länders diplomater, de ryska inte undantagna, tilldelar honom titeln Ers Höghet. Fursten bönfaller mig om att avlägsna denna anomali och att framlägga hans anhållan för kejsaren.

Secundo: Fursten klagade bittert över sin krigsminister och förklarade, att han ansåg det omöjligt att längre hålla honom kvar på denna post. Om allt vad furst Alexander berättade håller streck, måste jag ge honom rätt och anse Parenzov vara en högst taktlös och partisk man. Fursten är ung och har inte stort tålamod, och hans ställning bland tvistande partier hos ett outvecklat folk, som han kallats att regera över, är verkligen svår. Jag försökte så gott jag kunde förmå fursten att förhålla sig avvaktande, och jag rådde honom att tålmodigt genomlida denna epok av jäsning i ett land, som efter seklers träldom äntligen börjat leva sitt eget liv. Men den unge fursten har sitt huvud för sig. Han vill gå bröstgänges till väga och hotar att nedlägga kronan i fall han misslyckas."

Så förgick åter två veckor, utan att någon som helst lösning av det bulgariska problemet kunde skönjas. Kejsarens obeslutsamhet och hans rädsla för att tvingas att avgöra en tvist mellan hans främsta

förtroendemän och hans djupt avhållne frände på grund av vissa krav, som den sistnämnde så envist insisterade på, var grundorsaken till att kejsaren sköt upp tiden för ett avgörande.

Prinsens av Hessen månadslånga vistelse i Petersburg var inte ägnad att dämpa furstens otålighet och misstroende. Helhjärtat omfattade han och underblåste sin sons överdrivna krav på större maktbefogenheter och uppvaktade ständigt Miljutin och Giers med enträgna böner om deras stöd för sonen. Några dagar före prinsens avresa anordnade kejsaren en intim avskedsmiddag för sin svåger. De bulgariska problemen berördes inte i de kejserligas närvaro, men så snart de dragit sig tillbaka utspann sig mellan de gäster som var kvar, dvs. prinsen av Hessen, furst Alexander, Giers och Miljutin en mycket ivrig diskussion. ”I ungefär en timmes tid samtalade vi om hur den önskade förändringen av Bulgariens konstitution skulle kunna genomföras”, antecknar Miljutin. ”Giers och jag sökte så vitt möjligt stämma de båda prinsarna till måttlighet och tålamod. Men den unge furst Alexander utgöt sig i oändliga klagolåtar och förebråelser, han önskade en snabb lösning av problemet. Och i fickan hade han redan ett färdigt projekt för den nya konstitutionen. Jag blir mer och mer övertygad om, att ingenting gott är att vänta.”

Den 16 mars anförtror Miljutin sin dagbok, att han beviljat general Casimir Ehrnrooth audiens. ”General Ehrnrooth har blivit rekommenderad hos fursten som efterträdare till Parenzov.”

Miljutin, som varit Barjatinskijs stabschef under fälttåget i Kaukasien, kom mycket väl ihåg dåvarande major Ehrnrooths insatser under striderna på berget Mesken-Duck. Under den tid han varit krigsminister, hade Miljutin haft möjligheter att bedöma Ehrnrooths kvalifikationer, då denne i olika repriser tjänstgjort vid generalstaben med uppgift att medverka vid den omorganisation av kejsardömets krigsmakt, som då var aktuell.

Vid de första underhandlingarna mellan fursten och Ehrnrooth var troligen Stoilov närvarande. Och överläggningarna präglades synbarligen av ömsesidig förståelse, ty Miljutin fick under sitt följande samtal med Ehrnrooth intrycket, att denne var villig att åtaga sig krigsministerposten i Bulgarien. Men måhända hade fursten ännu inte visat honom den ”skrivelse han egenhändigt avfattat om allt det han fordrade av den ryske general, som åtog sig detta uppdrag. Schepelev visade mig den, och den är barnsligt avfattad och samtidigt oförskämt pretentiös. I Ehrnrooths ställe

skulle jag inte tillträda befattningen på sådana villkor", lydde Miljutins kommentar.

Äntligen hade Miljutin och Giers enats om instruktionerna för sändebudet Kumani, så att den bulgariska frågan var mogen att behandlas vid föredragning för kejsaren.

"Först berördes frågan om Ehrnrooths utnämning till den post Parenzov tidigare beklätt. Kejsaren hade redan blivit varskodd av fursten och var sinnad att bekräfta den not, som Schepelev läste upp för mig i går och som fursten ämnade framlägga för kejsaren. Jag kunde inte låta bli att motsätta mig den unge furstens pretentioner på att en rysk general, som förlänats titeln av bulgarisk krigsminister, ovillkorligen måste underordna sig furstens befallningar och att varje ohörsamhet mot denne skulle anses likställd med olydnad mot tsaren. Just så var saken framställd i furstens koncept. Efter min föredragning", fortsätter Miljutin sin skildring, "inträdde i kabinettet Giers och Jomini [föredragande i ryska utrikesministeriet]. Jomini läste upp den av honom avfattade instruktionen till Kumani. Han hade nogsamt iakttagit de ändringar jag i går föreslog honom. Kejsaren godkände förslaget, men tillsade dock Giers att läsa upp det för furst Alexander innan det bekräftades. Jag fruktar att fursten inte kommer att tycka om projektet. Det är uppställt i en helt annan anda än den som är hans."

Fursten krävde i sitt projekt kejsarens och den ryska regeringens samtycke till att med stöd av armén genomföra en våldsam statskupp, avskaffa den gällande statsförfattningen och tillskansa sig diktatorisk makt. Ur Jominis i detalj utarbetade instruktioner för Kumani framgår tydligt, att man i Petersburg var fullt ense med fursten om, att statsförfattningen krävde en grundlig revision, men den måste obetingat ske under strikt lagliga former. Till en början borde fursten försiktigt och genom kompromisser försöka förmå den moderata majoriteten inom sobranjen att omfatta de krav han ställt upp och förklarat oundgängliga, om förtroendet mellan de folkvalda och regeringen skulle kunna återställas. Främst borde fursten se till, att han fick fullmakt att besätta sobranjens presidium med välansedda, kunniga och politiskt neutrala personer. Han måste också förvissa sig om, att den moderata majoriteten framdeles skulle förhindra oppositionens ständiga yrkanden på misstroendevotum mot regeringen. Lyckades inte fursten genomföra

detta, var han tvungen att upplösa sobranjen och i en proklamation till folket framhålla, att svårigheterna uppkommit genom den rebelliska oppositionens oansvariga handlingssätt. Det var på det sättet man trodde att fursten skulle kunna förvärva den politiskt ofördärvade och okunniga befolkningens stöd. Och då var tiden mogen för fursten att utlysa nyval och med stöd av sin konstitutionella rätt tillfälligt upphäva press- och yttrandefriheten i det lovvärda syftet att bevara lugnet i landet, tills den nya sobranjen sammanträdde och antingen sanktionerade eller förkastade de åtgärder fursten vidtagit. Ryska sändebudet beordrades att effektivt understöda dessa strävanden, men samtidigt var det önskvärt, att han lyckades förmå fursten att inte omedelbart genomdriva sina önskemål. Det anstod även sändebudet att öppet propagera för furstens önskemål, då dessa ju hade större utsikt att röna allmänhetens förståelse, om de inte framfördes endast av fursten utan också av hans majestäts befullmäktigade sändebud.

De åtgärder det ryska sändebudet ägde att vidtaga, för den händelse att den nyvalda sobranjen vägrade att omfatta furstens önskemål eller envist motsatte sig hans strävanden, var ytterst märkliga. Det skulle då bestämt klargöras för bulgarerna, att de inte längre kunde påräkna hjälp eller stöd av sina befriare, om de solidariskt ställde sig bakom den rebelliska minoriteten. Och i så fall ägde sändebudet rätt att öppet framhålla, att kejsaren och den ryska regeringen ansåg en ändring av konstitutionen oundviklig. Men man lät samtidigt sändebudet förstå, att en av fursten genomförd våldsam statskupp inte sanktionerades av Ryssland, såvida den inte godkändes också av de övriga stormakterna. [61]

Steg för steg hade de beprövade ryska statsmännen förmått den snart 23-årige fursten att avstå från sina autokratiska krav, som vittnade om diplomatisk osmidighet och politisk omdömeslöshet. Han hade tillställt Miljutin en ny skrivelse, som utgjorde en ”radikal omformning” av den tidigare. ”I denna ändrade form blir de krav han kan ställa på den bulgariska krigsministern acceptabla, så att Ehrnrooth troligen inte möts av några svårigheter, om han går med på att bekläda denna post. Men det oaktat blir hans ställning i Bulgarien föga avundsvärd.”

Den 22 mars avförde kejsaren för denna gång den bulgariska frågan från dagordningen genom att sanktionera de instruktioner sändebudet Kumani ägde att – enligt Jominis förslag – rätta sig efter och samtidigt utse

Ehrnrooth till ny bulgarisk krigsminister. Desillusionerad och besviken lämnade fursten den kejserliga audiensen.

Det kan redan nu vara på sin plats att omnämna, att under Alexander II:s tid varken fursten eller sändebudet Kumani var i stånd att handla i enlighet med Jominis instruktioner. Däremot genomförde Ehrnrooth efter tronskiftet i Ryssland en suspension av den bulgariska statsförfattningen, och handlade i många avseenden i enlighet med dessa instruktioner. En väsentlig skillnad låg emellertid däri, att han föreslog att fursten – i stället för att förskaffa sig större maktbefogenheter genom en våldsam statskupp – måtte låta folket genom röstning uttrycka sin vilja, om de förlänade honom dessa fullmakter eller icke. Folkets vägran skulle efterföljas av furstens omedelbara abdikation.

Med anledning av kejsar Wilhelms födelsedag den 22 mars försiggick i Vinterpalatset en festmiddag, som på samma gång blev en avskedsmiddag för furst Alexander. Miljutin utnyttjade tillfället till att utfråga Ehrnrooth om hans underhandlingar med fursten. Att de inte hade förlöpt utan svårigheter framgår mer än tydligt av följande dagboksrader: ”Ehrnrooth har haft rätt så obehagliga resonemang med furst Alexander, som direkt fordrar att krigsministern utan invändningar skall lyda furstens befallningar, till och med om det skulle gå därhän, att det gällde en coup d’état. Ehrnrooth vägrade att gå med på detta villkor. Fursten uttryckte då som sin övertygelse, att en befallning från kejsaren i så fall var att vänta. Men när kejsaren i dag mottog Ehrnrooth i audiens och då hade tillfälle att lyssna till alla de betänkligheter, som var en följd av furstens illegala beslut, gav majestätet intet bestämt svar. Han sade bara, att ett sådant beslut inte kunde fattas av fursten utan särskilda direktiv från kejsaren. Så förklarade åtminstone Ehrnrooth saken för mig. Hans ord överensstämmer för övrigt fullständigt med det, som stod i Kumanis instruktioner. Nu gäller det bara för fursten att uppriktigt underkasta sig sin höge onkels och beskyddares kloka och försiktiga råd, så att han inte förstör hela saken genom några junkarupptåg eller genom brist på tålamod. Av några ord, som han lär ha fällt om mig, anar jag, att jag är i onåd hos honom. I mig ser han huvudmotståndaren till alla kontrakonstitutionella strävanden och försvararen av alla de ryssar och bulgarer, som han anser tillhöra de röda.”

Ovanstående utgör ett belägg för, hur riktiga åsikter olika författare bildat sig om den osjälvständighet och det vankelmod, som så tydligt

framträdde var gång Alexander II under sina sista levnadsår var tvungen att fatta ett avgörande beslut. Miljutins vittnesbörd är särskilt intressant, emedan det tydligt ådagalägger kejsarens ovilja att klart fastställa de direktiv Ehrnrooth ägde att följa, för den händelse att fursten genom en våldsam statskupp försökte genomdriva sina krav på utökade maktbefogenheter.

Ett enda glädjande resultat hade fursten vunnit under sin resa, och det var att han alltjämt kunde räkna på sin mäktige onkels förtroende och beskydd. En glädjeglimt var också det, att han nu hade en krigsminister, som i motsats till den förre var ärlig och pålitlig.

Furstens sekreterare Stoilov återvände mycket glad och nöjd till Sofia. Trots den allmänna villrådigheten i Petersburg, hade han i alla fall tyckt sig kunna konstatera, att man i de ledande ryska kretsarna ställde sig förstående till en eventuell suspension av den bulgariska statsförfattningen. Och om det förhöll sig så, kunde han hoppas på en säker framtid för den konservativa politikens män.

I och med den bulgariska frågans till synes tillfredsställande lösning blev Alexander II åtminstone för en tid framåt befriad från en tung och besvärlig börda. Då han fyra år tidigare hade beslutit sig för det bulgariska fälttåget, var hans mål ett från turkisk överhöghet befriat Bulgarien, förenat med Ryssland på samma sätt som Polen eller Finland. Men de europeiska stormakterna hade kullkastat dessa hans förhoppningar. Modfälld efter det svåra kriget, nedtryckt av Berlinkongressens beslut, psykiskt och fysiskt uttröttad av nihilisternas förföljelser och det hemliga tadel hans privata dubbelliv utlöste, önskade Alexander II numera endast lugn och frid. Måhända ansåg han det särskilt lyckligt, att han nu hade fått den bulgariska krigsministerposten besatt med en rysk general, som genom sin härstamning hade lättare att hålla sig på sidan om den dominerande panslavistiska militärklicken. Med fullaste tillförsikt emotsåg kejsaren en framgångsrik verksamhet av den nyutnämnde krigsministern, oaktat denne ytterst motvilligt emottagit den erbjudna förtroendeposten.

Omedelbart efter det Ehrnrooths utnämning blivit stadfäst, anhöll han om avsked ur rysk tjänst ”på grund av privata angelägenheter”. Den 26 mars erhöll han det officiella förordnandet, med diplomatisk talang utformat av Miljutin:

”Kejsaren har på anhållan av Hans Höghet Bulgariens furste behagat utnämna Eder till furstendömets krigsminister.

Då jag känner till Edra utmärkta egenskaper, är jag förvissad om, att Ni skall efterkomma Kejsarens önskan med den för Eder kännetecknande brinnande kärleken till Eder uppgift, och att Ni skall organisera en fullt pålitlig krigsmakt i furstendömet.

Jag tvivlar inte heller på, att Ni vid uppfyllandet av Edra blivande plikter, vid en tid då regeringsformen ännu inte vunnit stadga, skall kunna utöva Eder nyttiga verksamhet på sidan om alla politiska och konstitutionella konflikter och använda Eder personliga taktkänsla och Edert inflytande på ett sätt, som håller Eder utanför allt det, som inte anstår Eder vare sig i Eder egenskap av bulgarisk krigsminister eller rysk general.

Jag önskar Eder all framgång och ber Eder mottaga min försäkran om min uppriktiga vördnad och min stora tillgivenhet.” [RA]

Den nye krigsministerns utnämning kommenterades i den ryska tidningspressen bl.a. med följande rader:

”Tack vare de betydande summor vår regering lagt ut för det intensiva, samvetsgranna arbete våra officerare nedlagt på undervisningen av de bulgariska lantvärnssoldatema, företer det bulgariska riksvärnet redan en numerärt betydande stridskraft med säkra garantier för framtida utveckling och ytterligare förbättring. Bulgarerna är begåvade både i fråga om studier och arbeten av olika slag, och de skall säkert visa sig dugliga även när det gäller den militära utbildningen, så att deras armé inom närmaste framtid skall kunna bli ett säkert värn vid eventuellt behov.

General Ehrnrooths personliga egenskaper borgar för att han – sedan han på ort och ställe gjort sig förtrogen med sakläget och kunnat överväga vilka krav, som närmast är förbundna med den uppgift som anförtrotts honom – utan minsta tvekan skall kunna leda landet i önskvärd riktning, så att det med framgång uppnår de mål, som här ovan har nämnts. I sin egenskap av hög officer i rysk tjänst, men av finsk härstamning, är general Ehrnrooth i besittning av alla de förträffliga egenskaper, som är utmärkande för hans folk, vilket i många fall kunde tjäna som ett exempel för andra. Uppfostrad i sitt hemland i en anda av laglydnad och djup vördnad för varje slag av individualitet och för det allmännas väl, rakryggad intill envishet i sina åsikter, ordhållig och lojal i tjänsten, främmande för egen vinning eller karriärism och fri från småaktighet och

formalism, anspråkslös intill enkelhet i sin livsföring och i sitt umgänge med människor skall general Ehrnrooth såväl genom sin sinnesart som på grund av sina seder säkert passa samman med bulgarerna, som äger många drag gemensamma med finnarna.

Som chef för armén motsvarar general Ehrnrooth militärstabens strängaste krav. Briljant generalstabsofficer, modig och handlingskraftig kommendör för en skarpskyttebataljon i Kaukasien och ett infanteriregemente under polska upproret, chef för XI infanteridivisionen under senaste krig, då han blev allvarligt sårad – se här Ehrnrooths mångskiftande bana, som berättigar honom till att inte blott benämnas en auktoritet utan även för sina underlydande anses som ett mönster av krigisk tapperhet.

Med sin gedigna och mångsidiga bildning, sin stora beläsenhet och sin anpassningsförmåga kommer general Ehrnrooth utan tvivel att mycket snart vinna aktning och förtroende bland sina kamrater inom det bulgariska ministeriet.

Vi gläder oss på förhand åt att general Ehrnrooth korats till den otvivelaktigt viktiga posten i Bulgarien, och samtidigt som vi önskar honom all framgång, tar vi oss friheten att trösta dem, som måhända inte känner sig tilltalade av hans utländska namn, med att påpeka, att det också i det kan ligga en viss fördel och trygghet. Den europeiska pressen, som försöker finna varje minsta orsak till misstänksamhet mot oss ryssar för intriger, som påbördas oss, kommer knappast att anse det lämpligt att beskylla någon som helst rysk *intrigmakare* för utnämningen av en *finsk panslavist* till en post i Bulgarien.” [62]

Miljön kring furstehovet i Sofia

Nu gällde det för Ehrnrooth att göra sig i ordning för färden till Bulgarien. Denna gång var han försedd med kejserligt diplomatpass, utställt för ”le Général-Lieutenant Ernrott” och hans ”valet de chambre Aleksandr Wowreniouk”. Med den kännedom han tidigare förvärvat sig om de primitiva förhållandena i det av kriget härjade landet, räknade han inte med att kunna etablera sig med överdrivna anspråk på bekvämlighet och lyx, varför han inte tog med sig något nämnvärt resgods. Tågresan över Wien till Giurgievo beredde resenären föga besvär, däremot var resan med

hästskjuts till Sofia under menförestiden betydligt mera ansträngande. Flera av de mindre floderna måste överskridas med färja eller passeras vid vadställena. Om det råkade vara högvatten, var man tvungen att vänta tills överfarten blev möjlig. Till höga resenärers disposition ställdes vanligen en s.k. extra postvagn, som på grund av täta ombyten av hästar möjliggjorde en snabbare resa än de ordinarie postvagnarna. Men ”den fruktansvärda hastigheten av 12 km i timmen på raka sträckor är inte riskfri”, ansåg Jireček. I dessa vagnar hade den resande möjlighet att övernatta, såvida natthärbärget med sina ofrånkomliga småkryp visade sig vara alltför avskräckande. Dessutom var en matrast i vagnen med egen vägkost och vid någon naturskön rastplats betydligt mera tilltalande, än de måltider gästgivarna förmådde duka upp enligt sina standardmatsedlar, som bjöd på ägg, höns, getost, torkat kött och självfallet rakija (brännvin).

Den nya huvudstaden i Bulgarien beskriver Farley såhär: ”En stad av trä och lera, byggd under turkarnas herravälde. Huvudgatan är lång och trång med låga hus, men ytterst pittoresk med sina vackra acacior på vardera sidan. Staden är sällsynt hälsosam, emedan den ligger på en platå 2 000 meter över havet, och på tre sidor är den omgiven av berg. Läget är det vackrast tänkbara, varma mineralkällor finns i själva staden och i dess omedelbara närhet.”

Allt sedan romartiden har stadsborna och alla besökande från när och fjärran varit i tillfälle att vid den aldrig sinande källan i stadens centrum inmundiga obegränsade mängder av det starkt mineralhaltiga 46 grader varma undergörande hälsovattnet.

Var krigsministerns privata bostad låg är inte känt. Men den kunde knappast ha varit varken stor eller luxuös. Den nya stadsdelen, där några år senare ståtliga hus för ministerierna, diplomaterna, skolorna, kasernerna och sobranjen reste sig, befann sig under Ehrnrooths tid i Sofia ännu i planeringsstadiet. Inte heller blev han någonsin i tillfälle att deltaga i de praktfulla fester och baler, som fursten så ofta anordnade i det 1882 ombyggda och modernt inredda stora palatset. Någon stor stad var det dåtida Sofia inte, men genom sin brokiga befolkning på 18 000 själar, vilka företrädde 23 olika språk (1 svenska och 1 finska) förlänades staden en viss kontinental prägel. Allmänt ansågs Sofia vara Europas dyraste stad.

I Restaurant Parisien kunde man inta sin lunch till ett pris av 2.5-3 frcs, diné till 3.5-4 frcs, hårresande priser om de jämfördes med det dåtida

gängse priset 50 penni för en frukost med ett dignande smörgåsbord med fritt brännvin i en första klass restaurang i Finland.

Ett halvt år före Ehrnrooths ankomst till Sofia öppnades i staden för första gången portarna till en teater. ”Die Räuber” stod på programmet. ”Ett djärvt företag av en skådespelartrupp, som var sammansatt av dilettanter, men föreställningen var inte oäven”, berättar Kanitz.

Sitt närmaste umgänge fann Ehrnrooth bland de bildade ryska och tyska militärpersoner, som var anställda vid furstens hov samt bland de utländska diplomaterna. Detta medförde helt naturligt, att han från första stund i vissa panslavistiska och liberala kretsar stämplades som sympatisör och gynnare av furstens politik – i deras ögon konservativ och antirysk. Då Ehrnrooth av naturen hade svårt att dölja sitt förakt för personer, som saknade allmänbildning, men det oaktat hade en ansvarsfull befattning eller en socialt någorlunda hög ställning, är det klart, att förhållandet mellan honom och de odugliga ryska officerarna och de inkompetenta och hållningslösa bulgariska civiltjänstemännen blev mycket kyligt.

Av Ehrnrooths efterlämnade korrespondens och vissa andra papper får man en klar bild av de personer, som kunde räknas till hans intimaste umgänge. Då han den 14 april gjorde sin entré vid hovet och blev föreställd för de högsta hovfunktionärerna, togs han emot värdigt och vördnadsfullt. Med sin generallöjtnants rang, sina 46 år och sitt modesta uppträdande, var det lätt för honom att vinna respekt och uppskattning i den lilla krets, där medelåldern låg betydligt under 30 år. Hovmarskalken baron Riedesel och förste adjutanten baron Corvin var regementskamrater till fursten från den tid han som 18-årig yngling tjänstgjorde vid ett hessiskt dragonregemente. Till sin privatsekreterare hade fursten utsett Alexander Menges, vars far innehade en liknande post vid det hessiska hovet. Några personliga omdömen om dessa herrar lämnar ingen av de furstevänliga författarna. Gopčevič ser i Riedesel enbart den preussiske lantjunkaren i sino prydno, medan han däremot tillerkänner Menges en viss grad av bildning.

Från Tyskland kom också hovpastorn Adolph Koch, i ett senare skede furstens levnadstecknare. Med sina 37 år på nacken var han den näst äldste efter Ehrnrooth.

Golovine beskriver honom som en högtbildad, anspråkslös man, som alltid höll sig på sidan, så att man knappast märkte att han fanns till.

Furstens bulgariske privatsekreterare Constantin Stoilov har redan tidigare skymtat i denna bok. Han var 27 år gammal, begåvad och språkkunnig, hängiven bulgarisk patriot och konservativ partipolitiker. A. F. Golovine, författare till den mest uttömmande och autentiska samtida biografin över furst Alexander, kom 1879 som rysk civiladministrator till Bulgarien. Vid furstens hov blev han chef för det politiska kansliet och för pressbyrån. Furstens levnadsteckning, som han gav ut 1896, ådagalägger otvetydigt det förtroende fursten visade honom. Skoningslöst blottar han de ryska panslavisternas mullvadsarbete i Bulgarien, vilket hade till följd att boken förbjöds av censuren i Ryssland. Senare skall det redogöras för på vilka vägar ett exemplar kom till Finland.

En framträdande kulturpersonlighet i umgängeslivet i Sofia var Ehrnrooths senare ministerkollega, den tjeckiske historikern och språkforskaren Konstantin Jireček, som året före furstens tronbestigning hade utnämnts till generalsekreterare vid undervisningsministeriet med uppgift att omorganisera landets skol- och undervisningsväsende. Med sin stora bildning, sin språkkunskap, sin gladlynta natur och sin utpräglade humor vann den 26-årige vetenskapsmannen i stadens diplomat- och societetskretsar såväl vänner som allmän uppskattning.

Förutom baron Corvin hade fursten ytterligare två ryska och två bulgariska adjutanter. Den äldre av de förstnämnda visade sig fylla de anspråk, som Ehrnrooth ansåg utgöra förutsättningen för ett intimare vänskapsband. Man misstar sig inte, om man påstår, att det var den 26-årige ryske kaptenen Alexander Mossolovs studier i filosofi vid universitetet i Heidelberg, som gav upphov till det vänskapsband, som höll dem samman in på början av nittonhundratalet. Golovine skildrar Mossolov som ”en i de högre petersburgska sällskapskretsarna uppvuxen man med stor bildning. Mossolov befattade sig aldrig med politik, han såg endast till att furstens order åtlyddes punktligt och utfördes ordentligt. I Sofia var han allmänt aktad och omtyckt, särskilt bland diplomaterna och damerna.” Koch uppskattar hos Mossolov speciellt de tilldragande och behagliga särdragen i den typiskt ryska karaktär, han så förträffligt företrädde.

Alexander Alexandrovitj Mossolov var född den 3 mars 1854. Under kriget deltog han som löjtnant i striderna på det nordvästra frontavsnittet, och han var den förste ryske officer, som i spetsen för ett kompani om hundra

man tågade in i Sofia. Vid furstens trontillträde blev han befordrad till kapten och utnämndes till förste ryske adjutant, en befattning som han innehade till november 1883. Återbördad till Ryssland utsågs han till chef för det militära ämbetsverk, som handhade översikten av kavalleriregementenas remonter. Denna befattning inspirerade honom till att skriva och ge ut en ”liten handbok för att bestämma hästarnas ålder efter deras tänder”. Och 1893 skriver han till Ehrnrooth, som då vistades på Sesta: ”Den är utgiven av mig själv, och jag tror att den kan vara till nytta inte enbart för officerare utan även för lantbrukare.” Under Ehrnrooths tid vid Finska Statssekretariatet var även Mossolov bosatt i Petersburg, och tjänstgjorde där som stabsryttmästare vid kejserliga livgardets kavalleriregemente. Korrespondensen dem emellan under denna tid inskränkte sig till korta meddelanden, inbjudningar o.dyl. Bl.a. framgår det ur Ehrnrooths efterlämnade papper att han den 12 april 1885 bevistade Mossolovs bröllop. Den lyckliga bruden, hovfröken Elisabeth Feodorovna var dotter till generaladjutanten Trepov, som två år senare föll offer för ett nihilistattentat. Men sedan Ehrnrooth gått i exil på Sesta, utspann sig dem emellan en livligare brevväxling, än på ryska, än på franska. Sommaren 1893 tillbragte Mossolov sin ledighet i Antrea, och detta gav anledning till hans första besök på Sesta. I ett brev av den 5 juli skriver han: ”Jag tillbringar denna sommar med min familj i Antrea, inte långt från Imatra, och jag önskar utnyttja det korta avståndet till Eder för att få tillbringa några timmar i Edert sällskap. M. Tudeer, som jag har delgett min avsikt, har bett mig underrätta honom om när jag ämnar resa, för också han önskar besöka Eder.”

Carl Tudeer var vid denna tidpunkt viceordförande i senatens ekonomiedepartement. Han ägde Ylitalo gård i Hollola och var en ofta sedd gäst hos Ehrnrooth, speciellt sedan han efter sin första hustrus död hade gift sig med Anna Ehrnrooth, en avlägsen släkting till Casimir Ehrnrooth.

Att besöket på Sesta till alla delar var lyckat framgår ur Mossolovs tackbrev: ”... för de två dagar jag under livliga diskussioner tillbragt hos Eder och för det förtroliga mottagande Ni gett mig tackar jag hjärtligt. Jag kan försäkra Eder, att jag inte så snart glömmer vistelsen hos Eder, där en storartad natur bildade ramen kring den mest fullkomliga komfort. Men framför allt är det konversationen med Eder jag skattar så högt.” En inblick i de frågor de tre herrarna diskuterat får man av det brev, där Mossolov

lovar att med det snaraste tillsända Ehrnrooth böcker, som behandlar bl.a. Katarina II och det bulgarisk-serbiska kriget 1885. ”Förvåna Eder inte”, skriver Mossolov, ”om Ni får ett hemlighetsfullt paket från mig, nämligen en liten och ganska obetydlig bok, Vom Baume der Erkenntnis. Jag vet, att Ni tycker om filosofi, och jag tror, att Ni kommer att finna boken intressant; Ni har tillräckligt med tid för att läsa den.”

Efter Alexander III:s död blev Mossolovs framtid oviss. Och han skriver till Ehrnrooth: ”Nu har jag på grand av min hustrus ohälsa bosatt mig i Tsarskoje Selo, där mina fem mossolovungar har det härligt i den halvt lantliga miljön. Vad min tjänst beträffar, är min ställning obestämd, i synnerhet om [ryske krigsministern] Vannovskij tar avsked efter kröningen. Blir det så, har jag beslutat att anhålla om kommendering till livgardet till häst”.

Efter fyra års tjänstgöring med översterang vid Livgardet till häst blev Mossolov utnämnd till biträdande chef för kejsarens hov i Warschau. Det var rätt sällan Nikolaj II besökte Warschau, så att någon ansträngande syssla var det inte att förvalta de kejserliga palatsen där. Året före Mossolovs ankomst till den polska huvudstaden hade Ehrnrooths umgängesvän från tiden i Plock på 70-talet, numera geheimerådet Pistolekors utsetts till ordförande för distriktsdomstolen i Warschau. Mellan de två nykomlingarna utvecklades snart ett förtroligt vänskapsförhållande, och helt naturligt kretsade såväl deras tankar som deras samtal ofta kring den gemensamma vännen, som nu levde så tillbakadraget på Sesta, där han fördrev tiden med stillsamt filosoferande. Då Ehrnrooth i början av 1899 oväntat meddelade Mossolov, att han hade för avsikt att på genomresa till en badort hälsa på i Warschau, där han önskade besöka någon av stadens teatrar – vilkas överinseende enligt hans förmenande ålåg Mossolov – mottog adressaten meddelandet med de största förväntningar. Mossolovs svarsbrev (på ryska) vittnar om hans glädje över att få råka den gamle gode vännen:

”Jag vet inte hur jag skall tacka Eder för Edert vänliga brev, vilket gladde mig outsägligt. Jag begav mig genast till Pistolekors för att meddela honom det bety-delsefulla budskapet. Stackars Hippolyt Karlovitj håller på att repa sig efter en sjukdom, som varat i över fem månader. Trots detta är han fortfarande samma älskvärda och levnadsglada människa, då man är i tillfälle att få samtala med honom.

Jag är mycket nöjd med Warschau. Också min familj är nöjd, och vi har redan inrättat oss här, men jag är ännu inte i stånd att svara Er med polska fraser, emedan jag har lärt mig polska av en student, som var mycket ointressant. Ni har däremot säkert varit i tillfälle att få undervisning i språket av intressanta lärarinnor. Det tror jag, emedan Ni inte har glömt detta språk utan alltjämt skriver citat av ett slag, som jag inte kan tolka utan att få hjälp av Pistolekors, som också allvarligt har studerat språket.

Ert antagande att mina plikter står i samband med teatrarna är oriktigt. Det är min chef general Ivanov, som representerar en personalunion mellan teatrarna och palatsen och som har överinseende över dem. Jag för min del hjälper till endast vid förvaltningen av de senare, vilket jag inte beklagar, emedan jag i allmänhet inte tycker om personalunioner, on traite toujours une partie en belle mère; dessutom måste man, då man förvaltar teatrarna, ständigt säga nej till obefogade böner, och då sådana böner alltid uttalas av vackra munnar, är det synnerligen ledsamt att se besvikelsen i mungiporna. Jag erkänner, att det är bekvämare att betrakta dessa damer i egenskap av åskådare och inte som härskare över dem. Den senare positionen borde, enligt min mening, vara betydligt ledsammare. Je les vois du côté face, Ivanov du côté pile, ce qui peut-être n'est pas non plus à dédaigner, mais chacun a son gout – je garde le mien ainsi que ma vertu.

Det gläder mig mycket, att Ni ämnar besöka Warschau i slutet av mars månad. Hippolyt Karlovitj och jag kommer att med otålighet invänta Eder ankomst. On vous fêtera, mon cher Général. Trots att jag inte har överinseende över teatrarna, skall jag med glädje bli Eder ciceron vid Edra teaterbesök.

Jag tycks dock ha pratat för mycket, och trots att Ni befinner Eder ensam på landet, har jag alltför mycket tagit Edert tålamod i anspråk. När Ni kommer hit, skall jag berätta för Eder ett och annat om förhållandena här, vilka ju inte är att taga efter, såsom t.ex. avtäckningen av Mickiewiczstoden och andra stormar, som stör vår frid."

Ungefär ett år senare, skriver Mossolov:

"Enligt vad mig synes, står jag i beråd att lämna Warschau. Jag säger enligt vad mig synes, eftersom min utnämning ännu inte omnämnts i någon prikas, men I princip är den redan avgjord. Man utnämner mig till kanslichef för ministeriet vid kejsarens hov, så att jag hädanefter kommer att bo i Petersburg. I fråga om karriär innebär detta ett stort avancemang,

men jag tillstår, att jag inte utan farhågor accepterar denna utnämning, som är riskfull, och jag emotser mycket enerverande arbete. Men när man mår bra, vägrar man inte att taga emot en anställning som denna. Det blir alltså andra gången i mitt liv, som jag kommer att vara vid ett hov, och nu är det fråga om ett betydligt större hov, än det som fanns i Sofia. Här liksom där kommer det att finnas saker à la Offenbach, men det kejserliga hovets mera invecklade maskineri kommer att vara svårare att hantera.

Jag skyndar mig att berätta detta för Er, då jag känner det intresse Ni ständigt visat mig. När jag flyttar till Petersburg, kommer jag betydligt närmare Lahtis, men jag fruktar, att jag kommer att bli så strängt upptagen av mitt arbete, att jag inte får tid att besöka Er, vilket jag beklagar, då jag tänker på de trevliga dagar jag tillbragt i Ert angenäma sällskap. Min hustru ber hälsa Er ...”

Det blev en intressant men mycket ansträngande tid för Mossolov, att som närmaste man under ministern för kejserliga hovet, baron Freedericksz, förestå hovkansliet. Men samarbetet mellan honom och den genomkultiverade och noble världsmannen blev det bästa.

Mossolov fick på nära håll följa med den dystra sista akten i det kejserliga Rysslands historia, och han undgick inte att själv bli indragen i det ruttna intrigspelet vid kejsarens hov. ”År 1913 hade Freedericksz uttalat sin önskan, att jag skulle utses till ställföreträdande hovminister, men en annan person blev utnämnd. Från det ögonblicket var jag medveten om, att rasputinklicken slutligen skulle äta ut mig. Min auktoritet sjönk oavbrutet, och på grund av sin sjukdom saknade Freedericksz krafter att med tillräcklig energi skänka mig sitt stöd.”

Men den tiden behövde Ehrnrooth inte uppleva, och Mossolov kunde därför inte som förr resa till Sesta för att vila ut och ”causer” med sin förtrogne vän. I augusti 1916 blev Mossolov helt plötsligt kallad till det kejserliga högkvarteret i Mogilev. Liksom Alexander II på sin tid hade villfarit Jurjevskajas krav att avlägsna Schuvalov från hovet genom att utnämna honom till ambassadör i London, villfor nu Nikolaj II kejsarinnans och Rasputins samfällda krav att avlägsna Mossolov genom att utnämna honom till ambassadör i Bukarest. Revolutionen 1917 ändade hastigt Mossolovs diplomatiska bana. Efter tragedin i Jekaterinburg förstod Mossolov, att klockan även började klämta för honom. Liksom så många andra av hans tsartrogna landsmän valde han vägen över Systerbäck mot

en oviss framtid. Året därpå lyckades hans dotter och hennes man, artillerikapten Herschelmann, i en fiskarbåt fullkomligt utblottade ta sig över till Finland. Hans son hade redan 1915 stupat under striderna på östfronten. Intill början av 1920-talet bodde Mossolov på Munksnäs pensionat i Helsingfors, sedan flyttade han till Sofia, där han med stöd av den bulgariska statspension han åtnjöt kunde tillbringa sin ålderdom. Hans memoarer från den tid han tjänstgjorde vid Nikolaj II:s hov utkom i engelsk översättning 1935, tre år senare gav ett förlag i Riga ut dem på ryska. Mossolovs minnen från sin tid i Sofia 1878-1883 utkom i bulgarisk språkdräkt. I dessa har han ägnat ett helt kapitel åt minnet av Ehrnrooth, och några av dessa hågkomster skall även omnämnas i denna levnadsteckning.

Furstens yngre ryske flygeladjutant, kapten Polzikov, var en ung man, som i motsats till Mossolov blandade sig i politiken och ville få nys om allt, som tilldrog sig för att kunna hålla fursten à jour med händelsernas gång. Han lyckades också göra fursten många värdefulla tjänster, men han bragte även ofta sin härskare i brydsamma situationer.

Ehrnrooth var en ofta sedd gäst hos Englands, Frankrikes och Österrikes ackrediterade sändebud i Sofia. Speciellt livligt syns umgänget med det engelska sändebudet, Frank Lascelles, ha varit. I sina till engelska utrikesministeriet avgivna rapporter, vilka i det följande kommer att flitigt citeras, visar Lascelles, att han höll sig synnerligen väl informerad angående utvecklingen i Bulgarien.

Österrike företräddes i Sofia av greve Khevenhüller, en ungdomlig och livlig malteserriddare och en särdeles skicklig diplomat, som under sin tidigare tjänstgöring i Petersburg hade gjort sig förtrogen med den ryska balkanpolitiken. Han var ytterst vaksam och kunde därför hålla sin regering väl informerad om det spel, som bakom ryggen på fursten försiggick mellan liberalerna och panslavisterna. Därför var han hatad i dessa kretsar, men i sällskapslivet var han ytterst populär, inte minst bland damerna, och hans enorma förmögenhet tillät honom att hålla mottagningar av ett slag, som i Sofia betraktades som stora händelser. Den lyx och den överdådighet som här utvecklades kunde gott tävla med den stål Dondukov-Korsakov omgett sig med.

Om furstens officiella fester berättar Queillé:

”De mest vidunderliga scener fick en utlänning skåda vid hovtillställningama i Petit Palais. Ett litet envånings tegelhus, under ockupationstiden byggt åt general Parenzov, var det bästa residens man kunnat finna för landets furste. Huruvida de högfärdiga conciergerna i Paris hade gillat denna bostad må lämnas osagt. Det är svårt att föreställa sig den sällsamma kontrasten mellan den trånga, tarvliga bostaden och de mondäna, ja nästan kungliga fester som hölls där. De inbjudna gästerna, bland dem de utländska sändebuden med sina eleganta, dekolleterade och diamantbeströdda gemåler, slog sig ned på enkla wienstolar kring det festligt dukade bordet. Efter avslutad diné störtade den övermätta skocken, damer och herrar om varandra, in i Hans Höghets arbetsrum, för tillfället förvandlat till rökrum. Under tiden höll de galonprydda betjänterna på att bli galna, där de i matsalen gjorde sitt bästa för att utplåna spåren efter den lukulliska matorgien, sopa och vädra för att så snabbt som möjligt förvandla rummet till den balsal, som palatset inte ägde. Efter att ha utfört dessa prosaiska vardagssysslor, exekverade betjänterna under resten av kvällen, där de stod dolda i en av den vida parkens många vanskötta bersåer, en oavbruten, smäktande, utomordentlig musikalisk underhållning.” [63]

Under Ehrnrooths tid i Sofia omhänderhade en ung oerfaren diplomat, K. N. Lichine, posten som chargé d’affaires vid därvarande ryska beskickning. Han var furst Alexander mycket tillgiven och betraktades av sina samtida som en genomhederlig, hängiven monarkist och en omutlig antipanslavist. Att denna obetydliga tjänsteman kommer att spela en stor roll i detta kapitel beror på, att hans gemål, Mme Mathilde, inte blott var sin makes överman, utan även Casimir Ehrnrooths största beundrarinna och intimaste väninna i Sofia. Tyvärr hände det någon gång, att fursten, som var oerfaren i fråga om politiska intriger, lånade sitt öra åt ränksmidare eller lät sig övertygas av hovlismares skvaller. På grund av intriger av det slaget råkade Lichine vid tiden för författningssuspensionen i onåd hos fursten, och sedan Ehrnrooth lämnat Bulgarien tillspetsades läget ytterligare, så att Lichines ställning slutligen blev ohållbar. Självfallet var han angelägen om att Ehrnrooth hölls underkunnig om den pinsamma frågans utveckling. Den härav föranledda korrespondensen ansåg sig däremot Mme Mathilde vara mera skickad att föra. Samtidigt som hon blottar de intriger hennes make blivit utsatt för och i dystra fäger målar ut

den psykiska press han varit tvungen att arbeta under, bönfaller hon enträget Ehrnrooth att i utrikesministeriet försöka utverka deras förflyttning till en annan ort. Längre fram kommer själva fallet Lichine att behandlas – till att börja med får den intima brevväxlingen blotta några små detaljer.

Bekantskapen inleddes med att Ehrnrooth någon tid efter sin ankomst till Sofia fick mottaga en liten grön biljett, prydd med små glansbildsblommor. Det korta brevet lydde:

> ”Min General.
> Jag brinner av längtan att få göra Eder bekantskap, men då jag inte haft turen att vara hemma då Ni klappat på min dörr, ber jag Eder undvika dagens ljus och i stället hålla Eder till kvällens skymning, när Ni styr Edra steg till mig. Jag skall belöna Eder med en kopp gott te. När den officiella visiten är undanstökad, är isen bruten.
> Jag ser med glädje fram mot Edert besök instundande söndag kväll och ber Eder mottaga försäkran om min utmärkta högaktning.
>
> Mathilde Lichine.”

Mme Lichine – på bulgariska uttalas namnet Líchina – var en kvinna, som förmådde väcka Ehrnrooths intresse. Hon var ung, vacker och sällsynt ståtlig. Hon ägde ett skarpt intellekt, och med största sannolikhet var hon lika kvick och slagfärdig i sin konversation som i sin korrespondens. Den är lyckligtvis till stor del bevarad och kommer att återges i denna skildring. En gedigen kunskap i språk och en omfattande allmänbildning gjorde henne till den fulländade världsdam, som var skickad att inta en rangplats i diplomatkretsarna på 1880-talet. Mme Lichine var dessutom härsklysten. Och då både fursten och Ehrnrooth saknade gemåler, var det helt naturligt, att hon blev hovets första dam. Ingen kunde förresten undgå att lägga märke till det påfallande intresse fursten visade henne. Också Ehrnrooths intresse för den charmanta damen var eklatant, men just för att det var så uppenbart för alla, gav det inte upphov till något hovskvaller. När Österrikes sändebud greve Khevenhüller en gång inbjöd Ehrnrooth på supé, antecknade han på inbjudningskortet, att Mme Lichine skulle vara en av gästerna. Då jag våren 1963 var I Sofia, besökte jag minister dr Radev, som skrattande påminde sig de historier han i sin ungdom hört om Mme

Líchina. I det omfattande historiska verk han gav ut 1910, citerar han följande rader ur en minnesskrift författad av Ehrnrooths liberala ministerkollega Petko Slavejkov:

”General Ehrnrooth var god vän med Bachus, och han tillbad Mme Líchina. Han tillbragte en stor del av sin lediga tid på legationen, där han under måltiderna höjde sitt glas och sade: *Nous sommes ici pour le Prince.*”

Radev kommenterar yttrandet: ”Varje rysk officer i Bulgarien drack, och Mme Líchinas skönhet var oemotståndlig. Ehrnrooths tillgivenhet för furst Alexander var lätt att förklara. Som rysk general hyste han vördnad för sin härskare på samma sätt som han – pedant som han var – avskydde friheten inom administrationen i den liberala regeringen.”

Efter trasslet med Mme Lichines make och Ehrnrooths avresa från Bulgarien fortsatte det förtroliga förhållandet mellan den sköna damen och f.d. krigsministern per korrespondens. Två dagar efter det Ehrnrooth lämnat Bulgarien skrev Mme Lichine från Wien – dit hon rest för att konsultera en läkare – följande bevekande rader:

”Ännu en liten fråga, som jag väntar få svar på till S:t Moritz, p.r. Vill Ni vara mig till lags? Rikta i så fall in alla Edra ansträngningar på att få oss utnämnda till en annan post i *ett civiliserat land,* det finns så många sådana i världen. Med en smula god vilja måste det lyckas, för jag hoppas ändå att man i Petersburg inte gör anspråk på, att vi skall åldras i Sofia. Med knäppta händer och i den mest tilldragande pose – som jag beklagar att Ni inte får se – bönfaller jag Er om att med all den iver och all den kraft Ni förfogar över arbeta för detta. Och jag är säker på att Ni kommer att lyckas.”

Hur besvärlig den uppgift var, som Ehrnrooth ställdes inför, är svårt att avgöra. Men han var rask i vändningarna, ty efter mindre än en månad fick Lichine officiellt meddelande om, att han utnämnts till chargé d’affaires i Brasilien. I slutet av sitt bönfallande brev framförde Mme Lichine ytterligare en önskan, något mindre seriös visserligen:

”Och nu, då de tråkiga affärerna är undanstökade, säg mig när och var jag får återse Er? Reser Ni till Karlsbad? När återvänder Ni till Sofia? Jag hoppas, att jag inte mera behöver resa dit, för ser Ni, min general, det är inte bara det omöjliga livet där utan också klimatet som är mördande för mig. Det är ett faktum.*

** Jfr Farley s. 169.*

Men om jag olyckligtvis ännu måste resa dit för några månader, vill jag fråga Er, om Ni har någonting emot, att vi i så fall reser dit tillsammans? Säg mig, när Ni har tänkt Er att *senast* återvända. Jag för min del tänker komma tillbaka till Wien inom loppet av en halv månad och vara här antingen den sista veckan i augusti eller den första veckan i september, det beror på min kur. Om Ni har den minsta lust att se mig, låt mig då få veta det. Och inga onda makter skall hindra oss att träffas någonstans här i världen.

Wien har förtrollat mig. Vilken förtjusande stad! Här har jag träffat Khevenhüller, som djupt beklagade, att han inte hade fått råka Er, då Ni reste genom Wien.

Farväl, käre General. Försök skriva till mig någonting angenämt, sänd mig en god nyhet, som kan bereda mig glädje. Det skulle jag aldrig glömma."

Den goda nyheten kom, som nämnts, från utrikesministeriet. Men ovissheten om vad framtiden bar i sitt sköte dämpade i någon mån hennes glädje. Och den 22 augusti 1881 låter det så här:

"Tack, min General, för Ert långa och detaljerade brev, som berättade om allt det som intresserar mig. Jag tvivlar inte på att den landsflykt, som vi dömts till, då vi skickas till en annan världsdel, till en del beror på allt gott, som Ni har sagt om min man. Jag kan inte annat än tacka Er, men uppriktigt sagt hade jag föredragit att stanna i Europa och visa Er min tacksamhet på nära håll och inte på avstånd. Men ödet är obönhörligt, det går som det går, och det är förutbestämt, att jag inte skall få lyckan att bo i en av Europas civiliserade städer, som jag älskar så högt.

Om det är någonting, som kan trösta mig för att jag måste bege mig så långt bort från alla dem som är mig kära, så är det l:o att jag inte mera behöver se de äckliga figurerna i Sofia, 2:o att det endast är bergen som aldrig möts. Jag bevarar hoppet att återse Er och att, liksom i Sofia, tillbringa några trevliga timmar i samspråk med Er. Kommer Ni ihåg dem eller har Ni glömt t.o.m. deras efemära existens? Säg!

Ni gissade rätt. Det var nära, att jag hade lämnat mina trista kvarlevor bland glaciärerna i S:t Moritz, och om Ni ännu får den stora lyckan att återse mig, kan Ni tacka den impuls av envishet, som våldsam och

befallande fick mig att hastigt lämna de dystra himlaregionerna, där det snöar i juli. Ack! Jag konstaterade än en gång, att jag inte är lämpad att bo granne med himmelen, än mindre med kungariket, och att jorden passar mig bättre.

Jag mår bättre, sover bra och har god aptit, men ännu har jag inte på långt när så runda händer som min dotter, som vad Ni än säger kommer att förbli den enda arvingen till släkten Lichine. Jag svär det, men ber Er att inte blint tro på det.

Min General, jag dör av längtan att få se Er. Om Ni inte blir rörd av det, beror det på att man skämt bort Er ånyo. Om Ni däremot blir rörd, kunde Ni kanske säga mig ett sista farväl. Men skämt åsido. Jag känner en isklump i bröstet vid tanken på att lämna alla mina vänner och resa så långt bort. Jag saknar mod, jag är rädd."

Korrespondensen fortsatte i samma tongångar som förut, trots det stora avståndet. Vidare rik på umgänge eller förströelse var inte den lilla orten Petropolis i omedelbar närhet till Rio de Janeiro, där makarna Lichine hade bosatt sig. Men i det idealiska bergsklimatet återvann hon sin hälsa. När två år förflutit hade den lika nyckfulla som bortskämda damen fått nog av Sydamerika. Vad låg då närmare till hands för henne än att åter vädja till Ehrnrooth och bönfalla honom om protektion. Det var inte särskilt gott om bättre diplomatvakanser, och Lichine fick alltså nöja sig med att bli förflyttad till Adrianopel för att där bekläda posten som rysk generalkonsul. Så snart Mme Lichine hade återvänt till Europa, meddelade hon Ehrnrooth, att hon tänkte göra ett besök i Petersburg och att hon gladde sig åt att en gång igen få råka sin gamle vän. Hans glädje över det beramade mötet var uppenbar, vilket brevkonceptet här nedan vittnar om:

"Chère Madame.

Varje gång jag har läst ett av Edra förtjusande brev, känner jag ett behov av att öppna mitt hjärta för Er, att prata med Er och till och med tala en liten smula illa om vår nästa – ack! Och ändå har det mer än en gång hänt, att jag inte spontant har följt mitt hjärtats böjelse. Det är nämligen så, att jag – liksom de flesta människor – tänker mera på flyktiga nöjen, och dessutom är jag tämligen lat. Om jag inte omedelbart sätter de första intrycken till pappers – och de intrycken är alltid de riktigaste – kan det dröja hur länge som helst innan brevet blir avsänt. Och det är ju mycket illa, inte sant? En svaghet av det slaget borde inte vara förenlig med de

gedigna dygder, som Ni vet att jag har: kyskhet, återhållsamhet och andra förtjänster, som jag fortsätter att odla som förut för min själs bästa och för att jag lever i ett kanoniskt och hälsosamt celibat.

Det är blott alltför sant, att jag har fått ett brev av Er från Franzenbad – så skämtsamt och vänskapligt som bara Ni kan skriva Edra epistlar, och till min skam måste jag erkänna, att Ni har rätt – jag har inte svarat på brevet annat än 'in petto'. Men Ni stod ju just då i beråd att lämna Franzenbad, och jag var föga angelägen att ännu en gång låta mitt brev uppslukas av de postala avgrunderna.

Om två månader hoppas jag få se Er här, och då kan vi prata i lugn och ro. I väntan på det ber jag Er njuta, Madame, av det sköna klimatet vid Bosporen. Här i Petersburgs gyttja håller vi på att frysa ihjäl."

För Lichine och hans maka blev vistelsen i Adrianopel lång, och Mme:s resor till Petersburg blev allt färre. Småningom upphörde också korrespondensen. Då Ehrnrooth 1888 blev utnämnd till ministerstatssekreterare flammade Mme Lichines "memoire tyrannique" plötsligt upp på nytt. I ett långt brev framförde hon sina lyckönskningar. Hon själv hade tillbragt de senaste åren skild från sin make. Hon var nedstämd och hade levat tillbakadraget hos sina föräldrar. Men nu hade hon beslutat att hörsamma sin makes och dottern Olgas bevekande böner att återvända till dem. Och då kunde hon väl återfinna sin själsfrid. Nu gick hennes enda strävan ut på att äntligen få flytta till en civiliserad stad. "I förhållande till Adrianopel var Sofia ett paradis, trots sina fallna änglar – eller kanske på grund av Er", skriver hon för att beveka sin gamle vän och förmå honom att för tredje gången utverka en förflyttning för Lichine. Huruvida Ehrnrooths förord bidrog till att Lichine denna gång blev placerad i Rom är inte känt. Men åtminstone blev Mme Mathildes länge närda längtan efter en hälsosam och civiliserad fristad tillfullo uppfylld.

För att undgå besvärande uppvaktningar på sin 70 årsdag reste Ehrnrooth med sin jämnårige vän August af Nyborgs unge son Carl Adolf till Rom. Där tillbragte de båda –en gammal Candide och en ung Pangloss – tre kalla vinter- och två härliga vårmånader. Och att den äldre, medan den unge fil.kandidaten bedrev konststudier, fördrev tiden i Mme Lichines sällskap var helt naturligt. Däremot förmådde hans forna trogna väninna inte övertala honom att övervara Olga Lichines bröllop med greve Alexej

Kapnist, som skulle gå av stapeln den 17 maj. Någon vecka tidigare hade han anträtt återresan till Finland.

Krigsministern träder i funktion

Efter ett besök hos furst Carol i Bukarest återvände fursten till Sofia och öppnade där den 4 april den nyvalda sobranjen. Man var fast övertygad om, att fursten i Petersburg lyckats utverka kejsarens medgivande till ett upphävande av statsförfattningen. Så var emellertid inte fallet. I sitt trontal uppehöll sig fursten endast vid det varma mottagande man berett honom i Petersburg. Därpå följde en uppräkning av regeringens propositioner. Knappt hade fursten lämnat sessionssalen innan liberalerna, förvirrade av det menlösa talet, vaknade till insikt om sin styrka. Med hejdlöst raseri började de skymfa minoritetsregeringen och krävde kategoriskt att få besätta samtliga ministerposter, krigsministerposten självfallet undantagen. När biskop Kliment äntligen fick tillfälle att göra sin stämma hörd, meddelade han kort, att regeringen redan föregående dag inlämnat sin demissionsansökan. Emedan församlingen inte genast förmådde uppfatta innebörden av den överraskande upplysningen rådde några sekunders dödstystnad i salen, men så flammade tumultet upp på nytt och fortsatte tills bråkmakarna skrikit sig hesa.

Det var inte angenämt för fursten att nu bli tvungen att underhandla med liberalledarna Zankov och Karavelov, ”vilkas alltför demokratiska yttre redan gjorde honom uppbragt, medan deras taktlösa uppträdande och radikala teorier beredde honom sannskyldiga kval”, skriver Koch. Efter att under två dagar ha blivit utsatt för själslig tortyr, då han nödgats åhöra deras ändlösa diskussioner, gav fursten efter, vilket innebar, att han var nödd och tvungen att utnämna en regering av det slag, som han sedan månader fruktat mera än något annat och som tycktes honom jämförbar med en mardröm. Genom en furstlig ukas tillkännagavs namnen på Ehrnrooths fem ministerkolleger: Zankov, konseljpresident och utrikesminister, Karavelov finans-, Tisjev inrikes-, Stojanov justitie- och Gurzelev undervisningsminister.

Under kriget hade Ehrnrooth haft föga beröring med den bulgariska partipolitiken, och under sin tjänstgöring i Ryssland hade han nog aldrig

haft kolleger av det slag han nu skulle få. Det kan därför ha sitt intresse att se, hur samtida historiker karaktäriserar dem.

Konseljpresident Dragan Zankov studerade i sin ungdom filologi i Wien varefter han utarbetade och utgav den första bulgariska grammatiken på tyska. I den franska caesarismen såg han Bulgariens blivande bundsförvant och i katolikerna fann han bulgarernas sanna trosfränder. Napoleon III:s oförutsedda fall grusade dessa hans ungdomsillusioner och gjorde honom i stället till en beundrare av den ryska despotismen och den ortodoxa kyrkan. Både Koch och Golovine ser i Zankov typen för en egoist, färdig att offra tro och fosterland för personlig makt, inflytande och popularitet. Queillé, som ofta hade tillfälle att iakttaga Zankov, skriver däremot: ”Man kunde knappast ana, att denne lille vitskäggige och något framåtlutande man, som med en sjöskumspipa i mungipan vandrade till sin anspråkslösa boning, var de vilda moskoviternas argsinte tämjare och den mäktige skiljedomaren i fråga om sitt fosterlands öden. På något sätt verkade han enfaldig, men betraktade man honom på nära håll, såg man hur hans kastanjebruna ögon – blixtrande och smekande på samma gång – utstrålade skarpsinne och en inre glöd.” I Gopčevičs och Matvjejevs skildringar framträder Zankov som en förkämpe för den bulgariska självständigheten, som en hängiven patriot och som det unga furstendömets ende verklige statsman. Genom sin stora anspråkslöshet tillvann han sig en inte obetydlig uppskattning i vida kretsar. Otvivelaktigt ägde han vissa förutsättningar för att bli en bulgarisk folkledare, men på grund av sin karaktärslöshet, sin skrupelfrihet och sin fanatism var han inte den rätte mannen, då det gällde att sammansvetsa den splittrade nationen.

Finansministern Karavelov, som under Ehrnrooths tid temporärt även innehade posterna som konseljpresident och justitieminister, hade studerat filosofi vid universitetet i Moskva, utan att avlägga någon examen. Han var inte i stånd att i skrift uttrycka en åsikt eller en tanke, han måste alltid anlita en sekreterare. Med de ryska nihilisterna upprätthöll han livlig kontakt och företrädde rent kommunistiska tendenser. [64] ”Energi kan man inte frånkänna honom, men påfallande är det faktum, att han aldrig kan dölja sina reaktioner, hur stor hycklare han än är. I sin fru Katarina har han sin överman, hennes politiska idéer är

verkligt bra, hon kunde mycket väl spela rollen av en bulgarisk Katarina II.” [65]

Koch berättar, att när han än talade med Karavelov, påpekade denne, att han läst alla berömda filosofers verk och att de flesta fanns i hans bibliotek – ”det kan vara möjligt, men något av all denna visdom hade han i varje fall inte förmått tillägna sig.” En av Karavelovs vänner från moskvatiden såg i honom en motsvarighet till antikens Diogenes, då han efter kriget återsåg sin gamle vän ”med dyster blick stryka längs gatorna, vanvårdad, med långt hår och smutsiga kläder”. Ehrnrooth älskade att föra filosofiska diskussioner, men i denne Wirrkopf fann han ingen meningsfrände.

Ehrnrooths övriga ministerkolleger var anspråkslösa och arbetsamma män. Justitieministern Christo Stojanov hade före sitt inträde i regeringen varit president i högsta domstolen, och i sin ungdom hade han fått sin utbildning i Ryssland. Han var en god talare, men till ytterlighet hårdnackad och stod på mycket spänd fot med Karavelov. Undervisningsministern Gurzelev ansågs som en av landets främsta lärarkrafter, medan inrikesministern Tisjev inte bara hade bakom sig teologiska studier utan även ägde meriten att vara ministeriets vackraste karl.

Fursten hade träffat sitt val, och nu fanns det inte längre någon återvändo. Han måste bita i det sura äpplet, emedan han inte ägde tillräcklig smidighet och statsmannaklokhet för att genomföra de åtgärder, för vilka Giers och Miljutin hade dragit upp riktlinjerna under besöket i Petersburg.

När Ehrnrooth intagit säte och stämma i den liberala regeringen, dröjde det inte länge, innan man både där och i sobranjen märkte att skötseln av krigsministeriets åligganden låg i säkrare händer än förr. För fursten måtte det ha varit en enorm lättnad att äntligen få behandla arméfrågorna, som låg honom närmast om hjärtat, med en tillgiven, uppriktig och sakkunnig minister.

Vid regeringsförhandlingama yttrade sig Ehrnrooth enbart på ryska: ”den nära språkfrändskapen och bulgarernas utpräglade språksinne gjorde all tolkning onödig.” Detta påstående av Klaeber äger sin riktighet enbart då det är fråga om bildade bulgarer, som gjort sig förtrogna med det ryska skriftspråket, från vilket bulgariskan grammatikaliskt avviker mera än danskan från svenskan. Beträffande uttalet torde jämförelsen vara den

motsatta. Ur sobranjens protokoll framgår, att Ehrnrooth endast en gång yttrade sig inför de församlade folkrepresentanterna. Då frågor som berörde krigsministeriets arbetsområde avhandlades i sobranjen, framförde krigsministerns adjoint överste Timler ministeriets önskemål och åsikter. Vanligen inledde han sitt anförande med att be om ursäkt, för att han inte behärskade bulgariska.

Krigsministeriet i Bulgarien var under Ehrnrooths tid ett rent ryskt ämbetsverk. Den militära facklitteraturen på bulgariska torde ha omfattat ett enda verk: den militära strafflagen. Fursten och Ehrnrooth både konverserade och korresponderade på franska – det officiella hov- och diplomatspråket på den tiden.

En bild av det intryck Ehrnrooth gjorde på sin omgivning och en uppfattning om hur hans samtida bedömde hans verksamhet får man av de livfulla skildringar de författare gett, som lärde känna honom personligen under hans ministertid i Bulgarien.

Hovpastorn Koch skriver: ”Genom sitt öppna väsen och sin uppriktighet hade general Ehrnrooth från första stund gjort ett mycket fördelaktigt intryck på fursten. Under hela sin ministertid visade han sig vara en högst hedervärd och karaktärsfast person, som inte lät sig påverkas av strömningarna i Petersburg. Han hävdade sitt oberoende gentemot sina regeringskolleger och följde rätlinjigt sin egen övertygelse. Oansenlig till det yttre – han var liten och korpulent – var han inom armén ansedd som en duglig soldat och en skicklig organisatör. I fullt samförstånd med fursten arbetade han på att höja plikt- och hederskänslan inom armén. Gentemot de bulgariska officerarna uppträdde han alltid hänsynsfullt och korrekt, något som inte alla ryska krigsministrar kan berömmas för. Mot de ryska officerare, som stannat kvar efter ockupationen och utgjorde ett verkligt avskum inom den ryska armén, var han obönhörligen sträng. Genom sin överlägsna bildning och sin klokhet vann han snabbt sobranjens aktning. Han härstammar från Finland, och det var därför självklart, att han förstod att respektera statsförfattningen och strängt hålla sig till ordalydelsen i den. En bestämmelse i den föreskriver, att ingen äger rätt att beväpnad inträda i sobranjens sessionssal. Detta hade alltid förargat de ryska krigsministrarna, men Ehrnrooth åtlydde påbudet utan tredskan. Det är ingen överdrift att påstå, att om Ehrnrooth med sin öppna blick, sin

rättframma karaktär och sin självständiga natur skulle ha stannat kvar i landet, hade Rysslands inflytande i Bulgarien inte rubbats." [66]

Golovine sammanfattar sina minnen såhär: "En framträdande personlighet i regeringen var utan tvivel general Ehrnrooth tack vare sin höga bildning, sin överlägsna kapacitet, sin energi och sin ärlighet. Han var liten till växten men kraftigt byggd. Han såg gemytlig ut, var godlynt och mången gång excentrisk. Med beaktande av hans höga rang var han ung. Sträng var han, när så krävdes, och mot sig själv var han allra strängast. Hans skämtsamma lynne och hans smidighet att anpassa sig efter varje situation var påfallande. Framför fronten var han en verklig soldat, i sin verksamhet sträng och punktlig.

I general Ehrnrooth fann furst Alexander en företrädare för sina egna principer i inre politiska frågor, vilka gick ut på att bygga upp och inte riva ned. Fursten önskade säkerställa ordningen i landet, och det var också Ehrnrooths önskan." [67] Samma dag Jireček hade blivit presenterad för Ehrnrooth, antecknar han i sin dagbok: "en järnhård man".

Vår framstående slavist professor J. J. Mikkola, som 1892 i Wien lärde känna Jireček och då hade tillfälle att med honom dryfta förhållandena i 1880-talets Bulgarien, berättar i sin uppsats om Ehrnrooth, att Jireček fullständigt omfattade Ehrnrooths åtgärder som minister och konseljpresident. En absolut konträr bedömning erfor Mikkola av sin lärofader vid universitetet i Harkov, professor Marin Drinov, som endast hade skarpa ord av tadel till övers för Ehrnrooth. Drinov härstammade från Bulgarien och räknade sig till de liberala. Åren efter kriget verkade han som reorganisator inom civilförvaltningen i Bulgarien. Men då han efter suspensionen av statsförfattningen anmodades övertaga presidentposten i det tilltänkta riksrådet, åstadkom han genom intriger och omedgörlighet endast förfång och omintetgjorde de förhoppningar fursten ställt på denna nygrundade institution.

Gopčevič sammanfattar sitt omdöme kort och klart: "Ehrnrooth var en duktig krigsminister, de andra däremot rena nollor."

Matvjejev såg i Ehrnrooth "den kärve finnen och gamle, inbitne militären, som förhöll sig avogt till sakernas ordning i Bulgarien. Han blev obehagligt berörd av bristen på disciplin, som förmärktes i de bulgariska regeringskretsarna och tadlade öppet Karavelovs liberala kabinett. Karavelovs personlighet chockerade honom; han såg i Karavelov den

förkroppsligade avsaknaden av allt det han varit van att akta och vörda hos en företrädare för statsmakten.” [68]

Under vårsessionens 74 dagar sammanträdde sobranjen flitigt, men resultatet stod inte i rimligt förhållande till den tid som förslösades på onödigt prat.

Av de godkända lagförslagen var av särskilt stor betydelse den lag, som reglerade landets myntväsen. På basen av den kunde man äntligen få ordning i den ekonomiska villervalla som rått alltsedan krigets slut. Man enades om att ansluta Bulgarien till den latinska myntkonventionen, vars enhet var en franc, i Bulgarien benämnd 1 leva = 100 stotinki.

Lagförslaget om den titel, som skulle användas då man tilltalade fursten, hade stjälpt den konservativa regeringen. Nu togs frågan åter upp och denna gång på initiativ av konseljpresidenten Zankov. Hans vacklande karaktär förnekade sig inte heller nu då han kommit till makten. Då han ansåg det opportunt att stå i ett förtroligt förhållande till fursten, genomdrev han trots häftigt motstånd från sina radikala meningsfränders sida en ny tolkning av den paragraf i grundlagen, som bestämde furstens titel. Han motiverade sin ståndpunkt med, att ett statsöverhuvuds titel inte föreskrivs av grundlagen utan bestäms av den praxis de utländska hoven tillämpar. Under applåder och med ropen: ”Leve fursten, leve hans höghet!” bekrätade den liberala församlingen den nya lagtolkningen. ”Detta sluga trick försonade visserligen i någon mån fursten, men lyckades ändå inte befria honom från alla bekymmer, som tyngde honom”, säger Hajek.

Statsbudgeten för räkenskapsåret 1 mars 1880 – 1 mars 1881 borde redan under höstsessionen ha blivit fastställd. Men på grund av att den första nationalförsamlingen plötsligt hade upplösts, blev ärendet inte behandlat. Den nyvalda sobranjen måste därför i brådskande ordning behandla frågan. Ehrnrooths första stora uppgift blev att granska det av Parenzov uppgjorda och egenhändigt undertecknade budgetförslaget, som omfattade 50 handskrivna sidor och numera finns bevarat i Finlands riksarkiv.RA Första momentet upptar lönestaten för ministeriets personal.

Krigsministerns årslön föreslogs utgå med 12 000 leva, dvs. med samma belopp som de andra ministrarnas. Men honom tillkom dessutom ett ålderstillägg på 28 020 leva, vilket självfallet ingen av det unga furstendömets bulgariska ministrar fick uppbära. Ministeradjointens

årslön utgjorde 7 200 plus dagtraktamenten om 3 600 och ett ålderstillägg på 24 240 eller inalles 35 040 leva. Krigsprokuratorn skulle uppbära 24 000, stabsofficer med översterang 16 500, furstens förste adjutant Corvin 16 700, chefläkaren 9 600, registratorn 3 000, de yngre skrivarna 1 500, vaktmästare och ordonnanser 60 leva, för att nämna några exempel. Totalantalet anställda uppgick till 47, därav 14 med en årslön under 100 leva. Ehrnrooth kunde inte undgå att märka vilket löneprivilegium Parenzov lyckats förskaffa sig och de övriga ryska officerarna genom att fastställa oskäligt höga ålderstillägg och dagtraktamenten. Av ren solidaritet mot sina bulgariska kolleger – eller kanske ännu mera av moraliska hänsyn – ansåg han sig inte kunna godkänna den föreslagna lönen utan reducerade den till 24 000 leva. Likaså kunde han inte tillåta, att den enorma löneskillnaden mellan likställda ryska och bulgariska officerare fick fortbestå.

Hur det av Ehrnrooth korrigerade budgetförslaget såg ut, då det förelädes so branjen, framgår inte av efterlämnade handlingar, men det förefaller sannolikt, att det blev godkänt utan ändringar. Ålderstilläggen hade sänkts över lag, krigsministerns som sagt till 12 000, så att totallönen blev 24 000, eller 40 % lägre än den Parenzov hade uppburit. Ministeradjointens totallön sänktes till 19 200 eller med drygt 40 %, adjutantens till 14 400 eller med 14 % osv. Sålunda nedgick slutsumman för första momentet från 301 420 till 222 440 leva eller med 26 %. Den av Parenzov föreslagna lönesumman för de ryska arméofficerarna, stor 1 256 000, nedskärs till 1 039 000 leva, medan däremot de bulgariska officerarna erhöll samma löneförmåner som förut. Ingen av de 47 anställda vid ministeriet blev avskedad. Slutsumman i Parenzovs budgetförslag slutade på 12 168 077 leva, i den av sobranjen den 3 juni 1880 stadfästa budgeten på 11 250 000 leva. Genom att reducera de ryska officerarnas ålderstillägg och dagtraktamenten inbesparade Ehrnrooth 918 000 leva eller 7.5 % av landets militära utgifter.

Ovanstående framställning av Ehrnrooths handläggning av militärens lönefråga, baserad på torra fakta och kalla siffror, skiljer sig avsevärt från de utbroderade redogörelser, som förekommit i olika svensk- och finskspråkiga artiklar och uppsatser, vilka skildrat Ehrnrooths bulgariska verksamhet. En stor del av uppgifterna i dessa skildringar härstammar från mindre trovärdiga källor, främst de i Bulgarien utkomna tidningarna La

Bulgarie och Slovo. Tyvärr tål en del av Kochs anekdoter inte heller någon granskning i historiens skarpa ljus.

La Bulgarie fann sig 1883 föranlåten att göra vissa kommentarer med anledning av att de ryska generalerna Kaulbars och Sobolev avskedats. Året efter Ehrnrooths avgång hade fursten åt dessa två anförtrott konseljpresident-, inrikes- och krigsministerposterna. Egenmäktigt och diktatoriskt hade de under drygt ett års tid styrt och ställt i landet, då en enhällig sobranje fann tiden mogen att sätta punkt för deras ”russische Wirtschaft” och avpollettera dem. Under rubriken ”Gärningar och siffror” skrev tidningens kåsör: ”Vi erfar från säkert håll, att general Kaulbars före sin avresa från Sofia uttog av krigsministeriets medel 30 000 leva i förskott för flyttningskostnader. Medan general Sobolev var konseljpresident lyfte han senaste maj månad 18 000 leva för en resa till Ryssland. Man svävar alltjämt i ovisshet om vad han tillgripit som ’flyttningskostnader’, men med tanke på den fullständiga överensstämmelsen mellan hans och general Kaulbars åsikter är det högst sannolikt, att han har följt sin kollegas exempel. En jämförelse: Då general Ehrnrooth 1880 tillträdde posten som krigsminister, minskade han självmant sin lön [riktigare: sänkte sobranjen enligt hans budgetförslag krigsministerns arvode] från 48 000 [rätteligen 40 020 leva] till 24 000 leva och denna summa, dvs. hans arvode på 24 000 leva skänkte han till första druschinens kassa.” Sistnämnda påstående är inte riktigt. Ehrnrooth torde vid ett tillfälle ha skänkt druschinen en rundlig summa, men hela årsarvodet var det i ingen händelse.

Artikeln publicerad i Slovo den 5 juli 1929 är skriven av “en samtida”, som bl.a. skildrar följande ”minnen”:

”En regnig höstdag år 1879 anlände general Ehrnrooth och dagen därpå föreställde han sig tillbörligt för den unge fursten. Denne yttrade sitt beklagande över de misshälligheter, som uppstått mellan honom och den förre krigsministern och sade sig önska att något sådant i framtiden inte skulle återupprepas. Denna önskan besvarade generalen hövligt men bestämt med följande ord: ’Ers höghet, det var inte min önskan att bege mig till Bulgarien. Jag var tvungen att följa Hans Kejserliga höghets, min höge herres vilja. Jag gör mig inga illusioner om min framtida verksamhet. Då allting här kokar och bävar, måste jag vara förberedd på obehagliga överraskningar. Jag lämnade min familj i Finland och kom hit allena med

två kappsäckar.' Den unge fursten förstod att han hade framför sig en synnerligen egenkär general, vilken var färdig att med sina två kappsäckar bege sig tillbaka till Ryssland när som helst.

I krigsministeriet var alla tjänstemän uppställda i rangordning i väntan på att bli föreställda för den nye ministern. Ehrnrooth anlände på minuten. Krigsministerns adjoint, överste Timler, blev presenterad. 'Krigsministeradjoint', upprepade Ehrnrooth med förvåning och tillade: 'Ryska armén är 50 gånger större än den bulgariska, men ryska krigsministern har ingen adjoint.' Krigsprokuratorn blev föreställd.

General Ehrnrooth drog sig ett steg tillbaka, såg på de närvarande och sade: 'Finns det en prokurator så finns det brott. Finns det ingen prokurator, så finns det inte heller något brott.' Därpå föreställdes några generalstabsofficerare som tilldelats särskilda uppdrag. 'Vari består ert uppdrag', frågade ministern, men innan han erhållit svar, svarade han själv på frågan med orden: 'En verksam overksamhet.'

Efter presentationen infann sig inrikesdepartementets chef och framlade budgeten för krigsministeriet. 'Vad är detta för något', sade Ehrnrooth och pekade på punkten för krigsministerns avlöning 48 000 leva. 'Eders excellens avlöning', sade den orörlige föredraganden. Generalen tog pennan, doppade den i rött bläck och drog ett tjockt streck över 48 000 samt skrev i marginalen 24 000, varpå han sa: 'Så mycket fick jag i Ryssland, och mera önskar jag inte få i Bulgarien.' En vecka efter den officiella föredragningen fanns vid krigsministeriet endast 9 officerare, 18 tjänstemän och en skrivare."

Med undantag eventuellt för historien om de två kappsäckarna måste den "samtidas minnen" tyvärr rubriceras som fantasifoster, frambragta i myternas frodiga lustgård.

De civila administrationsmyndigheterna hade efter kriget fastställt rätt höga löner åt de bulgariska statstjänstemännen för att, som man naivt inbillade sig, därigenom motarbeta det mutsystem, som i Ryssland höll på att anta skrämmande proportioner, och som under den turkiska förvaltningen av Bulgarien inte varit alldeles okänt heller i detta land. Åtgärden blev snart en nagel i ögat på den strävsamma lantbefolkningen, som minsann fick knoga för sin utkomst, och som alltför ofta fick se odugliga tjänstemän vräka sig i överflöd och leva i sus och dus. Då de civila tjänstemännens löneförmåner behandlades i sobranjen, sprack den eniga

liberala fronten, och representanterna för de bildade kretsarna fick finna sig i att församlingens obildade majoritet efter förgottfinnande sänkte vissa tjänstemannalöner. Huruvida det var Ehrnrooths radikala korrigering av krigsministeriets budget, som gav impulsen till den plötsliga sparsamhetsivern, är en fråga som tyvärr måste lämnas obesvarad. De bulgariska ministrarnas årsarvode förblev oförändrat 12 000 leva. Skillnaden mellan de militära och de civila tjänstemännens löner blev alltjämt mycket påfallande. Ehrnrooths radikala nedskärning av de ryska officerarnas löner bidrog i inte ringa grad till det spända förhållande, som några månader senare gjorde sig gällande mellan honom och de panslavistiska militärkretsarna i Petersburg.

I det dåtida Bulgarien uppbar varken fursten eller ministrarna något representationsarvode. Såsom kejsarens förtroendeman och av honom personligen tillförordnad stod Ehrnrooth högst på rangskalan av de i Bulgarien verksamma ryssarna, och hans ställning medförde representationsplikter, som han med en oreducerad lön lätt hade kunnat fylla. Men några som helst möjligheter att i detta hänseende tävla med Dondukov-Korsakov eller greve Khevenhüller kunde varken den reducerade lönen eller den privatförmögenhet han ärvt tillåta honom. Vid sin fars död 1848 ärvde Ehrnrooth 6 680 och 25 år senare efter sin mor 22 000 rubel i silver. Men då avdrogs 2 000 rubel i silver, en summa som han i förskott lyft på sitt arv.

Detta tyder på, att hans utbildning och uppehälle intill 1873 slukat ungefär 9 000 rubel i silver förutom den lön han uppburit. I förhållande till de likvärdiga valutorna frc, fmk och leva var det dåtida rubelvärdet 1:4. En årlig inkomst av 24 000 leva och en drygt tre gånger så stor förmögenhet i fmk, placerad i skuldsedlar med låg ränta, var i det dyra Sofia en alltför obetydlig summa för att tillåta någon överdriven extravagans. Då det i hans efterlämnade papper inte finns den minsta antydan om, att han i sitt hem skulle ha anordnat ens den enklaste tebjudning, kan man förmoda, att den primitiva bostaden inte tillät några ståndsmässiga mottagningar. De utländska diplomaterna, och i synnerhet Mme Lichine, som han så ofta var gäst hos, förstod mer än väl, att han inte kunde återgälda deras invitationer, emedan han saknade en representationsduglig tjänstebostad och att hans tjänstgöring i Sofia inte skulle bli så långvarig, att han hade anledning att inreda en förstklassig privatbostad. Då han nu öppet hade

visat, att han frivilligt underkastade sig en enkel livsföring, blev det lätt för honom att undvika allt umgänge med sådana personer, som varken kunde skänka honom trevnad eller vänskap. I stället hade han tillfälle att fördjupa sig i Kants och Schopenhauers filosofiska spekulationer och göra sig förtrogen med Voltaires och Rousseaus tankevärld. Men då han aldrig kom i kontakt med oppositionens ledartyper såsom den begåvade historikern Slavejkov, den blivande store bulgariske statsmannen Stambulov och sina rabulistiska ministerkolleger Zankov och Karavelov, förblev deras tänkesätt och förehavanden rätt främmande för honom.

Omräknas köpvärdet av 24 000 leva = fmk år 1880 till motsvarande köpvärde i 2001 års mk erhålles drygt 500 000 mk.

I Finland blev Ehrnrooths frivilliga lönesänkning känd, då kåseriet i La Bulgarie återgavs i de större helsingforstidningama. Notisen väckte självfallet allmän beundran. Inspirerad av sin broders oegennytta förhärligade Adèle den ädla gärningen genom att till svenska översätta en av sekreteraren vid det bulgariska inrikesministeriet, D. Veliksine, författad lång hyllningsdikt. De sista stroferna lydde såhär:

I krigarns tält och under höjda fanor
hör yppigheten ej till livets vanor,
man blir ej slav i girighetens våld.
Se här! tag tredjedelen av min sold!
Av återstoden blir så mycket över
en man av heder på min post behöver.

På ordet följde handling: och så smalt
ministerns lön ihop som han befallt.
Desslikes fann han officerars skara,
väl överdrivet också avlönt vara
uti ett härjat land, med många sår
där hungersnöden blek för dörren står,
där mången skorpion med gift i tanden
allt välstånd fräter bort i Balkanlanden
och trotsar styrelsen var än hon tar,
en åtgärd till att finna lindring snar.

Sitt vapen värdigt bär den man som givit
ett föredöme sådant vi beskrivit,
väl ej så vanligt i vår snöda värld.
Den mannen – högt mitt ord må skalla –

må giva genljud, spridas bland oss alla,
den mannen, tacksamhet, beundran värd,
är Ni General! Ni vill vårt väl behjärta,
det klappar i Ert bröst ett ädelt hjärta!

Rövarterrorn i östra Bulgarien

Krigsministeriets budget var ännu inte slutbehandlad i sobranjen, då Ehrnrooth plötsligt blev ställd inför en ny krävande arbetsuppgift. Sedan kriget kände han mycket väl till trakten kring Osman-Bazar, och därifrån kom nu ett skriande rop om hjälp mot en ständigt ökad laglöshet och brottslighet. Om det fick fortgå i samma riktning och med det tempo som nu gjorde sig gällande, kunde läget antaga skrämmande proportioner.

Under krigets slutskede hade det turkiska motståndet i nordöstra Bulgarien krossats, och de ryska trupperna hade besatt områdena kring Schumla, Osman-Bazar och Eski-Dzjuma. Militär- och civilförvaltningen där underställdes då Ehrnrooth. Det dröjde inte länge, innan befolkningen kunde börja leva sig in i normala förhållanden, och då Ehrnrooth med sin XI division lämnade landet, fick han – vilket tidigare skildrats –mottaga många yttringar av tacksamhet och erkänsla för de fruktbringande resultat hans förvaltning fått till stånd. Sedan dess hade två år förgått. Det turkiska inslaget i de långt från varandra liggande byarna var alltjämt stort. Tydligen hade samlevnaden mellan de bulgariska urinvånarna och de under seklernas lopp inflyttade turkarna fortgått utan större slitningar. Därför föredrog de sistnämnda att lojalt underkasta sig den nya överhögheten hellre än att flytta bort och lämna kvar de bördiga fält, som de under generationer hade odlat.

När den alarmerande rapporten om stråtröveriet nådde Sofia, var man där genast färdig att skjuta skulden på den turkiska befolkningsgruppen. Det låg nära till hands med tanke på de grymheter, som turkiska soldater under kriget gjort sig skyldiga till. Men när krigsministern befullmäktigats att med alla till buds stående medel återställa ordningen, kom det i dagen, att de skyldiga stod att söka även på annat håll.

De påpassliga utländska tidningskorrespondentema i Bulgarien var genast färdiga att sprida överdrivna skräckrapporter till sina respektive blad. Det berättas, att Bismarck tog frågan så allvarligt, att han vid tyska

sändebudets avfärd till Sofia hade sagt: ”Ni reser ju över Rustjuk, inte sant? Se till, att ni inte råkar i händerna på rövarna, för det vore mycket pinsamt, om vår regering blev tvungen att underhandla med banditer.”

Kochs version av rövarintermezzot, som ett flertal senare författare mer eller mindre format om, förtäljer:

”I det inre av landet tilltog röveriet. Det ålåg distriktscheferna att upprätthålla lag och ordning, men de löste sin uppgift på ett rätt så egendomligt sätt. Den gendarmkår, som lydde under dem, bestod till största delen av deras vänner och bekanta, och den arbetsbörda gendarmkåren axlade inskränkte sig ofta till sådana sysslor, som anförtros en betjänt i ett privathus. I Tusluk distriktet skaffade sig övervakarna av säkerheten arbete på så sätt, att de först föranstaltade mord och plundringar i de turkiska byarna och sedan utvalde lämpliga mördare bland de oskyldiga turkarna. Osäkerheten tilltog till den grad, att fursten såg sig föranlåten att till ort och ställe sända självaste krigsministern, försedd med oinskränkta fullmakter. Med klar blick och fast beslutsamhet återställde denne snart ordningen. Han lät hänga några gendarmer och gav order om, att turkarna skulle förses med vapen till självförsvar. Då fursten senare på hösten samma år besökte Schumla, fann han i triumfbågen, som rests till hans ära, några hängda gendarmer.” [69]

I Neue Freie Presse ingick en korrespondens från Rustjuk, där det bl.a. sades, att de bulgariska myndigheterna låtit fängsla oskyldiga turkiska bönder och vägrat de utländska konsulerna att bevista rättegångsförhandlingarna. Flera bönder torde ha anklagats för delaktighet i plundringstågen och dömts till döden. Korrespondenten avslutar sin rapport med raderna: ”I byarna vimlar det av rövare, som de bulgariska ortsmyndigheterna påstår vara turkar, fast de endast plundrar och mördar muhammedaner. Det är intet under, om de till förtvivlans gräns drivna turkarna slutligen griper till vapen och föranstaltar blodbad på de orter, där de är tillräckligt talrika. Den nya krigsministern har avrest till Schumla för att med egna ögon övertyga sig om, hur det förhåller sig på ort och ställe. Han befarar nämligen, att bulgarerna överdriver och sätter ihop historier, som är ägnade att göra turkarnas existens i dessa landsdelar outhärdlig.”

Dessa två ”rövarhistorier” måste tas med en viss reservation. Övergrepp från bulgariska myndigheters sida mot oskyldiga turkar förekom säkert i

rätt stor ut-sträckning. ”Bulgarien är ett praktfullt land, men bulgarerna kan vara likadana odjur som turkarna”, skrev furst Alexander redan som ung löjtnant till sin far några dagar efter den ryska arméns övergång av Donau. Helt naturligt tvingades ofta fredliga turkiska bönder att resa sig till självförsvar eller motsätta sig egenmäktiga bulgariska tjänstemäns övergrepp.

Det förefaller som om godtycket och självviskheten bland tjänstemännen hade fått sin början under den konservativa regeringens egensinniga maktperiod. Engelska vicekonsuln i Varna rapporterade till sändebudet Lascelles: ”Turkarna i Bulgarien erinrar sig med bitterhet det godtycke och de förföljelser de genomlidit under den tid den s.k. konservativa regeringen satt vid rodret. Dessa förföljelser har upphört efter det den liberala regeringen kommit till makten och sedan general Ehrnrooth inskridit för att återställa ordningen. Muselmanerna har en välvillig inställning till furst Alexander, de litar på hans rättskänsla, ärlighet och redbara avsikter. Det vore förståndigt av fursten att försäkra sina turkiska undersåtar om, att han skyddar deras liv och egendom.” [70]

Men fursten hade mer än nog av sina egna bekymmer. Som f.d. tysk prins hade han svårt att hävda sin ställning. Någon möjlighet att kraftfullt ta sig an omsorgen om den lilla turkiska minoritetens framtida välfärd hade han alltså inte. Med tiden försvann hatet mot turkarna, och de rätt så talrika turkar man i våra dagar ser i trakten av Omurtag, det forna Osman-Bazar och Kolarovgrad, det forna Schumla, tycks rätt så bra ha smultit samman med bulgarerna, trots att de bevarat sin tro, sitt språk och sina nationella sedvänjor.

Redan före kriget härjade rövarband i trakterna kring Schumla, och de första åren efter kriget blev trakten vid gränsen till det åt Rumänien avträdda Dobrudscha ett utmärkt tillhåll för bulgariska rövarband. Här hade de möjligheter att efter ett plundringståg ta sig över den obefästa, ännu outstakade gränsen och sålunda undfly lagens stränga arm. ”Detta insåg general Ehrnrooth. Efter en lång och noggrann undersökning av ortsförhållandena lyckades han ordna försvaret, och genom att beväpna muselmaner kunde han återställa lugnet. I det betänkande han avgav i frågan, framhöll han nödvändigheten av: ’antingen ett samarbete mellan de rumänska och bulgariska myndigheterna eller en förläggning av bulgariska trupper längs gränsen mot Dobrudscha’.” (Queillé) [71]

Om man granskar de originalhandlingar Ehrnrooth efterlämnat, [RA] kan man få en reell uppfattning om de åtgärder han vidtog för att bli kvitt oroshärden.

Den 8 maj sanktionerade sobranjen Ehrnrooths oinskränkta fullmakter. Betecknande för den västeuropeiska misstänksamheten gentemot Ryssland var de rykten, som tidningspressen började sprida ut omedelbart efter det Ehrnrooths mission blivit känd. Neue Freie Presse påstod sig veta, att överbefälhavaren för de i Schumla förlagda trupperna, krigsminister Ehrnrooth, under förevändning att skydda den kristna befolkningen i Östrumelien mot turkarnas fanatism, skulle besätta balkanpassen och några strategiskt viktiga orter. Därefter skulle han proklamera landets union med furstendömet Bulgarien. Bulgarerna räknade med, att sedan stormakterna ställts inför ett fait accompli skulle de erkänna unionen och tillsammans med Ryssland förmå avhålla den turkiska armén från krigshandlingar.

Den 17 maj anlände Ehrnrooth till garnisonsstaden Schumla. Omedelbart utfär-dade han en kungörelse:

> ”Jag Krigsministern,
> som har fullmakt att kväsa röveriet i östra Bulgarien offentliggör alla till kännedom, att jag i dag anlänt till Schumla för att fullgöra det uppdrag, som anförtrotts mig av fursten och sobranjen.
> Jag uppmanar den fredliga befolkningen i denna trakt, som nu förklarats i krigstillstånd, att utan avseende till tro eller nationalitet stå mig bi, då jag går att återställa den allmänna tryggheten.
> Jag behandlar alla med stränghet, men lika. De goda kan lugna sig! De onda må frukta!
> Jag har fullmakt och stöd av samtliga krigs- och civilmyndigheter”.

För varje distrikt utsågs en militärbefälhavare, alla vidtagna åtgärder måste inrapporteras till krigsministern, likaså skulle alla straffbestämmelser och domslut underställas hans prövning. När alla mått och steg för en upprensning blivit vidtagna, kunde Ehrnrooth bege sig på en inspektionsfärd. Vid denna årstid var förutsättningarna för att någorlunda hyggligt komma fram på de bristfälligt underhållna vägarna de bästa möjliga. Färden gick genom dalar, omgivna av frodiga vinberg, dystra

och lummiga skogar, där träden bestod av silverlindar, bokar, valnöts- och i dessa trakter rikligt förekommande päronträd. Omsorgsfullt skötta korn- och majsfält kring de små byarna och förfallna, pittoreska kvarnar vid de strida vattenfallen gav den starkt engagerade krigsministern nödig avkoppling. Ett möte med vargar var ingen ovanlig upplevelse för dem, som reste på dessa ensliga vägar.

När Ehrnrooth anlände till Osman-Bazar, blev han mottagen med all den hedersbevisning, som anstår en befriare. Inför de stramt uppställda soldaterna hälsades han välkommen av distriktsstaben, varpå distriktsbefälhavarens sekreterare höll följande tal:

”Eder ankomst till vår stad, Herr Minister, har gett nytt liv åt både stora och små bland oss och skänkt tröst åt varje levande själ.

Vi varken kan eller vill dölja hur tacksamma vi är för att Ni gjort slut på det röveri, som har förekommit i vårt distrikt. Tack vare Edra åtgärder, som syftar till att försvara den fredliga befolkningen, hyser vi hopp om, att vi i framtiden får leva ett lyckosamt liv i vårt distrikt. Må Edert namn och Eder gärning länge leva!”

Ehrnrooth begav sig därefter till distriktsdomstolen, där han utanför rådhuset vid stadens största torg högtidligt emottogs av domstolens ledamöter och tjänstemän. Med stadsborna som åskådare – också de ville hylla och tilljubla sin stads befriare – hälsade domstolens preses den efterlängtade ministern-befriaren välkommen med ett hängivet tal:

> ”Eders Excellens.
>
> Vår lilla stad, Osman-Bazar, skattar sig lycklig över Edert besök. För den glädje vi känner i detta ögonblick, saknar vi i sanning ord.
> Eders Excellens, Ni är den hjälte, som var den förste att befria vår lilla stad, och Ni var också den förste, som tågade in i den, den 26 januari 1878. Nu har Ni återvänt från Ryssland för att avsluta det verk, som är livsviktigt för oss: upprättandet av krigsmakten.
> Eders Excellens, var försäkrad om det bulgariska folkets eviga tacksamhet. Vi är även det ryska folket tacksamma för den frihet vårt land har erhållit genom de segrar den ryska armén vunnit på bekostnad av det dyrbara blod dess befäl och manskap utgjutit.
> Må Gud bevara vår Tsar och befriare Alexander II. Hurra!

Må Gud bevara de tappra härförare och soldater, som har deltagit i kriget för vår befrielse. Hurra!
Må Gud bevara Eder, Herr Minister, och hjälpa Eder i varje företag, som länder det bulgariska folket till fromma.
Den bulgariska armén har anförtrotts Eder. Vi hoppas, att våra trupper kommer att utbildas till utmärkta kämpar mot fienden. I djupet av våra hjärtan sjuder ännu det blod, som har flutit i de berömda bulgariska kungarna Simeons och Assens ådror.
Hurra! Leve Eders Excellens Casimir Gustavovitj Ehrnrooth, vår älskade minister och befälhavare för det bulgariska furstendömets här."

Vid denna tidpunkt var frågan om en förändring av landets distriktsindelning under behandling i sobranjen. Enligt regeringens förslag skulle bl.a. distriktet Osman-Bazar slopas, vilket hade till följd, att staden blev en vanlig by i ett nytt och större distrikt. Stadsborna emotsåg detta med den största ängslan. Men nu yppade sig ett utmärkt tillfälle, att genom en adress framföra ortsbefolkningens oro till en av regeringens mest inflytelserika ministrar.

Bl.a. framhölls i adressen:

"Då det gällt att underkuva rövarna har framförallt militären och polisen visat stor energi och tapperhet. Med sorg emotser vi, att röveriet i vårt distrikt tar ny fart, om distriktsbefälet och militären försvinner, och vi blir tvungna att komma tillrätta med enbart gendarmer. Med tanke på de oskyldiga, unga soldater, gendarmer och poliser, som hittills offrat sina liv för vår säkerhet djärves vi hövligast be Eders Excellens att nådigast bli vår förespråkare i syfte att avvärja en så hotande olycka."

Allt tyder på, att Ehrnrooth genom en kompromiss lyckades sammanjämka regeringsförslaget med befolkningens önskemål. Osman-Bazar blev nämligen centrum i en okolija (litet distrikt), men fick behålla sin garnison.

Ordningens återställande hade fortskridit så snabbt och med ett så gott resultat, att krigsministern kunde återvända till Sofia och därifrån övervaka och leda de upprensningsaktioner, som ännu var av behovet påkallade. Till överbefälhavare i Osman-Bazar distriktet hade Ehrnrooth utnämnt major Rudanovskij, en av allt att döma lika energisk som nitisk

ungdom, som efter bästa förmåga försökte efterkomma och utföra de order som gavs honom. Den 1 juli telegraferade han: ”Under de två senaste dagarna har hos befälhavarna för det mig anförtrodda distriktet anmält sig 34 rövare, som nedlagt sina vapen. I närheten av byn Kuvandzilari gav sig i går åt mig personligen en rövarhop på 32 personer. Deras anförare Tjakirolu Ismail var liksom de övriga väl beväpnad. Sammanlagt 66 män har gett sig. Jag ber Eders Excellens om nåd för dem.”

Några dagar senare kom åter en rapport: ”Jag får meddela Eders Excellens, att efterforskningar har anställts angående de rövare, som gett sig och att följande har konstaterats: Allesamman, förutom två av dem, äger hus och besådda åkrar med mogen säd. De kan uppställa borgen, nämligen i form av mustafer och äldre släktingar till dem i byarna. Hela befolkningen bemöter alla som ångrat sig med gästfrihet och full tillit. Jag anser, Eders Excellens, att det är nödvändigt att ge amnesti åt alla som återvänt till rättfärdighetens väg, inte minst på grund av att förlåtelse redan utlovats dem. Enligt min mening torde det inte finnas några skäl att frukta, att de efter skörden på nytt skall fly till bergen och där bilda en hord. Jag tror på deras uppriktiga och helhjärtade ånger, ty annars skulle de inte lämna ifrån sig sina utmärkta vapen, vilket största delen av dem nu gör. Det är endast några få som har anmält sig och bett att få behålla sina gevär en tid framåt. Med dem är de villiga att försvara inte bara sig själva utan även invånarna i deras egen by. Då jag frågat några av rövarna om orsaken till att de anslutit sig till bandithopen och stannat kvar där, har de förklarat, att den turkiska befolkningen behandlats med grymhet av polisvakterna, isynnerhet i distriktet Osman-Bazar.”

Nådeansökningama beviljades i enlighet med ett cirkulär som krigsministern utfärdat, och där han påbjöd, att de rövare som frivilligt anmält sig, överlämnat sina vapen och inte gjort sig skyldiga till mord skulle friges, sedan undersökning gjorts och förhör anställts. Men den 18 juli kom ett telegram från ordföranden i krigsrätten kapten Kamenskij: ”I dag har rätten dömt Schakir Ibrachimov till döden. Jämte andra rövare har han gjort sig skyldig till mord på äldre gendarmen Ivan Marinov. Jag ber Eders Excellens bekräfta domslutet. ”

Svarstelegrammet var kort: ”Må hängas! General Ehrnrooth.”

Det förefaller, som om major Rudanovskijs oförtrutenhet hade vuxit i kapp med rövarnas frivilliga underkastelse, då han telegraferade: ”Jag

meddelar Eders Excellens att jag inte visat någon av de skyldiga mildhet eller eftergivenhet. Frågan om invånarna i Mustanlare har inte definitivt kunnat slutbehandlas, emedan de förberedande förhören dragit ut på tiden på grund av den oerhörda mängd svaranden och vittnen som stämts inför rätta. All manlig befolkning i Mustanlare befinner sig på min befallning i Osman-Bazars fängelse."

För att på ett åskådligt och samtidigt instruktivt sätt dämpa ned den unge majorens självsäkerhet och övermod telegraferade Ehrnrooth: "Ni tänker som en prokurator och inte som en befälhavare med stora befogenheter. Man får inte hålla alla i fängelse, de skall ställas upp i olika kategorier och största delen bör friges. Anförarna skall avrättas, de övriga straffas med böter. Huvudsaken är, att allt sker utan dröjsmål. Som det nu är förefaller Er stränghet vara jämförbar med senap serverad efter middagen."

Att alla distriktsbefälhavare inte var vuxna sin uppgift, kunde Rudanovskij även inrapportera: "Jag anser mig skyldig att meddela Eders Excellens, att myndigheterna i de angränsande distrikten låtit fängsla de rövare, som frivilligt gett sig. En dylik åtgärd överensstämmer inte med bestämmelserna i det cirkulär Eders Excellens utfärdat, utan den kommer att ha till följd, att de rövare, som redan gett sig, flyr tillbaka till skogarna för att sedan fortsätta med det röveri vi nyss lyckats kväsa."

I slutet av sommaren var lugnet återställt, och den fast bosatta befolkningen, som nu såg sin säkerhet tryggad, återvände till byama, där ett nyrekryterat gendarmeri upprätthöll lag och ordning. Däremot hade de verkliga rövarna, som skydde arbete och lagbundenhet, flytt över gränsen till Rumänien för att, så snart övervakningen slappnat av, återvända och fortsätta att plundra och mörda. Krigsministern gav order om bevakning av gränsen, särskilt på de ställen där terrängen var lämplig för hemlig övergång. Major Moljanov, som med ett kompani på hundra man blivit sänd till ett avsnitt i närheten av Svarta havet rapporterade, att det övergångsställe, som nästan alla rövarskaror betjänat sig av, nu var synnerligen väl bevakat, men att de angränsande avsnitten inte var försvarsberedda. Han förklarade, att han genom att uppdela sitt kompani på grupper om 10-12 man hade möjlighet att övervaka en del av den långa sträckan. Därför ville han veta vilka punkter, som borde besättas, och om eventuellt någon annan skulle kommenderas till den sträcka, som förblev

utan försvar. Krigsministerns svar avspeglar mångårig militär erfarenhet och ett sunt omdöme: ”Jag finner det svårt att ge Er närmare anvisningar, speciellt emedan jag inte har varit på ort och ställe. Enligt min åsikt kan ett kompani på hundra man inte uppdelas i mera än två eller högst tre särskilda förband, för den händelse att det krävs att kompaniet handlar på eget initiativ och inte ropar på hjälp, så snart det ser en rövarhop. I ett krig är det inte nog med enbart beväpnade styrkor. Krigsstyrkorna skall tjäna som förstärkning åt utposterna, om dessa visar sig vara för svaga för att göra motstånd. Men att upprätthålla en linje av för stor utsträckning hör inte till krigsföringens uppgifter. En sådan uppgift är även i praktiken omöjlig, emedan envar borde förstå, att man inte med tillhjälp av ett kompani på hundra man kan upprätthålla en lång, ogenomtränglig linje.

I allmänhet är jag emot systemet med svaga poster vid gränsen. Oftare har man i ett krig mera skada än nytta av dem. Militären bör i det nu aktuella fallet besätta ett mindre antal punkter, vilka inte får befinna sig invid själva gränsen, utan på platser där polisen vid behov kan få stöd av dem. Man bör sträva till att få hjälp av hela folket vid de aktioner polisen företar mot rövarna.

Här har Ni i korthet min åsikt.”

Kochs och Neue Freie Presses fantasier om tiotals hängda bulgariska gendarmer och turkiska bönder har av senare, objektiva författare lämnats obeaktade. Allt tyder på att deras uppgifter till en stor del var baserade på rykten. Samtliga namn på de rövare som nämns i Ehrnrooths papper är turkiska. Till en del var rövarna professionella banditer, men det nödläge, som rådde efter kriget tillföljd av de förstörda bostäderna, hade också tvingat mången hederlig, men förföljd turk in på brottets bana. En kort notis i Neue Freie Presse bekräftar detta antagande: ”De rumänska myndigheterna meddelar, att de bulgariska rövarhanden i Dobrudscha består av bröd- och hemlösa, politiskt ofarliga turkiska rövare. De gör aldrig motstånd, då de avväpnas av rumänska soldater.”

Ehrnrooth vinnlade sig om att med stränghet genomföra upprensningen, men samtidigt var han så opartisk och human som möjligt. Detta misshagade självfallet vissa ryska kretsar, som var avogt stämda mot turkarna och naturligtvis föll det inte heller de fanatiska bulgariska nationalisterna på läppen. Furst Carol av Rumänien avlade ett besök i Rustjuk – han var i oktober 1880 furst Alexanders gäst – och efter det skrev

han i sin dagbok bl.a. följande rader, som belyser vilket missnöje Ehrnrooths upprensning väckte i dessa kretsar: ”De intryck jag fått under min resa är genomgående fördelaktiga. De ledande bulgarerna hyser fredliga avsikter gentemot Turkiet, vilket bekräftas av att man på sina håll beskyller den rysk-bulgariske krigsministern för att vara alltför eftergiven mot den turkiska befolkningen.”

Under räfsten med de turkiska rövarna och de oansvariga gendarmerna hade Ehrnrooth troligen upplevat många operettliknande scener, åtminstone om man får döma av Nikolai Fuhrmans brev, sedan vännerna på Lonsk hade fått motta generalens skildring av rövarepisoden.

”Sedan Theseus, Er berömde föregångare, har ingen dödlig så snabbt och så grundligt som Ni utrotat det pack, som går under benämningen rövare”, skriver Fuhrman. ”Det är en bragd som nu är allmänt erkänd. Men ju mera jag grubblar över Ert uppdrag, desto mera finner jag en viss likhet mellan Er och den ovannämnde halvguden. Innan Theseus företog sin farliga expedition, offrade han åt Venus – och det har också Ni gjort. En så from plikt skulle Ni aldrig försumma. Men jag vet inte, om samma mirakel inträffade under Er offerstund som under Theseus’. Ni känner ju till, min käre vän, att medan halvguden frambar sin offergärd – den lilla geten – förvandlades den helt plötsligt till en bock. Och det undret gav upphov till Venuskultens Epitragia. Jag hoppas verkligen att Ni skall skonas från något så farligt, fast ett sådant missöde knappast skulle väcka större uppseende i Ert bulgariska land. När Theseus hade återvänt till Athen sysselsatte han sig främst med krigsförvaltningen. Han lät bl.a. rasera ordningsmaktens ämbetslokal [prytaneion] i varje fästning och grundade en enda, men en ny sådan i Athen. Precis som Ni. Ni organiserar en armé på ännu säkrare grund och beträffande prytaneionerna tror jag – enligt den utmärkta skildring Ni lämnat mig – att Ni också omhuldar raseringsidén. Det finns många exempel på fall, där ett oslippligt pack har myllrat inom en eller annan prytaneion och åstadkommit mycket mera ont än några jovialiska rövare, som roat sig med att komma samman och klä otäcka karlar i vida dambyxor. Jag finner idén med en upprensning omtänksam.

I Ert brev nämner Ni upprepade gånger Offenbach – jag noterar det med beklagande. Ni talar nämligen om honom på ett överlägset och självsvåldigt sätt. Känner Ni inte till, illustrissimo amico mio, att det är Ni och enbart Ni, som är orsaken till hans undergång. Den store maestron – som med genialitet skapat prototyper av rövare, karabinjärer, gendarmer, polismästare, äkta och oäkta spanjorer, allesamman accepterade på scenerna i de flesta storstäder – måste känna sig dödligt sårad, då Ni har slagit i spillror hans väldiga skapelse, och efter de bulgariska rövarnas nederlag blir han tvungen att resignera och finna sig i att bli ansedd för en simpel skrävlare."* [SA]

** M. Fuhrman alluderar här på tre fabler om den hellenske nationalheroen. Under sin ungdomsvandring till Athen bekämpade Theseus rövare. Då han senare giorde sig redo för expeditionen till Kreta, rådde honom oraklet i Delphi att göra Aphrodite till färdens ledarinna, och under den offerceremoni han föranstaltade till hennes ära skedde den sällsamma förvandlingen av en get (tacka) till en getabock. Det var orsaken till att gudinnan fick binamnet Epitragia (tragos = bock). Theseus reformerade ordningsmakten och centraliserade förvaltningsväsendet i Athen, där han inrättade ett enda råd och en enda prytaneion = ämbetsmannalokal. [72]*

Medan Ehrnrooth befann sig i östra Bulgarien, och fursten var tvungen att ensam kämpa mot sina liberala ministrar, inlöpte oväntat den 3 juni sorgebudskapet om kejsarinnans bortgång. Fursten begav sig omedelbart till Petersburg för att närvara vid sorgehögtidligheterna och bringa sin avhållna faster en sista hyllning. Då han sammanträffade med Miljutin, kom de bulgariska frågorna självfallet på tal. Fursten nämnde, att de rykten om bulgariska krigsplaner, som med anledning av de militära operationerna mot rövarna hade cirkulerat, uppkommit genom att de turkiska uppploppen i vissa östbulgariska byar hade sammankopplats med den unionsrörelse i Östrumelien, som för var dag som gick blev allt mera oroväckande. Som vanligt beklagade han sig över sin förödmjukande ställning inför den plenipotentiära folkförsamlingen. Med sin erfarna statsmannablick genomskådade Miljutin furstens innersta tankar och noterar med tillfredsställelse den påtagliga förändringen i dennes sinnesförfattning: "Det ser ut som om fursten skulle känna sig tilltalad av att ställa sig i spetsen för unionsrörelsen. Men hand i hand med hans ärelystnad går en viss osäkerhetskänsla, han litar inte på sina krafter och

han är medveten om sin brist på tillgångar. Annars är furst Alexander betydligt lugnare till sinnes nu än under sitt förra besök i Petersburg. Han berömde både general Ehrnrooth och de ryska officerarna."

Militära lag- och organisationsfrågor

Furst Alexanders speciella skötebarn var armén. Organisationen och utvecklingen av den var hans största intresse. I sin nya krigsminister hade han en man med sakkunskap, som förstod hans strävan att skapa en stark försvarsmakt i det unga furstendömet. Mossolov ger följande bild av den nyutnämnde krigsministern:

"Efter sin ankomst till Bulgarien inspekterade general Ehrnrooth de olika truppförbanden och fann därvid att nivån inom officerskåren var långtifrån tillfredsställande. Han befallde därför regementscheferna att ofördröjligen till krigsministeriet lämna upppift om varje officer, som de personligen ansåg äga förutsättningar för att kunna omhänderha befattningen som instruktör. Vid sin avfärd från Petersburg hade Ehrnrooth av generalstaben erhållit befogenhet att efter eget förgottfinnande företa nödiga omställningar inom officerskåren. Han beslöt nu besätta instruktörsplatserna med energiska officerare, som ägde fallenhet för den krävande uppgiften. Likaledes lät krigsministern sina regementschefer förstå, att de personligen var ansvariga för ordningen inom sitt truppförband och att var och en som före nästföljande inspektion inte förmått avhjälpa tidigare påtalade brister, omedelbart skulle bli avskedad. De stränga åtgärderna gav utmärkta resultat. Inom loppet av ett år var trupperna i ett utmärkt skick, regementscheferna kände ansvar för sin uppgift och genom officerskårens upprensning hade de unga bulgariska trupperna fått perfekta instruktörer." [73]

Inom landet kunde ingen högre militär utbildning bibringas, men då förhållandet mellan Bulgarien och Ryssland vid denna tid var gott, stod de ryska militärläroverken öppna för bulgarer. Ehrnrooths forna utbildningsanstalt, generalstabsakademin i Petersburg, hade nu som chef hans kurskamrat från akademitiden Michail Dragomirov, som ledde övergången av Donau vid Sistovo 1877. Det var alltså lätt att genom personlig hänvändelse till denne bereda begåvade och framåtsträvande yngre officerare tillträde till akademin. I ett brev, daterat den 30 september

1880, skriver Dragomirov till Ehrnrooth: ”Dina kandidater har anlänt: först sex, bland dem de av Dig rekommenderade Dimitriev och Benderev, och därpå ytterligare två.”

Då Ehrnrooth speciellt framhävde de två namngivna kandidaterna, hade han genom personlig kontakt eller kanske främst på grund av deras meriter under kriget blivit övertygad om, att deras begåvning och intelligens stod över genomsnittsnivån. Framtiden skulle utvisa, att hans säkra blick inte svek honom, när han bedömde de två 21-åringarnas förutsättningar för den militära banan. Men framtiden skulle tyvärr också avslöja deras rätt tänjbara begrepp om hederlighet och trohet. Varken Radko Dimitriev eller Anastas Benderev är okända namn i Bulgariens historia. Under furst Alexanders överbefäl deltog båda som hjältar i kriget mot Serbien 1885, men följande år framträder de som huvudpersoner i en officerssammansvärjning mot fursten. Benderev lämnade Bulgarien efter den misslyckade revolten och trädde i rysk tjänst. Dimitriev flydde likaså till Ryssland, men återvände på 1890-talet. Vid världskrigets utbrott svek han sitt land genom att återinträda i ryska armén där han utnämndes till general. Sålunda kom han att kämpa emot sitt fädernesland, som var allierat med centralmakterna. Men den ryska revolutionen ändade hans äventyrliga liv. Han anslöt sig till motrevolutionen, men blev av bolschevikerna tillfångatagen och mördad.

Beträffande fältartilleriet framhåller Ehrnrooth i en promemoria till fursten det ändamålsenliga i att förlägga de runt landet spridda enheterna på några få orter, där goda stallar och lämpliga kaserner stod till förfogande. Utbildningen, föreslog han, skulle anförtros en beprövad högre officer. “Då kunde man kraftigt nedskära antalet enheter och få till stånd några få, vilka inte vore underlägsna dem som förekommer i vissa stormakters arméer”.

Om Ehrnrooth friktionsfritt kunde behandla militära organisationsfrågor med fursten, så var detta inte alltid fallet, då krigsministern hade den kompakta liberala sobranjen emot sig. Detta inträffade ett flertal gånger, bl.a. då han smidigt lyckades avvärja ett mot fursten riktat försåtligt lagförslag. Enligt konstitutionen stadgades, att ”Fursten är överbefälhavare för furstendömets hela krigsmakt, såväl i freds- som krigstid. Envar som gör militärtjänst äger svärja fursten trohetsed.” Men för att minska furstens inflytande och försvaga hans ställning umgicks

liberalerna med en plan att tillvälla sig bestämmanderätten över den armé, baserad på allmän värnplikt, som man stod i beråd att ställa upp. Detta lantvärn skulle inte underlyda fursten utan presidenten i sobranjen. Distriktsprefektema skulle samtidigt vara befälhavare för dessa trupper i sina respektive distrikt, och officerarna skulle väljas av soldaterna genom omröstning. Man hoppades, att vid en öppen tvist med fursten kunna stöda sig på denna numerärt mångfaldigt större armé än den ca 16 000 man starka värvade territorialarmé, som lydde under fursten. På det sättet kunde man tvinga honom till de eftergifter man krävde. För Ehrnrooth, som hade fått sin utbildning vid ryktbara militärakademier, arbetat vid en minutiöst funktionerande generalstab och tjänstgjort i den enväldige ryske tsarens armé, måtte ett lagförslag som det här minst sagt ha tett sig hårresande. Ur ett brev till Miljutin framgår det, att han betraktade frågan som en förtroendefråga. Han skriver: ”Om mitt förhållande till sobranjen skall visa sig tillfredsställande eller inte skall snart bli uppenbart. Såvida det vid behandlingen av lantvärnets organisering dyker upp en tendens, som kan tänkas skada de reguljära truppernas utveckling, stannar jag säkert inte kvar på min post.” [RA]

Men vid närmare eftertanke fann han, att lantvärnets utveckling mycket väl kunde övervakas av krigsministern, om man med hänvisning till konstitutionen lyckades eliminera den farligaste punkten i förslaget, nämligen den som fråntog fursten det högsta chefskapet över trupperna. De övriga orimliga bestämmelserna ansåg han ogenomförbara i praktiken och därför betydelselösa.

Här återges en sammanfattning av Kochs och Golovines versioner av hur det gick till, när krigsministern räddade landet från ”ett lagförslag, som skakade konstitutionen i dess grundvalar, som var ett uttryck för misstroende mot armén och början till dess undergång. Furstens tålamod var slut. Då uppenbarade sig Ehrnrooth på skådeplatsen. Han försökte övertala fursten att antaga lagförslaget, emedan det var så barnsligt och så enfaldigt, att det aldrig kunde omsättas i praktiken. Däremot kunde dess kullkastande äventyra krigsministerns lagförslag och militärbudgeten. Fursten omfattade småningom Ehrnrooths förslag att godkänna lagen i den form den förelåg, med undantag av bestämmelsen om lantvärnets överbefälhavare. På den punkten måste stadgan i konstitutionen åtlydas. I glädjen över att se sitt lagförslag röna så litet motstånd, godtog liberalerna

kompromissen. Genom denna skenbart obetydliga ändring bröts udden av hela lagen (wurden den Wölfen die Zähne abgebrochen.) ” [74]

Endast genom orubblig ståndaktighet och med uppbjudande av hela sin auktoritet lyckades krigsministern förmå sobranjen att stryka ett orimligt lagförslag angående ”livsmedel, kläder och övriga förnödenheter för militären”. Lagförslaget hade gjorts upp under furst Dondukov-Korsakovs tid och genomandades oförblommerat sina upphovsmäns avsikter, att i möjligaste mån inskränka furstens och den högsta militärledningens bestämmanderätt. I stället skulle en mängd förpliktelser och övervakningsåligganden överföras på de civila distriktsmyndigheterna, vilka helt underlydde sobranjen. Lagförslaget innehöll bl.a. följande punkter:

”§ 1. Kronan drar försorg om allt vad militären behöver.

§ 2. Varje soldat erhåller dagligen:

350 dram (1 100 g) bröd, tillrett av ren säd med tillsats av högst 10 % majs

80 dram (250 g) nötkött

eller 40 dram (125 g) saltat kött

samt 50 dram (160 g) bönor

eller 25 dram (80 g) ris

eller 50 dram (160 g) potatis

eller 100 dram (320 g) kål

och 5 dram (16 g) salt, ättika och lök.

§ 4. För kontroll av livsmedlens kvalitet och kvantitet tillsättes ett kontrollråd bestående av en representant för byrådet och en militärläkare.

§ 18. Officerarna förbjudes att, då de förbrukat sina penningresurser, för egna behov använda det, som enligt denna lag utlämnas enbart till soldaterna.”

Då lagförslaget upptogs till behandling den 20 december 1880, såg sig krigsministern nödsakad, att personligen för de församlade folkrepresentanterna redogöra för vad ett godkännande av lagförslaget innebar och vilka konsekvenser han själv ställdes inför, i den händelse att det antogs utan ändringar. Avsevärt förkortat lydde Ehrnrooths anförande:

”Lagförslaget för krigsmaktens traktamente har på delegatgruppens initiativ framställts utan bifogad promemoria, som skulle ha förklarat de motiv, som väglett dem, vilka utarbetat detsamma. Man måste anta, att

deras huvudmotiv har varit en fosterländsk önskan att så vitt möjligt tillfredsställa arméns behov, en önskan som är synnerligen berättigad i ett land, där så gott som hela den yngre manliga befolkningen kommer att bli intagen i arméns leder.

Men så länge en reguljär armé över huvud existerat, har omsorgen om dess väl först och främst och städse ålagts militärbefälet. Det har varit befälets plikt och rätt att sörja för sina underordnade. Om så inte skedde, vore det omöjligt att åstadkomma den moraliska samhörighetskänsla, som förenar de enskilda delarna av en sund militärisk organisation. I det ifrågavarande lagförslaget synes denna omständighet ha blivit fullkomligt förbisedd. Samtliga krigsministrar, såväl de tidigare, den nuvarande och de som skall komma är och kommer alltid att vara av samma åsikt som sobranjen, då det är fråga om att förbättra soldaternas förplägning. Meningsskiljaktigheterna börjar, när det blir fråga om vilka offer som krävs.

Vid senaste möte uttalades en önskan om, att arméns förplägnad skulle verkställas genom distriktsråden, emedan detta skulle ställa sig synnerligen bekvämt och billigt. Jag är inte av samma åsikt och jag kan försäkra, att förplägnaden då skulle komma att ställa sig dyrare. Saken är klar. Fångar erhåller sin förplägning enligt det system, som nu förordnas i lagförslaget. Under min vistelse i de östra landsdelarna – då jag hade i uppdrag att göra slut på röveriet – hade jag tillfälle att konstatera, att arrestanternas förplägnad inte var mycket bättre än arméns, men att kostnaderna för en arrestants mat, t.ex. i Silistrien, var 20 % högre än kostnaderna för en soldats mat. Det nu föreliggande lagförslaget gäller bokstavligen utrustningen av militären i fråga om mat, kläder och andra förnödenheter. Hela denna underhållsverksamhet vill man påbörda ministerrådet i stället för den militära administrationen. Detta borde, enligt min åsikt, bereda det förstnämnda organet vissa svårigheter, emedan det står främmande för åligganden av denna art.

I § 4 av lagförslaget talas det om nödvändigheten att utarbeta en särskild lag, som föreskrev med hurudana kläder och skodon hären borde utrustas. Tillsvidare saknas närmare uppgifter om saken, varför det är omöjligt att bilda sig en föreställning om, vilka kläder som bäst skulle passa i de förhållanden, som råder här, och hurudan kvaliteten är på de varor de lokala fabrikerna producerar. Jag vill här påpeka, att frågor av det här

slaget – till och med i länder med konstitution – vanligtvis inte avgörs medels lagstiftningsåtgärder utan på administrativ väg, såsom fallet är t.ex. i Rumänien.

Ett av arméns viktigaste behov är kvarter. Vid anskaffningen av sådana borde distrikts- och stadsråden kunna vara till hjälp. Tillsvidare kan vi emellertid inte i det hänseendet påvisa några som helst positiva resultat av ovannämnda 'råds' verksamhet. Jag vet inte om någon av herrar delegerade kan nämna något exempel på, att sjuklighet till följd av dålig näring eller bristfällig klädsel har gjort sig gällande någonstans inom armén. Men till följd av dålig inkvartering har tyvärr sjukdomsfall inträffat.

I § 2 av lagförslaget bestäms med noggrannhet vilka livsförnödenheter och vilka mängder av dem som utgör en soldats dagliga portion. Teoretiskt sett kan en sådan reglementering förefalla nyttig, men i praktiken torde den inte vara det under de förhållanden, som i detta nu råder i det här landet.

Vad brödet beträffar tilldelas soldaterna i detta nu en brödranson, som är mindre än den som utfästs i lagförslaget. Vad åter köttet beträffar, utlämnas nu 80 dram och i många truppförband mindre än så, beroende på hur dyr orten är. Det händer att köttransonen blir bara 50 dram per dygn. Det är synd, att jag bland de närvarande i dag inte ser någon läkare, som kunde intyga, att köttets näringsvärde inte alltid är detsamma, utan till stor del är beroende av den mängd äggviteämnen det innehåller. En köttfärs t.ex. som är gjord av gott, fett kött har ett dubbelt så stort näringsvärde som samma viktmängd kött taget av en mager ko. Matens näringsvärde kan därför inte bestämmas enligt kött-dramenheter. Som bas för den normala mängd livsförnödenheter som utgör en soldats dagsranson, bör man lägga vetenskapliga fakta. Men det vore knappast klokt att uteslutande hålla sig till fysiologiska kalkyler. Vetenskapen har i det här fallet ännu inte sagt sitt sista ord, och den har uppvisat slutsatser som åtminstone tillsvidare inte är oanfäktbara. Det bevisas bl.a. av dr Tanners* 40 dagars fasta för att nu inte tala om de mångfaldiga experiment, som har utförts på djur. Jag hoppas emellertid, att ni inte önskar att sådana experiment in anima vili skall utföras på edra bröder och barn. Jag för min del tror, att det förnuftigaste vore, att rätta sig efter vanorna och smaken hos dem, för vilka maten är avsedd. Jag finner det

oegentligt att i en lag bestämma portionernas sammansättning, inte minst därför att priserna på livsmedel varierar från ort till ort.

** Amerikansk läkare som fastade i 40 dagar och förlorade 16.5 kg i vikt.*

Som Ni mycket väl vet, kommer vi tillrätta utan en intendentur, och tillsvidare har man inte heller funnit det nödvändigt att inrätta en sådan. Vår militär erhåller månatligen pengar i enlighet med sina rättigheter, vilka står i proportion till manskapets storlek och den fastställda dagspenningen. Manskapets förplägning i form av livsmedel omhänderhas av två instanser: lantvärnsbataljonens chef och kompaniets chef. Den förstnämnde representerar den verkställande makten i dess vidaste bemärkelse. Han bestämmer sätten för införskaffande av livsmedel genom leverantörer, han övervakar tillredningen av maten inom truppavdelningen eller truppavdelningens fria köp. Kompaniets chef och hans underordnade, dvs. fältväbeln, jourhavanden, artellmannen, bagaren med flera åligger det att utföra givna order. Kompanichefen, som bör vara som en far för sina underlydande, är i första hand ansvarig för att de erhåller mat på bestämda tider, i nödig mängd och av godtagbar kvalitet. Lagförslaget vill införa en annan ordning. Den geniala originaliteten i den består i, att militärförplägnaden skulle ske utan krigsmaktens order och administration. Förslaget går ut på att förplägnaden av militären skall ske på befallning av distriktsråden. Samma distriktsråd skall med tillhjälp av läkare kontrollera förnödenheternas kvalitet och kvantitet och se till att soldaterna får sin mat på utsatta tider. Lagförslaget omtalar emellertid inte, vad befälet har att göra i händelse av att livsmedlen inte anskaffats i tid på grund av leverantörernas slarv eller av orsaker, som de inte kan rå för. Föreställ er, att provianten inte har anlänt t.ex. till Samakov inom stadgad tid. Befälet telegraferar då till distriktsrådet i Sofia. Det räcker antagligen minst tre dygn, innan rådet hinner vidtaga nödiga åtgärder. Skall soldaterna under hela denna tid vara utan mat? Det förekommer naturligtvis tillfällen, då fosterlandskärleken eller tjänsteplikten kräver, att krigaren utan klagan lider både hunger och andra umbäranden. Men att i vanliga fall låta militären lida hunger på grund av ett administrativt organs söl är synnerligen farligt. Det leder till olyckliga vanor och till att disciplinen inom militären förslappas.

Lagförslaget omnämner inte väsentliga ting, men det upptar i stället fullkomligt onödiga och olämpliga saker, som t.ex. i § 18 förbudet för officerare att tillägna sig det som utlämnats till manskapet. Om någon hittade på att i officersklubbens reglemente införa en bestämmelse, som förbjöd en officer att, då han lämnade klubben, ta med sig en främmande mantel, så torde ni antagligen allesammans finna en sådan förordning opassande.* Officerarna har full rätt att anse detsamma om § 18.

** Detta yttrande återger Koch i form av en enfaldig anekdot, som tyvärr blivit citerad i närapå varje i Finland tryckt artikel om Ehrnrooth.*

Att tvinga medlemmarna av distriktsråden till att dagligen kontrollera arméns matransoner är direkt meningslöst. Inom militären där allt bygger på hierarkin, utgör chefen lagens företrädare, och det är han ensam, som äger rätt att utlägga lagen för sina underordnade. Upphovsmannen till lagförslaget tillåter en helt oansvarig medlem av distriktsrådet att enligt förgottfinnande ingripa i arméns inre liv. Beträffande införandet av en sådan ordning ser jag mig alltså tvungen att uttala mitt 'non possumus'. Och de officerare, som kommer att lyda mitt råd, skall inte heller stanna kvar i en armé, där det skulle bli omöjligt att upprätthålla disciplinen.

För att sammanfatta vad jag nu har anfört, vill jag till slut säga, att lagförslaget inte förtjänar något vidare beaktande.

Jag ber även få fästa församlingens uppmärksamhet vid den brist på förtroende för krigsmaktens förmåga och ärlighet, som så tydligt kan utläsas mellan raderna i det föreliggande lagförslaget.

Jag tror att församlingen gör klokast i att begagna sig av sin rätt att förklara sin misstro mot krigsministern. Men nej! Krigsministern är av flere anledningar mindre solidarisk med kabinettet än någon annan av regeringsmedlemmarna, och därför kan ett misstroendevotum mot honom inte utgöra någon kabinettfråga. Det kan endast leda till att jag lämnar den post, som jag – det kan jag försäkra er – inte innehar av egen vilja och inte heller på grund av min egen önskan." [RA]

Efter att ha åhört krigsministerns sakliga kritik och tydliga hot om avgång, var de folkvalda mogna att förkasta lagförslaget. Av ovanstående redogörelse frestas man dra slutsatsen, att förhållandet mellan sobranjen och krigsministern var mycket spänt. Att så inte var fallet kan utläsas ur följande rader av Radev:

”Ehrnrooth samlade armén, föranstaltade manövrer och höjde den militära andan. Oförtröttligt arbetade han hela dagen i ministeriet och sammankallade om kvällarna officerarna till militärklubben för att tala till dem. Han var sträng, men synnerligen rättvis. Detta belyses av den handfasthet han visade, då han kuvade upploppen i de turkiska distrikten. Trupperna älskade honom högt. Och han skattades högt i sobranjen, oaktat han aldrig sökte folkgunsten. Likgiltig för folkgunsten visste han själv bäst, vad hans kejsare fordrade av honom, dvs. att han troget skulle tjäna furst Alexander, och ingenting kunde ändra denna hans inställning.” [75]

Berlinkonventionen innehöll noggranna stipulationer angående den framtida sjöfarten på Donau. Alla stater, som var belägna vid denna viktiga trafikled, tillerkändes obehindrad sjöfart från Järnporten till Galata. De fästningsverk, som var belägna på bulgariskt område, skulle raseras. Inga krigsfartyg fick befara denna sträcka, och emedan sjöfarten på Donau ansågs vara en angelägenhet, som angick hela Europa, skulle bestämmelsernas efterlevnad övervakas av en internationell europeisk kommission, i vilken de vid floden belägna staterna var företrädda. Det dröjde inte länge innan Österrike, som var den största intressenten, alltför starkt började dominera över de små balkanstatema, något som speciellt Rumänien vägrade att finna sig i. För England var själva flodtrafiken av underordnad betydelse, men däremot hyste de engelska politikerna städse farhågor för ett ökat ryskt eller österrikiskt inflytande på Balkan. De såg därför med stränghet till att stipulationerna i berlinkonventionen åtlyddes.

Det blev den bulgariske krigsministerns uppgift att skingra det misstroende, som Hennes Majestät Drottningens av Storbritannien regering hyste. Det hade sagts, att Bulgarien uraktlåtit att jämna med jorden de vid Donau belägna fästningarna och att de bulgariska patrullbåtarna alltjämt var starkt bestyckade. I en lång skrivelse förklarade Ehrnrooth, att de ifrågavarande fästningarna saknade all betydelse ur militär synpunkt, emedan de alltsedan krigets slut hade stått obemannade. Dessutom hade myndigheterna på respektive orter och de invånare, som bodde i närheten av fästningarna, fritt fått släpa bort all användbar byggnadsmateriel. De enorma turkiska ammunitionsförråd, som under kriget uppbevarats i källarna, hade förstörts redan under den ryska

ockupationen. Det skulle kräva väldiga summor och vara så gott som ogörligt att iståndsätta dessa gamla turkiska befästningsverk. Signatärmaktemas krav på att de jämnades med marken skulle dessutom leda till, att även övriga fästningsruiner, som ägde enbart arkeologiskt värde, måste undanröjas. Till slut påpekade han, att om det blev aktuellt att bygga nya fästningar vid Donau, skulle många ur militär synvinkel mera lämpliga platser komma ifråga. ”Jag utpekar här t.ex. staden Turtukai”, skriver han. ”Den är belägen mitt emot den rumänska staden Oltenitsa, där Donau har en bredd av knappt 800 meter.” Att Oltenitsa var en strategisk nyckelpunkt hade minsann bröderna Magnus den 4 november 1853 och Casimir den 26 juni 1877 på ett övertygande sätt fått erfara.

”Vad åter klandret angående patrullbåtarnas kanoner beträffar, är det här fråga om s.k. signalkanoner, sådana större lastfartyg betjänar sig av. Men för att dessa löjliga små pjäsers förekomst på patrullbåtama icke må betraktas som en överträdelse av ingångna internationella fördrag, lovar jag ombestyra, att de med det snaraste avlägsnas.”

Då vissa oriktiga rykten angående antalet av de i Bulgarien tjänstgörande ryska officerarna nått engelska regeringens öron, lovade Ehrnrooth lämna tillrättaläggande uppgifter. Slutligen önskade han meddela sina engelska ministerkolleger, att Bulgarien nyligen hade avslutat ett köp av 230 hästar från Ryssland. Han hoppades emellertid, att detta inte skulle framkalla något nytt missförstånd, ”qu’on ne prenne ce convoi de chevaux pour une brigade de cavallerie, munie peut-être d’artillerie.* [RA]

** Att man icke må taga denna hästkonvoj för en kavalleribrigad utrustad måhända med artilleri.*

Krigsministerns kontrovers med sin furste och sina medministrar

Då Ehrnrooth i april 1880 övertog krigsministerposten, hade furst Alexander suttit endast nio månader på sin tron, och från första stund hade han mötts av oförståelse såväl från panslavisternas som den liberala oppositionens sida. Sitt första verkliga stöd i Bulgarien hade han utan tvivel funnit i Ehrnrooth, som bakom sig hade Rysslands kejsare och tsarrikets mäktige krigsminister. Det råder intet tvivel om, att Ehrnrooth

visade sin härskare högaktning och i alla avseenden iakttog den underdånighet, som anstår en underlydande. Däremot är det mycket antagligt, att han redan i ett tidigt skede kom till insikt om, att de svårigheter, som hopade sig, ofta var en följd av den unge och politiskt fullständigt omogne furstens oförmåga att bemästra tilltrasslade situationer. Med de rätts- och hedersbegrepp Ehrnrooth hade om de befogenheter en folkvald regent besitter, var det självfallet att han varken kritiserade fursten eller otillfrågad gav honom råd, då det för denne gällde att fatta beslut i frågor, som inte berörde krigsministerns arbetsområde. Men han kan inte ha undgått att lägga märke till den häpnadsväckande omdömeslöshet fursten ådagalade, då han aldrig kunde hålla inne med en hemlighet eller ett förtroligt meddelande, utan genast förhörde sig hos vänner och motståndare om hur saken låg till.

Ehrnrooth höll obönhörligt på konstitutionen, och han ansåg sig därför vara tvungen att ingripa, om fursten negligerade konstitutionens stadganden i frågor av principiell betydelse, som direkt hörde till krigsministerns arbetsfält. Ett rätt så pinsamt intermezzo av det slaget gav fursten anledning till i samband med arrangemangen för festligheterna vid furst Carols första officiella besök, som ägde rum i gränsstaden Rustjuk i slutet av oktober 1880.

Det goda förhållandet mellan de två nationerna på var sin sida om Donau hade blivit betydligt svalare efter överlåtelsen av Dobrudschaområdet. De båda tyskfödda furstarna förenades emellertid av den hjärtligaste vänskap.

Då furst Carol landsteg i Rustjuk mottogs han av furst Alexander, ministrarna Zankov och Ehrnrooth samt ett otal honoratiores. 21 salutskott bekräftade den ömsesidiga vänskapen. Under fyra dagar hade Carol tillfälle att med Alexander och de två ministrarna samtala om aktuella politiska frågor och få en uppfattning om utvecklingen i Bulgarien under de första åren av rikets självständighet. Man diskuterade bl.a. vilken ställning de två länderna ägde att intaga vid den nära förestående konferensen om sjöfarten på Donau. Furst Alexander torde ha föreslagit, att ”nous ferons sans l’Autriche”. I strålande solsken och en tryckande värme åsåg furst Carol parader, och han förvånade sig över truppernas mönstergilla exerciser, de klanderfria uniformerna och den utmärkta utrustningen. Under sina samtal med bulgarer tyckte han sig förnimma en stark antirysk stämning, t.o.m. bland liberalerna. Var han än visade sig,

blev han mött av åskådarmassornas ovationer och hurrarop. Den popularitet han vunnit under kriget tycktes bestå. Fylld av glädje över det hjärtliga mottagande han fått röna, anträdde furst Carol återresan i isande kyla. Ända till Bukarest beledsagades han av furst Alexander, konseljpresidenten Zankov och ryske konsuln i Rustjuk, Jacobssohn. I den höga feststämning furst Alexander då befann sig kunde han föga ana, att han till medresenär hade valt två män, som senare skulle visa sig vara hans verkligt onda andar.

De utländska korrespondenterna visade ringa förståelse för de så plötsligt knutna vänskapsbanden över Donau. De var inte imponerade av festdagarnas bengaliska eldar eller av militärparaderna, musikkapellen och folkets hänförda dansande på gator och torg. ”Man kan vänta sig, att den orientaliska publiken mycket snart kommer till insikt om, att det var slut på broderskapet, då champagnen i konaken och rakijan på gatorna i Rustjuk var utdruckna. När den breda Donau åter flyter mellan de två furstarna, är de obönhörligt skilda från varandra. Och när bulgarerna får erfara, att kalaset kostade dem 60 000 frcs, kommer de att i sorg böja sina huvuden”, lyder slutkommentaren i Neue Freie Presse.

Krigsminister Ehrnrooth anträdde inte hemfärden till Sofia i en alltför upprymd sinnesstämning. Till sin stora förvåning hade han funnit, att det kompani på hundra man, som stod uppställt på kajen för att visa furst Carol militär hedersbetygelse, hade av fursten kommenderats dit, utan att krigsministern hade fått vetskap om saken. Med mycken möda hade han kort förut lyckats få förslaget till den konstitutionsfientliga lantvärnslagen korrigerat, och nu blev han tvungen att konstatera, att fursten själv på det mest flagranta sätt hade kränkt § 18 i konstitutionen. Paragrafen lydde: ”Order utfärdad av fursten äger laga kraft, endast om den kontrasignerats av vederbörande ansvarige minister.” Omedelbart efter festligheterna sände Ehrnrooth till befälhavaren i Schumla följande sekreta brev:

”Hans Höghet behagade beordra, att ett kompani på hundra man och ett batteri skulle från Schumla kommenderas till Rustjuk, med anledning av furstens av Rumänien ankomst dit.

På grund härav anser jag det vara min plikt att påminna sektionscheferna och cheferna för artilleriet om, att fursten i enlighet med landets konstitution är högsta befälhavare för militärstyrkoma, men att hans order äger giltighet och får verkställas endast i de fall, då de är bekräftade av den

minister, som är ansvarig för den givna ordern. En militärbefälhavare, som åtlyder en furstlig befallning, vilken inte har bekräftats av vederbörande minister, handlar på eget ansvar, och en handling av detta slag kan i sådant fall anses vara olaglig, emedan den strider mot militär plikt, trots att den överensstämmer med furstens vilja. Att lyda lagens föreskrift kan visa sig vara svårt och så att säga förefalla onaturligt, i synnerhet för oss, som har uppfostrats enligt enkla och mera logiska begrepp i fråga om undersåtlig vördnad för monarken. Men det existerar olika lagar i olika länder och att bryta mot lagarna är alltid förkastligt, framförallt inom vårt stånd.

I fråga om konstitutionen vill jag inte inlåta mig på några spekulationer, vilket förresten vore oförenligt med mitt yrke som militär. Men det oaktat anser jag, att Ni bör låta Edra underlydande veta, vad de är skyldiga sin ryska officersära och vad som eventuellt kommer att fordras av dem, då de är i furstendömets tjänst." [RA]

Självfallet framhöll Ehrnrooth även direkt för fursten sin orubbliga åsikt i frågan. Men Alexander uppfattade troligen inte dess enorma principiella betydelse. Ehrnrooth såg sig föranlåten att informera sin närmaste ryske överordnade, nämligen Miljutin, angående sin orubbliga ståndpunkt:

"Alltsedan jag tog emot krigsministerposten i furstendömet Bulgarien, har mitt förhållande till Hans Höghet Fursten städse varit synnerligen tillfredsställande. Emedan Fursten i detalj fördjupar sig i allt, som gäller militären, och då Hans Höghet på ett för honom personligt sätt tolkar de rättigheter, han innehar i egenskap av högsta befälhavare för krigsmakten, har det naturligtvis mången gång hänt, att de verkställande myndigheterna direkt av Hans Höghet har mottagit order, vilka inte alltid varit i överensstämmelse med konstitutionens anda. Men de gånger sådana påbud varit av underordnad betydelse, har jag inte funnit det nödigt att beakta dem. Men för inte länge sedan hade trupper, med förbigående av krigsministeriet, mottagit furstlig befallning att lämna sina inkvarteringsställen. Rätten att förflytta trupper är så nära förbunden med rätten att begagna sig av dem, att jag denna gång ansåg det vara min plikt, att för Hans Höghet förklara att det ålåg mig att påminna krigsbefälet om, att enligt landets grundlag bör furstliga order bekräftas av en av Hans Höghets kabinettsmedlemmar. Hans Höghet, som för första gången inte var ense med mig, önskade begrunda frågan under några timmar. Efter det var Hans Höghet villig att uttala sig, och han framhöll då, att han ansåg sig

ha rätt att ge trupperna order på samma sätt, som kejsaren-konungen gjorde det i Preussen. På det svarade jag, att Preussen var en stat, som visserligen hade en konstitution men saknade en parlamentarisk regering, medan det i det bulgariska furstendömet var kabinettet, som – i enlighet med konstitutionen – regerade och var ansvarigt inför sobranjen. När det var fråga om en sådan regeringsform, hade statens överhuvud, trots att detta överhuvud ansågs vara krigsmaktens överbefälhavare, begränsad makt att ge militära order. Som exempel härpå nämnde jag, att kabinettet Monrada i Danmark år 1864 motsatte sig konungens avfärd till armén, trots att majestätet önskade ställa sig i spetsen för krigshären." [RA]

Miljutin lät naturligtvis kejsaren omedelbart få vetskap om den pinsamma situation fursten skapat på grund av sitt oförstånd och sin osmidighet. I slutet av Ehrnrooths brev till Miljutin får man förklaringen till hans häftiga reaktion mot furstens egenmäktiga tilltag:

"Under samtalets gång lade jag märke till, att Hans Höghet inte har vikit från den ståndpunkt, som han redan i Petersburg klarlade för mig, nämligen att han ansåg det nödvändigt att furstendömets konstitution ändrades. Enligt Hans Höghets mening var det utom allt tvivel, att det nu existerande kabinettet skulle falla, trots att det för endast ett halvt år sedan hade bildats och till största delen bestod av medlemmar i den föregående regeringen. Fursten ansåg detta vittna om, att det var omöjligt att hålla i regeringstyglarna, om den nuvarande konstitutionen bevarades. Jag dolde lika litet nu som vid vårt sammanträffande i Petersburg, att mina begrepp om plikt inte tillät mig att i allt vara av samma mening som Hans Höghet.

Hans Höghet avslutade vårt samtal med att lämna mig frihet att handla i enlighet med min övertygelse. Jag återkallar i minnet de ord Eders Excellens sade till mig, innan jag sändes hit. Och jag hoppas, att Ni alltjämt håller fast vid dem.

Jag vill icke dölja för Eders Excellens, att en snar förändring och ett upphävande av nu gällande konstitution även enligt min åsikt vore önskvärda på grund av den fullständiga politiska och medborgerliga omogenheten, ej endast hos folkrepresentanterna utan även bland själva ministrarna, premiärministern icke undantagen. Enligt min åsikt finnas här inga personer, som vore lämpliga att förändra konstitutionen så att regentens makt skulle ökas utan en coup d'état. En sådan kunde antagligen genomföras utan att möta något som helst väpnat motstånd. Härvid

kommer det synbarligen icke att råda brist på personer, som äro helt skrupelfria och som icke skola tveka att åtaga sig anförarskapet. Såvida en dylik olaglig statskupp befinnes nödvändig, så påyrkar jag att få lämna min post, annars kommer jag att utgöra ett hinder – och kanske ett allvarsamt sådant. Trots att min befattning i det bulgariska krigsministeriet har skänkt mig många framgångar, kan jag inte anse min ställning där säker. Jag anser det vara min plikt att i tid låta Eders Excellens veta, att min ställning här inte är hållbar. Jag är redo att i vilket ögonblick som helst draga mig tillbaka, om minsta oenighet uppstår mellan hovet och mig eller mellan mig och sobranjen." [RA]

Det passiva motstånd fursten städse mötte hos den liberala oppositionen hade till följd, att han för varje dag som gick blev allt mera förtrogen med tanken på en våldsam statskupp. Sin vana trogen kunde han troligtvis inte låta bli att både till höger och vänster fråga sig till råds om möjligheterna för en sådan. Vid denna tid var de liberala redan fullt på det klara med varthän han syftade. Också Ehrnrooth insåg vilken hans ställning skulle bli, om fursten som överbefälhavare för armén räknade på stöd av den för sina syften.

Genom den olagligt utfärdade ordern – i och för sig betydelselös – hade situationen tillspetsats i så hög grad, att fursten såg sig tvungen att välja mellan två alternativ: att avstå från den våldsamma statskuppen eller bevilja sin krigsminister avsked. Men meningsskiljaktigheterna mellan fursten och Ehrnrooth förmådde inte grumla det vänskapliga förhållande, som under de gångna månaderna utvecklats mellan dem. Under muntliga förhandlingar lyckades man slutligen småningom komma till en lösning av problemet, vilket hade till följd ett fortsatt, fruktbart samarbete mellan fursten och hans krigsminister. Om det återställda förtroendet vittnar ett brev från Miljutin till Ehrnrooth:

"I anledning av Edert brev av den 11 december har jag äran att meddela Eders Excellens, att kejsaren är mycket tillfreds med Edert beslut att stanna kvar på Eder post i furstendömet Bulgarien, trots de besvärligheter av olika slag som möter Eder där. Hans Majestät behagar hoppas, att Ni i framtiden kommer att sätta Eder över de intetsägande, vardagliga obehag, som Ni nämner om i Edert brev. Ni skall inte glömma, Eders Excellens, att när Ni axlade Eder tunga börda, gjorde Ni det med det fasta uppsåtet att göra Edert yttersta i Hans Höghets tjänst. Det vore lyckligt, om det goda

förhållandet mellan Eder och Hans Höghet kunde lända Eder till gagn i den ställning Ni vunnit i Bulgarien och så mycket som möjligt bidraga till att förlänga Eder fruktbringande verksamhet i landet." [RA]

I slutet av 1880 förekom en allvarlig kontrovers mellan fursten och konseljpresidenten Zankov. Det ledde till, att den sistnämnde den 10 december blev tvungen att avgå. Redan tidigare hade regeringskonseljen genomgått många förändringar. Av de sex ministerkolleger Ehrnrooth ursprungligen haft återstod nu endast Karavelov, som numera bemäktigat sig konseljpresidentposten ävensom finans- och justitieministertaburetterna. Nya var sobranjens senaste kammarpresident Slavejkov, som nu tilldelats inrikes- och undervisningsministerportföljerna, och Stoitjev, som beklädde posten som utrikesminister. Petko Slavejkov var en av de liberala förgrundsgestalterna, han var en begåvad poet och skriftställare, och han kände i grund och botten sitt lands historia och etnografi. Han var också en glödande patriot och en god talare, men i ett hänseende skilde han sig inte från sina partikamrater – han var en svag statsman. Tyvärr tvangs han att, på grund av alkoholmissbruk och andra laster, dela paralytikerns hårda öde. Den nye utrikesministern, Stoitjev, var en språkkunnig man. Under den turkiska eran hade han tjänstgjort vid järnvägen. Då han blev kallad till medlem av regeringen, beklädde han posten som chef för post- och telegrafverket.

Genom att krigsministeriets lag- och anslagsfrågor direkt framfördes till sobranjen, och krigsministerns arbetsuppgifter i rätt så ringa grad berörde de övriga ministrarnas verksamhetsområde hade månader förgått utan att kontroverser mellan Ehrnrooth och hans två rabulistiska ministerkolleger hade gjort sig gällande. Men förhållandet mellan Ehrnrooth och Karavelov kunde nog närmast rubriceras som ett tillstånd av väpnad neutralitet. Radev förklarar oförståelsen mellan de två filosofiskt anlagda ministerkollegerna så här: "Bland alla de ryssar, som befann sig i Bulgarien, var Ehrnrooth utan tvivel den, som minst av alla förstod sig på Karavelov. Han uppfattade inte det sunda förstånd och den konservativa anda, som dolde sig bakom Karavelovs bryska ideologiska yttranden. General Ehrnrooth förhöll sig avvisande till allt nytt, som skedde i Bulgarien. Han sörjde över den tygellöshet, som rådde i de bulgariska regeringskretsarna. För allt detta gjorde han den liberala regeringen och Karavelov ansvariga.

Om Karavelov och de liberala ministrarna överhuvudtaget avskydde all byråkrati, så var Ehrnrooth en ytterlig formalist, som fordrade att alla administrativa stadganden skulle följas strikt." [76]

Men vid tiden för Zankovs avpollettering från konseljministerposten tillät sig Karavelov att i egenskap av finansminister blanda sig i frågor, som direkt berörde krigsministerns arbetsområde, vilket föranledde de häftigaste protester från Ehrnrooths sida. Situationen tillspetsades till den grad, att Ehrnrooth såg sig tvungen att meddela sina ministerkolleger, att han under rådande förhållanden inte längre ämnade kvarstå i regeringen utan omedelbart anhålla om sitt avsked. Hans skrivelse, som är daterad den 16 november 1880, har följande lydelse: "Till följd av meningsskiljaktigheter mellan mig och finansministern beträffande den rätt den sistnämnde tar sig i att enligt förgottfinnande öppna eller underlåta att öppna de krediter, som upptagits i den av sobranjen genom omröstning fastställda och av fursten bekräftade budgeten, finner jag det inte mera möjligt att kvarstå som krigsminister och skall i morgon överlämna till Hans Höghet min anhållan om avsked."

De övriga ministrarna var nu ställda mot väggen och tvangs att utan undanflykter ta ställning till frågan. Sannolikt fick inte Karavelov något medhåll, utan måste finna sig i att med löfte om bot och bättring hålla sig på mattan, åtminstone för någon tid framåt.

Ehrnrooth, Kumani och orientexpressen

Ehrnrooth tvekade inte att öppet klarlägga sina åsikter, och vid fullföljandet av sina skyldigheter avvek han inte från den linje, som han ansåg vara den riktiga och med konstitutionens anda mest överensstämmande. Självfallet blev han därför ofta tvungen att företräda en uppfattning, som var helt motsatt de synpunkter hans regeringskolleger och de liberala politikerna över huvud anlade. Att han det oaktat lyckades genomdriva sin vilja, berodde nog enbart på den högaktning han genom sitt redbara uppträdande lyckats vinna bland flertalet av sina politiska motståndare – en i landets dåtida politiska liv hittills okänd företeelse.

Såsom redan nämnts hemkallade kejsaren vid tiden för Ehrnrooths utnämning det dåvarande ryska sändebudet Davidov, furstens förtrolige

vän och rådgivare, och förflyttade det ryska sändebudet i Paris A. M. Kumani till Sofia. För honom har ingen av de ofta citerade hävdatecknarna några erkännande ord tillövers. Hajek betecknar honom som en radikal panslavist och Miljutins skyddsling, vilket inte förefaller att vara fullt överensstämmande med sanningen. Golovine gör gällande, att han visade större intresse för sina egna finanser än för diplomatin, men det påståendet protesterar Ehrnrooth emot genom att i marginalen anteckna: ”sehr unrecht”.

Förhållandet mellan Ehrnrooth och Kumani var det bästa tänkbara, trots att de i en fråga av vikt företrädde helt motsatta åsikter. Enligt berlinkongressens beslut var Bulgarien förpliktat att bygga en järnvägslinje, som skulle gå från Nisch vid gränsen mot Serbien över Sofia till en gränsort vid Östrumelien, där den kunde anknytas till järnvägslinjen över Plovdiv till Konstantinopel. Detta järnvägsbygge, som skulle komma att utgöra en delsträcka för den blivande orientexpressen, förordades och understöddes av Ehrnrooth, som ansåg det som en självfallen sak, att bestämmelserna i ett träffat avtal iakttogs. Kumani däremot, som räknade sig till de kretsar, vilka ansåg att Östrumeliens och Macedoniens oberoende av Turkiet endast kunde ernås genom krig, motarbetade den västeuropeiska järnvägssträckningen och understödde panslavisternas förslag, att Sofia skulle förenas med järnvägslinjen Rustjuk-Varna eller med Sistovo vid gränsen mot Rumänien. Detta förslag tog mest hänsyn till Rysslands militära intressen. Den kände järnvägsentreprenören Hirsch, som sedan 1861 omhänderhaft järnvägsanläggningar i Tyskland, Österrike och Ryssland, stod bakom ett ryskt järnvägskonsortium, som genom rikliga subventioner åt den liberala bulgariska tidningspressen och glänsande fester för de maktägande politikerna i landet hoppades bli ihågkommet, då frågan om byggnadsentreprenaden kom upp. England, vars ställningstagande till balkanfrågorna städse dikterats av farhågorna för en alltför stark österrikisk eller rysk dominans på Balkan, understödde egendomligt nog denna gång det panslavistiska förslaget.

Fursten önskade inte avgöra en så komplicerad fråga utan att förhöra sig om Alexander II:s åsikt. På grund av furst Carols besök var furst Alexander emellertid förhindrad att personligen uppvakta sin onkel i Livadia, varför han i stället utverkade audiens för sin finansminister Karavelov. Av dennes synpunkter fick också Miljutin, som åtföljt kejsaren, taga del, och av en

anteckning i hans dagbok framgår det, att han inte ställde sig helt oförstående till det ryska järnvägsprojektet.

”I dag [19.10.80] besökte mig i Livadia den bulgariske finansministern Karavelov. Han medförde ett rekommendationsbrev från furst Alexander och uttryckte sin önskan att rådgöra med mig beträffande järnvägsfrågan i Bulgarien. Jag uttalade mig i samma riktning, som jag gjorde i ett tidigare samtal med vår berömde ingenjör Struwe. Jag påpekade alltså, att Bulgarien under nuvarande förhållanden inte kunde tänka på någon järnväg, att landets finanser inte tillät ett så kostsamt företag, åtminstone inte på de villkor som framställts av ett kompani, vilket kallar sig franskt, men i själva verket är österrikiskt, dvs. Hirschs. Först sedan Bulgarien vunnit stadga i finansiellt hänseende, skall det kunna motstå trycket från Österrike-Ungern och de övriga europeiska exploatörerna. Karavelov blev glad över min syn på saken och medgav, att man i Bulgarien hittills varit övertygad om den ryska regeringens önskan att påskynda bygget av en järnväg från Sistovo till Tirnovo och ännu längre framåt. Detta underliga missförstånd måtte bero på personliga intressen hos vår diplomatiske företrädare i Bulgarien, Kumani. Han har tydligen tagit ovannämnda fransk-österrikiska kompani under sitt beskydd. Från mig begav sig Karavelov till den audiens, som kejsaren beviljat honom.”

Det är lätt att förstå Miljutins misstroende mot Hirsch. Denne hade på grund av ekonomiska motgångar försatts i konkurs 1875 och tidvis hållits fängslad i Moskva, emedan han beskyllts för avtalsbrott och ouppklarade affärsförpliktelser. Då Miljutin på kvällen hade antecknat det ovan citerade, drev hans lediga penna honom till att skriva ännu några rader, varpå han småmysande satte punkt för dagens upplevelser. ”Där är nu denne man”, skrev han, ”som för några månader sedan betecknades som det röda partiets ledare i Bulgarien. För hans skull var furst Alexander nära att avsäga sig tronen, och nu tas han i Livadia nådigt och älskvärt emot i kejsarens kabinett.”

Karavelov kunde föra med sig hem kejsarens budskap, att fursten ägde att själv avgöra järnvägsfrågan. Men han måste också framföra kejsarens uttryckliga önskan, att något nytt stridsäpple inte i samband härmed gavs i händerna på stormakterna. Fursten ansåg sig bäst tillmötesgå detta önskemål genom att förorda, att den europeiska järnvägslinjen först byggdes, medan den ryska kunde anstå till en senare tidpunkt. Detta

framkallade självfallet nya beskyllningar mot fursten för hemligt ränkspel med Österrike bakom ryggen på liberalerna.

I början av 1881 sammanträdde i Wien representanter för orientlinjens delägarstater för att utforma det väldiga projektet. Bulgarien företräddes av utrikesministern Stoitjev. Då det visade sig, att förhandlingarna skulle komma att dra ut på tiden, anmodade fursten Ehrnrooth att under Stoitjevs frånvaro omhänderha även skötseln av utrikesärendena, bland vilka järnvägsfrågan var den viktigaste. Av de direktiv Ehrnrooth tillställt Stoitjev framgår det, att han inte riktigt kunde bedöma vilken betydelse den aktuella järnvägslinjen i framtiden kunde få, emedan han ansåg, att Bulgarien inte var ”formellt skyldigt att bygga en bana för snabbgående tåg, något som självfallet blev mycket dyrare än en bana, som konstruerades för att tjäna samma ändamål och vara av samma slag som linjen Plovdiv-Konstantinopel”. Denna reservation, som dikterades av ekonomiska synpunkter och möjligen var influerad av Miljutins dubier, hade han knappast framfört, om han själv hade haft tillfälle att bedöma banans ”état actuel”. Jireček, som några år före ombyggnaden hade färdats härs och tvärs genom Östrumelien, betecknade banans dåvarande tillstånd som fullständigt eländigt. Inte heller förmådde Ehrnrooth överblicka projektets framtida ekonomiska bärvidd, då han betraktade det ur följande, av sparsamhetsskäl begränsade synvinkel: ”Jag upprepar vad jag redan tidigare har telegraferat till Eder, att vi inte anser det möjligt att understöda företaget med större årliga belopp än 600 000 frcs. Om affären är god, bör detta belopp vara tillfyllest, om inte, så ankommer det inte på Bulgarien att uttömma sina resurser till favör för andra.” [RA]

Under Ehrnrooths ministertid omfattade regeringen i princip bygget av orientlinjen, några år senare försökte furstens ryskorienterade ministrar få beslutet ändrat, dock utan att lyckas. När banan slutligen var färdigbyggd i hela sin längd, kunde den ända till andra världskrigets utbrott bereda de resande en 67 timmar lång färd från Paris till Konstantinopel, utan tågombyte med ånglokdrivet snälltåg. De senaste årens snabba flygförbindelser och de vid ett flertal gränser uppresta järnridåerna kringskar emellertid orientlinjens konkurrensmöjligheter, så att den i maj 1961 officiellt indrogs.

Ehrnrooths randanteckning ”sehr unrecht” rentvår Kumani från Golovines dolda antydning om mottagna mutor. Både Koch och Golovine

var liksom Stoilov alltför starkt påverkade av sin antipati mot panslavisterna för att objektivt kunna bedöma dem. Vänskapsförhållandet mellan Ehrnrooth och Kumani var så uppenbart, att de meningsskiljaktigheter deras olika politiska tänkesätt stundom frambesvor, helt undanskymdes av den sympati de hyste för varandra. Som ett bevis för Kumanis tillgivenhet för Ehrnrooth återges här i sin helhet det ofta citerade brev, i vilket han redogör för ett samtal, som han haft med storfurst Nikolaj Nikolajevitj:

”Neapel den 30 januari 1881.

Emedan storfurst Nikolaj Nikolajevitj den äldre välvilligt hade uttryckt en önskan att se mig, tillbragte jag i dag på morgonen en hel timme hos hans Höghet. Med stort intresse förhörde sig storfursten om de bulgariska affärerna i allmänhet och om Eder personligen i synnerhet.

Storfursten: Vad gör general Ehrnrooth i Bulgarien? Är man nöjd med honom där?

– – – Man kan inte annat än älska och vörda honom. Därför uppskattar nästan

alla i Bulgarien hans framstående egenskaper. Han har gjort och gör fortfarande såväl fursten som landet stora tjänster, inte endast som krigsminister, utan även som en erfaren och upplyst rådgivare. Under min frånvaro fullgör han nu till och med en del av mina plikter, då det gäller att på ett skickligt sätt skriva diplomatiska brev.

Storfursten: Är han frisk? Har han inte tråkigt?

– – – Jag hoppas att han är frisk. Och tråkigt har han nog mindre än många

andra, för han äger en sådan rikedom av kunskap i filosofi och andra ämnen, att han inte ens på en öde ö kunde ha tråkigt.

Storfursten: Det är sant. Han är en klok människa, och framförallt är han en ärlig människa. Vad hans kunskaper beträffar, är han i sanning ett vandrande bibliotek. Det var just därför jag rekommenderade honom, och jag är mycket glad över, att han har sänts till Bulgarien.

– – – Ännu en gång kan jag försäkra Ers Höghet, att han i allt motsvarar Ers

Höghets uppfattning om honom.” [RA]

Av två intima brev, som Kumani skrev till Ehrnrooth, då han okunnig om det öde som väntade honom tillbringade sin ledighet i Neapel, blir man

övertygad om, att han i moraliskt hänseende inte stod så lågt, som flera av hans samtida har tecknat honom och att de rykten om egennytta, som vidlådde honom, saknade grund.

”Jag vill inte trötta Eder med långa berättelser om mig själv. En av de få kolleger, som i Sofia är mig bevågen, jämför mig inte utan skäl med den hårt prövade Job. Och faktum är, att jag nätt och jämt hinner genomlida en prövning, innan ödet sänder mig en ny. Jag hade just tänkt börja vila mig under Neapels härliga himmel efter de nyligen utståndna stormarna och oroligheterna, då min stackars son förkylde sig, på grund av sin olydnad. Och nu pinas han sedan tio dagar av en synnerligen häftig gastrisk feber, som läkarna här inte förmår bota på annat sätt än genom en mycket sträng diet, som är detsamma som fullständig hunger, vilket naturligtvis gör den lille, men rätt egensinnige sjuklingen otålig. Det oaktat har Aleko bett mig framföra sin vördnadsfulla hälsning till Eder, då han fick veta, att jag skrev till Eder.

Jag vet ännu ingenting säkert om vad som kommer att hända mig efter min ledighet, men jag har en viss anledning att hoppas, att jag på något sätt kommer att befrias från min exil i Sofia. I varje händelse tror jag, att jag ännu måste återvända till den bulgariska skärselden, om också bara för en kort tid.”

”Jag har läst i de ryska tidningarna, att Eder förlänats S:t Wladimir orden av andra klass, och jag skyndar mig att med uppriktig tillfredsställelse lyckönska Eder. Jag gillar denna utmärkelse inte enbart för att Ni gjort Eder välförtjänt av den utan även därför, att den utgör ett tecken på att de moln, som hopat sig över Eder, nu har försvunnit och att den himmel, som Ni är tvungen att leva och lida under, nu tycks bli ljusare. Gud give, att man även i framtiden, såväl i Petersburg som i Sofia, kommer att erkänna ärliga människors förtjänster, inte bara därför att de kanske förefaller att vara eller verkligen är till lags, utan för att de är en gagnrik realitet, även om de inte alltid behagar dem, som makten har.

En sådan önskan är måhända speciellt på sin plats med tanke på det osäkra läget på Balkanhalvön. Olyckan är den, att det är svårt att finna en allvarlig och framgångsrik lösning av denna fråga, om den inte i detalj undersöks från alla sidor. Och när det gäller Österns affärer finns det över huvud ytterst få samvetsgranna specialister, i Ryssland är de ännu färre än annorstädes. Och blott alltför sällan tillfrågas de som finns. Om det i

framtiden fortsätter på samma sätt som det gjort hittills, vilket är högst antagligt, kan man inte annat än befara en upprepning av åtskilliga misstag.

Men jag hoppas att Ni, högtärade Casimir Gustavovitj, kommer att se till, att bulgarerna inte begår alltför stora misstag vid den förestående konferensen i järnvägsfrågan, trots att den – åtminstone sedd på avstånd – i detta nu förefaller så svårlöst, att man kan befara att den ger anledning till meningsskiljaktigheter.”*

* *Att Kumanis tillgivenhet för Ehrnrooth var fast och att hans diplomatbana inte gått över rosor utan törnen, förtäljer följande rader, som han sände sin forne vän tio år efter det han lämnat Sofia: ”Min hustru och min son Aleko, som tillbragt sin semester tillsammans med oss i Schweiz och nu återvänder till Weimar för att där slutföra sina studier, be mig återkalla dem i Edert minne, emedan de hysa djup högaktning och tacksamhet mot Eder på grund av den godhet Ni visat dem i det ogästvänliga Bulgarien. Efter kanske ännu mer påfrestande såväl psykiska som fysiska ansträngningar i Kina, åtnjuter jag nu lugn under semestern och inväntar vid stranden av den vackra Lac Leman vind och väder dvs. ett nytt förordnande eller, vad som vore ännu mera välkommet, en välförtjänt vila.”[SA]*

Gopčevič, vars åsikter ofta måste tas med en viss reservation, bedömer måhända Kumanis verksamhet i Bulgarien riktigt, då han skriver: ”Kumanis ställning var svår. Om han stödde fursten, ådrog han sig de liberalas hat, och stod han på vänskaplig fot med liberalerna, fick han hela palatset emot sig.”

Mordet på Alexander II och tronskiftet

Då sobranjen i slutet av år 1880 hemförlovades hade endast 14 månader förflutit, sedan den första regeringen sammanträdde och den fjärde nyss hade blivit utnämnd. Man hade ivrigt hoppats, att den liberala statsförfattningen skulle skänka det unga furstendömet välsignelse och välstånd, men därav kunde ännu intet skönjas. Och den vädjan om enigt samarbete utan ofruktbart split och gräl, som fursten i sitt första trontal hade riktat till de folkvalda, hade klingat för döva öron.

Koch har återgett ett uttalande av fursten. Det torde i stort sett vara hämtat ur ett brev, som fursten i januari 1881 skrev till kejsaren: ”Sobranjens nyss avslutade session har övertygat mig om, att den gällande statsförfattningen är olämplig för detta land. Den tvingar regenten ständigt att motsätta sig sobranjen, och detta förhållande skärps dag för

dag och måste med tiden urarta till öppen fiendskap. Jag förstår inte hur jag skall kunna efterkomma Rysslands fordringar och önskningar, då de antiryska stämningarna växer både bland befolkningen och inom armén och då den mot mig riktade oppositionen stöds av underjordiska ryska frondörer." [77]

Med största oro emotsåg Miljutin utvecklingen av det politiska läget i Bulgarien, och han hade skäl att befara en av fursten planerad våldsam statskupp. Men beträffande Ehrnrooths pålitlighet tycktes han inte hysa något tvivel, då han skrev ned sina reflexioner:

"Resande från Bulgarien framställer förhållandena där i allt annat än rosig dager. General Ehrnrooth, som alla utan undantag uttalar sig mycket berömmande om, vill inte kvarstå som krigsminister, och i och med hans avgång hotar andra mera betydande ryska officerare att fly fältet. Furst Alexander kan inte acceptera sin ställning som konstitutionell furste i ett litet halvvilt rike. Av allt framgår, att han inte släpper tanken på en militärkupp. Dessa avsikter tycks just vara huvudorsaken till general Ehrnrooths obenägenhet att kvarstå i egenskap av bulgarisk krigsminister." (22.1.1881; jfr slutet av Ehrnrooths brev till Miljutin 28.10.1880, s. 209).

Oväntat inträffade nu något, som hade till följd stora omställningar och medförde oanade konsekvenser. Telegrafen i Petersburg sände ut till världens alla hörn budskapet om, att Alexander II den 13 mars 1881 fallit offer för ett nihilistiskt bombattentat. Tsaren var på hemväg från en militärmanöver och färdades längs svagt trafikerade gator. Plötsligt uppenbarade sig en man, som slungade en bomb mot den kejserliga vagnen. Oskadad rusade kejsaren ut för att bispringa de sårade livvakterna. Då exploderade en andra bomb rakt framför honom. Hans båda ben slets av. I den villervalla som uppstått var det ingen, som kom sig för att förbinda kejsarens sår. Blodförlusten blev därför så stor, att han avled under transporten till Vinterpalatset.

Så slutade denne stundom viljestarke, stundom osjälvständige självhärskares levnadsbana. Hans tragiska öde hade blivit att aldrig få se sina otaliga välmenande reformförsök förverkligade eller ens uppskattade. Nederlaget på Krim hade varit förödmjukande för honom. Efter segertåget mot Turkiet tvingades han att underkasta sig stormakternas diktat och tillgripa de mest rigorösa maktmedel mot såväl sina egna som sina polska

undersåtar för att kunna bevara sin auktoritet och tvinga dem att anpassa sig efter hans vilja. Hans övertygelse, att han av försynen var korad att styra det ryska folket och att han för sina handlingar var ansvarig endast inför Gud, förledde honom till att begå ödesdigra misstag. Till dem hörde hans visserligen hemlighållna men dock allmänt kända förbindelse med Jurjevskaja. I vida kretsar undergrävde detta hans dubbelliv tron på tsarens ofelbarhet. ”Hans liv var förfelat för honom själv och olycksaligt för hans folk, som han berövat frihet och välfärd, och som nu efter hans död klagar under trycket av de bojor, vilka de förgäves har försökt kasta av sig”, skrev Neue Freie Presse.

I Västeuropa tycks man redan vid tiden före berlinkonventionen allmänt ha varit av den åsikten, att Alexander II:s osjälvständighet och svaghet var en följd av en småningom tilltagande psykisk sjukdom. Hans längtan efter lugn och hans ruvande åstundan att fly från det tunga ansvar, som vilade över honom, påskyndade äktenskapet med Jurjevskaja. ”En förklaring till hans brådska att omedelbart efter kejsarinnans död gifta om sig, står att söka i hans dystra föraningar, i hans nedsatta hälsa och i rubbningarna i hans nervsystem. Sedan tre år tillbaka svävade över honom ett ständigt dödshot, som inte lämnade honom någon ro. Hans tragiska död, hans mod att stå ansikte mot ansikte med sina mördare och de ohyggliga plågor han fick utstå innan det var slut, var vad som krävdes för att svagheterna i hans privatliv skulle falla i glömska”, skrev Leroy-Beaulieu omedelbart efter mordet. I sina lyckliga stunder viskade han ofta till sin enda trofasta vän: ”Min krona är mycket tung, du hjälper mig att bära den.” Nu var även Jurjevskaja fri från denna börda.

Då Ehrnrooth fick vetskap om den ”förfärliga händelsen”, var det nog inte enbart kejsarens död som upprörde honom. Han blev omedelbart klart förvissad om, att han – liksom fursten – nu hade förlorat det säkra stödet för sin verksamhet i Bulgarien. I tjugosex år hade han troget tjänat sin härskare och av honom fått mottaga ett otal bevis på tacksam erkänsla.

Budskapet om mordet på tsaren nådde Sofia vid midnatt. Uppståndelsen i Lilla Palatset blev fullständigt kaotisk. Ministrar, adjutanter och alla de andra, som befann sig där, sprang omkring och skrek i munnen på varandra. Man visste ju inte vad som höll på att hända i Petersburg, kanske en revolution rentav hade brutit ut där. Man spekulerade över Bulgariens öde. Om Ryssland blev tvunget att uteslutande tänka på att ordna upp sina

egna inre angelägenheter, skulle Bulgarien måhända helt råka under Österrikes inflytande, och man kunde också tänka sig, att turkarna då passade på att besätta Östrumelien. ”Här i Bulgarien råder vansinne, småsinthet, dumhet och skvaller, tiden för en sammansvetsning är förbi”, antecknade Jireček förargad i sin dagbok.

Morgonen efter det den tragiska nyheten nått Bulgarien avreste fursten från Sofia. Det var med en känsla av ovisshet han beredde sig att deltaga i sorgehögtidligheterna för den bortgångne monarken. Inom mindre än ett år hade döden ryckt bort de två nära anförvanter till honom, som han alltsedan sin barndom vant sig att se upp till, och som under hans tid som regent hade varit de enda i det väldiga tsarriket, som visat förståelse för de svårigheter han haft att bemästra och som han i nödens stund alltid kunnat påräkna hjälp av. ”Det är farligt”, skriver Corti, ”såväl för en furste som en privatman att ställa in sitt liv på tvenne ögon, det må sedan ske av kärlek, av intresse, av uppskattning eller på grund av ett oändligt förtroende, ty Guds vägar kan inte utgrundas. Och då en man, som ställt sig in på något av dessa alternativ, förlorar de ögon han förlitat sig på, faller hela hans livsverk i spillror, och en återuppbyggnad är inte envar förunnad.” [78]

Som barn hade de två kusinerna Alexander lekt tillsammans, då Alexander II med sin familj årligen besökte Darmstadt och där gästade sin svåger prinsen av Hessen. Alexander II:s öppet visade intresse för den lille battenbergsprinsen och hans uppenbara kärlek till den älsklige gossen hade skapat vissa komplex hos hans son, som var nio år äldre än kusinen. Hos tronföljaren väcktes ett uppenbart hat såväl till fadern som till dennes lille gunstling. Också åldersskillnaden hade bidragit till att göra de två kusinerna främmande för varandra. Därtill kom, att den av naturen blyge och oridderlige Alexander III fullständigt saknade den älskvärdhet och den charm, som gjort det lätt för Alexander II att vinna så många beundrare och trogna medhjälpare. Förutsättningar för ett förtroligt vänskapsförhållande mellan den nye tsaren och den öppenhjärtige bulgariske fursten förefanns således inte.

I Ryssland räknade man allmänt med, att tronskiftet skulle föranleda stora omställningar. Ett flertal högre statstjänstemän förflyttades eller avskedades, och den nye härskaren utsåg åt sig lämpliga medarbetare.

Då tronföljaren Alexander år 1866 gifte sig med prinsessan Dagmar av Danmark, dotter till Kristian IX, hade knappt två år förflutit sedan diktatfreden i Wien undertecknades. Enligt bestämmelserna i fördraget måste Schleswig och Holstein avträdas till Tyskland. Detta hade hos den då 17-åriga danska prinsessan väckt ett glödande hat till kejsar Wilhelm I och Bismarck. Vid det ryska hovet blev det inte svårt för henne att hålla hatet vid liv, och med tiden underblåstes det så kraftigt, att det började riktas mot allt tyskt, till och med mot Kants och Goethes språk, vilket efter Alexander III:s tronbestigning helt bannlystes från det kejserliga hovet. Furst Alexander, som redan under två års tid hunnit vänja sig vid att av ryssarna bli kallad ”nemez” = tysken – hade skäl att befara ett kyligt mottagande i Petersburg. Men så var inte fallet denna gång. Efter att hjärtligt ha välkomnats av det ännu synbart upprörda kejsarparet vågade fursten lägga fram sina egna bekymmer. Kejsaren fördömde skarpt det intrigspel Dondukov-Korsakov och flera andra ryssar bedrivit i landet och ogillade tydligt Zankovs och Karavelovs anstötliga uppträdande. Han var i princip fullt ense med fursten om, att det onda fått sitt upphov i de brister som vidlådde statsförfattningen och att denna måste ändras eller åtminstone suspenderas för en tid. Men någon som helst tidpunkt för en åtgärd av detta slag diskuterades inte. Fursten kände både lättnad och tillfredsställelse, då han erfor, att han alltjämt kunde räkna på samma kejserliga stöd och sympati som tidigare kommit honom till del.

Under återfärden gjorde fursten ett längre uppehåll i sitt fädernehem i Darmstadt, och han försummade inte heller att i Berlin och Wien sammanträffa med de ledande statsmännen och för dem redogöra för sin påtänkta statskupp. Bismarck rådde honom att realisera vågstycket, såvida han kunde förlita sig på sina trupper, men något fast förtroende för sin förmåga att få till stånd ett tillfredsställande resultat lyckades han inte väcka hos den världserfarne rikskanslern, som efter besöket lär ha yttrat sig profetiskt: ”Med vemod kommer fursten en gång att minnas sin tid som preussisk löjtnant. Det vore bra om han med ära kunde komma från Bulgarien.” Även vid hovet i Wien visade man förståelse för furstens planer.

Casimir Ehrnrooth uppvaktar konung Carol av Rumänien

Då Ehrnrooth tog ledningen av utrikesministeriet i sina händer, blev det hastigt slut på ministeriekanslisternas och skrivarnas latmansdagar, ty han var redan varm i kläderna, då det gällde att rensa upp i ett vanskött ämbetsverk. Partipolitiken hade legat de inhemska utrikesministrarna närmare om hjärtat än övervakningen av landets diplomatiska förbindelser. I ett brev till sin syster Adèle lättar Ehrnrooth något på den slöja, i vilken han för det mesta insvepte sin verksamhet. Av den korta redogörelsen får man det intrycket, att diplomatin beredde honom mera förströelse än huvudbry.

”Sedan den 14 mars, då furst Alexander fick vetskap om den förfärliga händelsen i Petersburg och omedelbart reste dit, har jag beständigt varit i redet för att draga framåt den bulgariska statskärran – vagn vill jag ej kalla den – ombetrodd som jag är både med krigs- och utrikesministerportföljerna. Den senare har givit mig det mesta arbetet, ty affärerna voro mer än tillåtligt negligerade av de föregående genuint bulgariska ministrarna och dessutom förestodo nya frågor på grund av en pågående conférénce à quatre i Wien om järnvägen, den stundande Donau-conferensen, rupturen med Höga Porten etc. Consulär-ärenden, som legat under behandling över sex månader, stökade jag fermt undan redan första veckan, gav utslag i saker om vilka man blott fört en steril korrespondens m.m., och Du må tro att de diplomatiska sändebuden voro nöjda med mitt kontanta sätt att gå tillväga, jämfört med de toddiga genuinernas.”

Våren 1878 var Ehrnrooths militära mission föga angenäm för honom själv; någon popularitet tillvann han sig inte bland det rumänska folket och en önskvärd gäst kunde han knappast ha varit, då han i veckotal låg med tsarens bataljoner utanför Bukarests portar. Nu – tre år senare – var han av sin bulgariske härskare sänd till hovet i Bukarest i ett diplomatiskt uppdrag, som för honom var lika lätt som tacksamt att utföra. Och nu fick han röna ett hjärtligt mottagande, värdigt ett personligt sändebud från ett vänskapligt sinnat grannlands regent.

Efter att ha fört underhandlingar i tre och ett halvt års tid blev Rumänien till slut tvunget att underkasta sig berlinkonferensens alla krav. I slutet av

år 1880 godkände signatärmakterna Rumäniens suveränitet, och helt oväntat proklamerade representanthuset några månader senare landet som konungarike. Otvivelaktigt var denna handling fullt berättigad, furst Carol hade redan vid krigets början 1878 öppet deklarerat landets oberoende, men det ryska intrigspelet omedelbart efter krigsslutet höll på att förvandla det från turkisk överhöghet befriade landet till en rysk vasallstat. Nu hade Carol visserligen efter tunga eftergifter utverkat Rumäniens fullständiga oberoende, så att proklameringen av landet som konungarike var att betrakta som den högtidliga bekräftelsen på den tillkämpade självständigheten. De europeiska stormakterna ställde sig fullt förstående till det nya konungarikets tillkännagivande av sin suveränitet. Däremot var de ryska panslavisternas besvikelse och grämelse över förlusten av den drömda vasallstaten mer än uppenbar. I ett brev från general Obrutjev vid generalstaben till chefen för asiatiska departementet* general Melikov heter det: ”Vi har vid våra gränser grundat ett fientligt konungarike. Medan hela Ryssland befann sig försänkt i djup sorg, då stoftet av den i Guds frid avsomnade tsarens heliga person ännu låg på lit de parade i Peter Pauls katedral, tvekade rumänerna inte att utnyttja Rysslands olycka och proklamera sitt land som ett oavhängigt konungadöme med Carl av Hohenzollern som kung. Detta är, min kära general, följderna av våra försummade förbindelser med Rumänien. Och dem blir vi förr eller senare tvungna att räkna med.” [79]

** Täcknamn för det halvofficiella departement, som bevakade de ryska intressena utom landets gränser.*

Vid denna tidpunkt befann sig furst Alexander hos sin far i Darmstadt, varefter hans besök hos kejsar Franz Josef ännu förestod. Då han inte såg sig i stånd att omedelbart personligen uppvakta den nye konungen, beordrade han Ehrnrooth att bege sig till Bukarest och framföra hans lyckönskningar.

Ehrnrooth anträdde omedelbart resan med hästskjuts norrut till Lom-Palanka vid Donau, därifrån vidare med flodångare till Giurgievo och den sista etappen med järnväg. Då han på tu man hand med sin ordonnansofficer närmade sig staden, påminde han sig säkert sina upplevelser för tre år sedan utanför stadsmurarna till ”boue qui reste”, som huvudstaden i Valakiet då kallades av de utländska diplomaterna. Men nu, några dagar före kröningshögtidligheterna, syntes inte några spår av

gatsmutsen. Huvudgatan Calea Victorea, vid vilken kungliga slottet, domkyrkan och nationalteatern var belägna, kunde mäta sig med huvudgatan i vilken större västeuropeisk stad som helst. I diplomatkretsarna gick staden numera under namn av Lilla Paris, och till och med de mest kritiska ögon, bortskämda med anblicken av Paris eller Wien kunde här skönja alla tecken på välstånd och civilisation. Farley, som några månader tidigare hade besökt staden, prisar invånarnas stora gästfrihet, speciellt i fråga om engelsmän. Vid engelska sändebudets sedvanliga onsdagsparty blev han fullständigt charmerad av de unga rumänskornas skönhet och espri, då de småflirtande med attachéerna diskuterade sina senaste, i grund och botten mycket ointressanta krocketmatcher.

För Ehrnrooth blev sättet på vilket han mottogs och upplevelserna vid det splitternya kungahovet en angenäm avkoppling från otrevligheterna och intrigerna i Sofia, och den 12 april ger han sin syster Adèle en upprymd skildring av sina intryck: ”1 förrgår blev jag emottagen av konung Carol i högtidlig audiens, höll parentation mm. I går var det stor taffel på slottet, jag placerades till höger om drottningen, som är en mycket spirituell prinsessa, till och med författarinna, och Du kan föreställa Dig, att jag med henne icke behövde taga mina kampanjer till samtalsämne. Vi talade om litteratur, den realistiske Zola icke undantagen. Konungen sände mig Storkorset av sin orden Rumänska-stjärnan – min ordonnansofficer fick emottaga riddarkorset. I dag är jag bjuden på exerciser, på middag hos utrikesministern W. Boeresco – med andra ord: jag firas som tjuren Apis.”

Drottning Elisabeth, som författarinna känd under pseudonymen Carmen Sylva, var då 37 år och i vida kretsar bekant för sitt skarpa intellekt och sin stora litterära begåvning. Vid hovets fester intog den musikaliska och litterära underhållningen en mycket bemärkt plats. Medan gästerna andäktigt lyssnade till de uppträdande kammarmusikernas eller solisternas prestationer, låg drottningen utsträckt på en recamiersoffa vid podiet. Av de ädla tonerna i en kvartett av Haydn eller Mozart kunde hon inspireras till att i en hast skriva ned ett poem, som hon efter musicerandet själv läste upp. Ett drag av genialitet överskylde den omdömeslöshet dikterna ofta blottade, men alla brister undanskymdes av den hänryckning hennes stämma väckte hos åhörarna. Måhända blev Ehrnrooth vid sidan av den spirituella konversationen även fascinerad av ”visionen av en sagolik, ren

och förandligad bättre värld, som den silverklara timbren i hennes jungfruliga stämma väckte till liv, och som ingen kunde undgå att förnimma.” (Flesch)

I brevet till sin syster nämner Ehrnrooth ingenting om det tal han höll vid taffeln, men väl har han för eftervärlden sparat sitt praktiskt taget oläsliga koncept. Dechiffrerat lyder det:

> ”Sire
>
> Le prince de Bulgarie mon maître m’a désigné 1’honneur de la mission de porter à V.M.R. ses félicitations les plus chaleureuses à 1’occasion de la récente proclamation du Royaume Roumain conscient des grandes destinées que 1’avenir lui réserve. J’interprète les sentiments du Prince mon maître ainsi que ceux du peuple bulgare et je suis heureux de porter à V.M.R. le témoignage de la vive sympathie avec laquelle cette grande nouvelle a été accueillie de 1’autre rive du Danube par une population aux yeux de laquelle 1’éclat de la couronne Royale est rehaussé par les lauriers que Votre Majesté a cueillis sur les champs de la Bulgarie en combattant pour une cause qui était celle de la justice et de 1’humanité, car tel sera le jugement de la postérité et apres la fin épouvantable du magnanime promoteur de cette entreprise c’est bien à 1’histoire de parler et aux inimitiés de se taire.
> Les souvenirs de la lutte qui a amené la création de la Bulgarie indépendante cimenteront 1’amitié entre deux pays limitrophes et nourriront nos sentiments de gratitude et de sympathie pour l’auguste sonne de votre mam.r..”[RA]

Vid exercisen hälsades Bulgariens krigsminister med de båda ländernas nationalsånger och honnörsmarscher. De framfördes av en 17 man stark hornorkester. Nu hade Ehrnrooth också tillfälle att få en uppfattning om det unga konungarikets armé. Under befäl av en superiori major gav batallion I:o Venatori, bestående av fyra kaptener, 12 löjtnanter och 120 man prov på sin exerciskonst.

I slutet av brevet till Adèle skriver brodern: ”I morgon blir jag lyckligtvis kvitt denna villervalla. Furst Alexander väntas återvända till Sofia efter en vecka; han bör ha med sig nyheter, som kunde vara av vikt för mig, ty

redan före hans avresa tillkännagav jag honom, att jag icke stannar i bulgarisk tjänst över hösten. Dubiöst synes det även, om den nye kejsaren kommer att lika mycket som hans fader intressera sig för de bulgariska affärerna. Qui vivra verra."

Furstens kris närmar sig

Då Ehrnrooth beklädde utrikesministerposten, kom han i delo med finansminister Karavelov. Tvistefrågan saknade större betydelse, men den var nog för att råga måttet av den ömsesidiga antipati kontrahenterna hyste för varandra. Enligt vad ministeriesekreteraren berättat för Radev, hade konflikten uppstått på grund av att en i Bulgarien bosatt fransk undersåte anfört klagomål över att han tvingats betala olaglig tull för ett parti vin, som han hade importerat. Ehrnrooth drog saken inför regeringskonseljen, som beslöt att den olagligt uppburna tullen skulle återbetalas. Men när fransmannen kom för att lyfta beloppet, förklarade Karavelov, att ministeriet inte hade pengar för ändamålet, och att han inte längre ville höra talas om någon fransman. Franska sändebudet anförde självfallet besvär, varefter Ehrnrooth beordrade ministeriesekreteraren att undersöka saken. "Jag föredrog allt som passerat för Ehrnrooth", berättade sekreteraren för Radev, "han lyssnade på mig med synbar förargelse, steg upp, tog sin portfölj, slängde den på bordet och sade: 'Så länge Karavelov är minister, kan jag inte ett ögonblick mera kvarstå i denna regering.' Så gick han ut. Men det dröjde inte länge, innan fransmannen fick sina pengar."[80]

Brytningen mellan krigsministern och de övriga konseljmedlemmarna var nu definitiv. För kejsaren kom Lichines rapport, som relaterade Ehrnrooths steg, inte överraskande. "Mig förvånar icke detta. Annat kan man ej vänta av den fåniga konstitution, som vi har skänkt Bulgarien", skrev majestätet i marginalen.8'

Under sin vistelse i Petersburg hade fursten diskuterat sina framtidsplaner med Miljutin och ånyo informerat denne om den fullkomliga brist på samarbete som rått mellan honom och förre krigsministern Parenzov, militärattachén Schepelev, det senaste sändebudet Kumani m.fl. Den ende som skänkt honom verkligt stöd och visat förståelse för hans svårigheter var Ehrnrooth. Men nu hade denne

tydligt låtit förstå, att han inom en snar framtid ämnade avsäga sig befattningen som krigsminister i Bulgarien. Miljutins dagboksanteckningar för den 24 mars berättar om de förslag fursten ämnade förelägga Ehrnrooth för att förmå honom att stanna kvar i landet, och de talar också om furstens förhoppning, att ryska regeringen skulle sanktionera förslagen.

”Vid 3-tiden fick jag besök av furst Alexander, som satt hos mig i över en timmes tid. Efter att ha gett uttryck för vår sorg över kejsar Alexanders död, diskuterade vi alla de frågor, som nu var aktuella för fursten, främst järnvägsfrågan och frågan om en ersättare för general Ehrnrooth, i händelse denne bestämt avsade sig sin nuvarande befattning. Fursten uttalade sin önskan, att general Ehrnrooth skulle ersätta Kumani som vårt diplomatiska sändebud i Sofia, och om detta visade sig omöjligt, skulle Ehrnrooth kvarstå och personligen knytas vid fursten. Bägge förslagen är förbundna med svårigheter. Vi kom överens om att diskutera saken på tremanhand med Giers.”

Mellan raderna på Miljutins annotation efter mötet med Giers kan man läsa, att furstens förslag i sändebudsfrågan definitivt förkastats, men att fursten däremot blivit uppmanad att diskutera det senare alternativet med Ehrnrooth. Kejsaren villfor däremot furstens önskemål att bortkalla Kumani från Sofia och utnämnde M. A. Hitrovo till nytt sändebud.

Då nyheten om mordet på Alexander II nådde Bulgarien, blev den mottagen med ohämmad glädje i de kretsar, som sympatiserade med de ryska revolutionärerna. Ett rykte visste berätta, att Karavelov deltagit i en nihilistbankett på Hotel Odessa. En i Bulgarien verksam statsåklagare påstods ha uppträtt som talare och utbragt en skål för tsarens mördare. Ehrnrooth torde ha blivit oerhört uppbragt, då ryktet nådde hans öron. Nu om någonsin framstod för honom tydligt, att landet till följd av den makt konstitutionen skänkt liberalerna ohjälpligt närmade sig avgrundens brant. Utan en radikal systemförändring var fursten inte längre i stånd att styra landet.

Radevs version av sympatiyttringarna för tsarens mördare låter något annorlunda:

”Några regeringskretsarna närstående ungdomar, som gav sig sken av att vara revolutionära, hade uttryckt sin glädje över tsarens död. De konservativa gjorde stor affär av denna ungdomliga obetänksamhet, och

folket, som dyrkade tsaren-befriaren och ansåg varje ond tanke som hänsyftade på honom som ett helgerån, var till ytterlighet upprört. Bland de då ännu naiva och obildade folkmassorna spreds de vildaste rykten om nihilistiska konspirationer. De obetydligaste händelser och de oskyldigaste yttranden tolkades som nihilistisk propaganda, bedriven av den liberala regeringen. Vissa konservativa kretsar spred ut överdrivna och osanna rykten om talen och skålarna på Hotel Odessa. De nådde även Ehrnrooths öron, och då han à priori tilltrodde Karavelov om allt ont, hade han kritiklöst anammat ryktena och vidarebefordrat dem till fursten."[80]

Sent omsider återvände fursten den 28 april till Sofia efter en halvannan månads bortavaro. Han lät omedelbart tillkalla Ehrnrooth. Lägets allvar och de dystra framtidsperspektiven krävde nu fasta beslut och väl överlagda handlingar. Den ena rådplägningen avlöste den andra, besluten fattades under en sådan sekretess och händelseförloppet fortskred i ett så snabbt tempo, att många bidragande omständigheter blivit och kommer att för alltid förbli insvepta i ett ogenomträngligt mörker. Av de otaliga, avsevärt från varandra avvikande utläggningar tidigare författare givit beträffande tilldragelserna under de elva dygn, som föregick tillkännagivandet av furstens proklamation, återges här endast den slutkommentar Skazkin lämnat. Den baserar sig på de mest autentiska dokumenten, nämligen ryska utrikesministeriets hemliga handlingar.

Skazkin skriver:

"Förmodligen hade i Bulgarien dagarna efter Kumanis avresa [2.5.] sådana händelser ägt rum, som tvingat Ehrnrooth att påskynda statsomvälvningen utan att invänta Hitrovos ankomst. I motsatt fall måste man göra det otroliga antagandet, att den ryska regeringen skulle ha sanktionerat de steg Ehrnrooth vidtagit, trots att dessa stod i direkt motsats till de instruktioner Hitrovo erhållit en vecka tidigare. Sistnämnda antagande är föga sannolikt. Det är svårt att föreställa sig den envise finnen, en uppriktig och ärlig människa, men en synnerligen inskränkt politiker som Ehrnrooth och Giers, vilken besatt alla diplomatiska dygder utom talang, i Machiavellis roll.

I ljuset av alla diplomatiska dokument förefaller det som om händelserna skulle kunna förklara vad som ägt rum. Ehrnrooth har i en polemik senare förklarat att 'han inte funnit lämpligt att meddela sina planer genom

sändebuden i Sofia och det på goda grunder', samt att 'fursten efter sin ankomst till Sofia den 28 april 1881 inte meddelat honom några som helst instruktioner från Petersburg', [jfr s. 274] Detta stämmer överens med fakta. Då fursten anlände till Petersburg skyndade han sig att, trots den något opassande atmosfären, framlägga sina klagomål för den nye tsaren med anledning av den 'halvtliberala' konstitutionen. Samtliga dokument talar för att det på officiellt håll förfors ungefär på samma sätt som under furstens tidigare besök i Petersburg. Giers sölade som vanligt. Alexander III förblev obeslutsam, trots att han i sitt inre var på furstens sida. Men de bulgariska affärerna undanskymdes helt av händelserna i det egna landet.

Men fursten förstod att utnyttja 'förhållandena' sådana de gestaltade sig i Ryss-land efter Alexander II:s död och handlade fullkomligt riktigt, då han den 9 maj proklamerade sitt manifest utan att invänta Hitrovos instruktioner, ty hade han en gång erhållit vetskap om dessa, så hade han blivit tvungen att begära den ryska regeringens samtycke till sina handlingar, vilket kanske skulle ha misslyckats. Nu ställde han tsaren och Giers inför ett fullbordat faktum".[81]

Efter denna övertygande utläggning försöker jag på basen av allt tillgängligt material [82] ytterligare förtydliga Ehrnrooths handlingssätt och tankar.

Under inflytande av den dystra och laddade stämning, som rådde i Sofia vid tiden för furstens hemkomst, gav Ehrnrooth sin härskare en redogörelse för de allvarliga utfall, som förekommit i den liberala pressen och vid olika tillfällen inom revolutionärt sinnade kretsar utslungats mot landets regent och det officiella Ryssland. Fursten å sin sida redogjorde för sitt samtal med den nye tsaren. Med kännedom om den misstänksamhet Alexander III hyste mot allt som kunde tänkas riktat mot den kejserliga autokratin, hade han i likhet med sin fader visat en viss förståelse för furstens omvälvningsplaner och kanske rentav uttryckt ett vagt gillande av dem. Mera behövdes inte för att fursten skulle anse sig ha fria händer och kunna handla efter förgottfinnande. Det är därför möjligt att Ehrnrooth blev övertygad om kejsarens tysta medgivande eller samtycke, då fursten relaterade sitt samtal. Ytterligare fick han bekräftelse på att fursten i Berlin, Darmstadt och Wien mer eller mindre blivit direkt uppmanad att realisera sina planer. Ehrnrooths egen åsikt om den liberala statsförfattningens olämplighet var så fast, att fursten inte behövde

övertyga honom därom. Det hade varit liktydigt med att predika för en omvänd. (E:s egna ord. ”prêcher à un converti” jfr s. 276.)

Fursten frågade nu, om Ehrnrooth var villig att anta en påtänkt ny befattning, vars huvudsakliga uppgift bestod i att förmedla och upprätthålla en förtrolig kontakt med den ryska regeringen och samtidigt tjänstgöra som hans personliga rådgivare i enlighet med det förslag han i Petersburg diskuterat med Miljutin. Men samtidigt insisterade han alltjämt på att med våld tillskansa sig större maktbefogenheter. Ehrnrooth vägrade bestämt att genomföra en våldsam statskupp, men förklarade sig villig att vara fursten behjälplig om en suspension av statsförfattningen genomfördes på laglig väg. Sist och slutligen blev fursten tvungen att acceptera denna fordran, medan Ehrnrooth åter undgick att bli tvungen svika ett heligt militärt hedersbegrepp, nämligen ”en ärlig soldat lämnar icke sin post under svåra omständigheter”. (E:s egna ord jfr s. 269.). Resultatet av de överläggningar fursten den 28 och 29 april förde med sin förtrolige rådgivare kan tydligt utläsas ur den sistnämndes brev till Miljutin av den 1 maj 1881.

> ”Av de samtal som furst Alexander behagade bevilja mig sedan han återvänt hit, har jag erfarit, att Eders Excellens väl känner till min obenägenhet att stanna kvar i Hans Höga Persons tjänst i egenskap av vare sig en bulgarisk generaladjutant eller en rysk general.
>
> Så vitt jag vet, var det meningen att till den hittills vakanta generaladjutantsposten utnämna en person, som inte var stabsofficer och som ännu inte erhållit regementsöverstetitel. Lönen för denna befattning är hälften av den ordinarie lön, som tillfaller artillerichefen och krigsministeradjointen. En sådan utnämning kan icke vara synnerligen smickrande för en divisionsgeneral vid mina år. Det vore även förbundet med svårigheter för mig att med tanke på den bulgariska budgeten erhålla en större avlöning för en tjänst, vars noggranna åligganden icke kan fastställas.
> Att kvarstanna i Hans Höghets personliga tjänst under samma förhållanden som A. A. Schepelev, som månatligen uppbar mer än 4 000 frs i olika löner, vore visserligen fördelaktigt för mig personligen, men jag tillåter mig att lämna denna fråga till Eders Excellens avgörande.

> Vore det inte mera i den ryska regeringens intresse att i stället för mig sända hit någon annan person, som i högre grad än jag hyser vördnad för den bulgariska konstitutionens visdom. En kris är oundviklig här. Här kommer det ena av två alternativ att inträffa: antingen avsäger sig fursten tronen eller kommer konstitutionen att begränsas för en tid framåt, skall vi säga för fem år, vilket i fråga om den senare eventualiteten innebär att allt går lagligt till, emedan det icke kan vara fråga om någon som helst coup d'état, åtminstone icke så länge jag har befälet över trupperna."[RA]

Miljutin gjorde sig ingen brådska med att besvara detta brev. Redan i åratal hade han fått lyssna till furstens omvälvningsplaner, så därför väckte de av Ehrnrooth antydda eventualiteterna hos honom ingen större förvåning. Och någon överraskande aktion från furstens sida behövde han inte befara, då Ehrnrooth uttryckligen förklarat, att han under inga omständigheter ämnade medverka vid en konstitutionsfientlig coup d'état. Likaså hade sändebudet Kumani sedan Alexander II:s död inte sänt en enda alarmerande rapport från Sofia till Petersburg.

Under furstens frånvaro hade Ehrnrooth brytt sin hjärna med att finna någon lösning för furstens tilltrasslade regentproblem. Endast med Kumani och Lichine torde han ha diskuterat den plan han ämnade förelägga fursten vid dennes återkomst. Då det visade sig omöjligt för regenten att samarbeta med sobranjen inom ramen för den gällande konstitutionen, ämnade han föreslå fursten att utnyttja sin rätt att upplösa den sittande sobranjen och i stället sammankalla en stor sobranje för att av denna kräva en suspension av statsförfattningen för en viss tid och ökade maktbefogenheter för regenten. Ett förkastande av detta krav skulle innebära furstens omedelbara tronavsägelse och avresa från landet. Dessa alternativa förslag hade fursten under överläggningarna den 28 och 29 april accepterat, och samtidigt givit sitt löfte att tillsvidare iakttaga den största sekretess. Ehrnrooth lovade med det snaraste utarbeta ett detaljerat memorandum rörande frågans praktiska detaljer. Detta memorandum erhöll fursten den 2 maj (s. 270). Före Kumanis avresa till Wien den 2 maj hade Ehrnrooth med honom kommit överens om, att planen inte skulle offentliggöras förrän sändebudet Hitrovo anlänt och meddelat de direktiv han erhållit i Petersburg.

Fursten anmodade Lichine (förmodligen den 1 maj) att underrätta ryska utrikesministeriet om det beslut han fattat. Men tack vare Ehrnrooths täta besök hos Mme Mathilde hade det varit lätt för Lichine att hålla sig à jour med händelserna, så att han redan samma dag81 fursten kom hem hade varskott Petersburg om de planer fursten hyste. Det visade sig senare att Lichines rapport var bristfälligt – för att inte säga naivt och barnsligt – avfattad. Bl.a. hade han skrivit: ”Fursten äger full rätt att vända sig till folket, vilket blir tvunget att välja mellan sin egen furste och en hop envisa skrikhalsar, som förklarar sig bevaka folkets rättigheter. Dessa ’förmenta’ försvarare består av ’intelligentian’ som fått sin utbildning i utlandet och sedan återvänt till sitt hemland med stora förhoppningar. Det verkliga folkpartiet är det konservativa, till vilket även prästerskapet hör, ävensom de burgna stads- och landsborna, vilka understöder den gamla ordningen och därför av sina politiska motståndare kallas kulacker”. [82]

I Petersburg fäste man intet avseende vid en dylik rapport, men den gav i stället upphovet till den ödesdigra villervalla som uppstod, då fursten realiserade sina planer. Lichine borde ha underrättat ministeriet om att fursten *fattat beslut* om *hur* omvälvningen skulle ske och att *förberedelserna* för den redan *var i full gång**

** Måhända bör några av Ehrnrooth i ett brev till Mme Lichine nedskrivna ord citeras i detta sammanhang: ”När man en dag får reda på vad som dolt sig under korten, skall man säkert finna kvinnan, utan vilken ingenting av värde sker, vare sig i tragedier eller komedier.”*

Det är mycket sannolikt att Ehrnrooth aldrig fått kännedom om innehållet i Lichines rapport, vilken först 1928 blivit offentliggjord. Men då han levde i uppfattningen att Petersburg i regelrätt ordning blivit informerat, ålåg det självfallet både fursten och honom i egenskap av utrikesminister att även informera de övriga stormakterna om de förestående evenemangen.

Då fursten den 2 maj beviljade Lascelles audiens, försäkrade han ”most positi- vely”, att han aldrig ämnade genomföra en ”coup d’état”, och att han under inga omständigheter skulle överskrida laglighetens gränser. Om han inte på parlamentarisk väg uppnådde vissa oundgängliga ändringar i konstitutionen, skulle han lämna landet. Ytterligare lovade han ”informera ombuden för berlinkonventionens signatärmakter innan han vidtog några åtgärder på den väg han ämnade slå in på, för att han inte efteråt skulle bli

beskylld för att ha överraskat Europa med ett fait accompli." Fursten var antagligen fast övertygad om, att Lichine i enlighet med den order han fått redan hade informerat regeringen i Petersburg.

Följande dag förfrågade sig Lascelles hos Ehrnrooth, om fursten redan hade preciserat sina krav. "Generalen svarade, att fursten ämnade sammankalla stora sobranjen och för den framhålla, att man stod inför nödvändigheten att utse ett riksråd, sammansatt av utlänningar som talade ett slaviskt språk. Svårigheten med att hålla det bulgariska regeringsmaskineriet i gång stod att söka i bristen på personer, som var kapabla att regera. Följden var, att landet hamnat i det läge som nu var rådande, och som nästan var jämförbart med anarki. Hans Excellens var fullt medveten om de invändningar som kunde göras mot att den verkställande makten huvudsakligen kom att utövas av utlänningar, men han kunde inte finna något alternativ. Det förfaringssätt, som man troligen skulle komma att betjäna sig av var: Hans Höghet utfärdar omedelbart en proklamation, i vilken han framlägger de förslag han kommer att underställa stora sobranjen och understryker, att om inte förslagen godkännes kommer han att lämna landet."

Lascelles framhåller, att general Ehrnrooth inte ansåg sig kunna yttra sig om utgången av denna aktion, men förklarade att "Hans Höghet var besluten att ta steget ut och var fullkomligt beredd på att lämna landet, om stora sobranjen ställde sig avvisande till hans förslag." För sin del ansåg Lascelles, "att såväl furstens eget som landets intresse krävde ett raskt och beslutsamt ingripande från hans sida, och att det var svårt att fatta hur förvaltningen kunde effektiviseras utan hjälp av utlänningar."

Den 7 maj kunde Lascelles informera earl Granville om den liberala oppositionens åsikter. Zankov trodde sig veta, att man förberedde en statskupp. Fursten beskyllde den liberala regeringen för att ha drivit landet mot ruinens brant, men mot den beskyllningen protesterade Zankov bestämt; landets finanser hade förbättrats under den liberala ministärens tid, och den omständigheten vederlade alla beskyllningar av det slag fursten kommit med. Om fursten önskade ändringar i konstitutionen, så förklarade sig Zankov vara den första att understöda honom, men ändringarna måste genomföras i laglig ordning. Lascelles påpekade, att han fått den uppfattningen, att fursten ämnade stöda sig på

konstitutionens § 141, som stadgade, att fursten ägde sammankalla stora sobranjen för att ändra eller modifiera konstitutionen. För att beslutet skulle vara giltigt krävdes 2/3 röstmajoritet. Men Zankov tolkade grundlagen så, att denna paragraf kunde tillämpas endast om den sittande sobranjen i enlighet med § 168 beviljade honom rätt att använda sig av den förstnämnda paragrafen. § 168 stadgade nämligen, att den ordinarie sobranjen var berättigad att framställa proposition på ändring av konstitutionen, såvida 2/3 av de deputerade understödde propositionen. Lascelles ansåg en sådan lagtolkning oriktig. Lagens upphovsmän hade nog avfattat § 141 enkom för att tillerkänna fursten rätt att hänskjuta olösliga konflikter, som uppkommit mellan honom och den sittande sobranjen, till den stora sobranjens avgörande. En liknande rätt hade genom § 168 beviljats den ordinarie sobranjen. De två paragraferna var oberoende av varandra.

”Efter det att Mr Zankoff lämnat mig, ansåg jag det tillrådligt att fästa general Ehrnrooths uppmärksamhet på frågan om furstens rätt att vända sig direkt till stora sobranjen”, fortsätter Lascelles. ”Hans Excellens sade, att frågan om furstens abdi kation var en sak, som kunde föreläggas endast den församling som hade valt honom.” Därpå läste Ehrnrooth upp de förslag fursten ämnade förelägga stora sobranjen till avgörande, vilka förslag Ehrnrooth själv hade för avsikt att den 9 maj delge den församlade diplomatkåren.

Den 8 maj uppvaktades Lascelles av Slavejkov, som förklarade, att han och Karavelov var av den åsikten – vilken överensstämde med Zankovs – att fursten inte hade rätt att vädja till stora sobranjen utan den sittande sobranjens medgivande. Lascelles svarade, att fast han var okunnig om (sic!) vad furstens proklamation skulle komma att innehålla, kunde han dock förstå, att frågan gällde furstens abdikation eller vissa villkor för hans fortsatta regentskap. Han ansåg därför fursten fullt berättigad att vädja till stora sobranjen. Slavejkov uttalade som sin övertygelse, att fursten inte skulle våga ta detta steg utan att ha fullt stöd av de ryska officerarna i den bulgariska armén.

Lascelles kunde även rapportera, att de båda liberalerna i ett liknande ärende hade uppvaktat italienska sändebudet, som var av samma åsikt som Lascelles, nämligen att liberalernas fruktan för stora sobranjen dikterades av deras farhågor för ett liberalt valnederlag.

Den rapport Lascelles avsände den 9 maj på morgonen avslutade han med orden: ”Det faktum att fursten har beslutat skrida till aktion omedelbart efter det att han återvänt från besöken i Petersburg, Berlin och Wien har gett upphov till antagandet, att han har fått uppmuntran, kanske till och med löften om ett konkret understöd av regeringarna i de tre huvudstäderna.”

Då inte ett ord av ogillande eller kritik försports från Petersburg, är det fullt naturligt, att Ehrnrooth ansåg sig ha erhållit den ryska regeringens sanktion för sitt förslag. Från de övriga stormakternas sida hade likaså intet ogillande försports. Förslaget hade redan delgivits de främsta furstetrogna politikerna, men hemligheten hade alla tysthetslöften till trots sipprat ut. Orolig över att förlora greppet om sina ännu tjänstgörande ministerkolleger och ideligen av fursten uppmanad att skrida till verket och smida medan järnet var varmt, beslöt Ehrnrooth att inte längre invänta Hitrovos ankomst. Den 9 maj lät han kungöra proklamationen, i vilken fursten bl.a. förkunnade:

”Med stöd av mina författningsenliga rättigheter, har jag beslutat att omedelbart sammankalla stora sobranjen. För att upprätthålla lugn och ordning i landet och skänka medborgarna nödig tid att bedöma räckvidden av det avgörande de nu måste fatta och för att samtidigt övervaka att full frihet och opartiskhet råder vid själva valförrättningen, har jag gett min krigsminister Ehrnrooth i uppdrag att bilda en provisorisk regering, som omhänderhar skötseln av landets angelägenheter tills stora sobranjen sammankallats. Om denna församling godkänner de villkor, som jag senare skall närmare precisera och som jag betraktar som oundgängliga för att kunna regera, då och endast då ser jag mig i stånd att även framgent bära Bulgariens krona. Om inte, så är jag beredd att avsäga mig tronen.”[RA]

På basen av Jirečeks osammanhängande, men livfulla dagboksanteckningar återges här en skildring av hans upplevelser och intryck denna betydelsefulla dag:

”I går, onsdagen den 8 maj 1881, upplevde jag en idyll, i dag upplever jag levande historia. Kl. 9.30 på morgonen for jag till mitt kansli. Kanslichefen frågade mig genast, om jag visste att ministären fallit. Fursten skulle kalla till sig Karavelov kl. 11, men han var sjuk. Man byter ministrar här lika ofta, som bonden byter kläder. I dag var de något, i morgon är de ingenting. Kanslichefen antydde, att jag skulle bli minister och ville på inga villkor tro,

att jag var ovetande om saken. Jag blev förargad över att sådant avgjordes utan min vetskap och förklarade, att jag redan tidigare beslutat resa härifrån och återvända till Prag, där livet vid universitetet säkert var lyckligare än tillvaron här.

Kl. 11 begav jag mig till Stoilov för att av honom få veta, vad som höll på att ske. I ministeriet rådde full débandade och ingen arbetade där. Människorna på gatan höll på att nästan bryta sig in i huset, och de gestikulerade som rari nantes in gurgite vasto.* Jag träffade polismästaren, som sade: 'Får jag gratulera Er?' – 'Med anledning av Prag? Jag tänker nämligen återvända till universitetet där'. – 'Nej, inte det. Ni säger ingenting, men vi vet sedan några timmar allt.'

* *Enstaka skeppsbrutna, simmande över ett ödsligt, uppslukande bråddjup. (Vergilius)*

På kansliet var det fullt med folk. Adjutanter sprang hit och dit. I korthet utlade Stoilov läget för mig. Fursten hade gett en proklamation till folket, och den var tryckt på bulgariska och franska. Bulgarien var misskrediterat inför Europa, inre otillfredsställdhet och oroligheter gjorde sig gällande. Stora sobranjen skulle sammankallas, och den skulle åstadkomma en förbättring. Förresten var fursten redo att avsäga sig tronen, emedan han funnit att han inte kunde fylla sin uppgift. Ehrnrooth skulle bli konseljpresident och inrikesminister. Antingen skulle förre utrikesministern Stoitjev stanna kvar eller bytas ut mot chefen för statistiska byrån Sarafov, men den saken hade man ännu inte enats om. Jeleskovitj skulle bli finansminister, Stamatov justitie- och jag undervisningsminister. Jag kände mig mycket stött över detta och förklarade, att jag som österrikisk medborgare inte utan tillåtelse av min regering kunde anta en sådan befattning, samt att jag led av ohälsa och att min avsikt att återvända till Prag inte skulle kunna realiseras, vilket var föga angenämt för mig, då det ju var fråga om att lämna ett rejält arbete för att i stället ge sig in på äventyr.

I det ögonblicket trädde Ehrnrooth in i rummet. Han bad mig söka upp Sarafov och be honom komma till kansliet. Jag begav mig till ministeriet, där man förklarade, att han ännu inte tog emot. Ehrnrooth brukade ju säga om honom: 'c'est un écolier'. Jag telegraferade till Stoitjev i Wien och frågade, om han önskade stanna kvar som utrikesminister, men då han inte gav något bestämt svar, besattes denna ministerpost inte tills vidare.

Fursten hade sänt sin adjutant Marinov till Karavelov för att meddela honom vilka omständigheter det var, som hade tvingat fursten att entlediga sina tidigare ministrar. Personligen hade fursten ingenting emot Karavelov, och han hade haft för avsikt att redan tidigare meddela honom sitt beslut, men på grand av Karavelovs sjukdom hade han uppskjutit det några dagar. Fru Karavelov brast i gråt. Marinov blev rörd, och när han kom tillbaka till kansliet sade han, att hon var en alldeles för bra hustru för Karavelov. (Både hon och Marinov är ju ryssar).

Senare hade vi besök av arkimandrit Kiril. Han visste ännu ingenting, trots att han på morgonen hade samtalat med fursten, då denne till fots var på väg till generalen. Samtalet började med min fråga: 'Hur är det fatt?' – 'Ack, vi munkar osv.' Jag försökte övertala honom att låta ställa upp sig som ministerkandidat, en plats var ju ännu ledig. 'Ja', svarade han, 'Karavelov sa en gång till mig, att om jag icke hade haft min prästhatt, kunde jag säkert ha blivit en bra minister. 'Han påminde mig om Kliment, quondam minister. Till mig sade han på tyska: 'De som på sin tid studerade andliga vetenskaper i Ryssland undervisades in der Abtötung des Geistes aber nicht in der des Fleisches.'

På eftermiddagen begav jag mig till Stoilov. Där var mycket folk, bl.a. Sarafov, men han verkade nedstämd. Åkande i kalesch och iklädd frack hade han uppsökt fursten och av honom fått besked om att han inte skulle utnämnas till minister.

Kl. 5 på eftermiddagen sammankallade Ehrnrooth alla ämbetsmän från inrikesministeriet och anmodade dem att presentera sig för honom. Generalsekreteraren Kovaitjev bugade sig 'alles mit vollen Hosen' i underdånig fruktan. Kovaitjev är som patriarken Noak, men med den skillnaden att 'Noach a conservé 1'humanité du déluge, mais Kovaitjev sera sauvé par le déluge de 1'humanité'.

Efter förmiddagens tryckande hetta bröt plötsligt ett våldsamt åskväder ut. Det var kännetecknande för årstiden och blev 'eine rasche Abkühlung' för de upprymda känslorna.

Sent på kvällen trängde sorlet av röster in från gatan. I ösregn begav vi oss till palatset. En oerhört stor folkmassa, som bestod av såväl bönder som personer i regnrock eller med uppspända paraplyer tågade under militärmusik till Lilla Palatset. De ropade: 'leve furst Alexander', de hoppade och skuttade och gav mitt i regnet uttryck åt en levande

entusiasm. Anföraren för tåget steg fram, talade till fursten och sade många goda ting. Fursten, som med sina adjutanter stod på trappan, besvarade talet med hög röst, men jag kunde inte urskilja vad han sade. De som i går hade spritt ut förtal om fursten, stampade nu med fötterna i förtjusning över att han fanns och sprang närmare honom under sina uppspända paraplyer, och envar av dem – också den minste – försökte göra sig synlig. Jag samtalade med några utlänningar: 'tout le monde est foudroyé, allgemeine Angst.' Många människor var glada, men vi vet inte vad morgondagen bär i sitt sköte. Det kommer senare att visa sig, om vi nu har fått något stabilt: en järnhand, rättvisa och garanti för framtiden."

Några rader av Radev kompletterar Jirečeks skildring:

"1 spetsen för folkhopen som uppmanats tåga till palatset för att tacka fursten gick metropolit Meletij. Regnet tilltog alltmer och natten blev allt mörkare. Utanför palatset höll Meletij ett tal späckat med citat från den Heliga Skrift och prisade furstens stordåd och välsignade honom. Folket ropade till Gud. Orkestern spelade 'Sjumi Maritsa' [Brusa Maritsa]. Fursten visade sig som en skygg skugga i natten och sade några förlägna ord: 'Den stora sobranjen må besluta. Jag för min del ropar alltid Leve Bulgarien'. Sedan drog han sig tillbaka. Och folket började dansa. Gamlingen Meletij anförde dansen. Regnet föll i strida strömmar, men programmet var ännu inte slut. Processionen ordnade sig på nytt och begav sig till Ehrnrooths bostad. Där började manifestationerna åter, talen, ropen, dansen, med den vilde metropoliten i ett tillstånd av exaltation som anförare i spetsen. När folkhopen slutligen skingrade sig, var det redan sent och bäckar strömmade längsmed Sofias gator. Med ens nyktrade manifestanterna till, de började melankoliskt yla i vattnet och stirra framför sig utan att se.

De liberala tillbragte denna natt i dystra och bittra tankar. Ingen kom på idén att demonstrera. Fursten ville inte, att omvälvningen skulle anta formen av en tvångsåtgärd. Han kände ett slags säregen oro och trodde, att liberalerna var i stånd att gå till vilka ytterligheter som helst. Men Ehrnrooth garanterade, att allt skulle gå bra. Han kunde inte fatta, att man i Bulgarien skulle kunna göra uppror mot en rörelse, som leddes av en rysk general. Han hade fullkomligt rätt. Liberalernas fel var, att de inte förutsåg en inblandning från rysk sida. Ända till sista ögonblicket kunde de inte tänka sig, att Ryssland skulle tillåta fursten att omintetgöra den

konstitution de fått av tsaren-befriaren. Om fursten sade de bara: 'Han kommer inte att våga'".[83]

För Alexander III, regeringen och den stora allmänheten i Ryssland kom furstens plötsliga beslut som en föga angenäm överraskning. Åtta veckor hade gått sedan den nye tsaren besteg tronen. Under denna tid hade han varit fullt upptagen med att hålla storstädning i ministerierna och ämbetsverken i sitt eget rike, och han hade helt enkelt ingen möjlighet att tillsvidare lägga sig in i de trassliga balkanfrågorna. Alexander II:s trognaste medarbetare fick finna sig i att bli avskedade eller förflyttade. Den äldste trotjänaren, Miljutin, måste lämna krigsministeriet och blev i stället utnämnd till medlem av riksrådet – en stor ära visserligen, men i praktiken liktydig med en hedersplats i tsarens ålderdomshem för avdankade trotjänare. Miljutin såg mycket dystert på situationen, och hans bitterhet över den nye härskarens otacksamhet framträder tydligt, då han skriver: "Samtidigt med vår ministerkris sker en underlig och för oss oväntad omvälvning i furstendömet Bulgarien. Av furst Alexander har man alltid kunnat vänta ett riskabelt steg, i synnerhet efter det han tog hemvägen över Wien. Men att ett beslut av detta slag skulle fattas på inrådan av vår general Ehrnrooth kunde ingen ana. I dag fick jag besök av en bulgarisk överste, som enträget anhöll om, att Ryssland skulle rädda Bulgarien från den anarki, som hotade landet och se till att det inte kom under inflytande av Österrike. Men vad kan jag i min nuvarande ställning göra?"

Ogrundad var säkert den misstanke man hyste i Ryssland om ett dubbelspel mellan fursten och Österrike bakom ryggen på tsarväldet. "Jag tror mig kunna försäkra, att regeringen i Wien har blivit fullkomligt överraskad av nyheten om furstens proklamation", rapporterar den engelske ambassadören i Wien den 10 maj till sin utrikesminister. Samma åsikt har Drandar: "Det är väl opåkallat att sammankoppla den nurådande villervallan med en maktkamp mellan Österrike och Ryssland om Bulgarien. Ingendera av de två stormakterna har bevisligen tänkt undanträngа den andra. I Wien vet man mer än väl, att om Bulgarien blev ett ryskt protektorat skulle det för tsardömet bli en källa till besvärligheter. Å andra sidan är man i Petersburg övertygad om, att de österrikiska statsmännen strävar till att öppna nya handelsvägar för

dubbelmonarkin. Detta hindrar likväl inte, att ett permanent tillstånd av antagonism råder mellan de båda stormakternas sändebud i Sofia."[84]

I Petersburg ondgjorde man sig särskilt över, att de västerländska regeringarna genom sina påpassliga sändebud mycket tidigare underrättats om vad som verkligen förestod, medan man i Ryssland fick nöja sig med de nyheter de utländska tidningstelegrammen förmedlade.

Först den 13 maj besvarade Miljutin kort och kyligt Ehrnrooths brev av den 1 maj, men yttrade sig endast i den för ögonblicket inaktuella frågan om Ehrnrooths kvarstående i furstens tjänst. Miljutins innersta tankar framgår däremot ur hans brev till Giers av den 11 maj:

"Tror Ni inte, att det vore *bättre* för oss att undvika att alls blanda oss i frågan om Ehrnrooths ställning i Bulgarien, utan i stället låta honom själv reda ut sin sak med furst Alexander, bäst han förmår. I fall de båda beslutit sig för en sådan åtgärd, som vi nu först genom tidningarna fått veta, så betyder detta, att de inte önskar höra vår åsikt eller lyda våra råd."

Men Giers, som kände till att tsaren på Lichines rapport antecknat: "en synnerligen tydlig bild av läget, som enligt min övertygelse även är fullt trovärdig", svarade, att Ehrnrooth måste kvarstå tills omvälvningen avslutats.81

Otvivelaktigt måste det anses som en olycksdiger blunder, att Alexander III och hans regering underlät att förfråga sig om de övriga stormakternas inställning till furstens planer. Det var ju allmänt känt att fursten i Berlin, Darmstadt och Wien behandlat frågan om en statsomvälvning, och man visste åtminstone, att han av sin far blivit direkt uppmanad att utan dröjsmål skrida till verket. Nu kom denna blunder att ge upphov till de i Ryssland cirkulerande misstankarna om tyskt och österrikiskt intrigspel i Bulgarien bakom Rysslands rygg. Dessa misstankar kom att under åratal bereda Alexander III stora bekymmer, och de var i intet avseende ägnade att dämpa de storpolitiska motsättningarna i Europa.

Ställd inför ett fullbordat faktum ansåg Alexander III det klokast, att i fredens intresse sanktionera furstens tilltag, eftersom en författningsändring i Bulgarien under alla omständigheter förr eller senare hade blivit oundviklig. Utan yttre stöd var fursten inte i stånd att bemästra det till bristningsgränsen tillspetsade läget, och man ansåg att detta stöd måste komma från Ryssland och vara starkt, i motsatt fall förelåg risk för ett inbördeskrig eller en intervention från de övriga stormakternas sida.

För att inte förlora greppet om den oberäknelige fursten var det hög tid att något strama till tyglarna. Främst gällde det att i Sofia ackreditera ett sändebud, som direkt till fursten kunde framföra kejsarens eller regeringens synpunkter och påverka hans åtgärder i en för den ryska politiken önskvärd riktning. Därför hade kejsaren funnit säkrast, att till nytt sändebud i Sofia utse M. A. Hitrovo, den ryska diplomatins främste balkankännare och mest skrupelfria politiker.

Furstendömets ordningsmakt underlydde nu krigs-inrikesministern. Landet uppdelades i fem distrikt och varje distrikt underställdes en rysk officer med tjänsteställningen: ”utomordentlig kommissarie. Ehrnrooth gav kommissarierna instruktioner. Det var som om han kommenderat under strid: Brigaden skall erövra höjden. Nu befallde han helt enkelt: erövring av valen! Kommissarierna ansåg sig direkt underlyda tsaren och därför vara förmer än övriga agitatorer. Deras propagandaverksamhet var eldig, intolerant och synnerligen samvetslös. I tsarens namn förkunnade de: ’om ni inte lyder fursten så kommer ingen att förbarma sig över er’.” (Radev)

Samma dag proklamationen kungjordes bildade Ehrnrooth den provisoriska regeringen. Som medhjälpare och expert vid handläggningen av inrikesärenden kallade han förre justitieministern i den konservativa regeringen Grekov. Den tidigare utrikesministern Stoitjev stannade kvar på sin post, men på grund av att han alltjämt måste bevista järnvägskonferensen i Wien övertog Ehrnrooth även ledningen av utrikesministeriet – kanske för att inte behöva utnämna ”skolpojken” Sarafov. Jireček måste finna sig i att mottaga undervisningsministerposten, som ”såtillvida blev en oangenäm överraskning genom att den kullkastade mina tidigare uppgjorda studie- och resplaner. Två somrar och en vinter gick sålunda till spillo, medan jag i gengäld på nära håll i allsköns ro blev i tillfälle att studera andan inom de politiska kretsarna i Sofia.”

Man kunde tycka att handhavandet av konseljpresidentposten plus tre ministerportföljer skulle ha varit en övermäktig arbetsbörda för den 48-årige generalen, men så torde inte ha varit fallet. Jireček har berättat för Mikkola, hur han en gång vid ett besök hos Ehrnrooth under arbetstid fann denne fördjupad i läsningen av Rousseaus Contrat Social. Bland Ehrnrooths bulgariska papper har en på svenska slarvigt skriven minneslista bevarats.

Den upptar inalles 30 olika punkter angående allmänna, utrikes- och krigsministerärenden, såsom t.ex. sex befordringar, två benådningar, tält- och vakthus för militären, järnvägskonferensen, Donaukommissionen, internationella sanitetskommissionen, fabriksskyddskongressen i Paris, gränsregleringen med Serbien, incident med turkar, koncession för ett tyskt ölbryggeri i Rustjuk, bör Karavelov inbjudas eller ej? mm., mm. Men dessa frågor var av underordnad betydelse jämförda med den aktuella frågan om furstens vara eller icke vara.

Ehrnrooths första uppgift som konseljpresident blev, som i det föregående antytts, att för den församlade diplomatkåren redogöra för furstens avsikter. Lascelles rapporterade till London dagen efter informationen:

”Hans Excellens framhöll att den bulgariska författningen har varit i kraft i nästan två år, och det har blivit uppenbart, att de principer detta aktstycke gett uttryck för inte står i samklang med de moraliska och intellektuella förhållandena i landet.

Fursten har i tur och ordning bett representanter för de olika partierna besätta olika poster inom ministären, men resultatet har blivit att dessa personer icke visat sig vara vuxna sin uppgift. Hans Höghet ämnade uppmana stora sobranjen att välja mellan ett partiellt upphävande av författningen och Hans Höghets abdikation. Det tillvägagångssätt Hans Höghet ämnade betjäna sig av, då han appellerade till den församling, från vilken hans makt härrörde sig, innebar i själva verket en folkomröstning. Hans Excellens kunde försäkra oss, att de grundläggande konstitutionella rättigheterna icke på något sätt skulle inskränkas under valtiden och att regeringen skulle gå till väga med den största opartiskhet.”

Ehrnrooth blev andra dagen av sin tid som konseljpresident i den ledande artikeln i Neue Freie Presse hälsad med orden: ”General Ehrnrooth är nu diktator, en bulgarisk motsvarighet till Loris-Melikov. Han kommer nog att sköta om, att sobranjen inte motsätter sig de drastiska fordringarna på patriotisk självförnekelse.” En klen tröst fann han i att Bismarck uttryckt förhoppningen, att fursten måtte lyckas i sin aktion, ty Bismarck emotsåg anarki och kaos i Bulgarien, om fursten abdikerade.

Den 16 maj anlände Hitrovo till Sofia. Han var både snopen och förargad då han funnit tidningspressen mycket bättre informerad om de bulgariska händelserna än vad han själv var.

Engelske ambassadören i Wien visste berätta, att Hitrovo var ”högeligen uppbragt över furstens handling, som stod fullkomligt i strid med de instruktioner han fått i Petersburg.”

Hur Hitrovos första möte med Ehrnrooth avlöpte är inte känt, men man misstar sig säkert inte, om man påstår att det präglades av ömsesidigt misstroende. Ehrnrooth kan inte ha svävat i okunnighet om, att han nu hade att göra med en av panslavismens främsta förkämpar. Hitrovos förhållande till Ehrnrooth belyses mycket levande i de hemliga rapporter79 han sände till ryske konsuln i Rustjuk, Jacobssohn. Till följd av en rätt så egendomlig orsak råkade de på 1890-talet i orätta händer och blev publicerade. Då Alexander III 1886 hemkallade alla ryska förtroendemän i Bulgarien blev Jacobssohn förflyttad till Bukarest, dit han också överförde konsulatets arkiv. Därifrån försvann han emellertid helt oväntat – sannolikt på grund av finansiellt trångmål – och tog med sig de hemliga dokumenten. Under Stambulovs tid som ministerpresident publicerades de i Sofia under titeln ”Ockupationsfonden”. Ryska regeringen utfärdade häktningsorder mot Jacobssohn på grund av stölden, men samtidigt försökte man från rysk sida göra gällande, att dokumenten var förfalskade. Senare forskare har med fullt bindande bevis kunnat påvisa deras äkthet. Forskarna i dagens Bulgarien anser däremot att de rapporter, som direkt berör Stambulov, delvis har omfriserats av honom. 1893 kom på tyska ut en något förkortad upplaga. Självfallet var boken förbjuden av censuren i Ryssland, varför inte heller något exemplar någonsin torde ha hamnat i Finland, och det är föga troligt att Ehrnrooth haft den i sina händer. Numera är den ytterst svåråtkomlig.

Hitrovo inledde sin verksamhet som sändebud med att sända en rapport till Petersburg, där Ehrnrooths åtgärder och förslag på det skarpaste kritiserades. Kejsaren delade inte i allo Hitrovos åsikter, då han i marginalen nedskrev följande rader:

”Kanhända är mångt och mycket rättvist, men det är onödigt att Hitrovo försöker förringa general Ehrnrooths handlingar, då hedern av att ha genomfört omvälvningen ändå tillkommer denne. General Ehrnrooth har rett sig utmärkt och har visat sig besitta en stark karaktär och mycken sakkunskap.”[81]

Främst var det Ehrnrooths förslag om ett riksråd sammansatt av språkkunniga utlänningar, som stötte på patrull. ”Vi beslöt att ge

förhållningsregler åt den företagsamma fursten och hans närmaste rådgivare general Ehrnrooth i avsikt att dämpa ned deras böjelse för våldsmetoder. Ehrnrooths idé att skapa ett riksråd av utlänningar förkastades på det bestämdaste av vår regering", lyder Miljutins sista dagboksanteckning rörande de bulgariska frågorna. Nu återstod endast att dämpa ned furstens krav, så att de tillfredsställde Ryssland och de övriga stormakterna, men framförallt så att fursten kring sig lyckades samla det bulgariska folket.

Suspension av statsförfattningen eller furstens abdikation

Många överläggningar och tankeutbyten med Stoilov och Grekov* som bulgariska rådgivare krävdes, innan man hade enats om rätta ordalydelsen till det öppna brev fursten skulle rikta till Ehrnrooth, och i vilket de fullmakter fursten ämnade förelägga stora sobranjen skulle preciseras. Bland Ehrnrooths efterlämnade papper finns ett "Projet de lettre", som utgör ett av Ehrnrooth till sig själv i furstens namn skrivet öppet brev av den 14 maj. Projektet röjer tydligt sin upphovsmans åsikter och återges därför i sin helhet.

** f.d. justitieminister i den konservativa regeringen.*

"Projet de lettre.

Jag tror, att det vore lämpligt att med det snaraste delge landet de villkor, som jag omnämnt i proklamationen till folket den 9 maj. Villkoren anser jag oundgängliga för ett fortsatt statsstyre under min ledning och de skall ratificeras av sobranjen. Den fundamentala bristen i landets nuvarande politiska organisation beror på avsaknaden av ett riksråd eller en senat, som kunde begränsa en unik och föga upplyst kammares allsmäktighet och vid behov tjäna som broms för vissa åtgärder. En ministär, som stöds av en trångsynt majoritet, kan icke värna rättsväsendet eller upprätthålla goda internationella förbindelser, icke heller förmår den skydda medborgarnas konstitutionella frihet.

Också om man ger sitt fulla erkännande åt de tendenser, vilka de deputerade som hittills haft säte i kammaren förfäktat, kan man icke förneka, att så gott som allesamman är oförmögna att diskutera rätts-,

laglighets- och politiska frågor. Flera handlingar, tyvärr alltför många, bär vittne därom. Men det finns frågor av allra största vikt – som till exempel valet mellan två alternativ – och de frågorna är begripliga för alla, också för dem som bara vägleds av sitt sunda förnuft eller sin s.k. nationalinstinkt. Det är därför jag med fullt förtroende vänder mig till stora sobranjen med frågan, om den vill att jag stannar kvar på min tron eller ej.

Bulgarien saknar förutsättningar att bilda ett riksråd, dvs. ett regeringsorgan bestående av ämbetsmän och politiskt mogna och skolade personer. Inte ens ett begränsat antal sådana personer kan nu uppbringas här i landet. Jag blir alltså tvungen att utanför rikets gränser söka rätt på personer med erforderliga meriter, och dem borde jag helst finna i stater av slavisk nationalitet. Om mitt val utfaller lyckligt, blir de rådgivare jag funnit i stånd att på bästa sätt utarbeta lagförslag och förbättra förordningar inom rättsväsendet, och administrationen. En förutsättning är emellertid oundgänglig, och det är tiden. Efter det stora sobranjen accepterat de uppställda villkoren, förefaller det onödigt att sammankalla kammaren för en ordinarie session detta år. Vägledd av dessa betraktelser har jag beslutat underställa stora sobranjen för ratifikation följande artiklar:

1 :o Furst Alexander tilldelas extraordinarie fullmakter för att tillsätta ett riksråd, behörigen kvalificerat för att ha insikt över och bestämma i alla tvister inom det lagstiftande, rättsliga och exekutiva maktområdet. Hans Höghet tilldelas likaså fullmakt att genomföra förbättringar inom rättsväsendet och inom olika områden av administrationen. Förordningar, som i konseljen antagits av fursten, äger laga kraft och deras verkställighet kan icke förhindras av nugällande lagar eller konstitutionen under de nästföljande åren.

2:o En kredit stor 1 miljon leva ställs årligen och från och med detta år till Hans Höghets förfogande för ovanstående ändamål.

3:o Sobranjens ordinarie session för detta år inhiberas. Den budget som fastställts för det löpande räkenskapsåret äger kraft också under det kommande året.

4:o Fursten är berättigad att, sedan sju år runnit hän, sammankalla stora sobranjen i och för en revision av den nu gällande konstitutionen och i syfte att bringa den i överensstämmelse med de krav landet på basen av vunna erfarenheter anser sig ha rätt att ställa upp.

Då medborgarna erbjuds tillräckligt tid för att göra sig förtrogna med innebörden i de ovanstående fyra artiklarna och då enligt min vilja intet hinder mot en fri opinionsbildning får resas från regeringens sida, har jag beslutat att av stora sobranjen begära en klar och enkel votering: jag vill att folket samfällt godkänner de fyra artiklarna eller beviljar min tronavsägelse.

Vad det senare alternativet beträffar handlar jag varken i enlighet med konstitutionen eller mot den, jag står nämligen utanför den, då en abdikation icke har förutsatts i konstitutionen.

Voteringen blir för mig liksom för Europa en manifestation av nationens vilja."[RA]

Ehrnrooth kämpade envist för sitt förslag om utländska riksråd, men han nödgades till slut underkasta sig Stoilovs och Grekovs yrkande på, att ordet *utländska* skulle utbytas mot *inhemska.*

När det öppna brevet till Ehrnrooth slutligen delgavs allmänheten den 25 maj, hade varje ord slipats och varje sats formulerats så klart och hovsamt, att en missuppfattning av syftemålet med suspensionen av statsförfattningen var utesluten. Det av Ehrnrooth bevarade på franska skrivna originalbrevet lyder:

"Min Käre Minister.

I enlighet med proklamationen av den 9 maj sänder jag Er härmed de artiklar, som preciserar omfattningen av de extraordinära fullmakter, vilka jag betraktar som oundgängliga förutsättningar för mitt fortsatta regentskap och för ett bättre handhavande av landets offentliga angelägenheter.

Det behöver inte påpekas, att riksrådet kommer att bestå av landets egna söner.

Då allmänheten beretts tillräcklig tid att informera sig om innebörden av de bifogade artiklarna, och jag icke ämnar tillåta att från min regerings sida yttrandefriheten på något sätt inskränkes, är jag besluten att av församlingen begära endast och allenast ett ställningstagande mellan dessa två alternativ: ratifikation av de tre artiklarna en bloc eller min abdikation.

Jag ber Er, min käre minister, att giva största möjliga publicitet åt detta brev och åt de förslag som följer här nedan.

I. Furst Alexander I av Bulgarien tillerkännes extraordinära fullmakter för en tid

av 7 år.

Hans Höghet kan följaktligen medelst dekret upprätta nya institutioner (ett riksråd), införa förbättringar på alla områden av den inre förvaltningen och trygga det regelbundna handhavandet av regeringsangelägenheterna.

II. Sobranjens session för detta år är inställd. Den budget som har godkänts för innevarande år äger laga kraft även följande år.

III. Hans Höghet har rätt att, innan sju år har förgått, inkalla stora sobranjen ad hoc i och för revision av konstitutionen på basen av förefintliga institutioner och vunnen erfarenhet.',[RA]

Fursten hade en mycket pessimistisk syn på framtiden. Han ansåg sin ställning så osäker, att han lät inventera sina privata ägodelar och packa in en stor del av dem, så att de när som helst kunde sändas bort. Också Ehrnrooth tvivlade måhända på en lycklig utgång av valen, i motsatt fall hade han knappast strukit de ordvändningar i projektet, som kunde tänkas verka anstötliga, som t.ex. raderna om de folkvaldas avsaknad av politisk bildning, där för hans tänkesätt typiska tongångar gör sig gällande. De gångna åren hade även klarlagt, att de folkvalda inte visade någon större förståelse för oförutsedda anslagsfrågor, varför man fann det klokast att eliminera artikeln om den årliga miljonkrediten. Vad man främst önskade åstadkomma var ett arbetsdugligt riksråd, sammansatt av erfarna och högt kvalificerade medborgare, som var lojala mot fursten.

Så snart furstens krav blivit kända, utlöste de en flod av meningsutbyten vid politiska sammankomster och skarpa uttalanden i tidningspressen. De senare blottade tydligt den enorma klyftan mellan de olika åsiktsriktningarna. Då Lascelles samtalade med Zankov efter det furstens öppna brev blivit känt, förvånade han sig över Zankovs visshet om seger för det liberala partiet vid det stundande valet. ”Kraven blottar furstens verkliga avsikter, men landet kommer aldrig att underkasta sig någon diktatur”, var hans fasta åsikt. Furstens eventuella abdikation tog Zankov med jämnmod. En lämplig regent var inte svår att finna, och för sin del ställde han upp prins Valdemar av Danmark som kandidat.

Samma tanke framför Neue Freie Presse: ”Fursten anser, att då sobranjen en gång gett landet en konstitution, kan den även beröva det den, men det kan hända att sobranjen efter moget övervägande kommer till insikt om, att landet lättare kan få en ny furste än en ny konstitution.”

I skrivelser och telegram till sina utländska trosfränder försökte liberalerna svärta ned fursten och framställa hans krav som en strävan efter diktatorisk makt. En engelsk tidning beskyllde den nya regeringen för censurering av brev och telegram. Ehrnrooth kallade omedelbart på Lascelles och förklarade för honom, att han väl kände till fallet i fråga. Den förre inrikesministern hade uppmanat telegraftjänstemännen att till ministeriet inlämna för granskning politiskt tvivelaktiga telegram. Den 9 maj hade en telegrafist kommit med ett telegram, som innehöll fullständigt vilseledande uppgifter. Det var adresserat till en engelsk tidning. Ehrnrooth hade gett den nitiske telegrafisten en reprimand för att han inte följt lagens bestämmelser, som förbjuder varje slag av censur, och så hade han förständigat den skräckslagne mannen att ofördröjligen avsända telegrammet. Den genom detta intermezzo förorsakade förseningen av telegrammet hade troligen gett anledning till beskyllningen i tidningen.

Sobranjens president Suknarov riktade till sina liberala trosfränder ett upprop:

”Den fråga som nu ställs till nationen är av en sådan art, att den kanske aldrig mera upprepas. Det beror på det bulgariska folket självt och främst på dess högsta regeringsorgan stora sobranjen, om det skall fortleva i politisk mening eller inte, och om det för en hel värld kan visa, att det var och alltjämt är värdigt sin frihet och har kraft att bevara sin autonomi.

Den bulgar, som i denna stund visar likgiltighet, begår en dödssynd. Av de kommande valen beror vårt lands framtid. Det är inte nu fråga om den eller den ministärens existens, utan om den bulgariska författningens vara eller icke vara.”

I den västerländska tidningspressen väckte furstens krav varken någon större uppståndelse eller någon överdriven optimism. Dagens Nyheter ansåg, ”att det är oriktigt att kalla furstens tillvägagångssätt en ’statskupp’, ty hans åtgärd är inte författningsstridig, så mycket mera som den stora sobranjen har rättighet att ändra konstitutionen.” Vossische Zeitung sade rent ut: ”Fursten har genom sin proklamation visat sig vara ur stånd att uppfostra ett okultiverat folk.”

På sätt och vis blev den politiska luften i Petersburg rensad genom det förändrade läget i Bulgarien. Nu började de olika åsiktsriktningarna framträda tydligare än någonsin förut, men det mest överraskande var, att de största meningsdivergenserna gjorde sig gällande inom det

panslavistiska lägret. Den antipanslavistiska åskådningen sammanföll i stort sett med kejsarens, Giers' och Miljutins moderata och försiktiga utrikespolitik. Panslavisternas långt syftande mål var desamma som tidigare, men i fråga om medlen att uppnå dessa mål visade sig nu de militära åsikterna vara fullständigt oförenliga med de diplomatiska. Både målen och meningsskiljaktigheterna framträder i den redogörelse chefen för asiatiska departementet Melikov lämnade över sitt samtal med sin panslavistiske trosfrände Obrutjev. Melikov skriver:

"Obrutjev gav mig en sådan läxa, som jag aldrig hade väntat, och han drog sig inte för att nästan kalla oss diplomater förrädare. Bl.a. sade han: 'Vad ställer ni till i Bulgarien? Genom en statskupp vill ni upphäva den av oss utarbetade författningen och bevilja prinsen av Battenberg något slags fullmakter. Har vi kämpat för en tysk, har vi befriat Bulgarien för att av landet skapa en fästning åt den där prinsen? Vår uppgift i orienten är långtifrån löst. Vi har i Bulgarien lagt grunden till en storartad uppbyggnad, och ni diplomater raserar nu det fundament, som vi murat upp med vårt blod. Innan våra trupper lämnar landet bortom Donau, har krigsrådet definitivt fattat beslut om våra fortsatta åtgärder i Bulgarien, Rumelien och Macedonien. Det beslutet betraktar vi som den orientaliska frågans slutliga lösning, men ni diplomater kränker detta beslut, när ni gör er skyldiga till en statskupp i Bulgarien. Framförallt borde ni eftersträva Rumeliens anslutning till Bulgarien och i Macedonien upprätta en autonom förvaltning, därefter kan realiseringen av krigsrådets beslut påbörjas. Men med prinsen av Battenberg i spetsen kan det aldrig genomföras'."

Efter denna avbasning tog diplomaten Melikov till orda och förkunnade att: "om herrar militärer tror sig om att utan svårigheter kunna upprätthålla ett protektorat i Bulgarien, så misstar de sig säkert. Krigsrådet har visserligen beslutat upprätta ett sådant, men man vet ännu inte under vilka former beslutet skall förverkligas. Skall sobranjen rösta för furstens abdikation och sedan av landet göra ett stor furstendöme under rysk överhöghet? Förblir stormakterna likgiltiga, då tsaren utropar sig till storfurste över Balkan? Hur går det med berlinkonventionen, som förbjuder en regerande monark att samtidigt vara furste i Bulgarien? Nej, vår uppgift i Bulgarien är att uppfostra ungdomen i monarkistisk anda och rättrogen religion och inte i enlighet med Zankovs och Karavelovs livssyn,

som förnekar allt det som för oss rättänkande är heligt. Ni sade, att vi inte har fört kriget för en viss Battenberg. Jag är ense med er om det, men vi har inte heller fört vårt krig för Zankov, Karavelov eller – det säger jag er i förtroende – för någon bratuschka. Vårt mål kan vi nå endast om vi kan förhandla med en enda person och inte med det band av landsvägsstrykare, som bulgarerna kallar sobranjen. Ge fursten fullmakter, och efter det kan vi fordra, att han uppfyller de villkor vi ställer upp. Krigsrådets beslut om införlivandet av Rumelien anser vi vara för tidigt påtänkt. Först när vi har upprättat ett varaktigt protektorat bör det ske, annars skapar vi av Bulgarien, Rumelien och Macedonien ett andra, kanske ännu större Rumänien eller i värsta fall ett slaviskt ottomanskt rike."[79]

Tydligare kunde knappast de två generalerna deklarera panslavisternas mål. Melikovs "diplomatiska" linje segrade över "militärernas", men det märkliga var, att det officiella Ryssland med Alexander III i spetsen småningom begynte omfatta den panslavistiska diplomatiska linjen och handla i enlighet med den.

Alexander III hade ännu inte hunnit sätta sig in i de bulgariska frågorna. Såsom läget nu utvecklat sig, ansåg han det möjligt att genomföra den ryska balkanpolitiken med furst Alexander som regent, om fursten bara fick tillräckligt stöd av lämpliga rådgivare, som förstod att tillvarata de ryska intressena och leda furstens politik in på de ryska spåren. I det syftet hade Hitrovo sänts som ryskt sändebud till Sofia. För denne hänsynslöse panslavist och sluge diplomat blev det inte svårt att fånga den hjälplöse, ständigt rådfrågande fursten i sina garn och tvinga honom att omfatta det program, som "asiatiska departementet" hade utstakat. I verkligheten var det denna institution, som på sidan om den officiella utrikespolitiken – men dock med regeringens tysta samtycke – dirigerade panslavisternas imperialistiska politik. För sin verksamhet kunde departementet ur en aldrig sinande "Ockupationsfond" ösa nödiga penningbelopp, som varken kom till synes i statsförslaget eller behövde redovisas för de ordinarie finansförvaltarna. Hitrovo var väl medveten om, hur lätt det var att långt från Petersburg driva en självständig politik, om man bara behärskade underrättelseväsendet och speciellt de trådar, som ledde direkt till kejsaren eller ministrarna. Ännu lättare var det att tillvälla sig makten, om man lyckades undanröja de personer, som a priori ställde sig avvisande till de panslavistiska planerna. Var ett samarbete mellan Hitrovo som sändebud

och Lichine som chargé d'affaires möjligt? Var det möjligt för Hitrovo att få ett fast grepp om fursten, så länge denne hade Ehrnrooth som sin närmaste rådgivare? Hitrovo visste, att det inte var möjligt, och därför måste båda två på ett eller annat sätt röjas ur vägen.

För att de ryska strävandena skulle krönas med framgång, gällde det för Hitrovo att först och främst säkerställa en furstetrogen majoritet vid valet i juni. I det syftet företog han och fursten en rundresa i landet. ”Bemöda Er om att med alla till buds stående medel ta emot oss så festligt som möjligt. Era utlägg betalas med medel från de hemliga fonderna för diplomatisk verksamhet”, telegraferade Hitrovo till de ryska konsulerna i Bulgarien. Rundresan blev ett triumftåg. Överallt välkomnades de med ovationer. Hitrovo var klädd i en lång vit mantel av segelduk och bar ett ryskt ordensband över bröstet, när han i tal på bulgariska till befolkningen redogjorde för kejsarens välvilliga inställning till suspensionsfrågan. Vid denna tidpunkt anade inte fursten, att det stöd han trodde sig få av Hitrovo endast var skenbart. För panslavisten Hitrovo och hans meningsfränder i Ryssland var varje åtgärd, som kunde tänkas vara riktad mot berlinkonventionen välkommen. Den tyske prinsens furstekronas öde bekymrade dem däremot föga.

När de liberala kom underfund med att kejsaren, Hitrovo och de i Bulgarien verksamma ryssarna spelade under täcke med fursten, kände deras raseri inga gränser. I brev vände de sig till kejsaren, till Giers och till den engelska liberalledaren Gladstone m.fl. De vädjade och anklagade, men de rönte varken medhåll eller förståelse utan avfärdades med intet eller ett undvikande svar. Hitrovo lät speciellt på landsbygden sprida ut en anonym skrivelse, undertecknad av en ”Rysk Röst”, som vädjade om förståelse för furstens krav. Zankov uppfattade skrivelsen som en kastad stridshandske och med en glödande patriotisk fanatism gav han svar på tal genom att låta sprida ut ett till Hitrovo riktat öppet brev. Det återges här något förkortat, ordagrant översatt från det originalexemplar, som Ehrnrooth hade bevarat.[RA]

”ÖPPET BREV

till ryska sändebudet i Sofia herr Hitrovo

Ärade Herr Michail Alexandrovitj

Efter våra samtal och diskussioner om det, som nu tilldrar sig i mitt olyckliga fädernesland, beslöt jag att i tryck framlägga mina synpunkter för Er. Må även den allmänna opinionen döma, om vi har eller inte har rätt att beklaga oss över, att både främlingar och män av vårt eget folk tungt lägger sina syndiga händer på vår nationella frihet. Må den allmänna opinionen även bli delaktig av vår varnande protest.

Redan under furstens senaste vistelse i Wien spred sig i Sofia det olycksbådande ryktet, att fursten skulle anlända hit försedd med en proklamation, som hade till syfte att fråntaga det bulgariska folket de av Tsaren-Befriaren till detta folk givna rättigheterna och på ett eller annat sätt göra slut på konstitutionen. Detta meddelande vållade bulgarerna en stor sorg, men det förvånade dem inte. Varje bulgar vet, att ett dylikt försök till en statsomvälvning i syfte att frånta folket dess rättigheter varit påtänkt redan i fjol före furstens resa till Petersburg, där han skulle delta i festligheterna i samband med den numera saligen avlidne Tsaren-Befriarens 25-årsjubileum som regent. Varje bulgar vet, att endast de moraliskt vägande och inflytelsedigra orden från den kejserlige onkeln – upphovet till vår nationella frihet, våra nationella rättigheter och slutligen även till själva furstekronan – då förmådde avvärja detta försök. Den kejserlige onkeln sade till sin nevö fursten: ’Du har svurit konstitutionen trohetsed, och den får du inte bryta. Denna konstitution är folkets vilja, som jag jämte friheten har skänkt bulgarerna. ’Dessa upphöjda, ädla, vägledande ord nådde med blixtens snabbhet bulgarernas öron. Det var ett lugnande, lyckobringande budskap. De orden skall bulgarerna föra vidare till sina efterkommande. De orden övertygade då de bulgariska patrioterna om Tsaren-Befriarens uppriktiga och orubbliga omsorg om de av honom befriade bulgarerna, de övertygade dem om Tsaren-Befriarens oföränderliga önskan att även framdeles låta full frihet råda i det av honom skapade bulgariska furstendömet – såväl i yttre som i inre hänseende – något, som hos bulgarerna på nytt framkallade en känsla av evig tacksamhet.

Tillåt mig, Herr Sändebud, att vara fullt uppriktig: det är just denna vår tacksamhet mot Tsaren-Befriaren, som har lett till att Alexander

Battenberg nu är furste i vårt land. Men ingen kan fordra av vårt folk, att det som en följd av denna sin tacksamhet skulle ge ifrån sig sin erhållna frihet som en offergärd för en eller annan enskild persons nycker. Och det är just denna övertygelse, dvs. övertygelsen om förlusten av vår frihet, som proklamationen av den 9 maj framkallat hos det bulgariska folket. Alltifrån denna den bulgariska nationens olycksdag och särskilt efter offentliggörandet av de tre av fursten mot den bulgariska konstitutionen riktade dödande villkoren, har alla bulgariska patrioter i tankarna det kända profetiska yttrandet: 'mene mene tekel u-farsin.* Och de tänker numera inte på det nuvarande utan på framtiden. Tro dessa mina ord. I 35 års tid har jag med bävan i hjärtat följt med mitt fäderneslands öde och jag anser mig ha rätt, då jag tror, att jag känner vårt Bulgarien, att jag känner våra patrioter och kan uttala mig i deras namn.

* *Räknad, räknad, vägd och styckad.*

Jag säger detta högt till allas kännedom: det som för oss är heligt har kränkts, vår konstitution har trampats ned som en sannskyldig 'misérable morceau de papier!'

Vad har vi sett under den senaste månaden? Vi såg å ena sidan: Åsidosättandet av folkministeriet och tillsättandet av ett nytt ministerium bestående av utlänningar.

Och vad ser vi sedan på andra sidan? Vi ser: Att ryska officerare reser omkring i furstendömet på det fattiga bulgariska folkets bekostnad, sammankallar medels gendarmer detta samma folk på olika ställen av riket och förklarar för det *i den ryske Tsarens och det ryska folkets namn,* att det måste gå med på furstens fordringar, att om fursten avgår kommer turkarna att återta Bulgarien m.m. dylikt. Själve den ryske representanten, dvs. Ni, Herr Sändebud, reser omkring i furstendömet i sällskap med fursten, oskiljaktigt följs Ni åt från trakt till trakt. Den furstliga resans mål är oss känt. Men i vilken avsikt åtföljs han av den ryske representanten? Jag lämnar åt Er, Herr Sändebud, att betänka och avgöra hur folket tolkar dessa resor.

Jag har här räknat upp en hundradedel av allt det, som görs för ett framgångsrikt förgörande av vår konstitution, för ett framgångsrikt förtrampande av vår frihet, vilken vi, för att citera Er föregångare, fått köpa genom ett femhundraårigt lidande.

Jag hade ännu inte hunnit avsluta detta brev, då jag fick motta något slags 'Rysk Röst', som uppträdde som en apostel för det bulgariska folkets räddning. Denna anonyme 'Röst' får nu ett svar av en namngiven person. Tillsvidare kan jag bara säga, att sådana enskilda ryssar tvingar bulgarerna att här tillämpa de ord, vilka en forntida filosof riktade till biet: 'jag vill ej ha din honung, jag vill ej ha din gadd'.

Om detta mitt brev förblir den ropandes röst i öknen, skall jag trösta mig med, att jag har fullgjort min plikt mot mitt fädernesland, handlat enligt mitt samvete och i tid uttalat vad på mig ankommer. Om framtiden får framtidens människor döma.

D. Zankov."

Tänkespråket: "jag vill ej ha din honung, jag vill ej ha din gadd" är sedan århundraden känt i Bulgarien. Möjligen härstammar det från någon forntida grekisk filosof och har därefter med hjälp av traditionen kontinuerligt fortlevat på Balkan, för att slutligen anammas av de inflyttade bulgariska folkstammarna. Efter det Zankov riktat dessa ord till Hitrovo, antog de formen av ett bulgariskt slagord.

En så grov förolämpning, utslungad av den förr så hängivne panslavistanhängaren, ansåg sig Hitrovo i egenskap av kejserligt sändebud inte kunna tolerera. Han tillställde Ehrnrooth en not, i vilken han förklarade, att allt som Zankov anförde var oriktigt och svekfullt. Ett sådant uppträdande av Zankov utgjorde en förseelse om inte ett brott, och han överlämnade åt den bulgariska regeringen att vidtaga de åtgärder dess självaktning krävde för att straffa den skyldige.

Veterligen vidtog regeringen inga straffåtgärder mot Zankov, men denna "délit si non un crime" belastade troligen mycket tungt hans syndaregister, då stadsprokuratorn i Sofia två veckor senare lät häkta honom.

För att klarlägga den ryska regeringens inställning till det skedda och för att bemöta Zankovs öppna brev kungjordes genom anslag på husväggarna i Sofia ett till Hitrovo från Petersburg anlänt telegram, i vilket han meddelades, att den kejserliga regeringen med beaktande av Bulgariens oavhängighet avsiktligt hållit sig på sidan om den inrepolitiska kris, som nu rådde i landet. Men då denna reserverade hållning emellertid kritiserats och ogillats ”ser sig den kejserliga regeringen nödsakad förklara, att den betraktar den av folket och av stormakterna erkända fursten som en säkerhet för Bulgariens välgång och uppmanar därför folket att stöda fursten i hans bemödanden att leda landet ut ur det nurådande onormala tillståndet”.

I skydd av den fullständiga pressfriheten tilltog de hätska utfallen mot fursten och regeringen för var dag som gick. Liberalernas huvudorgan ”Nesavisimost” (Den oavhängiga) innehöll en dag en artikel, lånad från en tidning som kom ut i Serbien. Där sades det bl.a., att i den händelse konstitutionen respekterades och furstens förslag förkastades, blev sobranjens verkliga uppgift att ställa till svars och straffa upphovsmännen till den situation landet nu hade råkat i.

”Vi har kommit därhän”, heter det, ”att Bulgarien för närvarande regeras av utlänningar. Emellertid kan det bulgariska folkets ädelmod och godhet rädda Battenberg från det öde som drabbade Ludvig XVI och Maximilian av Mexiko.”

Med hänsyftningen på Ludvig XVI:s öde var måttet för Ehrnrooths tålamod rågat. Enligt gällande lag om pressfrihet kunde ett dylikt öppet uttalat hot mot fursten inte beivras, om författaren var bosatt i Bulgarien. I ifrågavarande fall stod författaren att söka utanför landets gränser, men gällande lag stadgade inte straff för spridning av uppviglande skrivelser, som i utlandet riktades mot furstens säkerhet. Däremot ansåg man sig kunna tillämpa den tidigare ottomanska lagen – som egendomligt nog aldrig blivit upphävd – såvida Högsta Domstolen förklarade, att konstitutionen medgav en sådan tolkning. Visade det sig, att Högsta Domstolen inte omfattade denna uppfattning, var man beredd att göra bruk av artikeln 47 i statsförfattningen. Den gav regeringen rätt att utfärda undantagsförordningar, om furstens eller landets säkerhet stod på spel under den tid ordinarie sobranjen var upplöst.

Fursten omfattade sina ministrars förslag och utfärdade en ukas, som bemyndigade inrikesministern att vidtaga administrativa åtgärder gentemot de för pressförseelser åtalade, ända tills Högsta Domstolen avgjorde om den turkiska lagen ännu var i kraft i Bulgarien.

Med stöd av ukasen lät Ehrnrooth förklara utgivaren av ”Nesavisimost” häktad, men försatte honom på fri fot mot en borgen om 2 000 leva.

Fem dagar överlade Högsta Domstolen innan den enades om, att den ottomanska lagen kunde tillämpas. Ehrnrooth hyste betänkligheter mot Högsta Domstolens lagtolkning och tillmätte förmodligen den direkt på konstitutionen baserade tillfälliga förordningen ett större rättsvärde. Då stadsprokuratorn den 21 juni med stöd av den ottomanska presslagen lät häkta Zankov, Slavejkov, Karavelov och Suknarov för grov uppvigling mot fursten, såg sig inrikesministern tvungen att ingripa och befalla att de häktade omedelbart skulle ställas på fri fot. De fyra liberalledarna hade nämligen utfärdat ett sålydande upprop:

”Bulgarer!

Vårt lands lagar har godtyckligt försatts ur kraft alltsedan furst Alexander utfärdade sin proklamation av den 9 maj.

Kontraktet mellan fursten och folket är sönderrivet. Landets legala regering har ersatts av en olaglig och främmande regering. Den ordinarie sobranjen är föraktad och har skjutits åt sidan. Författningen, folkets röst, har kränkts, friheten har förkvävts, rättvisan har undertryckts, och allt detta är följden av antydningar från illasinnade personer. Fruktan och skräck härskar överallt. Vi har en ansvarslös regering, som varje dag gör allt för att öka sitt maktmissbruk. Statskuppen tynger oss. Vi ställer vårt enda hopp till er, väljare. Avge utan fruktan er röst, en rätt som ännu inte har fråntagits er. Välj ärliga män, vilkas fosterlandskärlek ni känner och vilkas ståndaktighet ni är övertygade om.

Om var och en gör sin plikt gentemot folket, då först kan vi vara säkra att genom en lycklig lösning nå ett slut på den nuvarande svåra situationen.”[82]

Då Lascelles fick höra om häktningen uppsökte han omedelbart Ehrnrooth och avlät utan dröjsmål till Earl Granville rapport om den remarkabla händelsen:

”Hans Excellens berättade mig, att han hade blivit mycket överraskad vid underrättelsen om arresteringen. Han hade läst proklamationen, som

tycktes honom oförarglig, och även om den hade varit mycket skarpare skulle arresteringen ha varit en politisk blunder. Han tog genast kontakt med justitieministern, som också var okunnig om att en häktningsorder hade utfärdats, men som först verkade ohågad att ingripa, på grund av att han inte hade någon rätt att annullera en häktningsorder, som hade utfärdats av prokuratorn. Generalen påpekade emellertid, att prokuratorn var ministern underordnad, och att det var högst ovisst, om den turkiska lagen kunde tillämpas i föreliggande fall, och att det under alla omständigheter hade begåtts en politisk blunder, som det var absolut nödvändigt att korrigera.

Hans Excellens tillade, att arresteringarna utan tvivel berodde på en önskan hos prokuratorn att visa sitt nit för furstens sak, och att händelsen visade hur absolut nödvändigt det var att ha fullt kompetent folk på viktiga poster inom rättsväsendet.

För en kort tid sedan var det med stora svårigheter man utverkade de nödvändiga legala fullmakterna för att inskrida mot en artikel i tidningen 'Nesavisimost', en artikel som förvisso var av sådan natur, att den rättfärdigade en bestraffning av författaren, medan det däremot i föreliggande fall inte fanns skäl för ett ingripande överhuvud, även om förseelsen hade varit mycket större. Hans Excellens ansåg, att en av de första åtgärder fursten borde vidtaga efter att ha utverkat de fullmakter han begärde av stora sobranjen var, att kalla utlänningar med tillbörliga kvalifikationer att bistå honom i reorganisationen av rättsväsendet.

Under vårt samtal mottog Hans Excellens av justitieministern en biljett, i vilken denne meddelade, att order om frigivning av de fyra personer som arresterats hade utfärdats kl. 8 på morgonen."

I början av juni återvände fursten från sin med Hitrovo företagna rundresa genom landet. Överallt hade han av befolkningen – inte minst av den turkiska – blivit mottagen med ovationer. De ljusa framtidsillusioner, som folkets spontana hyllningar invaggat honom i, dämpades betydligt, då han av konseljpresidenten blev informerad om dagsläget och fick sig förelagd regeringens förslag till en sträng undantagsförordning. Från olika håll i landet hade nämligen meddelanden influtit om det missbruk av sin tjänsteställning personer inom civiladministrationen och polismakten hade gjort sig skyldiga till. I de flesta fall hade dylika tjänsteinnehavare vid

större eller mindre sammankomster uppträtt som talare, uppviglat allmänheten mot fursten och regeringen och spritt ut ogrundade rykten, avsedda att skrämma och vilseleda allmänheten före det stundande valet. Om de statstjänstemän, som ägde att upprätthålla lugnet och ordningen i riket, tilläts att fortsätta med en dylik uppviglande lögnkampanj förelåg faran, att landet inom kort drevs mot anarki och kaos. Regeringskonseljen yrkade därför enhälligt på, att hädanefter varje fall av uppvigling mot den lagliga statsmakten, begånget av tjänsteman underlydande rättsväsendet, skulle undersökas och straffet utmätas av speciella krigsdomstolar enligt militärstrafflagen. Den 5 juni bekräftade fursten med sin underskrift den stränga ukasen:

”Art. 1: Var och en av våra utomordentliga kommissarier får vid sin sida en speciell militärdomstol. Dessa domstolar skall behandla brott, som har begåtts av personer tillhörande något av den verkställande maktens organ eller polisen, brott vilka innebär anstiftande av oroligheter och brott mot gällande lag.

Art. 2: Dessa specialdomstolar skall bestå av en ordförande av druschinchefs rang och två kaptener av kompanichefs rang.

Art. 3: Dessa specialdomstolar kan endast utmäta följande straff: a) döden, b) fängelse för högst en månad.

Art. 4: En dödsdom bör fastställas av krigsministern och 24 timmar efter fast-ställandet bör de dömda skjutas.”

Det råder intet tvivel om, vem som var upphovsman till ukasen. Konseljpresidenten kände sina pappenheimare; ukasen var tillräcklig för att återställa lagbundenheten inom ordningsmakten, specialdomstolarna behövde aldrig sammanträda.

I de liberala kretsarna i Europa och speciellt i England blev Ehrnrooths ukas kyligt mottagen, där den inte gav upphov till hätska utfall. Till en stor del är det återverkningarna av denna kritik, som i Finland har skapat den synbarligen odödliga myten om ”den hänsynslöse diktatorn Ehrnrooth”. Engelske utrikesministern Granville framlade i ett brev till Lascelles sina starka betänkligheter mot den stränga ukasen:

”Hennes Majestäts regering har med mycken oro mottagit Ert meddelande om, att fursten av Bulgarien medelst dekret har inrättat speciella militärdomstolar och gett inrikesministern extraordinära fullmakter vid handhavandet av pressförseelser. Den allmänna opinionen i

England är böjd för att med misshag betrakta varje försök att med andra än lagliga och författningsenliga medel företaga ändringar i ett fastställt konstitutionellt system."

Ehrnrooth framlade för Lascelles de synpunkter som tvingat honom att försäkra sig om tillräckligt verksamma medel för upprätthållande av ordningen. Och Lascelles rapporterar:

"Vid det besök jag avlade hos general Ehrnrooth, lät mig Hans Excellens veta, att tillsättandet av militärdomstolar utan tvivel gjorde intryck av en drakonisk åtgärd, men att den endast var av förebyggande art och hade företagits för att trygga den allmänna ordningen. Det förelåg inte den minsta sannolikhet för, att militärdomstolarna skulle uppmanas träda i funktion och han påminde om, att vem som helst genom att avgå från sin befattning kunde undgå att ställas under jurisdiktion. Hans Excellens påpekade, att han själv i fjol hade haft mera vittgående fullmakter för undertryckande av stråtröveriet och den rättslöshet vissa tjänstemän i de turkiska distrikten framprovocerat. Han hoppades att man i behörig grad såg till, att denna exceptionella åtgärd – som vidtagits i syfte att trygga den allmänna ordningen – blev allmänt respekterad."

"De engelska sympatierna hade betydelse som en moralisk faktor", påpekar Radev. "Men de kunde inte i praktiken hjälpa de liberala. Ryssland blandade sig ständigt i spelet. Det bulgariska folket gjorde korstecknet, då tsarens namn nämndes, och den reella makten i Bulgarien var i de ryska officerarnas händer."

Med yttersta omsorg prövade regeringen alla säkerhetsåtgärder, som var nödvändiga för att undvika en påtryckning eller ett vilseledande av väljarna den 14 och 21 juni. Ehrnrooth föreslog fursten, att i enlighet med § 47 i statsförfattningen – som förutsåg proklamering av undantagsförordningar under den tid sobranjen var upplöst – komplettera det gällande reglementet för val till sobranjen med nödiga tilläggsbestämmelser. Med tanke på möjligheten att de deputerade, som valts för att stödja fursten kunde rösta mot honom, skulle väljarna tillfrågas, om de godkände furstens villkor eller inte. Denna provomröstning, som skulle protokollföras, blev sålunda liktydig med en direkt *förhandsfolkomröstning.* Hitrovo blev föga tilltalad av Ehrnrooths beslut att genom ett furstligt dekret tillkännage den påbjudna protokollföringen av förhandsomröstningen. Några timmar efter det han

blivit informerad om innehållet i den tilltänkta förordningen, framförde han till Ehrnrooth sina betänkligheter i ett brev ”très secrète et particulier”.

”I morse diskuterade vi planerna på de tre dekret, som det har varit fråga om att utfärda, och som alla tre hänför sig till de förestående valen. Jag ansåg det som min skyldighet att för Ers Excellens öppet uttrycka min innersta åsikt om olämpligheten av ett furstligt dekret, som anbefallde protokollföring av de röster som avgetts av de väljare, vilka var gynnsamt inställda till Hans Höghet och hans sak. Denna i och för sig utmärkta åtgärd kunde, om den promulgerades i denna form, verka komprometterande för Hans Höghets popularitet, såväl i Bulgarien som i utlandet. För övrigt kunde det önskade resultatet säkerligen uppnås och de röster som har avgetts till förmån för furstens maktbefogenheter kunde mottagas och protokollföras medelst specialinstruktioner för de furstliga kommissarierna utan furstens direkta medverkan. Detta är de tankar jag har ansett mig skyldig att delge Ers Excellens.”[RA]

Ehrnrooth lät sig inte påverkas av Hitrovos synpunkter. På det sekreta brevet antecknade han: ”je persiste dans ma résolution”, och jämte Jireček och Jeleskovitj undertecknade han sitt förslag och överlämnade det till fursten för stadfästelse. Kommissariernas uppgifter och befogenheter under valförrättningen blev likaså preciserade genom en ukas:

”1. Till varje röstningsområde tillförordnas en underkommissarie, som äger rätt samt är förpliktigad att övervaka ordningen vid valen. Det åligger även denna person att vederbörligen behandla de valsedlar, som inlämnas av inte skriv- och läs kunniga väljare samt av landets turkiska befolkning, som inte behärskar landets officiella språk. Även bör han strängt tillse att intet missbruk vid röstningen förekommer.

II. Underkommissarierna befullmäktigas att hos väljarna tygla varje försök till missbruk av rösträtten samt att arrestera de skyldiga.

III. Ett enhälligt eller nästan enhälligt valresultat i ett distrikt eller en by bör i protokollet antecknas på följande sätt: hela distriktet utom (så och så många) röstade för fursten.”[SA]

Hitrovos missnöje med Ehrnrooths åtgärd att ge offentlighet åt de ”i och för sig utmärkta åtgärderna” förefaller vid första ögonkastet ofattbart. Men sedan man fått se andra sidan av hans Janusansikte, blir det kanske

förståeligt. För sina underlydande konsuler deklarerade han sin åsikt så här:

”Jag har fått del av ministerrådets beslut om, hur man kommer att begå vid de förestående valen. Där sägs bl.a.: ’Kommissarien, hans biträde eller borgmästaren bör utdela färdigt utskrivna valsedlar och anvisa vilka urnor, som är avsedda för de väljare som röstar för fursten och vilka urnor som reserverats för väljare, som röstar emot fursten.’ Följderna av det sistnämnda handlingssättet är ju bekant.

Enligt general Ehrnrooths åsikt är detta system för valförrättningen inte alldeles lagligt, men det är ett utmärkt sätt att uppnå det önskade resultatet. Då jag överhuvud inte godkänner ministerrådets beslut, ber jag Er meddela mig Era egna kommentarer till denna fråga och låta mig veta, om befolkningen i Ert distrikt ogillar de förberedelser de utomordentliga kommissarierna vidtagit med anledning av det förestående valet.”[79]

Konsulerna omfattade självfallet sändebudets åsikter, men ansåg de nya valbestämmelserna överflödiga, då de hade erfarit att oppositionen inte tänkte deltaga i valet.

Genom att i rapporten till konsulerna omskriva sina egna ord ”i och för sig en utmärkt åtgärd för att uppnå det önskade resultatet” till ”inte alldeles lagenligt, men det är ett utmärkt sätt att uppnå det önskade resultatet” och lägga sistnämnda ord i Ehrnrooths mun, säkerställde sig Hitrovo för alla kommande stormar.

Förhållandet mellan Ehrnrooth och Hitrovo hade från dag till dag tillspetsats. Hitrovos ohemula beskyllningar mot Ehrnrooth i de rapporter han avlät till sina trogna konsuler visar, att han genom nedsvärtning av Ehrnrooths verksamhet hoppades att så snart som möjligt få honom avpolletterad från de inflytelserika poster han beklädde.

I det föregående har redogjorts för Ehrnrooths inställning till häktningen av liberaler. Hitrovo drog sig inte för att sprida ut direkt motsatta uppgifter, som aldrig har kunnat bekräftas. Sålunda rapporterar han till sina likasinnade konsuler:

”Krigsministern meddelade mig personligen, att ministerkonseljen beslutat häkta några framträdande personligheter bland tjänstemännen och de tidigare ministrarnas anhängare. General Ehrnrooth menar, att åtgärderna är oundgängliga nu, då tiden för valen närmar sig. Om alltså de mest inflytelserika medlemmarna av oppositionen i god tid kan avhållas

från valförrättningen, tror general Ehrnrooth, att sobranjen kommer att bestå av endast furstens anhängare."

I slutet av rapporten ger Hitrovo vissa förhållningsregler, som tyder på, att Ehrnrooth måhända med honom hade talat mera om åtgärderna mot det dubbelspel de furstehatande ryssarna bedrev i landet än om anstalterna mot liberalerna. Han skriver: "Det är möjligt, att de nämnda åtgärderna [häktningarna] även kommer att rikta sig mot ryska medborgare, och att de befullmäktigade kommissarierna därigenom blir tvungna att anlita de ryska konsulernas bistånd. Även i detta fall räknar jag på Er benägna medverkan."

Otvivelaktigt förekom här och där fall, då de av Ehrnrooth för ordningens upprätthållande tillsatta befullmäktigade kommissarierna tolkade givna instruktioner efter sitt eget förgottfinnande. Det hände till och med, att en kommissarie direkt uppmanade krigsministern att låta fängsla Zankov och Stambulov. Samtidigt anmodade han konsul Jacobssohn att förorda förslaget med motiveringen: "Jag är övertygad om, att Dragan Zankov inte kommer att företa sig något. Men om han häktas blir vår kamp mot en vid valen uppkommen opposition av betydelse. Kort sagt: Zankov måste häktas för att kommissariernas anseende skall kunna upprätthållas."

Förmodligen hamnade uppmaningen direkt i krigsministerns papperskorg, och Hitrovo kunde återupprepa en kommentar från ett tidigare tillfälle: "Bäste Nikolaj Nikolajevitj [Jacobssohn], Ni känner våra militärer; utan tvivel utför de våra order punktligt, men de saknar omdömesförmåga och är föga diplomatiska."

Ryktena om kommissariernas egenmäktiga tilltag nådde slutligen Petersburg, där de av panslavisterna – i lämpligt överdriven form – spreds ut och påpassligt bokfördes på Ehrnrooths skuldkonto.

"Vi får höra oangenäma rykten, som förtäljer att de befullmäktigade kommissarierna i Bulgarien tillgripit mycket stränga åtgärder mot medlemmar av oppositionspartiet", skriver chefen för asiatiska departementet Melikov till Jacobssohn. "Man vet berätta, att några framträdande medborgare på befallning av kommissarierna undergått kroppsstraff, enbart för att de har ogillat den nya regimen. Här i Petersburg godkänner vi inte de improviserade furstliga kommissarierna och anser dylika grova åtgärder onödiga. Nikolaj Nikolajevitj [Giers] fruktar, att kejsaren kommer att bli underrättad härom, och då blir general

Ehrnrooth omedelbart hemkallad, i synnerhet som han – redan innan dessa åtgärder har blivit kända – har åtnjutit ett mycket ringa stöd i härvarande militära kretsar."

Utom Hitrovos öppna valpropaganda informerades bulgarerna om kejsarens önskemål genom lämpliga ombud för regeringen. Med rikliga anslag från ockupationsfonden hade Hitrovo haft lätt att finansiera den långa turnén runt landet; varför kunde man då inte ur samma fond ösa erforderliga medel för den upplysningskampanj, som tsarregeringen såg med blida ögon? Ur Hitrovos chifferbrev till de ryska konsulerna i slutet av maj framgår det tydligt, varför Ehrnrooth valde detta finansieringssätt i stället för att ur statsmedel utanordna den erforderliga summan. Bland annat heter det i brevet:

"Furstendömets krigsminister har i förtroende vänt sig till mig med anhållan om att en penningsumma måtte beviljas för utbetalning av arvoden till personer, som vi kan utnyttja för agitationsuppdrag. General Ehrnrooth har personligen förklarat för mig, att fastän han har vissa hemliga anslag till sitt förfogande, önskar han inte utnyttja dem, emedan han emotser att manipulationerna senare blir kända. Då jag fullständigt omfattar herr Ehrnrooths åsikt, har jag av Melikov anhållit om medel för ovannämnda ändamål. Herr Melikov har telegrafiskt meddelat mig, att konsulerna berättigas att efter egen prövning och efter överläggning med respektive befullmäktigade kommissarie utbetala erforderligt arvode till för detta uppdrag lämpliga personer. Önskvärt vore, att avräkningslistan personligen uppgörs av Er utan medverkan av konsulatpersonalen. De utbetalade summorna återställs till Er genom en speciell kurir. "

Några år senare drog sig en av Hitrovos trognaste meningsfränder, general Sobolev, inte för att öppet anklaga Ehrnrooth för att ur den bulgariska statskassan ha uttagit medel för genomförandet av furstens statsomvälvning. I stället för att blotta den hemliga ockupationsfonden – något som hade varit mycket pinsamt för såväl kejsaren som den ryska regeringen – frågade Ehrnrooth endast om Sobolev under sin tid som bulgarisk konseljpresident granskat räkenskaperna för år 1881 och där funnit dylika utgiftsposter. Frågan blev självfallet obesvarad.

Privat valreklam var intet okänt begrepp i det dåtida Bulgarien. Drandar påstår, att Hadschenov, som samlade största antalet furstetrogna röster i

Sofia, ”på denna sak hade slösat 60 000 leva”, alltså dubbelt så mycket som Ehrnrooth uppbar i lön för sin 15 månader långa tjänstgöring i Bulgarien.

De liberala måste till sin besvikelse konstatera, att deras högljudda protester inte i nämnvärd grad påverkade befolkningens ställningstagande. Måhända hade de rönt mera förståelse, om de hade kunnat anklaga interimsregimen för terror, förtryck, fråntagen personlig frihet och yttranderätt. Med fanatisk envishet försökte de dagarna före valet vädja om förståelse och stöd av stormakternas regeringar. Bitterheten blev stor, då de inte ens fann stöd hos den inflytelserike ryske inrikesministern Ignatiev (jfr s. 107), en av den panslavistiska militärflygelns stöttepelare, som ”bulgarerna sedan lång tid och under andra omständigheter vant sig att vända sig till, då de vädjat om nådigt stöd av Hans Kejserliga majestät”. Nu hade han endast följande föga trösterika ord att ge dem: ”Vänd Er till sändebudet Hitrovo eller till kansler Gortjakov”.

Gladstone och italienske ministern Mancini – ”martyr under absolutismen, frihetens illustre förkunnare” – hade svårt att komponera tillräckligt diplomatiskt avvägda svar. Men då tre dagar före valen en deputation för befolkningen i Sofia lämnade in följande skrivelse till tsaren: ”En kniv är placerad på vår strupe, vi kräver att de ryska officerarna kallas bort från valplatserna, och vi ber Eders Majestät att visa oss samma nåd som Eder Vördnadsvärde Fader beskärde oss efter fem århundradens slaveri”, vägrade Lichine att vidarebefordra detta, och Ehrnrooth gav order om, att det inte fick avsändas som telegram. Det blev avsänt från Östrumelien, men om det nådde adressaten är inte känt.

Valpropagandan i städerna och på landsbygden hade fått försiggå fritt, och då den hätska propagandan i den liberala tidningspressen inte tystats ned, var betingelserna för ett fullständigt fritt val formellt uppfyllda. Däremot förekom påtryckning och misshandel från majoritetens sida på orter med antingen övervägande bondebefolkning eller liberalt sinnade invånare. En av Hitrovos kunskapare, dragomanen i Rustjuk, kunde en dag inrapportera, att det sedan någon tid tillbaka cirkulerande ryktet att liberalerna hade för avsikt att sabotera valet, numera var ett faktum. Av valutgången kan man sluta sig till, att så verkligen var fallet.

Veckan före valet besökte fursten ett flertal orter i östra Bulgarien och vid gränsen till Rumelien, bl.a. Schipkapasset och avslutade sin eriksgata i

Varna, där han inväntade valutgången och var redo att genast med båt lämna landet, om valet gick honom emot. Engelske vicekonsuln i Rustjuk sände Lascelles följande skildring av den hänförelse, som rådde i staden under furstens besök:

”Fursten anlände vid tretiden, eskorterad av stadsbor i ett otal vagnar. Furstens vagn blev frånspänd och dragen till palatset av turkar. Framför kavalkaden tågade tre turkiska ynglingar, som bar trikolorer. En liten eskort av gendarmer syntes till, men den sedvanliga livvakten lyste med sin frånvaro. Staden var festligt smyckad med bl.a. flera äreportar; på kvällen ägde illumination rum. Staden bjöd på diné för 90 personer, bland dem Mr Hitrovo och konsul Jacobssohn. Mr Hitrovo höll ett tal, i vilket han påpekade, att om bulgarerna hyste någon som helst tacksamhet eller kärlek till Ryssland, så borde de visa det genom att handla så, som Ryssland önskade. Jag måste säga, att fursten rönte ett alldeles utomordentligt mottagande.”

Valseger och triumf i Sistovo

Redan tre dagar efter valet kunde den påpasslige Lascelles överblicka och inrapportera valresultatet till London:

”I Sofia gjorde några personer, som tillhör det liberala partiet, ett försök att sätta sig i besittning av vallokalen och att där bilda en valbyrå.* Detta förhindrades emellertid av de bönder, som tidigt på morgonen hade samlats utanför vallokalen. Då de utgjorde majoriteten, yrkade de på att få utse medlemmarna i byrån. Några av de liberala tilltygades ganska illa av bönderna, som frikostigt gjorde bruk av sina käppar gentemot vissa personer, som föreföll dem förhatliga, emedan de skymfade fursten. De militära myndigheterna såg sig tvungna att inskrida och återupprätta ordningen, och ehuru några av de skadade måste föras till sjukhus, hade enligt vad jag förstår inte några allvarliga sår tillfogats dem. Sedan lokalen öppnats förlöpte valförrättningen utan några som helst mellanfall och med det resultatet, att alla de fyra valda stöder furstens sak.

** Den gamla förordningen angående valbyråns funktionärer bestämde att valövervakarna skulle tillsättas genom majoritetsval före själva valförrättningen.*

Ledarna av det liberala partiet gör gällande, att deras anhängare, som en följd av tumultet på morgonen var rädda att gå till vallokalen och avhöll sig från att rösta, men det har kommit fram, att det totala antalet väljare i staden och valdistriktet Sofia uppgår till 6 200 och att enligt officiella uppgifter hade 4 699 väljare röstat. Till och med om de återstående 1 501 hade röstat allesamman på de liberala kandidaterna skulle resultatet av valen inte ha förändrats.

Under ett samtal, som jag hade med general Ehrnrooth i morse, berättade Hans Excellens att resultatet i 205 distrikt redan var känt. Han kände inte personligen de deputerade som hade valts, men man hade försäkrat honom, att de alla stödde fursten.

I alla de distrikt där valen hade fullgjorts, hade det varit fullkomligt lugnt, och Hans Excellens var överraskad över antalet röstande. Han beklagade emellertid, att det i vissa distrikt hade förekommit oroligheter. I Nicopolis hade staden, för att använda Hans Excellens uttryck, tagits med storm och myndigheterna hade sett sig nödsakade att fly över Donau, eftersom det inte hade funnits någon militär på platsen för att upprätthålla ordningen. Även i Rahovo hade myndigheterna anfallits. Den militära styrkan där bestod av en kapten och 12 man. Officeren och 8 soldater hade sårats av stenar, men man hade lyckats arrestera uppploppets ledare. Till följd av dessa händelser hade det ansetts nödvändigt att proklamera belägringstillstånd i distriktena Plevna och Rahovo.

Det återstår ännu omkring 140 distrikt, där valen kommer att försiggå nästa söndag. Att döma av resultatet i Sofia verkar det emellertid troligt, att bönderna långt talrikare än stadsbefolkningen i de flesta fall kommer att säkra invalet av de kandidater, som stöder furstens sak."

Det slutliga valresultatet torde ha varit: furstetrogna 304, liberaler 4 och ovalda 21 folkrepresentanter.

Drandars väl kryddade skildring avspeglar liberalernas åsikt om valet: "Gendarmerna begav sig till byarna, samlade bönderna och frågade dem: 'Är ni för Karavelov eller för fursten?' Karavelovs anseende stod inte högt i kurs, alltså var det inte svårt att svara: 'För Fursten, hurra!' Gendarmerna skrek hurra, bönderna instämde och drevs därefter till valurnorna, där man räckte till dem regeringens valsedlar. Självfallet flödade rakijan, och då brushuvudena tillräckligt eldats upp av brännvinet blev de mången

gång så farliga, att liberalerna – i synnerhet deras ledare – måste ta till flykten."[85]

Hitrovos kunskapare ansåg, att liberalernas nederlag inte var en följd av regeringens eller de ryska konsulernas åtgärder, utan snarare stod att söka i befolkningens farhågor för en ockupation av landet, om fursten abdikerade. De ansåg även, att liberalledarna i brist på materiella resurser hade haft svårt att hävda sig i den intensiva valkampanjen.

Flera av de i det föregående anförda citaten ådagalägger på ett övertygande sätt, att valförberedelserna och valförrättningen inte förlöpte fullt i enlighet med de principer, som man bör iakttaga vid ett fullständigt fritt och hemligt val. Allt tyder på, att de utsedda utomordentliga kommissarierna inte följde de stränga instruktionerna om oväld och rättrådighet. Med rösträkningen var det nog si och så, ty exakta valsiffror från hela landet står inte att finna. Också uppgifterna om antalet valda furstevänliga och oppositionella elektorer är svävande. Oberoende av dessa nog så allvarliga missförhållanden var valets utgång förutbestämd genom den kejserliga påtryckningen. Fursten var i den stora allmänhetens ögon ännu den härskare, som Tsaren-Befriaren hade utkorat till ledare för det bulgariska folket. Och så var det inte fråga om något val av konservativa eller liberala deputerade till en lagstiftande församling, utan det var ett val av elektorer för ett fursteval. Farhågorna för de konsekvenser furstens abdikation kunde föra med sig påverkade i mycket hög grad den obildade befolkningens ställningstagande. Enligt valrapporten från Sofia skulle de furstetrogna ha utgjort ca 75 % av samtliga valberättigade. Utan att fastslå något antagligt procenttal för hela landet kan man tryggt påstå, att fursten bakom sig hade folkets majoritet. Bekräftelse på att ett sådant antagande är riktigt får vi, då vi hunnit längre fram i denna skildring, där det kommer att redogöras för, hur en överväldigande folkmajoritet fem år senare – då en revolterande officers klick gjorde ett försök att driva (muiluttaa) fursten ur landet – spontant ställde sig bakom sin härskare.

Ett mer än eklatant bevis för riktigheten av påståendet att väljarna gick till valurnorna för att rösta för eller emot fursten och inte för att rösta på konservativa eller liberala folkrepresentanter lämnar en notis i Sofia tidningarna för den 5 september 1883, som vet omtala att "det nyss förrättade stadsfullmäktigvalet förlöpte utan tumult. Samtliga 8 valda är liberaler, av vilka Dragan Zankov uppnått det högsta röstetalet".

Utan tvivel var Ehrnrooth en övertygad motståndare till den liberala bulgariska konstitutionen. I likhet med de flesta av sina trosfränder kunde han inte omfatta åsikten, att landet bäst kunde uppnå välstånd och framgång om dess öde låg i händerna på en församling, som till största delen bestod av obildade folkrepresentanter, valda av det ännu fullkomligt omogna och politiskt oskolade folket. Om därför några underrättelser om valkommissariernas egenhandsrätt eller ignorering av de givna föreskrifterna efter valen nådde hans öron, torde de inte nämnvärt ha stört hans sinneslugn. Formellt hade valförrättningen löpt korrekt och i enlighet med kejsarens vilja.

Veckorna före valet var den ryska och västeuropeiska tidningspressen helt inriktad på händelserna i Bulgarien. Ställningstagandet för eller emot fursten varierade allt efter den politiska inställning respektive pressorgan intog. Det framgår tydligt, att man överallt ansåg Ehrnrooth vara upphovsman till den påtänkta sjuårssuspensionen av statsförfattningen, och att det var han som var huvudpersonen, då det gällde att genomföra den. Författaren (T. Carpelan eller O. Wasastjerna?) till en artikel om Ehrnrooth i Finsk Biografisk Handbok av år 1903 gör sig alltså inte skyldig till någon överdrift, då han skriver, att ”Europas blickar vid denna tid var riktade på Ehrnrooth”.

Av de många tidningar, som hade egna korrespondenter i Sofia, citeras här endast Berliner Tageblatts intervju med Ehrnrooth den 30 juni. Det är antagligen den enda intervju han beviljade under hela sin tid i Sofia.

”Jag hade i går äran att mottagas av hans excellens krigsministern, general Ehrnrooth. Jag träffade honom ivrigt sysselsatt med att sortera sina papper. Enligt vad han meddelade mig, står han i begrepp att resa till Rustjuk, för att därifrån i furstens sällskap fortsätta till Sistovo.

General Ehrnrooth är, om man så får säga, en stram företeelse av undersätsig, kraftig kroppsbyggnad. Hans fysionomi uttrycker på samma gång tankarnas klarhet och tillförsikt samt en vänlig välvilja. Han är alldeles inte den egenmäktige, hänsynslöse diktator, som Bulgariens radikala tidningar försöker göra honom till. Den förbindlighet i umgänget, som jag hittills i allmänhet lärt känna hos de ryska generalerna, finns i hög grad hos den bulgariske krigsministern.

Jag träffade således general Ehrnrooth, då han stod i begrepp att ställa om sitt hus och ordna sitt departements handlingar. Jag uttalade mitt

beklagande över, att generalen skulle skiljas från sin ställning vid armén; jag kunde göra det så mycket hellre, som det sympatiska omdöme – vilket jag hört officerare inte bara i Bulgarien utan också i Östrumelien – fälla om hans person är väl bekant. Jag blev överraskad då jag hörde, att generalen mindre hade kommit till Bulgarien för arméns skull, dvs. för att omorganisera den, än för att med sina råd stå vid furstens sida under den tid de östliga distrikten pacificerades. Härur har sedermera generalens ingripande i de allt mer tilltrasslade inre politiska och partiförhållandena utvecklat sig. Och jag tror mig kunna tillägga, att det var först med hans framträdande i ministerrådet och sobranjen det parti kunde bildas, som är fursten speciellt tillgivet. Då vi under vårt samtal övergick till den politiska situationen i Bulgarien, uttalade generalen närmast sin tillfredsställelse över valens i allmänhet lugna förlopp och över utgången av dem. Det bulgariska folket har – över all förväntan enhälligt – uttalat sig för furstens förslag. Den överraskande övervikten i röstantal har man att tacka lantbefolkningen för.

’Den har aldrig hittills fått deltaga i valen av deputerade. Mina förra kolleger har vetat att hålla bönderna borta från valen genom att de för dem angav en andra valdag som den avgörande. På så sätt hände det sig, att 50 à 60 personer av stadsbefolkningen deltog i valen av de deputerade. Lantbefolkningen har sedermera fått veta, att den förts bakom ljuset. Därför har den nu, då den erfarit att det var fråga om furstens kvarstående, nästan allmänt deltagit i valen. Dessa är därför de första, som ger en trogen bild av stämningen i landet. Ett evident bevis härför är, att av alla de förra deputerade blott en, herr Stoitjev, som för närvarande är verksam vid järnvägskommittén, har återvalts.

Som sagt hölls bönderna förr genom konstlade medel borta från röstningen. Fursten är framför allt mycket omtyckt av lantbefolkningen, som vet att uppskatta det förhållandet, att lugn och säkerhet härskar överallt, och att var och en kan arbeta i trygghet. Däremot har den varit förbittrad mot stadsbefolkningen, ur vilken ämbetsmännen – såväl de högre som de lägre – utan undantag har utgått. Dessa ämbetsmän har förtryckt lantbefolkningen, och då de i allmänhet inte varit vuxna sina befattningar, har de dessutom retat bönderna genom sitt övermod. Fursten vet mycket väl, att landets alla bördor hittills uteslutande har burits av landsborna. Invånarna i städerna, där fastigheternas värde har

fyrdubblats, ja till och med tiodubblats, avstår knappt en tusendedel av sina inkomster till staten. Kommer däremot en bonde till staden, har han genast att betala avgift för gatornas underhåll, accis osv. På bönderna tynger alltjämt – nu liksom på turkarnas tid – utbetalningen av tryckande tionden.

Det är främst på den här punkten fursten har försökt införa förändringar, och han har också mött det envisaste motståndet från den av stadsbor rekryterade representationen och av herrar ministrar m.fl. Om mina första kollegers görande och låtande, vill jag inte uttala mig. Inte nog därmed att de uteslutande arbetade för sina personliga intressen, de verkade därtill för farliga utländska idéer, som är ägnade att förvrida huvudet på människorna här, speciellt på ämbetsmännen, och de älskar tyvärr – vare sig de är höga eller låga – att politisera. Det sorgliga i det här landet är just våra ämbetsmän och bristen på förmågor. Bulgaren har, nykter och flitig som han är, en hel mängd tjänstemannadygder. Men olyckligtvis är han alltför småaktig och särskilt i fråga om räkning arbetar han efter mycket komplicerade mönster. Dessutom saknas här verkliga läromästare.

Sämst är det beställt med rättskipningen. I de högsta domstolarna sitter mest halvbildat folk. Vad har i allmänhet de människor varit, som nu är chefer om inte ministrar, vilket de dock alla vill bli? Jo, på sin höjd skollärare, dvs. byskollärare. Det första fursten tänker göra, så snart han har fått regeringstrådarna helt i sina händer är, att i och för säkerställande av förvaltningen uppfostra intelligenser, varifrån de än må komma.'

Jag anmärkte, att jag väl kände till bulgarernas trångbröstade antipati mot utlänningar.

'Just den svårigheten', svarade generalen, 'som våra nuvarande politicis inskränkta horisont bär skulden till, hoppas vi nu lättare kunna övervinna. Med de förhandenvarande krafterna skulle ingenting av värde kunna presteras, det vore överhuvud ingen idé att tro på något som helst fruktbringande arbete. Lantbefolkningen, dvs. den övervägande majoriteten av folket, vill inte längre låta exploatera sig av stadsinvånarna på det sätt, som hittills varit fallet. Och lantbefolkningen kommer att visa sig tacksam mot regeringen, om den förmår skapa rörlighet i förvaltningen.'

Jag framkastade frågan, om och i så fall vilka bindande garantier den furstliga regeringen kunde ge för att konstitutionen efter septenatets utgång åter skulle bli införd. Genom att den frågan besvarades skulle liberalismen i Europa, som dock visade sig en smula harmsen över att en författning helt och hållet kunnat åsidosättas, fullkomligt försonas med händelserna i furstendömet.

Generalen svarade: 'Fursten skall omedelbart efter det sobranjen i Sistovo har avgett sitt votum – vilket ju inte längre är tvivel underkastat – utfärda ett manifest, som skall tillfredsställa de europeiska regeringarna och även eljest, vill jag hoppas, vinna anklang i Europa. Fursten kan nu endast lova, att allt som kan åstadkommas med ärlighet, nitiskt arbete och god vilja skall göras, och vi kan sedan skrida till verket utan att, som nu, vid varje steg hindras av intriger, för vilka konstitutionen har fått tjäna som täckmantel. Framför allt kommer det an på, om fursten skall lyckas finna dugliga, mycket dugliga män med klar blick och utan förutfattade, trångbröstade meningar, sådana män som han behöver för sitt oändligt svåra arbete.'

Jag anmärkte, att furstens första fria val, nämligen av krigsminister, varit synnerligen lyckligt, och uttryckte min förhoppning, att allt fortfarande få se hans excellens arbeta vid furstens sida.

Generalen, som i egenskap av äkta soldat inte är någon vän av komplimanger, svarade att han efter bästa övertygelse blott gjort sin plikt och detta med så mycket gladare mod, som han därigenom hoppades tjäna inte bara en högsint furste, som endast strävar efter sitt folks bästa, utan även det för honom sympatiska bulgariska folket, hos vilket det finns en fast kärna av dugande dygd och som nu efter många lidanden skall unnas en lycklig framtid.

Vi skildes åt med ett: 'Au revoir i Sistovo'."

Ehrnrooths antydan om skattelindringar och övriga lättnader för den åsidosatta lantbefolkningen tolkades senare av vissa bönder i enlighet med deras medfödda egoism som ett löfte om skattefrihet. Enligt Drandar skulle myndigheterna i en del trakter blivit tvungna att anlita hjälp av militären för indrivning av skatterna.

Den liberala tidningspressen kommenterade hånfullt intervjun i Berliner Tageblatt. Neue Freie Presse skrev: "Av upphovsmannens till statskuppen

uttalande kan man utläsa, att hans härskare och han själv inte försummar någonting för att med våld göra bulgarerna lyckliga. Men om folket verkligen accepterar det, är däremot en helt annan sak."

Valets utgång mottogs överallt i utlandet med stor tillfredsställelse. De engelska ministrarna gjorde sitt bästa för att urskulda sitt land för den skarpa kritik, som i parlamentet och pressen riktats mot furstens aktion. "Det kan vara svårt för dem, som inte levat i England att riktigt förstå den starka motvilja man här känner mot allt, som har ett sken av en 'coup d'état', men Hennes Majestäts regering har, med beaktande av den svåra belägenhet i vilken furst Alexander befunnit sig, med avsikt undvikit att yttra någon åsikt om det steg Hans Höghet tagit för att inte öka hans svårigheter."

Segerstolt tog fursten den 7 juli tåget till Rustjuk, där konseljpresident Ehrnrooth inväntade honom för att med regeringens 40 år gamla hjulångare "Golubtjik" (Duvan) föra honom till Sistovo, där stora sobranjens session den 13 juli skulle försiggå. I all hast hade man iordningsställt och utsmyckat en större paviljong av trä, för att ge plats åt de drygt 300 folkrepresentanterna och för 900 inbjudna. Då ångaren den 12 juli lade till vid kajen i Sistovo hälsades fursten välkommen av en jublande folkhop, regeringen in corpore och hela den diplomatiska kåren. Kårens doyen, Tysklands sändebud von Thielau, höll välkomsttalet, som nog var tillräckligt omtuggat, efter det Lascelles, understödd av franska och italienska sändebuden, motsatt sig Thielaus ursprungliga avsikt, att i talet uttrycka förhoppningen att sobranjen enhälligt måtte godkänna furstens villkor. Detta var liktydigt med en inblandning i landets inre angelägenheter, ansåg Lascelles och passusen ströks från talet.

Nu är det lämpligt att sammanställa Jirečeks pusselliknande dagboksrader till en ögonvittnesskildring av de händelser, som utspelades i Sistovo dagarna före Ehrnrooths avresa:

"Från kajen begav sig fursten i öppen vagn till ett av stadens finare privathus, där uppvaktningarna skulle äga rum. Soldater bildade spaljé längs gatorna, äreportar med deviser hade ställts upp, trikolorer var upphängda, men terrain très étrange: diken och gropar här och där. Trängseln var enorm, stadens beautiful ladies, zigenare, turkar och afrikanska svartingar trängdes om varandra, hurraropen skallade, och då fursten följd av regeringens medlemmar och andra personer anlände till

det lilla torget, vid vilket 'palatset' låg, mottogs han med ärebetygelser och tal, så att till slut den ena inte visste vad den andra hade sagt. Zigenare och turkar steg upp på kortegens vagnar för att se vad som hände, och de skymde helt utsikten för mig. Diplomatkåren i ordensprydda, glänsande uniformer påminde mig – där den stod uppställd i fönstren och beskådade skådespelet – om illustrationerna i Dorés bibel.

Den stora salen var till trängsel fylld, bland officerarna syntes även general Krilov, den blivande krigsministern. Hitrovos nya attaché – en skrattretande ungdom från Petersburgs gator och världen där – hade anlänt som kurir och medförde till fursten Alexander Nevskij orden. Diplomatkåren diskuterade morgondagens val, exarken framförde en vördnadsfull hyllning och en deputation med stadsäldsten i spetsen uttalade ord av tacksamhet för den ära Sistovo vederfarits, då staden hade utsetts till samlingsplats för stora sobranjen. Ideligen fick fursten träda ut på balkongen för att mottaga folkhopens stormande applåder och förtjusta hurrarop.

Vid supén flödade vinet, la societé un peu monté. Senare på kvällen ägde en rådplägning rum, och i den deltog fursten, generalen, Hitrovo, Remlingen, Stoilov och jag. Stoilov uppförde sig mycket barnsligt, han stod på sidan och sade ingenting. Hitrovo och generalen höll på att sinsemellan gräla om inrikesministeriets betydelse. Man avhandlade den kommande regeringen och Stoilov fikade efter inrikesministerposten, som på Ehrnrooths förslag redan vikts för den blivande konseljpresidenten Remlingen. Så blev det eine peinliche Szene, då Stoilov motsatte sig förslagen. Fursten teg och vi andra gjorde detsamma.

Då vi återvände till ångbåten följdes vi av ett Fackelzug. Fursten steg ut på en plattform och tog emot hyllningen, senare på natten störtade plattformen samman, ty stöttorna var helmurkna. Hitrovo mottog på gatorna folkets hyllning ända till midnatt, medan fursten, Ehrnrooth och Krilov hade en överläggning i furstens kajuta.

Klockan halv sex följande morgon väcktes jag av musik, fanfarer och hurrarop. En ångbåt prydd med kransar och gröna kvistar hade med omkring 500 personer ombord anlänt från Lom-Palanka. Det var folkrepresentanter och inbjudna gäster till dagens evenemang. Klockan sju begav jag mig till furstens båt. Jag var på tumanhand med honom, skrev rent trontalet och ukaserna. Stoilov, som lovat skriva cloturen till

sobranjens avslutningsceremoni hade ännu inte kommit. Fursten var un peu monté contre Stoilov à cause de la scène d'hier. Er hat sich sehr dumm benommen, es ist ihm etwas in die Nase gestiegen. Ehrnrooth kunde inte närvara vid dejeunern med donausterletter – magenkrank. Så var det dags att klä sig i all sin ståt för att möta folkförsamlingen.

Sobranjen sammanträdde i en stor paviljong vid Jardin de Ville. Framför ingången stod ett hundramanskompani uppställt. Inne i salen såg jag de tre generalerna Ehrnrooth, Krilov och Lessovoi, diplomaterna i galauniform och furstens livvakt. Man stillade den tryckande julivärmens törst med sodavatten. Jag samtalade med Thielau och redogjorde för honom antagonismen mellan Ehrnrooth och Hitrovo. Generalen skyndar sig att hinna till Petersburg för att täppa till munnen på Hitrovo, innan Hitrovos unga kurir hinner dit för att göra detsamma med Ehrnrooth. Hitrovo tillskriver nu sig själv förtjänsten av furstens hela framgång och uppträder som der Retter der Situation, han, som hela tiden byter idéer och ändrar sina planer. Flera utländska tidningskorrespondenter hade anlänt, Süssmann gavs med svårighet tillträde, däremot förklarades Drandar portförbjuden. 300 deputerade hade infunnit sig, däribland 60 turkar. De liberala bojkottade sessionen.

Fursten anlände till häst. Han mottogs med militärmusik och hurrarop. Han red förbi kompaniets led, där också generalerna hade ställt sig. När han trädde in i sessionssalen åtföljdes han av sin hovmarskalk, generalerna, officerarna och alla möjliga kommissarier. Där jag stod uppsträckt i min frack, kände jag mig borttappad bland alla uniformer. Namnupprop förrättades, varpå fursten reste sig från sin tron. Han såg synnerligen ståtlig ut med Alexander Nevskij ordens vita band över bröstet. Klart, lugnt och tydligt läste han upp trontalet, vars sista ord lydde: 'Jag är övertygad om, att ni har uppfattat betydelsen av ert uppdrag. Genom att godkänna mina förslag, förlänar ni folkets vilja laglig form.' Med ett enstämmigt, frenetiskt glädjerop: 'Vi antar dem, leve Hans Höghet, hurra!' besvarade de deputerade furstens anförande.

Medan församlingen fortsatte med sina ovationer, såg jag mig omkring. Det var som i en amfiteater. Galleriet var fullsatt av beau monden från Sistovo och av gästerna, som hade anlänt på morgonen. Nere stod hovet, diplomaterna, die besitzenden Classen i frack och cylinder, bredvid dem de deputerade, turkar, bönder och stadsbor – alla besjälade av det syfte för

vilket de kommit samman. Medan hurraropen på två språk ekade – om två turkar ropade hazretleri skrek en urraa – undertecknades protokollet. Innan församlingen bröt upp lät den av Ehrnrooth till Sistovo kommenderade polischefen Coligny dela ut 5 000 exemplar av ett furstligt manifest. Folkrepresentanterna slogs om manifestet, man räckte det upp till galleriet, där det med entusiasm studerades. Så följde die cloturrede och man började avtåga. Generalen var glad, han gick omkring och gnolade la chanson de Marlborough. Alltsammans varade en timme. Som en lysande, festlig drömbild utspelades denna scen inför våra ögon, den var lik en akt ur Norma eller Aida. Inte ett missljud störde det händelserika ögonblicket. I varje ansikte kunde man läsa en djup inre glädje, en tung sten hade fallit från varje bröst och fruktan för en oviss framtid var nu undanröjd.

Tillsammans med diplomaterna begav jag mig till fots till furstens palats. Diplomaterna framförde sina lyckönskningar, turkiska sändebudet bakom lyckta dörrar. Senare mottogs kommissarierna, vilkas talesman råkade i svårigheter på grund av språket, då han skulle hålla sitt tal på tyska. Furstens adjutant Longinov klarade upp saken med ett tal på ryska, varefter den rührende Szene avslutades med ömsesidigt omfamnande och kyssande.

Klockan sju började furstens festmiddag. Han satt mellan exarken och diplomatkårens doyen Thielau. Jag var placerad mellan ryska konsuln i Giurgievo och general Lessovoi. Turkiska sändebudet och Lascelles satt i vår närhet. Med Lessovoi måste jag föra ett gammalmans samtal om väder och vind, om tjeckerna, jordbruket och produktionen i deras land. Så började skåltalen. Exarken utbringade en skål för fursten, distriktsordföranden ytterligare en, så följde en inofficiell skål för tsaren, varpå Hitrovo utbragte en tredje skål för fursten, alla dessa tal på ryska. Ehrnrooth svängde om till franska, då han utbragte en skål för krigsmakten. Då Longinov senare utbragte en skål för krigsmakten, som hjälpt fursten att skapa fred på Balkanhalvön, frågade Lascelles och turkiska sändebudet med stora ögon, om ett sådant skåltal var på sin plats.

Småningom började det arta sig till ett förfärligt historiskt supgille, hurrarop höjdes för Unterhaus, alla talade politik. Distriktschefen hade slocknat, man fortsatte med drickandet tills fursten vid 11-tiden bröt upp. Han steg elegant upp på sin häst – en manöver som däremot visade sig svår för många av officerarna.

Jag begav mig med Stoilov till båten, som på morgonen hade kommit från Lom-Palanka. Där råkade vi generalerna, som nu var civilklädda och en mängd andra officerare, alla sömniga. På grund av att furstens ångbåt låg så nära, fick ingen skrika. Det var fullmåne, vi stod på däck. Longinov höll ett tal till generalen, imperator romanus, osammanhängande och utan rim och reson. Klockan tre på morgonen hade Mossolov och jag fått nog. Vi gick hem och lade oss i vår cage, espèce de closet."

Under den högstämda supén undgick många muntra episoder Jirečeks uppmärksamhet och blev därför tyvärr inte med hans humoristiska penna upptecknade för eftervärlden. Morgondagens bekymmer fördrevs vid avnjutningen av bordets håvor och allvaret förbyttes i ett sorglöst skämt. Då fursten bad Ehrnrooth om ett gott råd beträffande den förestående regeringsutnämningen, svarade generalen med den för honom säregna humorn: 'Den bästa sammansättningen vore att taga tolv väldisciplinerade underofficerare och av dem utnämna sex till ministrar och hålla de återstående sex i reserv. Uttalas ett misstroende mot de första sex utnämns reservisterna, som i sin tur ersätts med nya osv.' "Denna vits om ett ministerkabinett jämförbart med ett perpetum mobile visar, att generalen var på gott humör före sin avresa", skriver Golovine.[86]

Ehrnrooths orubbliga beslut att efter omröstningen i sobranjen lämna landet, blev för de oinvigda en överraskande nyhet, som något grumlade de ljusa framtidsillusionerna.

Före sin avresa fick Ehrnrooth mottaga många bevis på tacksamhet. Sobranjens presidium uppvaktade honom i folkets namn med en tacksamhetsadress för de olika tjänster han gjort det unga furstendömet. I sin helhet är adressen, som är skriven på bulgariska och undertecknad av 197 deputerade, bland dem flera turkar, av följande lydelse:

> "Den tid, under vilken Ni tjänstgjort i Furstendömet skall alltid framstå som ett ljust blad i Bulgariens hävder. Hitkallad för att sköta Furstendömets krigsministerpost bidrog Ni med påfallande framgång till att grunda och organisera den unga bulgariska armén, vilket vår Högste Befälhavare, vår avhållne Furste många gånger har framhållit. Hans Höghet skänkte Eder sitt erkännande bland annat vid ett av de högtidligaste tillfällena, dvs. i det tal med vilket han öppnade sobranjens senaste ordinarie session. Men Eder nyttiga verksamhet i

Bulgarien kännetecknas inte allenast av Eder militära sakkunskap. Den är bekant för varje bonde i vårt fosterland. Bulgariens folk skall aldrig glömma att Ni, tack vare Eder organisationsförmåga och Eder energi på en synnerligen kort tid lyckades underkuva de banditer, som hade brett ut sig i Furstendömets östliga landsända och som utgjorde ett allvarligt hot mot fäderneslandet samt att Ni lyckats återställa lugn och ordning i denna landsdel.
Tiden för Eder vistelse i Bulgarien har för övrigt betytt inte enbart en välsignelsebringande verksamhet i militäriskt hänseende. Ni har dessutom gjort vårt fosterland stora tjänster då Ni, i kraft av Hans Högsta påbud av den 9 sistlidne maj, ställdes i spetsen för interimsregeringen, som hade till uppgift att låta folket utan tvång eller påtryckning vända sig till sin furste. På Edert föranstaltande hade befolkningen tillfälle att inte endast lugnt och fredligt välja representanter till stora sobranjen enligt sin egen önskan, de hade också möjlighet att uttala sin vilja, sina önskemål och sin åsikt angående de förslag, som Hans Höghet framställt med tanke på fosterlandets väl.
Folket störde inte av agitatorernas larmande, djärva och desperata aktion, trots att även dessa åtnjöt full frihet att bedriva såväl en öppen som en hemlig propaganda.
I betraktande av denna Eder välsignelsebringande verksamhet och av Edra förtjänster om vårt fosterland har vi, undertecknade folkrepresentanter i stora sobranjen, aktat för vår plikt att på högtidligaste sätt framföra till Eder vår djupaste tacksamhet såväl i vårt eget som i hela folkets namn. Samtidigt ber vi Eder uppriktigt att även i framtiden stanna kvar i vårt land för att leda det viktiga arbete, som så lyckligt påbörjats under Eder sakkunniga ledning.”

Furstens privata och vemodiga tacksägelse mottog Ehrnrooth i form av ett egenhändigt på franska skrivet brev, daterat den 13 juli och avfattat på sorgkantat brevpapper:

”Min käre general.

I det att jag med beklagan godkänner Er ansökan om avsked från befattningarna som konseljpresident och som krigsminister, önskar

jag framhålla för Er, min käre general, den tacksamhet jag hyser gentemot Er för den försakelse, den hängivenhet och det nit varmed Ni har tjänat Bulgarien och mig.
Var övertygad om, min käre general, att de tjänster Ni har gjort mig under svåra förhållanden inte kommer att glömmas och att Ert namn kommer att förbindas med alla Edra välgärningar.
I det att jag tackar Er av hela mitt hjärta för allt det Ni har gjort både som krigsminister och konseljpresident, begagnar jag mig av detta tillfälle att än en gång försäkra Er om min synnerliga välvilja.

Alexander."

Furstens officiella tacksägelse på bulgariska kungjordes den 17 juli och lydde:

"Eders Excellens Casimir Gustavovitj Ehrnrooth.

Då jag nu med stort beklagande samtyckt till att enligt Eder önskan bevilja Eder avsked från den tjänst och den post som Ni innehaft, kan jag inte underlåta att med tacksamhet erinra mig den tid, då Ni har tjänstgjort som en utmärkt verkställare av mina order och varit min upplyste rådgivare i alla allvarliga frågor, både av militär och allmänt statlig innebörd.
Då Ni åtog Eder befälet för krigsministeriet under en tid av oro, anstiftad av banditerna i östra delen av furstendömet, erhöll Ni särskilda fullmakter och vidtog snabba, förståndiga och energiska åtgärder för att på kort tid hinna underkuva landsdelen i fråga och säkra de fredliga invånarnas liv och egendom.
Den tid under vilken Ni förestod krigsministeriet, var den rätta tiden för en slutlig organisation av våra trupper. De viktigaste krigslagarna utarbetades och trädde i kraft. Nya truppförband grundades, alla branscher inom krigsväsendet iståndsattes och fullkomnades. Då påbörjades – och fullbordades också delvis – uppbyggandet av kaserner och militära byggnader, ett glänsande tillstånd uppnåddes såväl i militärt som ekonomiskt hänseende. En stor armé, som utgör vår stolthet, växte upp.

De förändrade förhållanden som rått under de senaste månaderna tvang mig att anförtro Eder förvaltningen av ministeriet för inrikes- och utrikesärenden och göra Eder till ordförande i ministerrådet. Tack vare Edert outtröttliga arbete och Eder energi, Er organisationsförmåga och Edert lugn, är allt detta nu ordnat inom furstendömet.
Till Eder, Casimir Gustavovitj, frambär jag därför min hjärtliga tacksägelse och jag är fullt övertygad om, att jag gör det i hela landets namn, såväl mina truppers som Bulgariens folks. Här har inte funnits någon, som hade kunnat göra allt det, som Ni har utfört för landet.

Med djup högaktning och tacksamhet Alexander."

Under de femton månader som runnit hän hade Ehrnrooth vunnit många vänner och fått trofasta och plikttrogna beundrare bland sina underordnade. Då han tog farväl av Jean de Coligny, som fungerat som polischef i Sistovo under de betydelsefulla dagarna, riktade han till den unge mannen så orakelmässiga avskedsord, att denne efteråt var tvungen att be om en tolkning av innebörden i dem: "Vågar jag förfråga mig, herr general, om innebörden av några ord, som Ni riktade till mig vid Er avresa från Sistovo, då jag stod i beråd att lämna båten, dit jag hade förmånen att följa Er. Ni sade till mig: 'Om våra handlingar är goda, Coligny, har ni inte anledning att ångra det goda uppförande ni iakttagit i alla svårbemästrade situationer.' De välvilliga orden har etsat sig in i mitt minne, men jag har ännu inte fullständigt lyckats fatta dem, det erkänner jag uppriktigt."

Den lyckliga utgången av valet ackompanjerad av kanondunder, klockringning och Te Deum i katedralen samt av spontana folkdanser och andra upptåg på gator och torg hade fördrivit alla sorger, och i Sistovo hägrade den ljusnande framtid för både hög och låg. Det är lätt att förstå, att Ehrnrooth var rätt uppsluppen följande morgon där han stod på flodångarens däck och i avskedets stund kände sympatin strömma emot sig från sina medarbetare, umgängesvänner och diplomatiska kåren – allesamman mer eller mindre utvilade efter furstens gästabud och nattens orgier – men i alla fall uppställda på kajen, där de entusiastiskt vinkade till honom. Nu kände han sig fri från det ansvar, som påtvingats honom och som han ansåg sig oförmögen att längre bära. Med de begränsade

fullmakter, som stod honom till buds, hade han inte med framgång kunnat sköta sina åligganden. Och hans lättnad var en verklighet i motsats till furstens och allmänhetens tillfälliga lättnad, som var byggd på illusioner. Och medvetandet om det ökade hans uppsluppenhet ytterligare. Ögonvittnet Koch berättar: ”Jag såg hur den lille fetlagde herrn gjorde hopp i luften på donauångarens däck. Han gav fritt utlopp åt den glädje han kände över att få lämna Bulgarien.”

Hemfärden till Finland gick över Bukarest. Kölnische Zeitung kunde ett par veckor senare upplysa sina läsare om, att ”man trott sig veta att general Ehrnrooth uppehållit sig i Bukarest för att förhandla om de åtgärder, som måste vidtagas för att förhindra de liberala bulgarerna att utnyttja grannlandets gästfrihet. Numera har det emellertid framgått, att generalen under den vecka han uppehållit sig i staden inte fört underhandlingar med någon annan än med sin hovskräddare, som har sytt honom en ny frack.”

Efter stora sobranjens avslutning utdelades, såsom Jireček i sin skildring (s. 258) omnämnde, det manifest Ehrnrooth förebådat under sitt samtal med Berliner Tageblatts korrespondent (s. 255). Detta manifest var, enligt Golovine, ”resultatet av furst Alexanders sista rådplägning med general Ehrnrooth”. Det är rätt märkligt genom att fursten i det avsäger sig en stor del av de fullmakter han krävt. Bl.a. förklarar han:

”I dag, då med Guds hjälp en ny epok börjar, och vi gör klokast i att glömma det förgångna med dess oangenäma minnen, vill jag ännu en gång bringa till allas kännedom de tankar och principer, som hädanefter skall utgöra rättesnöret för min regering.

Rättvisa och oväld, aktning för mina undersåtar och värnandet av deras frihet och rättigheter kommer att utgöra principerna för min regering. På det sätt folkets rättigheter har utformats i författningen kommer de alltså att förbli grunden för vår offentliga rätt.

Det skall vara mig en angenäm plikt, att varje år, och om extraordinära förhållanden så kräver även annars, sammankalla folkets representanter för att diskutera frågor, som berör furstendömets vitala intressen. Speciellt i frågor angående budgeten, skatterna, statens inkomster och utgifter och i frågor av internationell natur kommer det slutliga avgörandet att förbehållas folkrepresentationen.

Det gäller att genom samarbete mellan alla bulgariska patrioter inom så kort tid som möjligt uppnå målet för våra strävanden för att därigenom visa oss värdiga den stora kärlek Rysslands kejsare och folk inte upphör att visa sina bröder, som befriats till priset av så stora uppoffringar. Vi bör också visa oss värdiga den sympati det civiliserade Europa hyser för oss. Jag inser fullkomligt svårigheterna, jag är medveten om det stora ansvaret i den uppgift jag med folkets samtycke påtar mig, men jag är också förvissad om, att vårt företag med den Allsmäktige Gudens välsignelse tack vare det bulgariska folkets kärlek och patriotism kommer att krönas med fullständig framgång."[87]

På sidan om suspensionen ställdes alltså de frågor, som berörde budgeten och skatterna samt alla frågor av internationell karaktär – såsom t.ex. järnvägsfrågan. Ur Ehrnrooths tidigare citerade yttranden framgår tydligt, att han framför allt strävade till en reformering av tjänstemannakåren genom utbildning av begåvade och pliktmedvetna, för sitt kall lämpliga inhemska män. Han ansåg det också nödvändigt att få till stånd ett rådgivande riksråd. Endast i fråga om tjänstemännens och riksrådens nationalitet hade han rönt motstånd. Ur manifestet framgår det tydligt, att han aldrig hade haft för avsikt att förskaffa sin härskare diktatorisk makt eller en autokratisk regeringsform.

Manifestet rentvådde fursten och Ehrnrooth från beskyllningarna i utlandet för en påtänkt våldsam statskupp, och det övertygade samtidigt furstens undersåtar om, att laglighet och personlig frihet alltjämt skulle upprätthållas i landet. Kanhända övertalade Ehrnrooth fursten att modifiera sina krav efter det de båda överraskats av det stora antalet furstetrogna undersåtar, som det nyss förrättade valet hade ådagalagt. Det kunde vara klokast att inte för kraftigt skära ned folkets rättigheter. Framtiden skulle tyvärr utvisa, att fursten – i avsaknad av en förtrogen rådgivare – inte var i stånd att tillgodogöra sig de vinningar suspensionen erbjöd.

Eftergifterna väckte stark förstämning i de konservativa kretsarna, som hade hoppats på ännu större befogenheter för fursten. Också Hitrovo gav utlopp åt sitt missnöje. Han hade räknat med, att det av honom protegerade ryska järnvägskonsortiet lättare kunde genomdriva sina finansiella önskemål, om avgörandet låg i händerna på några riksråd än var anförtrott åt ett hundratal oberäkneliga folkvalda.

Vid Ehrnrooths avfärd från Bulgarien hade hans förhållande till Hitrovo kylts ned till den absoluta nollpunkten. Hos den sistnämnde hade av någon obegriplig anledning redan före valen väckts misstanken, att fursten bakom Rysslands rygg bedrev ett dubbelspel med de europeiska stormakterna. I en rapport till Jacobssohn lägger han fram sina spekulationer:

”Den fullkomliga likgiltighet och återhållsamhet de främmande sändebuden visat gentemot de senaste händelserna i Bulgarien uppväcker hos mig tvivel om, huruvida fursten redan på förhand har försäkrat sig om stormakternas godkännande av en statskupp, och om vi i denna angelägenhet blint har arbetat för England, Österrike och Tyskland. Nyligen hade jag ett samtal med österrikiska sändebudet, som förklarade, att hans regering betraktade frågan fullkomligt opartiskt och ansåg att det rörde sig om en inre bulgarisk angelägenhet. Förövrigt uttalade han sig mycket smickrande om de personer, som stod fursten nära [Ehrnrooth?], vilka jag för min del inte räknar som våra vänner. Vad furstens personliga egenskaper beträffar, måste jag säga Er, att jag tilltror honom allt ont.”

Någon dag senare sände Hitrovo åter en rapport, ur vilken man kan läsa ut, att han lyckats i sin strävan att äta ut sin farligaste motspelare, konseljpresidenten och krigsministern Ehrnrooth.

”Vår vän [Melikov] meddelar oss, att man i Petersburg beslutat hemkalla Ehrnrooth, så att han dagen efter stora sobranjens session skall lämna landet”, skriver Hitrovo. ”I militära [panslavistiska?] kretsar åtnjuter han överhuvud inte något anseende. Det har nu kommit i dagen, att Nikolaj Karlovitj [Giers] hela tiden har varit generalens försvarare. Förövrigt har jag i mina rapporter mången gång inte kunnat säga hela sanningen. Kort sagt, allt detta bör man lägga på minnet och handla därefter. Besynnerliga människor dessa våra militärer. Kan Ni tänka Er, att general Ehrnrooth i går efter dinén uttryckte sin glädje över valutgången och sade till mig: ’Nu har vi ställt allt i ordning för er [diplomater], så nu kan ni bädda för er i Bulgarien.’* På detta naiva yttrande var jag tvungen att svara: ’Enligt vår åsikt har ni inte gjort något gott. Den av er genomförda statskuppen anser åtminstone vi ofördelaktig för Ryssland. Sannolikt måste vi till slut bita i det sura äpplet. Det blir vår skyldighet att försöka fullborda vår historiska mission. Om fursten kan fylla den mission som ålagts honom är det bra, om inte blir vi tvungna att till grunden riva ned vad ni byggt upp och tillgripa

fullständigt motsatta åtgärder. För övrigt skall framtiden utvisa vad den bär i sitt sköte, varken ni eller jag kan påverka det, och slutligen qui vivra verra'."

** översatt från tyska.*

Det är skäl att observera hur bra Hitrovo hade lärt sig den läxa Obrutjev gav Melikov (s. 239).

Radev skildrar och kommenterar Ehrnrooths avskedstagande från Hitrovo sålunda:

"Då Hitrovo uppmanat Ehrnrooth att stanna, hade denne svarat: 'Jag lämnar i era händer ett enigt och underkastat Bulgarien. Det beror på er om ni kan göra landet lyckligt.'* Om Ehrnrooth verkligen sagt dessa ord, så påminner de om Tacitus ord om freden i det romerska imperiet. Han måste räknas till de militärpersoner, vilka anse det som sin plikt att uppfylla varje order och vilka i varje ukas se ett kategoriskt imperativ. Han införde terrorn i Bulgarien utan hat och utan varje medlidande, lugnt och enkelt, som om han hade kommenderat en exercis. Hans politik i Bulgarien besjälades inte av någon som helst dålig tanke och oaktat hans styrelse var sträng och olaglig, så var han värd all vördnad. Furst Alexander försökte övertala honom att inte lämna Bulgarien emedan han väl förstod att Ehrnrooths prestige var synnerligen värdefull vid en så svår tidpunkt. Det sades att huvudorsaken till att Ehrnrooth lämnade Bulgarien var, att han övertygats om att statskuppen utfallit olyckligt. Han förutsåg, att de konservativa skulle utnyttja furstens fullmakter till att förtrycka liberalerna, och att ryssarna skulle utnyttja dem till landets exploatering. Han ville inte vara med då den sak, varmed hans namn blivit förknippat, urartade. Men hans avsked innebar början till furstens kris."

**översatt från bulgariska.*

Den västeuropeiska liberala tidningspressen greps av ett närapå hysteriskt raseri med anledning av den företagna suspensionen. Dagen före stora sobranjens session skrev Neue Freie Presse: "I morgon sammanträder i den bulgariska Donaustaden en absolut Chambre Introuvable. Man kan knappast tänka sig en större parodi på parlamentarismen än detta under polisövervakning valda parlament." Dagen efter sessionen lät det så här: "Sedan i går är fursten en diktator, och

han har tillräckligt många ryssar till sitt förfogande för att kunna övertyga bulgarerna om den lycka han tänker skänka dem.” Samma tidning gav Ehrnrooth följande avskedshälsning: ”General Ehrnrooth har genom att tillgripa prygel med gendarmernas påkar övertygat bulgarerna om den kärlek tsaren och det ryska folket skänkt de ’stackars bröderna’. Mången av dem, som i åratal agiterat och illvrålat mot det ottomanska herraväldet, tänker nu, i beaktande av den frihet som i dag råder i Bulgarien lika längtansfullt på den turkiska tiden, som judarna i öknen tänkte på Egyptens köttgrytor.”

Man kan väl föreställa sig Hitrovos skadeglädje, då han erfor att de västeuropeiska liberalernas ilska över det skådespel han så helhjärtat hjälpt till att regissera enbart riktades mot hans två värsta fiender.

Suspensionens upphovsman i skärselden

Furstens seger kunde den panslavistiskt sinnade tidningspressen inte smälta. Man ondgjorde sig främst över att det officiella Ryssland, kejsaren och regeringen, överhuvud tillåtit det ske, men då den rigorösa censuren omöjliggjorde varje hänsyftning på det faktiska sakförhållandet, utsåg man hellre ”diktatorn” Ehrnrooth till syndabock och beskyllde honom för medverkan vid furstens ”statsomvälvning”. Den 27 juli förordnades Ehrnrooth till tjänst vid generalstaben i Petersburg, fyra dagar senare publicerade Golos, ett av panslavisternas huvudorgan, en lång redogörelse för Ehrnrooths egenmäktiga förfarande i Bulgarien. I första hand verkar det oförklarligt varför artikeln, trots sitt rätt hovsamma och försiktiga språk, väckte höga vederbörandes missnöje, men vid ett noggrannare studium kan man läsa mellan raderna, att beskyllningarna indirekt riktades mot den officiella ryska politiken i Bulgarien, något som den nyssblivna envåldshärskaren och hans utrikesminister under inga omständigheter kunde tillåta. Med en sex månaders indragning fick tidningen sota för sin oförsiktiga kritik. Här återges artikeln i sin helhet, emedan den så utmärkt belyser de mot fursten fientligt inställda ryska kretsarnas syn på den genomförda ”statsomvälvningen”:

”Under de senaste månaderna har general Ehrnrooth spelat en synnerligen framstående roll. Hela Ryssland intresserade sig för hans

verksamhet. Hans namn förekom dagligen i pressen, som i den ’ryske generalens’ handlingar sökte se ryska regeringens politik.

Under den för inte länge sedan inträffade bulgariska krisen, som inleddes med furst Alexanders kända proklamation och som slutade med den stora sobranjens originella plenum, spelade general Ehrnrooth huvudrollen inom Bulgariens regering, emedan han innehade premiärministerposten samt krigsministerns och inrikesministerns taburetter. Från honom utgick officiellt samtliga regeringsförordningar, vilkas syfte var att på ett gynnsamt sätt bringa revolutionen till ett lyckligt slut. På honom vilade allt ansvar för de olika extraordinära åtgärder av synnerligen sträng karaktär, som vidtogs under denna för Bulgarien ödesdigra tid, i syfte att försvaga den liberala bildade klassens opposition – vilket var att vänta – samt att bilda en nationell representation, som skulle bestå av sådana element, från vilkas sida man inte hade att vänta någon som helst opposition mot furstens avsikter. Krisens utgång visade, att general Ehrnrooth och hans medarbetare utan tvivel var någorlunda förvissade om den framgång dessa extraordinära åtgärder skulle ha. I Bulgarien har furst Alexanders diktatur numera formellt vunnit laga kraft. Denne furste avlade dock för blott två år sedan en ed att i allt uppfylla de villkor, som var förutsättningen för, att han blev vald att regera i det befriade Bulgarien. General Ehrnrooth hade all orsak att tro, att han troget hade tjänat Alexander Battenberg. Vad hans tjänster sist och slutligen kommer att betyda för Bulgarien, får framtiden utvisa.

Den stora uppmärksamhet, som man i Ryssland har fäst vid de senaste bulgariska förvecklingarna och den roll, som general Ehrnrooth härvid har spelat, förklarar varför det nu tycks vara fullt på sin plats att – då den vördade generalen återvänt till fosterlandet och efter sitt avsked tillträtt en befattning inom generalstaben i vårt land – om inte diskutera, vilket det inte ges några möjligheter till, så dock åtminstone belysa betydelsen av den säregna ställning han – på grund av omständigheterna – intog i Bulgarien.

Vi finner det på sin plats att härvid göra ett förbehåll. Vi känner inte general Ehrnrooth personligen. Vi hyser varken sympati för honom eller har några förutfattade åsikter om honom. Vi nämner hans namn endast för att han tillhör de betydelsefullaste offentliga personer – av allt att döma är han den mest betydelsefulla – som uppträtt i samband med en händelse,

vars betydelse måhända kommer att vara mera remarkabel än mången i detta ögonblick anar.

Sedan general Ehrnrooth inträtt i bulgarisk tjänst, till en början endast som krigsminister, lämnade han – finsk undersåte till börden – sin tjänst i Rysslands armé. Följaktligen kunde han i sin egenskap av den bulgariske furstens rådgivare och medarbetare och alltså en offentlig person i landet handla uteslutande på egen risk. Han var inte längre en rysk officer.* Denna omständighet bevisar, att allt ansvar för general Ehrnrooths handlingar i Bulgarien i egenskap av furstens närmaste medhjälpare under tiden för den konstitutionella krisen, uteslutande faller endast på general Ehrnrooth själv. Från Ryssland kunde han varken erhålla befallningar eller instruktioner eller ens insinuationer. Om han dock hade fått några anvisningar från någon rysk krets angående den politik han borde följa i egenskap av bulgarisk minister, så var alla sådana instruktioner för honom av inte bindande art.**

** jfr Miljutins utnämningsbrev s. 170-171.*

*** jfr de av kejsaren sanktionerade instruktionerna, som Ehrnrooth fått del av s. 168.*

Följaktligen dikterades general Ehrnrooths alla handlingar i Bulgarien helt och hållet av hans egen fria vilja. Vi kan naturligtvis inte gå så långt, att vi skulle fråga oss, om hans roll – sådan den framträdde för oss den 9 maj, den dag furst Alexander utfärdade sin proklamation – stod i samklang med general Ehrnrooths egna strävanden och hans begrepp om plikt och heder. Det kan hända, att han som militär inte närmare hade kunnat diskutera sakläget, utan att han helt enkelt ansåg det för sin plikt att utan vidare verkställa den härskares befallningar, i vars tjänst han stod. I så fall hjälpte general Ehrnrooth endast till att utföra ett verk, som han inte hade rätt att taga avstånd ifrån. Och då handlade han endast i sin egenskap av officer. Men det kan även hända, att han av furst Alexander utsetts till rådgivare för att på en ansvarsfull post genomföra statsomvälvningen, därför att han själv var intresserad av denna åtgärd, och att han var redo att sätta in all sin handlingskraft för att förverkliga Alexanders syften.

General Ehrnrooth lämnade inte sin svåra och låt oss tillägga otacksamma post, innan statsomvälvningen slutförts med sobranjens samtycke till förmån för furstens diktatur. Först efter förrättat värv lämnade han Bulgarien och återinträdde i rysk tjänst.

Det förefaller oss, att vi nu tillräckligt har belyst en av huvudfrågorna, nämligen den, att general Ehrnrooths roll i de bulgariska händelserna var hans privatsak. En annan sak är, om hans delaktighet i de händelser, som där utspelades inskränkte sig endast till att verkställa befallningar, utföra det som befälhavaren påbjöd honom, eller om generalen i alla moraliska frågor var solidarisk med furst Alexander. På den sista frågan kan endast general Ehrnrooth själv – åtminstone för tillfället – ge ett svar. Det är dock uppenbart att han, beroende på den ena eller den andra inställningen, kommer att spela två fullständigt olika roller. Det förefaller, som om general Ehrnrooths avsked från det bulgariska ministeriet tydde på, att han antingen var helt missnöjd med händelsernas utveckling i Bulgarien eller åtminstone inte alldeles nöjd med dem. Det är inte endast den stora betydelse händelserna i Bulgarien – i vilka general Ehrnrooth deltagit – har haft, som ger oss anledning att nämna honom. Vi erinrar oss också de beskyllningar, som fyllt många utländska tidningars spalter under tiden för den bulgariska krisen och som varit riktade mot ryska officerare och mot den ryska armén, vilken sistnämnda enligt dessa notiser vore villig att ur sina led uppställa personer, som var färdiga att utföra lagstridiga handlingar. Vi anser, att en rysk officers heder och den ryska arméns ära inte har någonting att skaffa med general Ehrnrooths bulgariska affärer."

Ehrnrooths svar ingick i tidningen Peterburgskija Vedomosti av den 9 augusti. Man kan inte undgå att lägga märke till den fasthet, med vilken han bemöter anklagelserna. Kejsarens och Giers förtroendefulla förhållande till honom hade inte rubbats av den genomförda författningssuspensionen, och i skydd av detta förtroende kunde han tryggt sjunga ut för sina vedersakare:

> "Med anledning av att jag på nytt inträtt i rysk tjänst har en av de stora huvudstadstidningarna ansett det vara på sin plats att i mån av möjlighet kasta ett ljus över 'den säregna ställning som jag hade i Bulgarien'. Man förstår utan vidare i vilken belysning frågan framställs av en tidning, som ständigt har upprepat, att furst Alexanders hänvändning till sitt folk i proklamationen av den 9 maj utgjort en edsförbrytelse, och att det kabinetts åtgärder, vars medlem jag har varit, skulle ha varit lagstridiga.

Jag inträdde i april 1880 i bulgarisk tjänst på befallning av den numera avlidne Kejsaren. Jag förklarade då för flygeladjutant Schepelev, som i furst Alexanders namn framfört anbudet till mig samt för greve Miljutin, att jag inte hyste någon som helst önskan att bli utnämnd till bulgarisk krigsminister. Vid mina år och då jag innehade en divisionschefspost kunde inte en sådan utnämning te sig vidare smickrande för mig. Men Kejsaren hade den 23 mars kallat mig till sig, och jag var tvungen att böja mig för hans vilja, inte minst på grund av att det var absolut nödvändigt att en rysk general kommenderades till Bulgarien. Samma dag meddelade jag greve Miljutin och statssekreteraren baron Stjernvall-Walleen innebörden i det samtal, som avlidne Kejsaren värdigats förunna mig, ett samtal, som jag under nuvarande omständigheter icke finner möjligt att offentliggöra. Jag kan endast förklara, att den åsikt jag här hört uttalas – också i pressen – nämligen att avlidne Kejsaren icke skulle ha kunnat föreställa sig en ändring av Bulgariens konstitution annat än på initiativ av sobranjen är fullkomligt oriktig.

Det är minst sagt en smula besynnerligt att påstå, att jag i egenskap av den bulgariske furstens rådgivare och medarbetare hade varit tvungen att under min verksamhet handla enbart på egen risk, utan att taga hänsyn till mina plikter som rysk officer, och det till och med i det fall man lämnat utan beaktande, nämligen att jag tidigare i 30 års tid hade tjänstgjort inom ryska armén. I november inlämnade jag utan dröjsmål till furst Alexander en anhållan om avsked, sedan min åsikt i järnvägsfrågan visat sig stå i strid med ryska diplomatrepresentationens åsikt. Jag kvarstannade då i tjänst, sedan jag erhållit en försäkran om, att jag tilläts vidhålla min åsikt, utan att fästa mig vid de instruktioner som representationen erhållit.

Den anonyme författaren *frågar inte efter,* huruvida den roll jag övertog den 9 maj stod i samklang med mina egna strävanden och min uppfattning om plikt och ära. Detta tidningstrick torde icke förvåna någon. Det frågas nog helt enkelt om jag handlat ärligt eller ej. Det finns inte något land, där krigslagarna skulle tvinga en militär att handla i strid mot plikt och ära. Såsom krigsminister kunde militärdisciplinen vara bindande för mig endast formellt. Om man inte

samtidigt beskyller mig för idioti eller oärlighet, har ingen rätt att betvivla att, då jag engång övertagit en roll i politiken den 9 maj, detta följaktligen inte stred mot min uppfattning om plikt och ära. Tvärtom hade det inte varit förenligt med min uppfattning av officersheder och trohet mot den bulgariske fursten och mot den ryske Kejsaren om jag, sedan furst Alexander återvänt till Sofia den 28 april, skulle ha påyrkat att jag avskedades från hans tjänst på grund av den stora oenighet, som då existerade mellan mig, som var krigs- och utrikesminister, och kabinettets överhuvud herr Karavelov. Fursten hade redan långt tidigare varit underkunnig om min motvilja att fortsätta min tjänstgöring i Bulgarien, och han hade under sin vistelse i Petersburg samtalat därom med vederbörande. Men en ärlig soldat lämnar inte sin post under svåra omständigheter. I själva verket hade furst Alexander inte något annat val än att antingen avskeda mig och helt och hållet ge sig i sådana personers våld, som han inte kunde hysa något som helst förtroende för – såsom prins Amedé i Spanien – eller att helt enkelt lämna landet, vilket senare alternativ naturligtvis inte skulle ha stått i överensstämmelse med den ryska regeringens planer. Slutligen kunde han handla som han gjorde. Jag ansåg, att fursten utan vidare ägde rätt att vända sig till sitt folk och föreslå det att välja mellan abdikation eller antagandet av vissa villkor och det anser jag alltjämt, samtidigt som jag medger, att en abdikation kunde ha varit berättigad. Inga spetsfundigheter kan kullkasta en så klar sak. Den 2 maj förelade jag Hans Höghet en promemoria, i vilken jag framlade det sätt, som kunde användas för att klara den inte avundsvärda situation, som fursten på grund av omständigheter, vilka han inte själv var upphovet till, hade råkat i.

Jag var inte endast verkställaren av utan även huvudinitiativtagaren till alla de mått och steg, som under två månader vidtogs för att upprätthålla lugnet i landet och för att folket denna gång skulle få uttala sin otvetydiga vilja. Ingen påtryckning var av nöden vid valen. Det enda verkligt betydelsefulla var att uppmana bygdens folk att inte liksom tidigare undandraga sig valen och att framförallt motverka de lagstridiga manipulationerna, med andra ord fusket, som de agitatoriska kretsarna bland de s.k. liberalerna i största utsträckning

hade tillåtit sig vid alla föregående val. De där kretsarna hade vunnit stor färdighet i sina manipulationer, och däri bestod styrkan hos det liberala partiet, som av allt att döma tyckes den liberala petersburgspressen så sympatiskt. Jag är ingen anhängare av allmän rösträtt, i synnerhet då det är fråga om direkta val, såsom fallet är i enlighet med den bulgariska konstitutionen. Men jag är ännu mindre någon förkämpe för att folkomröstningens innebörd och resultat skall förvrängas.

Alla extraordinära åtgärder som jag vidtagit under min tid som regeringschef godtogs av ministerrådet i enlighet med § 47 i konstitutionen. Endast ordern om förklaring av krigstillstånd i Plevnadistriktet och Rahovoområdet utfärdade jag personligen, och det gjorde jag genast då jag erhållit kunskap om de våldsdåd, som myndigheterna blivit utsatta för i dessa områden. Och blott några dagar senare sanktionerade fursten min åtgärd inför rådet. Ingenstädes och aldrig har jag fordrat av mina ämbetsbröder, f.d. ryska officerare, att de skulle utföra några som helst lagstridiga handlingar. På grund av min tjänsteplikt varnade jag dem tvärtom för sådana åtgärder. Deras deltagande i valen i egenskap av underkommissarier förutsågs av en förordning, som hade laga kraft. Jag fattar ej, varför dessa åtgärder framstår som så *stränga.* Stränghet är utan tvivel på sin plats, då det är fråga om opålitliga tjänstemän, som kan tänkas missbruka sin makt i landsförrädiska avsikter. I själva verket har dock ingen tills vidare blivit arkebuserad. Hotet om ett sådant straff har visat sig vara tillräckligt.

Jag anser det överflödigt att besvara alla insinuationer, som artikeln är späckad med. Den belyser den ställning jag har innehaft i Bulgarien. Och den angriper fursten liksom den angriper mig. Den tidning, som inte har dragit sig för att smutskasta alla ryska officerare i bulgarisk tjänst genom att sprida ut den kända lögnen om deras propaganda mot Karavelov regeringen för att kanske undvika en kontroll av militärens utgifter, har förblivit sig själv trogen.

Generallöjtnant Ehrnrooth.”

Bland Ehrnrooths efterlämnade papper finns ett utklipp från en okänd, till synes panslavistiskt orienterad tidning, som hänvisar till moskvatidningen Moskovskij Telegrafis korta kommentar till Ehrnrooths brev: ”Tidningen Moskovskij Telegraf, som publicerar ett av general Ehrnrooth författat brev, anmärker i samband därmed: ’Vi önskar inskränka oss till att endast framhäva, att brevet i fråga lider av två brister: för det första är det fullkomligt oblygt, för det andra har det utkommit i tryck precis tre dagar efter det den tidning, vars inlägg det besvarar, har blivit förhindrad att besvara det.’”

Den okända tidningens egen kommentar visar på ett iögonenfallande sätt, med vilken omsorg en dåtida tidning måste väga varje ord för att undgå censurens damoklessvärd:

”Trots att vi är av fullkomligt samma åsikt som den ärade tidningen och erkänner, att general Ehrnrooths brev verkligen vidlådes av de brister som omtalats, antar vi dock att man till general Ehrnrooths försvar kan anföra vissa omständigheter. Det bör nämligen omtalas, att general Ehrnrooth är en militär person och att han dessutom nyligen återvänt från Bulgarien, där han innehade en diktators makt. Det är naturligt, att det behövdes en viss tid för att general Ehrnrooth skulle kunna göra sig förtrogen med det offentliga livet i Ryssland och kunde fatta, att man inte i Ryssland – som fallet är i Bulgarien – fick ignorera allmänhetens åsikter, utan tvärtom borde taga hänsyn till dem. Detta förklarar till fullo, varför general Ehrnrooth var övertygad om, att det, för att hans renommé skulle återupprättas, var fullkomligt nödvändigt för honom att offentligt försvara sig mot de beskyllningar, som gjorts mot honom i tidningen Golos kända artikel samt att författa det brev, som ingick i Peterburgskija Vedomosti först sedan befallning om indragning av Golos på sex månader hade hunnit utfärdas.

General Ehrnrooth avsåg att rentvå sig inför offentligheten och inte alls inför tidningen Golos. Han visste inte, att de beskyllningar, som uttalats i Golos, också framställts i de flesta andra ryska tidningar, såväl i storstads- som landsortsorganen. Och då general Ehrnrooth en gång avsåg att rentvå sig inför den offentliga meningen kunde indragningen av tidningen Golos inte hindra honom från att fullfölja sitt uppsåt, emedan han hoppades att de övriga ryska tidningarna, som ännu inte dragits in på grund av sina uttalanden om Bulgarien, inte skulle dröja med att uttala sig om hans brev.

Det vore en annan sak, om skäl förelåg att hoppas på det, och om framtiden kom att utvisa att så verkligen skulle ske. Största delen av tidningarna återger nu general Ehrnrooths brev, vilket är ägnat att väcka stort intresse, såväl i fråga om innehållet som stilen. Dessutom blir opinionen engagerad på grund av att general Ehrnrooth ansett det nödigt att rentvå sig offentligt, vilket utan tvivel i och för sig är betydelsefullt. Men knappast kommer det att finnas många tidningar, som befattar sig med att diskutera general Ehrnrooths brev som sådant. Om general Ehrnrooth hade vädjat till offentligheten, när de första uttalandena om hans verksamhet i Bulgarien dök upp i pressen, skulle den ryska pressen naturligtvis helhjärtat och utan undantag med högaktning ha beaktat hans inlägg. Men nu, då händelserna i Bulgarien redan har förlorat sin aktualitet och tillhör historien, har den ryska pressen föga anledning att befatta sig med frågan om huruvida vissa personer deltagit eller inte i händelserna där borta, emedan de personerna inte längre är verksamma där. Ännu mindre anledning föreligger det att fästa avseende vid general Ehrnrooth, som – det upprepar vi – på sin tid inte bekymrade sig om att rehabilitera sig och som inte heller nu drar sig för att vädja till offentligheten i ett brev, som till sin form mera påminner om en befallning till hans underlydande än om en vädjan till hans jämställda. För resten vill vi inte klandra honom, emedan han är militär och dessutom för inte så länge sedan varit en diktator.

Om någon däremot bör klandras för att general Ehrnrooths brev publicerats sedan tidningen Golos upphört att komma ut, är det redaktionen för Peterburgskija Vedomosti. General Ehrnrooth behövde inte veta vad som var självklart för Peterburgskija Vedomosti, nämligen att det är opassande för ett pressorgan att uppträda med beskyllningar mot en kollega, när denna tvingats att iakttaga en långvarig och pinsam tystnad.”

Kravet att en rysk general, som av sin härskare beordrats att i ett främmande land tjänstgöra som krigsminister och rådgivare åt en suverän furste, skulle vara skyldig att inlåta sig i en polemik med ryska tidningar angående de åtgärder han i det främmande, självständiga landet hade vidtagit, förefaller mer än absurt.

Furstens ökade självständighet kunde med tiden förringa det ryska inflytandet och försvåra eller rentav omöjliggöra realiseringen av det panslavistiska programmet beträffande orienten; det var farhågorna inför

ett sådant framtidsperspektiv, som var orsaken till den djupa besvikelse och bitterhet, som så tydligt framträdde i Golos' artikel.

Senare kommer här att redogöras för hur den ryska politiken i Bulgarien 1886 led ett snöpligt skeppsbrott och hur det lyckades bulgarerna att avskudda sig det ryska förmyndarskapet och uppnå fullständig självständighet. Året efter Ehrnrooths avgång hade det politiska läget i landet åter tillspetsats till den grad, att fursten blev tvungen att anförtro konseljpresident- och inrikesministerposten samt krigsministerportföljen åt två ryska generaler, nämligen Alexander Kaulbars och Leonid Sobolev. Samarbetet inom regeringen förlöpte till en början någorlunda tillfredsställande, men efter förloppet av drygt ett halvår tvangs de bulgariska ministrarna att lämna sina poster. Nu blev det uppenbart, att de två generalerna höll på att tillvälla sig hela makten, och inför denna fara sammanslöt sig de konservativa och liberalerna. Med Zankov i spetsen ställde de sig bakom den hjälplöse fursten och lyckades slutligen driva de självutnämnda diktatorerna ut ur landet. 1886 försökte Sobolev i en längre artikel i den historiska tidskriften Russkaja Stariná rättfärdiga den ryska politiken i Bulgarien och tillskrev misslyckandet helt den av Ehrnrooth genomförda suspensionen av statsförfattningen. "Med hjälp av vagabonder har fursten utfört en statskupp, som lett till att det bulgariska folket fjärmats från Ryssland och tvingats att underkasta sig ett slaveri under en tysk prins. Bakom ryggen på denne unge, oerfarne prins stod i hemlighet de utländska makternas sändebud – börjande med Österrikes – vilka hoppades kunna öppna vägen för diplomatiska inblandningar med Rysslands fördrivande från Bulgarien som självfallet mål." Ehrnrooths namn nämns inte i pamfletten, men då Sobolev skriver, att "statskuppen utfördes av de ryssar, som fursten personligen och skriftligen övertygat om att allt skedde på anvisningar av Hans Majestät", kunde ingen undgå att märka mot vem anklagelsen var riktad.

Sobolev, då 38 år gammal, betecknas som en obetydlig och inskränkt person, utrustad med en mystisk slughet, som påminner om det "mystère dans 1'esprit", som så ofta uppträder hos "des gens qui n'en ont pas". (Koch).

Som underlag för sin pamflett utnyttjade Sobolev ett memorandum, som de avsatta ministrarna Grekov, Natjevitj och Stoilov tillställt fursten. I

detta klarlägger de i detalj den dystra framtid landet går tillmötes, om generalerna stannar kvar på sina poster, och de föreslår olika åtgärder, som fursten kunde vidtaga för att åstadkomma en situation, som tvingade generalerna att anhålla om avsked. ”Om slutligen ett sådant tillfälle yppade sig, motser vi, att Ers Höghet omedelbart beviljar deras anhållan.”

Furstens uppträdande under denna ministerkris blottar en närapå till otrolighet gränsande omdömeslöshet. Ur Sobolevs pamflett kan man utläsa, vilka hans första åtgärder var, efter det han hade genomögnat de f.d. ministrarnas sekreta memorandum, som de hade undertecknat den 22 mars. ”Ovan omnämnda memorandum, till vilket jag [Sobolev] har bifogat mina anmärkningar, överräcktes till mig den 22 mars 1883 av furst Alexander personligen. Han bad mig studera aktstycket, men tillsvidare inte offentliggöra det. Samma dag återlämnade jag det till fursten efter att tillsammans med Kaulbars ha tagit en avskrift av det. Jag förstod verkligen inte varför fursten lät mig taga del av det.” Så gott som varje stycke i ministrarnas memorandum underkastade Sobolev en sträng kritik och tillbakavisade skrupelfritt varje beskyllning, som var riktad mot honom själv eller mot Kaulbars.

Otvivelaktigt gav sig Ehrnrooth ut på mycket hal is, då han i ett personligt brev till Sobolev yrkade på en tillrättaläggning av vissa i artikeln framförda anklagelser. Högst antagligt är, att han frivilligt framträdde för att rentvå sin forne bulgariske furste och sin nuvarande härskare Alexander III från Sobolevs ohemula insinuationer. Men utgångsläget var nu ett annat än vid tiden för polemiken mot Golos, dvs. fem år tidigare. Då åtnjöt han Alexander III:s och den ryska regeringens fulla stöd, vilket inför hela världen ådagalades genom indragningen av Golos. Nu var han medveten om, att den häftigaste fiendskap hade brutit ut mellan de två regenterna och att han, trots att han själv alltjämt åtnjöt kejsarens förtroende, inte kunde påräkna varken dennes eller den ryska regeringens stöd, om han uppträdde som försvarare för den ryska politiken i Bulgarien vid tiden för suspensionen av statsförfattningen. Oförskräckt tog han på sig hela ansvaret för den genomförda suspensionen utan att blotta de felsteg och oförsiktigheter fursten i denna fråga begått allt sedan sin tronbestigning. Delvis hade han gjort det av oförstånd men delvis också av otålighet och envishet. Inte heller antydde han med ett ord den ryska regeringens försummade skötsel av de bulgariska frågorna efter

tronskiftet. Ett rentav paradoxalt sakförhållande skapade Ehrnrooth, då han genom att uppträda som försvarare för de ryska åtgärderna indirekt kom att försvara Hitrovos lömska intriger och gärningar. Främst önskade han vederlägga två av Sobolev framförda ogrundade påståenden, som direkt berörde honom själv, nämligen I:o att fursten vid sin hemkomst från Petersburg skulle ha försäkrat Ehrnrooth, att han hade erhållit order av Alexander III att genomföra suspensionen II:o att fursten för sin valpropaganda hade använt sig av bulgariska statsmedel. Sobolev ansåg sig tillmötesgå Ehrnrooths krav genom att bevilja honom rätt att i Russkaja Stariná publicera de brev som växlats under polemiken. Någon enighet beträffande de forna stridsfrågor, som åter väckts till liv, förmådde de båda – påtagligen lika envisa – generalerna inte uppnå. Avsevärt förkortade återges här ordduellens fem skilda punkter:

1. ”Då jag [Ehrnrooth] den 9 maj 1881 åtog mig uppgiften att bilda kabinettet eller, rättare sagt, fick övertaga makten, gav furst Alexander mig inga som helst order, som han skulle ha haft med sig från Petersburg. Då jag inte är någon bedragare, kunde jag inte till de mig underordnade ryska officerarna säga, att de mått och steg som då vidtogs på mitt initiativ skulle ha varit order från ryska regeringen; något sådant var ju dessutom onödigt: officerarna lydde liksom tidigare alla de befallningar, som utgick från mig – jag antar, att de aldrig hade ansett mig vara en marionett i någon annans händer – vem denne andre än vara månde.”

Sobolev replikerar:

I. ”Jag har aldrig påstått, att Ni skulle ha meddelat de Er underordnade ryska officerarna, att de åtgärder Ni från och men den 9 maj behagade vidtaga hade utgått från ryska regeringen. Jag har sagt, att exfursten försäkrat att omvälvningen 1881 skulle ske enligt order som han erhållit från Petersburg, och att han hemlighöll, att denna omvälvning inte hade blivit godkänd av ryska regeringen. Jag visste inte om han hade omnämnt detta för Er, men nu framgår det av Ert brev, att han inte hade talat med Er om saken, men väl hade han gjort det med bulgarerna och officerarna. Nu liksom tidigare tvivlar jag inte det minsta på uppriktigheten i Era ord och handlingar, jag är övertygad om, att de åtgärder Ni vidtog efter den 9 maj 1881 till den 13 juli s.å., såsom Ni själv säger, har vidtagits av Er självmant. Men det ändrar inte min övertygelse, att exfursten har sagt att

omvälvningen skedde på order från Petersburg. Jag visste inte ens, att Ni var okunnig om saken."

Här ställs vi inför frågan: hade fursten avsiktligt eller oavsiktligt låtit Ehrnrooth förstå, att kejsaren genom att i princip ha omfattat furstens planer gett honom fria händer att handla efter förgottfinnande? Däremot är det uppenbart, att fursten aldrig hade talat om någon kejserlig order.

Ehrnrooths andra punkt lyder:

2. "K. N. Lichine hade redan tidigare meddelat Petersburg – där man dock av allt att döma inte visat något intresse för saken – om hur ofrånkomlig den kris var, som var en följd av meningsskiljaktigheten mellan mig och konseljpresident Karavelov. Den hade gjort sig gällande före furstens återkomst till Sofia. Jag har inte underhållit några som helst politiska förbindelser med ministerierna i Petersburg och har inte ens varit försedd med därtill erforderligt chiffer. Då jag i främsta rummet vinnlagt mig om att hålla mina avsikter hemliga, till dess ögonblicket för handlingen var moget,* ansåg jag det inte lämpligt att offentliggöra dem genom förmedling av vår diplomatiska beskickning – och till det har jag haft mina skäl."

** Med 'ögonblicket då handlingen var mogen', avser Ehrnrooth den 2 maj, dvs. den dag han meddelade de främmande sändebuden furstens avsikter.*

Sobolev bemöter anförandet:

II. "Beträffande den andra punkten har jag ingenting att påstå, då jag inte alls känner till herr Lichines diplomatiska verksamhet. Tillåt mig att uttrycka min förvåning över de två sista satserna i Ert brev: 'Jag har inte underhållit' osv. "

Ehrnrooth fortsätter sitt brev:

3. "Meddelandet om händelserna i Sofia den 9 maj 1881 spreds genom telegrafen ut över världen. I Petersburg kunde man ha förhållit sig till furst Alexanders beslut antingen ogillande, indifferent eller godkännande. Det telegram, som sex dagar senare anlände till Sofia, skingrade alla tvivel. Bland annat gav man i det uttryck för ett fullt förtroende för mig personligen. Vårt då nyanlända sändebud herr Hitrovo, borde omedelbart ha kunnat skingra varje möjlighet till tvivel i det hänseendet. Något mer än en månad senare förlänades fursten Alexander Nevskij ordens band."

Sobolev svarar:

III. ”Enligt Eder utsago är det tydligt, att det petersburgska kabinettet inte visste något om den förestående omvälvningen. Alltså talade exfursten verkligen osanning, då han försäkrade, att omvälvningen skulle ha blivit godkänd i Petersburg. Jag vet, att den ryska regeringen inte godkände omvälvningen, men att den – då den såg exfurstens svåra belägenhet – ädelmodigt gav honom sitt stöd. Detta var en hjälpande handling, men inte något godkännande av de åtgärder som följde efter den 9 maj 1881. I Petersburg kände man ännu inte den bulgariske fursten, och man hoppades allt ännu att han skulle följa Rysslands politik och inte besluta sig för att motarbeta den.”

Sobolevs anmärkning att fursten genom de åtgärder han vidtagit ställde kejsaren och den ryska regeringen inför ett fait accompli, som de nödgades sanktionera, är otvivelaktigt riktig.

Ehrnrooths fjärde punkt lyder:

4. ”Samma dag som sistovska församlingen mottog de furstliga förslagen lämnade jag min befattning i Bulgarien. Två veckor senare var jag redan i Petersburg, och ingen av de makthavande har uttalat sitt ogillande beträffande mitt handlingssätt – tvärtom! – de liberala tidningarna är ett kapitel för sig, men med dem har jag ingenting att göra.

Att fursten ända sedan sin ankomst till Bulgarien strävade till att utvidga sin kronas prerogativ är sant, men han behövde ingalunda anstränga sig för att övertala mig att bistå honom i det hänseendet – det vore detsamma som att prêcher à un converti. Den styrelseform som de tirnovska lagstiftarna utarbetat i samråd med den allenarådande församlingen, som lekte parlamentarism, passade knappast för Bulgarien. Så tänkte jag 1881, och så tänker jag nu. Ni tycks inte dela denna åsikt, och det skall vi inte tvista om. Men varför Ni anser akten av den 13 juli olaglig, det förstår jag ej. För mig ter sig det stora sistovska mötet som ett organ för folkopinionen, åtminstone lika säkert och lagenligt som det förberedande mötet i Tirnovo. ”

Sobolev bemöter:

IV. ”Av tonen i Ert brev förefaller det mig, som ville Ni övertyga mig om, att Ni personligen planlagt omvälvningen och att den utförts på Ert initiativ. Härigenom vill Ni så att säga fritaga exfursten från allt ansvar. Jag tillåter mig att inte vara ense med Eder på denna punkt. Omvälvningen var påtänkt redan långt före Er ankomst till Bulgarien, varpå Ni själv gör en

anspelning i Ert påstående, att exfursten ända från sin ankomst till Bulgarien strävat efter att få utvidga sin kronas prerogativ.

Allt vad jag skrivit i denna fråga har jag gjort av en övertygelse som grundar sig på min bekantskap med exfursten och min kännedom om hans böjelser. Samtidigt som jag ger hans intelligens och skicklighet mitt fulla erkännande har jag genom min bekantskap med honom kommit till den absoluta övertygelsen, att exfursten är en stor bedragare och en avgjord fiende till allt ryskt. Nästan ingen av de ryssar, som har tjänat i Bulgarien och där innehaft en mer eller mindre betydande post, har kunnat undgå hans charmerande falskhet. Av ryssarna begagnade han sig för sina personliga intressen, och han insåg mycket bra, att ryssarnas auktoritativa ställning var nödvändig för honom, speciellt i början av hans regering."

Sobolev hänvisar här till det vid denna tid allmänt kända faktum att fursten med Alexander II och de ryska ministrarna redan före Ehrnrooths ankomst till Bulgarien diskuterat frågan om en ändring av konstitutionen. Fursten hade visserligen också snuddat vid tanken på en våldsam statskupp, men han avstod från planen, då han varken fick kejserligt stöd eller löfte om Ehrnrooths medverkan. Detta sakförhållande önskade Ehrnrooth synbarligen inte blotta.

Ehrnrooths sista punkt lyder:

5. "Ni påstår, att budgetöverskotten ända till år 1882 till största delen använts till lyxutgifter. Sammankallningen av stora sobranjen 1881 var visserligen förknippad med diverse utgifter, men de täcktes mer än väl av budgetens motsvarande kredit, emedan något ordinarie möte inte avhölls det året. För själva omvälvningen, dvs. agitationen, valkampanjen och dylikt användes ingenting, och åtminstone under min tid fanns det ingen anledning till det. Några tidningar har jag aldrig mutat varken i Bulgarien eller annorstädes. Personer av en viss åsiktsriktning har, som det brukas, spritt ut rykten om, att jag hade gett ut miljoner för omvälvningen!"

Sobolev kommenterar:

V. "Jag har inte påstått att Ni gett ut miljoner för omvälvningen eller mutat tidningspressen. Men att exfursten och hans anhängare öste ut pengar för att muta pressen och utövade påtryckning bland väljarna – allt det är inte underkastat något tvivel. Exfursten utnyttjade mycket skickligt uppriktigheten i övertygelsen hos sina underlydande men bedrog dem vid varje steg. Han hatade Karavelov och Stambulov, men när det passade

honom, visade han dem sin stora välvilja. Han försäkrade ryssarna om sin stora kärlek, samtidigt som han utvisade dem från Bulgarien och gav dem avsked på grått papper.

Ni anser den tirnovska konstitutionen olämplig för Bulgarien. Fursten var naturligtvis av samma åsikt. Jag anser akten av den 13 juli olaglig, emedan de paragrafer i konstitutionen, som bestämmer att stora sobranjen endast kan sammankallas om ordinarie sobranjen därtill givit sitt samtycke, denna gång inte iakttagits."

Ehrnrooth vidhåller sitt påstående att bulgariska statsmedel inte använts för furstens valpropaganda, men han blottar inte varifrån Hitrovo öste pengar för sin propagandaturné.

Sobolevs huvudargument, att stora sobranjen sammankallats i olaglig ordning, omfattas inte av någon forskare. Den åberopade paragrafen i konstitutionen gav otvetydigt fursten rätt, att utan att den ordinarie sobranjen tillfrågades sammankalla stora sobranjen för revision av statsförfattningen. En liknande paragraf beviljade den ordinarie sobranjen rätt att sammankalla stora sobranjen för revision av statsförfattningen, om 2/3 av de folkvalda omfattade förslaget.

Sobolevs utgjutelser över furstens falskhet och oerfarenhet lämnar Ehrnrooth fullständigt oberörd. Själv förråder han inte med ett ord sin personliga uppfattning om furstens statsmannaförmåga och gärning.

Ehrnrooths bemötande av Sobolevs beskyllningar mottogs i de antiryska bulgariska regeringskretsarna med stor tillfredsställelse. Däremot förmådde Ehrnrooths tillrättaläggning inte väcka intresse hos den detroniserade furst Alexander, som nu levde i exil. "Polemiken lämnar mig oberörd, Rysslands åsikter om mig är för mig fullständigt utan intresse, och i Europa har denna polemik passerat obemärkt", skrev han till Golovine.

Polemiken mellan Ehrnrooth och Sobolev refererades i petersburgstidningen Novosti. Med förvåning kan man konstatera, att Nya Pressen – i stället för att översätta originalbreven – nöjde sig med att översätta Novostis referat, där det bl.a. hette: "Herr Ehrnrooth försöker rättfärdiga sina forna medhjälpare herr Natjevitj, Stoilov och Grekov. Men detta försvar förefaller att vara allt annat än övertygande. Han inskränker sig till påståendet, att dessa herrar 'inte är mera fientligt inställda mot Ryssland än koryféerna inom det s.k. liberala partiet'." Utan kommentar

avslutar Nya Pressen referatet med: ”Sålunda anser general Ehrnrooth det för en förnärmelse, att general Sobolev inte har framställt honom som den egentliga upphovsmannen till den bulgariska statskuppen av år 1881.” Omedelbart efter det Adèle Ehrnrooth läst artikeln i Nya Pressen, hade hon bildat sig en egen uppfattning i frågan, och den skyndade hon sig att anförtro brodern i Petersburg:

”Med ofantligt intresse läste jag just i dag i Nya Pressen en artikel från den tidpunkt Du stod i styret i Bulgarien. General Sobolevs broschyr vittnar om, att Du ej nedlät Dig till att vara Rysslands kreatur. Man borde tycka, att detta är en av hederns elementära principer: ’den människas bröd man äter, hennes intresse skall man ärligt främja’, men detta tycks ej vara en rysk princip att döma av den harm Ditt självständiga uppträdande nu framkallar i den *fosterländska* ryska pressen.

Men få se om Du ej blir upptecknad på den svarta tavlan *hos premier l’homme** och p*remier l’homme’s premier l’homme* i Petersburg. Lyckligtvis är Du nu finsk ämbetsman och kan ge de charmanta människorna f-n!

**generalguvernör Heiden.*

När Du var i deras tjänst tjänade Du ärligt på Din post, såsom Du gjorde det i Bulgarien och som Du fortfarande skall göra det, när det gäller att främja Finlands *rättmätiga* intressen.”

Nya Pressens tilltag att återge Novostis referat tilltalade inte Ehrnrooth, varför han såg sig föranlåten att i rätt missnöjd ton ge sitt ogillande tillkänna i ett brev till Adèle:

”Om Du har någon kontakt med Nya Pressens redaktion, kunde Du låta det ärade bladet veta, att det just icke har haft något fint väderkorn, då det reproducerat Novostis utläggning, som författats av Sobolev själv eller inspirerats av min polemik med honom. Motiven till mitt uppträdande mot honom äro lättfattliga: han stämplade en handling, för vilken jag bär och aldrig har deklinerat ansvaret, emedan den huvudsakligen genomfördes av mig, som en vävnad av bedrägerier, utländsk påverkan betald med penningar ur allmänna medel. Att väcka någon polemik i de dagliga tidningarna ingick och ingår naturligtvis alldeles icke i mina avsikter.”

Adèle, som var en flitig skribent i Nya Pressen, skyndade sig att rentvå bladet från den antydda illviljan.

”Vad Sobolevs utfall mot Dig vidkommer”, skriver hon till brodern, ”har ingen här i landet tolkat det till Din nackdel, utan tvärtom. Ingen tror på besticklighet hos Dig, varken med utländska eller inhemska pengar. Men att Du höll på Bulgariens bästa och ’kastade undan’ de där beskyddarna trots allt det gjutna blod, som de oupphörligt färgar sig med både här i Finland och annorstädes, det ställer Dig ingalunda hos oss i en ofördelaktig dager. Alltså tror jag ej, att Nya Pressen drog fram saken i ond mening.”

Ehrnrooths samtida landsmäns bedömning av hans bulgariska verksamhet ådagalägger på ett skrämmande sätt hur litet man i det dåtida, av censuren mörklagda Finland kände till det politiska spelet bakom kulisserna i Ryssland. Då Ehrnrooth med en uppenbar majoritet av det bulgariska folket bakom sig genomdrev furstens villkor – en aktion som efteråt till fullo sanktionerades av kejsaren, ryska regeringen och samtliga stormakter – bedömdes hans åtgärder inom vida s.k. liberala kretsar i Finland fullständigt i enlighet med de åsikter den panslavistiska pressen och de ultraliberala västeuropeiska tidningarna förfäktade. Rädslan för de oberäkneliga censurmyndigheterna avskräckte den liberala tidningspressen i Finland från att offentligt kritisera den ryska politik Ehrnrooth bedrivit i Bulgarien. Däremot gav mången gång diskussionerna vid de politiskt intresserade samhällskretsarnas privata sammankomster upphov till häftiga meningsutbyten och skarpa åsiktsmotsättningar.

Adèle Ehrnrooth, som inte fruktade att ensam kämpa för sina idéer och hävda sina åsikter, fick nog utstå många heta duster med sina olika tänkande umgängesvänner eller politiska motståndare, då de öste sin vredes skålar över den ”hänsynslöse bulgariske diktatorn”.

När fursten med ett enhälligt folk bakom sig drev de två självutnämnda diktatorerna Kaulbars och Sobolev ur landet, och Ehrnrooth uppträdde som försvarare av den kejserliga politiken vid tiden för suspensionens genomförande, bidrog detta i ytterst ringa grad till att i dessa kretsar skingra misstroendet mot den hänsynslöse diktatorn.

Adèle däremot kunde inte underlåta att delge sin beundrade yngre bror de tankar den hårda och självständiga bulgariska politiken hade väckt hos henne, sedan de två generalerna drivits ur landet:

”Då Du i tiden gjorde *statskuppen* i Bulgarien, skreko våra liberaler med den store Lagerborg i spetsen värre än tuppen i morgonväkten över våldet på ett fritt folks konstitutionella rättigheter! De begrepo bra dessa

rättigheter på den tiden! Men de ha ej blivit så illa uppfostrade, det bevisar nu till allmän beundran det lilla folk, som furst Alexander styrde."

Sammanfattar man de redogörelser Ehrnrooth själv i de citerade polemikerna och intervjun i Berliner Tageblatt lämnat över sina handlingar i Bulgarien samt de tilldragelser samtida hävdatecknare har upptecknat och som senare historieforskare underkastat en skarp, men samtidigt subjektiv analys, ser man, att motiven till hans uttryckliga vägran att kvarstanna i landet var många. Det viktigaste var otvivelaktigt vetskapen om, att den uppviglande panslavistiska verksamhet, som i hemlighet bedrevs i landet, omöjliggjorde varje normalisering av det rysk-bulgariska förhållandet. De otaliga gånger furstens vanmakt hade bevisat, att han inte förmådde bemästra tilltrasslade och svåra politiska situationer hade bidragit till, att Ehrnrooth inte kunde tro på furstens förmåga att styra landet, inte ens med honom själv som sin rådgivare. Det är rätt sannolikt, att han redan vid denna tidpunkt emotsåg en tillspetsning av förhållandet mellan fursten och Alexander III, vilket måste leda till, att han inte kunde undvika att öppet ta parti för någondera parten. Genom ett ställningstagande mot kejsaren skulle den trohetsed han svurit ha blivit bruten och hans karriär som rysk militär definitivt stäckts. De fördelar och den ära furst Alexander hade kunnat erbjuda sin främste rådgivare och närmaste medarbetare uppvägde inte de ödesdigra konsekvenser, som otvivelaktigt hade blivit en följd av brytningen med det stora tsardömets mäktige härskare.

I nästa kapitel återges ett flertal av de omdömen Ehrnrooths oliktänkande landsmän fällde över hans verksamhet vid Finska statssekretariatet i Petersburg. För att senare kunna jämföra dessa med de eftermälen han i Bulgarien erhållit av de samtida författare, som häftigast kritiserat den politik han bedrev, citeras här följande två:

Matvjejev skriver i samband med Ehrnrooths avsked:

"Man måste tro, att general Ehrnrooth, som varit i tillfälle att närmare lära känna furstens karaktärsegenskaper, inte kunde hoppas på att fursten skulle använda de rättigheter han fått till rikets gagn och utveckling. Dessutom godkände vårt sändebud, Hitrovo, avgjort inte general Ehrnrooths politik. Fursten och det stoilovska partiet berördes illa av Ehrnrooths avskedande, emedan de varit mycket nöjda med generalen.

Han upprätthöll god ordning och blandade sig ytterst litet i politiken. Generalen sökte inte vinna popularitet bland folket, inte heller inflytande på fursten, men han ingav fruktan och aktning hos de allra hätskaste liberalerna. Stoilovarna stödde sig gärna på den barske ryske generalen med järnhanden, desto mera som denna hand aldrig stod i vägen för dem."[88]

Drandar bedömer Ehrnrooths bulgariska mission så här:

"En kännbar förlust nedstämde de konservativa. General Ehrnrooth tillkännagav sin demission och reste till Ryssland dagen efter omröstningen i Sistovo. Herrar Natjevitj, Grekov, m.fl. hade i enlighet med sina syften anmodat sobranjen att försöka kvarhålla krigsministern i landet. All påtryckning blev lönlös. Troligtvis hade den aktningsvärde generalen haft tillräckligt bekymmer med allt det han blivit intrasslad i. När han uppfyllt sin mission, skyndade han sig att dra sig tillbaka från den främmande atmosfär av politiska intriger, som tycktes honom kvävande och där han arbetade enbart av pliktkänsla och med tungt hjärta.

Bland sina medarbetare efterlämnade han en uppriktig saknad. Det var generalen, som hade underkastat sig aktionens obehagligheter. Han ensam hade förmått hos liberalerna uppväcka den fruktan, som kunde hålla dem i schack. Han ensam kunde motstå den impopularitet hans verksamhet uppväckte. Det är känt, att han endast utförde de order han fått. Att försöka komma åt honom var detsamma som att förgripa sig på tsaren. Öppet vågade man ännu inte företaga något sådant, för att inte stöta ifrån sig en stor del av nationen. Mången bulgar påminner sig nog de tjänster han gjort. Förutom de bevis han lämnat på sin energi, hade generalen enligt de konservativas åsikt en annan inte mindre förtjänst: han sympatiserade alltid med de konservativas idéer. Hur skulle en så trogen bundsförvant kunna ersättas?"[89]

Att däremot den panslavistiska tidningspressens utfall mot Ehrnrooth inte blev ännu mera hätska får helt tillskrivas den starkt inskränkta pressfriheten.

Egendomligt nog har flertalet av de författare i Finland, som skildrat Ehrnrooths levnadslopp, ofta kritiklöst godtagit den panslavistiska bedömningen av hans mission. De i detta kapitel citerade tysk-, fransk- och engelskspråkiga källskrifterna begagnar sig aldrig av den panslavistiska vokabulärens favoritord såsom "statskupp", "diktator" eller "hänsynslös"

i samband med redogörelsen för Ehrnrooths åtgärder. Hajek tilldelar honom visserligen på ett ställe i sin furstehistorik epitetet ”diktator”, men observeras bör, att ordet då står inom citationstecken. I de svensk- och finskspråkiga böckerna, uppslagsverken eller tidningsartiklarna är däremot denna vokabulär inte sällsynt. Till en stor del torde detta bero på det beklagliga faktum, att bedömningen ofta baserat sig på indirekta uppgifter från den panslavistiska och västeuropeiska liberala tidningspressen eller på inga uppgifter alls.*

* *Annorlunda kan man inte förklara följande präktiga groda, som stod att läsa i en understreckare i Hufvudstadsbladet av den 11 augusti 1962:*

”Av någon besynnerlig anledning har en insändare placerat general J. C. Ehrnrooth högst på ranglistan av finländarna i Ryssland med motivering, att han var krigsminister i Bulgarien. Men denna hans befattning kan jämföras med våra dagars brittiska officerare i nya självständigblivna utomeuropeiska länder; detta betyder ingalunda att de har hög ställning i moderlandets försvarsmakt.– – – Förutom bulgariska historieverk finns det memoarer av Ehrnrooths kollega i den dåvarande bulgariska regeringen, den tjeckiska professorn Irecek tillgängliga på tyska och hela detta material ger en mindre sympatisk bild av generalens verksamhet därnere. Som ett kuriosum kan nämnas att den storryska och reaktionära linjen företräddes i Sofia av finländaren Ehrnrooth och balten Kaulbars, medan bulgarernas självständighetssträvanden och den liberala opinionen mötte stöd och förståelse hos ryssar, bl.a. generalerna Dondukov-Korsakov och Stoletov.”

För att belysa den uppfattning flere av våra främsta äldre historieforskare hade om Ehrnrooths verksamhet i Bulgarien, citeras här några rader ur den korta artikel M. G. Schybergson skrivit för Nordisk Familjebok av år 1907:

”Ehrnrooth bidrog till att ordna upp de inre förhållandena i Bulgarien och till att stärka furst Alexanders ställning. På hans inrådan beslöt fursten avskaffa den bulgariska statsförfattningen och tillvälla sig diktatorisk makt. Statskuppen verkställdes med framgång under Ehrnrooths ledning.”

Man frågar sig om Schybergson valt de rätta orden för att koncist återge kontentan av innehållet i det slutspelade politiska dramat. Fursten avskaffade inte statsförfattningen, utan lät de folkvalda själva avgöra om de hellre avstod från sin härskare eller från en del av sina maktbefogenheter för en tid av 7 år. Nämnda uppslagsverks definition av ordet ”statskupp” rimmar illa med de ovan citerade raderna: ”Kupp betecknas som en inom politiken företagen överraskande handling.” Överraskande var knappast furstens kupp, medborgarna hade ju 34 dagar

på sig för att överväga om de ville godtaga kuppen eller låta sin furste abdikera. I fortsätt-ningen av denna redogörelse blir läsaren själv i tillfälle att avgöra, om fursten verkligen genom suspensionen erhöll diktatorisk makt.

Som den mest sakliga och objektiva bedömaren av Ehrnrooths verksamhet i Bulgarien framträder otvivelaktigt vårt lands främste sakkännare av de dåtida förhållandena på Balkan, professor J. J. Mikkola. Han hade fyllt 70 år, då han i en historisk uppsats framför följande personliga åsikter:

”Ehrnrooth intog i Bulgarien en så hög och inflytelserik ställning, samtidigt [konseljpresident], krigs-, inrikes- och utrikesminister, att han i Finland endast kan jämföras med Klas Fleming. Ehrnrooth åsyftade Bulgariens bästa, han förtjänar inte det omnämnande, som även utbrett sig i Finland, att han skulle ha uppträtt hänsynslöst och utan att bekymra sig om några formaliteter. Även i Bulgarien tycks den åsikten befästas, att hans verksamhet som medlem av regeringen där länt det unga Bulgarien till gagn och vårt land till heder.”

Ehrnrooth handlade i Bulgarien efter egen övertygelse, men samtidigt lojalt mot sina härskare, utan att någonsin överskrida de gränser de utstakat för sin politik eller sina egna befogenheter. Medveten om innebörden av den trohetsed han svurit sina ryska kejsare och solidarisk med sin bulgariske furste blev han otvivelaktigt mången gång tvungen att handla enligt maximen ”rätt eller orätt, min härskare”. På det mest eklatanta sätt framträder denna maxim i polemiken med Sobolev. Men att de tre regenterna Alexander fullständigt gillade hans åtgärder och handlingssätt har med all tydlighet framgått ur det föregående och kommer att framgå ur fortsättningen av detta kapitel.

Slutligen återges här ett sammandrag av de åsikter forskarna i dagens Bulgarien bildat sig om den suspension av statsförfattningen, som genomfördes under ledning av Ehrnrooth.

Den bulgariska vetenskapsakademin är som bäst sysselsatt med att ge ut ett vidlyftigt verk, som behandlar Bulgariens historia från en avlägsen forntid fram till våra dagar. I Sofia fick jag ett intryck av, att de gatuvandrare som bläddrade i de böcker, som var utställda i bokstånden på gatorna, visade ett speciellt stort intresse för just detta bokverk. Andra

delen av ”История на България” kom ut 1962 och i den har det kapitel, som behandlar tidsskedet 1878-1885, skrivits av akademikern Dimiter Kosev. Hans åsikter återges här i en kort sammanfattning:

Redan vid sitt första besök i Livadia gav Battenberg uttryck för sitt reaktionära sinnelag, då han sade att ”sobranjen är en farlig leksak för ett ungt folk”. Samtidigt anhöll han om kejsarens samtycke till en ändring av konstitutionen. Liberalerna protesterade häftigt mot den konservativa, olagliga regeringen och uppmanade folket att inte betala skatter, så länge den – som de ansåg vara sammansatt av spioner – innehade makten. Nöden i landet blev för varje dag som gick allt större, och turkiska rövarband började plundra landet. På våren 1880 blev fursten tvungen att utnämna en liberal regering. Nu blev landets ekonomi ställd på en sund bas. Tjänstemännens, officerarnas och prästernas löner sänktes och åtgärder vidtogs för höjandet av jordbruksproduktionen. Men fursten motarbetade liberalismen och försäkrade, att Västeuropa skulle stöda honom, om han företog en statskupp. De liberala fordrade, att en folkfront skulle bildas för att skydda konstitutionen, men Ehrnrooth förklarade, att en folkfront var liktydig med Pariskommunen. I olika delar av landet uppmanade de konservativa folket att befria sig och fosterlandet från liberalismen, nihilismen och kommunismen.

Efter mordet på Alexander II började ryssarna uppmana Battenberg att suspendera konstitutionen. Karavelovs regering störtades. Furstens främste medarbetare under detta äventyr var general Ehrnrooth. Hans extraordinarie kommissarier hade den exekutiva makten i sina händer. De facto hade krigstillstånd förklarats i landet. Planen på en statskupp var sedan en lång tid tillbaka utarbetad. Trots att de liberala kände till vad som var att vänta, hade de inte vidtagit några som helst åtgärder för att försvara konstitutionen. De förlitade sig helt på den ed fursten svurit vid sin tronbestigning. Först när brevet till general Ehrnrooth publicerades blev de underkunniga om Battenbergs sluga planer, och deras motaktion koncentrerades främst mot honom. De förklarade, att fursten var de bulgariska intressenas och folkfrihetens största fiende. Vid valen visade Ehrnrooth sin makt. Druckna och vilda skaror samlades på de platser, där valen förrättades, och dessa hopar terroriserade väljarna. Bl.a. uppviglades folkmassan att kasta sig över Nesavisimosts kontor, emedan denna tidning

hade motarbetat fursten. Man vädjade också till tsarens auktoritet, då det gällde att uppvigla de konservativa till illdåd av olika slag.

På grund av den terror som utövades och emedan han helt stödde sig på Tsarryssland nådde Battenberg sitt mål. Nästan alla de elektorer som valts röstade på fursten. Ehrnrooth hade – enligt vad han själv påstått – förvandlat Sistovo till ett sannskyldigt krigsläger. In i det sista fortsatte fursten att spela sin roll i den komedi som han själv iscensatt. Han hotade att lämna landet, om sobranjen demonstrerade mot honom.

I det följande sammanfattas innehållet i en av forskaren Iltcho Dimitrov 1963 publicerad avhandling benämnd ”Statskuppen av den 27 april 1881 [9.5.81. n. st.] och det liberala partiets försvarskamp”.

Den bulgariska konstitutionen, som stadfästes i Tirnovo 1879, tillfredsställde de liberala och gav dem ett rätt stort spelrum. De konservativa förhöll sig däremot från första början avogt stämda till den. Fursten eftersträvade ett oligarkiskt styrelsesätt, och han närmade sig därför de konservativa, vilka hade sina anhängare bland det fåtal som kunde räknas till bourgeoisin bland köpmännen och prästerskapet. De hävdade att Bulgarien inte var moget för ett parlamentariskt system, utan att diktatur så snart som möjligt borde införas. En mera moderat grupp inom det konservativa partiet hade som ledare bl.a. biskop Kliment och Balabanov. De orienterade sig mot Ryssland, gillade en moderat, konstitutionell regeringsform, men var samtidigt böjda för en monarki. Valet av Alexander von Battenberg till bulgarisk furste berodde helt och hållet på hans släktskap med tsarfamiljen. Han betraktade sin mission i Bulgarien som ett uppdrag till förmån för Tyskland på Balkan. Hans hat till Ryssland och hans antipati mot den liberala konstitutionen omfattades i stort sett av de konservativa. Battenberg var uppfostrad i en helt annan anda än den liberala, och han hatade den press- och yttrandefrihet som grundade sig på konstitutionen. Hans hat till konstitutionen bottnade i att den hotade att göra fursten till en marionett, som endast ägde att underteckna ukaser och alltså gjorde hans ställning betydelselös för Tyskland och Österrike. Från första början ansåg han, att konstitutionen borde likvideras.

Det lyckades emellertid inte fursten att ändra konstitutionen under Alexander II:s tid. Det berodde på det liberala partiets kraftiga motstånd. Han måste därför spela en dubbelroll: att formellt stöda sig på den ryska regeringen för att i Rysslands namn kunna avskaffa den liberala konstitutionen och samtidigt arbeta för att närma Bulgarien till Västmakterna.

Det liberala partiet, som omfattade konstitutionen, sönderföll i två grupper: den ena, som leddes av Zankov, medgav vissa eftergifter, den andra med Karavelov och Slavejkov i spetsen höll styvt på konstitutionen som sådan samt försvarade den demokratiska principen. Under de första självständighetsåren var olikheterna mellan de två grupperna rätt obetydliga, och båda bildade en gemensam front mot de konservativa. Partiet var nationellt, det yrkade på att Bulgarien skulle ha en styrelseform, som passade det bulgariska folkets egenart, som inte förändrats trots förslavningen under det turkiska väldet. Det bulgariska folket skulle skyddas mot tyranner men också mot det parlamentariska system, som i Västeuropa redan hade sett sina bästa dagar. Liksom alla andra slaver kunde bulgarerna bygga på ett socialt system, som var urgammalt och enligt vilket jorden tillhörde alla gemensamt.

Under furstens första år som regent övertygade honom valen till sobranjen om, att endast en statskupp kunde befria honom och de konservativa från den konstitution som stadfästs i Tirnovo. Men för en statskupp krävdes stöd av militär under befäl av ryska officerare.

Då fursten i början av 1880 besökte Petersburg, rönte han där stor uppmuntran i sin strävan att upphäva konstitutionen. Det nya ryska sändebudet i Sofia, Kumani, hade fått instruktion om, att den enda räddningen för det bulgariska folket stod att finna i större maktbefogenheter för fursten. Kumani hade också fått besked om, att Ryssland gillade varje steg fursten tog och understödde honom i allt. Tsarregeringen tog alltså avstånd från konstitutionen i Tirnovo och gav fursten fullmakt att i ”yttersta nödfall” göra en statskupp, utan att först på laglig väg försöka avhjälpa bristfälligheterna i statsförfattningen.

Tsaren återkallade Parenzov och sände till Bulgarien Casimir Ehrnrooth, som i egenskap av rysk officer ägde att stöda fursten. Fursten skulle dock inte få företaga en statskupp utan tillstånd av ryska regeringen, dvs. kejsaren personligen. Ukasen gjorde Battenberg besviken. I mars 1880

utnämndes en liberal regering, i vilken det konservativa partiet inte var representerat. Under den tid denna regering satt, stiftades lagen om allmän värnplikt. Regeringens utrikespolitik baserade sig på Bulgariens självständighet.

Mot slutet av 1880 försattes den liberala regeringen i en svår situation. Sympatierna för Ryssland gjorde att Österrike blev en fiende till Bulgarien. I Wien tålde man inte de ”panbulgariska” strävanden, som regeringen gjort sig till tolk för. Den liberala regeringen i Bulgarien stödde sig visserligen på Ryssland och panslavisterna, men Ryssland hade alls intet emot att, sin panslavism till trots, skänka sitt stöd åt en enväldig furste som Battenberg.

De konservativa förhöll sig avvaktande och väntade, att den liberala regeringen skulle visa sig vara oförmögen att lösa tidens svåra problem. De försökte genom proklamationer och agitation bland befolkningen skapa ett intryck av, att folket inte stod bakom den liberala regeringen. Och för att vinna folkets sympatier beskyllde de regeringen bl.a. för irreligiositet. Under höstens lopp började de konservativa framställa krav på en ändring av konstitutionen och tillsättandet av en ny regering. Fursten skänkte dessa strävanden sitt stöd, men sobranjen lät inte påverka sig.

I november 1880 sammanträdde de konservativa i Sofia och beslöt då bilda en klubb för ”uppriktiga och förnuftiga fosterlandsvänner”. I landsorten grundades liknande klubbar, och medlemmar i dem hade till uppgift att agitera för en upplösning av sobranjen. Men de lyckades inte i sina strävanden. Däremot gick de liberala med på furstens yrkanden att avskeda Zankov från regeringen.

Fursten höll alltjämt fast vid tanken på en statskupp. I sin nyutnämnde krigsminister Ehrnrooth hade han funnit en tillgiven medarbetare. Ehrnrooth har själv deklarerat: ”Den styrelseform som de tirnovska lagstiftarna hade utarbetat i samråd med den allenarådande församlingen, som lekte parlamentarism m.m., passade knappast för Bulgarien. Så tänkte jag 1881, och så tänker jag nu.” (jfr s. 276.) Hatet till konstitutionen och den blinda tillgivenheten för monarkin sammanförde krigsministern med det block, som bildades av de konservativa och fursten. Strax efter det Ehrnrooth hade anlänt till Bulgarien gav han uttryck för sin ovilja att stanna kvar i landet, emedan han ansåg sig vara ur stånd att under rådande förhållanden handha sin uppgift med framgång. Miljutin har felaktigt

tolkat de mått och steg Ehrnrooth vidtog som ett uttryck för den motvilja han hyste mot furstens antikonstitutionella planer.*

** Då detta skrevs hade Dimitrov ännu inte haft tillgång till Ehrnrooths brevväxling med Miljutin.*

Redan i januari 1881 sonderade fursten på nytt terrängen i Petersburg. Han sände sin adjutant Polzikov till kejsaren med ett brev, i vilket han ånyo yrkade på en statsomvälvning. I Ryssland utspreds rykten om, att de liberala i Bulgarien var nihilister. Och de konservativa i Bulgarien förklarade, att landet var besmittat av en samhällsfientlig anda, som de var beredda att bekämpa. De försäkrade även folket, att lugn och välstånd skulle komma att råda i landet, om de kom till makten.

Så kom underrättelsen om mordet på Alexander II. Folket uppmanades att motarbeta nihilisterna. I arkiven kan inte påträffas något material, som kunde belysa Battenbergs förhandlingar i Petersburg, och det torde inte överensstämma med sanningen, att furstens proklamation dikterats av Ryssland. Men Battenberg förde förhandlingar i saken under sin vistelse i Petersburg och under hemresan diskuterade han frågan om en statskupp i Darmstadt, Berlin och Wien. Bismarck lär ha sagt, att furstens planer ofördröjligen borde verkställas. Samtidigt påstås det, att han lovat fursten att, om denne abdikerade, ockupera Bulgarien.

Då fursten den 28 april återvände till Sofia, ansåg han tidpunkten för statskuppen vara inne. Ehrnrooth och de konservativa hade vidtagit åtgärder för att förbereda kuppen, så att den med framgång kunde genomföras. Förberedelserna hade skett i största hemlighet. Fursten underströk sin välvilja gentemot några av de liberala ministrarna, men han lät ingen av dem ana vad som var i görningen. De liberala tidningarna började tro på furstens goda avsikter. Den 2 maj anlände från Sistovo en deputation, som till fursten framförde sitt missnöje med den liberala regeringen, vilken – enligt vad som sades – hade kränkt grundlagarna. Från och med den 4 april hade de liberala känt till furstens verkliga planer, och de visste också, att Ryssland hade för avsikt att stöda honom. Sedan furstens manifest blivit känt, försökte de stämpla hans handlingssätt som stridande mot grundlagen. Bland de konservativa kunde man spåra oenighet i fråga om Battenbergs villkor.

Ehrnrooth fordrade, att furstens samtliga villkor [Projet de lettre, s. 236-237J skulle publiceras i medlet av maj, men Stoilov - som var påverkad av

tyska sändebudet Thilau och Jireček – ansåg tidpunkten olämplig. Och först den 23 maj publicerades villkoren samt det öppna brevet till Ehrnrooth.

Underkommissarierna, som skulle övervaka ordningen i vallokalerna, var berättigade att i valprotokollet anteckna, att alla röster hade avgetts för fursten, ifall samtliga röstande hade förklarat sig villiga att godkänna furstens villkor. Ehrnrooth motiverade detta förfarande med, att de inte skriv- och läskunniga endast kunde uttrycka sin åsikt med ja eller nej.

Bland de konservativa, som nu hade åtagit sig att styra landet, fanns också Grekov, som Ehrnrooth hade kallat till ministeradjoint vid inrikesministeriet. Han bemödade sig om att utsätta de liberala för förföljelse. Radev har orätt, då han påstår att de konservativa hade förhållit sig passiva efter statskuppen. De reste tvärtom omkring i landet och bedrev agitation i syfte att få den nya administrationen införd i landet. Och pressen framställde Battenberg som en garanti för Bulgariens oavhängighet.

Trots alla förberedelser från Battenbergs sida blev statskuppen en oväntad nyhet i Ryssland. Också Ehrnrooth har senare bekräftat, att den ryska regeringen aldrig på förhand hade gett fursten tillåtelse att företa en statskupp.

De liberala hade inte blivit överrumplade av statskuppen, men de hade inte kunnat ana, att den skulle genomföras snart och att fursten ämnat abdikera, om de villkor han uppställt inte blev antagna. När ryska regeringen slutligen officiellt deklarerade, att den stod bakom fursten, insåg de liberala, att de inte längre hade några möjligheter att avvärja hotet. De resignerade och tröstade sig med, att framtiden skulle utvisa, vem som hade rätt.

Före valet vände sig de konservativa till folket och appellerade till kyrkan samt till den nationella och panslavistiska idén. Men de utövade inte enbart propaganda utan också direkt terror genom att i Sofia förbjuda de liberala att röra sig på gatorna. På det sättet försökte de hindra liberalerna att sprida sina åsikter bland folket. Under själva valet använde de sig av våld, terror och falsarier för att leda furstens sak till seger. Valet förflöt lugnt endast på de orter, där de konservativa var i majoritet.

Den 13 juli beviljade stora sobranjen fursten de fullmakter han begärt och gav honom sålunda möjlighet, att tillsammans med de konservativa under

två års tid utveckla sina idéer. Utrikespolitiken blev alltmera hotfull och statsfinanserna råkade i händerna på spekulanter. Det visade sig snart att denna regim var osund. Man började hoppas på att få till stånd en ny regering. Fursten stödde sig nu främst på Ryssland, och det var orsaken till att han kom att framstå som en fiende till det bulgariska folket.

Folket var emot statskuppen, men orsaken till att det inte lyckades avvärja den står att söka i de liberala partiledarnas oförmåga att rätt bedöma situationen. De försummade att ange de rätta riktlinjerna för en djärv och energisk kamp, de uraktlät att slunga ut tändande fältrop och de begick misstaget att inte beslutsamt stöda sig på massorna. Men det liberala partiets nederlag blev samtidigt ett nederlag för det system, som efter statskuppen triumferande hade kommit till makten.

Av de två ovananförda sammandragen framgår det, att forskarna i dagens Bulgarien betraktar den suspension av statsförfattningen, som Ehrnrooth med stöd av den ryska regeringen genomförde för att förskaffa sin härskare större maktbefogenheter, var en olycka för Bulgarien och att valets utgång inte överensstämde med folkets verkliga vilja. ”Den av Ehrnrooth genomförda valförrättningen var en parodi på ett fritt val”, förklarade assistent Dimitrov vid den diskussion jag i nationalbiblioteket i Sofia förde med de historieforskare, som var intresserade av detta tidsskede. Detta hindrar emellertid inte, att Casimir Ehrnrooths ärliga uppsåt alltjämt uppskattas och att hans namn är högaktat. Att hans verksamhet som organisatör av landets armé och hans insats som befälhavare vid underkuvandet av röveriet i de östra landsdelarna bevaras i gott minne erfor jag, då föreståndaren för krigsmuseet i Sofia – som ägnat en dryg timme till att visa mig salarna där – vid vårt avsked från varandra fällde några varmt kända ord om Casimir Ehrnrooth. Han betonade den tacksamhet Bulgarien hyser till Ehrnrooth för hans insatser i landets historia under de första stormiga självständighetsåren.

Furst Alexanders motgångar, segrar och fall

Det hemliga intrigspel, som stormakterna enligt Hitrovos fantasier bedrev, hade till följd, att det ryska greppet om fursten dag för dag tillstramades. Man fruktade, att denne genom den ökade självständighet han erhållit,

småningom skulle undandraga sig Rysslands kontroll. Då Ehrnrooth nu var borta, hade han ingen som med sin auktoritet i Petersburg kunde hävda de bulgariska intressena mot de panslavistiska strömningarna. Av de i Sofia verksamma ryska diplomaterna var det endast legationssekreteraren Lichine som var honom verkligt tillgiven och som samtidigt kunde vinna gehör i de ryska regeringskretsarna. Redan före Hitrovos ankomst hade fursten föreslagit Lichine att mottaga posten som personlig rådgivare och rysk förbindelseman, en post som han tidigare på vårvintern hade erbjudit Ehrnrooth. Ur avancemangssynpunkt sett var förslaget lockande, och då samarbetet med fursten tidigare hade varit mycket förtroligt, är det sannolikt, att Lichine utan vidare hade accepterat anbudet, såvida inte en härva av intriger trasslat till frågan så, att han blev tvungen att lämna landet. På basen av Mme Lichines korrespondens med Ehrnrooth kan man tämligen väl rekonstruera händelseförloppet och bilda sig en uppfattning om den hjälplöshet och osjälvständighet fursten visade, då han blev ställd mellan flera eldar.

Lichine var sedan gammalt en nagel i ögat på panslavisterna, vilka inte kunde fördraga, att en rysk diplomat regelbundet inrapporterade alla för dem ytterligt oangenäma avslöjanden av mullvadsarbetet i Bulgarien. Medan fursten uppehöll sig i närheten av Varna, och Ehrnrooth – fullt upptagen med att återställa ordningen efter valförrättningen – var svår att anträffa, beslöt sig Mme Lichine för att per brev hålla den sistnämnde à jour med händelsernas utveckling. Den 3 juli skrev hon:

”Om Ni inte redan har glömt mig, kommer Ni säkert uppmärksamt att lyssna till allt, vad jag har att säga, och sedan meddela Hans Höghet en del samt omsorgsfullt lägga allt på minnet för framtida behov.

Som svar på min mans brev till Stoilov, har denne telegraferat att villkoren kommer att diskuteras i Sofia. Min man svarade, som Ni vet, att han blankt vägrade att gå med på det, eftersom han kände igen Hitrovo på en mils avstånd, och jag hoppas att han inte ändrar åsikt före Hans Höghets ankomst. Från tillförlitligt håll har jag fått veta, att Hans Höghet talat om saken med Hitrovo och bett honom om *hans samverkan, om hans bistånd* för att få till stånd min mans utnämning, och att M. Hitrovo *skulle ha lovat att göra sitt yttersta* för att förverkliga allas önskningar! Men, ser Ni, Hans Höghet kunde inte göra oss en sämre tjänst än att blanda in Hitrovo i det, som rör Hans Höghet och oss. Hitrovo fick ju på det sättet nya

möjligheter att förorsaka min man nya förtretligheter, vilket han förresten redan har gjort då han påstått, att det svårligen kan tänkas, att den tid min man är i Hans Höghets tjänst skulle räknas honom till godo i Ryssland. *Hellre vad som helst, vad som helst* än att stå i något slags skuld till Hitrovo – landsflykt, elände, men inte detta! Och jag förstår verkligen inte varför Hans Höghet har talat om oss med Hitrovo, i vilket syfte har han gjort det? Vet då inte fursten vilka olyckor denne man har förorsakat min man, och hur han gör allt för att skada honom? Och ändå ger han honom ett nytt och gott tillfälle att göra det. Har Hans Höghet behov av Hitrovos samtycke och stöd för att av ryska regeringen begära en eller flera medhjälpare? Och om så är, kunde han inte då ha vänt sig direkt till Petersburg eller gjort det genom Er förmedling och inte alls blanda in Hitrovo i saker, som inte angår honom!

Jag bönfaller Er, min General, berätta för Hans Höghet allt som har förekommit mellan Hitrovo och min man och dölj inte för honom, hur svårt det har varit för oss att låta honom få del av våra affärer och be honom göra oss en tjänst – som han kommer att utnyttja till sin egen fördel.

Än en gång säger jag Er, att jag inte kan förlika mig med, att Hans Höghet har talat med all världens människor om det förslag som ställts till min man, och att han har bett Hitrovo om bistånd, när han utan vidare själv – tillsammans med min man och ministeriet – hade kunnat ordna saken!! Det gör mig dyster att tänka på det. Men jag kommer att ägna frågan så få tankar som möjligt. Jag riktar i stället en vädjan till Er och anbefaller mig i högsta grad i Er åtanke."

Intrigspelet fortsatte. Hitrovos strävan gick ut på att få Lichine avlägsnad från furstens närhet; de genom författningssuspensionen till makten komna konservativa politikerna bemödade sig däremot om att tillvälla sig den påtänkta furstliga förtroendeposten.

"Hitrovo har bestämt velat krossa min stackars man, då han skrev till Petersburg, att min make i förargelsen hade erbjudit sig att bli sekreterare i bulgariska utrikesministeriet! Kan man vara mera illvillig? Det är baron Jomini, som har skrivit till mig och meddelat allt detta. Samtidigt passade han på, att utmåla min mans ställning i de mörkaste färger och sade, att min man hade brutit mot disciplinen och en massa andra liknande saker. Han fruktade, påstod han, att det redan var för sent att göra något åt

saken. Kort sagt, han ansåg att min man var förlorad. Jag frågar mig varför?

Ni vet ju, att den dumma historien med min mans tjänst hos Hans Höghet har gått i stöpet. Lyckligtvis! Det jag hade förutsett inträffade till all Guds lycka innan han hann acceptera, så att han har varit i stånd att inse riktigheten i mina farhågor, dvs. att M. Stoilov av helt förståeliga skäl inte för allt i världen ville, att min man blev hans kollega. Han behöver en man, som han kan göra till sitt verktyg. Det är hans ensak. Att förmå min man till något sådant hade däremot varit omöjligt, emedan det inte hade passat honom. Han har haft flera samtal i frågan med min man och slutligen gick han till Hans Höghet och meddelade, att Lichine kategoriskt vägrade. Men faktum är, att min man aldrig hade vägrat, och att han var inställd på att när som helst få ett svar från Hans Höghet. Det var först under Hans Höghets middag, som jag fick veta om saken av fursten själv, som förebrådde mig för att jag så häftigt hade motsatt mig detta! Ni kan föreställa Er den min jag gjorde, när jag fick höra denna nyhet – lika lyckobringande som oväntad. Den har emellertid förmått göra slut på min mans illusioner. Men nu är det alltså inte mera fråga om allt det där." (15.7.81)[SA]

Nu hade Hitrovo ingen i sin närhet, som genom oangenäma rapporter till Petersburg kunde misstänkliggöra honom där.

Fursten hade vunnit en överväldigande seger över liberalerna, och nu gällde det för honom att bygga vidare på den säkra grund, som lagts av de fullmakter stora sobranjen hade beviljat honom. Och vad var alltså naturligare för honom än att försöka utnyttja och upprätthålla det goda förhållande, som så överraskande hade uppstått mellan honom och Alexander III. Då fursten genomförde suspensionen, hade Alexander III, som då varit självhärskare i endast fyra månader, ännu inte hunnit befatta sig med de bulgariska problemen. Sannolikt är, att han inte heller var informerad om den inofficiella ryska politik, som panslavisterna bedrev i landet. Också fursten saknade möjlighet att genomskåda Hitrovos dubbelspel. Han litade helt på den ryska vänskapen, mottog tacksamt råd och tillmötesgick beredvilligt alla önskemål som framlades för honom.

Riksrådet, som fursten väntade både ett stöd och ett fruktbringande arbete av, blev regelrätt utsett, men då dess medlemmar inte fyllde de

fordringar, som krävdes för att konkreta resultat skulle kunna åstadkommas, blev dess verksamhet av mycket ringa betydelse. Ehrnrooths övertygelse att de viktigaste posterna borde besättas med enbart utländska sakkännare, som behärskade bulgariska, hade alltså besannats.

Till en början gick samarbetet mellan fursten, regeringen och Hitrovo utan att gnissla. Ehrnrooths trogne polischef i Sistovo, Coligny, som nu hade utsetts till chef för en direkt under Remlingen lydande hemlig poliskår, ger i ett brev av den 10 oktober 1881 Ehrnrooth en talande skildring av de förändrade förhållandena i Sofia efter krigsministerns avfärd därifrån:

”Må det tillåtas en ödmjuk och ringa officer, att med detta brev tacka Eder, herr General, för allt det Ni gjort för mig och samtidigt underrätta Eder om min nya befattning i Sofia. Tack vare Edert mäktiga stöd och Eder välvilliga protektion har Hans Höghet, som vet vilken vän av ordning jag är och vilken tillgivenhet jag hyser för hans person, behagat utnämna mig till chef för den allmänna säkerhetstjänsten. Ehuru de radikala efter deras ministrars fall varit fullständigt vimmelkantiga, finns det emellertid rätt många missnöjda, som jag äger att uppmärksamt övervaka. Dessutom bör jag hålla ögonen öppna i fråga om varje slag av underslev, som kan inträffa, och att iakttaga de illaberyktade personer, som önskar undergräva förtroendet för vår regering.

För tillfället är det alldeles lugnt i Bulgarien, och alla känner sig lyckliga över att vara befriade från Zankov, Karavelov och andra.

Arbetena i Sofia framskrider med stora steg och nybyggnaderna är mycket talrika. Man säger att den nye borgmästaren, ämnar haussmannisera staden. Så mycket bättre, då får vi med tiden en verklig stad.

Om det emellertid tillåts mig, att inte komma med någon kritik utan att framföra en enkel reflexion, så måste jag erkänna, att jag liksom många andra uppriktigt beklagar Eder avresa från Bulgarien. Våra nuvarande ministrar är fulla av god vilja och självuppoffring, men det sägs, att de måhända saknar tillräcklig enighet. Det skulle behövas – och den åsikten är jag inte ensam om – en person som Ni, min General, för att med sitt inflytande påverka dem och framförallt för att framhålla, att enighet är oundgänglig vid regeringens alla göranden och låtanden.”[RA]

Den oenighet inom regeringen, som Coligny ger en antydan om, bebådade intet gott, och då järnvägsfrågan återupptogs till behandling enligt det förslag Ehrnrooth förordat, var det definitivt slut med sammanhållningen.

Konseljpresident Remlingen, som blint stod under Hitrovos inflytande, angrep häftigt sina bulgariska ministerkolleger, för att de hade understött furstens järnvägsföretag. För fursten återstod intet annat än att avpollettera Remlingen, som han dock personligen uppskattade så högt, att han utnämnde honom till chef för landets kadettskola. ”Remlingens yrke var inte politikerns utan krigarens och militärinstruktörens”, skriver Golovine. Ehrnrooth behövde alltså inte förebrå sig att han rekommenderat honom.

Remlingen efterträddes av Natjevitj, tidigare minister i de första konservativa regeringarna. Hans ställning blev emellertid allvarligt undergrävd, då han begick det opsykologiska misstaget, att utan tvingande skäl låta fängsla Zankov och alltså göra honom till en politisk martyr. I sin ilska mot fursten och de konservativa försökte Hitrovo närma sig de liberala, men deras misstro mot honom var alltjämt så stark, att något verkligt samarbete inte kunde fås till stånd.

Nu var läget lika hopplöst för fursten, som det hade varit före suspensionen, det blev lika svårt att regera utan en statsförfattning som med en dålig sådan. För att inte företa sig något, som kunde uppväcka Alexander III:s misstro eller ogillande, beslöt han att personligen uppvakta kejsaren för att förhöra sig om den ryska regeringens synpunkter. Kejsaren visade alltjämt förståelse för furstens svårigheter och tillmötesgick hans begäran att kalla hem Hitrovo. Han samtyckte också till furstens förslag, att två ryska militärer borde inneha de tre viktigaste ministerposterna. Efter ändlösa rådplägningar med politiskt inflytelserika personer i Petersburg och Moskva fann man lämpliga kandidater i generalerna Kaulbars och Sobolev, vilka redan förut har figurerat i denna skildring. Den nya regeringen bildades den 5 juli 1882, men genom den råkade fursten ur askan i elden. Till råga på allt hade kejsarens tålamod tagit slut. Efter Hitrovos hemkomst hade den furstefientliga agitationen i Ryssland tilltagit i hätskhet, och inom ryska ministerrådet började man allmänt omfatta tanken, att den bulgariska frågan med det snaraste måste fås ur världen. Och det kunde ske genom att stärka det ryska inflytandet i

landet och tilldela furstendömet samma ställning under Ryssland som Finland hade. Då det nyutnämnde sändebudet Jonin överlämnade sina kreditiv blev det uppenbart för fursten, att brytningen mellan honom och kejsaren var fullständig.

Man har skäl att fråga sig, om fursten, under sina samtal och i sin brevväxling med tsaren, förstod att iaktta nödig behärskning och att rätt väga sina ord, så att han inte uppväckte självhärskarens lätt uppflammande missnöje och vrede. I vilken mån Ehrnrooth lyckats avstyra alltför mycken tanklöshet och överilning är svårt att avgöra, men att det fanns anledning för honom att göra det, kan man sluta sig till av en uppbevarad brevlapp, där fursten på franska har skrivit till honom: ”Bifogat sänder jag Eder, min käre minister, mitt brev till kejsaren. Det har stilen av ett Revolver Brief, men jag tror att det är på sin plats att just i detta fall använda ett sådant språk. Om Ni inte har något att invända, var vänlig återsänd brevet under dagens lopp.”

Då det faller utom ramen för denna levnadsteckning att närmare redogöra för den villervalla de två ryska generalerna lyckades åstadkomma under den tid deras ”russische Wirtschaft” pågick, räcker det med att citera en del av den förtvivlade självdeklaration fursten gav (eller dikterade för) Koch (1.9.1883).

”Från den dag jag kom till Bulgarien har jag varit tvungen att övervinna de största svårigheter. Länge nog måste jag tåligt finna mig i allt, men slutligen stod jag inte ut mera, utan ansåg det vara min plikt, att av mitt folk begära nödiga fullmakter för en suspension av författningen. Jag vidtog denna åtgärd på inrådan av general Ehrnrooth och vann tsarens fulla gillande. Jag kunde inte ana, att jag skulle möta motstånd, då jag träffade anstalter för att sanera statslivet, befordra framåtskridandet och hävda min auktoritet. Ryska sändebudet Hitrovo började spinna intriger av olika slag. Tsaren förstod min svåra situation och på min begäran hemkallade han Hitrovo. I juni 1882 ville jag bilda en nationell, moderat konservativ regering, och tsaren ställde då generalerna Kaulbars och Sobolev under mitt befäl med order att hand i hand med mig genomföra det program jag utstakat. Men med tiden började de två generalerna motarbeta sina bulgariska ministerkolleger. Egentligen borde jag ha avskedat dem med detsamma, men då jag just stod i beråd att resa till kröningsfesten i Moskva [maj 1883] önskade jag först där klarlägga läget

för tsaren. Jag bad tsaren återsända mig Ehrnrooth, vars erfarenhet och duglighet var högt aktade i Bulgarien, och jag erhöll löfte om, att han skulle återvända. Men de båda generalerna blev kvar i Bulgarien. En dag fick jag ett brev från tsaren. Han meddelade mig, att Ehrnrooths utnämning på grund av det aktuella läget inte längre kunde komma i fråga, men att han till att börja med önskade besätta den ledigblivna sändebudsposten med verkliga statsrådet Jonin. Detta blev en djup besvikelse för mig; jag hade väntat en beprövad vän, men fick Jonin. Då jag hade återvänt till Bulgarien, fann jag läget där outhärdligt, men jag ville inte vidta några åtgärder mot generalerna innan Jonin anlänt.

I går kom han och överlämnade till mig en skrivelse från tsaren. I den uppmanades jag att bistå sändebudet i hans ömtåliga uppgift. Men inte nog därmed. Jonin framförde i en befallande och respektlös ton tsarens missnöje med mig. Ordagrant sade han: 'Tsaren har tilldelat Eder fullmakter, nu återtar han dem, emedan Ni har utnyttjat dem dåligt'. Mina invändningar besvarade han oförskämt och impertinent, och då jag påpekade hans otillständiga uppförande förklarade han: 'I egenskap av herr Jonin ber jag om ursäkt för mitt sätt att uttrycka mig, men i egenskap av Hans Majestäts sändebud är jag tvungen att upprepa vad jag har sagt, ty kejsaren har befallt mig att använda detta språk'."[90]

Furstens situation var mer än tröstlös. Men han saknade politiskt skarpsinne och var därför inte i stånd att inse, att han själv bar skulden till den svåra krisen. Han litade blint på de två generalerna och skänkte dem mången gång sitt stöd – för att tyvärr alltför sent upptäcka deras falskhet och list. Skickligt förstod de att för sina intressen utnyttja furstens sjuårsfullmakter och att genomdriva de strävanden, som var riktade mot deras bulgariska ministerkolleger. Slutligen lyckades de driva bort de sistnämnda och tillskansade sig på det sättet de facto diktatorisk makt. Det har redan redogjorts för det långa memorandum, som de tre avpolletterade ministrarna riktat till fursten och där de redogjort för landets prekära läge. I sitt oförstånd visade fursten omedelbart skrivelsen för Sobolev, vilket gav denne en välkommen chans att gardera sig mot ministrarnas tilltänkta åtgärder.

Intet tyder på att Ehrnrooth orubbligt skulle ha motsatt sig furstens önskan att han återvände till Bulgarien, men intet talar heller för att han

hade känt någon besvikelse, då frågan för hans del avskrevs från dagordningen. Ehrnrooth var också kallad att övervara kejsarkröningen och hade då tillfälle att samtala med fursten. Dagen före kröningen dinerade han med sina landsmän Oscar von Kraemer och George Ramsay på restaurant Ermitage. Kraemer har i ett brev till sin hustru berättat att ”mot slutet av middagen kom furst Alexander och satte sig vid vårt bord, där vi en stund pratade med honom. Han var mycket artig mot Casimir och sade honom i vår närvaro stora komplimanger. Bland annat försäkrade han, att Casimir var mycket saknad av alla människor i Bulgarien och den mest populäre mannen i landet.”[91]

Ryktena om att Ehrnrooth skulle återvända till Bulgarien nådde också Finland, men först i juli omnämndes nyheten i tidningarna, som då citerade olika utländska blad. Enligt Peterburgskija Vedomosti ”skulle saken ännu inte vara avgjord, ehuru underhandlingar med general Ehrnrooth länge pågått, men hans avresa dit kan betraktas som mer än sannolik”.

Underhandlingarna avbröts redan i medlet av juli, och den 21 juli kom Ehrnrooth med ångaren von Döbeln från Petersburg till Helsingfors. Han ämnade tillbringa sin sommarledighet i Finland. I förbigående kan nämnas, att han under denna vistelse förvärvade sin fädernegård Sesta, som ägdes av hans tio år tidigare avlidne bror Carls omyndiga barn.

Medan Ehrnrooth ännu befann sig i Finland ingick i tidningarna en notis, som meddelade att orsaken till att underhandlingarna strandat var den ”meningsskiljaktighet, som uppstått mellan general Ehrnrooth och den nuvarande bulgariske krigsministern Sobolev med anledning av en föreslagen järnväg, som den senare och chefen för ryska generalstaben ansåg nödvändig, men som general Ehrnrooth ansett vara obehövlig.”

Såsom redan tidigare nämnts deklarerade Ehrnrooth under sin ministertid öppet sin inställning till järnvägsfrågan, vilken konträrt avvek från den inställning Kumani då, Hitrovo senare och Sobolev nu intog. Men denna meningsskiljaktighet var inte orsaken till att Alexander III återtog sitt löfte att sända honom till Bulgarien. Frågan måste ses mot bakgrunden av den tvära förändringen i den ryska bulgarienpolitiken, som gjorde sig gällande någon tid efter kröningen. Målet för denna politik var alltjämt Bulgariens anslutning till Ryssland, det var endast den taktik som tillämpades för att nå detta mål, som tid efter annan ändrade form. Om man genom att målmedvetet underblåsa östrumeliernas nationella och

patriotiska känslor lyckades framkalla en spontan folkresning, som hade till följd Östrumeliens anslutning till Bulgarien, trodde man nu, att man kunde förmå både Turkiet och stormakterna att erkänna Storbulgarien, om de ställdes inför ett fullbordat faktum. Det materiella, militära och moraliska stöd som Ryssland villigt hade skänkt sina stamfränder och den avgörande roll tsaren-befriaren Alexander II och tsaren-återförenaren Alexander III spelat i Bulgariens historia, skulle landet med tiden tacksamt kunna återgälda, genom att det anslöt sig till det mäktiga tsardömet. Men så länge fursten satt som regent och upprätthöll hemliga förbindelser med än den ena, än den andra av stormakterna, kunde målet inte nås. På ett eller annat sätt måste han röjas undan, därför var det inte lämpligt att utse ett sändebud, som kunde tänkas hjälpa i stället för att stjälpa honom.

Avsikten med det ryska intrigspelet blev småningom uppenbar för envar, och resultatet blev paradoxalt. Liberalerna och de konservativa försonades nämligen för en tid framåt och bildade en koalitionsregering med martyren Zankov som konseljpresident. I gengäld för det stöd fursten alltså fick, avstod han från sin sjuårsfullmakt. Generalerna Kaulbars, Sobolev och andra mindre önskvärda ryssar avskedades, men de förmådde i sin tur påverka ryska regeringen att hemkalla de två ryska officerarna general Lessovoi och furstens andra flygeladjutant Polzikov, vilka var fursten mycket trogna. Denna åtgärd besvarade fursten med att avskeda alla sina ryska adjutanter, bland dem kapten Mossolov, och hemkalla alla de bulgariska officerare, som studerade vid ryska militärläroverk.

Queillé har den 7 december 1883 antecknat ett yttrande av fursten. Det vittnar om, att dennes hat mot allt ryskt höll på att urarta till rent hysteri: ”Jag glömmer inte ryssarnas beteende. En dag skall de märka, att de har begått ett stort misstag. Det är förgäves de gnager på mina befogenheter, för de kan ändå aldrig beröva mig det inflytande jag har hos folket. Men inte blir jag mera det jag var, då jag kom hit: mera ryss än någon annan. Man kan roa sig med ryssarna, men affärer ska man aldrig ha med dem. I detta nu är det ytterst farligt att röra sig på det området, emedan alla rackare har bemäktigat sig platserna kring kejsaren och omsorgsfullt skänker sitt stöd åt Giers, denne idiot (crétin), som har blivit deras narr (polichinelle).”[92] Fullständigt obegripligt förefaller furstens hätska utfall mot sin förre förespråkare, utrikesminister Giers.

Alexander III ansåg det klokast, att inte nu driva oenigheten till sin spets. Han nöjde sig därför med att sända general Kaulbars' bror till Sofia för att gjuta olja på de upprörda vågorna där.

Mme Lichine, som med sin dotter återvänt till Europa sommaren 1883 och som under sitt besök i Petersburg inte blev i tillfälle att råka Ehrnrooth, berör i några brev till honom på Sesta de bulgariska frågorna.

Ehrnrooths tillfredsställelse över att inte behöva agera medspelare i det bulgariska spektaklet kan utläsas mellan raderna i hans uppsluppna svarsbrev:

"Vad anser Ni, Madame, om hela denna bulgariska imbroglio, som tidningarna under två månader har gett de mest osammanhängande uppgifter om? Här har jag råkat flera personer, både medagerande och åskådare, som har kommit hit direkt från skådeplatsen – Stoilov, Lessovoi, Polzikov m.fl. Furstens ovilja mot dioskurerna Kaulbars-Sobolev måste ha varit bra häftig, när den kunde åstadkomma en förlikning med Zankov. Efter att ha nått sitt mål generade sig denne inte på minsta sätt för att med den största älskvärdhet göra den 4 september till en verklig dumbommarnas dag för sina naiva beskyddare. Den gamla räven Dragan var i sitt esse. Och dioskurerna, som efter detta förskräckliga fiasco ännu lånar sig åt offentliga ovationer, iscensatta av den framstående medborgaren Suknarov,* låter sig inbjudas till en middag,** för att se talaren Milanov*** höja en skål och höra honom jämföra Jonin med Julius Caesar och till honom rikta de världsberömda orden: veni, vidi, vici!

** Stadsprefekt.*

*** Avskedsmiddagen för Jonin gav den västeuropeiska tidningspressens kåsörer ett mycket givande stoff.*

**** Ung bulgarisk litteratör.*

Den andre Kaulbars, som man just har sänt till Bulgarien för att nå en kompromiss, är bror till f.d. ministern, äldre till åren och – låt oss hoppas äldre till förståndet. Er berömde diplomat Jonin har varit fantastisk. M. Giers, måtte Allah unna honom 120 år,* rekommenderar honom för Balabanov** som en av de främsta ryska diplomaterna. Jag frågar hurudana de andra då är! Det lönar sig verkligen inte att börja med Papirius för att sluta som Dervisch-Pascha*** i Egypten. Om Jonin är filosof, har han inte något annat att göra än att hölja sig i sin dygd. Man kommer kanske att säga – till och med i Petropolis – att det är att vara lätt klädd.

Men basta. Jag känner på mig, att min penna, *style orientale,* är hågad att skena iväg, när jag kommer in på detta ämne. Må vi bringa den till förnuft."

* *Giers var då 63 år gammal.*

** *Bulgarisk utrikesminister.*

*** *Turkisk diplomat som misslyckats i Egypten.*

Nu försvinner Ehrnrooth från den bulgariska arenan för att först några år senare en sista gång framträda där och då bereda den europeiska storpolitiken mycket huvudbry. Innan dess har Bulgarien emellertid fått genomgå många öden och fursten tvingats att uppleva både framgångar och besvikelser. Denna skildring kommer dock att dröja endast vid de tre mest betydelsefulla milstolparna.

Rysslands öppet visade hänsynslösa förmynderskap hade med åren sammansvetsat bulgarerna. Karavelov började inse vilket öde landet hade att vänta, om det ryska herraväldet blev en verklighet. Småningom intog han därför en allt försonligare hållning till de konservativa, och han stödde inte längre sin politik enbart på liberalerna. Jonin hade gjort sig omöjlig på grund av sitt bryska uppträdande, och han ersattes med Kojander, en slug och hänsynslös diplomat, som genom ett smidigt uppträdande försökte undvika allt, som kunde ge sken av rysk inblandning i landets angelägenheter.

Östrumelien befann sig i ett tillstånd av jäsning. Den nationellt sinnade befolkningen hade beslutat att inte längre finna sig i det, som landet genom berlinkongressen hade fått på sin lott. Hängivna patrioter samlade kring sig skaror av "de unga". Deras enda mål var, att då tiden var inne, genomföra en anslutning av Östrumelien till Bulgarien. Men det är ofta så, att då ivern är för stor, blir väntan för lång. En revolution utbröt spontant den 15 september 1885, mycket tidigare än man avsett. En fullständig enighet rådde och något motstånd mötte man inte. Både inom landet och vid den turkiska gränsen förblev allt lugnt. Turkiet trodde nämligen, att det rörde sig om en av Ryssland arrangerad kupp och emotsåg en omedelbar rysk intervention i händelse av turkisk inblandning. Fursten vistades i sitt sommarresidens nära Varna, då han erhöll meddelandet om revolutionen. Han begav sig omedelbart till Tirnovo för att rådgöra med Karavelov. Men då denne ännu inte hade uppfattat vidden av det skedda,

uppsökte han Stambulov, en hetlevrad ung f.d. liberal deputerad, nu en inflytelserik politiker och sedermera Bulgariens främsta statsman.

På furstens fråga hur han borde förhålla sig till proklameringen av unionen, svarade Stambulov: ”Unionen är ett fullbordat faktum, tiden är dyrbar, inte en minut får gå förlorad. Ers Höghet kan välja mellan två vägar: den ena går över Sistovo och Donau till Darmstadt, den andra över Schipka till Plovdiv. Jag vet inte vilken väg Ni väljer, men går Ni över Schipka, mottar Ni den krona Ert folk erbjuder Er, och Gud skall vara med Er.” Fursten omfamnade Stambulov och begav sig omedelbart till Plovdiv.

Alexander III befann sig vid denna tidpunkt på besök hos kejsarinnan Dagmars föräldrar i Köpenhamn och blev i ett telegram från fursten underrättad om vad som hänt: ”Ni älskar det bulgariska folket, och därför hoppas jag, att Ni godkänner vad jag företagit mig.”

Kejsarens korta svarstelegram ger mer än tydligt uttryck för vad han tänkte: ”Emedan jag älskar det bulgariska folket, godkänner jag inte vad Ni har företagit Er.”

Österrikaren Sosnosky finner Alexander III:s omåttliga vrede fullt förklarlig: ”Tsaren blev mycket förargad över att fursten skridit till åtgärder, som han själv ämnat vidtaga. Ingenting kan mera drastiskt belysa den ryska bulgarienpolitikens egoistiska motiv, än denna naiva ilska, ty den förrådde tsarens missräkning och vrede över, att furst Alexander handlat som en självständig härskare och inte som en rysk vasall.

Tsaren hade alltför djupt naglat sig fast vid föreställningen, att Bulgarien blivit en rysk provins på grund av det ryska vapenbrödraskapet. Rysslands ursprungliga plan var att öppna vägen till Konstantinopel och sålunda realisera Peter den stores legendariska testamente. Detta präktiga, i San Stefano så gott som färdigbyggda luftslott har likt ett korthus störtat samman, och Rysslands tysta förhoppning att som en rysk kasern utnyttja det furstendöme, som kom till i Berlin har slagits i spillror.”[93]

Snabbare än någon kunnat ana genomfördes unionen, men ännu märkligare var det, att de stormar den blåst upp utanför landets gränser så snabbt bedarrade och att hela frågan efter ett par månader såg ut att vara slutbehandlad och sanktionerad av alla parter. Så var dock inte fallet. Den minsta intressenten i affären, Serbien, gav högljutt till känna sitt missnöje. Motivet till det var rätt så märkligt. Landets regent, konung Milan, hade en

mycket svag position. En stark opposition förebrådde honom att han godkänt Österrikes annektering av Bosnien och Herzegovina, och förebråelserna var utan tvivel berättigade. I ett hemligt avtal hade Milan gett Österrike fria händer i de nämnda provinserna och samtidigt lovat att i sitt eget land bekämpa all agitation, som var riktad mot dubbelmonarkin. Österrike skulle kompensera honom genom att förplikta sig att trygga hans dynasti. Nu erbjöd sig för Milan ett lämpligt tillfälle att genom ett segerrikt krig mot det av revolutionen försvagade Bulgarien återställa sitt anseende och genom en lämplig gränsförskjutning utplåna den skuld han fått sig påbördad genom annekteringen av Bosnien och Herzegovina.

Den 14 november 1885 förklarade Serbien Bulgarien krig. Nu vågade Österrike öppet medge, att det gillade det steg Milan tagit och tillönskade honom en snar seger. Också Bismarck uttryckte sin belåtenhet över att furst Alexander på detta sätt blev näpst för sitt tilltag att negligera berlinkonventionen. Alexander III manifesterade sitt hat mot fursten genom att i en dagorder stryka honom från den ryska arméns rullor, men förövrigt inväntade han lugnt tidpunkten för den besegrade prinsens av Battenberg utdrivning ur landet. Sedan skulle han nog se till, att Rysslands intressen i Bulgarien inte trampades under fötterna.

Furst Alexander lät inte överrumpla sig. Trots de eländiga vägförhållandena genomförde han med otrolig snabbhet mobiliseringen, så att armén stod uppställd i närheten av gränsen, då krigsförklaringen mot Bulgarien kom. Entusiasmen i landet var enorm. Från alla håll och inte minst från Östrumelien strömmade frivilliga till armén. Den missämja, som tidigare gjort sig gällande i landet, var som bortblåst. Bulgariens öde och dess armés ledning låg i händerna på en tapper, ansvarsmedveten och hängiven överbefälhavare.

Serberna överskred gränsen utan att möta nämnvärt motstånd. Huvudstyrkan tågade fram längs vägen över Pirot, och en flankkolonn närmade sig Sofia från sydväst. Vid Slivnica, 25 kilometer från Sofia, mötte huvudstyrkan ett fast bulgariskt motstånd, men samtidigt hotades Sofia av flankkolonnen, som ryckte fram från Bresnik i sydväst. Fursten befann sig i Slivnica, då budskapet om hotet mot Sofia nådde honom. Han begav sig omedelbart till huvudstaden – där full panik rådde – för att organisera försvaret av staden. Den serbiska flankkolonnen blev i grund uppriven, innan den ens hade hunnit börja sin framryckning. Fursten återtog befälet

över sina styrkor vid Slivnica och inledde omedelbart en offensiv, som inom några dagar gjorde slut på det serbiska motståndet och förvandlade Milans segervissa armé till en förvirrad och flyende folkskock. Elva dagar efter krigsutbrottet överskred bulgarerna gränsen och hade obehindrat kunnat fortsätta till Belgrad, om inte Österrike under hot av intervention hade tvingat dem att göra halt.

Vid stridens början uppgick bulgarernas styrkor vid Slivnica till 12 1/4 bataljo-ner, 2 skvadroner och 36 kanoner, medan de motsvarande siffrorna för serberna var 20, 9 och 72. De för sin tapperhet kända serbernas katastrofala nederlag får helt tillskrivas arméns odugliga ledning och den bristfälliga utrustningen. Trots det dubbla antalet pjäser var speciellt det serbiska artilleriet fullständigt underlägset bulgarernas. Fullt berättigad är säkert E. G. Palméns förmodan, att Ehrnrooths omorganisation och modernisering av Bulgariens försvarsväsen i en inte ringa grad bidrog till den lysande segern.[94]

Ehrnrooth hade på sin tid till krigsakademin i Petersburg rekommenderat officerarna Dimitriev och Benderev, och deras insatser under kriget var av en rätt märklig art. Dimitriev var stabschef för den bulgariska östarmén, medan Benderev som kapten tjänstgjorde vid västarmén. Dagen innan Milan skred till huvudoffensiven mot Slivnica, blev de detachement som stod under befäl av Benderev och som låg vid bulgarernas yttersta norra flank redan i morgongryningen och i rykande snöstorm angripna av serbiska förband. Utan svårighet lyckades Benderev slå tillbaka anfallet, och han blev så överväldigad av framgången, att han trotsade regementsbefälhavarens uttryckliga order och skred till motanfall. Efter några timmar hade han fullständigt rivit upp en av de serbiska divisionerna. Den bulgariska krigsledningen förmådde inte riktigt bedöma omfattningen av denna oväntade framgång. Fursten och västarméns befälhavare ansåg, att Benderevs egenmäktiga tilltag hade försvagat det bulgariska försvaret av Slivnica, och de började redan tala om en förestående reträtt. Mot en sådan protesterade flertalet officerare på det bestämdaste. Under de häftiga ordväxlingarna förebrådde fursten Benderev för att han negligerat en given order, men denne var inte sen att i skarpa ordalag ge svar på tal. Det visade sig snart att Benderevs aktion rubbat Milans anfallsplaner så fullständigt, att serberna tvingades att gruppera om sina styrkor. Det gjorde de emellertid så oskickligt, att en

slutlig katastrof var oundviklig. I den allmänna segeryran glömde fursten uppträdet med Benderev. Men han glömde också – eller kanske han avsiktligt underlät – att genom utmärkelsetecken eller en befordran erkänna Benderevs betydelsefulla insats. Detta var högst fatalt, och det hade till följd, att fursten fick en oförsonlig fiende, som inom loppet av ett år skulle visa sig vara mångfaldigt farligare än de politiska motståndare Alexander hittills haft att kämpa emot.

Att furstens andel i den så överlägset vunna segern skulle ha varit av så stor betydelse, som det av det föregående framgår, motsägs av några äldre författare och av forskare i Bulgarien av i dag. Enligt dem bör segern tillskrivas insatserna av de bulgariska officerare av lägre rang, som tilldelats höga befälsposter efter det att Alexander III hemkallat alla ryska officerare i landet. Fursten beskylls också för att ha föreslagit kapitulation under de panikartade dagarna i Sofia, då man väntade en serbisk framryckning från Bresnik. Han hade emellertid inte vunnit gehör hos sina underlydande officerare.

Stormakterna var belåtna över att krigsfacklan så snabbt blivit utblåst, och de gömde därför unionsfrågans aktstycken under gröna klädet. Ryssland glömde däremot inte sitt tysta hat mot Bulgariens furste, som nu dyrkades av sitt folk.

Furst Alexanders stjärna stod nu i zenit. Han var segrare i en oblodig revolution och ett kort men allvarligt krig. Man tyckte att han nu, då de inrepolitiska stridigheterna märkbart dämpats ned och efter den öppna schismen med Ryssland och de ryska officerarnas avlägsnande från landet borde ha haft lättare att skaka av sig det ryska förmynderskapet och samtidigt säkra både sin egen ställning och landets oberoende. Men den tappre krigaren var inte vuxen sitt statsmannavärv.

Hetskampanjen mot fursten underblåstes värre än någonsin av ryska agitatorer. Med medel ur ”ockupationsfonden” understödde den ryska regeringen generöst den organisation, som bildats för att genomföra kampanjen. ”Nödiga medel må utan redovisningsskyldighet ställas till det liberala partiets i Sofia förfogande”, heter det i ett hemligt regeringsprotokoll, som offentliggjordes långt senare.

Furstens motståndare var inte så många, men då planen på att antingen mörda honom eller driva honom ur landet utarbetades med militärisk

noggrannhet, krävdes det inte så många invigda för att den skulle kunna realiseras. Till exekutionskommittén hörde självfallet fanatiska liberaler, missnöjda och ärelystna militärer, som ansåg sig åsidosatta vid utnämningar och andra personer av liknande kaliber. Självvalda ledare var kadettskolans chef Gruev, Benderev och Dimitriev. Den sistnämnde var nu chef för ett i Sofia förlagt regemente. Naturligtvis saknades inte de två liberalledama Zankov och Karavelov i de invigdas krets. Den förre förklarade sig godkänna vilka medel som helst, medan den senare visade tydlig rädsla för de utrikespolitiska komplikationer ett furstemord kunde föra med sig.

Aktionen skulle äga rum natten mot den 20 augusti 1886. Två av de pålitligaste regementena i staden hade förflyttats, genom att en manöver på en från Sofia avlägsen ort hade anordnats. Det tredje regementets chef, Dimitriev, skulle jämte Gruev leda kuppen.

Någon timme före midnatt invigdes kadetterna och soldaterna i vad som förestod. Man sade till dem: ”Bulgariens läge är mycket kritiskt. Det är nämligen så, att landet går under, om fursten stannar kvar här. Men det kan räddas om det befrias från honom. Leve Bulgarien!” ”Leve Bulgarien!” upprepade de yrvakna kadetterna, varpå Gruev uppmanade alla, som inte önskade deltaga i aktionen för landets räddning, att stiga fram. Varje man stod som fastnaglad. Klockan två på morgonen omringades furstens palats, vaktposterna fängslades. Kammartjänaren rusade in i furstens sovrum och skrek: ”Fly, Ers Höghet, man ämnar mörda er!” varpå han räckte fursten en revolver. Utom personalen befann sig i slottet också furstens bror Joseph. Då han väcktes av larmet och frågade vad som stod på, svarade fursten kort: ”Eine Verschwörung.” Joseph torde ha kommenterat: ”Deine Kinder?”. Han hänsyftade på det svar fursten brukade ge varje gång han blev varnad för attentat eller konspirationer: ”Meine Kinder sind dessen nicht fähig.” En lakej kom springande och meddelade, att man fordrade, att fursten omedelbart skulle infinna sig vid entrén. ”Ska vi gå ner?” frågade fursten sin bror. ”Nej”, svarade Joseph, ”jag går ned och skjuter ned några, du går ut på balkongen och talar till soldaterna.”

Då man senare rekonstruerade hela händelseförloppet och förhörde alla som tagit del i sammansvärjningen, var den allmänna åsikten den, att hela komplotten hade runnit ut i sanden, om fursten hade följt sin brors råd. ”Om han hade visat sig på balkongen och med några ord klarlagt

situationen, hade vi i regementet slagit ned officerarna, som om de varit flugor", förklarade en fältväbel. "Hjälten Alexander förfogade inte över något bulgariskt schweizergarde, troget sin ed och villigt att offra sitt liv för sin härskare eller – vilket hade varit det naturligaste – med några välriktade skott avslöja sammansvärjningens spöklika svindel", skriver furstens mest hängivne hävdatecknare Richard von Mach. Men fursten, som i egenskap av armébefälhavare på elva dagar krossat ett konungadömes hela krigsmakt tack vare sitt beslutsamma ingripande, visade nu, liksom så många gånger förr, att han i egenskap av Bulgariens härskare saknade beslutsamhet och självförtroende.

I vestibylen mottogs han av Dimitriev och Gruev, båda starkt berusade. Den förre satte sig vid ett bord, rev ut ett blad ur slottets gästbok och började skriva furstens tronavsägelse. Av rädsla eller till följd av den rikliga alkoholkonsumtionen darrade hans hand så, att aktstycket blev oläsligt. En kadett kommenderades att efter Dimitrievs diktamen skriva abdikationsakten, som fursten undertecknade med orden: "Gud bevare Bulgarien, Alexander. "

Medlemmarna av det verkställande revolutionsutskottet hade minutiöst genomtänkt och beaktat varje tillfällighet, som vid arresteringen av fursten kunde tänkas rubba aktionsplanen. Däremot hade de sammansvurna totalt försummat att förbereda dramats nästa akt. Sedan enleveringen löpt enligt beräkningarna, stod den lilla insurgentskaran handfallen och rådvill. Major Gruev hade ofrivilligt gjort sig till revolutionsledare och var därför tvungen att se sig om efter lämpliga medarbetare. Särskilt uppmuntrande för honom var det inte att se den ena efter den andra av dem han räknat att få stöd av försiktigt dra sig undan. Till dem hörde också den sluge Karavelov. Slutligen lyckades den självutnämnde diktatorn i biskop Kliment finna en villig medhjälpare och regeringsbildare. Den nya regeringen sände telegrafiskt ut bulletiner, där det meddelades, att fursten beslutat abdikera, sedan han hade kommit till insikt om, att hans regentskap var till skada för landet. Befolkningen uppmanades stöda den nya regeringen, som åtnjöt alla sanna bulgariska patrioters fulla sympati. Bland dem nämndes Karavelov och sobranjens president Stambulov. Den sistnämnde befann sig i Plovdiv, då han mottog budskapet om abdikationen. Han anade genast oråd, då han till sin häpnad såg sitt namn på ministerlistan. Efter en konfrontation med Karavelov och

andra förgrundsgestalter var han på det klara med, att en rebellisk komplott stod bakom arresteringen av fursten. Han lyckades också nysta upp den trassliga härvan och kunde slutligen konstatera, att alla trådar i den ledde direkt till Gruev.

Det var inte svårt att för en motrevolution vinna befolkningen i Östrumelien, som i fursten såg sitt lands befriare. Och det dröjde inte många dagar, innan kommendanten för garnisonen i Plovdiv, Mutkurov, hade lyckats samla landets flesta militärgarnisoner under sitt befäl. Stambulov utfärdade i sobranjens och den fängslade furstens namn en proklamation, där han förklarade Kliments regering för olaglig och alla som stödde den för landsförrädare. Mutkurov utsågs till överbefälhavare för landets militär och övervakare av den lagliga ordningen. Fyra dagar efter tvångsabdikationen bildade Karavelov en ny regering, upprorsmakarna och den fege Kliment föll till föga. Stambulov lyckades med säker psykologisk blick skickligt leda kapitulationsförhandlingarna med zankovpartiets anhängare och några tredskande militärgarnisoner och avvärjde sålunda alla våldshandlingar och dämpade de lidelser, som höll på att störta landet i ett inbördeskrig.

Den fängslade fursten hade självfallet ingen vetskap om händelsernas utveckling. Och samtidigt som motrevolutionen tog form fördes han mot nordost. Man hade för avsikt att i gränsstaden Reni på Donaus vänstra strand i Bessarabien överlämna honom åt de ryska myndigheterna. Fruktan för att som fånge vara tvungen att möta sin mäktige och brutale kusin, drev honom till förtvivlans brant. Farhågorna visade sig dock vara förhastade. Kejsaren önskade inte samarbeta med insurgenter, och han ville inte heller förhandla med en detroniserad furste. Då ledarna av fångtransporten fick vetskap om det rollskifte som ägt mm i Sofia, lämnade de fursten vind för våg i Reni. Modfälld och uttröttad som han var, ansåg han, att hans enda säkra tillflyktsort undan världens blickar var hans barndomshem i Darmstadt. Till sin stora överraskning blev han under hemresan mottagen i Lemberg av hovmarskalk Riedesel och hovpastor Koch. De informerade honom om det förändrade läget i Bulgarien. Sedan också Stambulov telegrafiskt uppmanat honom att återvända, fattade han mod och anträdde omedelbart återfärden till Sofia.

Under färden till Sofia, som blev ett verkligt triumftåg, möttes han överallt av folkets spontana jubel och blomsterhyllning. Men glädjen och

ovationerna förmådde inte tina upp det frusna och sorgsna i hans inre. Den gångna veckans psykiska påfrestningar hade gjort honom apatisk och väckt misströstan hos honom. Och då han saknade en förtrolig rådgivare förelåg faran, att han skulle vara oförmögen att överblicka situationen och genom obetänksamma och förhastade åtgärder spela bort den trumf han så oväntat fått på hand. Ödet fogade det så, att han i Rustjuk mötte sin ”onda ande” i skepnad av ryske konsuln Jacobssohn. Denne klarlade för fursten nödvändigheten av en rysk-bulgarisk vänskap och övertygade honom om, att en försoning med tsaren var oundgänglig, innan han på nytt övertog regentskapet. Den vekhjärtade fursten trodde sig redan se tsarens till försoning räckta hand och meddelade Stambulov sin avsikt att än en gång be tsaren sända honom en rådgivare. Stambulovs varningar för ”den djävulska ryska politiken” förmådde inte avhålla honom från att i all hemlighet sända tsaren ett telegram. I det meddelade han, att han hade återtagit makten, och att han hoppades att i det nyutnämnde ryske sändebudet, general Dolgorukij, finna en lojal rådgivare, då hans ”fasta avsikt var, att bringa varje offer för att understöda Hans Majestäts högsinta intentioner, vilka eftersträvade en lösning av den svåra kris Bulgarien för närvarande genomgick.” Och han avslutade telegrammet med resignerad underdånighet: ”Då Ryssland gett mig min krona, är jag beredd att återge den i dess härskares händer.” Ytterligare detaljer om det ödesdigra mötet lämnar Jacobssohn i en hemlig rapport: ”Vid landningsplatsen tackade fursten mig för den mottagning jag gett honom och inbjöd mig till diné och rådplägning. Efter dinén avskedade fursten sin svit och skrev och undertecknade ett telegram till Hans Majestät, vilket han anmodade mig att avsända på vårt chiffer.”[79]

Med telegrammet till tsaren ändade fursten den rad av misstag, som han oavsiktligt eller på grund av sin omdömeslöshet och sin osjälvständighet hade begått under sin tid som regent. En bättre anledning att ge sin vrede fritt utlopp kunde knappast ha erbjudits Alexander III. Känslolöst och cyniskt svarade han: ”Jag kan inte godkänna Er återkomst, då jag förutser de olyckliga följder den för med sig för det redan så hårt prövade bulgariska folket. Dolgorukijs mission är numera ändamålslös. Så länge Ers Höghet befinner sig i Bulgarien avhåller jag mig från att befatta mig med landets bekymmersamma situation. Ers Höghet bör inse vad Ni har att göra. Jag

förbehåller mig rätten att avgöra vad min faders heliga minne, Rysslands intressen och freden i Orienten kräver."

Stambulov var närvarande, då fursten mottog tsarens svar. Nu hjälpte inga undanflykter. Likblek och skälvande av raseri läste Stambulov de två telegrammen. Men han lyckades behärska sin vrede, då han lyssnade till den förkrossade furstens avbön och mötte hans förtvivlade och hjälplösa blick.

Furstens öde var beseglat. Den 7 september lämnade han för alltid Bulgarien. Vid avskedsceremonin för den diplomatiska kåren höll han ett tal, som formade sig till en kritisk självdeklaration, värdig en stolt och tapper soldat. Han yttrade bl.a.: "Under de sju år jag har förvaltat Bulgarien, har jag helt och hållet beflitat mig om landets intressen. Om jag inte har haft någon framgång, kan det bero på dels min ungdom och oerfarenhet, dels min brist på omdöme, då det har gällt för mig att välja mina medarbetare."

Furst Alexanders öde var hårt. Med ärligt uppsåt hade han försökt tjäna sitt nya fosterland, tillmötesgå sin välgörare Alexander II:s önskemål och försökt vinna Alexander III:s gunst. Men han ägde inte det psykologiska skarpsinne som hade krävts för en sammanjämkning av de politiska motsättningarna i landet. Inte heller hade han styrka nog att avvärja panslavisternas hänsynslösa angrepp, och han saknade alla förutsättningar för att lotsa sig fram mellan den europeiska storpolitikens blindskär. Då Mossolov något år före första världskrigets utbrott följde med Nikolaj II på ett besök i Wien, erinrade han sig under ett samtal med Franz Joseph händelserna i Bulgarien. Den åldrige kejsaren sade då några ord om furst Alexander. Och det yttrandet torde kunna anses motsvara historiens oväldiga dom: "Sandro var en mycket begåvad person. Förresten dög han bättre till att leda soldater i en strid än att vara regerande furste i en så ung och traditionslös stat som Bulgarien, i synnerhet under en för landet så prövosam tid."[95]

Skymd för världens blickar tillbragte furst Alexander de få återstående åren av sitt korta liv i Graz. Han kallade sig greve Hartenau, var lyckligt gift men det oaktat tung till sinnes. "Jag hatar världen, som har stött bort mig, och jag beklagar, att jag bara är trettio år och inte sextio", skrev han vid ett tillfälle till Golovine.

Alexander III, som i sitt ovan citerade telegram vägrat att befatta sig med förhållandena i Bulgarien innan fursten hade abdikerat, måste nu till sin stora besvikelse konstatera, att bulgarerna betackade sig för Rysslands stöd. Med orden ”Чем хужев Болгарии, тем лучше” (ju sämre i Bulgarien desto bättre), hade kejsaren en gång kommenterat en rapport från det ryska sändebudet i Bukarest.96 De desperata orden skulle snart som en bumerang träffa honom själv.*

** Drandars konklusioner om den rysk-bulgariska brytningens orsaker återger tydligt den bulgariska patriotens åsikter: ”Av de slaviska folken skiljer sig måhända det ryska och det bulgariska mest från varandra. Ryssen är rå och ohyfsad, i synnerhet om han bär uniform. Han tillhör en stor nation och älskar att kliva med stora steg. Han är van att jämföra allt med sitt fosterlands enorma måttstock. Man kunde med ett enda drag teckna bulgarer genom att säga att han är raka motsatsen till detta porträtt. Politiskt död sedan sekler, koncentrerade han hela sin verksamhet inom den inskränkta omkretsen av en liten stad eller by. Han såg inte den vida horisonten. Samlevnaden med det Östromerska kejsardömets greker hade redan avtrubbat hans karaktär. De turkiska myndigheternas rovgirighet tvingade honom att samla sina skatter i hemlighet. I brist på andra ädlare sysselsättningar uppfyllde vinstbegäret och den trånga hembygdens små frågor hela hans liv.*

Knappt hade turkarna med Rysslands hjälp utdrivits ur landet förrän bulgarernas längtan efter en fullständig självständighet uppväcktes. Varför döljer man det faktum, att Tirnovo-konstitutionen endast undantagsvis beviljar utlänningar rätt att inneha statstjänster, men likväl anställdes ryska tjänstemän? Man må inte förebrå bulgarerna för otacksamhet. Men man behöver inte läsa Gogols ”Revisorn” för att förstå att detta var det ryska statsmaskineriets arbetsmetod. Utländska slösaktiga tjänstemän som uppfostrare av ett närapå till snikenhet sparsamt folk medförde en anomali, som inte länge kunde bestå. Var och en som i landet upplevat denna tid har kunnat konstatera, huru långsamt en ihållande ansträngning uppväckts både hos de liberala och de konservativa för att driva bort ryssarna från de officiella poster de så egenmäktigt lagt beslag på.”[97]

Casimir Ehrnrooth som stormakternas stridsäpple

För första gången under den tid Bulgarien varit en fri stat stod nu i spetsen för regeringen en inhemsk man av stora mått och med en fast vilja. Redan vid 24 års ålder anslöt sig Stambulov till den liberala gruppens radikala flygel, och han blev snart känd som en av sobranjens främsta talare. Besjälad av en glödande patriotism hade han som sitt framtidsmål ställt upp sitt fäderneslands fullständiga självständighet. Redan vid furstens makttillträde insåg han klart varthän den underjordiska panslavistiska

politiken strävade. Bland sina radikala meningsfränder kom han därigenom att inta en ytterst märklig särställning. Han ogillade skarpt den undfallenhet för panslavisterna, som Zankov och Karavelov tidtals gjorde sig skyldiga till, och han genomskådade snabbt biskop Kliments falskhet. Redan vid ett tidigt stadium var han övertygad om furstens oförmåga att leda landet till en fullständig självständighet. Nu insåg han, att tiden var inne att nå det efterlängtade målet.

I slutet av år 1886 uppvaktade en bulgarisk deputation, ledd av furstens förre privatsekreterare Stoilov, de västeuropeiska ledande statsmännen för att hos dem finna stöd i fråga om landets självständighet och för att förhöra sig om stormakternas åsikter angående regentfrågan. Överallt blev de mottagna som glädjestörare (trouble-fêtes. Ch. de Mazade). I Österrike, Italien och England rönte de en aning förståelse, men de måste nöja sig med fagra ord i stället för säkra löften. Frankrike hänvisade artigt deputationen till Petersburg och Konstantinopel, medan Bismarck rådde den att vända sig till ryska regeringen och underkasta sig tsarens önskan eller vilja.

Furstefrågan tog i slutet av december en oväntad vändning genom att en 26-årig tronpretendent oombedd erbjöd sina tjänster. Det dröjde inte länge innan alla de, som var förtrogna med hovintriger hade klart för sig, att den unge koburgprinsen Ferdinands försök att få ansluta sig till de regerande europeiska monarkernas och furstarnas illustra ensemble regisserades av hans mor, konung Ludvig Filips dotter, den stenrika prinsessan Clémentine av Orléans. Hon var villig att offra gods och guld för att kunna skänka sin älsklingsson en furstekrona. Rädda för att fullständigt förlora greppet om Bulgarien rådslog stormakterna om de åtgärder, som måste vidtagas för att förhindra den svagt kyttande balkanlågan att ånyo flamma upp. Åsikterna om medlen och syftemålen gick så isär, att de sex europeiska stormakterna inom kort stod uppställda tre mot tre. England, Österrike och Italien understödde helhjärtat ett självständigt och förenat Bulgarien, medan Ryssland – sekunderat av Tyskland och Frankrike – fordrade att bestämmelserna i berlinkonventionen strikt iakttogs. Turkiet intog en avvaktande och svävande hållning. Ryssland vägrade från första stund att underhandla om det bulgariska regentskapet, och detsamma gjorde Frankrike, som ansåg regentskapet olagligt och diktatoriskt. Först i april, fyra månader efter det Ferdinand dykt upp på arenan, hade de sex

stora enats om, att i enlighet med berlinkonventionen ersätta det bulgariska regentskapet med en provisorisk regent tills fursteval förrättats.[98]

För att genomföra detta beslut uppgjorde Alexander III ett förslag som baserade sig på en intim rysk-tysk samverkan. Enligt det memorandum han beordrat Giers att tillställa Bismarck skulle i den aktuella situationen den rysk-tyska aktionen sträva till att:

”l:o förmå sultanen att avlägsna det bulgariska regentskapet;

2:o utnämna en provisorisk regent och komma överens om sättet att installera och stöda honom i Bulgarien;

(Bismarcks marginalanteckning: inte så lätt, turkiska trupper?)

3:o förmå *(Bismarck: med vilka medel, övertalning?)* de övriga stormakterna att acceptera denna lösning som den enda utvägen att återställa den lagliga ordningen i Bulgarien.

Såvida furst Bismarck omfattar våra idéer och energiskt ansluter sig till vår demarche i Konstantinopel *(Bismarck: återstår att göra? eller gjort?)* för att förmå sultanen att i sin egenskap av suzerän taga initiativet, tror jag att vi skall lyckas komma överens och senare kunna ordna upp detaljerna.

Det säkraste sättet att finna en utväg ur denna återvändsgränd vore onekligen att utnämna en provisorisk regent, kapabel att återställa den lagliga ordningen och förbereda det kommande furstevalet. Kejsaren anser, att general Ehrnrooth (Bismarck d’accord), som känner landet väl och inte är okänd av bulgarerna, vore den som bäst kunde handha denna kvistiga uppgift. Med sin lokalkännedom har han lätt att välja och använda sig av rätta medel för att förläna sin auktoritet nödig respekt, vilket är oundgängligt om disciplin och ordning skall kunna återställas. Först när det är gjort, kan en ny furste inleda sitt regentskap. På uppdrag av vår vördnadsvärde härskare har jag satt mig i förbindelse med general Ehrnrooth för att grundligt undersöka alla de frågor, som berör hans eventuella mission, och jag skall med det snaraste underrätta Eder om de resultat vi uppnått.”*

** Mossolov omnämner i sina minnen att den provisoriska regentfrågan blivit diskuterad under hans och Carl Tudeers besök på Sesta. Ehrnrooth nämnde då att följande repliker växlats, då Alexander III frågade honom om han var villig att emottaga uppdraget: ”På en huru stor eskader kan jag räkna för att kunna realisera detta uppdrag?” – ”För vad skulle ni behöva en sådan?” – ”Jag kan inte uppfylla en dylik mission utan att vara säker på att jag bakom mig har en stark krigsflotta.”*

I slutet av skrivelsen säger Giers, att han hoppas uppnå en lycklig lösning av frågan, så snart Bismarck genom sitt inflytande förmått stormakterna att acceptera projektet och efter det Turkiet och Ryssland enats angående de åtgärder, som bör vidtagas för att avlägsna osäkerhetstillståndet i Bulgarien. Bismarck påpekar i en randanmärkning, att initiativet bör utgå från Ryssland. Efter det är Tyskland villigt att underhandla med stormakterna och att stöda förslaget ”à commencer par Ernroth”(sic).

Men sedan han sovit på saken fick Bismarck vissa betänkligheter visavi Giers förslag. Den 13 juni 1887 skriver han till Tysklands ambassadör i Petersburg von Schweinitz bl.a.: ”Vid granskningen av von Giers skrivelse har jag fäst mig vid, att framställningen i den är lika oklar som i så många andra av de förslag, som den ryska regeringen har sänt oss. Man betraktar det som en mycket enkel sak att sopa bort det bulgariska regentskapet. Men man anger inte vilka medel som bör användas för att det önskade resultatet skall kunna uppnås. Så som sakerna nu ligger till kommer regentskapet helt enkelt att vägra avgå, och det ger inte vika för övertalning utan endast för våld. Men hot om våld hjälper inte, emedan de är övertygade om att alla hotelser bara är skrämskott, då ingen verklig enighet råder mellan stormakterna. Mest förvånansvärd och oklarast är den passus, som ålägger oss den utom möjligheternas gräns liggande uppgiften, att utverka stormakternas bifall och det till på köpet innan Ryssland deklarerat sitt bestämda ställningstagande till frågan.”

Bismarck kan inte underlåta att ge sin under årens lopp uppmagasinerade ilska mot Giers företrädare Gortjakov fritt utlopp:

”Om dessa instruktioner hade utgått från furst Gortjakov i stället för från herr von Giers, så skulle jag i dem finna en tendens av ironi och hån. Men att en lugn och sund ämbetsman och en människa som jag antar att inte vill göra sig lustig på min bekostnad kommer med sådana förutsättningar i en överenskommelse av vikt, det är obegripligt för mig. Det ligger något av tendenserna från Gortjakovs tid i det där. De innebär ju, att vi utan rysk medverkan och utan att kunna hänvisa till Ryssland borde ombestyra ryska angelägenheter, som om vi var något slags inofficiella ryska agenter. Om vi misslyckas med de fullständigt outförbara uppgifter som tilldelas oss, får vi ingen annan tack för våra tjänster än den tyskfientliga ryska pressens offentliga klagomål över oskicklig, otillbörlig och oärlig tysk inblandning i ryska angelägenheter. För att kunna stöda den ryska

politiken är det nödvändigt för oss, att denna politik öppet vågar uttala sin åsikt och officiellt övertar ansvaret åtminstone inför det ryska folket.

Jag sammanfattar mina åsikter såhär: att för Hans Majestät och de europeiska stormakterna eftertryckligt förorda de officiella eller förtroliga steg ryska regeringen företar i bulgariska frågor och särskilt i fallet Ehrnrooth. Själv kommer jag inte att taga något initiativ, och jag vill inte bli företrädare för en inofficiell rysk politik. Jag ber Ers Excellens anpassa Edert språk i enlighet med detta förtroliga meddelande, när Ni talar med herr von Giers."

Ur en två dagar senare av Herbert von Bismarck till Tysklands ambassadör i Wien, prinsen av Reuss, avsänd rapport kan man följa med den fortsatta utvecklingen av den ehrnroothska frågan. Det framgår, att Ehrnrooth betraktade den mission man ville anförtro honom som genomförbar, "om alla stormakter enigt står bakom förslaget och om han i allas namn sänds till Bulgarien." Herbert von Bismarck påpekar, att denna sats borde lyda: "... och om han i Portens namn sänds till Sofia." Herbert von Bismarck fortsätter: "Jag har samtalat med ryske ambassadören och kommit till, att vi för vår del mycket gärna accepterar general Ehrnrooth som enda regent i Bulgarien, och att vi kommer att förorda hans kandidatur för de andra stormakterna, så snart också den ryska regeringen öppet framträder inför dem med en liknande framställning. Ers Höghet torde för ändamålet i fråga försöka vinna greve Kálnokys samtycke, så att också kabinettet i Wien uttalar sig till förmån för general Ehrnrooth. Den bulgariska regentfrågan är en question d'amour propre för kejsar Alexander, som utan tvivel kommer att visa sin tacksamhet och uppskattning, om vi tillmötesgår hans personliga önskningar i denna fråga."*

** Genom oriktigt språkbruk har Herbert von Bismarck förorsakat en viss begreppsförvirring. Då han skriver att Tyskland accepterar general Ehrnrooth som enda regent för Bulgarien (als einzigen Regenten fur Bulgarien), kunde man uppfatta det som om avsikten hade varit att föreslå Ehrnrooth till furst Alexanders efterträdare. Inom parentesen borde nämligen stå: 'als provisorischen Regenten fur Bulgarien'. Professorn i historia vid Uppsala universitet, Georg Wittrock, författare till det vidlyftiga kapitlet i Norstedts världshistoria som berör detta tidsskede har återgett orden ordagrant, vilket lett till att man i Finland har trott sig i general Ehrnrooth äga landets ende kunglige tronpretendent. En från Finland bördig rysk general, ättling till svenska adelsmän, helt okända utanför sitt lands gränser, hade inga chanser att i 1880-talets monarkistiska Europa tillskansa sig en furstetron.*

Österrikes utrikesminister Kálnoky var nog underkunnig om det ryska förslaget, som han diskuterat med Rysslands ambassadör i Wien. ”Greve Kálnoky har intet att invända mot general Ehrnrooths person, och hans tidigare verksamhet har väckt grevens förtroende. Men huruvida denne ryske general kommer att accepteras i landet är en fråga, som han inte ville uttala sig om. De styrande i landet skulle säkert godkänna en furste, även om han blott till hälften var acceptabel, men det är föga troligt att de godtager en rysk general, som vid sin utnämning inte ens tydligt deklarerar, när han ämnar skrida till val av furste.”

Medan stormakterna diskuterade Ehrnrooths mission sov inte regentskapet i Bulgarien. Den 16 juni föreslog det två tronpretendenter: den förre regenten furst Alexander på första och koburgprinsen Ferdinand på andra förslagsrummet. Alexander meddelade omedelbart, att han under inga omständigheter önskade kandidera. När stora sobranjen skred till fursteval, blev Ferdinand enhälligt vald. Överraskningen var lika stor i de båda stormaktslägren. Den bulgarienvänliga tremaktsgruppen förhöll sig avvaktande, Ryssland och Tyskland fortsatte sina förhandlingar om den provisoriska regenten, som om ingenting hade hänt. Man ansåg allmänt, att valet saknade betydelse, den valde prinsen skulle nog betänka sig, innan han utan stormakternas sanktion tog emot Bulgariens krona.

Då stormakterna alltjämt ansåg sig bundna av berlinkonventionen, hade det varit Rysslands sak att som främsta signatärmakt taga initiativet till de åtgärder, som krävdes i samband med det bulgariska regentskapets uppenbara kränkning och negligering av bestämmelserna i konventionen. Det naturligaste hade varit att låta Turkiet i egenskap av suzerän ockupera landet, avsätta regentskapet och skrida till ett författningsenligt fursteval. Alexander III trodde sig kunna nå samma mål genom att med hot om ockupation förmå regentskapet att vika för en provisorisk regent, men initiativet till det försökte han övertala Bismarck att taga. Denna vägrade emellertid bestämt att taga några som helst initiativ i frågan, men åtog sig däremot villigt att förorda förslaget för stormakterna, om det först framfördes av Turkiet och öppet understöddes av Ryssland. Men frågan förhalades från vecka till vecka på grund av Alexander III:s ovillighet att öppet åtaga sig detta ansvar. Bismarcks beredvillighet började småningom övergå i otålighet, vilket tydligt framgår av en randanteckning i följande

redogörelse för ett yttrande av Rysslands ambassadör i Berlin till en högre tjänsteman vid tyska utrikesministeriet:

”Det är ju bekant, hur tacksam kejsar Alexander blev, om Tyskland tillsammans med Porten förberedde terrängen för ett slopande av regentskapet och därigenom jämnade vägen för den ryske regenten, som enligt tsarens önskan skulle vara general Ehrnrooth. Ur herr von Giers’ brev framgår det, sade han, att denna ouppfyllda önskan kastar en lätt skugga över stämningen i Peterhof.”

Bismarcks randanteckning: ”Var bedriver Ryssland tysk politik för att vi i kompensation skulle övertaga ledningen av den ryska politiken i Bulgarien? Understöda den skall vi nog, men vi vill inte själva stå för den. Det felet gjorde vi 1878 i Berlin, men vi ämnar inte upprepa det. Ouppfyllda tyska önskemål kastar över oss slagskuggor, som ingalunda kan kallas lätta utan snarare rätt starka.”

Ferdinand var inte rädd för att spela högt spel. Med sin energiska moder som stöd och övertygad om, att det inte låg någon kraft bakom stormakternas hot och varningar – vilket var en följd av de starka meningsskiljaktigheterna – lät han den 14 augusti utropa sig till furste av Bulgarien, och den 28 i samma månad gjorde han sitt högtidliga intåg i Sofia. Österrike hade först ogillat Ferdinand, men inställningen där hade undergått en märklig förändring, sedan den ungerska befolkningen entusiastiskt ställt sig bakom den utnämnde fursten på grund av hans till hälften ungerska härstamning. För att undvika inre slitningar inom dubbelmonarkin intog kabinettet i Wien inofficiellt en klart erkännande hållning. Ryssland kunde inte undgå att märka, att det definitivt höll på att förlora greppet om Bulgarien.

I Wien erinrade man sig småmysande de argument Bismarck i januari året förut framfört vid ett tankeutbyte med Österrikes sändebud: ”Jag förstår inte varför Ni betraktar varje komplikation på Balkanhalvön med så ovanligt bekymrade blickar. Om Ryssland i detta nu var i krig med Turkiet och de ryska arméerna stod utanför Konstantinopels portar, så skulle det minsann gå er väl (dann würde Ihr Weizen erst recht blühen). Med Siebenbürgen och de ockuperade provinserna i Er hand, vore Ryssland helt à votre merci och tvunget att acceptera Edra villkor.”[99]

Det behövdes inte mera än rykten om en rysk framstöt för att i hela världen väcka farhågor för en krigsbrand. Kálnoky tillkännagav omedelbart, att Österrike inte ämnade tillåta ryska trupper att marschera

in i Bulgarien. ”Österrike önskar undvika krig och tror sig lättast kunna göra det genom att militärt motsätta sig det ryska företaget”, förklarade han enligt ett samtal som han fört med tyska sändebudet och som för Bismarcks räkning upptecknats. Denne gör randanmärkningen:

”Motsätta sig militärt? Det vore ju detsamma som ett krig, som man alltså begynner för att undvika ett krig?”

För att informera Bismarck om Österrikes inställning och kanske också för att förmå honom att dämpa den lätt uppflammande krigsbranden inbjöd kejsar Franz Josef den 28 augusti Tysklands ambassadör prinsen av Reuss till en diné i Schönbrunn. Med säker blick avslöjade den då 57-årige kejsaren den ryska politikens mål. ”Kejsaren ansåg, att ryssarna inte vågade inlåta sig på stora äventyr, om de blev övertygade om, att man inte tillät dem att ingripa. Denna oroliga, obestämda politik, som aldrig når sitt mål, försöker sig än på det ena, än på det andra. När en idé inte har den minsta chans att bli realiserad, överger man den och prövar en ny. Och nu har man alltså gått in för idén att få en rysk regent. Om detta skedde, skulle denne ende ryss snabbt föröka sig, och inom kort vore landet fullt av ryssar, som man inte mera kunde driva ut därifrån. Att detta perspektiv inte är önskvärt för den österrikisk-ungerska dubbelmonarkin är klart, och därför kommer kejsaren aldrig att ge sitt bifall till general Ehrnrooths utnämning, vilken fullkomligt strider mot bestämmelserna i berlinkonventionen. Och vid denna konvention vill han hålla fast.”

Den 6 september konstaterade prinsen av Reuss i ett brev till Bismarck, att Kálnoky bestämt motsatte sig Ehrnrooths kandidatur.

Genom Tysklands ambassadör i Konstantinopel försökte Bismarck förmå Porten att framföra Ehrnrooths kandidatur som ”lieutenant premier provisoire” för att i Bulgarien bilda en regering och övervaka furstevalet.

Men turkarna föredrog att lyssna till Kálnokys varningar framom Bismarcks locktoner: ”Om Ryssland verkligen eftersträvar en våldsam aktion i Bulgarien, måste det ge klart besked angående sitt motiv och vara medvetet om sitt ansvar som störare av freden. Vår inställning grundar sig utan tvivel på självbehärskning och önskan om fred. Vi håller fast vid berlinkonventionen, men vi fordrar också en fredlig lösning av problemen. Och för att uppnå en sådan varnar vi Porten för de faror en oöverlagd eller ensidig aktion kunde medföra. Vi erkänner fullständigt Portens rätt att för att återställa ordningen i Bulgarien t.o.m. med vapenmakt inskrida mot det

fördragsvidriga tillståndet i landet. Vi erkänner också Portens rätt att utse en provisorisk regent, men vi kan inte skänka vårt samtycke åt valet av en rysk general. Ett sådant val skulle nämligen för Bulgarien innebära ett tillstånd, där faror för framtiden lurade i varje vrå. Om Porten emellertid gör bruk av sina rättigheter och sänder en rysk general till Bulgarien och – vilket även vore nödvändigt – understödde denne genom en militäraktion, då reserverar vi oss för de följder ett sådant beslut kan medföra."

Härmed var Ehrnrooths mission avförd från diplomaternas dagordning, och hans roll i Bulgariens historia för alltid slutspelad. Kejsar Alexander III – fredsälskare i motsats till sin oberäknelige och krigslystne far – led ett förödmjukande nederlag, men undvek samtidigt att framprovocera ett krig för att undvika ett annat krig.

I den liberala ryska tidningspressen höjdes småningom röster, som resignerade inför det läge Ferdinand skapat. "Genom klokhet och anpassning till Ryssland och de övriga stormakterna kan furst Ferdinand avvärja den europeiska krisen", skrev moskvatidningen Russkaja Vedomosti den 9 september 1887.

Bulgarien hade vunnit fullständigt oberoende. Furst Ferdinand satt säker på sin tron. Redan två veckor innan nyheten om den provisoriska regentfrågans avskrivning nått allmänheten, visste tidningarna berätta, att "hovkocken i Sofia fått i uppdrag att förse sig med förråd för en större bankett, som skulle äga rum då prinsessan Clémentine anlände till staden."

Rätt märklig är den hemlighetsfullhet, som diplomaterna i samband med den provisoriska regentfrågan lyckades hölja Ehrnrooths namn i. Lika hemlighetsfull var också han själv i sin korrespondens med systern Adèle. I maj, då underhandlingarna mellan honom och Giers tog sin början, omnämner han inte storpolitiken med ett ord. I stället utbyter han och Adèle tankar om Björnstjerne Björnson: "Du skald som få, Du talare som ingen", som då gästade Helsingfors och där höll mycket uppmärksammade föredrag.

Men i början av juni meddelade Ehrnrooth plötsligt, att han på grund av vissa omständigheter inte kunde komma till Sesta till midsommaren, som han hade planerat. Han skulle inträffa senare.

"... Det blir för oss alla en ryslig déconfiture om vi måste sakna vår värd och vår värd, som är den allra bästa! Vad i all världens dar är det för en märkvärdig händelse eller omständighet, som håller Dig kvar i Petersburg

och som Du syftar på i Ditt sista brev? Jag är så intriguerad, att jag nästan förlorat min nattro, och vi gissar här på både möjliga och omöjliga saker, utan att komma en hårsmån längre för det. Det må inte ha brutit ut något krig, så att Du måste taga befäl över någon armécorps? Men nu är Du ju vorden *civiliserad* och borde kunna säga 'noli me tangere'. Eller skall Du i Mingreliens* ställe skickas som tronkandidat till Bulgarien? Eller gifter Du Dig? Vi funderar över detta hemlighetsfulla *något,* så att vi kunna bli vimmelkantiga. När skall Du lämna oss lösningen till gåtan?"

** Furstens av Mingrelien namn hade nämnts i samband med den provisoriska regentfrågan, omedelbart efter furst Alexanders abdikation, men var sedan några månader inte längre aktuellt.*

Adèle fick ingen bekräftelse på, att ett av hennes förmodade alternativ var fullkomligt riktigt. Hon måste ge sig till tåls, brodern teg som muren. I augusti var Ehrnrooth inte längre tvungen att dröja i Petersburg, och han fick därför tillfälle att tillbringa några veckor i Finland. Först vid denna tidpunkt började hans namn bli synligt i tidningsspalterna. Den 27 augusti, dvs. före Ferdinands intåg i Sofia, meddelade tidningarna följande, drygt tre månader gamla nyhet:

"General C. Ehrnrooth skall enligt uppgifter i utländska blad vara påtänkt från rysk sida som provisorisk riksföreståndare i Bulgarien, för den händelse att den nyvalde fursten genom stormakternas påtryckning kan förmås att lämna landet."

Tre dagar senare omnämndes i korthet, att stormakterna på grund av meningsskiljaktigheter i den bulgariska frågan delats upp i två läger. Bättre informerad blev allmänheten, då tidningarna den 3 september publicerade ett meddelande från Reuters byrå, där frågans hittillsvarande utveckling lades ut, och Ehrnrooths tidigare verksamhet i Bulgarien omnämndes i erkännande ordalag. Om regentfrågans sista skede sades bl.a.: "Enligt meddelande från Konstantinopel till Reuters byrå konstaterar Porten i en cirkulärdepesch, att Ryssland har svarat på dess sista förfrågan. Ryssland meddelar, att general Ehrnrooth skall bli ende regent i Bulgarien och guvernör över Östrumelien, emedan detta blivit fastställt vid konferenserna. Han skall ha samma befogenhet som fursten. Så snart han inträffat i Bulgarien, skall han utnämna ett nytt kabinett och skrida till val av en ny sobranje, som skall välja furste." Betecknande för den mörkläggning av ömtåliga ryska frågor, som då rådde i Finland, är Hbls

kommentar, som här återges oretuscherad. ”Anstöt väcker formen för ovanstående meddelande, varav man kan draga slutsatsen, att Ryssland gör anspråk på överhögheten över Bulgarien. Det vore i detta fall klokare att vänta tills den autentiska läsarten blir känd, ty det är klart, att man ej kan lägga Ryssland till last den form, vari Reuterska agenturen meddelar sina underrättelser.” Den reuterska ’läsarten’ motsvarade nog fullständigt de ryska intentionerna.

Under sin korta vistelse i hemlandet hade Ehrnrooth tillfälle att deltaga i en rapphönsjakt på Nääs gård, besöka sina närmaste grannar och se dem hos sig på Sesta. Några närmare detaljer utöver det dagspressen vetat berätta om regentfrågan lär knappast den hemlighetsfulle ministerstatssekreteraradjointen ha yppat. Adèle, som redan i augusti hade flyttat in till Helsingfors, var inte i tillfälle att personligen dryfta de senaste händelserna med sin bror, men den 18 september fick hon anledning att i ett brev framlägga sin syn på den bulgariska frågan.

”...Mischa [kapten Alexander Ehrnrooth] tröstade oss med att Du inte tycks tro på någon bulgarisk mission för Dig! Måtte det så vara! Men hur skall den där härvan redas ut? Koburgaren och hans mamma Clémentine må nu depensera sin fortune bäst de gitter (de galna människorna) på sitt äventyr – nog vill jag ändå se hur det här skall sluta. Och när båset blir tomt efter Koburgaren, vem skall sedan sättas dit? – Se det är den tanken qui me fait venir la chair de poule. Nog finns här de som koxa efter Din plats i Petersburg!

Två av Dina gamla vapendragare, Nilsson och Aug. Westermarck, anfäkta mig dagligen på gator och i gränder för att fråga efter Dig. Jag har rått dem att söka upp Dig på Sesta i dessa dagar, men Nilsson vill hellre se Dig här hos sig ’för att få dricka Furstens av Bulgarien skål i skummande champagne av extra kvalitet’ – säger le général russe med ett vänligt småflinande, som aldrig vill ta slut.”

Följande dag visste tidningarna berätta, att Ehrnrooths bulgariska mission sannolikt inhiberats. Några rader i slutet av ett brev till Adèle före återfärden till Petersburg är det enda vittnesbörd, som han själv lämnat eftervärlden om den roll han spelat i den tillspetsade europeiska storpolitiken 1887.

”Efter några timmar reser jag till Petersburg, och därmed är min sejour på landet slut för detta år. Hösten har oaktat professor Falbs spådomar

varit vacker och gynnsam för våra lantmannaförrättningar, fastän dessa finaliter ändå gunås giva föga uppmuntrande resultat, då de låga priserna göra det nästan omöjligt att torgföra produkterna. Anlände hit från Nääs förliden söndag, och denna vecka har jag varit bra nog trafikerad, först var Aina mig tillmötes i Lahtis, sedan har jag så gott som dagligen varit tillsammans med Standertskjölds på Koiskala, hos vilka gardes Aminoff med sin famille gästat. Rapphönsen ha blivit molesterade här, något som icke vederfarits dem på flere år. De invalide generalerne Nilsson och Westermarck gjorde orätt i att icke komma hit för att andas den sköna höstluften. Nilssons champagne hinna vi nog med i sinom tid.

Ingenting nytt har inträffat, som kunde göra min resa till Bulgarien mera sannolik än den hittills förefallit mig. De som spekulera på min plats i Petersburg kunna därför gärna ge sig till tåls."

Må följande brevrader av Adèle avsluta redogörelsen för de händelser i Bulgariens historia, som bildar bakgrunden till det intressantaste tidsskedet i Casimir Ehrnrooths liv:

"Vad det är väl att prins Ferdinand och hans mamma Clémentine förmå hålla sig kvar på den bulgariska vacklande tronen, som kanske styltas upp med de orléanska miljonerna. Stackars vackra, hjältemodiga Alexander hade ingenting att betala mutor med, han, annat än sitt blanka svärd, men sådant betalar sig illa nuförtiden! Och biltog anses på hög begäran, en parveny som man kallar äran, sjunger Tegnér, som tyckte om tappert folk."

Furst Alexanders död och eftermäle

Sex år efter mellanspelet kring regentfrågan blev Ehrnrooth påmind om sina upplevelser i Bulgarien. Det var då Kochs biografi över furst Alexander nådde Finland. Boken hade kommit ut redan 1887, och det är oförklarligt, att den inte tidigare blev känd i vårt land. I den gör sig en kritisk inställning till det officiella Ryssland gällande, och det är möjligt att den misshagat censurmyndigheterna. Den 26 januari 1893 skriver Adèle till sin bror:

"Jag har nyss fått ett vedermäle för att Du lever uti boken 'Alexander von Bulgarien', och därför skriver jag nu gladeligen för att inrapportera, att herr Kochs broschyr allaredan vandrar omkring och nappas från hand till hand med samma iver som hönsen slåss om en metmask, ty boken tycks ha

blivit populär. Ett ord skrivet av Dig hade även varit tacknämligt, mais ça ne fut pas."

De nötta pärmarna på det bevarade exemplaret av Kochs bok bekräftar det ovan citerade. Man är frestad att beklaga det, ty hade Ehrnrooth kunnat vara säker på att boken hade fått stå orörd på hans bokhylla, hade han nog i den gjort åtskilliga marginalanteckningar och rättelser.

Den 15 november 1893 drabbades furst Alexander alldeles oväntat och just då han skulle bege sig ut på jakt av våldsamma magplågor. Med de tillbudsstående läkemedlen stod de tillkallade läkarna hjälplösa inför den förgiftning, som följde på en plötslig bukhinneinflammation och som efter endast några timmar ändade hans unga liv. Bland furstens forna vänner och beundrare väckte budskapet om hans död djup förstämning. Adèle skrev omedelbart till brodern:

"I de tidningar Du senast fått har Du mötts av nyheten om Prins Alexanders av Battenberg död. Ack, att Du inte i våras under Din utrikesfärd fullföljde Ditt första program att göra ett besök i Graz hos Din forne herre! Din åsyn hade ej hos honom väckt bittra, men väl angenäma minnen, ty hans gladaste regentstid inföll ju verkligen under Dina tjänsteår hos honom, d.v.s. innan hans *hulda kusins* trakasserier ännu hunnit framträda i all sin fula ytterlighet. Den vackre furstens öde var en verklig romanhjältes, och de sista åren av hans liv helt romantiska på grund av hans kärlekslycka – den enda lycka han erfor under sitt korta, stormiga liv. Hans minne lever nu här upp i allas tankar, och intresset för hans levnadshistoria är stort. Unge Hackman, gift med Olga Ehrnrooth, har livligt bett mig att av Dig få låna pastor Kochs broschyr, som han vet att Du äger."

Det brev Mossolov den 31 januari 1894 skrev till Ehrnrooth vittnar om den tillgivenhet furst Alexander lyckats vinna bland sina närmaste vänner:

"Då jag av herr Menges emottagit flera små minnen av avlidne prins Alexander och med dessa minnen sex medaljer över prinsen – präglade med anledning av Östrumeliens återförening med Bulgarien – i och för distribution av dem till de personer som bevarat den avlidne i gott minne – har jag tänkt att denna lilla souvenir kunde glädja Er, och jag skyndar mig att sända Er den. Den tillkommer Er med rätta, och medveten som jag är om den avlidnes stora uppskattning av Er och den vänskap som han hyste

till sin verkligt hederlige och välvillige rådgivare, tror jag mig uppfylla en skyldighet mot hans minne genom att sända Er hans bild.

Menges, som jag har brevväxlat med för att få veta detaljer om prinsens död, har för mig beskrivit den högtidliga begravning som ägt rum i Sofia. Entusiasmen lär ha varit enorm. Legenden om hans regentskap håller redan på att ta form och bulgarer i tusental vallfärdar till hans sarkofag och knäböjer framför den. Bulgarerna har – denna gång på allvar – beviljat hans änka en livstidspension om 50 tusen frcs. Hans fyraårige son Assen stannar hos sin mor i Graz. Gud vet vilken uppgift detta barn är kallat att fylla i fråga om Bulgariens öde; i varje fall är det så att detta barn, som bär den första bulgariske konungens namn, blir Damoklessvärdet över prins Ferdinands huvud, ty i bulgarernas medvetande är han den ende ättlingen av deras första dynasti, som de redan anser heroisk.

Prinsen hade uttryckt en önskan att få bli begraven i Sofia, om bulgarerna så ville, och emedan bulgarerna handlat orätt mot honom under hans livstid, har de nu gjort sitt bästa för att efter hans död rehabilitera sig inför historiens dom. Denna opinion gläder mig på grund av min vänskap för den avlidne, men då jag är en god ryss, inser jag, att det som gav stoffet till Bulgariens hjältedikt inte i samma grad länder Ryssland till heder i dess hävder.

Min vänskap för fursten gör, att jag uppriktigt saknar honom, ehuru jag anser hans för tidiga död som en befrielse för honom själv, ty att döma av ett brev, som jag nyligen fick av honom, tryckte det honom alltjämt, att han blev störtad från sin tron. Han blev störtad, då han ännu var för ung för att kunna bära sitt fall med nödigt filosofiskt jämnmod, trots att han levde ett lyckligt familjeliv.

Förlåt mig, att jag så länge talar om detta sorgliga ämne, men det finns så få personer kvar, som jag öppenhjärtigt kan tala med utan att frukta, att det djupa intryck detta dödsfall har gjort på mig skall anses löjligt.

Jag hoppas Ni mår bra, och samtidigt som jag ber Er att låta mig höra av Er, ber jag Er också att ibland ägna en tanke åt denne man, som alltid hyste en uppriktig beundran och vänskap för Er.”

Konceptet till Ehrnrooths svarsbrev har bevarats och lyder:

”Det är skönt att leva tillbakadragen som en filosof, och man gläds då över att bli uppskattad av vänliga människor. Ni har gett mig ett bevis därpå genom att räkna mig till dem, som bevarat vår saknade prins

Alexander – vars oväntade död djupt upprört mig – i gott minne. Jag tackar Er, min käre vän, för att Ni tänkt på mig vid distributionen av medaljerna som Menges sänt.

Den gudarna älskar dör ung, har en forntida poet,* jag kan icke påminna mig vem, sagt. Död i en ålder av 36 år, vid samma ålder som Karl XII...!! Under ett liv mera upprört än det, som innesluts inom de vanliga gränserna, upphöjd till en hög ställning i vårt realistiska och föga heroiska sekel, fick furst Alexander av Battenberg pröva på framgångens berusning och motgångarnas bitterhet i en omfattning, som är föga vanlig bland hans gelikar. Den våldsamma fiendskap, som han blev offer för, förringar på intet sätt hans rykte – tvärtom. Genom att hedra stoftet av sin förste furste gör bulgarerna rätt och de hedrar samtidigt sig själva. Beträffande den frejdade avlidne själv kan man säga med Horatius: 'Exegi monumentum aere perennius'.**

** Menandros 342-290 f. Kr.*

*** "Jag har rest en minnesvård varaktigare än bronsen."*

Ni tycks vara benägen att anse, att framtiden bär i sitt sköte ett lysande öde för lille Assen. Låt oss hoppas att så icke blir fallet, och att hans moder lyckas inpränta i sin sons medvetande, att han hellre må odla kål än sätta på sitt huvud sin namnes mytomspunna krona för att en dag leda bratuschki på deras väg mot framåtskridande och civilisation *(style officielle)*. Ingen frenolog har ännu funnit det minsta spår av lojalitet i en bulgarisk skalle, den må sen vara brakycefal eller dolikocefal. Även under den förutsättningen att vid ett givet tillfälle den unge Assen skulle uppställas som tronpretendent av ett parti, som var intresserat av att utnyttja vissa forntida legender, synes mig denna roll vara föga avundsvärd; något liknande skall nog någon dag hända en eller annan barnunge, mer eller mindre son till en hjälte, men ännu alltför efterbliven för att icke uppskatta fördelarna av broderskap och bomber. För tillfället råder det ingen brist på tronpretendenter och högheter i exil. Voltaire skulle för närvarande utan svårighet finna ett sällskap åt Candide och Martin, och det vore mycket talrikare men lika utvalt som sällskapet vid den famösa supén i Venedig, till och med utan att skänka Milan denna heder.

Med hänsyn till Zukunftpolitiken är det nog försiktigast att städse följa den kloka Colombines råd att själv odla sin egen trädgård."

Då Golovines bok kom ut i Wien 1896, riktades Ehrnrooths uppmärksamhet på nytt mot de förgångna händelserika månaderna i Bulgarien. I Finland stod boken inte att finna, varken i boklådorna eller på biblioteken. Avslöjandet av det ryska mullvadsarbetet i Bulgarien kunde omöjligt uppväcka angenäma känslor hos censurmyndigheterna. Men Golovine drog själv försorg om, att hans forna vänner fick tillfälle att taga del av de forskningar han utfört och de minnen han återupplivat. Den 15 mars 1896 mottog Ehrnrooth från Mossolov några bokpaket jämte följande brev: "Ni blev säkert förvånad, då Ni mottog tre korsband av mig. Ett av dem innehåller Golovines bok "Furst Alexander I von Bulgarien". Golovine har sänt boken till mig och bett mig sända den till Eder. Han kunde inte skicka den själv, emedan den är förbjuden av censuren."

Konceptet till Ehrnrooths tackbrev har inte bevarats, men av Mossolovs brev av den 29 mars framgår det, att de bulgariska frågorna alltjämt intresserade dem båda.

"Golovine skulle säkert i hög grad uppskatta det, om Ni var vänlig och skrev till honom. Man säger, att Ferdinand kommer hit antingen genast efter sultanens besök eller åtminstone till kröningen. Jag kommer alltså antagligen snart att träffa både Stoilov och flera andra. Jag skall låta Eder veta, vilket intryck dessa herrar nu gör på mig.

Då det tillsvidare inte har funnits några ryska diplomater i Sofia, har jag inte väntat att det i Bulgarien skulle kunna återuppstå några sympatier för Ryssland. Bulgarerna – och i synnerhet schwaberna* – är till den grad emot vår regering, att jag inte har hyst något som helst tvivel om den saken. Men nu är förhållandet ett annat. Jag tycker, att man just nu kan vänta ryska sympatier där, men det betyder ju inte något. Platoniska känslor av sympati är vi inte i behov av, men däremot av verkliga känslor. Om sådana skulle visa sig vara av nytta för bulgarerna, tog vi tacksamt emot dem, men för närvarande torde detta inte vara aktuellt. Nu lämpar sig bäst frasen 'félicitations et congratulations entre deux nations'. Också det är av betydelse."

Ehrnrooth tycks ha slukat den drygt 500 sidor tjocka boken på några dagar, ty den 24 mars var den i Adèles händer.

”Tack för panegyriken över den älsklige döde fursten”, skriver hon till sin bror. ”Jag har än ej hunnit läsa den, men jag vill göra det innan den binds in. Jag kan riktigt sörja över, att Du inte 1893 for från Paris och besökte honom. För sista gången!! Hur mycket intressantare var han ej, än denne smilande Ferdinand, vars enda likhet med Henri IV lär bestå i att han tänker: ’Paris vaut bien une messe’! Nå, kanske kommer han en gång nedrullande från tronen, och då har han att axla den tunga påvliga förbannelsen. Hans mamma Clémentine gläds nog i sitt ärelystna hjärta, om sonen får en krona på sitt huvud, änskönt gumman nu visar sig så gudlig inför Leo. Den stackars lille Boris, babtisé et débaptisé, allt eftersom vinden vänder sig, får hålla till godo med den trosbekännelse, som passar hans stånd.”

Den mäktige påven Leo XIII hade hotat furst Ferdinand med den katolska kyrkans bann, om den nyfödde tronarvingen blev döpt enligt den ortodoxa konfessionen. Nikolaj II, vars kröning vid denna tidpunkt förestod, befriade Ferdinand och mamma Clémentine från deras dilemma genom att åtaga sig fadderskapet för lille Boris. På samma gång gjorde han slut på det kalla krig som rått mellan Ryssland och Bulgarien alltsedan furst Alexanders tronavsägelse. Han återinledde de diplomatiska förbindelserna och inbjöd furst Ferdinand till kröningsfesten i Moskva.

”För Bulgariens väl och framgång har jag gett mitt eget barn som underpant och därigenom löst de band som bundit mig vid min familj och brutit de band som fjättrat mig vid västerlandet. Västerlandet har uttalat sitt anatema över mig, Orientens morgonsol omstrålar nu min dynasti och lyser över vår framtid”, deklarerade furst Ferdinand med emfas.[100]

Den 10 april 1897 berör Adèle i brevväxlingen med brodern för sista gången de bulgariska frågorna. De hängivna ord hon då riktar till sin avgudade yngre bror må bilda avslutningen på detta kapitel:

”Golovines ’Alexander von Bulgarien’ har jag läst och läst om igen med rört intresse. Han var en person som borde ha kunnat och framdeles kanske skall komma att inspirera någon tragediförfattare. Både genom sin apparition, sin ridderliga karaktär och sitt korta, lika händelserika som sorgliga liv, lämpar han sig utmärkt som romanhjälte. Jag erkänner, att det är mig outsägligt välbehagligt, att då hans historia skrivs – det är nu andra gången jag läser den – se min brors namn nämnas där utan minsta fläck, då många av de andra medspelarna i denna tragedi antingen äro skurkar eller

simpla lycksökare, för att ej tala om det ’högsta hönset i korgen’, vars roll var så lumpen, så lumpen, att… jag i min ringhet ej ville stå med denna smutsfläck på mitt namn på historiens blad. Jag mal och mal om igen min förebråelse till Dig: ack, att Du inte besökte den furste, som Du hederligt tjänat, när Du 1893 så lätt hade kunnat göra det. Man ser i Golovines bok, hur det fröjdade honom, när han såg sig ihågkommen av sina forna vänner. Enfin! Han har gått och kommer icke åter.”

VI Tio år vid Finska statssekretariatet i Petersburg

Statssekretariatet, Finska Kommittén och Senaten

Casimir Ehrnrooths verksamhet som bulgarisk krigsminister och de åtgärder fursten på hans inrådan vidtagit hade före det oväntade tillkännagivandet av den furstliga proklamationen den 9 maj städse vunnit kejsarens och de kejserliga ministrarnas fulla sanktion. Däremot fick han bekräftelse på att Alexander III även tillfullo sanktionerat den på hans inrådan genomförda suspensionen av Bulgariens statsförfattning först under den nådiga audiens, majestätet efter hans återkomst till Petersburg behagade bevilja honom.

De omställningar i ministerier och ämbetsverk som sattes igång vid Alexander III:s makttillträde, berörde även Finska statssekretariatet i Petersburg. Någon tid efter det att geheimerådet Bruun utnämnts till ministerstatssekreterare, visste man i Finland ryktesvis berätta, att Casimir Ehrnrooths namn nämnts i samband med adjointposten, som också skulle besättas. Indragningen av tidningen Golos med anledning av den mot Ehrnrooth riktade artikeln ansågs som ett otvetydigt bevis för, att han alltjämt åtnjöt kejsarens fulla förtroende. I de högsta och tongivande kretsarna i Helsingfors mottogs däremot denna nyhet med den allra största skepsis. Ehrnrooths trettioåriga tjänstgöring i Ryssland hade gjort honom fullkomligt främmande för de förhållanden, som nu rådde i hans hemland. Det ansåg man i Finland, och enligt många av hans landsmäns åsikt belastade de meriter som han vunnit i Bulgarien honom tungt. Den västeuropeiska ultraliberala tidningspressens livfullt utmålade reportage om ”diktatorns prygelpåkar, hans hänsynslösa valterror och förhindrande av yttrande- och pressfriheten” m.m. hade på sina håll fallit i tacksam jordmån och uppväckt medlidande för det bulgariska folket, som ”med beaktande av den frihet som nu rådde i Bulgarien lika längtansfullt tänkte på den turkiska tiden, som judarna i öknen tänkte på Egyptens köttgrytor”.

Många kloka och omdömesgilla personers omdömen hade till den grad omtöcknats av överdrivna tidningsreportage, att de inte märkte, hur de omedvetet anslöt sig till den panslavistiska kör, som i de ryska tidningar, vilka häftigast angrep Finland, även nedsvärtade Bulgariens f.d. konseljpresident. Genom att så många av Ehrnrooths samtida låtit förutfattade åsikter om hans karaktär och avsikter influera på sig, har de eftermälen som behandlat hans person och statsmannagärning blivit både mångskiftande och varandra motsägande.

I föreliggande levnadsteckning kan en fullständig framställning av Ehrnrooths verksamhet vid statssekretariatet inte komma ifråga. Historien har ännu inte sagt sitt sista ord beträffande de politiska händelserna under 1880-talet, och alla de frågor som inverkar på bedömningen av Casimir Ehrnrooth har ännu inte blivit slutgiltigt utredda. Måhända ligger de händelser, som i Finland utspelades under de två sista storfurstarnas regenttid, ännu för nära vår tid för att objektivt kunna bedömas. Hittills har Ehrnrooths egna åsikter endast kommit i dagen i några brev till hans kolleger och i mer eller mindre subjektiva och otillförlitliga anteckningar av hans samtida. Sina innersta tankar och åsikter har han aldrig anförtrott någon annan än sin syster Adèle, och det förefaller mycket sannolikt, att de hundratals brev och andra dokument de två efterlämnat avsiktligt har sparats av dem, för att de i framtiden måtte kunna tjäna som historiskt vittnesbörd. I det följande försöker jag på basen av detta material teckna en bild, varur Casimir Ehrnrooths åsikter och handlingssätt möjligast välgrundat måtte kunna framträda.

Adèle Ehrnrooth skildrar i sina brev till brodern mycket livfullt den dåtida stämningen i Helsingfors, och dessa skildringar skall i detta kapitel bilda en kompletterande bakgrund till de händelser som här upptas till behandling.

Adjointposten vid statssekretariatet hade sedan december 1880 inte varit besatt. Det blev den först, när Alexander II utan att fästa avseende vid de av senaten föreslagna kandidaterna utsåg geheimerådet Theodor Bruun att omhänderha denna befattning. Bruun hade räknat med att bli utsedd till ministerstatssekreterare efter Stjernvall-Walleen, som han antog skulle avgå vid denna tidpunkt på grund av sin höga ålder. Han blev därför mycket besviken, när Alexander II tillsvidare lät honom nöja sig med posten som adjoint. Men ett halvt år efter det oväntade tronskiftet

utnämnde Alexander III utan närmare motivering den 3 september 1881 Bruun till ministerstatssekreterare sedan han beviljat Stjernvall-Walleen avsked. Adjointposten blev sålunda ledig, och den tilldelade kejsaren Casimir Ehrnrooth.

Utan att införskaffa utlåtande av sina ministrar och ännu mindre av den finska senaten hade Alexander III träffat sitt val. Under sin tid som tronföljare hade han i egenskap av överbefälhavare för Rustjukarmén varit i tillfälle att på nära håll bilda sig en uppfattning om Ehrnrooths militära och administrativa kvalifikationer. Och då han därtill ansåg, att Ehrnrooth i Bulgarien hade bedrivit en politik, som stämde överens med Rysslands intressen, ansåg han sig med fullt förtroende kunna anförtro honom den näst högsta posten vid statssekretariatet.

Det förefaller, som om Ehrnrooth hade varit rätt nöjd med sin förflyttning från en militär till en civil post. I Bulgarien hade visserligen hans verksamhet inom det militära arbetsfältet berett honom mycket större tillfredsställelse än tjänstgöringen som högsta polisprefekt och konseljpresident i en stympad ministär. Med ett starkt stöd av kejsaren och den ryska regeringen är det mycket möjligt, att han i sin egenskap av Bulgariens högsta styresman hade kunnat förmå fursten att med klokhet utnyttja de fullmakter sobranjen lagt i dennes händer, så att en inre politisk försoning hade blivit möjlig. För att en sådan önskedröm skulle gå i uppfyllelse, hade det emellertid varit ett oeftergivligt villkor, att den från Ryssland ledda panslavistiska rörelsen hölls i styr. Men någon möjlighet därtill hade inte skönjts. Ehrnrooth kan inte ha varit omedveten om, att även generalstaben inom sina murar hyste tillräckligt många officerare, som sympatiserade med de panslavistiska kretsarna, som framprovocerat hans utdrivning ur Bulgarien, och som säkert vid första lämpliga tillfälle var beredda att sätta krokben för honom. Han var också beredd att inom statssekretariatet bli angripen från olika håll. Vedersakarna bland hans landsmän satt långt borta från Petersburg, dvs. i ständerna eller i senaten samt på vissa tidningsredaktioner. Trots den oundvikliga inofficiella kritik han hade att vänta från dessa håll, erbjöd statssekretariatet honom en lugn arbetsmiljö. Att få beträda ett hittills för honom okänt verksamhetsområde var också lockande och bidrog till, att han villigt och tacksamt accepterade kejsarens utnämning.

Utan tvivel hyste Alexander III ett uppriktigt förtroende för Ehrnrooth, och det torde därför inte vara någon överdrift att påstå, att kejsaren verkligen höll av honom. Tyvärr var Ehrnrooths uppskattning av självhärskaren inte lika uppenbar. En beundran av det slag, som han i sin ungdom hyst för Alexander II, kunde den tväre och grovhuggne Alexander III inte uppväcka hos honom. Men så var också hans förhållande till den sistnämnde ett helt annat än det han haft till sina två tidigare härskare Alexander. Med kejserlig välbevågenhet och åtskilliga ynnestbevis hade Alexander II gett uttryck för sin erkänsla och tacksamhet för Ehrnrooths insatser under de tre senast utkämpade ryska fälttågen. Och med uppbjudande av hela sin charm hade han först försökt övertala och, då detta inte lyckades, sedermera med milt tvång förmått honom att bistå furst Alexander med råd och dåd. Ehrnrooths förhållande till Bulgariens unge härskare kan närmast rubriceras som faderligt.

Det var inte så alldeles lätt för Ehrnrooth att som adjoint, då Bruun av en eller annan orsak var frånvarande, och senare som ministerstatssekreterare för Alexander III föredra ärenden av olika slag och speciellt sådana förslag av senaten, som han själv inte godkände. Alexander III hade för vana att aldrig yttra sig eller fatta ett avgörande i frågor av svårare art, innan han i ensamhet och ostörd hade fått gå igenom alla de handlingar, som hörde samman med det för tillfället aktuella spörsmålet. Detta har ansetts bero på kejsarens tanketröghet, dvs. hans oförmåga att snabbt bilda sig en personlig uppfattning om en kritisk fråga.

Till Ehrnrooths små svagheter hörde en viss benägenhet att se sådana personer över axeln, som innehade en hög samhällsställning, men saknade den intelligens och bildning en sådan kunde anses förutsätta. Några rader till hans syster Adèle belyser denna hans svaghet: ”Jag emottog besök av N.N., som visade sig vara inkommen i brädspel och jag modifierar härmed den uppfattning jag tidigare på grand av lösa rykten bildat mig om hans bristande medborgerliga bildning.” Om den kortväxte, korpulente generallöjtnanten betraktade den jättelike, envåldige tsarens tanketröghet och tvära sätt som en brist på intelligens och statsmannakunskap, så hade nog furst Alexander enbart genom sin ungdomliga charm förmått honom att förlåta alla de misstag denne begått under sin tid som regent på grund av oförstånd och envishet.

Liksom i Bulgarien framkallade den panslavistiska rörelsens frammarsch även inom statssekretariatet förhållanden, som gjorde Ehrnrooth oförmögen att längre tjäna sin härskare. Furst Alexanders maktlöshet gentemot denna mäktiga rörelse hade han otvetydigt insett. Däremot har han i ett brev till sin syster nedskrivit några rader, ur vilka hans bittra besvikelse över att envåldshärskaren böjt sig för de ryska chauvinisternas påtryckning tydligt kan utläsas. Men samtidigt har han öppet uttalat sitt ogillande över den halsstarriga non possumus politik Finlands ledande dåtida politiker bedrev. I vilken mån denna non possumus politik åstadkom spänningen mellan Alexander III – av Guds nåde utkorad storfurste av Finland – och invånarna i storfurstendömet är en fråga, som i dag som är måste anses vara obesvarad. Och innan denna fråga slutgiltigt blivit besvarad kan Ehrnrooths verksamhet som ministerstatssekreterare inte objektivt bedömas.

Ett dygn hade inte förflutit efter Alexander II:s död, då tronföljaren undertecknade sin försäkran om att bibehålla statsskicket i Finland, vilket vittnar om, att han liksom hans far à priori hyste välvilja mot storfurstendömet. Den panslavistiska hetsen mot Finlands autonomi kunde han självfallet inte förbjuda, men alla de åtgärder, som på grund av samhällsutvecklingen sedan 1809 blivit nödvändiga, trots att de formellt rubbade Alexander I:s i tiden givna löften, skulle utan skada för autonomin ha kunnat genomföras, om senaten och ständerna med större smidighet och mindre formalism hade behandlat de ofta oväsentliga lagförändringar som samhällslivets utveckling krävde. Utan att påstå att Ehrnrooth bättre eller sämre än senatorerna, lantdagsmännen eller politikerna förstod att handla i enlighet med landets intressen, vågar jag uttala åsikten, att hans synfält var vidare än deras och att hans omdöme var mindre trångbröstat, än vad som var fallet med de flesta av de ovannämnda, vilkas blickar ibland inte förmådde famna mera än Senatstorget, Riddarhuset eller en och annan tidningsredaktion. En åtgärd, som vittnar om senatorernas bristande omdöme, må här nämnas. Kejsarens tålamod blev ställt på ett hårt prov då utlåtanden och lagförslag, som han ville få sig tillsända, ofta mer än lovligt förhalades. Detta missförhållande har senare motiverats med, att man genom en dylik uttröttningsmanöver trodde sig kunna mildra de befarade eftergifterna. Oriktigheten i denna motivering bevisar mer än tydligt förhalningen av språkreskriptets verkställighet 1883 och skolfrågans

behandling vid samma års lantdag – frågor som på intet sätt hade samband med lagkodifikationen eller andra frågor, som berörde kejsardömets lagstiftning.

”Sedan 1860-talet hade en närmast till det egna landets förhållanden inskränkt blick alstrat felslut i de förekommande politiska frågorna”, skriver E. G. Palmén. ”Man begrep inte, att den dag för dag framskridande samhällsutvecklingen på olika områden krävde omprövning av tidigare avtal och förbindelser mellan kejsar- och storfurstendömet. Med högljudda protester motarbetades i vida kretsar varje fråga, som i än så liten grad kunde anses strida mot ett tidigare givet kejsarlöfte, och om i den avgörande stunden en eftergift var ofrånkomlig, tröstade man sig med Robert Lagerborgs uttalade stolta ’ju värre, dess bättre’.”[101]

Ehrnrooths officiella och av kejsaren egenhändigt undertecknade förordnande till adjoint är daterat den 31 januari 1882, men redan två månader tidigare hade han flyttat in i adjointbostaden och börjat sin tjänstgöring. Berättelsen i ”Slovo” om Ehrnrooths ankomst till och avfärd från Sofia med endast två kappsäckar är i stort sett överensstämmande med sanningen, ty egna möbler och övriga nödvändiga bosättningstillbehör med undantag för det absolut oundgängliga torde han inte ha anskaffat under sin vistelse i Bulgarien. Nu gällde det emellertid att installera sig ståndsmässigt, och att detta beredde ungkarlen-adjointen mycket besvär förmäler följande rader till hans syster:

”Men så må Du tro, att en stackars ensam sate som jag haft fullt upp att göra med att montera min vaerelse med bo-skap. Nu är det så gott som slutfört. Jag har flyttat in i mina nya rum – Stoliami nr 42 – och är till och med färdig att härbärgera Dig, när Du vill göra mig den äran.”

1882 års lantdag hade högtidligen öppnats den 24 januari och i det då upplästa nådiga trontalet förklarade kejsaren bl.a., att ”ständerna vid senaste lantdag hava framställt önskan om sådana ändringar i läroverkens läroplaner, att en grundligare kännedom i landets båda tungomål kunde uppnås. Det till följd härav uppgjorda förslaget till en genomgripande reorganisation av de nuvarande läroverken har ej kunnat vinna Mitt godkännande.”

I de fennomanska kretsarna ansåg man, att den genomgripande reorganisationsplanen utarbetats av senaten för att fördröja grundandet av nya finskspråkiga läroverk. Språkstriden flammade nu upp med en

häftighet som aldrig förr, och i de politiska kretsarna gick diskussionernas vågor höga. Casimir Ehrnrooths syster Adèle var en av kvinnorörelsens pionjärer och gjorde sig mest känd under pseudonymen A-i-a, som ofta var synlig i tidningspressen. Helt naturligt blev hon mången gång av sina umgängesvänner eller meningsfränder direkt förhörd om hennes broders inställning till språkfrågan. Då hon själv inte heller var alldeles säker om broderns tänkesätt i denna stridsfråga, tog hon ämnet till tals i ett av sina brev och lyckades verkligen av den hemlighetsfulla adjointen utpressa följande förtroliga informationer:

”För att besvara Din fråga, om jag håller eller icke håller med fennomanerna, borde man begynna med att definiera vad som egentligen menas med detta nu för tiden så ofta begagnade ord. Historien visar ju, hur de mest förbittrade strider ofta nog berott på missförstånd och egentligen gällt påvens skägg. Jag frågar Dig: vore det tänkbart av få människor att slakta varann i stora massor för en teologisk disput t.ex. communion under båda species, därest det icke funnes hos människorna en passion som Fourier benämner *le cabalist?* Du har svarat rätt, då Du har sagt, att jag helt säkert icke önskar låta enrollera mig under varken fennomaners, svekomaners eller andra maniaquers banér. Du minns hur jag från ungdomsdagarna alltid tyckte om, att hålla mig till principerna. Uti den nuvarande stridsfrågan äro mina principer av den art, att de båda hedersmännen Frangois de la Palisse och svensken Dumbom helt säkert icke skulle ha protesterat emot:

Princip I. Varje medborgare äger rätt att anslå sina fyrkar till underhåll av skola med vilket undervisningsspråk som helst, vore det än kinesiska.

Princip II. Vetenskap är makt. Befrämjandet av vetenskap, konst m.m. hör lika mycket till statens åligganden som höjandet av folkets intellektuella utveckling.

Vid tillämpningen av dessa principer på finska förhållanden har man blott att iakttaga den s.k. rättvisan, vilket dock i praktiken i enskilda fall kan i hög grad bli en taktfråga. Du vet, att det är finska staten, dvs. finska folket som tillsätter den mest betydande andelen av de medel, som undervisningsverket kräver. Att hålla sig ensidigt till princip I skulle förmodligen leda till att de flesta skolor med svenskt undervisningsspråk stängdes. Men princip II bör även beaktas, och då nu svenska språket så gott som uteslutande tills dato tjänat som organ för vetenskapligt och

andligt arbete, är det fennomanernas sak att bevisa finskans något så när jämngodhet i detta avseende. Fennomanerna påstå kanske att så är, men vi conservativa – härmed förstås den ungefärliga totaliteten av de politiskt bildade personerna – äro ej pliktiga att häruti tro fennomanerna på bara orden, vi fordra faktiska bevis. Ikonoclasters* och energumeners** parole och lösen för dagen äro icke bindande som Scheik-ul-islams*** fetvor**** för de troende turkarna.

** bönderna.*
** bildstormare.*
*** vansinnig svärmare.*
**** turkiska rikets högsta ämbetsman.*
***** domslut.*

Jag sympatiserar med fennomanernas strävan, de ledas av en idé, som visat sig mäktig att erövra folk. Det progressiva kringsiggripandet av den fennomanska idén torde numera icke kunna bestridas. Latenta andliga krafter hos finska folket hava blivit väckta till liv, och uti de pågående striderna pulserar ett vida friskare nationellt liv än i de ömkelige, affecterade agitationerna med tidningsbjällror för att intvinga vårt statsskick i de välsignade parlamentariska formerna, som numera äro vordna en slags pont aux ânes. Inom en relativt kort framtid tror jag att folken lika litet komma att intressera sig för det parlamentariska spelverket, som de nuförtiden göra för t.ex. allianserna mellan furstehusen, som ändock var en huvudpunkt i all politik för mindre än två sekel tillbaka.

Jag tar för avgjort, att folk av vår generation helt lugnt kunna framleva sin tid i Finland med svenskt språk och svenska minnen. Icke går min pietet för dem dock så långt, att jag skulle anse mig böra sörja, om de i en framtid få ge plats åt finska fordringar, blott det sker naturligt, på icke våldsamt sätt. Åt svenska språket ville jag säga som legionärerna åt Nero, då han jämrade sig över att måsta dö: ”Usque adeoni miserum est”.***** I allmänhet är människan incapable att beräkna framtiden och de idéer, som efter ett sekel komma att leda folken. Så skarpsinniga män som Lloyd, Napoleon I, Galiani etc. – huru hava icke deras framtidsprofetior klickat.

****** Är då döden en så stor olycka?*

Halt nu med vidare filosoferande. Jag blev häromdagen hemsökt med brev av lantdagsman Torsten Costiander – i en complimenterande och laudativ genre – men som även berörde min blivande ställning till språkfrågan. Om min utnämning behagar senatorerna i Helsingfors eller icke kvittar mig lika!"

Ehrnrooths släng åt senatorerna redan innan han haft något att skaffa med dem är ett tydligt uttryck för hans förargelse över den förhandskritik tidningspressen och vissa politiska kretsar förärat honom. Korrespondensen vittnar likväl om, att förhållandet mellan honom och de senatorer han tidigare känt var både korrekt och vänskapligt, oaktat ofta förekommande skarpa åsiktsdivergenser. Av ungdomsvännerna bör främst nämnas hans f.d. kadettkamrat Victor von Haartman. Vid sju års ålder blev Haartman faderlös, men hans farbror senatorn Lars Gabriel von Haartman åtog sig att bli hans förmyndare och sörjde för, att den begåvade gossen fick en god uppfostran och en gedigen utbildning. Efter två års studier vid kadettskolan i Fredrikshamn insåg den unge officersaspiranten, att militäryrket inte låg för honom, varför han – måhända på inrådan av sin förmyndare – beslöt att välja den akademiska banan. Sedan 1870 var han senator i ekonomiedepartementet, och under Ehrnrooths adjointstid var han ledamot av Finska kommittén. Därefter fungerade han som lantmarskalk vid lantdagarna 1888 och 1891.

Leo Mechelins vänskap med syskonen Ehrnrooth var även den av gammalt datum. 1873 blev Casimirs två år äldre bror protokollsekreteraren Carl Albert Ehrnrooth plötsligt bortryckt av döden, och vid jordfästningen höll Leo Mechelin ett lika formfulländat som känsligt minnestal över sin bortgångne vän och ämbetsbroder. Sigurd Nordenstreng omnämner i sin vidlyftiga minnesteckning över Mechelin, "att man på Helsingfors Dagblads byrå och även i senatskretsar åren före Alexander II: s död tänkte på Mechelin som en lämplig efterträdare till den ålderstigne ministerstatssekreteraren Stjernvall-Walleen". Frågan blev synnerligen aktuell, då dennes adjoint Casimir Palmroth tre månader före tronskiftet oväntat avled. Några rader till Mechelin från hans äldre styvbroder Robert Costiander belyser förträffligt de förväntningar hans beundrare då hoppades få infriade:

"Kan man där borta icke mera reda sig utan Dig, så antag adjointplatsen utan vidare betänkande. Du behöver något år för att riktigt komma in i

ryska språket, som HM hellre talar än franska. – – – Vilka självförebråelser om denna mission till följd av Ditt nekande fölle i ovärdiga händer."

Mechelin mötte många svårigheter under sina ansträngningar att uppnå nästsista trappsteget på vägen till det högsta statsämbetet i storfurstendömet Finland, innan "karriären på detta håll helt stängdes", då Casimir Ehrnrooth utnämndes till adjoint åt ministerstatssekreteraren. Nordenstreng nämner ingenting, som kunde tyda på, att Mechelin skulle ha känt sig besviken, då Ehrnrooth tillträdde den post, "som så förträffligt hade motsvarat Mechelins mångsidiga begåvning och ärelystnad".[102] Detta bekräftas ytterligare av följande rader i det brev Mechelins yngre styvbroder Torsten Costiander tillställde Ehrnrooth med anledning av hans utnämning:

"För att genast skingra varje möjligt missförstånd, bör jag öppet förklara, att jag icke skulle kunna hysa det ringaste groll emot Dig för att Du genom Din utnämning till ämbetet ofrivilligt träder i vägen för min broder Leo Mechelin, som även varit uppställd som kandidat till detsamma. Huruvida det skulle varit en verklig lycka för honom att bekläda denna ansvarsfulla post, så skicklig han än även av allmänna opinionen anses vara, är jag ej heller på det klara med, i synnerhet som han själv aldrig visat att han skulle längta dit. Dessutom stod Du ju långt framför denna Din enda konkurrent, och för övrigt är han jämförelsevis ung och kan vänta på detta eller något annat högre ämbete, där han kan till förmån för landet tillgodogöra sina kunskaper och möjliga kapacitet. Får han leva något decennium eller mindre, tills Du blir ordinarie minister för Finland, så tänker jag väl, att Du är så förnuftig, att Du genast tager honom till Din adjoint. Har jag en gång invid tronens fot två sådana vänner, (vilka jag tillika tagit mig friheten anse för vårt lands två främsta förmågor), så skall jag med lugn plöja min tilta här på Notsjö och framför allt tacka Gud för att mitt dyra fosterlands öden därvidlag vilar i redliga händer. Jag skall alltid i tacksamt minne bevara den utmärkta välvilja, varmed Du emottog förslaget att anställa min broder Robert i bulgarisk krigstjänst. Hans alltför överdrivna blygsamhet förmådde honom emellertid att avböja det befäl Du hade godheten erbjuda honom."[SA]

Sedan 1857 fungerade i Petersburg en statssekretariatet underlydande "Kommitté för Finska ärenden", vars uppgift var att avge utlåtanden

angående de av senaten behandlade ärenden, som ministerstatssekreteraren ägde att inför kejsaren föredraga. Förutom av ministern och hans adjoint bestod kommittén av två senatorer och en rysk sakkunnig. Under Bruuns ministertid var senatorerna Victor von Haartman och Theodor Sederholm, sedermera adlad Cederholm, ävensom geheimerådet Vasili Stepanov ledamöter av kommittén. Då Ehrnrooth tillträdde ministerposten blev de sistnämnda senatorerna ersatta med senatorerna Robert Montgomery och Christian Oker-Blom.

Som redan nämnts var förhållandet mellan Haartman och Ehrnrooth öppet och förtroligt. Haartman ansågs av sina samtida vara både självrådig och härsklysten. Nordenstreng varsnar i Haartmans brevväxling med Mechelin en viss tendens att försöka påtruga den sistnämnde sitt tänkesätt. En liknande strävan framträder även i Haartmans brevväxling med Ehrnrooth, och då han i Ehrnrooths handlingssätt finner något som han anser oriktigt eller skadligt, drar han sig inte för att ärligt uttala sitt klander.

Ehrnrooths vänskap med generallöjtnant Oker-Blom härledde sig från deras studieår vid generalstaben på 1850-talet. Av de fyra senatorer, som samtidigt med Ehrnrooth var medlemmar av Finska kommittén, var Oker-Blom otvivelaktigt den enda verkligt vidsynta. Före sin utnämning till senator hade han som ledamot av och ordförande i kommittén för särskilda ärenden rörande Finlands militärväsende kommit till insikt om senatens oförmåga att bilda sig ett riktigt omdöme om de reformer en ny tid krävde. 1882 deltog Oker-Blom i de förhandlingar, som hade till syfte ”andhålet för våra lappar”, dvs. Petsamo-områdets anslutning till Finland i enlighet med ett av Alexander II 1864 avgivet löfte. Följande pessimistiska rader till Ehrnrooth den 18 maj 1882 antyder att en lycklig lösning av frågan knappast var att vänta:

”Om man icke får räkna på någon akt av hög rättvisa vid förestående kröning, så tror jag liksom Du, att denna fråga f.n. icke har utsikter till framgång utan måste vila. Senaten bör man icke tillmäta någon synnerligen stor konst i opportunité, ty denna är för långt borta ifrån centrum och dagens strömningar, vilka lättare och säkrare kunna bedömas av er där [i Petersburg], Det enda hjälpmedlet härvidlag är en privat skriftväxling som denna, varför ännu tack för Ditt brev.”[SA]

Bland de dåtida statsmännen var det ytterst få som förde dagbok eller på äldre dagar skrev ned sina minnen. Två som emellertid gjorde det var senator Cederholm, vars politiska minnen kommit ut i tryck och senator Emil Streng, vars upptecknade minnen och en samling anteckningar främst återgetts av E. G. Palmén. Under Ehrnrooths petersburgstid tjänstgjorde Streng som expeditionssekreterare vid statssekretariatet.

Från första stund blev förhållandet mellan Ehrnrooth och senatorerna Cederholm, Streng och Montgomery både spänt och inkollegialt. I någon mån torde de tre senatorernas ovilja att underordna sig en militär ha varit orsaken till detta beklagliga sakförhållande. Men främst stod deras misstro mot Ehrnrooth att söka i deras besvikelse över att han blivit anförtrodd det ämbete, de med full övertygelse ansåg Mechelin vara den mera lämpliga att inneha. Ehrnrooth förargade måhända dem också genom att så ofta understöda senatminoritetens åsikter. I motsats till Haartman föredrog de tre senatorerna att i stället för att direkt till Ehrnrooth framföra och öppet diskutera sina avvikande åsikter, skriva ned dem i brev till meningsfränder eller anteckna allt vad de i en för tillfället upprörd sinnesstämning ansåg om honom.

Dessa tre ärevördiga senatorer var vana vid ett stillsamt och intimt familjeliv, och de kunde därför inte hysa någon större aktning för Ehrnrooths otvungna ungkarlsleverne. Liknande litterära, vetenskapliga eller andra särintressen, som skulle ha kunnat främja ett ömsesidigt tankeutbyte, tycks de inte heller ha haft. Därför är det mycket troligt, att Ehrnrooths försök att bygga en bro över klyftan mellan deras och hans intressen hade en helt annan verkan än han åsyftat. Man får en uppfattning om saken genom några rader av honom:

”Flere gånger i veckan löper jag på de av mig omtyckta bouffespektaklen, som nu givas av franska, tyska, ryska, ja till och med av polska artistgrupper. Då och då förleder jag Bruun att komma med på operetter och kanske skall det lyckas mig en vacker afton att föra senatorerna, ja kanske hela Finska kommittén in corpore på La Mascotte eller Die Fledermaus. Quelle tenue pour un augure, skulle visst Calchas säga.”

Att skvallerklockorna i Petersburg ofta klämtade för Ehrnrooth vittnar följande rader om:

I slutet av februari 1882 anlände en bulgarisk deputation till Petersburg för att på högsta nivå dryfta det dåvarande politiska krisläget. Ehrnrooth

hade råkat flera av sina tidigare vänner och med dem ”talat mycket om Bulgarien”. Andra hade åter på sitt håll förhört sig om f.d. krigsministerns nya verksamhet. Vid hemkomsten deltog de delegerade i en stor fest för ett hundratal personer, som Hitrovo anordnat på ryska legationen. Fursten och ministrarna var närvarande. Jireček anförtrodde sin dagbok allt som kommit till hans öron. Bl.a. hade han hört berättas, att Ehrnrooth på sin nya post ”erhöll 40 000 mk i lön, men egentligen inte hade något arbete alls.” Flitigt besökte han däremot maskerader och det påstods t.o.m. att han på dem brukade ”pince des masques”.

I tjänsteärenden kom Ehrnrooth ofta i skriftlig kontakt med t.f. vicekanslern för Kejserliga Alexanders universitetet i Helsingfors Johan Philip Palmén, som på 1880-talet trots sin höga ålder även innehade befattningen som viceordförande i senatens justitiedepartement. Till hundraårsdagen av J. Ph. Palméns födelse 1911 utgav hans son, dåvarande professorn i nordisk historia E. G. Palmén, en omfattande minnesskrift, i vilken Ehrnrooths verksamhet vid statssekretariatet ingående behandlades. Enligt författaren skulle den precise och till ytterlighet pedantiske jurisprofessorn-senatorn inte ha hyst någon större vördnad för Ehrnrooths statsmannakonst. Men mellan raderna kan man läsa, att detta påstående mera baserar sig på författarens egna slutsatser än på faderns direkt uttalade åsikter.

Mest obegriplig förefaller den oförståelse för varandras tänkesätt, som gjorde sig gällande mellan Ehrnrooth och senator Cederholm. I sina samtidas ögon framstod Cederholm som den fulländade hedersmannen, och hans närmaste vänner lovordade honom för hans sällsynt humana och fint bildade personlighet. Bland senatorerna var August Nybergh, sedermera adlad af Nyborg, en av Cederholms mest förtrogna vänner, och mellan de äldre och yngre medlemmarna i de båda familjerna var vänskapen mycket intim. Ännu på äldre dagar påminde sig syskonen Nyborg sin gamle, älskvärde men mycket originelle ”farbror” Theodor. På 1880-talet kom Ehrnrooth sällan i personlig kontakt med senatorerna i Helsingfors, varför hans bekantskap med Nyborg endast blev flyktig, men antagligen mindre kylig än med Cederholm. Ett decennium senare fann han däremot i Nyborg en drygt tre veckor yngre vän för de sista femton åren av sitt liv.

Såsom i föregående kapitel i förbigående nämndes, förvärvade Casimir Ehrnrooth 1883 sitt barndomshem, Sesta, av sin 10 år tidigare avlidne bror Carls omyndiga barn. Någon tid efter det Carls nästäldsta son Georg 1889 avlagt rättsexamen, överlät farbrodern till honom gårdens skötsel. 1896 utnämndes Georg Ehrnrooth till verkställande direktör för Finska Brandstodsbolaget för landet, och året därpå förmälde han sig med senator August af Nyborgs dotter Ella. Då Casimir Ehrnrooth närmade sig sjuttioårsåldern, beslöt han att bosätta sig i Helsingfors och endast tillbringa sommarmånaderna på Sesta. Genom försäljning överlät han gården åt brorsonen Georg och anförtrodde samtidigt i Ella Ehrnrooths händer hela sitt lösöre på Sesta, i vilket även ingick hans bibliotek och största delen av de dokument som i denna levnadsteckning citerats.

E. G. Palmén anser, att ”Casimir Ehrnrooth, vars förmåga utbildats dels under militär tjänstgöring och i fält, dels uti så regellösa förhållanden som blott orienten kan förete, fått en särdeles olämplig förberedelse för de funktioner han sedan ägde att för sitt fosterland fullgöra.”[103] Sin uppfattning om de regellösa förhållandena i Bulgarien baserar Palmén på Kochs anekdoter och ”rövarhistorier”. De politiska moralbegrepp ett lands politiker tillägnat sig föreskriver till alla delar landets politiska förhållanden. Bedömer man därför de politiska moralbegreppen i Bulgarien och Finland efter de omdömen Ehrnrooth och furst Alexander fått av sina bulgariska motståndare och jämför dessa med de omdömen Ehrnrooth och mången annan av de ledande personligheterna på åttiotalet fått av sina politiskt oliktänkande landsmän, så frågar man sig om skillnaden mellan de politiska förhållandena i ”orienten – där landets representation var ett besynnerligt mellanting av modernt statsliv och barbari” – och de politiska förhållandena i storfurstendömet Finland var så stor som Palmén inbillat sig. För att belysa detta spörsmål kan t.ex. de tidigare anförda citaten av den bulgariske furstehataren Drandar eller den serbiske författaren Gopčevič jämföras med följande artikel, som 1884 ingick i Stockholms Dagblad och som uppges vara skriven av grundaren av det svenska partiet, Victor Magnus von Born.

”Vid Bruuns sida står hans adjoint, generallöjtnant Ehrnrooth. Dennes föga hedrande mission i Bulgarien gav honom i tiden europeisk ryktbarhet. Av vår unge monark i början av dess regering utsedd till sin nuvarande höga plats, har han icke kunnat förvärva sina landsmäns förtroende, utan

anses fastmer, trots sitt av naturen goda huvud, representera både okunnighet och politiskt lättsinne, sekunderade av håglöst självförtroende och pueril maktlystnad. Hans personlighet anses för ögonblicket så vådlig, att man allmänt önskar friherre Bruun krafter och lynne att hålla ut, till dess utsikt till att få en mera allvarligt anlagd efterträdare kan yppas.

Under sådana förhållanden kan man lätt tänka sig vilken obehaglig ställning de av senaten delegerade ledamöterna i den Finska kommittén, senatorerna von Haartman och Cederholm, måtte inneha. Rättänkande och insiktsfulla, ehuru utan större statsmannagåvor, bringa de i själva verket sitt fädernesland dagligen offret av fåfänga bemödanden och kollegiala obehag.

Senator L. Mechelin, icke okänd i Sverige där han gjort sig bemärkt genom sin intelligenta person, sitt vinnande väsen och sin eminenta talförmåga, för övrigt utrustad med en specifik talang att lösa kinkiga uppgifter, äregirig, opportunist och städse centerman.

Friherre Palmén, en kunskapsrik jurist av tvetydig karaktär, föga uppskattad.

Yrjö-Koskinen, fennomanernas chef, så känd i Sverige att jag icke behöver uppehålla mig vid hans motbjudande person.

Montgomery, en icke alltför högt begåvad, men kunskapsrik, arbetsam och hu-man person, vars något mjuka, ehuru nobla karaktär gör, att han nästan regelbundet får ångra vad han gjort eller underlåtit, för övrigt centerman med antifennomansk lutning."[104]

Cederholm blev inte nöjd, då han såg sitt namn nämnt tillsammans med så många av hans politiska motståndare. Han ansåg sig kunna "ifrågasätta riktigheten av detta hans [Borns] omdöme, då jag själv aldrig ansett mig kunna göra anspråk på dylika högre statsmannagåvor. Men jag tror mig dock ha skäl att fråga: hur vet brevskrivaren detta?"

En av Borns hävdatecknare drar historiens förlåtande slöja över den fatala korrespondensen, då han skriver: "Ofta ledde Borns stela, orubbliga natur honom till överdrivna yttranden och handlingar."

Språkfrågan fick en oväntad vändning, då generalguvernör Heiden i en skrivelse av den 30 mars 1883 till senaten inlämnade ett förslag om, att finska språket skulle förklaras jämställt med det svenska i fråga om all officiell skriftväxling. Hithörande reglemente skulle genom ett kejserligt manifest kungöras vid instundande kröningsfest i Moskva. Förslaget rönte

i senaten understöd endast av senatorerna Yrjö-Koskinen och Oker-Blom, vilka ansåg detsamma rättrådigt och ägnat att avlägsna ett berättigat missnöje, som endast gav upphov till split och oro. De övriga senatorerna vägrade däremot att omfatta Heidens förslag. Deras åsikt framfördes av Mechelin, som ansåg, att man inte skulle förhasta sig, när det gällde en reform som denna, utan invänta en senare tidpunkt, då man övervunnit de praktiska svårigheter, som nu omöjliggjorde förslagets genomdrivande. Det kunde ske, då en yngre tjänstemannakår med bättre kunskaper i finska efterträtt den nulevande, som till stor del ytterst behjälpligt i tal och skrift behärskade finska språket. Mechelin ansåg, att frågan så intimt hörde samman med finska språkets förklarande som ett med svenskan jämställt, officiellt språk, att den måste underställas ständerna och icke kunde avgöras på administrativ väg. Senator Brunou, på sin tid ansedd för landets främste jurist, tolkade den paragraf i rättegångsbalken som stadgade: ”Ej må dom i utländsk lag åberopas eller främmande språk brukas”, så att begreppet ”främmande språk” även inrymde finska språket. Både Mechelin och dåvarande prokuratorn Montgomery omfattade denna lagtolkning.

Medan senatorerna fortsatte att dryfta juridiska hårklyverier ägde kejsarkröningen rum i maj 1883, och något nådigt reskript blev inte utfärdat. På grund av de skarpa meningsskiljaktigheterna drog ärendets behandling ut på tiden, så att Finska kommittén först i augusti 1883 var i stånd att avge sitt utlåtande. Både Haartman och Cederholm omfattade Mechelins avböjande förslag. De ansåg Heidens förslag vara såväl betänkligt som utan någon större praktisk betydelse. Kategoriskt hävdade de, att förslaget under inga omständigheter kunde underställas kejsarens avgörande utan att ständerna hördes. Dessutom skulle realiseringen av förslaget medföra betydande kostnader.

I december 1883 var frågan mogen för föredragning inför kejsaren. En del av de förslag senaten framställt vann härvid majestätets gillande, men i vissa viktiga frågor krävde han en ytterligare utredning och nya förslag. Olika beredningsutskott utarbetade i enlighet härmed betänkanden, vilka förelades senaten vid en gemensam session för dess båda departement den 28 november 1884. Resultatet blev, att bl.a. följande underdåniga förslag skulle underställas majestätets prövning:

1) finska och svenska språken förklaras jämställda,

2) en brevväxling på finska mellan olika officiella instanser i ärenden rörande finsktalande sakägare skulle genomföras småningom genom att nödig kunskap i finska krävdes av nyutnämnda tjänstemän. Senast år 1900 skulle denna reform vara genomförd,

3) finska språket skulle förklaras jämställt med det svenska som landets officiella språk.

Senatorerna Yrjö-Koskinen, Oker-Blom och Ehrström framlade ett förslag, som i någon mån avvek från majoritetens inom senaten, och där de poängterade önskvärdheten, att en statstjänsteman omedelbart skulle beviljas rätt att i officiell skriftväxling använda finska språket.

I början av oktober 1884 tog Finska kommittén itu med att behandla ärendet. Åsiktsdivergenserna var stora, någon vilja till samförstånd tycks inte ha existerat. Senatorerna Cederholm och Haartman omfattade orubbligt senatsmajoritetens förslag, medan ministerstatssekreteraren Bruun och hans adjoint Ehrnrooth samt kommitténs ryska medlem geheimerådet Stepanov önskade beakta också Yrjö-Koskinens förslag. Cederholms groll mot Ehrnrooth hade under de senaste två åren i Petersburg tilltagit så märkbart, att man kan ifrågasätta huruvida en fruktbringande diskussion dem emellan överhuvud kunde fås till stånd. Det oaktat hade Ehrnrooth bifallit Cederholms anhållan om, att sessionen, som borde ha ägt rum en av de första dagarna i september, uppsköts med en månad, emedan Cederholm var förhindrad att tidigare deltaga i sammanträdet på grund av ”barnens förestående skolgång och sommarvillans bringande i vinterskick”.[SA] Cederholms efterlämnade politiska minnen ger en bild av hur inkollegialt samarbetet var inom den lilla krets, som i rikshuvudstaden ägde att värna storfurstendömets intressen.

”Mitt ämbete var visserligen inte, vad det direkta arbetet angick av någon betungande beskaffenhet, men det åtföljdes av andra, vida mera tryckande bördor. Detta berodde helt och hållet på de ledande männen i verket och deras uppfattning om sin ställning till det land, vars främsta tjänare de var. Bruun var ryss till sitt åskådningssätt, i sina känslor och tankar, Finland var i hans ögon ingenting annat än ett av Ryssland erövrat och av detsamma beroende gränsland, vars statsrättsliga ställning han aldrig riktigt kunde uppfatta eller förmå sig att erkänna. I kommittén sekunderades han alltid av geheimerådet Stepanov och merendels av

adjointen Casimir Ehrnrooth, som tämligen alltmänt gick och gällde för att vara utrustad med ett klart och skarpt huvud, men i själva verket endast hade ett kolossalt minne och ett stort självförtroende samt i sin egenskap av militär ansåg, att någon opposition emot generalguvernörens eller ryska krigsministerns åsikter och fordringar aldrig borde få komma i fråga. Något egentligt samarbete kunde således knappast äga mm, utan man kämpade ständigt, men tyvärr vanligen fruktlöst mot de förvända idéer, som ville göra sig gällande."[105]

Särskilt förargad blev Cederholm, då han erfor, att Heiden efter sin ankomst till Petersburg i början av år 1886 haft rådplägningar i statssekretariatet, utan att de två senatorerna tillkallats. Den 26 februari fick han veta att Ehrnrooth för översättning till svenska utlämnat ett till Heiden riktat förslag till något reskript: "I syfte av ett fullständigt tillämpande av principen om finska och svenska språkens lika berättigande i Finland, vele Wi anbefalla Eder att giva samtliga styrelse- och ämbetsverk samt myndigheter i landet tillkänna, att dem tillåtes att vid handläggningen av ärenden och skriftväxling i tjänsteangelägenheter begagna såväl svenska som finska språket efter vad som lämpligast vara kan, samt utan rubbande av ordningen och regelbundenheten i ärendenas gång."

Tillämpningen av denna förordning skulle generalguvernören i samråd med senaten utarbeta. Cederholm ansåg, "att utarbetandet av förordningen efter det rättigheten fritt fått tillämpas var liktydigt med att kasta jästen i ugnen sedan brödet blivit gräddat".

Följande dag tycks Cederholm ha gripits av ett formligt raseriskov. Han framförde till Bruun en ljungande protest mot Ehrnrooths tilltag och hotade att avgå.

"Stundom kunde ingendera av oss fullt behärska sig, men för det mesta förblev även baron Bruun skenbart lugn, fastän många bittra sanningar sades honom."

Vid ett stormigt möte den 3 mars meddelade Bruun, att reskriptet delvis skulle stiliseras om, så att det fick bli till efterrättelse först sedan generalguvernören och senaten inkommit med förslag till nödiga förberedande åtgärder och dessa förslag godkänts av kejsaren.

"Men Ehrnrooth, som var den egentliga upphovsmannen till det famösa dokumentet förklarade avsikten med det vara just den, att myndigheterna

genast skulle kunna börja korrespondera på finska och svenska allt efter behag. Då Bruun insåg, att detta inte kunde gå an, bestämde han, att reskriptet omedelbart skulle stiliseras om så, att han följande dag kunde framlägga det för majestätet. Slutstycket fick då följande lydelse: ’alltså hava Wi velat anbefalla Eder att i samråd med Wår senat för Finland till oss inkomma med underdånig framställning angående själva sättet och ordningen för verkställigheten härav’.”

Då förslagen föredrogs för kejsaren ogillade han dem båda. Han krävde att de ovanciterade raderna skulle lyda: ”Hans Majestät anbefaller tillkännagivandet om språkens begagnande i jämbredd med varandra, och äger generalguvernören jämte Wår senat ofördröjligen inkomma med ’regler’ angående vad som i detta avseende ännu vore att göra.”

Sålunda avfattat skulle reskriptet sändas majestätet för underskrift.

Besviken över att språkfrågan på detta sätt avgjordes utan att ständerna gav sitt utlåtande, ställde Cederholm ånyo till en scen med Bruun och förklarade, att reskriptet skapade ett farligt prejudikat, som kunde leda till att ryska språket jämställdes med både det svenska och det finska språket som officiellt språk i landet. Enligt Cederholm skulle Bruun ha svarat:

”Jag känner mer än väl till stämningen i Ryssland för närvarande, och även Hans Majestäts egna åsikter. Om jag hade framlagt något förslag om, att finskan skulle förklaras som officiellt språk vid sidan av svenskan, skulle Hans Majestät ha svarat, att inget annat språk än ryskan var landets officiella språk, om ock de två andra språken fick begagnas inom den inre administrationen.”[106]

Någon vecka senare dämpade majestätet de upprörda känslorna genom att (i enlighet med Ehrnrooths ursprungliga förslag) bestämma, att samtliga styrelse- och ämbetsverk vid behandling av ärenden och i den officiella skriftväxlingen tilläts använda finska språket.

Jämbördig med svenskan och finskan blev ryskan aldrig under Alexander III:s tid, men i augusti 1891 utfärdade kejsaren ett reskript enligt vilket kunskap i ryska var obligatorisk för person, som sökte en högre befattning vid järnvägen, tull-, post- och telegrafverket. Och en finsk medborgare kunde vinna anställning vid statssekretariatet, endast om han fullständigt behärskade ryska. Ehrnrooth, som då hade lämnat politiken några månader tidigare och slagit sig ned på Sesta, skrev till Adèle, när han fick kännedom om reskriptet:

”Jag hade här besök av gamle Chr. Oker-Blom, som från Lahtis vek in hos mig på ett dygn. Den nya språkukasen lär icke precis vara någon behaglig julklapp i Helsingfors. Lugnt betraktat håller jag dock före, att dess betydelse ej är alltför stor. För en stark administration, som vet vad den vill vore ukasen överflödig. I Heidens regime är den blott en av de många mixturer med vidrig smak, av vilka det ju redan finns en hel mängd, och som ändå visat sig icke äga mera verksamhet än Pauli botemedel: kål för de svaga. Nu hava vi fått litet rysskål att taga in – med eller utan olja, få vi se.”

I början av år 1884 inträdde en påfallande försämring i Bruuns hälsotillstånd, vilket föranledde honom att av majestätet tidtals anhålla om en längre tjänstledighet. Under de sista åren före hans död torde Ehrnrooth under sammanlagt 17 månader såsom t.f. ha omhänderhaft ministerstatssekreterarens arbetsuppgifter. Hans egen hälsa var inte heller den bästa. Reumatiska smärtor, som var en följd av de blessyrer han erhållit under krigen, och en småningom alltmera tilltagande podager tvingade honom att iaktta en försiktigare livsföring. I slutet av 1887 fick han ett anfall, som förde tanken till blodpropp, och det tvingade honom att under en tid ligga till sängs. Då han underlät att meddela sina anhöriga om saken, väckte nyheten om hans sjukdom – som med hjälp av rykten hastigt spred sig i Helsingfors – en stor uppståndelse. Ovissheten skingrades först, när hans förtrogne, unge umgängesvän vid statssekretariatet, titulärrådet Hjalmar Palmén uppsökte Adèle och ”med sin pigga uppsyn av en spelande orre sade sig komma gerad från Petersburg, där han hört att Du höll sträng diet och var på bättringsvägen. Men nog lär Du ha varit ganska sjuk ändå”, skrev Adèle omedelbart efter Palméns besök hos henne. Och hon fortsätter: ”Nya Pressens chef höll på att skrämma slag på oss, när han i telefon frågade, om det var sant, att ministerstatssekreteraradjointen (Gud en sån titel!) hade haft ett slaganfall. Vi höll på att gå och vrida nacken av denne ivrare för spridning av sensationsnyheter.”

Förmodligen förutsåg kejsaren, att Bruun inte på länge skulle bli i stånd att sköta sitt ämbete, då han den 8 februari 1888 beviljade honom tjänstledighet på obestämd tid. Samma dag lät han nämligen Ehrnrooth ”presentera sig”, vilket i praktiken innebar, att han överlät ministerstatssekreterarens ämbetsuppgifter i adjointens händer. Då kejsaren den 3 september emottog sorgebudskapet om Bruuns död, befann han sig i Peterhof i färd med att förbereda sig och sin familj för en längre

resa genom västra Ryssland till Baku. Återfärden skulle ske över Harkov och Moskva. Något avgörande i frågan om Bruuns efterträdare kunde sålunda inte komma i fråga, förrän de höga resenärerna avslutat sin eriksgata. Att envåldshärskaren även under sin resa önskade hålla regeringstyglarna i sina händer, visar följande av majestätet med blyertspenna nedskrivna rader till Ehrnrooth från jaktslottet Spala i östra Polen: ”Sänd mig alla handlingar [i strafflagsfrågan]. Mera kommer väl senare. A.”

Inom de politiskt medvetna kretsarna i Finland var samtalsämnet för dagen den förestående utnämningen av en ny ministerstatssekreterare, och med otålighet inväntade man kejsarens återkomst för att äntligen få visshet i denna betydelsefulla fråga. De som tog för givet, att den tidigare adjointen skulle överta ministerposten brydde åter sina hjärnor med frågan om hans efterträdare.

”Nyfiket väntas nu här på kejsarens hemkomst för att få se huru vår inre politiska himmel därefter kommer att gestalta sig”, skriver Adèle den 10 augusti 1888 till sin bror. ”Nog ruskar man mycket på huvudet här åt Tudeer som adjoint, men mer än en gång har jag redan bett de äldre bland oss dra sig till minnes, och jag har också berättat det för de yngre, att epiteten *ytlig, lycksökare, hovgunstling* osv. i precis samma grad tilldelades i tiden allmänt åt den sedan så uppburne Alexander Armfelt – och att epiteten med skäl även starkt användes om Stjernvall-Walleen, som också blivit tacknämlig sedan han blivit placerad i minnets herbarium. ’Du bist ein dummer Junge’, röt till den sistnämnde i tiden hans guvernant och slog honom med boken i skallen. Och nu hänförs han till de *goda patrioterna,* och troligen ej heller utan skäl, ty nog ville han, såväl som Armfelt, Finland uppriktigt väl!”

En vecka senare visste Adèle berätta:

”Allt bättre folk tar med mig för avgjort, att ingen skall i Ditt ställe sättas på den plats, Du nu sköter och länge ensam skött oförvitligt inför varje opartisk domstol. Snart skall väl äntligen avgörandets timme slå. Så mycket vet jag med säkerhet, att Du skulle bli saknad av hederligt folk med oförvillad blick, som veta att uppskatta de icke alldagliga förtjänsterna: oegennytta, rättframhet, kunskapsrikedom och en obefläckad heder, främmande för lycksökeri och intriger. ’Sonen till generalen i Fänrikens

marknadsminne', älskar förvisso sitt land – säger man. Bon sang ne peut mentir'!"

Med undantag av 'Finland', Agathon Meurmans språkrör, som framförde dåvarande senatorn Woldemar von Daehns kandidatur till ministerposten, avhöll sig huvudstadstidningarna från att debattera frågan. Däremot innehöll kulturvaggans främsta blad 'Åbo Tidning' ett brev från Helsingfors, som på sätt och vis var en meritlista för Ehrnrooth. Hade denne okände brevskrivare ett år tidigare sänt sitt opus till Bismarck, Kálnoky, Giers m.fl. europeiska statsmän, vilka då brydde sina hjärnor med den bulgariska regentfrågan, hade nog aldrig Ehrnrooth blivit nämnd som kandidat till den provisoriska regentposten. Den anonyme brevskrivaren hade erfarit, att ett oeftergivligt villkor för innehavaren av ministerposten var fullständig kunskap i ryska språket. Därför fann han det mycket beklagligt, att "endast militärer ägde dylika insikter, men de saknade däremot vana och värme för ämbetets maktpåliggande värv". Då Ehrnrooth tillhörde denna pariaklass, "tro vi knappast, att han är vuxen platsen eller att landet skulle förlora något, om det blev fullständigt berövat hans tjänster. Inom Finland har han tidigare icke beklätt något ämbete eller verksamt deltagit i det officiella livet. Han har visserligen några år beklätt adjointposten, men, som det påstått, utan att lägga i dagen något synnerligt intresse för ärendenas gång. Det antages till och med, att den senast föreslagna omorganisationen av statssekretariatet, varigenom en särskild direktor för kansliet skulle tillkomma, har som grund endast att befria herr Ehrnrooth från åliggandena att övervaka kansliets arbeten och anförtro dem åt en mera rutinerad person. De föredragningar, som herr Ehrnrooth hittills verkställt, skola icke alltid hava utfallit till HM:s belåtenhet. Det säges, att HM skall hava funnit, att herr Ehrnrooth icke alltid varit fullt hemmastadd i de ärenden han föredragit. Detta vore icke heller mer än förklarligt med tanke på en man, som saknar all slags rutin i fråga om statsären¬den. Herr Ehrnrooth skall dessutom till naturen vara något lätt, icke synnerligen anlagd för grundlighet och träget arbete. För ett konstitutionellt statsskicks fordringar torde han hava ganska ringa sinne. Allt detta medverkar naturligtvis till, att herr Ehrnrooths utnämning icke emotses med synnerlig sympati".[107]

Det två spalter långa brevet behandlade enbart Ehrnrooths meriter, men en ”forts.” antydde, att Daehn även hade sin ”enligtvadesägs” meritlista att vänta. Nu hände det sig inte bättre än att Daehn, som i egenskap av chef för senatens civildepartement ägde att övervaka censurmyndigheterna, förbjöd tidningen att fortsätta med en dylik ohemul journalistik. Allmänheten fick nys om saken och var genast färdig att anse Daehns åtgärd vara föranledd av fruktan för, att även han skulle bli förklarad inkompetent. A-i-a omfattade reservationslöst denna åsikt, då hon skrev: ”Den där Daehn sticker mig som senap i näsan, och på honom kan man tillämpa ’salig Dumboms’ karaktäristik: ’Han tålte ganska lätt kritiker, så snart det gällde någon ann.’ Detta visade Daehn, när han förnöjt lät Åbo Tidnings artikel om ministerkandidaterna passera opåtalad så länge Ehrnrooth nagelfors, men lät knipa artikelns andra hälft, som gällde hans eget skinn. Man har gjort sig lustig över detta naiva tillvägagångende, som mycket nära frise le ridicule.”

Den 28 oktober 1888 anlände efter midnatt de kejserliga ombord på kryssaren Moskva till Sevastopol från Kaukasien, och samma dag kl. 4.30 på eftermiddagen anträdde de tågresan till Gatschina. Som känt avbröts färden följande dag av den aldrig fullt utredda tågurspårningen vid Borki söderom Harkov, och som genom ett under undkom kejsarfamiljen oskadad. Två dagar försenade inträffade de kejserliga i Gatschina, och en vecka senare, den 9 november, undertecknade majestätet det brev, där han utnämnde Ehrnrooth till ministerstatssekreterare.

Utnämningen omtalades i tidningspressen, och självfallet kommenterades den, dock för det mesta i hovsamma ordalag. Åbo Tidnings något svansknutna notis avslutades med raderna: ”Något yttrande om den nyutnämnde ministerstatssekreterarens personliga egenskaper och de förhoppningar eller farhågor, som till följd härav är att förvänta, äro numera icke på sin plats.” I ”veckorevyn” däremot ansåg sig tidningen med goda råd böra hjälpa den föga rutinerade och håglöse adjointen, då han nu efter sex års slarvig och lättjefull tjänstgöring till allmän besvikelse uppflyttats i högsta klassen: ”Oss återstår endast att önska, att den höge ämbetsmannen ville göra sig fullt förtrogen med sätten att se förhållanden och opinioner i sitt fädernesland, från vilket han länge varit avlägsnad, och att han icke kände sig frestad att på den plats, som nu är hans, bedriva något slags privatpolitik utan endast bevaka Finlands intressen.”107

A-i-a dröjde inte med att avsända sitt lyckönskningsbrev: ”Alltså blev det dock, såsom allt sunt omdöme förmodade, Ehrnrooth och ingen ann, som kom i Bruuns ställe! Och utan att göra mig det allra minsta skyldig till överspända släktskapsillusioner, förnimmer jag överallt bland opartiskt folk liksom ett djupt andetag av tillfredsställelse. Man är bra nöjd över att ha undgått Daehn.

Nya Pressen, som avgjort tyckes rangera sig på den nya ministerns sida, börjar så vackert med faderliga förmaningar till denne oerfarne man, ’ännu utan den liberala pressens statsmannavishet.”

Ehrnrooths egen uppfattning om sin höga ställning framträder i svarsbrevet till Adèle:

”I Dina ögon synes min nya utnämning hava större värde än i mina egna. För mig betyder den egentligen blott, att jag stannar kvar i publik tjänst, alldenstund valet av en annan skulle inneburit en slags déconsideration i allmänhetens ögon, om ock utan tillräckligt skäl. Vad nu egentligen statssekreterarämbetet beträffar, så bär dess innehavare ministertiteln ungefär på samma sätt som gamle Anton Cronstedt och många med honom bära den av geheimeråd, oaktat de veterligen aldrig givit varken hemliga eller andra råd. Att förhäva sig över sin importance för den som icke tager ’des vessies pour des lanternes’ finns sålunda icke stor anledning. Detta nyktra betraktelsesätt vill en hel hop människor alldeles icke lyssna till. Sophie Kraemer éclaterar, då jag uttalar idén i antydd riktning. Det är hon som är min geheimerådinna i allt, som rör min nya ställning i ämbetsvåningen. Hon vill hava allt styligt, och själv blir jag det aldrig. Om jag icke bar insignierna på den ställning jag innehaft i militärtjänsten, vilka, huru de än må prostitueras, ändå i regeln tyda på qu’on a exercé le commandement, skulle jag tvingas befara att jämt och ständigt bli tagen för en paltoquet. Ståten kan jag icke med, den må ha sin raison d’être för den som blivit hemmastadd i dess ’puntiglio’. För mig skulle den vara en snara, där jag beständigt skulle fastna till ett gaudium för andra och förargelse för mig själv. Alltså: soyons modestes!

Avlägg för all del de horn Du har mot Daehn, han är en klok och respektabel man, som lika litet skulle tillåta sig intrigera mot mig som jag mot honom.”

Kejsaren förhastade sig inte då det gällde att besätta adjointposten, det fanns gott om kandidater till den och kring dem kannstöpte allmänheten flitigt. Ur ett i det följande citerat koncept till ett brev framgår det, att Ehrnrooth gjort upp en egen kandidatlista, som han ämnade förelägga kejsaren, ”om han blev åtspord i saken”. Bland kandidaterna fanns även hans kusin och trogne umgängesvän amiral Oscar von Kraemer. Själv deklarerade Kraemer i ett längre brev till sin äldre bror Carl sin kandidatur så här:

”För flera år sedan kom Casimir en dag till mig och frågade, om jag vore villig att mottaga posten som ministerstatssekreterareadjoint, vartill jag svarade, att om den erbjöds mig och om man utan några demarscher från min sida kunde få Hans Majestäts gillande av valet, så skulle jag anta den, ehuru utan några illusioner.

Strax efter baron Bruuns död kom Casimir åter till mig med samma förslag. – – –

Emellertid började jag märka, att Casimir helst önskade vara utan adjoint, jag in såg att min ställning som adjoint hos honom skulle bli långtifrån behaglig, särskilt i egenskap av hans kusin och äldre till åren, och detta befäste mig i mitt beslut att inte göra någonting åt saken, utan låta ödet avgöra. Jag ville ogärna stiga in i en skuta, där Casimir var kapten.”[108]

De två kusinerna var väl medvetna om, att deras lynnesolikheter lade hinder i vägen för ett fruktbart samarbete på samma skuta.

Ehrnrooth och Kraemer torde under sina talrika sammanträffanden i Petersburg och på äldre dagar i Finland ytterst sällan ha berört varandras verksamhet. Ehrnrooth undvek påtagligen att blotta sina tankar om Alexander III, då han var medveten om det förtroliga förhållande som uppstått mellan kejsarparet och Kraemers familj.

Förutom med Kraemer hade Ehrnrooth med Daehn berört adjointfrågan. Initiativet kom från den sistnämnde, som den 17 oktober 1888 skrev följande rader:

”Bäste Bror. Då det är möjligt att frågan om besättandet av Minister Statssekreterareadjointsposten snart kommer i fråga, har jag tagit mig friheten att besvära Dig med detta brev. Det vore mig nämligen särdeles viktigt att bliva ihågkommen vid besättandet av denna plats. Då jag uppfostrar alla mina många pojkar i Petersburg, är det mig mycket svårt att vara skild från dem och icke kunna hava någon närmare uppsikt över

dem. En sådan skilsmässa åstadkommer också ganska stora utgifter, som för mig ingalunda äro likgiltiga, ty mina resurser reduceras i det närmaste till min kronoavlöning, och denna vill helt säkert icke räcka till. Vad tjänsteerfarenhet beträffar borde jag också hava all den erfarenhet, som för beklädandet av denna post är nödig. Det viktigaste är naturligtvis, om jag till tjänsten är lämplig, men därom tillkommer det mig icke att döma, det är Din sak. Utan att hava några vidare pretentioner ville jag härigenom blott tillkännagiva min önskan, *till den kraft det hava kan,* som jurister brukar uttrycka sig. Jag hoppas också att Bror är övertygad om, att ifall jag till denna post bliver ihågkommen, jag också skall vinnlägga mig om att fylla den till Din belåtenhet och efter de instruktioner jag av Dig kommer att få."[SA]

Ehrnrooths bekantskap med Woldemar von Daehn härledde sig från hans tid vid kadettkåren i Fredrikshamn 1849, då den förstnämnde begynte sitt sista och den sistnämnde sitt första läroår. Efter en mångårig tjänstgöring i Kaukasien utnämndes Daehn 1882 till landshövding i Viborgs län. Sedan 1885 var han chef för civilexpeditionen vid senatens ekonomiedepartement. I förbigående kan nämnas, att Daehn i Kaukasien förmält sig med dottern till furst Dimitri Svjatopolk-Mirski, som Ehrnrooth lärt känna under sin tjänstgöring vid Kaspiska divisionens stab under fälttåget i Kaukasien 1859. Furstens gemål Sofia var född Orbeliani, också det ett namn som Ehrnrooth påminde sig sedan åren i Kaukasien.

Konceptet till Ehrnrooths svarsbrev till Daehn har bevarats, och trots den svårtydda stilen och de otaliga överstrykningama och rättelserna kan ett och varje utläsas, som bidrager till att klarlägga Ehrnrooths åsikter i adjointfrågan.

"För att kunna svara på Ditt brev av den 17 är en förutsättning den, att jag själv vore designerad till statssekreterarplatsen, vilket dock tillsvidare ligger i gudarnas sköte. Blir härav en verklighet och mig tillkommer att inför Majestätet yttra min tanke rörande besättandet av adjointplatsen, så uttalar jag mig i samma anda, som jag redan gjort det till Greve Heiden i mars månad, då saken kom till tals med anledning av den betänkliga vändning Baron Bruuns sjukdom då redan tagit, näml. 'att statssekreterartjänsten är så litet arbetsdryg, att dess innehavare ingalunda borde behöva någon medhjälpare'. Valet av honom tillkommer ingalunda ordinarie statssekreteraren. Frånsett andra kvalifikationer är

det högst önskvärt att ifrågavarande person genom sina aktioner kan förvärva sig Majestätets förtroende. Blir jag åtspord om vilka landsmän som kunde vara bland kollegerna, så finner jag Gadolin, Oker-Blom, Kraemer, Ramsay, Dig och Procopé. Alfthan och [Johannes] Gripenberg torde ock kunna komma ifråga. Beklagligtvis hittar jag ingen lämplig icke-militär."[SA]

Nordenstreng omnämner, att Mechelin året före Bruuns död fikat efter adjointposten, som han trodde bli ledig, då ryktet vetat berätta, att Ehrnrooth skulle efterträda Edward af Forselles som generalguvernörens adjoint. Daehn ansågs nämligen då vara självskriven till ministerposten. Hur litet Mechelin kände till strömningarna i Petersburg, visar följande rader i ett av hans brev till Montgomery: "Adjoint med W. von Daehn såsom minister skulle jag icke åtaga mig att bliva.– – –

Jag kan gärna arbeta med honom kollegialt, men vara honom underordnad är mig omöjligt. Vida lämpligare bleve då, att han blev min adjoint." Förmodligen påminde sig Mechelin den skarpa avbasning Daehn några år tidigare gett honom, då han blandat sig i sin med honom jämbördiga kollegas angelägenheter: "Tillrättavisning kan jag mottaga endast av den, under vilken jag subordinerar, således av generalguvernören eller av senaten in corpore. Under någon enskild senator subordinerar jag ingalunda."[109]

Några dagar efter det Ehrnrooths utnämning blivit känd, hade Nya Pressen ryktesvis fått veta, att han hade framställt förslag om indragning av adjointposten. Fullkomligt sanningsenligt var inte detta rykte, som nog torde ha legat i Strengs säck innan det hamnade i Nya Pressens påse. Ur Ehrnrooths ovan citerade brev till Daehn framgår ju tydligt, att han aldrig haft för avsikt att oombedd av kejsaren framställa ett sådant förslag. Men att frågan diskuterats på högsta ort omnämner han i ett brev till Haartman av den 8 februari 1899, i vilket han skildrar sin andel i adjointsutnämningen.

"I går underskrev Hans Majestät Daehns utnämning. Du känner troligen till att jag i den frågan förhållit mig fullkomligt passiv, då jag icke kunnat förmå Kraemer eller hans fru att med ett ord låta indirekt komma till Kejsarens vetskap, att platsen skulle konvenera dem. Att låta ämbetet stå ledigt hade överensstämt med Hans Majestäts åsikt, sådan han uttalade den vid min utnämning, men då man i Finland tyckes vara så angelägen att få

den besatt, förklarade jag att jag ingalunda hade något mot Daehn, som hade greve Heiden och storfurst Michael till förespråkare."[110]

Samtidigt med att ryktet om Ehrnrooths förslag om slopandet av adjointsposten började sprida sig, lanserade Nya Pressen en notis, som visste berätta, att han framställt förslag om nedskärning av sin årslön med 10 000 fmk. Ministerstatssekreterarens lön var anslagen till 50 000 fmk, varav 17 600 utgjorde vederlag för bostad m.m. Tidningen ansåg, att en jämförelse med motsvarande åtgärd i Bulgarien inte kunde göras i detta fall. "Men förslaget måste anses vara en aktningsvärd yttring av personlig oegennytta

Jämförbar med löneregleringen i Bulgarien var denna rent personligen framförda önskan inte. I Bulgarien föreslog Ehrnrooth sobranjen en nedskärning av samtliga i landet tjänstgörande utländska officerares löner, och självfallet föreslog han även en kraftig nedskärning av sin egen oproportionellt höga lön. Nu ansåg han antagligen, att skillnaden var för stor mellan den lön han som ungkarl och de löner som hans gifta landsmän vid statssekretariatet uppbar. De senare var dock tvungna att sörja för sina i Finland bosatta familjer. Vad en bruttolön på 50 000 fmk per år i 1880-talets Petersburg betydde i jämförelse med de högsta statstjänstemännens löner i våra dagar, är det meningslöst att försöka räkna ut, då alla de faktorer som inverkar på frågan inte är kända.* Rubelns kurs och köpkraft växlade ofta vid slutet av 1880-talet, vilket även Daehn påpekar, då han berör adjointens lönefråga, som samtidigt blev dagsaktuell:

** I Finland motsvarade 50 000 mk år 1889 till sin köpkraft ca. 1,3 miljoner mk år 2001.*

"Din åsikt om ministerns och hans adjoints löner delar jag fullkomligt, vad själva lönerna beträffar, och jag tror, att det också är endast de som ha väckt klander. Om man åter tager hela avlöningsbeloppet i betraktande, så är jag däruti icke så deciderad. Dessa belopp ha lidit en betydlig minskning redan genom kursens stigning och minskningen kan ännu fortfara. Kursens stigning börjar till och med här [i Helsingfors] bli ganska kännbar, ty priserna på alla varor från Petersburg ha höjts ganska duktigt av köpmännen här."[SA]

Resultatet blev slutligen, att ministerns årslön sänktes till 24 000 fmk, varförutom han i hyresmedel m.m. skulle uppbära 17 600 fmk. Med avdrag

för pension och andra liknande avgifter uppbar Ehrnrooth under sin ministertid för varje kvartal 10 265 fmk.**

** *Köpkraften motsvarar drygt 250 000 mk år 2001.*

Ehrnrooths reducerade lön räckte väl till att inreda den rymliga tjänstebostaden på ett sätt, som motsvarade hans höga ställning och som gjorde det möjligt för honom att sköta de representationsplikter, som ankom på ministerstatssekreteraren. Han torde ha fullgjort dessa sina skyldigheter lika bra som hans tidigare och senare ämbetsbröder.

I detta sammanhang kan nämnas, att då Ehrnrooth 1890 på grund av sjuklighet åtnjöt tjänstledighet under tre månader, överlät han en del av sin lön*** åt Daehn, som då som tillförordnad omhänderhade ministerämbetet. Denna gest bekräftas genom följande rader från Daehn, och den vittnar otvetydigt om, att förhållandet mellan ministern och hans adjoint var mycket förtroligt, ett faktum som flera samtida till dem har trott sig kunna förneka.

*** *400 mk (motsvarar 9 800 mk år 2001).*

> ”Synnerligen tacksam för den erbjudna gottgörelsen, som jag verkligen icke vet om den på något sätt kan tillkomma mig, men mina moyenger tillåta mig knappast att avsäga mig den.
>
> Din alltid tillgivne W. v. Daehn.”[SA]

A-i-a hade inte ”avlagt sina horn mot Daehn”, då hon kommenterade hans utnämning:

”Nu lär Du vara i lycklig besittning av en adjoint. Måtte han ej bli en Vokativus!* Med Din bottenärlighet i karaktären, som är in och ut lik salig pappas, misstänker Du ej folk, om de ej gjort sig skyldiga till större lurifaxerier. Men dessa v. Daehn’er ha åtminstone aldrig briljerat med någon överloppskärlek till Finland. Nog äro de i grund och botten så pura ryssar som möjligt, när de dessutom äro förmälda med damer, sådana som Daehns furstinna, vilken har ungefär samma tendresse för vårt land och folk som grevinnan Armfelt, grevinnan Heiden och deras gelikar.”

* *1700-tals talesätt, ofta använt av ”stora mormor”, jfr s. 17.*

Följande rader av Jac Ahrenberg må komplettera A-i-a:s oeftergivliga åsikter om Daehn:

”Daehns hustru vantrivdes i vårt land, hans barn, födda i Kaukasien, hade sett söderns sol och söderns himmel. De voro bergtagna av minnen från dessa fjäll och dalar. Att växa upp här vid de låga stränderna av Sippola sjö, vid de öde moarna och träsken, som skilde fädernehemmet i norr från järnvägen, i söder från havet, gick icke för sig. Hans söner talade icke svenska och endast obetydligt finska.”[111]

År 1885 hade senaten omfattat principen att ledamöterna i Finska kommittén endast skulle väljas för en period av tre år i sänder. I enlighet härmed utgick Cederholms och Haartmans mandat 1888. Redan i början av året togs frågan om deras efterträdare upp i senaten. Sedan någon tid tillbaka hade en hemlig viskningskampanj mot ett återval av Haartman ägt mm. Man beskyllde honom för att ha ”understött Bruuns egenmäktiga förfarande gentemot senaten”. Helst hade man sett, att Cederholm hade blivit återvald, men då ”prickningen” av Haartman därigenom hade blivit för flagrant, beslöt senaten att två nya kommittéledamöter skulle utses.

Haartman kunde inte undgå att märka de dunkla intriger, som höll på att spinnas mot honom, då han den 9 mars 1888 skrev till Ehrnrooth:

”Utan att på förhand i minsta mån göra klart för sig huruvida mig – i händelse av mitt utträde ur kommittén – kan beredas någon annan lämplig plats, har senaten, missbelåten med de nuvarande ledamöterna i kommittén, icke gjort sig till befrämjare quand-même av senatens åsikter, nu tillämpat en ny princip, vilken för mig kan innebära nödvändigheten att i höst helt och hållet avgå från statens tjänst, ehuru varken min föregående ämbetsverksamhet eller bristande krafter och förmåga synes påkalla ett sådant steg.”[SA]

Ehrnrooth torde inte ha brytt sig om att hålla sig à jour med intrigspelet bakom kulisserna i senatsborgen, varför han kunde delge Haartman enbart sina egna åsikter:

”Föga sannolik förefaller mig Din supposition, att senatens val av nya ledamöter i kommittén vore att taga som ett missnöje med de gamla. Jag tror, att senaten helt simpelt vill demonstrera sin valrätt av fruktan, att den kunde råka i glömska, om den ej utövades. [Föga torde de nyvalda ledamöterna tro sig vara i stånd att märkbart influera ärendenas gång. För den som vill räkna med verkligheten och icke med illusioner torde det vara klart, att det politiska rodret ligger i generalguvernörens händer – icke i

statssekreterarns, vilken man givit titeln av minister, ehuru han så fan heller icke är det.]”[SA]*

** Raderna inom klammern har Ehrnrooth inte nedskrivit i sitt originalbrev av den 18 mars 1888, som ingår i G.A. Gripenbergs brevsamling.*

Det visade sig vara vida svårare att i senaten uppnå enighet vid valet av nya ledamöter, än det varit då det gällt att besluta om de tidigares avgång. Ehuru Cederholm i Petersburg höll sig väl förtrogen med allt som i denna fråga utspelades i senaten, har han i sina minnen omsorgsfullt undvikit att blotta skuggspelet kring behandlingen av ärendet. Som lämpliga kandidater hade i senaten följande namn framförts: L. Mechelin, R. Montgomery, Chr. Oker-Blom, August Nybergh (af Nyborg) och Ch. E. af Frosterus.

I ett brev till Nyborg av den 9 februari 1888 kommenterar Cederholm det stundande valet av ledamöter:

”Hedersvän! Mycken tack för Din välkomna underrättelse, att senaten redan börjat röra på sig i ledamotsfrågan. Det är för mig naturligtvis av stort intresse att se densamma klarerad så fort eller rättare så tidigt som möjligt. Av ej mindre intresse är det, att så här på avstånd kunna följa med de växlande skiftningarna i denna fråga, som att döma av början tyckes lova att utveckla sig till en ’brännande’ sådan, och därför är jag Dig särdeles tacksam, om Du fortfarande vill hålla mig underkunnig om huru den utvecklar sig.

Jag hade i dag brev från Oskar Norrmén, som bland annat även omnämner denna fråga, såvitt den hänför sig till ekonomiedepartementets val. Till min förvåning uttalar han sig med verklig hätskhet emot Leo Mechelin, vars val han anser vara en olycka och åt vilken han och flere andra äro beslutna att aldrig giva sina röster. Splittringen synes således vara stor. Få se vem som slutligen framgår ur valurnorna – för att tala i den högre stilen. Mina åsikter känner Du. Jag anser också fortfarande, att Leo Mechelin gör vida större nytta i senaten, än han skulle göra här i Petersburg. Vad min efterträdare beträffar, hoppas jag fortfarande att det blir Du, i händelse att Montgomery gör sig omöjlig. Den tredje kandidaten [Oker-Blom] tror jag ej att här vore på sin plats. Jag begriper mycket väl, att Du helst vill stå på sidan av saken, men i allmänhet betraktas en flyttning hit värre än vad den i själva verket är.

– – – Livet här kan gestalta sig rätt så bra, såsom ju ofta fallet är i en stor stad, där
man förblir okänd och obemärkt. Det gäller endast att först leva sig in i sin nya omgivning.”[SA]

Någon enighet beträffande kandidaterna lyckades man inte uppnå. Vid företagen omröstning avgick Montgomery och Oker-Blom som segrare med röstetalen 11 resp. 10, medan Mechelin och Frosterus endast erhållit 7 resp. 6 röster. Att valet av Oker-Blom inte föll Cederholm i smaken förtäljer följande brev till Nyborg:

”Min heders Bror. Tack för Ditt senaste brev och däri meddelade underrättelser, vilka naturligtvis på det högsta intresserade mig. Men tyvärr kan jag icke dela Din tillfredsställelse över valets utgång, dvs. vad den senare delen därav angår. Hederlig och bra – ja visst! Men tror Du verkligen, att från det hållet någonsin kommer att höras ett knyst emot maktfullkomligheten här? [Bruun och Ehrnrooth] Helt säkert icke, tvärtom vinner den en god förstärkning. Därpå kan jag så mycket mindre tvivla, sedan jag nu efter valets utgång fått veta, på vilken fot han [Oker-Blom] står med vederbörande här, och huru han är beroende av deras nåd. Det upplyses nämligen nu med cynisk uppriktighet, att allt har varit på förhand planerat. Redan för ett år sedan är det med Oker-Blom uppgjort, att han, till förstärkande av hans skrala ekonomiska ställning, om möjligt skulle beredas plats i kommittén, samt att både familjen och han själv då skulle kunna bosätta sig i villan i Rättijärvi, därifrån han endast emellanåt skulle komma hit till sammanträdena. Då jag icke kunde tillbakahålla min indignation över denna snygga uppgörelse och detta sätt att uppfatta sina åligganden, var man högst förvånad däröver, ty ’vad har han här vidare att göra?’ Nog har nu senaten själv avsagt sig allt inflytande på ärendenas gång härstädes. Det är ’principen’ i sino prydno! Jag tackar min himmelske fader för, att jag får komma bort från eländet och beklagar av hjärtat Montgomery, vars ställning här sannerligen icke blir avundsvärd. Jag förutsätter nämligen, att han, sedan senaten redan behandlat och förkastat hans anhållan om befrielse från uppdraget, tar skeden i vackra handen och fogar sig i sitt öde. Men om så icke sker, utan han gör allvar av sin avgång – vad då? Sedan senaten lät det stillatigande passera, att generalguvernören presiderade vid valet utan att dock själv taga del i detsamma, vilket ju är en oformlighet utan like, så har han sitt votum i bakhåll och för att hjälpa

Montgomery, avger han det sannolikt till förmån för minoritetens kandidat samt begär förordnande för denne. Vad skall senaten då göra? Knyta näven i byxfickan och hålla till godo, eller huru? Här gör man nog processen kort och uppfyller genast generalguvernörens önskan i en dylik småsak, som ju är utan all betydelse.

Nej, min hedersbror, såsom sakerna nu står, kan jag icke annat än anse valet i högsta måtto olyckligt."[SA]

Vid 1888 års senatsoktroj återfick Cederholm sin tidigare post i justitiedepartementet. Av tonen i de anteckningar Cederholm gjort efter sin avresa från Petersburg blir man frestad att anta, att han lämnade statssekretariatet utan att taga avsked av den tillförordnade ministern. Sina senast genomlidna månader skildrar han så här:

"Kommittén bestod under vintern 1888 endast av Ehrnrooth, Stepanov och mig, Haartman bevistade lantdagen. Ehrnrooth styrde och ställde redan som oinskränkt herre på täppan och uppträdde vida mera hänsynslöst än baron Bruun någonsin hade gjort. Med verklig glädje vände jag den 6 juni Petersburg ryggen"[112]

Haartman önskade inte som persona ingrata tjänstgöra vid ekonomiedepartementet utan blev på egen begäran entledigad. För att överskyla den oförrätt han blivit utsatt för "soulagerade" senaten honom med en kraftigt tilltagen pension.

Vid Montgomerys ankomst till Petersburg hösten 1888 såg det framtida samarbetet mellan honom och den nyutnämnde ministern ut att arta sig bra, och man kunde även vänta sig, att det fanns en viss möjlighet för dem att med tiden förstå varandras tankar. Montgomery skrev nämligen den 19 november till Mechelin bl.a.:

"Ehrnrooth förefaller mig vida mindre än jag trott sakna goda sidor. Han har nog i grund och botten ett gott och hederligt hjärta och även patriotism. Icke heller synes han mig sakna mod att stå för sin åsikt. Men det är i uppfattningen om sin ställning och om förhållandena samt i förmågan att tänka logiskt, som bristen ligger. Och så den militära självtillräckligheten – en egendomlig form av behovet att tänka och handla självständigt, som väl i högre militära sysslor torde vara i viss mån t.o.m. nödvändig, men som lätt kan leda in på villospår i de mera komplicerade medborgerliga och statsmannavärven, där det gäller att bygga på mångsidig erfarenhet och se sakerna från flere olika synpunkter. Du finner

härav, att jag t.v. i fråga om vår nye Excellens visst icke är alltför benägen till optimism, men att jag likväl ej saknar hopp, att det kan gå bättre än man i allmänhet föreställt sig."113 Tyvärr visade det sig snart, att inte ett grand av själsfrändskap stod att utveckla mellan Montgomery och Ehrnrooth. Den förstnämnde har för eftervärlden skrivit ned sina åsikter om Ehrnrooth i ett tiotal brev till Mechelin, och han har gjort det på ett sätt, som i det närmaste gränsar till monomani. Då Nordenstreng funnit det nödigt att ytterligare späda på Montgomerys utgjutelser, sammanställs här några frågan belysande rader ur hans Mechelin-biografi.

"Det regemente Ehrnrooth och Daehn, de två generaler som nu avlöser varandra som föredragare av landets ärenden för monarken, bedrev gav upphov till en tilltagande förbittring och slutligen en kokande vrede. Montgomery hade uppfattningen, att Ehrnrooth var alldeles sig själv, en blandning av indolens, lättsinne och egensinnighet samt en ursprunglig fond av hjärtegodhet och heder. Quant au moral, finns det på höga poster mycket sämre individer, men en olämpligare person, då det gäller att i grannlaga situationer behandla viktiga statsaffärer, kan man knappast tänka sig."[114]

Ännu må några rader av Montgomery citeras för att belysa hans åsikt om förhållandet mellan Ehrnrooth och Oker-Blom:

"Jag har varit något tveksam om jag icke utan vidare borde med Ehrnrooth entamera ämnet. Men det förefaller mig säkrare, om propositionen härifrån finge avgå utan någon vidare diskussion. Ty det vore icke olikt mannen [Ehrnrooth], om han på trots skulle, just med anledning av den åsikt som hos senaten gjort sig gällande, motsätta sig propositionen. För grannsämjans skull ansåg jag mig böra meddela Oker-Blom om vad som försiggått. Han ville naturligtvis genast löpa till 'Casse', men jag fick hans löfte att tiga och jag hoppas, att han åtminstone har förtjänsten att hålla ord. Jag har redan erfarenhet av hans förtrolighet med 'Casse', som icke tjänar till annat än att klottra bort honom själv."[115]

Montgomery tycks på sitt skrivbord ha haft ett flertal olika stålpennor. En gång fattade han en av dem och skrev: "Till min glädje visade sig Ehrnrooth klart övertygad om farorna av ett inslående på denna väg." Och den 22 april 1889 hängde han en Stanislawka av första klass på sitt bröst, och med anledning därav stack han en penna av följande slag i sitt bläckhorn och plitade:

”Jag ber Herr Generalen vara övertygad om, att jag vet till fullo uppskatta såväl den Höga Givarens ynnestsamma hågkomst, som ock den välvilja, vilken framkallat densamma och vari jag fortfarande hoppas få vara innesluten.”*

** Läsaren uppmanas att påminna sig V. M. von Borns karakteristik av Montgomery s. 330.*

Varken i form av anteckningar eller genom yttranden, som på muntlig väg gått till eftervärlden, har Ehrnrooth efterlämnat något, som kunde tyda på att han ringaktat sin oliktänkande ämbetsbroder. Det är mycket antagligt, att han var fullkomligt okunnig om, att senaten regelbundet hölls varm med dylika nedsvärtande hemliga depescher. Att Ehrnrooth inte efter sin avgång bar på något groll mot den vördnadsvärde jurisprofessorn, och att denne med åren glömde de överilningar han i upprörd sinnesstämning skrivit ned kan utläsas ur följande rader från A-i-a till hennes bror den 21 oktober 1894:

”På den stora tillställningen hos Ekelunds i går träffade jag Montgomery, som så hjärtligen bad mig hälsa Dig! ’Vi kunde väl ha varit av olika politiska opinioner’, sade han ’men jag förstod alltid att fullt uppskatta hans fina hederskänsla och ridderliga karaktär.’ Härtill svarade jag à brule-pourpoint och utan att välja orden: ’Det återstår att se vem som hade den djupare politiska blicken och det större opportunistiska omdömet, han – eller de finska patrioterna, som så skarpt kritiserade honom.’ Efter att dylikt samtal i största vänlighet, tömde vi ett glas med varann och menade båda: qui vivra verra! ”

Postfrågan

Det kraftiga uppsvinget på handelns och industrins område i medlet av förra århundradet ställde med tiden oanade krav på alla statliga samfärdsmedel. I Tyskland hade på 1870-talet posten och telegrafen sammanslagits till ett enda ämbetsverk, vars verksamhetsområde utvidgats åt alla håll. Ändamålsenligheten med den genomförda reformen och den ekonomiska vinningen av den låg snart i öppen dag. För den ansvariga ledningen av motsvarande ämbetsverk i Ryssland blev det uppenbart, att om en dylik reform visat sig vara fördelaktig i ett tättbefolkat land med goda trafikförhållanden, så måste en liknande

centralisering med tiden bli oundgänglig även i Ryssland, där större eller mindre samhällen var belägna hundratals mil från huvudstaden.

Redan under de första åren av sin regenttid gjorde sig Alexander III förtrogen med denna fråga. Självfallet ansåg han, att en reform av detta slag även måste beröra postverket i Finland. För att ett fullt tillfredsställande resultat skulle kunna uppnås var det nödvändigt att få till stånd en fastare sammanhållning mellan de organ, som omhänderhade förvaltningen av postväsendet i kejsar- och storfurstendömet. Likaså måste en enhetlig ledning för postverket i hela riket fås till stånd. Sådan var kejsarens vilja, men någon avsikt att i skuggan av denna reform kringskära storfurstendömets autonomi hyste han inte. Däremot hänvisade de ultranationella panslavistiska ledarna oupphörligt till storfurstendömets säregna post-, mynt- och tullförhållanden, då de utan skrupler förvrängde fakta, uttydde fördrag och lagbud efter förgottfinnande eller bemödade sig om att bevisa betydelselösheten i kejsarlöftena av år 1809.

Senatorerna i Helsingfors avvek inte en hårsmån från sin åsikt, att varje, om än en aldrig så obetydlig ändring av gällande lagar och förordningar, som inte underställts ständernas prövning, var att betrakta som en kränkning av landets autonomi. Sällan gick senaten med på att administrativt ändra lagpraxis eller förordningar, som på grund av förändrade, tidigare okända omständigheter inte mera kunde tjäna sitt ursprungliga syfte.

Då det för kejsaren gällde att avgöra hithörande ärenden, stod han så att säga mellan tvenne eldar, och då senatorerna i Helsingfors och ledamöterna av Finska kommittén i Petersburg dessutom saknade vilja att förstå den svåra ställning landets förtroendeman inför tronen innehade och ännu mindre brydde sig om att lyssna till dennes argument, saknades från första början alla förutsättningar för en lycklig lösning av den i grund och botten rent administrativa s.k. postfrågan.

Kejsarens beslut rörande postfrågans behandling i ovan nämnd riktning samt hans framställda önskan att så fort som möjligt få mottaga en promemoria angående de lagändringar och övriga åtgärder reformen krävde, framförde generalguvernören hösten 1889 till senatens ekonomiedepartement. Den 24 oktober samma år var en av senator

Sohlman utarbetad promemoria färdig att föredragas vid ekonomiedepartementets sekreta sammanträde. Promemorian innehöll – i enlighet med senatens förhalningspolitik – inte något direkt svar på de kejserliga frågorna. Det redogjordes i den bl.a. för de förändringar, som med beaktande av finansiella synpunkter kunde genomföras för att förbättra postförbindelserna såväl inom landet som med kejsardömet och utlandet. Vidare påpekades det, hur nödvändigt det var, att den högsta ledningen av postverket i Finland var väl förtrogen med landets lokala förhållanden samt att den upprätthöll ett intimt samarbete med senaten och landets övriga förvaltningsorgan. I promemorian nämndes också de svårigheter som skulle uppstå, om postverket blev förvandlat till en underavdelning av det ryska postverket, då sannolikt ämbetskorrespondensen och bokföringen borde ske på ryska. Slutligen påpekades, att postverket enligt Finlands grundlagar utgjorde en av landets viktigaste institutioner samt att en ändring av dess ställning inte kunde äga rum utan ständernas medverkan.

Promemorian, ”som flutit ur Mechelins penna underskrevs endast av Sohlman, ehuru samtliga ledamöter i ekonomiedepartementet blivit underkunniga om dess innehåll”, skriver Montgomery i sin långa berättelse rörande postfrågan. Denna promemoria ävensom de båda rörande tull- och myntväsendet – översatta till ryska – åtog sig generalguvernören att överräcka till Hans Majestät. Olyckligtvis var kejsaren så svårt angripen av influensa då Heiden överlämnade dokumenten, att han först 13 dygn senare hade krafter att göra sig förtrogen med deras innehåll.[116]

Ur följande brev av den 16 november från Mechelin till Ehrnrooth framgår det, att ingen på statssekretariatet förutom Ehrnrooth och Daehn kände till ordalydelsen i de promemorior senatens ordförande, generalguvernör Heiden, tillställt kejsaren:

”I anledning av uttalanden, som giva vid handen, att man på sådana håll, där Finlands särskilda institutioner äro ogärna sedda, sökt intressera HM för åtgärder med syfte att bringa vårt land i en ännu närmare anslutning till kejsardömet, har generalguvernören velat göra sig beredd att, därest så erfordras, kunna lämna HM skriftliga upplysningar, som vore ägnade att motverka dylika projekt.

På min i går gjorda framställning om, att det vore av vikt, att ministerstatssekreteraren erhöll del av dessa sekreta dokument, har greven, under fullt erkännande härav, bemyndigat mig att tillsända Dig och jämväl Din adjoint avskrifter av desamma."[SA]

Det kan inte råda något tvivel om, att Ehrnrooth, då han gick igenom de tre kopiorna av senatens promemorior som Mechelin sänt honom, på det skarpaste ogillade dem. Men då varken han eller Daehn haft något som helst att göra varken med tillkomsten av dem eller deras överlämnande till kejsaren, återstod för honom blott att invänta majestätets reaktion.

Omedelbart efter det han tagit del av promemoriorna, sände kejsaren dem till statssekretariatet jämte en bifogad papperslapp, på vilken majestätet egenhändigt hade skrivit några rader, som enligt Ehrnrooths översättning lydde: "Jag har gått igenom alla dessa noter och är frapperad över vad frågan gäller – en del av Ryska riket eller en utländsk stat? Vad är då detta egentligen, tillhör Ryssland Finland eller utgör det en del därav eller tillhör Storfurstendömet Finland det Ryska kejsardömet? Jag finner tullunifieringen *nödvändig,* jag vet att detta icke är en lätt sak och ett stort arbete, men det kan v*erkställas.* Vad post-, mynt- och penningväsendet vidkommer, så är det oförlåtligt, att en skillnad existerar ännu, en unifiering med det allmänna rikssystemet är oundgänglig. Jag anhåller om, att saken blir dirigerad i denna riktning. A"[SA]

För senatorerna Oker-Blom, Montgomery och Streng, vilka då vistades i Petersburg, måste, såvida man tillmäter Mechelins dagtecknade brev större bevisvärde än Strengs muntliga uppgifter eller vid en okänd tidpunkt nedskrivna anteckningar, promemoriorna före denna dag ha varit okända. Däremot låter Streng i sina anteckningar påskina, att han var närvarande, då Ehrnrooth mottog de av kejsaren återsända promemoriorna jämte den bifogade papperslappen, och han *"bevittnade huru Ehrnrooth miste all besinning och begav sig omedelbart till ryska finans- och inrikesministrarna för att meddela dem kejsarens vilja".*

E. G. Palmén omnämner utan reservation Strengs anteckning, men gör samtidigt sig skyldig till en fatal inkonsekvens, då han i det följande stycket motsäger Strengs ovan kursiverade ord: *"Först efter att ha blivit bekant med de ryska ministrarnas ståndpunkt* samt funnit, att den ene av dem betraktade

frågan som en rent finsk angelägenhet, *synes Ehrnrooth ha kommit på tanken att meddela sig med sina kamrater i statssekretariatet. "*[117]

Palméns skildring av händelseförloppet blir mera trovärdig, om man lämnar senator Strengs otillförlitliga anteckningar åt sitt öde och i stället beaktar de uppgifter – antagligen för det mesta muntliga – som Palmén fått av bättre informerade samtida, ävensom de dokument Ehrnrooth och Montgomery efterlämnat.

Den 3 december redogjorde Montgomery i ett brev till Mechelin utförligt för den senaste utvecklingen i strafflagsfrågan. Ehrnrooths insats hade – egendomligt nog – varit så positiv, att Montgomery ansåg sig kunna avsluta brevet med orden "Dessa detaljer har jag anförtrott, för att I [senatorer] ej skolen bedöma Ehrnrooths tillvägagångssätt orättvist."[118] Innan stormen kring postfrågan bröt ut, var således förhållandet mellan ministern och senatorerna vid statssekretariatet på intet sätt spänt.*

** Måhända hade den försonliga stämningen uppstått som en följd av en två månader tidigare utspelad händelse: "1 dag [8.10.89] ger jag officiell middag för kommittén och för dem som står i beröring med dess verksamhet. Detta är en 'messe du Saint Esprit' för att inaugurera öppnandet av våra mödosamma och högst nyttiga sessioner efter den behövliga vederkvickelse sommaren skänkt våra överansträngda hjärnor."*

Den tidigare nämnda lappen, på vilken kejsaren under ett tillstånd av feber och dåligt lynne skrivit ned de sedermera rätt så berömda orden, mottog Ehrnrooth den 6 december 1889. Helt säkert visade han lappen åt Daehn innan han begav sig till de ryska ministrarna. Att underhandlingarna med dem tog flera dagar i anspråk ger två brev från Montgomery till Mechelin besked om. Den 7 december antyder Montgomery vagt, att något otrevligt, mystiskt tycktes sväva i luften, men först den 10 december meddelar han, att Ehrnrooth för honom och Oker-Blom yppat, att allvarliga saker hade hänt: "Det har kommit en blixt från höjden, som icke träffat strafflagen."

Ehrnrooth hade anmodat Daehn, Montgomery och Oker-Blom att följa honom till ett avskilt rum, för att bakom låsta dörrar lämna dem en viktig upplysning. Med löfte om en fullkomlig sekretess tillsvidare, visade han kejsarens not och läste upp sin översättning. Slutligen anmodade han "oss under livliga uppmaningar att taga ställningen i övervägande med kallt huvud och lugn", berättar Montgomery.[119] Och han fortsätter: "Den enklaste försiktighet hade bort bringa Heiden därtill att icke på en gång

lägga under HM:s ögon dessa digra uppsatser, som inneburo att den Höge Herren haft orätt."**

*** Vid läsningen av dessa rader leds tanken ofrivilligt till Hamlet:*
"Så går beslutsamhetens friska hy i eftertankens kranka blekhet över."

Vid detta informationstillfälle meddelade Ehrnrooth även, att han personligen försökt "vidtaga nödiga åtgärder för att menagera senaten", men då detta inte lyckats föreslog han, att Montgomery skulle överbringa underrättelsen om det passerade till senatorerna i Helsingfors. Orden "menagera senaten" = skona senaten, bör uppfattas så, att han trott sig kunna bringa frågan på rätt köl utan senatens vetskap och medverkan, men att detta hade visat sig ogörligt.

För senatorerna var Montgomerys budskap en ytterst otrevlig överraskning. Mitt under julhelgen måste de dryfta frågan vid sekreta möten, tidningarna uttalade sig tvetydigt, ryktesfloran blomstrade och allmänheten kunde inte undgå att märka, att något farligt förestod.

"Bekymmersamma rykten begynte sprida sig bland allmänheten i Helsingfors. Det var Ehrnrooth, som ej förmått tiga med hemligheten inför sin i offentliga diskussioner och polemiker välbevandrade syster samt inför resande till Finland."[120] Det historiska värdet av dessa titulärprofessor Nordenstrengs ord må läsaren själv bedöma, sedan han tagit del av de närmast följande sidornas innehåll. Omnämnas må att Mechelin mot tysthetslöfte i tredje hand anförtrodde huvudredaktörerna för landets blad hemligheten.

Med någon annan än viceordföranden i ekonomiedepartementet Samuel Werner von Troil hade Ehrnrooth inte under januari och februari korresponderat angående postfrågan och muntliga diskussioner med andra än sina främsta kolleger vid statssekretariatet torde han under dessa månader inte ha fört. I en konfidentiell skrivelse av den 16 december 1889 upplyser Ehrnrooth Troil om det passerade. Denne förklarar i sitt svarsbrev, daterat den 20 december, att "skulle senaten uti förevarande fall ha blivit menagerad genom att den ställdes på sidan vid behandlingen av saken i fråga, så tror jag verkligen att missnöjet, för att icke säga skriket, hade blivit vida större. Nu ankommer det däremot å senaten att, jämte lojalt efterkommande av HM:s nådiga vilja, uttala vad som i saken lagligen kan göras".[SA]

I sin nyårshälsning till brodern i Petersburg skrev A-i-a: ”Förstämningen här i staden och, som det förspörjes, är stor i hela landet. Det tisslas och tasslas, och ingen vågar tala högt om sina politiska farhågor, men som en nattmara ligger över envar frågan: vad hotas vi med österifrån? När någon kommer från Petersburg, försöker jag alltid i personens ansikte utläsa hur Du är till mods, utan att jag direkt vill fråga om det. Du har ej såsom mången ann tur på de platser där Du i höjden stått. En Armfelt, en Stjernvall-Walleen kunde under flere decennier paddla fram sina guttaperkabåtar med behag och popularitet genom forsarna utan fara för sitt skinn, utan fruktan att krossas som ett flarn och utan att behöva annan statskonst än sin smidighet – men de kommo ej heller utför ett *Imatra,* de. Det vredgade skummet kastar i dag upp små minnen som länge legat på djupet, gömda och glömda.

Genom intuition, ty faktiskt vet jag ingenting, är jag säker på att Du nu och alltid förtjänar epiteten *rättrådig, modig.* Du är så lik pappa till karaktären, såsom Du blivit med tiden. Hans officiella bana gick ej heller över rosor utan törnen. Ingen flik av hans heder stannade dock på törntaggarna, det medgav samtid och eftervärld. Och då må det sedan gå hur som helst. Qu’importe! Kanske blir det ej så illa, som man nu tror, åtminstone icke *så snart* att ej vi gamla hinna bort före det!”

Den 19 december 1889 hade generalguvernören konfidentiellt meddelat Troil kejsarens vilja, att post-, tull- och myntväsendet i Finland skulle bringas i överensstämmelse med det allmänna rikssystemet. Troil underrättade Ehrnrooth i ett brev av den 8 januari, att senaten vid en extra session den 4 januari anmodat honom att i en till generalguvernören riktad konfidentiell skrivelse antyda de åtgärder, som på administrativ väg uti dessa frågor kunde vidtagas och samtidigt ”anhålla om HM:s höga bestämmande av den omfattning, som åt de reformer HM avsett omedelbart borde givas”.[SA]

Montgomery försökte på allt sätt övertyga ministerstatssekreteraren och hans adjoint om, att senatens inställning till post-, tull- och myntfrågan var den enda riktiga. Men att resultatet blev magert framgår av följande klagolåt till Mechelin. ”Ack, de generalerna! Det skär mig ända ned i magen att höra deras prat, den säkerhet med vilken de bedöma och klandra saker, varom de blott ha den ytligaste förutsättning att bedöma, den färdighet

och det lättsinne varmed de vilja genomföra projekten och hugskotten, varpå ett folks välfärd och frukterna av en hel historisk periods utvecklingsarbete sättes på spel.”

I samma brev kunde Montgomery berätta, att kejsaren synbarligen alltjämt ansåg sig ha anförtrott ministerposten vid statssekretariatet i säkra händer och att ministern återfått ”all besinning”. ”Ehrnrooth såg i dag mycket nyter ut över briljantema, visste ej varifrån de kommit. Enligt Daehn lärer Heiden icke anmält honom till nådig åtanke. Åtminstone lämnar nåden ej antydan om, att Ehrnrooth gjort någon kraftigare invändning mot de hotande förslagen.”[121]

Redan den 17 april 1887 hade Ehrnrooth hugnats med Alexander Nevskij orden, instiftad 1722 av Peter den store. Nu erhöll han den med briljanter infattade kraschanen av samma orden, men han föredrog att mottaga den försedd med oäkta stenar mot ett vederlag stort 2 700 rubel.

I sin till kejsaren genom generalguvernörens förmedling riktade skrivelse underställde senaten monarkens nådiga avgörande, om de avsedda reformerna var omedelbart förestående, om de var av sådan natur, att ständernas grundlagsenliga medverkan krävdes eller om de kunde påbjudas på administrativ väg. Den 11 januari meddelade generalguvernören Troil, att han inte ansåg sig kunna framföra skrivelsen till majestätet, i synnerhet som kejsaren redan nådigast anbefallt tillsättandet av tre kommittéer för att behandla de tre aktuella frågorna. Genom kungörelse i Finlands Allmänna Tidning fick allmänheten veta, att senator Tudeer och ministerstatssekreterarens adjoint Daehn utsetts till medlemmar av postkommittén. Från rysk sida hade några i postfrågor inkomna högre ämbetsmän utsetts.

Med anlitande av utomstående sakkunskap tog kommittéerna itu med att utarbeta förslag till olika praktiska reformer, som kunde tänkas modernisera men i främsta hand förenhetliga postväxlingen mellan kejsar- och storfurstendömet. Beträffande frågan om Finska postverkets sammanslagning med postväsendet i Ryssland hänvisade senaten energiskt till det manifest, som utfärdats vid Borgå lantdag, till i kraft varande lagstadganden från svenska tiden och till myntlagen av år 1877. Senatorerna hävdade, att några reformer inte kunde genomföras utan senatens grundlagsenliga medverkan. Då man i senaten befarade, att Heiden vid sin föredragning för kejsaren främst skulle framföra sina egna

och den finsk-ryska kommitténs åsikter och inte nämna senatorernas, skrev Troil den 6 mars till Ehrnrooth: ”Skulle Du icke finna det lämpligt att vid Din ordinarie föredragning nästkommande lördag, den 8 mars, utverka befallning av HM, att postkommitténs förslag, sedan det blivit avlämnat till Dig, skulle av Dig remitteras till senaten för utlåtande, innan det definitivt föredrages HM.”[SA] Ehrnrooth åtog sig icke att föredra Troils önskan, vilket senare kommer att framgå.

Intill månadsskiftet februari - mars 1890 hade de med postfrågans behandling i Petersburg och Helsingfors sysselsatta personerna rätt väl haft möjlighet att följa med varandras förehavanden. Men från och med medlet av mars blev förhållandet ett annat. Då fortskred behandlingen av postfrågan längs tvenne vägar, som så fullständigt var skilda åt, att de som vandrade längs den ena vägen helt kommit ur synhåll för dem som vandrade längs den andra. Längs en lång och krokig väg fortsatte senatorerna och politikerna i Finland sin vandring mot ett okänt mål, medan kejsaren, inrikesministern Durnovo, ryske postchefen Bezak och generalguvernör Heiden vek in på en rak och kort väg och nådde sitt mål den 21 mars. Ehrnrooth, som tvingats följa med längs den korta vägen, blev under marschen överrumplad, drog konsekvenserna därav och sände i nåder tre veckor efter överrumplingen följande skrivelse till sin härskare: ”Då jag lider av ofta förekommande anfall av podager, tillåter jag mig anhålla om Eders Kejserliga Majestäts tillåtelse att överlämna skötseln av mitt ämbete åt min adjoint, generallöjtnant Daehn, med nådig tillåtelse för mig att begiva mig till Wiesbaden för en två månader lång sjukbehandling”.

Majestätet biföll omedelbart ansökan och skrev i marginalen: ”Jag hoppas, att Ni blir ordentligt botad och kommer frisk tillbaka. Beklagar att Ni är sjuk och är övertygad om, att Ni lider mycket.”[SA]

Så försämrad var inte Ehrnrooths hälsa, att han precis vid denna kritiska tidpunkt hade varit tvungen att undergå läkarbehandling. I Petersburg hade man vetat berätta att han under ett besök på Sesta plötsligt insjuknat den 10 april. De facto hade han beslutat, att för alltid lämna sin post sedan han i postfrågan blivit överrumplad och ställd inför ett fait accompli – på förhand beslutat av majestätet och dennes tre ovan nämnda rådgivare. Med ett lämpligt läkarutlåtande som stöd för sin avsikt ämnade han senare inlämna en officiell avskedsansökan. Denna blev inte beviljad av kejsaren, vilket något senare kommer att framgå.

Nu anträdde Ehrnrooth emellertid resan till Wiesbaden. Ytterst märkligt är det att han inte anförtrott sin adjoint vad som passerat under den kejserliga konferensen den 21 mars. Montgomery hade nog av Ehrnrooth erfarit att ett viktigt möte ägt rum hos kejsaren, men några detaljer hade han inte lyckats utpressa. Däremot har Ehrnrooth åt eftervärlden lämnat en minutiös relation av den korta, men desto mera betydelsefulla kejserliga femmanna konferensen. I sin helhet återges här dokumentet innan skildringen av vandringen längs den krokiga vägen fortsätter.

Sedan det ledamöterna av den på Nådig befallning nedsatta kommittén [Tudeers] såväl på finskt som på ryskt håll ännu använt ett par veckor, efter det att konferenserna tagit slut, till att justera sina anföranden till protokollet, anmälde greve Heiden för HM vid en audiens, som han erhöll – om jag ej misstager mig – den 2 mars n.st., att kommittén slutfört sitt värv och att meningsskiljaktigheterna icke varit särdeles betydelsefulla. Angående formuleringen av första punkten, som stadgade att finska postverket skulle ställas i beroende av rysk myndighet, uttalade sig Majestätet för den ryska redactionen av skrivelsen. Då vid denna audiens greve Heiden hade med sig endast ett koncept, icke renskrivna exemplar av varken sitt eget betänkande eller av kommittéjournalen, är det nog möjligt, att kommittébetänkandet efter audiensen blivit delvis justerat i överensstämmelse med Majestätets då fällda yttranden.

Den 7 tillställde greve Heiden mig kommittéjournalen jämte sitt eget betänkande, daterat den 29 februari g.st. [12 mars n.st.] för att i underdånighet föredragas. Då nu mitt nästa föredrag redan dessförinnan var utsatt till dagen därpå – den 8 – kunde jag härvid blott anmäla, att jag emottagit nämnda akter och gått igenom dem, men ännu icke hunnit utarbeta en tablå som översikt av de olika meningarna jämte mitt eget betänkande. HM behagade då meddela mig, att han skulle låta tillkalla generalguvernören, inrikesministern och mig, då allt vore förberett till en slik konferens. Vidare fick jag nåden att muntligen utlägga mina åsikter i frågan. Jag framförde, att det i denna sak icke vore välbetänkt att göra större ändringar i det existerande än vad själva sakens natur fordrade, att reformen egentligen icke borde tangera vår ämbetsmannakår, att den förestående unificationen på intet vis syntes betingad av samma förhållanden, som den polsk-ryska år 1866, vilken general Bezak oförsiktigt

nog i ett preliminärt betänkande anfört som precedent. Majestätet nämnde under samtalet *autonomin* på ett sätt, som kunde låta en förmoda, att den även framdeles skulle respekteras. Ogillande uttalade han sig icke i till postfrågan hörande saker – men väl angående värnpliktslagen, krigsmaktens ed enl. § 18 i Reg. form, det för ryska känslor nedsättande i att ryssar icke få tjäna vid en finsk trupp, medan finnar alltid tjänat i Ryssland m.m. ejusdem farinae.

Den 11 anmälde jag genom en kort not, att journalen jämte greve Heidens särskilda betänkande med en översiktstablå voro klara för föredragning. På noten tecknades Högst egenhändigt: 'Sänd allt detta till mig att genomgås, sedan skall jag bestämma dagen för sammankomst hos Mig, för det definitiva avgörandet'. I överensstämmelse härmed tillställde jag ovan bemälda handlingar med bifogande av mitt betänkande. Den 13 återställdes mig handlingarna jämte HM:s egenhändiga påskrift: 'Jag önskar före frågans avgörande få inrikesministerns definitiva utlåtande, sedan sammankomma vi hos Mig.'

Härom aviserade jag inrikesministern med tillställande av den redan Allerhögst paraferade kommittéjournalen och greve Heidens betänkande, mitt eget betänkande, jämte översiktstablån – ehuru paraferade ansåg jag naturligtvis ej behöva kommunicens.

Den 20 hade inrikesministern sitt vanliga föredrag (torsdag) hos Majestätet.

Strax efter föredraget underrättades jag om, att sammanträdet hos HM skulle äga rum följande dag kl. 12. Jag begav mig kort därpå till generalguvernören för att, i fall det skulle behövas, på förhand komma överens om vårt uppträdande. Greve Heiden upplyste mig om, att inrikesministern just varit hos honom, att han i huvudsak förenade sig med Heidens förslag, men starkt höll fast vid att pointera sin maktställning som minister vis à vis postverkets personal. Kort efter min återkomst från greve Heiden besökte general Bezak mig. Han nämnde, att även han fått befallning att dagen därpå infinna sig hos Majestätet. Han försäkrade mig om sin benägenhet att icke vilja göra större förändringar inom det finska postverket än vad som oundgängligen fordrades. Jag omnämnde för honom, att jag i mitt betänkande framhållit att inrikesministern egentligen icke borde omtalas i hela författningsprojektet, att vi ha att göra med Post- och telegrafstyrelsen i kejsardömet, att jag föreslagit att i den finska

postbudgeten skulle årligen ingå ett anslag till hans, Bezaks, disposition för avlöning av *tjänstemän för uppdrag,* vilkas anställning helt och hållet borde bero av honom. Detta senare tycktes Bezak i synnerhet finna praktiskt och nödvändigt. Han bad att få mitt betänkande för att visa det för sin minister, och det samtyckte jag naturligtvis till.

Den 21 något före kl. 12 for jag upp till palatset, där jag vid min ankomst fann greve Heiden och general Bezak i väntsalen. Kort därpå anlände även inrikesministern. Av den korta explication jag hade med honom framgick det, att han var mycket mån om att särskilt ministerns maktställning starkt skulle framhållas. Med mycket oblida ögon betraktades mitt förslag, att alldeles icke beröra det inflytande inrikesministern kunde få på våra postangelägenheter, såsom ägande sedan 20 år tillbaka post- och telegrafstyrelsen i sin resort. Vidare motsatte han sig bestämt telegrafverkets i Finland förfinskning, likaså det av mig föreslagna anslaget på finska postverkets stat till chefens för centralstyrelsen disposition (för tjänstemän för uppdrag, vilkas tillsättande helt och hållet skulle bero av denne chef), vilket Bezak fann vara något i sin smak och som han ansåg vara ganska praktiskt, men där han stötte på energiskt motstånd från sin ministers sida. Om *vad* vind, som blåste från det hållet, kunde det icke mera vara något tvivel, och denna vind var mycket mera beaktansvärd, som den antagligen blåste just i en riktning, som dagen förut blivit i Nåder approperad.

Det dröjde inte länge förrän löparen kallade oss – generalguvernören, inrikesministern och mig in i HM:s kabinett. Durnovo tillsade general Bezak att även följa med – ehuru denne sedermera under konferensen spelade en stum rôle, helt och hållet överskuggad av sin imposante minister.

Nådigt emottagna i Kejsarens arbetsrum bjöd Majestätet oss att sitta ned på fåtöljer, placerade längs skrivbordet. Durnovo tog plats mest till vänster, greve Heiden mest till höger vid ändan av bordet, Bezak och jag rakt framför kejsaren. Sedan HM sagt några inledande ord och uttalat sin vilja, att det definitiva avgörandet i saken nu skulle fattas, tog Durnovo till ordet. Han påpekade, att en överensstämmelse med generalguvernörens mening var vunnen på nästan alla punkter. Då HM tillät denne att komma fram med vad han hade att anföra, började greve Heiden, med glasögonen på näsan, bläddra i sina papper på sitt vanliga klottiga sätt med en

anmärkning mot punkten rörande de ryska centralmyndigheternas rätt att giva den finska postpersonalen instruktioner och påbud rörande dess tjänsteåligganden. Häremot var, såsom saken nu stod, just intet att anmärka, och icke formulerade greve Heiden heller något påstående. Sedan berörde han tjänstemännens utnämning, som blott gav anledning till en liten explication med inrikesministern, varvid denne framhöll, att han från Police Departementet kunde få olika uppgifter om personer.

(Då gendarmeriet underlyder inrikesministern, som således har sina organ i Finland, kunde detta visserligen tagas ad notam, men i praktiken ha dessa organ aldrig ens approximativt visat sig capabla att besvara de frågor som ställts till dem, och därför ha de nog blivit allmänt negligerade).

Det av generalguvernören projekterade stadgandet, att finska postdirektören i den händelse att han erhöll befallningar, som icke voro enhetliga med i landet gällande författningar, skulle därom inberätta till generalguvernören, ansågs onödigt och på sätt och vis innebära en reducering av ministerns och huvudstyrelsens auktoritet. Stadgandet rörande införandet av ryska postmärken ansågs vara en detaljsak, som borde utgå.

Sedan framhöll HM, att jag rörande redactionen gjort anmärkningen, att postväsendet i Kejsardömet icke behövde sortera under inrikesministern, vilket det tidigare icke heller gjort. Jag framhöll hurusom ordalydelsen av Ryska Rikets lag Tom I art. 218 – anm I, (vilken stadgade om Finlands autonoma styrelse sådan den blev formulerad 1826) alls icke var avpassad med den redaction Durnovo föreslagit. I den säges att ministrar och med dem vederlike i alla verkställighetsåtgärder rörande Finland böra vända sig till generalguvernören. Durnovo medgav, att det var en avvikelse från den existerande lagen. HM täcktes själv uttala, att det var ett av de i Finland brukade nålstingen (Шнилки) vid utfärdandet av förordningar för att med intention undvika att nämna ordet minister. (Härmed syftades måhända på ett fall, då man i en förordning år 1884 omskrivit ordet *Krigsministern* med *Vederbörande militär myndighet.*

Sedan framhöll jag, att redactionen av 2 punkten vore mera korrekt, om det hette, att inrikesministern påbjuder reglementen, taxor etc. *efter överenskommelse med generalguvernören,* men det ansåg Durnovo att icke stämde med den supremati han som minister borde äga och med vad som

iakttages i relationerna med övriga generalguvernörer. Jag invände, att Finlands generalguvernör får av HM immediata förhållningsorder, som hittills icke ansetts inkräkta på inrikesministerns maktsfär och att flere i Kejsardömet antagna reglementen ej kunde bringas i överensstämmelse med i Finland gällande författningar. HM täcktes uttrycka sig, att allt varom nu var fråga *icke överensstämde med finska lagar.* Vad som kunde anses befogat i mina anmärkningar eluderade inrikesministern med den försäkran, att i praktiken skulle dock aldrig något företagas utan generalguvernörens hörande. Sedan kom tjänstemännens ställning till tals. Ur HM:s yttrande framgick det, vad jag även dessförinnan trott mig kunna förmärka, att dess mening vore att få hela vårt postverk assimilerat med det ryska. Härvid framhöll jag naturligtvis de praktiska hindren. Då HM frågade, vilken domstol telegrafpersonalen underlydde i fråga om tjänsteförseelser, svarades det först, att några sådana fall icke förekommit, men då jag rodde fram med målen mot Slepycheff och Karlbom 1874, som icke kunde upptagas av någon finsk domstol och därför gav anledning till en flerårig korrespondens mellan justitie- och inrikesministern, generalguvernören och ministerstatssekreteraren, gav general Bezak upplysningen, att de verkligen lydde under S:t Petersburgs arrondissements domstol.

Det oformliga i att en personal på över 1100 tjänstemän i så nära beröring med publiken som postverkets icke skulle vara justiciabla under de lokala domstolarna tycktes dock ha slagit vederbörande. Durnovo började försäkra, att han ansåg de finska förordningarna mycket goda, och att han ingalunda ville göra ändringar i dem m.m. HM framhöll det ändamålsenliga i det, som han sett i Finland, nämligen att det även på landet fanns poststationer som betjänades av folkskollärarinnor, vartill Bezak visste anföra, att man *förberedde* ett projekt för dylika ändringar i Ryssland!!

Att i denna Höga Konselj anföra vidare betänkligheter av rättslig natur hade väl lindrigt sagt varit resultatlöst. Generalguvernören explicerade konvenabelt de rättigheter de nuvarande ämbetsmännen voro tillförsäkrade under kvalifikation av privilegier och vilkas respecterande icke ifrågasattes från något håll.

Generalguvernören framhöll till sist, att de nu av HM approperade bestämmelserna skulle promulgeras i form av ett Manifest, vartill HM biföll med anmärkningen, att det borde vara kortfattat och innehålla det

huvudsakliga. Jag föreslog, att dessa bestämmelser i den ordalydelse de blivit refererade av inrikesministern skulle delgivas senaten med Nådig befallning att utan dröjsmål – uppskovet anslog jag till närmelsevis två veckor – inkomma med förslag om på vilket sätt och i vilken ordning promulgationen borde äga rum, vilket ock godkändes. Något vidare anmärkningsvärt föreföll icke under konferensen, som räckte ungefär en halv timme den 10/22 mars 1890.[SA]

Det var utom allt tvivel, att Ehrnrooth fullständigt omfattade kejsarens – måhända inte tillräckligt tydligt – uttalade åsikt, att reformen på grund av samhällsutvecklingen var oundgänglig och inte avsåg någon kränkning av Finlands autonomi. Själv ansåg Ehrnrooth, att de ändringar, som närmast berörde allmänheten som t.ex. införandet av nya frimärken med rysk text o.dyl. på intet sätt kunde anses vara en kränkning av landets konstitution. Men att ensam bli tvungen att godtaga de åsikter hans tre, mer eller mindre jämbördiga ämbetsbröder omfattade, och se sig ur stånd att motsätta sig sin härskares förutfattade orygglіga beslut, uppfattade han som ett direkt uttalat misstroendevotum. Hade en man som Mechelin suttit vid det kejserliga konferensbordet i stället för Ehrnrooth hade han med större eftertryck kämpat för sitt fosterland. Den åsikten hade många av de två herrarnas landsmän, men det är diskutabelt om en dylik uppfattning kan kallas realistisk.

En stor del av den omdömesgilla allmänheten omfattade även i princip Ehrnrooths ovan anförda åsikter, men rädslan för att en oväsentlig eftergift kunde sporra panslavisterna till mera allvarliga dråpslag bidrog till allmänhetens reserverade hållning och till att stämningen i landet närmade sig fryspunkten.

Skildringen av händelseförloppet under vandringen längs den krokiga vägen avbröts av Ehrnrooths utförliga relation, men den återupptas vid tiden kring månadsskiftet mars – april. Troil gjorde ännu ett sista försök att påverka Ehrnrooths inställning, då han den 12 april skrev:

”Jag inser tillfullo att Du inte kunnat villfara min förra begäran om postfrågans kommunicerande med senaten. Enär emellertid senatens till generalguvernören avgivna yttrande i postfrågan icke torde ha fått åtfölja kommitténs till Dig avlämnade förslag, översänder jag Dig en avskrift av

samma yttrande och tager mig friheten att bilägga en promemoria, vilken stöder sig på gällande grundstadgebud och på bestående sakförhållanden, sådana de sistnämnda under Finlands mera än åttioåriga förening med Kejsardömet gestaltat sig."[SA]

Det förefaller inte troligt att detta brev kommit Ehrnrooth tillhanda, innan han från Sesta avreste till utlandet. Deltagarna i konferensen av den 21 mars hade inte ännu brutit sin tystnadsplikt, och det skulle därför för Ehrnrooth ha varit mycket svårt att förklara för Troil, att det numera var både meningslöst och otänkbart att till kejsaren överlämna något som helst senatsförslag i frågan. Nu reste han i all tysthet till Wiesbaden och lät senatorerna vänta, tills de från höga vederbörande eller genom andra kanaler blev underkunniga om det egenmäkiga kejsarbeslutet.

Ur Daehns brev till Ehrnrooth i Wiesbaden, skrivet den 22 april, dvs. samma dag han haft sin första föredragning för kejsaren, framgår det, att han vid detta tillfälle inte hade föredragit någon skrivelse från senaten. De sista raderna i brevet vittnar om, att Daehn ännu vid denna tidpunkt var ovetande om, att postfrågan en månad tidigare definitivt hade blivit avgjord:

"Jag kommer just nu från Gatschina efter fullgjort värv. Föredragningen försiggick utan någon särdeles bock från min sida, tror jag, och den blev i allo bifallen. Den var också ganska obetydlig till sitt innehåll. Efter föredragningen talte HM länge om senaten, och det utmynnade i, att om senatens sammansättning ändrades skulle mycket kunna vinnas.

Sedan frågade han om Dig och sade sig ha hört, att Du önskade lämna Din post och att man påstått, att Du hade haft obehagligheter från finskt håll och kanske också från Heidens sida. Därtill fann jag mig föranlåten att vad den första frågan gällde svara, att Du talat om för mig möjligheten att taga avsked, om Du inte utrikes fick den bot Du behövde. Vad den andra punkten beträffade kunde jag icke säga annat än, att jag varken av greve Heiden eller av Dig hört talas om några obehagligheter.

Postfrågan har kommit från senaten och måste väl med det snaraste föredragas efter en konferens med Durnovo. Senaten föreslår, att de tre punkterna skola gå till ständerna, men Heiden bilägger sitt förslag till allmänt manifest, vilket naturligtvis också *kommer att gå"* (borde väl heta: måste föredragas).[SA]

Antagligen blev Daehn upplyst om det verkliga sakförhållandet, då han förelade Durnovo skrivelsen från senaten, varpå den för alltid lades under gröna klädet.

För att rädda vad som räddas kunde, avreste talmännen för 1888 års lantdag den 24 april till Petersburg i avsikt att utverka audiens inför tronen och då framföra finska folkets farhågor. Ehrnrooth var på väg till Wiesbaden, då talmännen anlände.

Talmännens avresa satte fart på ryktena i Helsingfors, men det oaktat hade A-i-a föga att förtälja, då hon den 29 april skrev till sin bror i Wiesbaden:

”Oron i sinnena lägger sig icke här och mycket hemlighetsfullt tillvägagående lär råda bland de styrande i ’vår rådskammare’, som det heter på officiellt språk. En deputation av förra lantdagens fyra talmän, lantmarskalken inberäknad, Haartman, Kurtén, Renvall och Slotte begåvo sig redan sista torsdags mycket mystiskt till Petersburg, men ännu har ej ett ljud försports om deras mandater där. Tidningarna äro stumma som fiskar, och ingen talar högt om denna sällsamma ambassad. Vad månne den uträttar? Qui vivra verra!”.

Följande dag var A-i-a något bättre informerad:

”Skulle Du dröja till början av juni, så kan Du vara säkrare på, att sommarvärmen hunnit komma till Ronneby, innan Din badkur där begynner. Den 6-7 maj är jag i Wiesbaden.

Alexander v. Etter, som har kommit hem från Petersburg, var fullkomligt okunnig om ambassadens värv, men han misstänkte starkt, att den hade gjort ett grundligt fiasco. Här börjar man frukta detsamma. Vem hade skickat ut de fyra herrarna, och vem hade gett dem fullmakter att uttala sig om landets önskningar?”

I ett fiasco resulterade verkligen denna fosterländska aktion, laddad med goda och ärliga avsikter. Kejsaren vägrade att ta emot någon annan än ärkebiskop Renvall, men då denne – vänligt välkomnad – på bristfällig ryska började rabbla upp sitt inlärda tal, avbröt majestätet honom och frågade, hur länge han hade tänkt stanna i Petersburg. Kejsaren torde också ha uttryckt sitt missnöje med senaten. Ärkebiskopen förstod alltså att tacka och bocka – utan att ”mista all besinning”.

En liten inblick i spelet bakom kulisserna lämnar Daehn i två brev till Ehrnrooth. Det första skrevs den 27 maj och vittnade om, att Daehn nu

blivit underkunnig om kejsarens beslut i postfrågan:

”Postfrågan är ännu icke expedierad. Några ändringar i manifestets ordalydelse ha uppehållit den. Dessa ändringar äro för övrigt till vår fördel. I denna fråga har prokuratorn [Weissenberg] inlämnat en protest, mycket enfaldigt skriven, som på HM gjorde ett ofördelaktigt intryck. Resultatet blev, att prokuratorn fick tillsägelse att lägga in om avsked. Därefter reste Heiden till Helsingfors, där han, enligt Montgomerys utsago, har farit fram som ett rytande lejon. Resultatet blev emellertid, att Mechelin fick en tillsägelse att lägga in om avsked, vilket han efter promotionen kommer att göra. Detta är i alla fall ett ganska positivt resultat, som man måste vara nöjd med. Vid sista föredragningen uttalade HM för mig sitt bestämda beslut att reorganisera senaten i syfte att helt och hållet avdela justitien från senaten. Numera ligger det intressanta i, hur lantdagen kommer att förhålla sig vis à vis de reformer, som av den kommer att äskas.”[SA]

Förmodligen ansåg Ehrnrooth det säkrast att sondera terrängen på högsta ort, innan han inlämnade sin avskedsansökan. I det syftet skrev han den 24 maj på ryska ett längre brev i ämbetsstil till Daehn, där han först redogjorde för det föga glädjande utlåtande kuranstaltens läkare i Wiesbaden hade gett angående hans hälsotillstånd. Under en 40-årig tjänstgöring, delvis under svåra förhållanden i fält, hade hans hälsa blivit så undergrävd, att han inte längre ansåg sig ha krafter att framgångsrikt sköta sina tunga ämbetsplikter. I slutet av brevet uttalade han förhoppningen, att då majestätet under hans bortavaro överlåtit dessa plikter åt hans adjoint, som genom sin tidigare tjänstgöring såväl som senator som guvernör var fullt förtrogen med statssekretariatets arbetsuppgifter, även framdeles ville anmoda denne att omhänderha dessa åligganden, och att honom själv beviljades ett otium cum dignitate.[SA]

Daehn omnämnde brevet vid sin föredragning den 2 juni, men han gjorde det på ett sätt, som inte behagade majestätet:

”Jag läste upp Ditt brev för kejsaren utom den sista passagen, som handlade om mig. Jag tyckte mig märka, att det väckte hans misstroende, då jag inte läste allt, men jag ansåg ändå, att det var bäst så här. Han var märkbart förundrad och sade, att det skulle göra honom mycket ont, om Du blev tvungen att avgå. Han tillade, att Du utan svårighet varje år kunde få en permission på två månader, om Din hälsa fordrade det, att Du aldrig genomgått någon ordentlig kur och att Du troligen föreställde Dig, att Din

sjukdom var värre än den är, att podager icke är en sjukdom, som gör en människa oförmögen till arbete. Han slutade med att förlänga Din permission så mycket, att Du skulle kunna fullborda Din badkur, och när Du sedan återkom hit, ville han tala närmare om saken med Dig. Av allt detta sluter jag mig till, att Du skall ha ganska svårt att bli fri. Vad som är bäst är svårt att veta. Vad mig personligen beträffar, skulle jag anse mig för den lyckligaste människa om jag fick stanna på min post, om blott min avlöning vore litet mindre otillräcklig än den nu är."[SA]

Slutstycket i Daehns brev är mycket intressant, emedan det vittnar om, att alla hemligheter beträffande postfrågan hade sipprat ut. Genom vilka kanaler detta skett är svårt att veta – åtminstone hade de inte gjort det från Wiesbaden och inte heller från Adèle Ehrnrooths gård Georgsgatan 13.

> "Om förhållandena i Helsingfors har Du väl direkta underrättelser. Ovationer och agitationer försiggå i stor skala, och det kan väl icke vara annorlunda, när generalguvernören helt och hållet abandonerat tyglarna och låtit intrigen ha sin gång. Det olyckliga landet störtar med allt större hastighet mot bråddjupet, och man är dömd att se på allt detta utan att kunna göra något!
> Mais trêve de réflexions saugrenues!
>
> Din alltid tillgivne W. v. Daehn."

Sin orubbliga avsikt att "införa likformighet i postväsendet inom Ryska riket" fullföljde Storfursten av Guds nåde, då han i ett i Finlands Allmänna tidning publicerat nådigt manifest gjorde veterligt, att:

> I:o Inrikesministern tillkommer, att vid postverket i Storfurstendömet Finland införa de i Kejsardömet gällande reglementen och taxorna i stället för de lokala förordningarna.
> II:o Direktören för finska postverket utnämnes av Oss.
> III:o Övriga ämbets- och tjänstemän tillsättas såsom tidigare.
> IV:o Kunskap i ryska språket skall vara obligatorisk för alla, som framdeles komma att anställas vid postanstalterna i Storfurstendömets städer.
> V:o Finska postverkets budgetförslag granskas förberedelsevis av överstyrelsen och överlämnas jämte dess utlåtande till senaten.

Peterhof 12 juni 1890 Alexander
I Ministerstatssekreterarens ställe dess adjoint

W. v. Daehn.”

Innan manifestet blev känt, skrev Daehn bl.a. följande till Ehrnrooth i Ronneby: ”Heiden har överlämnat sitt ämbete åt Forselles för den tid han dricker brunn. Postmanifestet har utgått men icke ännu ingått i tidningarna. Jag förstår ej, varför Forselles fumlar med den saken. Det har i stort sett varit många ärenden att föredraga, och jag har haft mitt bråk med Armfelt,* som är mer än schwach.

** Carl Alexander Armfelt, andra expeditionssekreterare vid statssekretariatet.*

Vid sista föredragningen sade HM ännu en gång, att han hoppades, att Du vid Din återkomst hit, skulle ha övervunnit Din önskan att taga avsked. Det hoppas även jag uppriktigt, ty bördan är för närvarande förfärligt tung. Man måste hitta på någon modus vivendi och det är ytterst svårt. Då man icke har någon människa, som man kan tala med och få råd av, är det mer än svårt.”[SA]

Då manifestet föredrogs vid senatens plenum den 7 juli, fattades beslutet att det i behörig ordning skulle införas i författningssamlingen.

Hos allmänheten väckte manifestet en bitter förstämning, blandad med farhågor för vad det möjligen hade i släptåg. På sina håll ansåg man, att landets intressen och folkets åsikter inte tillräckligt eftertryckligt hade framhållits, då frågan föredrogs för monarken. Det var speciellt Daehn, som blev föremål för allmänhetens misshag, emedan det var han som kontrasignerat manifestet. För sin egen åsikt om saken ger han uttryck i ett brev, skrivet på Sippola:

”I gårdagens tidning såg jag, att Du har återvänt till Finland. Det har nu visat sig, att vi hade rätt, då vi ansåg Mechelins avsked vara nödvändigt. Jag tycker mig märka, att det har haft en god verkan. Först nu börjar man i Finland inse, att den högsta makten på fullt allvar vill göra slut på partikularismen, och för Finlands existens är det en absolut nödvändighet.

I förtäckta ordalag har man hotat mig med allt möjligt, såväl med åtal som med svenska trupper, men allt det där är bara dumma fantasifoster.”[SA]

Någon vecka senare mottog Daehn ett kort, på vilket det stod skrivet:

”Daehn, som förrått sitt land, han har ej ätt, ej stam, ej son, ej far.”

På en synlig plats i Nya Pressen ingick Daehns svar till den anonyme brevskrivaren:

> ”Jag har mottagit ett postkort, enligt poststämpeln avsänt från Helsingfors, på vilket några rader ur Runebergs dikt ’Sveaborg’ citerats. Då avsändaren varken satt ut sitt namn eller sin adress, har jag ingen annan utväg än att genom tidningarnas förmedling tacka den käcke patrioten, som hedrat mig med den välmenta hälsningen.
>
> W. v. Daehn.”[122]

Hade Ehrnrooth föredragit postfrågan och kontrasignerat manifestet, skulle nog också han ha uppvaktats med någon lämplig strof, men då hade nog avsändaren förgäves fått vänta på ett offentligt tack.

Postmanifestet efterföljdes inte av några omställningar inom den högre ledningen av postverket i Finland. Däremot krävdes i framtiden goda kunskaper i ryska språket av sökande till lediganslagna högre tjänstebefattningar. För den vanliga medborgaren blev bestämmelserna i manifestet synliga i att på frimärkena nu även fanns rysk text och att lejonvapnet på dem bytts ut mot den ryska dubbelörnen. Detta uppfattades som en skymf mot landets nationella oberoende och kom de patriotiska känslorna att svalla häftigt under många år framåt.

Ett decennium senare ingick i Nya Pressen en artikel under rubriken ”Våra postfrimärken”, där det bl.a. sades:

”Det bittra härvid är dock medvetandet, att den del av dessa reformplaner, vilken nu så framgångsrikt förverkligats med hänsyn till vårt postväsende, väsentligen underlättats genom finske mäns okunnighet och politiska kortsynthet. Vi erinra om, att postmanifestet av den 12 juni 1890 är kontrasignerat av dåvarande ministerstatssekreterareadjointen W. v. Daehn samt att frågans förberedande behandling ålåg dåvarande ministerstatssekreteraren C. Ehrnrooth. Genom detta postmanifest, som avsåg att införa likformighet i postväsendet inom hela ryska riket, koncentrerades ledningen av finska postverket till inrikesministerium i Kejsardömet och överstyrelsen för posten och telegrafen utan att ständernas medverkan vid reformen påkallats. Det inflytande, som sålunda

tillerkändes ryska inrikesministern i fråga om Finlands postväsende har självklart i högst väsentlig mån bidragit till att befordra genomförandet av den reform, som nu utmynnar i de finska postfrimärkenas indragning. Bland de vackra karaktärsegenskaper, vilka utmärkte Alexander III, framträda främst hans aktning för lagen och respekt för kejsarordets helgd. Det lider knappast något tvivel om, att icke dessa egenskaper, då det gällde frågan om postmanifestets utfärdande år 1890, skulle kommit till sin fulla rätt, om de finske män, vilka stodo tronen närmast, skulle ägt de insikter och karaktärsegenskaper, utan vilka ingen son av detta land borde ha mod att övertaga det tyngande ansvaret att inför tronen företräda sitt fosterlands intressen. Ty ingen statsman borde någonsin förgäta, att ett politiskt fel eller en underlåtenhetssynd icke blott har omedelbara följder, utan oundvikligen skall skapa ödesdigra resultat ännu i en långt avlägsen framtid."[123]

Det råkade inte bättre, än att Ehrnrooth någon dag senare kom från Sesta på ett kort lördagsbesök till sin syster Adèle i Helsingfors. Självfallet berördes artikeln under samvaron vid samovaren i kvällsskymningen. För första gången redogjorde Ehrnrooth antagligen då i detalj för postmanifestets tillblivelse och utfärdande, varefter han lugnt gick till vila utan att desto mera grubbla över de tio år tidigare utspelade händelserna. Adèle hade däremot svårare att frigöra sig från de tankar diskussionen väckt hos henne, och några dagar senare skrev hon till brodern:

"När Du på söndagsmorgonen hade rest och jag satt i lugn och tänkte på Nya Pressens oförsynta artikel – eller skrävlande, så kokade min harm över med den vanliga påföljden, att jag skrev ett brev och avsände det samma kväll till Herr Axel Lille. Jag låss alls icke misstänka *honom* för författarskapet, kanske det förresten är någon annan. Jag tycker det luktar litet... Konni Zilliacus! Alltnog han fick svälja ett och annat och har förhållit sig absolut tyst sedan dess. Vad han tyckte om mitt piller vet jag ej, men 'ce m'est inférieur'! Här har Du en artig ramsa att genomläsa. Jag förfor med herr Axel Lille såsom gubben Born brukade göra: 'Jag sade ingenting åt honom, men jag skrev åtta långa sidor'."

> "Herr Doktor. Förlåt att en för Eder ovan korrespondent adresserar sig till den aktade ansvarige redaktören för Nya Pressen, för att

delgiva honom sin förundran över artikeln med rubriken ’Våra postfrimärken’.
Har nu den om sin egen statsklokhet och fosterlandskärlek så självmedvetne författaren till artikeln nedskrivit den utan kännedom om de faktiska förhållandena vid postmanifestets utfärdande av Alexander III, så bör han upplysas om sakens verkliga förlopp, som var detta:
Senatens betänkande i postfrågan överlämnades av Senatens dåvarande ordföranden generalguvernör Greve Heiden till Kejsaren *med förbigående av statssekretariatet för Finland* – och efter genomläsning av dokumentet nedskrev Alexander III med egen hand svaret därpå, i vilket svar med föga konstitutionell form bland annat ingick den ironiska frågan ’om det är Ryssland, som lyder under Finland, eller om Finland underlyder det ryska riket?’
Nu gavs åt ministerstatssekreteraren kort om gott papperet med befallning att översända det till senaten, vars dåvarande viceordförande var baron Werner v. Troil. Den finska kommitténs medlemmar i Petersburg, Montgomery, Oker-Blom m.fl. hade även nogsamt kännedom om innehållet i den Kejserliga handskrivelsen och det torde ha varit klart både för dem och för senatens medlemmar, att invändningar mot detta postmanifest varken väntades eller skulle accepteras av Alexander III – ’med sin vackra karaktärsegenskap som främst framträdde i hans aktning för lagen och respekt för Kejsarordets helgd’ och efter all sång och blomsterhyllning som egnats honom i den finska skärgården.
Nu frågas vilken roll den finska ministerstatssekreteraren var mäktig att spela Vid genomförande av den reform, som nu utmynnat i de finska postfrimärkenas indragning?’
Såvitt man kan inse, kunde den blott vara av två slag: rollen av en Don Quixote stolt framhärdande med vägran att kontrasignera det kejserliga postreskriptet; (och jag ber var människa med sunt förnuft säga, om han ärligt tror, att slikt uppträdande hade hjälpt till annat än att göra statssekretariatets chef ridicyl?) Den andra utvägen, som stod honom till buds, var att taga avsked från denna post, emedan han hade nog omdöme att inse sin vanmakt där. Detta alternativ valde Ehrnrooth och lade i juni 1890 första gången in om sitt entledigande

från befattningen som ministerstatssekreterare, ehuru hans avskedsansökan först efter upprepad begäran beviljades flera månader senare.
Ehrnrooth ansåg ett slikt tillvägagångssätt mest förenligt med sin självaktning, men tycke och smak kunna ju härvid leda till olika uppfattningar. Vad som däremot icke beror på tycke och smak är ett korrekt bedömande av ett givet faktum, stött på skriftliga bevis. När detta faktum vanställes, såsom i Nya Pressens artikel, kan detta endast härröra av två skäl – antingen okunnighet om rätta förhållandet, i vilket fall moderatare uttryck vore värdigare och bättre på sin plats än dem artikelförfattaren använder – eller den *mauvais foi* som avsiktligt förvränger en känd sak, någonting som av hederligt folk stämplas mindre fördelaktigt. – – –
Men jag vill ej längre taga Herr Doktorns dyrbara tid i anspråk. Det är mitt inbitna hat till orättvisor i alla former som kommit mig att relevera en sak, som min bror, med sin filosofi förvärvad under långvarigt misskännande, icke fann skäl att upptaga till bemötande…

Högaktningsfullt
Adelaide Ehrnrooth. ”

Förmodligen ansåg Ehrnrooth, att hans syster inte ännu hade reda på allt som föregått postmanifestet, och i stället för att i brev beröra saken, sände han till henne sin redogörelse för den kejserliga konferensen tio år tidigare. A-i-a torde aldrig ha visat den för någon utomstående. Sedan hon studerat aktstycket, som var skrivet med tydlig handstil men med många överstrykningar på officiellt papper försett med lejonvapnet och vattenstämplat ”no 3 J. C. Frenckell & Son 1890”, förseglade hon kuvertet på vilket brodern skrivit ”relation 9/21 mars”. Själv tillfogade hon: ”lämnat åt mig av Casimir”. Sedan Adèle Ehrnrooths systerdotters Rose-Marie Boije död 1923 har kuvertet varit omhändertaget av mig.

Samtidigt med postfrågan behandlades koordineringen av Finlands tull- och myntväsen med motsvarande institutioner i Ryssland. Inom de ledande ryska finans- och industrikretsarna kom man småningom till insikt om, att en tullfri import från Finland kunde medföra en ökad konkurrens på kejsardömets hemmamarknad. De betänkligheter Finlands utländska

långivare hyste och gav uttryck för beträffande den tilltänkta myntreformen, omfattades slutligen även av den ryske finansministern. Då det sålunda inte längre förelåg något verkligt behov av en koordinering av storfurstendömets och kejsardömets tull- och myntväsen, fann kejsaren – som kanske redan fått nog av trasslet kring postfrågan – för gott att avfärda dessa frågor från dagordningen. Nämnas må endast att Ehrnrooth ansåg en tullunion mellan Finland och Ryssland mycket farligare än postfrågan – detta framgår ur några i det följande citerade brev.

Senatens tredskande, tidningspressens upphetsande artiklar och allmänhetens demonstrationer medförde ytterst allvarliga konsekvenser. Kejsaren kunde inte förstå att landets befolkning uppfattade de reformer han genomfört inom postväsendet som en kränkning av den autonomi hans förfäder och han själv tillförsäkrat landet. ”Jag har ju ingenting ändrat”, skrev han några månader senare i marginalen på den underdåniga skrivelsen, i vilken bondeståndets talman gav uttryck för den oro postmanifestet uppväckt hos Finlands folk.

I Bulgarien hade panslavisterna lyckats vinna Alexander III för sina mål genom att hänsynslöst utnyttja furst Alexanders osjälvständighet. Tilldragelserna kring postmanifestet gav dem nu ett efterlängtat stoff, som de effektivt kunde utnyttja för att påvisa förekomsten av separatistiska tendenser i Finland. Med detta vapen i sin hand blev det inte svårt för dem att uppväcka majestätets misstro mot Finland och hålla det vid liv.

Ehrnrooth omfattade otvetydigt åsikten, att kejsaren ägde rätt och bättre än senaten förmådde avgöra om de administrativa reformer han önskade genomföra för att modernisera postverket skulle föreläggas ständerna eller inte. I ett brev till Haartman (s. 382) året efter manifestets promulgering skriver Ehrnrooth, att kejsaren hyser övertygelsen att de reformer han genomdrivit ”icke det ringaste beröra den enskildes intresse”. Och då han tillfogar: ”häri har han ju ej så orätt”, så bekräftar detta att han själv omhuldade samma åsikt. Vad åter de nya frimärkena och kravet på ökade kunskaper i ryska för vissa högre tjänstemän angår, ansåg han otvivelaktigt, att de nya bestämmelserna slutgiltigt eliminerade ett tidigare existerat missförhållande, som av de i Finland och i synnerhet på Karelska näset bosatta ryska undersåtarna betraktats som ett förödmjukande ”nålsting”.

Kejsaren genomdrev sin vilja i postfrågan på ett sätt, som stärkte Ehrnrooth i hans redan länge närda tro, nämligen att ministerstatssekreteraren numera endast spelade en statistroll. Och denna roll önskade han så snart som möjligt bli kvitt.

Den på sin tid så häftigt omdebatterade postfrågan kan i våra dagar bedömas ur ett vidare historiskt perspektiv, och alla begångna misstag, överilningar och felkalkyler kan förklaras och förlåtas.

I och för sig var frågan – sedd mot bakgrunden av det efterföljande halvseklets händelser – så obetydlig, att den i dag av den objektiva historikern kan sammanfattas på några rader: ”Finlands postväsen ställdes i juni 1890 under det ryska inrikesministeriets ledning. I realiteten medförde detta ingen nämnvärd förändring, men en fråga som hade bort ankomma på ständer och monark gemensamt, hade avgjorts av monarken ensam.” (E. Hornborg)[124]

Kodifikationen av Finlands lagar

Hösten 1882 blev några ryska medborgare i Finland häktade av ryska gendarmer. De var misstänkta för att bedriva nihilistisk verksamhet och fördes följaktligen till Petersburg. Då kejsaren fick kännedom om, att åtgärden stod i strid med Finlands gällande lag, förständigade han generalguvernören att noggrant se till, att inte ryska myndigheter i framtiden gjorde sig skyldiga till en lagöverträdelse av detta slag. Det var så gott som omöjligt för tjänstemännen i de lägre rättsinstanserna att hålla reda på de otaliga lagbud och förordningar, som de ägde att följa och vilka under årens lopp blivit kungjorda i olika författningssamlingar. Därför ansåg kejsaren det lämpligt att uppmana generalguvernören att med senaten rådgöra om, på vilket sätt en kodifikation av storfurstendömets lagar kunde genomföras.

Senaten och generalguvernören ägnade ett och ett halvt år till att undersöka frågan, innan de var färdiga att förelägga kejsaren de betänkanden de utarbetat.

Bland Ehrnrooths efterlämnade papper finns en ”Promemoria i Kodifikationsfrågan”, daterad den 12 mars 1884. Den är avfattad, renskriven och undertecknad av senator Victor von Haartman, och av den

framgår det, att senaten utgått från att lagförändringarna inom den allmänna lagstiftningen ovillkorligt fordrade ständernas godkännande.

Det förslag kommittén förelagt senaten innehöll en önskan, att Hans Majestät i nåder måtte:

1) i Finland inrätta en permanent lagberedning,

2) jämväl tillsätta en femmannakommitté, vars uppgift vore att:

a) systematiskt sammanställa alla i kraft varande lagar, som berörde Finlands

statsrättsliga ställning, varvid även sådana grundlagsbud, som genom allmän rättspraxis erhållit en av tidens krav betingad ny tolkning, borde medtagas,

b) uppgöra förslag till sådana nya stadganden angående senaten, generalguvernören och statssekretariatet, som inte omnämndes i själva regeringsformen.

För egen del ansåg Haartman, att ”man icke borde tveka att tillstyrka, att kommittén även ålades att uppgöra förslag till en ny *fullständig regeringsform”.*

Kejsaren omfattade senatens och generalguvernörens förslag och utnämnde prokurator Weissenberg till ordförande för den nya kodifikationskommittén.

I slutet av 1886 hade Weissenberg sitt kommittébetänkande färdigt. Senaten ansåg sig inte kunna omfatta det i alla avseenden, utan beslöt att lämna slutredigeringen av det till en speciell senatskommitté. Månad lades till månad medan framförda synpunkter debatterades och förslag och motförslag ställdes upp mot varandra. Då det blev känt, att Heiden till ryska kodifikationskommittén överlåtit ett till ryska översatt exemplar av Weissenbergs kommittéförslag, hade man skäl att befara, att kejsaren kunde önska få ett utlåtande även av denna kommitté, och därför tillsatte senaten ytterligare ett utskott, vars medlemmar var senatorerna Mechelin och Cederholm. Deras uppgift bestod i att i brådskande ordning behandla ärendet, och i november 1890 kunde utskottet förelägga senaten och Heiden sitt betänkande. Som väntat inlämnade samtidigt de ryska kronjuristerna en av dem utarbetad promemoria till Heiden.

Kejsaren uppmanade då Heiden att tillsätta en senatskommitté, som med honom som ordförande ägde att granska samtliga handlingar i kodifikationsfrågan. Utan senatorernas vetskap hade Heiden tillkallat tre

ryska kodifikationsjurister. Då kommittén sammanträdde blev det uppenbart för senatorerna, att de ryska juristerna hellre ville debattera de i kraftvarande grundlagarnas rättsvärde än en kodifikation av dem. De omfattade helhjärtat Ordins rättstolkning, som innebar att kejsarens prerogativ enbart föreskrevs av de ryska grundlagarna, emedan grundlagarna från svenska tiden aldrig hade blivit stadfästa i Finland. För senatorerna återstod således att punkt för punkt bemöta de ryska argumenten. Heiden vägrade att underteckna den promemoria senaten slutligen beslöt att sända till kejsaren. Men han bifogade en egen promemoria, där han föreslog att slutbehandlingen av ärendet skulle överlåtas åt en blandad rysk-finsk kommitté. Då denna under ordförandeskap av presidenten för ryska ministerkommittén Bunge sammanträdde 1893, var det de ryska kommittémedlemmarna, som dikterade alla beslut. Men Alexander III tillmätte de protester som framförts från finskt håll så stor betydelse, att han uppsköt det slutliga avgörandet i frågan. Och oavgjord förblev kodifikationsfrågan intill hans död. Kejsarens handlingssätt visar otvetydigt, att han inte umgicks med planer på att tillintetgöra Finlands konstitution.

Ehrnrooth hade föga beröring med de ovannämnda kommittéerna emedan de sammanträdde i Helsingfors och inte upprätthöll någon direkt kontakt med statssekretariatet. Men i två brev till sin syster berör han det oaktat kodifikationsfrågan. Då det har sitt intresse att taga del av hans synpunkter på denna betydelsefulla fråga, som på sin tid häftigt debatterades och hade förmåga att uppröra sinnena, återges här de två breven i sin helhet.

Sedan kejsarens reskript till generalguvernören med anledning av häktningen av nihilisterna blivit känt, skrev Ehrnrooth den 1 november 1882 från Petersburg:

”Det kuriösa reskriptet till Finlands generalguvernör har väckt mycket uppseende i härvarande höga kretsar. Bättre hade det väl varit, om det aldrig emanerat, så mycket mer som ingen kränkning av finsk mans rätt ägt rum, så vitt jag åtminstone förstår. Oklokt var det enligt min åsikt, att ej tillåta tidningarna debattera lagligheten av förfarandet vid de ryska nihilisternas häktande. I Finlands välförstådda intresse menar jag, att exekutiva makten bör vara befogad hos oss liksom i de allra friaste länder, att med främmande statsanhöriga förfara som den finner lämpligt. Ty det

vore ganska betänkligt att inge ryska conspiratörer den tanken, att femtio verst från Petersburg det gives för dem ett slags Geneve, som de icke känna i sitt eget land, och som enligt min åsikt icke heller kan oktroyeras dem utan fara. Om dessa mina åsikter icke delas av det *liberala* Dagbladet och den publik, som kacklar efter dess kommando – det bryr jag mig föga om. Jag har nu en gång för alla fått en viss absolutistisk anstrykning, som det lär bli svårt att tvätta bort från mig med det evigt klappade liberala phrase-skummet."

Som nämnts vägrade generalguvernören att underteckna senatens slutliga kodifikationsförslag. I stället tillställde han kejsaren sitt eget förslag till "Reglemente för förvaltningen av storfurstendömet Finlands län." Om detta reglemente hade blivit godkänt, skulle det ha inneburit, att de ryska rikslagarna hade blivit gällande även i Finland. Då Ehrnrooth i sin ensamhet på Sesta fick kännedom om Heidens ominösa förslag skrev han till Adèle:

"Jag har erhållit det författningsförslag som Heiden inlämnat till den höga kommission, som i Petersburg under dessa dagar börjat sitt arbete. Blir detta förslag antaget, vilket nog kan vara möjligt, annulleras därmed den constitution vi hittills smickrat oss att äga. Någon omedelbar direkt skada tror jag vi åtminstone icke tillsvidare komma att få därav, men oklokt är det i Petersburg att formellt kränka vår föga genanta författning, som man ju hittills förstått att under mycket olika regimer komma tillrätta med. Hur månne saken blivit upptagen i Helsingfors, där våra s.k. statsmän med den bekanta juridiska insikten bra nog länge redan med största djupsinnighet dryftat fictioner, för att tillsluta ögonen för verkligheten. Sedan så mycket ammunition blivit förbrukad i fäktningar av relativt underordnad betydelse, är det svårt att gissa vilken attitude våra politiska ledare ville rekommendera oss gentemot det som nu hotar. Så högt som ständerna spänt bågen, återstode dem i min tanke för att bevara sin dignité, att icke sammankomma, då de härnäst få kallelse till lantdag. Landet kan vänta tills *den stora politiken* bringar nya bättre conjuncturer.

Qui vivra verra!"

Särskilt kraftigt har Ehrnrooth understrukit § 16 i reglementet, där det heter: "Men om de av ständerna icke antagna regeringspropositionerna beröra ryska rikets nytta och behov, beror det av Hans KM:s gottfinnande att fastställa lagförslagen med sådana förändringar, som kunna anses

nödvändiga för den självhärskande makten, om detta även skulle strida mot ständernas avgivna utlåtanden.”

Ledsamt nog definierar Ehrnrooth inte närmare vad han menade med ”den stora politiken”.

Suspensionen av den nya strafflagens promulgering

Med anledning av kejsarens önskan att få till stånd en kodifikation av Finlands lagar framhöll senaten i sitt första betänkande, att det – förutom kodifikationen – var synnerligen nödvändigt, att så snart som möjligt reformera de föråldrade lagar, som inte längre tillfredsställde tidens krav. Speciellt brådskande var en justering av strafflagen, ”emedan de delar av Finlands allmänna år 1734 antagna lag, som röra brott och straff icke mera motsvara rättsmedvetandet och kulturen i landet”. Citatet är taget ur en promemoria, som finns bland Ehrnrooths efterlämnade papper och som skrivits av senatorn och jurisprofessorn Robert Montgomery den 7 november 1889 i Petersburg.

Strafflagsfrågan och de händelser, som hängde samman med den, blev de mest brydsamma för Ehrnrooth under hela hans tid i Petersburg. Montgomerys promemoria belyser på ett förträffligt sätt de skeden frågan genomgått, innan den under Ehrnrooths ministertid blev dagsaktuell. Avsevärt förkortad återges den här med hans egna ord:

”Redan till 1860 års lantdag hade Högtsalig Hans Kejserliga Majestät Alexander II låtit i nåder förelägga ständerna en proposition i syfte att i en ny strafflag till användande fastställas. I ett underdånigt svar på denna proposition erkände ständerna behovet av en ny strafflag och beslöt anförtro utarbetandet av de i propositionen angivna grunderna en för ändamålet nedsatt kommitté.

Kommitténs betänkande utgavs 1875 från trycket och förelades prokuratorn, samtliga hovrätter och juridiska fakulteten vid Alexandersuniversitetet för utlåtande. Efter det dessa utlåtanden inkommit och beaktats, nedsatte senaten en ny kommitté för revision av föregående kommittés förslag. Under åren 1883 – 84 genomgick och granskade senaten de inkomna förslagen. Hösten 1884 kunde förslagen jämte underdånig hemställan överlämnas till Hans Kejserliga Majestät. Enligt Hans Majestäts nådiga förordnande blevo de med några vidtagna,

nådigt anbefallna rättelser ständerna vid 1885 års lantdag till antagande förelagda. Det viktiga och i hela landet med livlig längtan emotsedda lagstiftningsarbetet blev likväl icke ännu vid denna lantdag från ständernas sida fullbordat, utan anmälde ständerna i underdånig skrivelse att de av särskilda uppgivna orsaker icke varit i tillfälle att slutföra granskningen. Med nådigt bifall till en av ständerna översänd underdånig anhållan behagade Hans Majestät avlåta en ny proposition till 1888 års lantdag.

Uti underdånig svarsskrivelse å den nådiga propositionen hava ständerna anmält att de funnit lagförslagen överhuvud såväl motsvara vetenskapens nuvarande ståndpunkt som ock överensstämma med nationens rättsmedvetande. De tre lagförslagen, som innefatta en fullständig reform av kriminalrätten och straffsystemet i Finland, ligga nu redo att Hans Kejserliga Majestät till nådig stadfästelse underställas."

Montgomery avslutar sin promemoria med en förhoppning om, att "Hans Kejserliga Majestät i nåder måtte bringa till en lycklig avslutning detta ur så många synpunkter maktpåliggande lagstiftningsarbete, som i Finlands rättsutveckling under Hans Majestäts regering alltid skall komma att intaga ett epokgörande rum".

Kejsaren stadfäste strafflagen och bestämde, att den skulle träda i kraft den 1 januari 1891. Då senaten vid sitt plenum den 19 december 1889 fattade beslut om promulgering av tillhörande författning presiderade generalguvernör Heiden. Han kunde då knappast ana, att han avklubbat ett bristfälligt lagförslag och att den ryska översättningen av förslaget, som låg på bordet framför honom, var fullständigt undermålig.

Trasslet kring postfrågan och andra ärenden, som enligt kejsarens åsikt behandlats osmidigt och med tredska av senaten samt oförsiktiga uttalanden i tidningspressen hade hos majestätet väckt misstämning mot allt som gällde Finland. Den ryska politikens bankrutt i Bulgarien, en allvarlig kontrovers med England 1885 angående gränsen mot Afghanistan och Borkikatastrofen 1888 var minsann inte ägnade att göra hans av naturen dystra sinnesförfattning ljusare. Och i Finland hade känslorna gentemot kejsaren undergått en stor förändring. Slocknad var den hänförelse som besjälat alla som bevistat de fester och ceremonier, vilka anordnats till kejsarparets ära vid deras besök i storfurstendömet 1885. Och den fasta förtröstan monarkens regentförsäkran väckt i landet en gång, hade nu förbytts i en bitter besvikelse. De anfall den panslavistiska

tidningspressen systematiskt riktade mot Finlands särställning inom kejsardömet och de ryska kronjuristernas tolkning av landets grundlagar, var inte heller de ägnade att främja samarbetet mellan de styrande i tsarriket och storfurstendömet.

Det var lika tragiskt som ödesdigert, att de ledande personerna – politikerna, tidningsmännen och den upplysta allmänheten – inte förstod, att det var de själva som bar skulden till att landet förlorat sitt enda säkra stöd i kampen mot panslavismen: kejsarens förtroende. Det enklaste svaret på frågan om vem eller vilka det var, som bar den största skulden, är att ingen handlade klokt eller riktigt. Det kan inte förnekas, att senatens handlingar och ställningstagande till frågor av olika slag ofta dikterades av en ogrundad misstänksamhet eller av ett rättshaveri.

Flertalet av Ehrnrooths samtida landsmän bedömde hans verksamhet och gärningar enligt uppgifter, som de på ett eller annat sätt inhämtat, och som för det mesta baserade sig på lösa rykten eller antaganden. Man ansåg, att han inte tillräckligt energiskt hävdat sitt lands intressen och att han undanhållit kejsaren sina landsmäns synpunkter och farhågor. Att Alexander III inte umgicks med planer på att kränka Finlands autonomi står utom allt tvivel, men hans begrepp om denna autonomi avvek i betänklig grad från senatens syn på frågan. Postmanifestet och upphävandet av strafflagens promulgering kränkte förvisso formellt landets konstitution, men följderna av dessa åtgärder kan inte jämställas med de konsekvenser ett godkännande av Bungekommitténs lagkodifikationsförslag eller generalguvernörens ”Reglemente för Finlands län” hade inneburit. Man kan ifrågasätta, om Ehrnrooth vid sina föredragningar för kejsaren hade haft möjlighet att skärpa tonen utan fara för att samtidigt förlora det förtroende landets storfurste hyste för honom. Mechelins och Weissenbergs entledigande, för att inte tala om furst Alexanders fördrivning från tronen i Bulgarien, visar att kejsar Alexander III inte dagtingade om de beslut han föresatt sig att genomdriva. Ehrnrooth hyste inte någon personlig sympati för sin härskare, och han kunde därför inte vid sina föredragningar anslå en förtrolig och kamratlig diskussionston. Av hans samtida landsmän stod otvivelaktigt amiral Oscar von Kraemer kejsaren närmast och hade vunnit dennes verkliga förtroende. Men det finns intet vittnesbörd som skulle påvisa att Kraemer försökt och ännu mindre förmått påverka majestätet i hans

ställningstagande till de brännande frågor, som gällde Finland. Och envåldshärskaren tillät inte sin gemål att blanda sig i statsangelägenheterna. Förargad över senatens halsstarriga non possumus-politik började Alexander III med åren allt mera låna sitt öra åt de sanna motståndarna till Finlands konstitution, det vill säga panslavisterna.

Förvisso kan Ehrnrooth klandras för att han inte bland dem av sina tidigare vänner, som då beklädde ledande poster i senaten, försökt tillvinna sig ett så fast förtroende, att han hade kunnat övertyga dem om de tvivel och misstankar deras handlingssätt ofta väckte hos kejsaren. Genom att en stor del av de ledande politikerna – som var främmande för honom – och tidningspressen hade satt i gång en mot honom riktad diskrimineringskampanj, redan innan han hade knutits vid statssekretariatet, hade han till dessa kretsar och den politik de förfäktade intagit en ställning, som resulterat i en fullständig, dövstum nonchalans.

Så snart den officiella ryska översättningen av lagförslaget kommit ut i tryck, blev den utsatt för en mördande kritik av olika ryska strafflagsexperter. Den största uppmärksamheten väckte de invändningar jurisprofessorn, geheimerådet N. S. Taganzew framförde i fråga om lagens utformning och dess bristande samstämmighet med de motsvarande ryska rikslagarna. Sedan sommaren 1886, då Bruun ”fullkomligt privat och för en kort tid” lämnat en del av lagkommitténs till ryska översatta lagförslag till Taganzew, hade denne haft tillfälle att göra sig förtrogen med förslaget.

Taganzew hävdade, att då lagens ryska text hade föredragits för kejsaren och av honom blivit stadfäst, så måste den anses vara lika juridiskt bindande som motsvarande svenska eller finska text. Men det kunde den inte vara, emedan det visade sig att den i språkligt hänseende var så vårdslöst avfattad, att flera tiotal paragrafer hade fått en andemening, som fullständigt avvek från den svenska texten. Han påpekade också, att en del ordvändningar, som var helt främmande för det ryska språket, hade gett en del stadganden en direkt komisk prägel. Han granskade främst de stadganden, som direkt berörde de allmänna riksintressena såsom konventioner slutna med främmande stater, handels- och andra överenskommelser, som träffats med utländska företag, majestätsförbrytelser m.m. Taganzew ansåg, att då Finland i internationellt hänseende helt var inneslutet i det allmänna begreppet

Ryssland, måste alla stadganden i de finska lagarna överensstämma med motsvarande stadganden i rikslagarna. Detsamma gällde även i fråga om de lagrum, som stadgade rättsprinciperna och straffutmätningen för ett brott begånget av en finsk medborgare utanför storfurstendömets gränser eller för ett brott begånget inom storfurstendömet av personer med hemortsrätt utanför dess gränser. En ovillkorlig konformité inom lagstiftningen fordrades speciellt i fråga om de åtgärder, som borde vidtagas mot en person, som efter ett begånget brott inom kejsardömets gränser flytt till Finland och där blivit efterlyst och häktad. Alldeles särskilt gällde detta majestätsbrott.

För att noggrant särskilja och precisera de lagparagrafer som på grund av Finlands särställning avvek från motsvarande paragrafer i rikslagen, hade den ryska lagkommittén konsekvent tillämpat en terminologi, enligt vilken i orden Ryssland, ryskt område, rysk undersåte osv. inbegreps hela ryska riket, dvs. alla dess undersåtar. Då det gällde att påpeka Finlands särställning användes termerna Storfurstendömet Finland och Ryska Kejsardömet. Den finska lagkommittén hade däremot använt termerna uti landet eller utanför landet för att sålunda undvika den föga tilltalande termen rysk undersåte. Självfallet kunde denna diskrepans leda till omöjliga konklusioner. Som ett exempel härpå angav Taganzew följande, alls inte otänkbara fall: En finsk skeppare har med pråm forslat ved till Petersburg. Sedan han där släckt sin törst med en ansenlig mängd vodka, har han råkat i gräl med den kund, som kommit ombord på hans pråm, och gått lös på honom med sin kniv. Enligt den finska strafflagen hade skepparen ställts till ansvar för sin gärning i Finland och där fått sitt straff utmätt, antingen enligt mildare eller strängare straffbestämmelser än i Petersburg.

För de finska juristerna stod det snart klart, att lagen var behäftad med allvarliga brister, och för att rädda vad som räddas kunde tillsattes hösten 1890 en kommitté under Taganzews ordförandeskap. Kommittén hade till uppgift att vidtaga åtgärder, som var oundgängliga ”för avhjälpande av de olägenheter och svårigheter, vilka framkallas genom den för Finland utfärdade nya strafflagsstiftningens förestående trädande i verksamhet”. Generalguvernören och ministerstatssekreteraren ägde att närvara vid kommitténs förhandlingar.

I avsnittet om postfrågan nämndes, att Ehrnrooth i början av juli hade anlänt till Sesta efter att ha genomgått hälsokurer i Wiesbaden och Ronneby. Någon längre vila förunnades emellertid inte reuma- och podagerkonvalescenten, vilket framgår av ett brev, som A-i-a den 7 augusti 1890 skrev till sin bror:

”Då jag fick höra, att Du blivit telegrafiskt kallad till Kejsaren från Ditt Sesta lugn, var jag alldeles säker på, att det skulle gå med Ditt avsked som det nu gått. Jag anade detta redan i Wiesbaden, ja redan förut. Nog kan det ju finnas aspiranter till ett sådant brödstycke, men det torde ej finnas många acceptabla. Så gick det med Din frihet! Det är bara att försöka ha en iskällare i magen, så att Du ej efter någon tid igen mister den fraîcheur friheten gav Dig i somras och återfår det eländiga utseende jag i våras fann Dig ha i Petersburg.”

Den 15 augusti hade Ehrnrooth sin första föredragning för kejsaren efter den långa permissionen, och några veckor senare var verksamheten i Taganzews kommitté i full gång.

Den rådande oron i landet tvingade senaten att noggrant överväga, vad som borde göras för att så smidigt som möjligt få strafflagsfrågan ur världen. Vid ett sekret senatsplenum, meddelade prokurator Calonius, att han till kommitténs ordförande Taganzew överlämnat ett skriftligt utlåtande, där han gav uttryck åt vissa betänkligheter, då det var fråga om att upphäva en promulgerad lag i annan ordning än den i vilken den kommit till. Förmodligen omnämnde Calonius vid detta tillfälle, att Ehrnrooth för honom förklarat, att ett upphävande av promulgeringen var den enda utvägen för ständerna att rädda rättigheten att medverka vid vidtagandet av de äskade ändringarna, vilka annars utan vidare skulle dekreteras på administrativ väg. Då Ehrnrooth blev uppvaktad av en medborgardeputation, som bland sina ombud räknade ärkebiskap Johansson och professor R. A. Wrede, torde han ha försvarat sin åsikt ”med exempel från alla världens länder”.

Senator Strengs kommentar till den sist citerade raden riktar sig självfallet mot Ehrnrooth och saknar inte vissa komiska poänger:

”Det är sorgligt att vid tronen hava endast Ehrnrooth, som genom sin obetänksamhet, sitt lättsinne och sin politiska cynism i förening med självtillräcklighet och envishet utan like, är så litet i stånd att bevaka landets talan, att han tvärtom är den, som framkallar den ena ödesdigra

åtgärden efter den andra mot sitt land. Fastän han försvarat sin åsikt om suspensionen, förspörjes han nu vara nedböjd."[125]

Senator Streng borde först ha övervägt, om Ehrnrooth kunde påbördas någon skuld för att frågan om en suspension av promulgeringen av den mer eller mindre bristfälliga strafflagen överhuvud blev aktuell. I Finska kommittén hade Ehrnrooth flera gånger framlagt sina egna åsikter, då frågor om ändringen av strafflagen kom på tapeten. Men i den juridiska behandlingen av lagförslaget i Helsingfors hade han aldrig deltagit. Visserligen hade han vid utdimitteringen från kadettkåren erhållit 22 av 24 kulor i rysk och finsk lagfarenhet, men det verkar inte troligt, att han med de kunskaper han där inhämtat ansåg sig kompetent att granska jurisprofessorerna Palméns, Mechelins, Montgomerys, Wredes m.fls lagförslag. Likaså anses det, att han fullständigt behärskade ryska språket i tal och skrift, men om han ansåg sig kompetent att revidera rysk lagtext är osannolikt.

När det nu kommit i dagen, att lagtexten tarvade en grundlig revision, hade Ehrnrooth full rätt att hävda sin åsikt, att denna revision lämpligast kunde genomföras, om lagens promulgering genom kejserligt påbud blev suspenderad för en viss tid. Någon suspension av lagen "i samma ordning som den i vilken den tillkommit" var självfallet utesluten, då nästa ständermöte blivit utsatt till slutet av januari 1891.

I senaten framfördes slutligen två förslag till åtgärder, som man ansåg sig skyldig att vidtaga. Understödd av bl.a. viceordföranden i ekonomiedepartementet Troil och senatorerna Cederholm och Molander föreslog senator Gylling, att en skrivelse skulle tillställas HM, och i den skulle uttalas "senatens djupa bekymmer med anledning av den tillämpade åtgärden". Senator Alfthan åter ansåg att ett av viceordföranden Palmén undertecknat brev, ur vilket senatens enhälliga åsikt i suspensionsfrågan framgick skulle sändas till ministerstatssekreteraren för att av honom föreläggas kejsaren.

Det senare förslaget vann senatsmajoritetens godkännande, och den 5 december 1890 kunde Palmén läsa upp den skrivelse han avfattat och skrivit med prydlig stil. Originalexemplaret har bevarats och ordalydelsen är följande:

"FINLANDS SENAT

Välborne Herr Minister Statssekreterare, Generallöjtnant och Riddare.

I medlet av år 1883 blev jag genom skrivelser av dåvarande Ministerstatssekreteraren Friherre Bruun och Generalguvernören Greve Heiden underrättad därom, att Hans Kejserliga Majestät vid föredragningen av tvenne grövre brottmål från Finland täckts i Nåder yttra förhoppningen att det förslag till ny strafflag för Storfurstendömet, som då var under slutlig utarbetning, måtte bliva färdigt att vid nästföljande lantdag föreläggas landets Ständer.

Denna Nådiga föreskrift ställde Senaten även sig till efterrättelse, då underdånig hemställan den 1. Augusti 1884 beslöts och jämte propositionsförslag till strafflag i förra delen av påföljande Oktober månad expedierades. Den vidare granskningen av detta propositionsförslag upptog likväl så mycken tid, att den Nådiga propositionen i ämnet först under senare delen av Mars månad år 1885 kom Ständerna tillhanda, varför detta viktiga lagstiftningsärende ej hann vid då pågående lantdag slutföras.

Om nu någon ny granskning av strafflagsförslaget hade kommit i fråga med hänsyn till statspolitiska förhållanden, skulle tid och rådrum därtill ej saknats innan strafflagspropositionen vid lantdagens öppnande den 21. Januari 1888 åter blev till Ständerna överlämnad.

Sedan Ständerna för sin del avslutat detta stora lagstiftningsarbete, som upptagit tidrymden av ett fjärdedels sekel, täcktes Hans Majestät Kejsaren i Nåder sanktionera denna strafflag för Finland, vilken jämte därtill hörande författningar blev av Senaten den 19. December 1889 utfärdad att, enligt Hans Majestäts Eget höga förtroende, träda i gällande kraft den 1. Januari 1891 och uti sådant avseende behörigen promulgerats inom hela landet.

Emellertid hava numera underrättelser hit ingått om möjligheten att denna av Finlands folk så länge efterlängtade och med djupaste undersåtliga tacksamhet emottagna lag skulle till giltigheten ännu i någon mån kunna varda suspenderad. Med anledning härav utber jag mig, att enligt uppdrag av mina kolleger inom Senaten, få fästa Herr Minister Statssekreterarens uppmärksamhet icke allenast å den enorma störing Finlands invånare härigenom skulle lida uti sin genom sekler rotfästade vördnad för lag och förtröstan av Monarkens ord,

utan ock på den rättsvilla, som för domarekorpsen kunde uppstå genom ovissheten om vilken lag i landet borde tillämpas. Läggande allt detta Herr Minister Statssekreteraren allvarligen på hjärtat hoppas jag det icke skall vara omöjligt att avvända en sådan stor olycka för vårt land, och ehuru i sista stunden får jag ännu tillägga en anhållan i yttersta nödfall om åtgärd därhän, att Senaten måtte lämnas tillfälle att inkomma med underdånigt yttrande i saken, innan densamma föredrages Hans Majestät till slutligt avgörande.
Med fullkomligaste högaktning framhärdar Välborne Herr Minister Statssekreterarens

ödmjukaste tjänare J. Ph. Palmén.”[SA]

Palméns brev har Ehrnrooth försett med blyertsanteckningen ”besvarat den 7 december”. Konceptet till svarsbrevet finns kvar och lyder:

”Viceordf. Herr Baron J. P. Palmén.

Det brev Herr Baron i uppdrag av dess kolleger inom Senaten behagat tillskriva mig synes berättiga till antagandet, att Herr Senatorn fortfarande är fången i illu-sionen att Statssekreteraren för Finland skulle äga ett inflytande mäktigt, att i helst någon mån avvärja genomförandet av åtgärder, vilka ehuru kränkande våra känslor, våra rättsbegrepp, våra intressen redan på förhand beslutas av dagens mäktige, väl medvetna om det övertag de för stunden besitta gentemot det ’Separatistiska Finland’. Tillgången vid postfrågans lösning hade dock bort skingra denna illusion. För den som vill se tingen, icke såsom han önskar, utan såsom de gestalta sig i verkligheten, borde det vara klart, att vad här på högsta ort genomdrives utan den finske Statssekreterarens hörande, det kan även påbjudas med eller utan hans participation. A bon Entendeur Salut.

Jag underkänner för ingen del betydelsen av en sådan extralegal akt, som annullerandet av ett i lagstiftningsväg tillkommet beslut, medförande ett vidare uppskov med tillämpningen av den så länge förberedda och så väl behövliga strafflagen. Så definitiv får olyckan dock ej betraktas, avgörandet lägges i ständernas hand. För dem bör det vara klart, att en force majeur förefinns – de hava att optera mellan en visserligen påkostande resignation – eller något annat.

Beslutet om vår strafflags korrigering togs på Högsta ort utan mitt hörande och blev bevittnat av själva procedén endast hänskjutet till en conférence à quatre, som ägde att underställa sina betänkanden H M:ts prövning omedelbart. Senatens hörande kunde härvidlag icke gärna komma ifråga och hade dess yttrande blott kunnat komma ett akademiskt erkännande till del. Beredning av lantdagsproposition i överensstämmelse med det Höga beslutet, som kommer att falla efter fyra dagar, skall i vanlig ordning bliva Senaten förbehållen."[SA]

Ehrnrooths smått ironiska reprimand måtte ha förargat den ärevördige jurisprofessorn så, att han omedelbart slängde brevet i papperskorgen, och underlät att anförtro innehållet åt sina kolleger. E. G. Palmén och alla senare författare som berört denna fråga uppger nämligen att Ehrnrooth lämnat Palméns brev obesvarat.

Medan allt detta utspelades i senaten hade frågans behandling fortskridit i Petersburg. Taganzews kommitté hade knappast hunnit taga itu med sin uppgift, förrän justitieministern och chefen för riksrådets kodifikationsavdelning blandade sig i leken och till allra högsta ort sände ett detaljerat memorandum i frågan. Detta sändes också till Taganzew för att tjäna som rättesnöre för hans specialkommitté, och då det togs upp till behandling var generalguvernören närvarande, och han övertog därför ordförandeskapet. Enligt vad Calonius meddelat senator Streng, skulle Ehrnrooth sedan skrivelsen lästs upp ha föreslagit en suspension av strafflagens promulgering. Förslaget omfattades med tre röster mot två.

Med anledning härav utfärdade Hans Majestät den 13 december i Gatschina ett av Ehrnrooth kontrasignerat manifest, där det bl.a. kungjordes:

> "Wi Alexander III . . . för gott i Nåder funnit förordna:
> 1) Uti Nådig proposition skall till Finlands till den 20 januari 1891 sammankallade ständer göras meddelande om de förändringar uti Finlands nya strafflagstiftning, som äro av nödvändigheten påkallade.
> 2) Med denna lagstiftnings trädande i gällande kraft skall anstå intill dess Wi stadfästat Finlands Ständers underdåniga framställning i det i föregående punkt berörda ämnet."

Orsaken till de många bristerna i den nya strafflagen är inte svår att förstå. Det var ingen lätt sak för en handfull sakkunniga jurister att omarbeta en ett och ett halft sekel gammal lag, som under årens lopp kompletterats med oändligt många olika lagrum och förordningar, och tiden var dessutom rätt knappt tillmätt.

Manifestet om suspension av strafflagens promulgering blev för Finlands folk en föga välkommen julklapp 1890. Sinnesstämningen i landet var alltjämt upprörd efter kungörelsen om postmanifestet, och de okända följder detta kunde väntas ha i släptåg låg som en mara över mången landsmans huvud. Strafflagsmanifestet i sig självt framstod inte som någon egentlig fara för dem, som var bättre informerade i den högre politiken. De insåg, att det verkligt allvarliga hotet dolde sig bakom Ordins, Taganzews med fleras historiskt-juridiska spekulationer kring innebörden av de löften Alexander I gett Finlands folk i Borgå 1809. Nyligen hade i tryck utkommit professor Danielsons uttömmande avhandling, som med historiskt bindande bevis och med rättslig vederhäftighet bemötte de ryska angreppen. Och man hoppades nu, att kejsaren, som tidigare visat prov på rättrådighet, skulle bli underkunnig om dessa fakta, som på ett så eklatant sätt påvisade falskheten i de ryska juristernas och historikernas konklusioner. Men man frågade sig allmänt: Har Danielsons skrift nått fram till kejsaren?

Ett brev som A-i-a den 3 december 1890 skrev till sin bror besvarar denna fråga:

”Att ånyo pröva Dina redan hårt prövade nerver är mig tungt, men nu är jag helt kallblodig och då uppstår ju ej annat än ett lugnt resonemang genom det jag nu åter vill säga. Otto Donner har suttit hos mig denna förmiddag och sansad och klokt betänksam som han är till hela sitt väsen, dessutom nu vår familj tillgiven såsom Minette Muncks man, önskar han *helst* genom mig ge Dig del av den önskan som *alla, alla* med en mun här ville uttala. Att uppfylla denna önskan, även om intet resultat därav bleve följden, måste ej vara något så överdrivet anspråk på Dig, att Du ej både vill och kan uppfylla detsamma.

Det gäller att för Kejsaren omnämna det troligen av Dig redan lästa arbete av professor Danielson, som ej allenast redan i flera stora upplagor är spritt i hela vårt land. En rysk översättning därav finns, men här tror man ej mycket på, att den får spridas i Ryssland, det lär nog Ordins parti med

censurens hjälp förhindra. Men nu är fallet, att boken översatt till tyska gjort intryck i Tyskland och det med den påföljd, att från England inkommit en begäran till författaren Danielson, att han även må tillåta en engelsk översättning. Ifall man således i Petersburg döljer för kejsaren själva tillvaron av detta historiska arbete, skrivet i fullkomligt passionsfri vetenskaplig ton och vederläggande Ordin med autentiska, historiska fakta, vilkas källor på det noggrannaste angivas, är det en plikt att upplysa kejsaren om, att en slik vetenskaplig vederläggning av herr Ordins bok är utkommen och gör sin rond i Europa. Där avfärdar man ej saken rätt och slätt med att förklara vederläggningen vara en simpel finsk lögn. Ja, kejsaren *kunde ha allvarsamma skäl att förebrå dem som nalkas hans person, att de förtigit för honom en historieskrivning* med av honom och hans fäder egenhändigt underskrivna fakta till bas, vilken ställer honom i en dager, som han kanske ej vill stå i inför den civiliserade världen. Har han återigen redan hört om Danielsons arbete – läst det har han näppeligen – och ej vidare vill höra talas om hela saken, så kan ingen ängel från himlen tvinga honom att se vad han icke vill se eller fatta vad han ej vill fatta. Man påstår här – huru sant det är vet jag ej – att han vid nu föreslagna förändringar i strafflagsfrågan, visat sig mån om att stå på laglig grund. Då borde han ju ej sky att läsa ett historiskt arbete med vetenskapens oförfalskade prägel.

Det är ej fråga om att begära, att Du skulle påtruga honom denna bok och säga 'la bourse ou la vie'! Ett enkelt *omnämnande* blott av densamma på ett taktfullt sätt kan man ej fatta att vore något oförsynt eller farligt, då man ju vet, att han känner till Ordins arbete, varpå detta endast är ett svar, givet av en forskare i historien. Slår man helt enkelt dövörat till för allt som heter svar, då är ingenting att göra. Ingen skall mera förebrå Dig, att Du ej ens velat *försöka*. A 1'impossible nul n'est tenu.* Har däremot ej ens minsta försök blivit gjort – även med övertygelse om att ingenting därav i huvudsak blir förändrat – så kommer detta aldrig att förlåtas Finlands nuvarande ministerstatssekreterare! Du anspelar på, att 'den tid Du ännu sitter i styret' torde bli kort, möjligen. Varför då lämna platsen med en skugga över Din karaktär, som Du minst av alla jag känner förtjänar?"

* *Man kan ej kräva det omöjliga.*

Ehrnrooth hade haft för avsikt att vid sin föredragning den 24 november överräcka Danielsons bok åt kejsaren. "Men boken blev i portföljen,

antagligen i följd av HM:s mindre affabla hållning", berättar Hjalmar Palmén i ett brev till sin bror Ernst, daterat den 29 november, och han fortsätter: "I dag kommer boken sannolikt att förbjudas till utdelning i Ryssland. Nog skola vi göra vårt bästa att poussera Ehrnrooth att framlägga boken nästa gång och att få förbudet upphävt, men icke litar jag på resultatet, ty Ehrnrooth känner ej utan skäl att hans ord ej betyda någonting."[126]

Ehrnrooth åtog sig inte att överräcka den censurförbjudna boken, för att inte därigenom ytterligare underblåsa majestätets missnöje och redan tillräckligt uppretade sinnesstämning. Han hade börjat hysa en allt större misstro mot kejsaren, men orsaken därtill anförtrodde han inte ännu sin syster. Hans ohälsa och diverse personliga bekymmer bidrog även till, att han börjat känna sig trött och modlös.

Ehrnrooths handlingssätt ogillades självfallet av "Mechelins högst vederhäftige korrespondent i Petersburg", Montgomery. I två brev gav han följande utlopp åt sina upprörda känslor:

"Vid underrättelsen om inrikesministerns förordnande tappade ministerstatssekreteraren modet. Il n'osait pas, courageux général, förelägga boken HM. Liksom Klingspor och Cronstedt ansåg han, att magasinerna skola sättas i säkerhet, men att kommendera trupperna framåt, därpå finnes ingen tanke.

Vad som borde göras från Finlands statssekretariat!! Jo, om det vore en man med hjärta och kurage eller rättare sagt med verklig kapacitet för sin svåra uppgift (ty hjärta saknar han nu icke precis). Men dennes ord är reträtt, reträtt för inrikesministern, reträtt för krigsministern, för justitieministern. Allt är ju obetydligt vad man plockar av oss. Det är ett äckel, jag skäms för vänskapen och landsmanskapet och håller ut blott så länge det finns någon möjlighet att ännu avvärja eller mildra det närmast hotande slaget mot vår allmänna lag. Visst är mannens belägenhet svår och nog vill han också bort, men att först sätta sig en garde mot den klick – ty det är en liten klick* som planerar vår undergång – att våga en dust med den inför den avgörande viljan, när han icke får komma bort, därtill finner han sig icke ha håg, icke andliga resurser och icke mod. Bulgariska exempel försummar man ej att åberopa sig på, men deras föredöme i fråga om seg ihärdighet och självkänsla – i det avseendet följes exemplet illa."[127]

**Panslavisterna liten klick?*

Redan den 28 augusti 1890 hade Montgomery som protest mot postfrågans ensidiga avgörande meddelat Ehrnrooth, att han hade för avsikt att anhålla om avsked. I en flera sidor lång och vördsamt avfattad skrivelse utlägger han sin ”oförgripliga mening att en av de viktigaste principerna i Finlands grundlag blivit kränkt”. Slutligen omnämner han, att han ämnar motivera sin ansökan med att ”min person och mina åsikter icke av HM med förtroende omfattas”. I en lika vördsamt avfattad skrivelse förklarar Ehrnrooth att ”över annan mans övertygelse äger ingen döma”. Men beträffande själva ansökan hoppades han att den måtte stiliseras så, att ”exposén icke får färg av anklagelser mot andra och framför allt icke må beröra HM:s görande och låtanden”. Av Montgomerys efterlämnade koncept framgår att han lytt detta välvilliga råd och sorgfälligt tonat ned alla obalanserade uttryck i sitt första förslag till avskedsansökan. Den 29 november överlämnade Montgomery sin hovsamt avfattade skrivelse åt Ehrnrooth, som två dagar senare föredrog den för kejsaren. Om sina tvenne höga kolleger nedskrev han däremot för eftervälden följande mindre hovsamma rader:

”Med all enträgenhet försöker Daehn hålla sin oklokare förman kvar så länge de emotsedda couperna gå av stapeln, för att sedan operera på tabula rasa.”[128]

På basen av de rättelser och ändringar Taganzews kommitté föreslagit i den suspenderade strafflagen av år 1889, utarbetade senaten en ny proposition, som skulle föreläggas 1891 års lantdag.

Omedelbart efter det Ehrnrooth genomögnat senatens proposition, meddelade han Haartman, att han hyste föga hopp om att få den stadfäst på högsta ort:

”I dag [14.2.1891] erhöll jag senatens hemställan om Nådig proposition i strafflagssaken. Huruvida justitieministern går in på de ändringar senaten gjort i den redan på Högsta ort approberade redactionen lämnar jag därhän. Jag skall göra vad jag kan, men lyckas jag icke, så måste väl propositionen avfattas så formulerad, som den varit i conferensens protocoll. Detta torde vara klart för var och en.”[SA]

Nio dagar senare, då Ehrnrooth tillfälligtvis befann sig i Warschau, fick han i ett brev från Etter bekräftelse på sin förmodan, att lagförslaget hade

mötts av stark motvind:

”I torsdags [20.2.] var Taganzew hos mig och menade, att de av senaten äskade avvikelser den gjort i Nådiga propositionen angående ändringar i strafflagen såvida de beröra den i vår subkommitté föreslagna redactionen ej torde möta något absolut hinder, men att däremot, enligt hans tanke, justitieministern kommer att vidhålla allt det, som i Eder senatskommitté tillagts eller underkastats ändring.”[SA]

Det visade sig omöjligt att få till stånd en kompromiss, som skulle ha tillfredsställt alla intressen på båda sidorna om Systerbäck. Lagförslaget måste alltså ytterligare revideras och ånyo upptagas till behandling vid 1894 års lantdag. Efter att i det längsta ha kämpat för de finska senatorernas åsikt gav ständerna vika för att äntligen få denna för samhället livsviktiga lag stadfäst.

Slutfasen i strafflagsfrågan utspelades efter det Ehrnrooth avgått från ministerstatssekreterarämbetet. Utan tvivel erbjöd det av honom väckta förslaget om en suspension av den promulgerade, bristfälliga lagen landets ständer och jurister den bästa och enda möjligheten att hävda Finlands intressen vid den oundgängliga lagrevisionen.

Lantdagen 1801

I enlighet med ett av kejsaren egenhändigt undertecknat öppet brev till generalguvernören sammanträdde den 24 januari 1891 154 representanter för ridderskapet och adeln i riddarhuset och inalles 159 representanter för de tre ofrälse ståden för första gången i det nyligen färdigblivna ständerhuset. Allvar och ovisshet kunde spåras i varje anlete, lantdagsmännen från landsorten försökte förgäves få besked om vad som föranlett de otaliga, varandra motsägande ryktena eller få bekräftelse på de olycksprofetior de fått höra från olika håll. Ministerstatssekreteraren hade undertecknat ett i nåder fastställt nytt ceremoniel. Tidigare hade härolder till parad av ett kompani gardister utanför senatstrappan förkunnat lantdagens öppnande. Men detta förklarades nu vara en föråldrad stånt, som ersattes med enkla kungörelser på anslagstavlor i riddar- och ständerhuset. Sedan de församlade övervarit gudstjänsten i Nikolajkyrkan avtågade de till kejserliga palatset, där de mottogs av generalguvernören, som stod vid tronen i tronsalen och läste upp Hans Kejserliga Majestäts

hälsningstal till ständerna. Antalet ord i de tal de politiska ledarna då och då håller inför de församlade folkrepresentanterna anses i vår tid ofta vara en barometer för den politiska spänningen i världen. Tillämpas denna måttstock på den politiska spänningen i Finland vid lantdagens öppnande 1891, och om man utgår från, att ordantalet står i omvänd proportion till spänningen,* så hade barometern så gott som sjunkit till bottnen. När Alexander III 1882 första gången hade hälsat ständerna, hade han gjort det med 500 ord. 1885 gjorde han det med endast 379, men de vänliga ord han fällde under sin eriksgata i Finland sommaren samma år kompenserade mångfaldigt de vid lantdagsöppningen bortlämnade. 1888 varslade de 128 orden redan om postmanifestet och nu, 1891, hade strafflagssuspensionen sänkt siffran till 91. Den enda hälsning från monarken lantdagsmännen kunde föra med sig hem var, att denne från statsfonden hade beviljat 6,5 milj. fmk ”för slutförandet av Karelska och Björneborgska järnvägarna”.

* *Förhållandet är i våra dagar det direkt motsatta.*

Lantmarskalken Victor von Haartman och samtliga talmän för de ofrälse ståndеn yttrade i sina tal till generalguvernören allvarsord, som omisskännligt avspeglade den oro, som fyllde sinnena i landet på grund av de senast emanerade manifesten och de bebådade ryska angreppen mot landets konstitution, vilket varslade om en framtida osäkerhet. Mest öppenhjärtigt yttrade sig bondeståndets talman Slotte, då han sade:

”Finlands bondestånd anser sig i denna stund icke fullgöra sin plikt, om det icke underdånigast skulle yppa, att den lugna ro, som ännu helt nyss härskade i sinnesstämningen, har på de sista tiderna jämväl i de lägsta hyddorna förbytts i bekymmer och sorg.”[129]

Slottes tal väckte stort uppsende bland allmänheten, och i anknytning till det sände lantmarskalken följande rader till Ehrnrooth:

”Den som icke står eller stått i någon intimare beröring med vår besuttna allmoge är lätt böjd att tro, att denna varken förstår eller är intresserad av annat än sina egna små privata eller kommunala angelägenheter, men att döma av vad man här hör av flere bland våra mest framstående präster är förhållandet ingalunda sådant, och jag har mer än en gång vid samspråk med lantdagsmän från allmogens leder blivit högst förvånad över den kännedom om och det intresse för statens allmänna, de har ådagalagt. Bland andra har biskop Johansson upprepade gånger framhållit detta

sakförhållande samt uttalat att hos stora grupper av det egentliga folket, särskilt i Österbotten, på djupet härskar en sådan frihetskänsla, som man inom de högre klasserna knappast har en aning om. Det skall ock vara samma känsla, som i förening med fruktan för en närmare anslutning till Ryssland alltmer livat lusten till emigration, vilken väl ännu icke tagit alltför stor utbredning, men av alla tecken att döma hotar att plötsligt antaga oanade dimensioner. Därpå tyder med fullkomlig visshet den stora oro och rörelse, som härskar bland de djupa leden av folket."SA
Talmännens andraganden slutade enligt vedertagen sed med en önskan om sällhet och välgång för kejsaren och den kejserliga familjen – prästeståndets talman nedkallade dessutom Guds välsignelse över monarken och hans närmaste. Förut hade generalguvernören omedelbart efter lantdagens öppnande sänt talen till ministerstatssekreteraren, för att de av denne skulle i rysk översättning sändas till majestätet. Och ett allernådigaste tack för visad underdånighet hade på sätt och vis utgjort öppningsceremonins högtidliga avslutning.*

** Om den sedvanliga lantdagsbalen visste A-i-a berätta: "Heidens såkallade lantdagsbal var mest besökt av stadens ryska familjer, som lär ha haft mycket roligt. De finska högre tjänstemännen, som ansågo sig förpliktade att släpa dit sina fruar (nästan alla döttrar strejkade) hade att framvisa mera olyckliga exemplar av det täcka könet i vårt land. Våra senatorsfruar nuförtiden briljera mera genom husliga dygder och nykterhetssträvanden än genom yttre behag – tyvärr! Där blir åter ett tema att variera för moskovska tidningspressen: finskornas ölpighet."*

Denna gång lät uttrycket för den kejserliga bevågenheten vänta på sig, vilket helt naturligt bidrog till, att förstämningen bland allmänheten ökade för varje dag som gick. Man började misstänka, att generalguvernören och ministerstatssekreteraren hade underlåtit att bringa talen till majestätets kännedom. Den 10 februari framfördes i bondeståndet en interpellation i frågan, och två dagar senare såg sig lantmarskalken föranlåten att i ett brev till ministerstatssekreteraren avfordra honom ett klart besked angående dröjsmålet. För första gången fick Ehrnrooth ett brev från en politisk motståndare, som inte utlöste sin förargelse till höger och vänster utan direkt och utan omsvep sade rent ut, vad han hade på hjärtat. Men så kom brevet också från en verklig riddersman, som förstod att vänskap och politik inte bör sammankopplas. Haartman skrev:

"Under intryck av djupaste bekymmer i anledning av det senaste årets för vårt land menliga tilldragelser öppnades lantdagen, och man fick från

tronen höra ord så i avsaknad av varje uttryck av välvilja för folket eller önskan om dess väl, att man icke kunnat vänta något sådant. Man frågar sig med upprört sinne, om icke ministerstatssekreteraren borde och kunnat medverka till ett mera tillfredsställande uttalande vid ett tillfälle, då monarken åter efter förloppet av flere år hälsar folkets representanter. Att de tal, vilka därvid på ständernas vägnar höllos, skulle giva uttryck för folkets oro över vad som timat, fann man däremot självfallet, och man hoppades, att dessa tal även skulle för kejsaren klargöra ställningen i landet. Man har därför med intresse och otålighet väntat att få erfara, vad HM i anledning av desamma skulle yttra. Till allmän förvåning, ja förbittring har emellertid dag efter dag förgått utan att någonting försports i saken och i den stund som är, eller tre veckor sedan talen höllos, har man icke ens erhållit officiell bekräftelse på att talen blivit HM meddelade, ännu mindre om huru Han upptagit desamma. Missnöjet över detta ringaktande av landets ständer är därför allmänt, och det riktas uteslutande mot Dig samt skulle även offentligen framställts i lantdagen, om man icke hittills lyckats avvärja detta. Samtliga ordförande i ständerna hava nu ock funnit sig böra till Dig överlämna att genom generalguvernören meddela nödiga upplysningar i ämnet, vadan skrivelsen från dem i dag till Dig avgått. Jag hoppas, att Du icke undandrager Dig att meddela att talen blivit HM delgivna. Av största vikt och betydelse vore naturligtvis även att få veta vad Kejsaren i anledning av desamma yttrat. Kan detta icke ske offentligt, så tyckes det mig vara i fosterlandets intresse nödigt, att jag icke lämnas i okunnighet härom. Även om detta meddelande bleve konfidentiellt, så borde mig tillåtas att *antydningsvis i allmänna ordalag* och *privatim* delgiva lantdagsmännen detsamma.”[SA]

Ehrnrooths svarsbrev daterat den 13 februari 1891 har följande lydelse:

”Efter lantdagens solenna öppnande 1888 avsände generalguvernören ett telegram till HM med berättelse – naturligtvis i telegramstyle – över vad som försiggått. Detta telegram behagade HM sända till ministerstatssekreteraren med påskrift благодарить vilken naturligtvis genast delgav det generalguvernören. Något dylikt från HM remitterat telegram har jag icke fått – ägde sålunda intet meddela. Innehållet i de hållna talen har av generalguvernören i rysk översättning alltid i sinom tid

meddelats ministerstatssekreteraren för att HM underställas. Så skedde 1888. Av noten framgår, att de blivit HM företedda den 26 januari vid ordinarie föredragning.

I överensstämmelse härmed fann jag det naturligt, att även denna gång framlägga de till mig sända talen i rysk översättning vid ordinarie föredragning, som ägde rum den 9 februari. HM önskade behålla talen tillsvidare och återsände dem dagen därpå paraferade och även med Högst Egenhändig anteckning i marginalen, vilken dock icke var av art att i officiell väg kommuniceras, men medels handbrev skrivet samma dag inberättade jag allt oförtövat till generalguvernören. Det är alltså han som har att delgiva ståndеn vad han jugerar lämpligt. Resumén av de Höga anmärkningarna är: 'vad har ni för skäl att oroa er, jag har ju inte ändrat några lagar'? Här har Du explicationen på tillgången i denna i min tanke bra nog betydelselösa sak. Var och en handlar som han förstår. Heikura skulle kanske ha skickat talen till Kejsaren med en hjärterörande not. Jag ansåg det bättre att taga dem med mig vid min föredragning och ärnar en annan gång förfara på samma sätt.

Att publiken utser mig till offer för sitt klander och sin förbittring är väl, om icke fullt rättvist, dock ingalunda förvånansvärt. Av den österländska fabeln om åsnan, trädgårdsmästaren och hans gosse kan man lära, att det finnes ställningar, i vilka man ej kan undgå klander, man må nu förfara huru som helst. Naturligtvis skulle ju var och en av dem som skrika, bättre än jag betjäna sitt land om de innehade mitt ämbete. För min del skulle jag gärna cedera dem den äran. I ett brev till Voltaire yttrar Fredrik den Store att äran består i att être admiré par des imbéciles et critiqué par des sots'.

En bättre vind har dock bestämt börjat blåsa för oss. En reserverad hållning från lantdagens sida gör oss mera nytta än alla möjliga sodomontader och agitationer."[SA130]

Innan Ehrnrooths svarsbrev hunnit komma Haartman till handa, hade generalguvernören kallat den sistnämnde och talmännen för de tre ofrälse ståndеn till sig för att delge dem kejsarens marginalanteckning. Då denna egentligen utgjorde en fråga riktad till Slotte, utbad denne sig att få tid till att formulera en underdånig förklaring, som han önskade att generalguvernören ville överbringa till majestätet. I den detaljerade förklaring han sedermera avgav, berörde han de åtgärder som bidragit till befolkningens oro, nämligen post-, tull-, och myntfrågan samt

upphävandet av strafflagens promulgering. Men han gav också i följande skickligt svarvade rader uttryck för den fruktan för framtiden, som panslavisternas hetskampanj förorsakat:

”Men utan bekymmer även för vad framtiden bär i sitt sköte äro vi dock icke, så länge sådana strävanden offentligen och i vida kretsar inom kejsardömet förspörjas, vilka söka framkalla misstro mot vårt folks i alla prövningar ådagalagda trohet mot monarken och ärliga fasthållande vid samhörigheten med övriga delar av det ryska riket, på samma gång som man upprepade gånger förklarar de av Hans Majestät och Hans Höge företrädare avgivna försäkringarna om våra lagars orubbliga och oförryckta bibehållande i sin fulla kraft värdelösa och saknande vidare betydelse.”[131]

Fyra talare i bondeståndet, bland dem den i Ehrnrooths brev nämnda Heikura, hade vid plenum den 12 februari i skarpaste ordalag kritiserat ministerstatssekreteraren för hans underlåtenhet att delge HM Slottes skrivelse. Protokollet hann till och med renskrivas, innan generalguvernören meddelade talmännen den förvåning skrivelsen väckt hos majestätet. Stämningen vid bondeståndets följande plenum den 19 februari var av naturliga skäl något snopen, och ståndet beslöt undandraga de fyra lantdagsmännens överilningar en senare tids subjektiva historieforskares blickar. Den ömtåliga paragrafen i protokollet förtäljer lakoniskt, att de fyra hetlevrade talarna föreslagit att deras vid föregående plenum framförda yttranden skulle strykas från protokollet.

Nordenstreng sammanfattar Ehrnrooths andel i Slottes brevepisod på ett från det ovanrelaterade väsentligt avvikande sätt:

”Ministerstatssekreteraren Ehrnrooth tövade länge – till stark förbittring för den fosterländska opinionen – med föredragningen av svarstalen, men han måste dock slutligen bringa dem till monarkens kännedom.”[132]

I medlet av februari reste Ehrnrooth helt oväntat till Warschau utan att i statssekretariatet omnämna anledningen till avfärden. Sin syster meddelade han, att det rörde sig om en rekreations- och nöjesresa, han önskade uppsöka sin gamle vän Pistolekors. Men orsaken till den hemlighetsfulla färden stod att söka på högsta ort. Alexander III hade blivit övertygad om, att Ehrnrooth obönhörligt insisterade på att bli entledigad från sitt ämbete, men då majestätet önskade hålla kvar sin alltjämt fullt arbetsföra trotjänare, hade han för honom nämnt om en vakant post som

armékårschef i Polen. Motivet till resan var alltså, att Ehrnrooth på ort och ställe skulle göra sig förtrogen med vissa detaljer i fråga om befattningen.

”Din plötsliga avresa till Warschau uppväckte en viss häpnad i Helsingfors”, skrev A-i-a till sin bror den 28 februari 1891. ”Jag pratade i går med Otto Donner, som ivrigt frågade, när Du var att återförvänta, varpå jag ej kunde svara. Donner lät mig förstå, att man inom hans parti ville se Dig på Din post, när nu tullfrågans viktiga behandling i lantdagen snart stundar. Utan att någon tvivlar på vare sig Daehns klokhet eller hans honorabilitet, vill dock envar, som önskar vårt land framgång, att någon med mera värme omfattar saken och för vår talan, när det gäller. Här anses ryske finansministern vara en såpass klok statsman, att han ej borde låta förblinda sig av den ryska chauvinismens skrik.”

Den sista februari kom Ehrnrooth tillbaka till Petersburg, och dagen därpå skrev han till Haartman:

”Jag antydde i mitt föregående brev, att en gynnsammare vind börjat blåsa på högsta ort. De explicationer jag hade vid min föredragning i dag torde ej lämna något tvivel om, att inga avsikter förefinnas att åvägabringa några *i sak gående omgestaltningar* i vårt statsskick – vilket förövrigt tidigare kunde härledas av särskilda symptom. Slottes förklaring fann jag rätt väl redigerad och överlämnade den till kejsaren.

Huru ett kejserligt reskript skall avfattas torde bli mer än kinkigt, om det på en gång skall tillfredsställa såväl Moskva som Helsingfors och giva en nöjaktig förklaring till vad som förekommit under senaste år. För min del tror jag icke på efficacitén av slik medicin. Hos Majestätet finnes uppfattningen, att de påbud, som under senaste året utgått och vilka förorsakat så stor oro hos oss, icke det ringaste beröra den enskildes intressen, och häri har han ju ej så orätt, detsamma torde dock ej kunna sägas i fall den ryska tulltariffen skulle införas. Som Du förmodligen känner till, har även finansministern på intet sätt visat sig angelägen om tullgränsens borttagning. I beaktande härav synes mig att petitionen om bibehållande av vår skilda tulltariff vore rätt nyttig och förtjänar att understödas kanske mer än de andra.

Jag upprepar vad jag immerfort gått på med: att resignation för oss är det klokaste. En och annan besk mixtur kunna vi väl ännu svälja utan att taga skada, varken till kropp eller själ *under de närmaste åren,* dvs. till dess

händelser äro att förvänta av helt annan portée än de gemenheter som för närvarande affectera oss."[SA133]

Den 4 mars 1891 besvarade Haartman brevet:

"Jag är synnerligen tacksam för de *konfidentiella* meddelanden Du tillställt mig, vilka åtminstone i vissa delar äro ganska tillfredsställande. Detta gäller i främsta rummet den tendens till en bättre stämning emot oss, vilken numera synes ha inträtt på högsta ort. Din uppfattning, att de under senaste tider hos oss utfärdade påbuden icke alls skulle beröra den enskildes intressen, kan jag icke dela, ty likgiltigt för den enskilde individen kan det varken vara att i vissa fall nödgas efter växlande kurser emottaga det ryska myntet eller i motsatt fall utsättas för möjliga åtal och trakasserier, icke heller att vid ansökningar om tjänstebefattningar vid postverket vara underkastad bedömning av en utom landet stående myndighet, som därtill även tillkommer den avgörande rösten. Detta allt är dock av mindre vikt än den omständigheten, att början gjorts till att undergräva vår inre autonomi. Man är naturligtvis ytterst bekymrad över att det första steget skall leda till vidare fortgång på den beträdda vägen, såsom ock redan skett.

Jag ville på det enträgnaste uppmana Dig att så begå, att ett reskript till generalguvernören kommer tillstånd. Skall ett med detsamma påräknat ändamål vinnas, så måste det naturligtvis innehålla försäkran om HM:s vilja att lämna våra rättigheter oantastade, jämte en förklaring lämnas i sådan riktning, att de vidtagna åtgärderna *påkallats i rikets allmänna intresse osv.* Det blir icke så lätt att giva reskriptet en form, som på en gång tillfredsställer vårt folk och icke stöter det ryska. Sedan jag nu ett par dagar hunnit sätta mig in i saken skall jag tillåta mig att tillsända Dig ett utkast, som möjligen kunde tjäna till någon ledning.

Det fägnar mig, att Du funnit Slottes förklaring 'rätt väl redigerad', enär densamma var av mig uppsatt efter koncept och förslag från annat håll,* som jag icke kunde godkänna. Förklaringen blev visserligen något lång och icke heller så väl formulerad som önskvärt varit, men jag hade endast några få timmar på mig, ty mot förmodan påskyndade greve Heiden dess avgivande och tid behövdes för dess översättning till två språk och diskussion vid *privat sammanträde* med bondeståndets medlemmar."[SA]

**Agathon Meurman*

Den 8 mars mottog Ehrnrooth Haartmans sålydande förslag:

> ”Greve Feodor Loginovitj.
> Emedan de under Min spira förenade ländernas gemensamma intressen med nödvändighet befunnits påkalla, att Storfurstendömet Finlands lokala förvaltning i vissa delar bragtes i överensstämmelse med vad i enahanda avseende är gällande i Kejsardömet, har Jag under sistförlidet år påbjudit sådana åtgärder rörande Finlands post- och myntväsende, som utan rubbning av grunderna för landets styrelse äro ägnade att förverkliga förenämnda syfte. Även beträffande Finlands tullförhållanden är fråga väckt om vidtagande av sådana förändrade anordningar, som ännu ytterligare kunna befordra samfärdseln och varuutbytet med övriga delar av Riket.
> Då Jag uppdrog åt Eder att i samråd med andra av Mig därtill utsedda personer avgiva förslag i ämnet, leddes Jag av önskan att på samma gång tillgodose såväl rikets allmänna som Mina finska undersåtars behov och fördelar, och är det ock Min vilja att vid genomförandet av mindre ovanförmälte än av de vidare förfoganden, som i antydda avseenden kunna ifrågakomma, behörig hänsyn skall tagas till den författning Hans Majestät Kejsar Alexander Paulovitj, Glorvördigst i åminnelse, förlänat Storfurstendömet samt Mine Höge Företrädare och Jag själv därefter bekräftat, (eller: behörig hänsyn skall tagas till Finlands av Mine Höge Företrädare och av Mig bekräftade särskilda lagar och författningar.) På sådant sätt skola även de reformer riksenheten kräver bereda Mitt trogna finska folks välfärd och betrygga dess förkovran och utveckling.”[SA]

I Petersburg framskred reskriptfrågans behandling snabbt och redan den 12 mars kunde Ehrnrooth lämna Haartman följande glädjande nyheter:

”På mer än en väg har förmodligen redan till Din kunskap kommit, att det på högsta ort allt mer börjat ljusna för oss. De mest påtagliga bevisen härför givas av l:o tullreformens reduction till något ungefär lika oskyldigt som myntreformen, 2:o det förestående höga besöket i Willmanstrand mot början av augusti, och slutligen 3:o ett nådigt reskript, hopkokat i en conférense av flere högre dignitärer (Durnovo, Manassein, Frisch, Heiden och Din tjänare – även Giers hördes) i akt och mening, att verka som ett

lenitiv på finnarna. I dag underställde jag ellaboratet HM, som kvarhöll det hos sig och möjligen ännu däri gör några ändringar. Reskriptet hade i min tanke kunnat anstå till inemot lantdagens slut. Om det emanerar nu redan kan det blott betraktas som en större välvilja. Jag har visst varnat så mycket jag förmått att ej låta något ingå, som kunde vara ”matière à contestation’, utan att precis häri hava ägt full framgång. Dock torde klokheten bjuda ständerna att icke låtsa observera vad som i detta dokument kunde finnas mindre lämpligt. Det gäller att få slut på ett tillstånd av oro, som räckt halvtannat år och att låta ett drägligt interim inträda, som i min tanke har alla chanser att kunna bibehållas, ända till dess händelser av omätligt större vikt kunna förväntas, för vilka tidpunkten ej synes vara alltför avlägsen.

Heiden låter numera även på högsta ort anmäla, att han vill draga sig tillbaka sedan han tagit emot Majestäterna i sommar. Oaktat den ringa sympati den bortblandade gubben inger, oaktat hans vankelmod och även falskhet, står det dock fast, att han under hela konfliktperioden försvarat Finlands ställning (i höga kretsar härstädes är denna uppfattning allmän) och dessutom under hela sitt regemente farit fram beskedligen. Klokheten fordrar därför att man i Finland ej onödigtvis visar sig bitter mot honom – honing vore mera på sin plats än ättika mot honom, och önskligt vore att ett slags reconciliation kommer till stånd innan kejsarbesöket. Kanske någon ovation med anledning av hans tioåriga (2 juni) verksamhet I Finland kunde anses lämplig. Liksom andra, de där länge andats hovluft, är gubben svag för allt som bär prägel av någon slags utmärkelse och på den blivande efterträdaren kunde det även göra en hälsosam effekt. Du vet att jag för egen del icke plägat någon intimitet varken med den käringaktiga gubben eller den manhaftiga käringen. Om jag icke hade satt mig före att undvika konflikt på det hållet, hade jag haft mer än en orsak att klaga över den förstnämndes brist på rättframhet. Jag ledes sålunda på intet vis av personligt tycke härvidlag. Den som mot oss även iakttagit en sansad och konsekvent hållning är finansministern. [Vyschnegradskij]

Danska inflytanden torde icke vara alldeles främmande för den bättre vind, som redan från årets början begynt blåsa på högsta ort. I motsatt riktning tyckes däremot utställningen i Paris 1889 hava verkat. Men svårt blir det alltid att leta sig till de verkliga orsakerna – där handlingarna icke konsekvent låta härleda sig från på förhand överlagda beslut.”[134]

Medan man i Finland med otålighet väntade att få höra vilket intryck Slottes förklaring gjort på kejsaren, ökade oron bland allmänheten, och ovissheten om mot vilket mål den ryska politiken syftade gav ständigt upphov till nya rykten. Ehrnrooths resa till Warschau ansågs som ett förebud till hans snara avgång. Frågan var inte längre någon hemlighet. Med Daehn hade han ju öppet diskuterat sin avsikt att i närmaste framtid anhålla om avsked, och Haartman hade han anförtrott:

”Sådana förhållandena nu te sig, anser jag mig vid lantdagens slut väl kunna insistera på mitt entledigande utan att därigenom framkalla faran för en indragning av ämbetet, en fara som förliden sommar syntes varken Daehn eller mig vara alldeles imaginär. Jag längtar att bli kvitt en olidlig ställning. Därjämte skulle det fröjda mig att såmedelst lindra det betryck de hedervärda bönderna i Pielisjärvi, Kides, Libelitz och andra landets vältalige representanter fått vidkännas i följd av mina underlåtenhetssynder – enligt vad desse gode och kände politici vetat att förmäla.” [1.3.91]

”Statssekreterarposten kan alltid vara bekväm så länge sakerna gå sin stilla gång. Att däremot i stormiga tider känna sig vanmäktig i en atmosfär av gemena misstankar från två håll, vill falla sig i längden mera än tungt.” [12.3.91][SA135]

För många politiskt vakna medborgare framstod ministerskiftet som ett högst allvarligt memento, inte minst för att man visste, att panslavisterna ansåg att statssekretariatet borde förvandlas till ett rent ryskt ämbetsverk. Adèle Ehrnrooth hade svårt att bemöta alla de beskyllningar, som hon hörde utslungas mot brodern, och själv kunde hon inte heller alltid förstå hans handlingssätt. Med full förståelse för de svårigheter han haft att övervinna men samtidigt med en iskall uppriktighet och en häpnadsväckande skarpsinnighet räknar hon i ett brev av den 17 mars 1891 upp både de starka och de svaga dragen i broderns karaktär:

”Av små anspelningar i Ditt brev förstår jag, att Du ej ämnar sitta länge kvar i Ditt ämbete, och att Du avgår med Heiden. Varför just göra Dig solidarisk med honom och hans verk? Jag kan överhuvud inte finna någon likhet er emellan. Heiden är numera blott en vacklande gubbe, mera oskadlig än förr och – mera lik van Houtens kakao,* som Du jämför honom med. Enligt hans landsmäns utsago var han inte ens i sin krafts dagar en örn. Nu är han ett rö, som driver hit och dit, förd av olika vindar. Men Du är i Din mannaålders fulla besittning av vilja och handlingskraft och med ett

av politisk erfarenhet skärpt omdöme och – all anspråkslöshet åsido – med personlig ryktbarhet och anseende framom varje nu levande *finsk man* i Ryssland. Skola dessa egenskaper, upphöjda av fläckfri redlighet och oegennytta, skola de alldeles gå förlorade för Ditt eget land, där det ej precis vimlar av dylika subjekt? Du skulle således blott en kort tid ha stått på en viktig post, bara under den värsta stormen, då ingen kunde styra skutan till allas belåtenhet, men då styrmannen jämt fick i synet bittert saltskum? Och när en accalmie syns vara att hoppas skulle Du försvinna, efter att ha krafsat kastanjerna ur elden för Din efterträdare, som naturligtvis gnuggar händerna och i likhet med många andra uppbär förtjänsten och prestigen av det lugnare skedet.

* *”i bruket bäst och med tiden billigast”*

Detta är den ena sidan av saken. Den större, den mera högsinnade synpunkten är plikten att *stå kvar* på den svåra posten, företrädesvis när ej hedern bevisligen anbefaller en att gå bort. Även när törnen stinga, när sårad självkänsla viskar, att man ej uppskattas rättvist och att mera möda än triumfer vänta en – även då är man ej en ’comparse utan roll och betydenhet’ blott man kämpar modigt på brêchen och *gör vad man kan.*

Att gamle Rehbinder handlade så, är skälet till att hans namn äras i våra hävder. Dock veta vi alla, att Rehbinder mången gång fick böja huvudet och vika för övermakten.

Alexander Armfelt och Emil Stjernvall-Walleen ägde charmanta umgängesgåvor, förbindlighet även mot de små och ringa. Men deras stora popularitet och framgång kunde kanske närmast bero på deras ovanliga tur livet igenom, som ännu efter döden lyser över deras älskade och vördade minne.

En liten tid av oväntat solsken har gjort den nuvarande generationen något starrblind – men verkligheten öppnar nog brutalt ögonen även här, och jag tror ej på allvar att meningarna äro delade i valet av dessa två kandidater! Du med de mer än sekelgamla familjetraditionerna, som Du hela Din levnad omärkligt tagit intryck av och spritt ut till Din närmaste omgivning. Häri ligger så att säga en atavism, som sunda förnuftet refuserar att tillskriva Din med visshet förutbestämda efterträdare. Vi veta, att han från barndomen och ur alla sina släktrelationer insupit den ringaktning för allt finskt och den avoghet mot ’andra sidans hundarna’,

som var starkt utpräglad hos gamla finländare den tid Daehn uppfostrades här. Det ultraryska familjeförhållande vari han sedan levat kan ej ha gjort honom varm för ett land, vari han så litet ser ett fosterland.

Med allt detta har jag ej haft minsta avsikt att nedsätta Daehns honorabilitet eller förtjänster i övrigt, om ock något kyligt och trångbröstat i hans väsende och världsåsikt liksom omöjliggör *sympati* för denna personlighet. Jag har ej glömt de åsikter jag hörde honom utveckla för ett par år sedan på Sesta verandan.

Jag är ju ingalunda förblindad av systerlig partiskhet och önskar nog idealet av Armfelts hovmannasmidighet åt Dig, även mera håg att 'se faire valoir' är en väsentlig egenskap och bättre än nonchalansen som 'ger fan i alltsamman'. Och konsten sedan att kunna höra på och lugnt vederlägga sottiserna såväl av les moutons de Panurge, som outrecuidancen hos vissa 'patriotiska', vilka behäftade med gråa starren likväl envist avslå en ögonoperation. Mycket är den konsten värd och troligen svår att öva för militärbefälhavaren med sin ingrodda vana vid en oemotsagd auktoritet.

Men var finns den fågel Phoenix, som förenar alla här uppräknade krav på heterogena egenskaper? Här är en och var fullt övertygad om, att varken Daehn eller den adjoint han tros få äger en skymt av desamma, men väl att de även äro i avsaknad av flere egenskaper Du obestritt besitter.

Jag tänker ofta på förebråelsen till Dig av Din panegyrist Adolph Koch, som såg en mörk punkt i Ehrnrooths goldenen charakter däri, att han ej kvarstod på den post han skötte utan plötsligt och flyktartat lämnade sin furste i sticket, just då denne stod i beråd att utnyttja de vinningar han själv föreslagit och tillkämpat honom. Om denna förebråelse för opartiska ögon ej synes fullt berättigad, när det gällde förpliktelsen för en finsk man att helt identifiera sig med Bulgariens öde, så äro ej samma förhållanden för handen, när det gäller att, om än misskänd och förkättrad – kanske blott för en tid – utan att förtröttas uträtta vad man kan, mycket eller litet, för sitt eget land. Här gäller Runebergs ord, att Finland är för fattigt för att avsäga sig någon av sina söners strävan för sin framtid.

Men varför skriver jag allt detta, jag som kanske saknar all förmåga att bedöma de frågor jag här tagit till tals? Det är tanken på att den som med säkerhet kommer att övertaga det arbete Du lämnar – ett tungt och ansvarsfullt värv för den samvetsgranne, det medges gärna – är ingen son av vårt land, snarare en främling till det. Och därför går det kalla kårar över

ryggraden på – ej blott mig men på flere än man tror – vid tanken på den dag, då han står på Din post.

Stora transcendenta andar som en Goethe, en Herder och andra kunde i fosterlandskärleken se ett småsinne ovärdigt humanisten, *le citoyen du monde.* Men de enkla vardagsmänniskorna förmå ej höja sig till en så idealistisk ståndpunkt. Sådana försök nedsänka dem till den plattaste apathie eller till den krassa egoismens nivå rätt och slätt.

Odin styre till det bästa!"

Inom vida kretsar befarade man en tilltagande förryskning, om Daehn skulle bli utnämnd till ministerstatssekreterare. A-i-a omfattade denna misstanke med en sådan frenesi, att brodern ansåg det lönlöst att motsäga henne. Själv har han aldrig uttalat ett nedlåtande ord om Daehn, och att dennes förhållande till Ehrnrooth var fullt kollegialt och korrekt står utom allt tvivel. Framtiden skulle visa, att Daehn som ministerstatssekreterare varken bättre eller sämre än hans två föregångare förmådde bevaka Finlands intressen. Men hans samtida bedömde honom liksom Ehrnrooth utan att beakta realiteter eller fästa avseende vid då rådande förhållanden.

Utan att polemisera mot sin systers åsikter, anförde Ehrnrooth i sitt svarsbrev klart och tydligt orsakerna till sitt numera orygglig beslut att avgå:

"Efter att i förgår hava passerat aftonen hos de från Helsingfors helt nyligen återvända Kraemers, där samtalet välförstående icke kunde undgå att beröra ett och varje smakande av 'inhemsk politik', fick jag Ditt brev av den 17:de dennes, som till större delen av dess innehåll icke heller precis var obemängt med denna lika omtuggade som oaptitliga materia, tillämpad dock på en fråga, som omedel¬bart berör mig personligen – avgåendet från mitt ämbete.

I Ditt raisonnement låter Du inflyta motiv, som dock icke äga reellt berättigan¬de, dels av en alltför transcendent natur; däremot förbiser Du förhållanden, som ej kunna av publiken bedömas, men dock inverka nästan tvingande på mitt beslut. Att finska Statssekreteraren har ett mycket ringa inflytande i kraft av sitt ämbete, vidhåller jag och konstaterar härmed blott ett obestridligt factum, motsatsen vore att betrakta som en ren tillfällighet, som föll t.ex. på Armfelts lott under Alexander II:s, ej hans faders regering, men vars förnyande nu eller framdeles förefaller allt mera osannolik, då le

régime är i ett beständigt nedgående. Det är blott tomt prat, då man talar om, att landets intressen skulle bättre tillgodoses om A eller B inne¬hade statssekreterarsysslan; tyngdpunkten ligger alls icke där. Bristande honneteté eller humanitet, vore enligt min mening nästan det enda man från finskt håll kunde med fog anföra mot innehavaren av detta ämbete. Stjernvall-Walleen lämnade här intet att önska – också sköttes Finlands intressen av honom icke bättre och icke sämre än av vilken annan Durchschnitts Mensch som helst. Bruun på samma vis, ehuru de snusförnuftiga i landet förmenade sig hava skäl, naturligtvis ur luften gripna, att hacka på honom. Om A eller B sitter på platsen, kan därför just vara detsamma. Vad B beträffar vet Du mycket bra, att han redan förledne maj hade i sina händer min begäran att få avgå, av vilken han *då* ju kunnat draga mera omedelbara resultat, om han verkligen varit så het på gröten.

Utom den olust jag tillföljd av allmänt bekanta händelser måste känna på min plats, och som man gunås i Finland just icke visat sig angelägen om att fördriva – snarare tvärtom – förefinnas omständigheter, som mana mig att avgå, av natur, som icke så lätt låta förklara sig och jag blott vill antyda Dig, läggande detta 'dans le creux de ton oreille'.

Då Napoleon år 1808 i Erfurt var på höjden av sin makt, kalkylerade hans före detta Minister och Stordignitär Talleyrand, att denna makt icke hade chanser att räcka länge och bemödade sig då redan i god tid att försäkra sig om Alexander I:s bevågenhet 'dans la prévision de certaines *éventualitées discutées'*. Utan att besitta Talleyrands varken förutseende eller scélératesse, övertygar jag mig dock mer och mer om, att det rullar utför med min Höge Principal, vilken jag *allena* (icke de högmögende i Finland) är förbunden den ställning jag innehar. Att klokheten icke styr på högsta ort det framgår redan ur planlösheten av de mesurer som vidtagits gentemot oss, hvilka blott alstrat oro och missnöje utan att åstadkomma någonting i sak. Med denna hos mig stadgade övertygelse frågar jag, vad bör och vad kan jag göra? Medan tid är détachera mig från denne Gustaf IV Adolf för att icke behöva falla med honom som Ehrenheim eller måste acceptera les faits accomplis som Rosenblad. Den aktningsvärda kanslipresidentens öde* skulle väl icke vara något skrämmande för mig, om jag blott vore finsk statssekreterare, men jag är även militär, och helt nyligen var det fråga om att erbjuda mig ett högt befäl i Polen, varom Krigsministern själv gav mig del med det förbindliga tillägget, 'att vi ändå framdeles räkna på er'. Jag har

mina raisoner att undandraga mig förtroendet och vore det säkrast, att helt och hållet lämna tjänsten. Icke som skulle all äventyrsanda vara slocknad hos mig, men man engagerar sig ej gärna på en skuta, som har läck – i synnerhet inte då vindarna äro konträra. Här har Du betraktelser, som icke precis lämpa sig för publicering i avisorna, men som ändock kunna vara beaktansvärda. Det gäller för mig att bereda min avgång på möjligast anständiga sätt och utan onödigt fracas. Jag tänker, att ett lämpligt tillfälle kommer att erbjuda sig efter det förestående kejsarbesöket, då antagligen flere förändringar i den högre administrationen kunna förutses, börjande med Generalguvernören."

** Precis två veckor efter det Ehrnrooth skrivit ned denna rad blev hans öde detsamma som Ehrenheims.*

Med en känsla av befrielse kunde Finlands folk åter se mot framtiden, när det väntade reskriptet den 17 mars 1891 blev känt. Då det två dagar senare lästes upp för de församlade ständerna, blev det emottaget med ett trefaldigt hurra. Lantmarskalken skyndade sig att i förtroende meddela Ehrnrooth hur reskriptet mottagits:

"Jag skriver endast några rader denna gång för att underrätta Dig om, att en massa klokt och förnuftigt folk, till vilka jag blygsamt nog! också räknar mig själv, äro synnerligen belåtna med att ett reskript av i *huvudsak* så välvilligt innehåll och så stadfästande av våra rättigheter och privilegier, som det senast emanerade, har kunnat utverkas. Några meningar i början av reskriptet hade dock, enligt allas vår tanke, kunnat vara annorlunda formulerade, och dessa meningar hava ock gjort att åtskilliga personer icke emottagit reskriptet med den tillfredsställelse, som det enligt min och de med mig likatänkandes mening otvivelaktigt förtjänar. Efter ivriga debatter privatim har slutresultatet likväl blivit det att man i alla stånd givit ett livligt uttryck för sin belåtenhet, och *därom vore det ju ock skäl att lämna Hans Majestät underrättelse,* även om Han själv icke skulle framställa någon fråga angående detta."[SA]

Den 25 mars besvarade Ehrnrooth brevet:

"I förgår hade jag föredragning inför Majestätet och framförde enligt Din önskan, att reskriptet blivit väl emottaget och uppläst i kyrkorna m.m. Hans Majestät önskade, att all oro nu skulle lägga sig och tycktes förmena, att tidningspressen mer än allt annat vållat splitet och missförstånden.

I morgon reser jag till Sesta på några dagar för att fira påsk."[SA]

Påskresan gick i stöpet, ty samma dag han ämnade avresa, blev han ställd inför en omständighet, som tvingade honom att till kejsaren avlåta följande not:

”I Moskovskija Vedomosti av den 25 mars ingår en ledare, i vilken det säges, att den svenska översättningen av Kejserliga reskriptet av den 12 mars till generalguvernören i Finland skulle ha förvanskat Kejsarens Högsta tanke och uppsåt. En korrespondent från Helsingfors påpekar i samma nummer av tidningen, att i den brist på överensstämmelse mellan den ryska och den svenska texten, som han kunnat fastställa, föreligger ett försök att för folket fördunkla och förvanska förenämnda aktstycke.

Jag dristar mig att framföra till Eders Kejserliga Majestät, att översättningen utförts i det av mig nyligen grundade kansliet, och att jag känner fullt ansvar för densamma. Det förekommer ingen som helst avvikelse från originaltexten, och de tre uttryck, som anförs av korrespondenten och enligt hans åsikt bättre återger textens mening, tillhöra icke alls svenskt språkbruk (trång enhet, i egendom, regerande herravälde).”[SA]

Majestätet gav i en biljett till Ehrnrooth den 1 april tillkänna sin uppfattning om den påstådda felöversättningen:

> ”Jag har anförtrott akademikern Jakob Grot att granska översättning¬en till svenska av Mitt reskript och har tyvärr blivit övertygad om, att översättningen icke allenast är dålig, utan även mindre samvetsgrant utförd. Detta är oförlåtligt. Jag har telegraferat till greve Heiden och bett honom komma hit med anledning härav. Då han anländer skall vi träffas och tala om saken
>
> A.”[SA]

Några dagar tidigare hade förste expeditionssekreteraren vid statssekretariatet, Alexis Gripenberg, begått en fatal blunder. I propositionen om förändringarna i strafflagen, som han tillställt lantdagen, hade han förväxlat den rättade första sidan, vars text kejsaren sanktionerat, med den orättade. Gripenberg skrev den 29 mars från Helsingfors ett brev till Ehrnrooth och förklarade, att det var han som ensam var skyldig till förväxlingen:

”Greve Heiden har anbefallt senaten att låta trycka om första bladet av propositionen om strafflagen, vilket omtryckta blad vid ständernas nästa sammanträde utdelas jämte en kort förklaring till det inträffade missförståndet. Därjämte är censuren anbefalld att tillse, att icke ett ord om rättelsen får komma till offentligheten. Därmed vore allt gott och väl, om man kunde vara säker på, att ryska korrespondenter dock icke få tag i saken, ty här lär finnas åtskilliga av dem. Jag tänker mig därför möjligheten, att Herr Generalen dock i en framtid kunde bliva tvungen att redogöra för HM för vad som inträffat. Det vore kanske i sådant fall bra, om Herr Generalen då kunde meddela icke blott att det skedda misstaget såvitt möjligt rättats, utan även att den försumlige tjänstemannen blivit straffad för sin förseelse.”[SA]

Gripenberg ansåg en *skriftlig varning* vara befogad. Frågan avvecklades efter Ehrnrooths avsked, och Gripenberg torde inte ha blivit bestraffad i någon form.

Ehrnrooth förklarade sig ensam ansvarig för allt som skedde inom statssekretariatet och fann därigenom i Gripenbergs blunder och den påstådda felaktiga översättningen av reskriptet den deus ex machina, som i sista akten av hans tragedi gav honom möjlighet att definitivt lämna scenen.

Den 2 april samlades Heiden, Ehrnrooth och Daehn hos kejsaren. Vad som då dryftades är inte känt, men i ingen händelse diskuterades svenska språkets synonymer. Ehrnrooth hade i fickan sin avskedsanhållan till envåldshärskaren:

”Eders Kejserliga Majestät, Allernådigaste Herre!

Emedan jag känner, att mina krafter sviker mig, då det gäller att handha de tjänsteåligganden, som ålagts mig på grund av Eders Kejserliga Majestäts förtroende, djärves jag anhålla om, att jag Allernådigast måtte befrias från min tjänst.

Eders Kejserliga Majestäts trogne undersåte Casimir Ehrnrooth.”[SA]

Kejsaren tog emot Ehrnrooths anhållan, tackade sin avhållne trotjänare för de tjänster han gjort ryska riket under drygt fyra decennier och tillade vänligt: ”Vi träffas snart igen”. Envåldshärskaren ansåg nu, att han med den inadekvata översättningen och Gripenbergs blunder som svepskäl hade tillförsäkrat sig ett så omisskänligt övergrepp mot den enträgne

generallöjtnanten, att han – utan att anse sig tvingad till en eftergift – kunde bifalla hans avskedsansökan.*

** Av denna tilldragelse finns det också en annan version, som har delgivits av författaren i det av honom efter bokens första utgivande sammanställda häftet med rättelser och tillägg:*

Ehrnrooth överräckte vid audiensen den 2 april inte någon skriftlig anhållan till kejsaren. Däremot blev hans avsked från ministerstatssekreterarposten beviljat och Daehns utnämning till denna post fastställd. Entledigad från kejserlig statstjänst med behörig pension blev han inte. Kejsarens vid detta tillfälle yttrade vänliga ord: "Vi träffas snart igen" syftar på den framtida audiens, som först efter nu beviljade ledighet skulle äga mm, och vid vilken frågan om den erbjudna höga militära tjänsten i Polen skulle tas upp till behandling.
Före sin avresa från Petersburg överlämnade Ehrnrooth åt Daehn sin avskedsanhållan. Denna anhållan framlade Daehn vid sin kejserliga audiens förmiddagen den 5 april. Klockan 3.15 em. rysk tid avsände Daehn till Ehrnrooth ett telegram, som klockan 5.05 em. finsk tid emottogs av telegrafisten i Lahtis. Telegrammets korta meddelande lyder:
"Brefvet underskrifvet i dag
Daehn"
Med blåpenna har Ehrnrooth under dessa rader med tre rader höga bokstäver och en sju rader lång svans efter a skrivit:

Hurra
Några dagar senare kom med posten det av kejsaren egenhändigt undertecknade allemådigaste avskeds-dokumentet. Förutom en årlig pension på 18 000 mark erhöll han rätten att bära uniform (18 000 mk år 1891 motsvarar till sin köpkraft ca. 390 000 mk år 2001.

Då Ehrnrooth kom tillbaka till statssekretariatet sammankallade han samtliga tjänstemän och drack med dem en avskedsskål i skummande champagne. Senator Streng hade samma dag i ett brev upplyst Montgomery om, att "man antager för givet, att Ehrnrooths timme är slagen", vilken något försenade nyhet han kommenterade med orden: "och då faller han offer för den régime han själv skapat". När kejsaren en månad senare gjorde veterligt, att, "den vid statssekretariatet genom nådiga manifestet av den 8 april 1857 inrättade Kommittén för finska ärenden indrages från den 1 nästkommande oktober", glömde Streng att skriva till Montgomery: "Kommittén faller offer för det system vi skapat."

Ehrnrooth drack en avskedsskål med sin antagonist och sade glatt: "Nå, gratulera mig till undfången frihet!"[136]

Följande dag kunde Viborgs tidningar förtälja: "General Ehrnrooth passerat Viborg på väg till Helsingfors". (Borde ha varit Lahtis.)

En justerad översättning av det kejserliga reskriptet ingick i Finlands Allmänna Tidning den 13 april och återges här i sin helhet med den ursprungliga översättningen nedanför i kursiv.

TILL GENERALGUVERNÖREN ÖVER FINLAND

Vid det I, på Min befallning den 20 Januari detta år öppnat Lantdagen med Finlands Ständer, hava Lantmarskalken och Ståndens talmän, jämte det de till Mig framburit känslor av undersåtlig tillgivenhet, ansett sin plikt vara att till Min kännedom bringa den upprörda sinnesstämningen i landet, framkallad av några åtgärder, som av Mig föreskrivits i ändamål att uppnå Storfurstendömets närmare anslutning till övriga delar av Ryska riket.

Mina beständiga omsorger om Finlands välstånd och inre utveckling och de mångtaliga bevisen på Min välvilja och förtroende för dess befolkning rättfärdiga icke en sådan sinnesstämning i landet.

Endast en oriktig tydning av de principer, på vilka Storfurstendömets förhållanden till Kejsarriket och till Högsta Makten äro byggda, och dessa villfarelsers spridning bland befolkningen, till skada för dess sanna intressen, kunna framalstra en sådan bedrövlig företeelse.

Finland, vilket under detta århundrades början, och i några dess delar redan tidigare, tillhörde Ryska Kejsardömet under full äganderätt och överherrskap, erhöll på grund av Glorvördigst i åminnelse Kejsar Alexander I:s vilja en särskild ordning för dess inre styrelse och allernådigaste försäkran om bibehållande av dess rättigheter, privilegier, religion och grundlagar.

Dessa rättigheter och privilegier, landets särskilda kyrkliga organisation och lagar icke blott bibehålla ännu i dag sin giltighet, utan hava även i många delar vidare utvecklats på ett sätt, som motsvarar Finlands innebyggares behov. Sålunda har Storfurstendömets öde under Ryska spiran bevisat, att dess anslutning till Ryssland icke hindrat en fri utveckling av dess lokala institutioner; det välstånd, som Finland uppnått vittnar ojävaktigt, att denna anslutning motsvarar dess egna fördelar.

Icke dess mindre ger bristen på samstämmighet mellan några av Finlands författningar och de allmänna rikslagarna, ävensom otillräcklig bestämdhet i lagstiftningen rörande Storfurstendömets förhållande till Kejsardömet, beklagligtvis anledning till vrång uppfattning av den verkliga betydelsen av de mått och steg, som vidtages till uppnående av ändamål,

gemensamma för Ryska rikets alla delar. Jag hoppas likväl att finska folkets klokhet skall skingra denna villfarelse och att en riktig uppfattning av egna fördelar skall förmå det att sträva till ett ytterligare stärkandeav de band, som fästa Finland vid Ryssland.

Jag uppdrager åt Eder att i Mitt namn meddela Mina trogna undersåtar i Finland, att Jag är sinnad förhålla Mig till det finska folket med samma välvilja, omsorger och förtroende som förr, i det jag oförändrat skall bevara de rättigheter och privilegier, som blivit det förlänade av Ryska Monarker, och att det ej ingår i Mina avsikter att ändra principerna för den i landet gällande ordningen för den inre styrelsen.

Jag sätter tro till de av landets alla Ständer genom Lantmarskalken och talmännen uttryckta undersåtliga känslor för Mig, tackar hjärtligt för dem och är berättigad att av Finlands inbyggares tillgivenhet för Mig, vänta enhälligt samarbete till förverkligandet av Mina avsikter, vilka gå ut på befästandet av det riksband, som binder Storfurstendömet vid Kejsarriket.

Vid det I, på Min befallning den 20 Januari innevarande år öppnat Lant dagen med Finlands Ständer, hava Lantmarskalken och Ståndens talmän, jämte det de till Mig framburit känslor av undersåtlig tillgivenhet, ansett sin plikt vara att till Min kännedom bringa den i landet rådande oro, framkallad av några åtgärder, som av Mig föreskrivits i ändamål att uppnå en närmare förening mellan Storfurstendömet och Ryska riket.

Mina beständiga omsorger om Finlands väl och inre utveckling samt de mångfaldiga bevisen på Min välvilja och förtroende för dess befolkning rättfärdiga icke en sådan stämning i landet.

Endast en oriktig tolkning av de grunder, på vilka Storfurstendömets hållanden till Kejsardömet och till Högsta Makten är byggd samt dessa villfarelsers spridning bland befolkningen till skada för dess verkliga intressen, hava kunnat giva upphov åt en sådan beklaglig företeelse.

Finland, vilket sedan början av detta århundrade och delvis redan tidigare, tillhört Ryska Kejsarriket och befunnit sig under dess välde, erhöll genom Glorvördigst i åminnelse Kejsar Alexander I:s vilja särskild inrättning av sin inre styrelse och allernådigaste försäkran om bibehållande av dess rättigheter, privilegier, religion och grundlagar.

Dessa landets rättigheter och privilegier, särskilda kyrkliga organisation och lagar hava icke blott till närvarande tid bibehållit sin gilttighet, utan hava även i många delar vidare utvecklats i överensstämmelse med

Finlands innebyggares behov. Sålunda har Storfurstendömets öden under rysk spira bevisat, att dess förening med Ryssland icke hindrat dess lokala institutioners fria utveckling och det välstånd, som Finland upp nått bär ojävaktigt vittnesbörd om dess egna fördelars överensstämmelse med denna förening.

Emellertid giva bristen på överensstämmelse mellan några av Finlands författningar och de allmänna rikslagarna, ävensom saknaden av nödig tydlighet i bestämmelserna rörande Storfurstendömets förhållande till Kejsardömet, beklagligtvis anledning till vrång uppfattning om de verkliga åtgärder, som vidtagits för uppnående av ändamål, gemensamma för alla delar av Ryska riket. Jag hoppas dock att finska folkets sunda omdöme skall skingra denna villfarelse och att en riktig insikt om egna fördelar skall förmå det att sträva till ett fastare anknytande av de band, som förena Finland med Ryssland.

Jag uppdrager åt Eder att å Mina vägnar meddela Mina trogna undersåtar i Finland, det Jag är sinnad behandla det finska folket med samma välvilja, omsorger och förtroende som hittills, oföränderligt bevarande de detsamma av Ryska Monarkerna förlänade rättigheter och privilegier ävensom att i Mina avsikter ej ingår att förändra grunderna för den i landet gällande ordningen för den inre styrelsen.

Jag sätter tro till de av landets alla Ständer genom Lantmarskalken och talmännen uttryckta undersåtliga känslor för Mig, tackar hjärtligt för dem och väntar med rätta av Finlands inbyggare tillgivenhet för Mig, endräktigt samarbete till förverkligandet av vad Jag uttalat, i syfte att stärka det statliga sambandet mellan Storfurstendömet och Kejsardömet.

Alexander

S:t Petersburg den 12 mars 1891.

Jämför man de två texterna, så finner man lätt, att det var orden ”förening” och ”Kejsardömet”, som panslavisterna ansåg vilseledande, en uppfattning som förmodligen också kejsaren omfattade.

Med anledning av en ”dum artikel”, som ingått i Hufvudstadsbladet och vars upphovsman ansågs vara Leo Mechelin, skrev denne till Ehrnrooth:

”Ärade Broder!

> Jag tillåter mig att skriva till Dig i denna sak, emedan jag icke vet från vem påståendet eller beskyllningarna utgått, och emedan jag fann det önskligt, att Du icke måtte sätta tro till slikt påstående. Voilà tout! Beträffande själva den i artikeln behandlade frågan är jag av den åsikten, att reskriptet är alldeles rätt återgivet på svenska. Vad särskilt det i svenskan begagnade ordet förening vidkommer, så motsvarar det enligt min tanke såväl Присоединение som соединение och единение. Svenskan har ej dessa synonymer. Måtte det ej lyckas våra antagonister att åter uppväcka hos HM sådana ogrundade misstankar, som redan ha begynt vika.
> Med gammal vänskap L. Mechelin."[SA]

Mechelin ägde inte tillräckliga kunskaper i ryska för att kunna bedöma en nyansfråga som den här. Enligt min ryska språkexpert, dr Maria Widnäs, motsvaras присоединение av svenskans anslutning, införlivande, förenande, sammanslående eller tyskans Anschluss. Соединение åter av svenskans förening, hopfogning, koppling, och единение motsvaras av svenskans förening, enighet, endräkt.

Ehrnrooth omfattade däremot Danielsons bergfasta åsikt att Finland var förenat med men inte anslutet till Ryssland.

Denna i grund och botten rent filologiskt-statsvetenskapliga tolkningsfråga löste – om ock inte elegant så dock mycket enkelt – Ehrnrooths segslitna avskedsfråga. För Finlands folk föll däremot det rättade reskriptet som en bitter malört i bägaren, då det så tydligt framhävde de panslavistiska dogmerna. Liksom i den bulgariska regentfrågan ådagalade Alexander III i reskriptfrågan sin fullständiga brist på psykologisk statsmannavisdom. Och det blev åter uppenbart, att hans svåra lynne mera än hans förnuft dikterade hans handlingar.

Två veckor innan Ehrnrooth definitivt lämnade den politiska arenan mottog han ett brev från lantmarskalken, som uttalade sitt bekymmer över, att "lantdagsarbetet skrider långsamt framåt denna gång, huvudsakligast av den anledningen, att propositionerna kommit ständerna sent till handa. Jag börjar frukta, att den bestämda tiden för lantdagens fortvaro är för kort. Låt mig *konfidentiellt* höra Din tanke, om Du anser *lämpligt* att begära och *möjligt* att erhålla en 2 à 3 veckors förlängning."[SA]

Ehrnrooth hade svarat, att han icke kunde inse varför lantdagens förlängning på ett par veckor skulle möta hinder, i synnerhet om dess hållning varit fredlig.

Kejsaren ansåg förmodligen, att så inte varit fallet, då han den 17 maj tillkännagav, att lantdagen stadgeenligt skulle avslutas den 28 maj. Haartmans fruktan för att ett flertal ärenden skulle i detta fall antingen bli obehandlade eller oavgjorda besannades alltså. För att ge uttryck åt sina tankar inför lantdagens förestående högtidliga avslutning, skrev Ehrnrooth till sin syster:

”I Helsingfors s.k. politiska kretsar borde man för närvarande ha mycket att tänka på. Mig förefaller det, som om en konflikt mellan lantdagen och Petersburg hotade.

Hur skall lantdagen numera acceptera en capitulation i strafflagsfrågan, sedan dess lagutskott accoucherat med sitt betänkande, som icke förekommer mig vara välbetänkt? Tror lantdagen sig om att kunna med ett simpelt avslag eludera accisfrågan, som dock betingades av vissa eventualiteter, även enligt senatens medgivande? Vilka medel tror sig lantdagen kunna anvisa till bestridande av utgifter under stundande finansperiod? Och till allt detta blott nio dagars tid. Mig förefaller allt i både första och den därpåföljande paragrafen ”mörckt”. Föga lär det kunna lyckas Daehn att under sin vistelse i Helsingfors övertyga vederbörande om nödvändigheten av att pliera och icke spjärna mot udden – och framför allt, att mera beakta realiteter än illusioner, fast de må vara allmänt gängse. Nöjd är jag över att vara borta från den galären, tung och svår att lyda rodret, med huvudlös styrman och ett ekipage av ergoterande filistrar.”

A-i-a fortsätter den litania hennes bror stämt upp:

”Du tycks traska igenom lantdagsreferaten, det bjuda också vi till att göra här, men en segt tuggad mat är det. Jag har kanske orätt, men det synes mig, att vårt nuvarande ständermöte, så fosterländska dess tendenser än äro, allt mer och mer artar sig till en pannkaka – en pannkaka, som ännu därtill blir så halvgräddad som möjligt. Måtte den blott väcka indifferens på högsta ort och inte ont blod.

Nu dömer man som vanligt redan Daehn utan att känna hans avsikter mera än hans gärningar. Framtiden måste dock få bära vittnesbörd om

honom, men sympatisk är han icke och populär blir han aldrig här. Men härom torde han lugnt kunna säga: ça m'est inférieur".

Presslagstiftningen

I samband med strafflagsstiftningen kom också presslagstiftningen upp till behandling inom Finska kommittén under den tid Ehrnrooth var ministerstatssekreteraradjoint. Att han inte var någon vän av en alltför liberal pressfrihet torde ha framgått ur skildringen av hans ministertid i Bulgarien. När frågan alltså behandlades i kommittén avgav han följande votum:

"Förenar mig i huvudsak med geheimerådet Stepanovs yttrande. Anser dock, att i fall en modifikation i nu gällande pressförfattning kommer i fråga, ett utlåtande i saken borde infordras av generalguvernören, men icke av senaten, alldenstund jag med hänsyn till dess enhälliga tillstyrkan att avhända monarken ett viktigt prerogativ icke kan tillerkänna detta Höga Collegium förmåga att bedöma den ståndpunkt Hans Majestät kan och bör iakttaga i fråga om presslagstiftningen. Av senaten må utlåtande infordras huruvida en ändring i allmän lag med avseende å pressförbrytelser synes av behovet påkallad, samt att i händelse så är inkomma med förslag till nådig proposition i ämnet att till ständernas granskning överlämnas."[SA]

Här framträder åter tydligt Ehrnrooths åsikt, att vissa lagar, som måste vara enhetliga i hela ryska riket, inte behöva underställas senatens prövning.

Under de oroliga dagarna i början av år 1891 innan det kejserliga reskriptet emanerat, var det svårt för journalisterna att välja sina ord tillräckligt skickligt för att undgå censurmyndigheternas skarpa argusögon. Inalles förekom under januari och februari 29 presshinder i Finland. I ett brev till brodern berättade Adèle, att hon med redaktör Axel Lille fört allvarliga diskussioner om den munkavle, som nu helt höll på att strypa det fria ordet. Men då hon för Lille förklarat, att de idéer hon förfäktade även omfattades av ministerstatssekreteraren, såg sig Ehrnrooth tvungen att fatta pennan och till sin syster skriva en reprimand. Den blev samtidigt hans självdeklaration i pressfrihetsfrågan:

”Jag känner mig manad att förklara, att Du misstager Dig ansenligt, om Du tror mig hysa sådana åsikter angående vår pressrégime, som Du utlagt för Herr A. Lille – möjligen till hans stora fägnad.

Jag har den förmätenheten att tro mig tänka fritt, friare än de där hallstämplade liberala, préjugéer har jag egentligen icke själv ehuru jag ingalunda betraktar dem som ’quantités négligeables’, då det gäller att kalkylera den makt eller kraft de i verkligheten äga, såsom influencerande *Viljan.* För att icke bliva missförstådd bör jag förklara, att jag med benämningen ’Pressen’ menar de tryckalster, tidningar, libeller m.m., som äro avsedda att ’consommeras à la pouce’, en vara för distribution och minuthandel. Böcker höra naturligtvis icke hit. Den närvarande régimen med sin övercensurstyrelse och dess quasi-juridiska sätt att instrumentera förefaller mig absurd. Pressadvokaterna finna det bekvämt att ej göra skillnad mellan ’band på pressen’ och band på tanken. Det är deras lilla knep. Låt ’boken’ komma ut oberoende av varje censur, och tankefriheten är garanterad. Tidningar och libeller må nu sedan underkastas vilken behandling som helst. Ett index på böcker är fånigt, ty alltid finnes i våra dagar ett tillfälle att någon månad tidigare eller senare inhämta de som skadliga ansedda tankarna. Boken, även den giftigaste, verkar på publiken tillfälligt, i allmänhet långsamt och medelbart. Pressen däremot gör det continuerligt och immediat, men det krut den använder förlorar också sin kraft inom några veckor, till och med dagar. En repression är därför varken omöjlig eller absurd, allt kommer an på tid och omständigheter. Med rätta säges det, att pressen mångenstädes är vorden en statsmakt, frågan är blott om våra förhållanden comportera en statsmakt utom regeringen, som hos oss vill vara allrådande och i min tanke, faut de mieux, bör vara det. Svaret torde ej vara svårt: pressen är dömd att hos oss bära tvångsskjorta och att se sina pretentioner nedskruvade till nivån av en simpel näring. Tidningsmännen, som härmed skulle förlora den importance de verkligen ägt och i synnerhet den de själva tillskriva sig, skräna naturligtvis häremot. Enligt tidningsmännen är pressen ett sacerdotium, redaktörerna som domare i Israel – siare och folkets ledare med flere stupiditeter, som allt går i den stora massa av béotier, som har namn av publik. För mig är tidningsmannen framför allt en näringsidkare, som söker sin utkomst genom att betjäna publiken med nyheter, reklam,

annonser m.m. – att jämföra med torghandlare, värdshusvärdar, positivspelare, hyrkuskar, damer av den sort som Du ej tycker om m.m., som stå i omedelbar beröring med den stora publiken – med 'la voie publique'. Hyllade man doctrinen 'laisser faire, laisser passer' borde ju alla dessa 'hedervärda' yrken få drivas fritt. Så är det emellertid icke, och de behandlas mer eller mindre arbiträrt av polisen, som allt mer och mer inträder i rôlen att vara på la voie publique. Detta har man fått lov att medgiva till och med i England.

Alla idkare av nämnda 'hedervärda' är mycket måna om att stå väl hos myndigheterna och vara dem *till behag.* Pressen däremot finner hos oss sin uträkning i att vara tvär, näsvis, uppstudsig mot makten, den bör ju kantänka vara pigg. En gouvernemental tidning, som hos oss vågade sig utom det officiella bladets trånga ramar, skulle genast bli föremål för en hetsjakt från alla våra partiblads sida – hur mycket de än för övrigt rivas sinsemellan. Det mest depraverande av allt är den slags domsrätt tidningarna tillvällat sig och som man fått publiken genom användning av tjänliga medel, framför allt smicker, att underkasta sig. Hur det är beskaffat med denna domstols oväld känner de, som närmast bero av den, t.ex. de dramatiska artisterna. Jag räknar mera på en guvernörs oväld än på en redaktions. Den förres intresse är att vara rättvis, den senares framför allt annat att inge ett högt begrepp om sin makt. Distributionella utskänkningen av opinionen förtjänar lika väl att övervakas som den av starka drycker. Här har jag nu uttalat tankar, som säkert skulle komma håren att resa sig på den mest skalliga tidningsman, dessa åsikter äro ett svins åsikter, skulle han säga, och ändå äro de ej gripna ur luften. Vilken praktisk politiker sätter numera tro till en presslags efficacité? Min konklusion vore att överlämna pressen *discretionärt* i polismyndigheternas hand, med order att icke ådraga sig de maktägandes *misshag.* Gör den det, så klaga ej över arbiträra straff. För plikternas snabba utsökande böra cautioner deponeras. De som under slika förhållanden ville driva yrket haver att rätta sig härefter; hugade speculanter blir det ändå icke brist på och skriken om rättslöshet m.m. förtjäna då ej avseende. En ocontesterad, icke harcelerad makt brukar i regeln vara tolerant, bon enfant. Lika litet som jag vore mån om att låta klorna växa på den anonyma tidningsskribenten och att göra redaktionsbyråerna till små eolshålor, därifrån obehagliga vindar skulle blåsa, lika gärna såge jag att den

självständiga, sakförståndiga medborgaren *namngiven* finge sjunga ut med iakttagande av vad anständigheten fordrar. Det är en stor impertinens om en anonym scribent tar sig för t.ex. att utdela tadel eller beröm över en trupps disciplin. Slikt har förekommit hos oss, vilket i många andra land hade medfört *kännbara* olägenheter för redactionen. Samma saker anförda av en competent, namngiven person kunde mycket väl tolereras. Att vederbörande myndigheter kunna missbruka den makt, som skulle läggas i deras hand vet jag mycket väl; mig är tillfyllest att de ej borde hava intresse att så göra, de förståndiga skulle komma att förfara beskedligare. Är bokpressen fri kunna alla räkna på att bévuer icke få passera oanmärkta, men kritiken kommer då att utövas av den bildade publiken, ej av mobben och skolungdomen. Pressens välde hos oss grundlades av Dagbladet tror jag i början av sextiotalet; dittills visste man föga av det, och ägde jag att befalla skulle vingklippningen bedrivas mera energiskt än man kan vänta av den toddige gamle Heiden. Den publika moralen skulle ingenting förlora härpå – tvärtom. Lidande bleve några pressadvokater och – censurstyrelsen."

T.f. kansler för Alexandersuniversitetet i Helsingfors

Kanslersämbetet vid Åbo Akademi hade under de första åren av Finlands förening med Ryssland beklätts av Mikael Speranski och Gustaf Mauritz Armfelt. I enlighet med ett av konsistorium i nåder förelagt förslag, bestämde Alexander I efter Armfelts död, att den höga posten framdeles skulle beklädas av ryska rikets tronföljare. I Petersburg föredrogs universitetsärendena för kejsaren och kanslern av ministerstatssekreteraren, som var tillförordnad kansler, medan en tillförordnad vicekansler var den högste styresmannen vid själva universitetet.

Då t.f.kanslersämbetet övertogs av Ehrnroot, hade t.f. vicekanslerposten vid Alexandersuniversitetet i Helsingfors innehafts av Johan Philip Palmen sedan den 14 maj 1877. Palmen hade bakom sig en synnerligen förtjänstfull såväl akademisk som statsmannabana. Vid 29 års ålder promoverades han till juris utriusque doktor, och fyra år senare blev han utnämnd till professor i romersk och rysk lagfarenhet. Senare fungerade han några år som dekanus för juridiska fakulteten och som pro rektor. Genom ett

kejserligt manifest kallades han 1867 till senatens ekonomiede partement, tjänstgjorde även som prokurator i senaten och blev slutligen utsedd till viceordförande i justitiedepartementet.

För Ehrnrooth var det inte lätt att med denne spränglärde jurisprofessor som underordnad leda de invecklade universitetsfrågorna förbi de oändliga blindskär, som dolde sig bakom olika förordningar och paragrafer.

”Att universitetet icke haft anledning att rosa denne kanslers personlige inlägg”, har E. G. Palmen med eftertryck framhållit i hundraårsskriften till sin fars minne. Och då i det närmaste varje författare, som under detta århundrade tecknat Ehm rooths levnadsbana i uppslagsverk, tidningsartiklar eller essäer, hänvisat till Pal men och lånat hans uttryck, skall de synder som påbördats Ehrnrooth som univer sitetskansler synas i sömmarna också i denna levnadsteckning. För att denna pa rentes i Ehrnrooths liv emellertid inte skall svälla ut för mycket, baserar sig det följande enbart på tryckt källmaterial och på vissa av honom själv efterlämnade dokument.

”Under en vistelse i Helsingfors behagade generallöjtnant Ehrnrooth den 8 december 1888 avlägga ett besök i universitetet, varvid dess samtliga lärare och tjänstemänblevoför honom presenterade, varjämte Hans Excellens den 10 i sam ma månad tog universitetets vetenskapliga samlingar och inrättningar i ögnasikte och därpå behagade å solennitetssalen sig föreställa den studerande ungdomen”, skriver Thiodolf Rein i den redogörelse han avgav för sitt rektorat under trienniet 1887-89. [137] Rektom omnämner inte, att högskolans lärarkollegium även hedrade sin nästhögste styresman med en festmiddag, vid vilken stämningen torde ha varit mycket hög. De lärda herrama hade på den tiden ofta en benägenhet, att indela sina medmänniskor i två kategorier, nämligen de som avlagt studentexamen och de som inte gjort det. Det är inte känt, om professom i nordisk historia E. G. Palmen gjorde så, men han blev åtminstone rätt förvånad, då han ”övertygade sig om att Ehrnrooth, som aldrig avlagt studentexamen, bättre kanske än alla värdarna kunde orden till den gamla studentsången Gaudeamus igitur, juvenes dum sumus”. Måhända gjorde någon av de höglärda värdarna tankeexperimentet, vilket resultatet hade blivit, om uppgifterna i studentskrivningarna 1888 hade förelagts den hög vördiga församlingen. Med fullständig säkerhet hade hedersgästen då hört till dem, som hade hemfört fem laudaturer, nämligen

isler uppsats, de tre främmande språken och matematik. Lika säkert är det emellertid inte, att hans skriftliga prov i finska och latin hade blivit de sämsta.

På baksidan av den uppbevarade menyn har t.f. kanslem gjort en hel del högakademiska annotationer, vilket tyder på att aktuella universitetsfråfor även debatterats under måltiden.

T.f. vicekanslern lät inte t.f. kanslerns studentsång inverka på sig, ”han var på det klara med, att hos ingen av sina förmän vid universitetet kunna påräkna mindre stöd än hos Ehrnrooth”.

A-i-a underlät inte att inrapportera vad hon fått höra om den högakademiska mottagningsceremonin:

”Du har här i stan efterlämnat ett mycket fördelaktigt intryck av Din vistelse nyss. I synnerhet är universitetet Dig väl bevåget – härom är blott en röst. Rose-Marie, som genom sin skolverksamhet står i relation med alla möjliga magistrar, deras systrar och anförvanter, har samlat omdömen, vilka kunna resumeras så i korthet: att det gjort helt gott att se en enkel, öppen, riktigt *mänsklig* människa från höjderna, utan någon antagen officiell min eller stereotyp prägel. Därtill en förvånansvärt bildad och beläst karl, som kan inlåta sig i tal med vilken fakultet som helst. Du skrattar visst åt denna groende popularitet och tänker som salig Stina Kajsa Furumarck:* *änsimainen vojto on kojran vojto.* (Måtte ingen fennoman få se min finska!) Icke har jag heller stor tillit till detta väder som kallas *allmänna opinionen,* skiftande åt alla håll som vindflöjeln, men dock är det bättre att göra ett gott intryck än ett osympatiskt. Man får i det första fallet mera makt över människorna. ’Det fångas flere flugor med ett skedblad sirap än med en hel tunna ättika’, säger ordspråket.”

En kusin till Gustaf Adolf Ehrnrooth (1758-1846).

Då Ehrnrooth övertog ledningen av statssekretariatet, fann han, att det i kans- lersportföljen låg en hel del obehandlade ärenden. För att få en säker inblick i de omstridda universitetsfrågorna beslöt han att förfara så, som han den 17 november förtäljer i ett brev till sin syster:

”Om Du råkar Minette Donner säg åt henne i största förtrolighet, att jag mycket räknar på, då jag kommer till Helsingfors, att få goda råd av hennes man angående skapandet av nya professioner – en fråga som ageras där allt sedan 1879. När man läser de lärda herrarnas andraganden kommer man

ofrivilligt att tänka på Molière: ”Vous êtes orfèvre M. Josse; je vous prie de me conseiller tout ce que je dois faire.”[138]

Under sin vistelse i Helsingfors fick Ehrnrooth emellertid sitt akademiska program så fulltecknat, att han inte blev i tillfälle att ha ett samtal med Donner. Efter sin återkomst till Petersburg framställde han därför i ett brev de frågor, han önskade få besvarade:

> ”Innan jag företog resan till Helsingfors, hade jag smickrat mig med hoppet, att under min vistelse där få samtala med Bror och inhämta dess råd rörande vissa akademiska ärenden, råd, vilka jag ansåg mig kunna så mycket hellre begära, som Bror icke hade tagit del i deras behandling i fakultet och konsistorium. Min vistelse i det gästvänliga Helsingfors artade sig helt annorlunda än jag hade föreställt mig. Tid att i ro överlägga med Bror blev gunås icke över.
> Då jag nu emellertid håller för mycket önskligt att få inhämta Brors mening, tar jag mig friheten att besvära Bror med dessa rader. Grosse Modo tagen besticker sig saken i följande:
> I:o De akademiska myndigheternas framställningar om nyinrättandet av professioner i medicinska fakulteten från 1884;
> II:o dito i juridiska från 1887;
> III:o lektoratet i svenska språket från 1885, förutom framställning från 1885 och 1888 om extra ordinarie profession för docenterna Elfving och Aspelin. Böra de i en klunga delgivas senaten för att inhämta dess utlåtande eller bör det ske successivt, såsom mig synes rådligast, samt då i vilken ordning? Härvid förefaller mig som kunde behandlingen i senaten av ärenden rörande ökning av de juridiska lärarkrafterna bliva vida mera omfattande än vad fallet vore med de övriga. Den frågan reducerar sig till ett avgörande om nya anslag skola bestås eller icke, möjligen eventuellt beroende av någon existerande lärostols indragning.
> Av allt vad i ärendet om de juridiska professionerna blivit yttrat framgår otvetydigt, att de lärarkrafter fakulteten för närvarande äger anses otillräckliga. Konsistorii majoritet och med den några få professorer, som framhållit vetenskapens krav, hava häri funnit skäl att tillstyrka inrättandet av tvenne nya ordinarie professioner. Fakultetens majoritet och jämte den t.f. vicekansler uttala sig mot

ändamålsenligheten av ett slikt tillgörande och tillstyrka däremot med avseende på den praktiska undervisningens fördel lärarpersonalens förstärkande med tvenne biträden. I betraktande av dessa så divergerande åsikter tränger sig självmant fram den reflexionen, att en myckenhet av det arbete, som nu tager jurisprofessorernas krafter i anspråk och ingalunda till vetenskapens fromma, kunde reduceras genom lämplig reform i examensväsendet.
Tagen i denna vidd ligger frågan visserligen utanför de akademiska myndigheternas kompetens, men den kunde förtjäna att upptagas av styrelsen.
Så framställer sig saken för mig – dess finale utgång preciseras naturligtvis icke härigenom. Då ärendet i senaten kommer att föredragas av chefen för ecklesiastik-expeditionen, vilken själv varit en av högskolans illustra lärare, vore det mig bra angeläget att få veta i vad omfång och ordning senator Yrjö-Koskinen önskade få dessa ärenden från högsta ort remitterade. Om Bror, som sedan gammalt torde vara lierad med senatorn, kunde härom lämna mig besked. Anhållande om ursäkt att hava besvärat Bror tar jag mig friheten därjämte be Bror framföra min compliment till Minette och på mina vägnar kyssa henne på hand. Skulle vänlighetsbetygelserna icke stanna därvid, så får fortsättningen naturligtvis gå på Brors eget konto, icke mitt.

En glad helg önskar …”

Vid denna tid rådde inom konsistoriet divergerande åsikter angående riktlinjerna för universitetsundervisningen, och de framgår ur Donners svarsbrev av den 2 januari 1889:

”Jämte det jag avlägger min uppriktiga tacksamhet för Brors vänliga brev och det förtroende det uttalar, närsluter jag en kort promemoria uppsatt av senator Yrjö-Koskinen, sedan jag meddelat honom innehållet i Brors brev.
Vad min uppfattning vidkommer, tillåter jag mig framhålla några synpunkter, vilka jag för länge sedan skulle offentligen uttalat, om jag ej befarat att de skulle uppfattas endast som en plaidoyer pro domo.

I huvudsak har väl Yrjö-Koskinen rätt, undervisningen måste utgöra vårt universitets tyngdpunkt. Men den vetenskapliga forskningen uppsöker ständigt nya grenar av vetande, som i undervisningen ej få förbises, och detta innebär för varje universitet nödvändigheten att småningom öka sina lärarkrafter. Hos oss förfares därvid sålunda, att man omedelbart inrättar ordinarie lärostolar, vilka såsom de förut befintliga före innehavarens avgång vanligen besättas med unga män, vilka knappast hunnit fullgöra de stadgade lärdomsproven och den unge, oprövade mannen inträder omedelbart i universitetets konsistorium. I små förhållanden borde dock de andliga resurserna i främsta rummet tagas i betraktande, framträdande förmågor fästas vid universitetet såsom extra ordinarie professorer. Så sker även i utlandet, där man kallar till universitetet framstående personer inom olika vetenskapsgrenar, med skyldighet att föreläsa i vissa ämnen.
Ett liknande sätt att gå tillväga vid vårt universitet skulle därjämte skydda mot möjliga misstag vid kombinationen av läroämnen, fördelade på nya lärostolar. Denna anordning skulle utan tvivel även höja lärarnas vetenskapliga nivå, medan det nu ganska ofta händer, att ordinarie professor efter sin utnämning producerar obetydligt i tryck. Farhågorna att en del av vetandets grenar härigenom bleve utan förespråkare bland lärarpersonalen är utan betydelse, ty behovet alstrar tillgång.
Vad de föreslagna professionerna angår, framstår juridiska fakulteten för närvarande som den, vilken har det jämförelsevis minsta antalet lärare. Grundsatsen att börja med extra ordinarie tjänster torde i detta fall böra tilllämpas. Där statsexamina i utlandet avläggas inför kommissioner utom universiteten, ingår i de sistnämnda vanligen universitetsprofessorer och lärare i högre läroverk.
Jag har sökt att i korthet sammanfatta mina tankar i det föregående. Minette, till vilken jag har framfört såväl Brors som väl även egna vänskapsbetygelser, ber mig återsända sin hjärtliga hälsning och vänskap – denna gång endast för Bror.

Med önskan om ett gott nytt år
vänskapsfullt O. Donner.”[SA]

I sin promemoria framhåller Yrjö-Koskinen främst de fordringar det moderna samhällsmaskineriet ställer på universitetsundervisningen:

> ”Promemoria
> Att rättvist bedöma den mångfald av behov och anspråk vårt kära finska universitet kan framlägga, är sannerligen ingen lätt sak. Endast en princip anser jag mig böra uttala, och jag gör det med så mycket mindre tvekan, som jag redan för många år sedan framlagt samma åsikt till Consistorii Academici protokoll.
> I ett litet land med begränsade tillgångar måste undervisningen utgöra universitetets huvudsakliga uppgift. Den vetenskapliga forskningen kommer i andra rummet. Lärarna böra naturligtvis vara vetenskapsmän, men att varje bransch av forskning borde erhålla sin särskilda representant vid högskolan, finner jag varken nödvändigt eller ens möjligt, allra minst numera sedan all vetenskap begynt specialisera sig i det oändliga. Lärostolarnas antal måste därför rättas efter undervisningens behov, icke efter teoretiska grunder. Så beskaffade specialister, som ej kunna handleda ungdomen i flere med varandra besläktade eller närbesläktade discipliner, äro för våra förhållanden oanvändbara. Såsom egentlig forskare må professorn gärna vara specialist i någon viss del av sitt läroområde, men såsom lärare måste han sköta ett större komplex av disciplinen.
> Jag har därför en bestämd motvilja mot ökandet av de ordinarie professionernas antal. I de flesta fall tror jag undervisningen skulle komma att lida.
> En synpunkt, som ej står i ovillkorligt samband med huvudfrågan, är olägenheten att ytterligare öka konsistorii medlemmarnas antal, som redan nu är alltför stort.
> Biträdande lärare tror jag nog kunna behövas för den propedeutiska undervisningen och de förberedande examina.
>
> Jag tror icke, att det i vårt land vore praktiskt möjligt att förlägga ämbetsexamina utanför universitetet, redan av det enkla skälet, att högre teoretiskt vetande ingenstädes annars står att finna.
>
> Extra ordinarie professorer har kreerats i sådan mängd, att från statsverkets synpunkt mycken återhållsamhet i detta hänseende vore

> önskvärd. Institutionen i sig är mycket god, men även om det goda gäller regeln *pas trop n'enfaut.*
> Ett lektorat i svenska språket vore ett verkligt behov, så länge svenska språket är ett praktiskt behov. Denna lärare behöves främst för de – numera talrika – studenter, som hava finskan till modersmål och skolspråk. Ett nödvändigt villkor är därför, att den blivande lektorn själv har finska till modersmål och därjämte naturligtvis grundligen satt sig in i svenska språket och litteraturen. En sådan ung man lärer även finnas att tillgå. Professor Freudenthal med sin isländska och sin svenska nystavning gör i undervisningen mera skada än nytta."[SA]

Ur fortsättningen i detta avsnitt framgår det, att t.f. kanslern helhjärtat omfattade och ofta handlade i enlighet med de synpunkter de två lärda herrarna framförde. Det stora frågetecknet i marginalen till det förstreckade stycket tyder däremot på, att han i den där berörda frågan var av annan åsikt.

Ett ärende, som på sätt och vis hängde samman med frågan i det förstreckade stycket, gav upphov till den största försyndelse E. G. Palmén påbördat Ehrnrooth. Följande rader ur den palménska minnesskriften må tjäna som prolog till det drama som följde:

"Under Alexander Universitetets första år tvekade inte t.f. kanslern Rehbinder att undfägna de lärda herrarna med ljungande skrapor, om de lät sitt eget förgottfinnande träda i stället för en korrekt tillämpning av lagen. Alexander Armfelt höll likaså tyglarna i sin hand, om också tillrättavisningarna gåvos i en ofta sammetslen form. Men sedan kanslersämbetets funktioner kommit i händerna på högre militärer såsom Munck och Kothen förslappades aktgivandet på laga former, för att slutligen under förre bulgariske krigsministern Casimir Ehrnrooths tid nästan råka i glömska. Orubbligt följde dock Palmén alla ärendens behandling även ur lagligheten synpunkt. Den kuriösaste illustrationen till de svårigheter han härvid kunde möta var väl, då t.f. vicekanslern en gång nödgades erinra sin närmaste förman t.f. kanslern-ministerstatssekreteraren om nödvändigheten att respektera monarkens lagliga prerogativ."

Vad som inträffat var detta:

T.f. kanslern hade, trots att konsistorium enhälligt avstyrkte det, beviljat en kontorsskrivare vid Finlands Bank rätt att avlägga kameralexamen, fast han inte var student. I sin resolution, ”som numera föreligger endast i bestyrkt avskrift, då väl originalet returnerats för att utplåna missgreppet”, förklarade t.f. kanslern, att han, då sökanden med betyg om ägande goda kunskaper avgått från högre klass vid lyceum, funnit för gott att bifalla anhållan och anmodade t.f. vicekanslern att vidtaga på honom ankommande vidare ämbetsåtgärder. T.f. vicekanslern såg sig nödsakad att meddela sin överordnade, att en rätt av detta slag inte blivit kanslern tillerkänd. Han hänvisade till olika paragrafer i olika nådiga förordningar och meddelade att en person, som icke avlagt studentexamen kunde erhålla betyg om insikter i någon angiven kunskapsgren, sedan han genomgått förhör hos en universitetslärare. Med ett sådant betyg kunde ifrågavarande kontorsskrivare sedan hos senaten anhålla om dispens med hänsyn till de fordringar, som krävs av sökande till vissa befattningar. Däremot skulle ett bifall till, att bemälde kontorsskrivare befriades från att avlägga studentexamen bli ett betänkligt prejudikat till förmån för personer, som icke avslutat sin skolkurs. Ur t.f. vicekanslerns brev framgick det även, att ett bifall av detta slag endast kunde beviljas av Hans Majestät.

Vid sin nästa föredragning för kejsaren omnämnde Ehrnrooth förmodligen den lapsus han oavsiktligt begått. Majestätet löste det tilltrasslade ärendet genom att kort och gott bevilja kontorsskrivaren nådigt tillstånd att avlägga kameralexamen utan att före det läsa sig till student. ”Det förhastade medgivandet, som ministerstatssekreteraren icke kunde förmå sig att återkalla, hade då åtminstone täckts med monarkens höghetsrätt.”[139]

Detta fall är tyvärr det enda E. G. Palmén anför som belägg för sin åsikt, att ”Ehrnrooths visserligen snarfyndiga principlöshet och burschikosa lättsinne tillvunno varken honom eller hans fosterland nödig aktning”. Den historiska bedömningen av en – mer eller mindre betydelsefull – regent, statsman, krigare etc. torde aldrig kunna bli enhetlig och slutgiltig. Detta obestridliga faktum framträder ytterst eklatant om man jämför de åsikter den finske historikern E. G. Palmén och den bulgariske historikern Simeon Radev bildat sig i fråga om Casimir Ehrnrooths karaktärsegenskaper. De två historikerna hörde på sin tid till eliten av sina

respektive länders hävdatecknare, och oberoende av varandra gav båda två vid seklets början ut betydelsefulla historiska verk, vilka flitigt har citerats i denna levnadsteckning.

Palmén hävdar, att ”Ehrnrooth var raka motsatsen till den med pedantisk omsorg arbetande Bruun” och – vilket ovan nämndes – ”aktgivande på laga former råkade under Ehrnrooths tid nästan i glömska”.

Radev anser däremot, att ”Ehrnrooth var till ytterlighet formalist och fordrade att alla administrativa förordningar strikt skulle följas”.

Casimir Ehrnrooths syster Adèle hade redan på 1860-talet namn om sig att vara en stridslysten kvinna, som ledde till seger de idéer hon kämpade för. Den ömsesidiga förståelse för varandras tankar och strävanden, som rådde mellan den några år äldre systern och hennes bror, kan betecknas som fulländad. Det hindrade inte, att den förstnämnda riktade sina blickar mot framtiden, medan den senare – trots sina frisinnade åsikter i vissa frågor bet sig fast vid det bestående. Ingen av de politiker Ehrnrooth kom i kontakt med – inte ens de som kunde räknas till hans vänner – torde någonsin ha försökt påverka hans ställningstagande till de politiska stridsfrågorna. Men systern A-i-a förstod minsann att bearbeta sin egensinnige bror och förmå honom att beakta en ny tidsandas krav, då det gällde för honom att handlägga ärenden, som stod hennes intressen nära. Till dem hörde ett flertal universitetsfrågor, som hennes akademiska umgängesvänner informerade henne om. Att hon förstod att utnyttja varje chans att genomdriva sina planer, gav hon bevis på, då hon i slutet av år 1890 föresatte sig att åt en bortskymd och anspråkslös vetenskapsman skaffa en tjänsteställning, som anstod honom. T.f. kanslern fick mottaga nedanciterade skrivelse, som visserligen är mindre seriöst avfattad än ett konsistoriiprotokoll, men desto mera ägnad att vinna gehör hos honom:

”Efter det samtal jag nyss hade med professor E. G. Palmén går jag gerad till Dig för att få förklaring på en fråga, som tycktes ligga denne prefekt för arkeologiska-historiska museum om hjärtat. Han undrade hur det avancerat med ett för ett par år sedan till kansler inlämnat förslag – bifallet även av konsistorium – att utnämna doktor Eliel Aspelin till e.o. professor i estetik, för vilken befattning han äger alla erforderliga kvalifikationer och vore mycket väl förtjänt av, på grund av den möda och sakkännedom han redan nedlagt på ordnandet av universitetets historiskt-etnografiska

samlingar. Nu har han blott en amanuensplats vid museet. Palmén (och jag tror hela Palménska klicken med gubben i têten) anser, att det bör finnas goda utsikter att genomdriva denna utnämning (det lär huvudsakligen bero på Dig), då professorerna vid universitetet blivit fåtaligare genom Krohns död och genom att Felix Willebrand avgått samt Saltzman blivit medicinalchef. Nu kommer Schultén att få Saltzmans plats vid nya kirurgiska sjukhuset, alltså blir genom detta en profession ledig vid universitetet. Detta bleve således ej betungat med nya utgifter för professurer, och Eliel Aspelin lär just på sista tiden ha utmärkt sig för värdefulla arbeten och är därför förtjänt av en utmärkelse. Häri instämmer även rektor Rein. Enligt Palméns påstående behöver ej ens senatens utlåtande inhämtas, ty e.o. professurer ha mången gång förut av kansler tillsatts utan att väcka anstöt. Och i alla händelser äro senatorerna för Aspelin i högsta grad.

Skulle Du nu finna det hemskt, varpå jag ej undrar, att jag sticker min näsa i högvördiga affärer, där idiotiska kvinnor ingen talan ha, så vill jag säga Dig huru härmed hänger ihop. Jag gick till Palmén och bockade mig för att insinuera om en amanuensbefattning vid Arkeologiska museet för min gamle vän Emil Nervander. Denne opraktiske drömmare har nu nått femtiotalet, har alltid arbetat flitigt och samvetsgrant och verkligen utvecklat både insikt och savoir faire i den branche han åtagit sig. Men den hör till dessa ämbeten, vilkas tjänare svälta ihjäl, även när de leva så ytterligt anspråkslöst och stilla som Nervander.

Palmén höll med om allt vad jag sade och tillade: att *behov om hjälp länge varit kännbart* i fråga om Aspelin. Och så ryckte professorn helt inspirerat fram med talet om Aspelins professur. *Förslaget ligger i Petersburg,* sade han. ’ Kunde frö¬ken skaffa oss kunskap om dess öde, så skulle vi bli mycket tacksamma!’

Tag nu saken om hand, älskade Cos; skaffa e.o. professur åt Aspelin, så är Nervander självskriven till amanuensplatsen. Den är inte överdådigt avlönad – 1200 Fmk – men det är n*ågonting* fast och säkert för den, som ingenting alls har och som av *pietet* plottrat bort sin tid på så lönlösa arbeten som utgivandet av Cygneii samlade arbeten.”

En av de mest omdebatterade frågorna under Ehrnrooths tid som t.f. kansler gällde grundandet av en professur i ”romansk och germansk filologi”. På förslag av filosofiska fakulteten hade projektet enhälligt

omfattats av konsistoriet och 1889 sänts till kanslersämbetet. Då på två år intet i saken hade försports, inlämnade professorerna Danielson och Palmén, vilka representerade universitetet i prästeståndet, en besvärspetition i ärendet till 1891 års lantdag. Innan denna hann behandlas av ständerna blev den omdebatterad både i tidningspressen och inom alla upplysta samhällskretsar.

I tidningarna antyddes det, att universitetets rektor fått kännedom om, att t.f. kanslern ämnade lämna petitionen obeaktad. Ehrnrooth gjordes alltså åter till syndabock, innan man visste hur det förhöll sig med saken. Med anledning härav skrev han till sin syster:

”Herrar Danielson och Palmén ämna inlämna en petition angående inrättande av en profession för moderna språk. Det är deras rättighet, de praktiska resultat härmed skulle vinnas är en humbug, naturligtvis serverad pour le besoin de la cause, men själva lärostolen försvarar väl sin plats i högskolan och bättre än många nu existerande. Men i en ledande artikel framhåller Nya Pressen, huru t.f. kansler förklarat professionen *obehövlig,* nå varför icke rent av *skadlig* för att göra honom mera lik kalifen Omar, som man även beljugit, ty kalifen var varken i Alexandria eller kunde anbefalla förstörande av ett bibliotek, som för mer än ett sekel tillbaka brunnit upp. Att inrättandet av en ny profession fordrar *anslag* torde var så begripligt, att svensken Dumbom och fransmannen de la Palisse icke skulle vågat proklamera en slik sats. En ämbetsman, målsman för en Corporation, *kan* vara fallen för att understöda alla dessa anspråk på det allmännas börs, han *kan* även anse för sin plikt att härvidlag förfara varligare och där så fordras hålla emot. Av dylik orsak väntar t.ex. Dr Eliel Aspelin allt ännu på sin utnämning till e.o. professor trots sina förtjänster och de akademiska myndigheternas recommendationer. Anslagen för universitetet hava ägt stark tendens att stiga. På 35 år från 400 000 till en miljon. Då jag tillträdde kanslersämbetet antydde S. W. Troil just detsamma. Varför då färglägga saken, som vore den beroende på en subjektiv obenägenhet.”

A-i-a var inte villig att i allt omfatta broderns åsikter. Däremot ger hennes svarsbrev till brodern klart besked om hur helhjärtat också hon omfattade de idéer, som Donner och Yrjö-Koskinen förfäktade i fråga om undervisningen i moderna språk:

”Vad Du säger om den åstundade professionen i moderna språk hade jag – eget nog – nästan ord för ord sagt några dagar förut till fru Rein. Även

enligt min enfaldiga övertygelse skulle den praktiska nyttan för studenterna bli ingen genom inrättandet av en profession, där man från katedern, intagen av en genuin finne – ja, även om han hette Lindelöf, Yrjö-Koskinen, Pippingskjöld eller andra utgivare av lärda arbeten på franska – finge höra föreläsningar med den *äkta finska tornyren och magisterprononciationen,* varom infödda fransmän troligen skulle säga som engelsmannen, vilken jag tilltalade efter genomgången kurs i Engelska för Ivar Thuneberg: 'Förlåt M:lle, men jag förstår varken finska eller svenska!' 'Ceux qui veulent chanter peuvent s'acheter des livres', sade Fredrik den store och hade här troligen även låtit förstå, att de studenter, som behövde de västerländska kulturspråken, må lära sig dem på ett mera praktiskt sätt än här vid universitetet.

Men hur kan Troil tycka, att anslagen för professioner tilltagit i oroväckande proportion på 35 år, för att de stigit från 400 000 Fmk till en miljon? Hur har då ej under denna tidrymd befolkningssiffran stigit och kulturbehoven och studentantalet? Hur stor är nu herrar senatorers egen lön, som för 20 år sedan var 12 000 Fmk? För Troils jeremiader må Du slå dövörat till och att börja med skaffa Eliel Aspelin hans efterlängtade profession. Enligt Palméns ord till mig vore det ju blott fråga om en e.o. profession, som ej skulle ådraga staten betydande utgifter. Eliel Aspelin är en förmögen man, som ej fäster avseende vid sin lön, utan fastmer på professorstiteln – har jag hört skvallervägen.

Enfin! Jag må få stryk, jag må få stryk, men jag måste få utveckla mina idéer. Det förströr en i dessa oroliga tider, som hindrar till och med ens nattro. Odin styre till det bästa!".

Då petitionen upptogs till behandling inför de församlade ridders- och adelsmännen, yttrade sig som förste talare universitetets rektor Thiodolf Rein. Han påpekade en oriktighet i petitionen. Det hette i den, att universitetet mottagit underrättelse om, att t.f. kanslern funnit för gott att låta konsistorii framställning förfalla. Någon sådan underrättelse kände rektor inte till, men man torde dock få anse, att saken stött på svårigheter hos t.f. kanslern, då ca 2 år förflutit sedan framställningen gjordes och något resultat därav ännu inte försports. Rein ansåg en ständerpetition i saken vara väl motiverad. Det gällde huvudsakligen att anordna en god praktisk och vetenskaplig utbildning av dugliga språklärare.

Senator Adolf Mechelin ansåg sig inte kunna omfatta petitionen med beaktande av, att universitetets stat, som 1886 var 651 000 Fmk hade 1889 stigit till 740 000. Men han var övertygad om, att om ock saken blev gömd, blev den inte glömd.

Ecklesiastikchefen Yrjö-Koskinen motsatte sig ständerpetitionen: ”Även om universitetet erhåller en skild professur i romansk och germansk filologi, skulle den professuren icke ersätta behovet av utbildning i de respektive språkens hemland. Universitetet har den oskattbara förmånen framför varje annan institution i landet, att genom sin Höge Kansler få framföra sina behov och sina önskningar direkt till Hans Majestät. Denna priviligierade ställning ålägger likväl, enligt min tanke, universitetet vissa förpliktelser av grannlagenhet, som de ärade petitionärerna, tyckes mig, ha för ögonblicket förbisett.”

Inom prästeståndet uttalade sig bl.a. lyceilektor Arvid Genetz för petitionen, men han ansåg en ”romansk-germansk filologisk profession” onaturlig. En professur i ”latinsk och romansk lingvistik” ansåg han snarare vara av behovet påkallad.

Den rabulistiske juriskandidaten Lauri Kivekäs tog till ordet inom borgarståndet och förklarade sitt stånd inkompetent att avgöra slika högakademiska frågor. Då han visste, att ingen kompetent sökande till posten stod att finna, förordade han i stället grundandet av en ny juridisk lärostol. Jur. dr Julian Serlachius blev en varm förespråkare för förslaget.

De skarpaste yttrandena fälldes inom bondeståndet. Fil.mag. Jonas Castrén omfattade visserligen petitionen men tillade, att det blivit känt att t.f. kansler Ehrnrooth inte funnit för gott att föredraga ärendet för kejsaren. Då således t.f. kanslern tilltrott sig kunna avgöra, vilka ärenden som borde föredragas och vilka icke, var det knappt förvånansvärt, att petitionärerna dragit frågan inför ett annat forum. Talaren hoppades, att saken härigenom skulle få en bättre utgång och att Hans Majestät, då frågan låg färdig att ånyo föredragas för högst densamme, hade hunnit välja en föredragare, som bättre förstod att framföra folkets önskemål.

Lantbrukaren Matti Niemelä från Kemi domsaga visade prov på den enkla bondens förmåga att bilda sig en egen uppfattning även i en svårlöst filologisk fråga. Han föreslog nämligen, att i stället för den tilltänkta romansk-germanska lärostolen skulle den romanska filologin omhänderhas av professorn i romersk litteratur och den germanska

filologin av professorn i svenska. Förslaget, som de facto gick ut på att två nya lärostolar inrättades, väckte fil.mag. Castréns förargelse.

”Jag förstår inte hur lantdagsman Niemeläs förslag skulle kunna genomföras”, sade han. ”För det erfordras självfallet universitetets höga kanslers bifall. Även om universitetet ägde anslag för att avlöna en ny professor, så fordras vederbörligt tillstånd för utnämningen. Och ett sådant kan inte erhållas innan frågan har föredragits för Hans Majestät. Erfarenheten visar, att t.f. kanslern inte behagar föredraga detta ärende. Vilket tillvägagångssätt ärnar lantdagsman Niemelä föreslå med beaktande av detta sakförhållande?”

Niemelä svarade finurligt:

”Såvida det förhåller sig så, att ärendet inte blir föredraget, står nog lagliga medel oss till buds. Vi kan hos prokuratorn anföra besvär mot tillvägagångssättet.”[140]

Medan debatten om petitionen pågick inom ständerna, befann sig Ehrnrooth i Warschau. Där blev han i ett brev från sin syster informerad om behandlingen av ärendet i fråga:

”Som Du antagligen icke har finska tidningar skickar jag Dig utklipp angående ständerdebatten i fråga om professionen i romanska och germanska språken. Som Du ser, börjar Rein sitt andragande med att påpeka tidningarnas oriktiga uppgift, att t.f. kanslern kort och gott låtit konsistorii framställning i saken förfalla. Nya Pressens referat av diskussionen upptar naturligtvis ej denna passage i Reins tal. Men jag har klippt ut och klistrat samman referat från flere tidningar och av dem framgår det, att petitionen ej så allmänt understöddes av ständerna, som man hade trott. För vår bildade klass tycks den däremot vara ett livligt eftertraktat önskemål. Man tycker, att flere professioner äro mera utan praktisk nytta, t.ex. den i pedagogik. Men säg detta, så resa sig väl åter håren på pedagogernas huvuden.”

Petitionen blev slutligen av de olika stånden omfattad, varefter den underdånigt sändes till majestätet för godkännande. Men detta lät vänta på sig. Lika litet som Ehrnrooth förmådde Daehn göra något till saken, så att prokuratorns inkoppling på en fråga, som kejsaren ensam ägde att avgöra, inte nämnvärt torde ha påskyndat avgörandet. Först fyra år efter Alexander III:s död behagade Nikolai II bifalla senatens hemställan om inrättande av en professur i germansk och romansk filologi. Professuren

tilldelades – utan att lediganslås – Werner Söderhjelm, och tillvägagångssättet blev skarpt kritiserat. Redan 1889 hade han utsetts till docent och 1894 till e.o. professor i denna disciplin. Sina första erfarenheter på det filologiska läraområdet hade han vunnit, då han som ung student somrarna 1879 och 1880 på Sesta bemödade sig om att inpränta grammatikens elementära principer i hjärnan på Casimir Ehrnrooths brorsbarn.

Däremot vann framställningen om Aspelins e.o. professur majestätets bevågenhet, så att han vid vårterminens början 1892 kunde tillträda lärostolen i estetik och nyare litteratur.

Nervander, som gick och gällde för ett av sin tids största original, tackade däremot nej till den amanuensbefattning, som erbjöds honom. Han önskade vara helt oberoende för att kunna fortsätta sina undersökningar av äldre föremål och målningar i landets medeltida kyrkor. Han nöjde sig med att i yttersta anspråkslöshet leva på de obetydliga arvoden hans skriftställeri inbragte.[137]

Sin ”akademiska geheimerådgivare” Donner kunde Ehrnrooth göra många gentjänster. 1889 publicerades i Finland resultaten av de forskningar olika finska expeditioner utfört kring Jenisej i fjärran östern av det ryska riket. Det rörde sig om dechiffrering av urgamla inskrifter och undersökningar av andra kulturhistoriska minnen i dessa avlägsna trakter. Den sällsynt kostbart utstyrda boken hade i utlandet väckt en ”ovanlig uppmärksamhet”. Med anledning därav vände sig Donner till Ehrnrooth med en förfrågan, om han möjligen kunde ”länka Hans Höghet Kanslerns uppmärksamhet vid de arbeten, som vid universitetet fullföljas”, men ”skulle saken likväl mera uppfattas som en påflugenhet, bör den hellre förfalla”. Att något sådant skulle hända trodde Ehrnrooth emellertid inte, och han lovade därför att vid sin föredragning för tronföljaren-kanslern i februari åtaga sig uppdraget ”om NB det som är avsett att presenteras till denna tid blivit tillställt”. Det skötte Donner självfallet om, och att allt gick väl framgår av Donners brev till Ehrnrooth den 14 februari 1890:

”Meddelandet att de Jenisejska inskrifterna blivit förelagda HKH Tronföljaren, har jag med tacksamhet mottagit och enligt anvisning tillställt detsamma den arkeologiska kommissionen. Önskligt vore, att vi oftare kunde publicera så dyrbara undersökningar.”

På hösten samma år vände sig Donner på nytt till Ehrnrooth i ett Jenisejärende:

”De möjligheter våra forskare ha att deltaga i de stora nationernas undersökningar rörande Orientens språk och historia sysselsätta ofta mina tankar, och jag tar mig friheten att nu leda även Brors uppmärksamhet in på detta ämne. Delvis med det understöd av kassamedel, som Bror haft vänligheten att utverka för honom, har dr A. O. Heikel under sommaren besökt Mongoliet i trakten av Kiachta och Urgá och där lyckats kopiera en stor mängd inskrifter på kinesiska, mongoliska och Jenisej-karaktär, vilka väckt största uppmärksamhet i den lärda världen och helt säkert blivit av synnerlig betydelse för Asiens historik. Men dessa forskningar, vilka hittills bedrivits endast från Finland, borde allt vidare fortsättas, så att dr Heikel kunde stanna över vintern i Sibirien och nästa år över Turkestan återvända till Europa. Måhända har han själv redan skriftligen gjort framställning i saken, jag har dock trott det nödigt att yttermera härom relatera, emedan tillräckliga medel borde anskaffas för ett så omfattande företag.

Jag tillåter mig fråga, huruvida det ej vore möjligt att av Hans Majestäts finska handkassa få beviljat ett anslag av omkring åtta- à tiotusen Fmk, för att möjliggöra fortsättningen av dessa med så stor framgång bedrivna forskningar. Tryckningen och bearbetningen av det samlade materialet skall nog erfordra ytterligare kostnader, men medlen därtill torde väl kunna anskaffas genom senaten härstädes.”SA

Den 13 november 1890 skrev Donner igen till Ehrnrooth, och det brevet vittnar om, att hans förtroendefulla förhoppningar gått i uppfyllelse:

”Jag har emottagit det angenäma meddelandet, att H. Bror ytterligare vill understöda dr Heikels arkeologiska forskningar också under nästa år. Å alla deras vägnar, som är vänner till denna forskning, ber jag att få framföra en uppriktig tacksägelse för detta löfte. Den samling inskrifter, som jag för två dagar sedan emottog från Heikel och som han i september hade sänt från Kiachta, är av synnerligt stort intresse och kommer utan tvivel att väcka ännu mera uppseende än de nyss publicerade.”

I anslutning till det ovananförda kan nämnas, att Ehrnrooth 1889 hade tilldelat dåvarande fil.kand. J. J. Mikkola ett kanslerstipendium för ryska språkstudier vid universitetet i Harkov. Där arbetade den unge vetenskapsmannen under ledning av professor Drinov, som tidigare hade reorganiserat det bulgariska undervisningsväsendet och varit mycket

kritiskt inställd mot Ehrnrooth. Till tack för den välkomna hjälp han fått i sin ungdom hade Mikkola föresatt sig, att under sina år som emeritus genomgå och sammanställa Ehrnrooths efterlämnade dokument. Den vackra föresatsen resulterade emellertid endast i en kortfattad historisk uppsats, emedan granskningen av avlidne professor E. N. Setäläs vetenskapliga kvarlåtenskap just vid denna tid helt tog Mikkolas redan nedsatta krafter i anspråk.

Trakasserier mot den studerande ungdomen av samma slag som förekommit då Kothen var t.f. kansler ägde inte rum under Ehrnrooths tid. Haartman hade i ett brev till Ehrnrooth förhört sig om sina eventuella möjligheter att efterträda Palmén, då den åldrige t.f. vicekanslern drog sig tillbaka. Svarsbrevet gav följande upplysning:

”Jag är icke okunnig om, att man i universitetskretsar tillvitar Palmén ett och varje, men han har dock en obestridlig förtjänst, som här i Petersburg naturligtvis värderas mer än varje annan, nämligen den att han under sin 15-åriga styrelse har förstått undvika allt, som kunnat stöta de politiska makthavandena och vålla deras inblandning i akademiska ärenden. Du finner själv, att det icke anstår mig, att på något sätt låta Baron Palmén förmoda, att jag skulle hysa någon önskan att han avgick.”[SA]

Ett allvarligt intermezzo mellan generalguvernören och studenterna höll på att segla upp i samband med gatudemonstrationerna för Mechelin och Weissenberg, då de tvingades avgå på grund av trasslet kring postmanifestet. Den 21 oktober 1890 mottog Ehrnrooth en av Heiden undertecknad skrivelse. Den var avfattad på ryska och lyder i svensk översättning:

> ”H. Herr Casimir Gustavovitj.
>
> Då senator L. Mechelin och prokuratorn för Finlands senat Weissenberg, som på grund av de orsaker Eders Excellens väl känner till voro tvungna att anhålla om Högsta befrielse från sina respektive ämbeten, ställde folkhopen i Helsingfors – därtill eggad av några uppviglare – till med ovationer och serenader för dem den dag de togo avsked. Detta var kantänka en hyllning för deras patriotiska handlingssätt med avseende på de i Finland genomförda reformerna, och studentungdomen deltog i dessa ovationer.

> Emedan jag anser det nödvändigt att skrida till stränga åtgärder mot sådana ovationer, framför allt från studenternas sida, anser jag det nödvändigt att låta Eders Excellens få veta därom, så att Ni möjligen kan finna det tillbörligt att göra den Höge Kanslern för Helsingfors Universitet underkunnig härom, eller att Ni själv vidtager vissa mått och steg i detta ärende och meddelar mig vad som är att vänta. Mottag ... osv.
>
> Heiden."[SA]

Enligt ett efterlämnat brevkoncept till Heiden förklarade Ehrnrooth, att tf. vicekansler Palmén och rektor Rein för honom relaterat händelsen. De studenter som deltagit i demonstrationen hade inte medfört sina korporationsfanor, inte heller marscherat i samlad trupp. Studentkårens avdelningar kunde sålunda inte anses ansvariga för det passerade. Universitetsmyndigheterna hade beslutat förhöra de studenter som anslutit sig till demonstranterna, och om nödigt vidtaga disciplinära åtgärder. Förmodligen lät sig den stränge greven blidkas genom detta löfte.

Kort efter det Ehrnrooth tillträtt kanslersämbetet gjorde sig några vid universitetet inskrivna studenter och graduerade skyldiga till ett mycket "grovt" brott mot disciplinen. I överförfriskat tillstånd hade två fil.kandidater och fyra studenter i arla morgonstunden en söndag bemäktigat sig bagarmästare Brondins häst, som stod spänd för en brödvagn, och i fyrsprång kört genom staden till Djurgården, där åkdonet stjälpte och hästen skadades. Polisen såg genom fingrarna på spektaklet, men universitetets disciplinskommission dömde de skyldiga till 8-6 dagars karcer. Och inte nog därmed, den stränge t.f. vicekanslern-jurisprofessorn såg i upptåget en trefaldig och svår lagöverträdelse och spädde därför på domen med två terminers förvisning från universitetet.

Ynglingarna anförde underdånigt besvär, vilket Palmén jämte följande utlåtande tillställde den nyutnämnde t.f. kanslern:

"För min del har jag funnit det vara nedsättande för universitetets anseende att studerande, som uppnått myndighetsåldern samt delvis även vunnit lärd grad, kunnat så förglömma lagbunden ordning efter en på värdshus genomvakad natt i erkänt *upprymt* tillstånd, att de olovligt tagit

annans egendom, gjort skada därå samt jämväl brutit emot gatu- och sabbatsfrid.”[142]

Det tidigare citerade brev A-i-a skrev till sin bror med anledning av den hedersbevisning som kommit honom till del under mottagningen i universitetet, avslutade hon med ordspråket: ”Det fångas flere flugor med ett skedblad sirap än med en tunna ättika.” Och nu anknyter hon till det:

”Nu skulle jag bli så innerligt glad, om Du ville *fånga flugorna* genom en mildring av domen över de nyss av Palmén så strängt straffade studenterna – anstiftarna av det dumma äventyret med hästen m.m. Ett rått pojkstreck var det och är ju värt näpst, men två terminers relegering kan vara en hård knäck för en fattig gosse. Av dessa lära några just vara i färd med sina tentamina. En sådan är en av de skyldiga, som vi känna till utseendet och systern är lärarinna hos fröken Pipping. Det är unge Törngren, som lär ha varit full, stackarn, när han begick sitt dåd. Annars en hygglig gosse, såsom alla dessa syskon – begåvad dessutom.”

Vid sin föredragning i maj 1889 för tronföljaren-kanslern, som helt nyligen fyllt 21 år, förstod Ehrnrooth att med så välvalda ord framföra sin systers vädjan, att de av Palmén överhövan strängt bestraffade ynglingarna ”av gunst och nåd beviljades rätt att vid nästa hösttermins början fortsätta sina studier.

Då Ehrnrooth avgick från statssekretariatet framförde han till Palmén sitt tack för det goda och enligt hans förmenande friktionsfria samarbete som rått mellan de båda höga styresmännen för universitetet. Av brevets datering kan man sluta sig till, att han svarvat ihop den laudativa skrivelsen under tågresan till Lahtis och följande morgon avsänt den renskriven från Sesta:

> ”Högvälborne Herr Baron och Vice-Kansler!
>
> Det torde icke vara Herr Baron obekant att min avgång från Minister Statssekreterare ämbetet och i och med det från Kansleriatet redan omkring ett år varit att förvänta när som helst. Genom telegram från min efterträdare General Daehn aviseras jag nu att mitt avskedsbrev i går blivit undertecknat av Hans Majestät.
> Då det målsmanskap för högskolan jag under loppet av några år utövat härmed upphör, finner jag mig manad giva åtminstone något uttryck åt den tacksamhet, i vilken jag står till Herr Baron och Vice-

Kanslern – universitetets verkliga styresman under ett långt tidsskifte – för det förtjänstfulla sätt på vilket Herr Baron tack vare ett exceptionellt personligt inflytande i akademiska kretsar jämte andra eminenta egenskaper lyckats leda universitetets öden under förhållanden, som varit svåra och tyvärr ännu icke upphört att vara det. Någon Eols-håla, varur vindar av betänkligaste art för vårt land kunnat blåsa, har universitetet icke blivit, och efter min uppfattning, bör detta förnämligast tillskrivas Herr Barons erfarna ledning, med erkännande av såväl den akademiska ungdomens moderation som även Consistorii och främst Rectors bemödanden.
Med fullkomligaste högaktning framhärdar
Högvälborne Herr Barons och Vice-Kanslerns ödmjukaste tjänare.

Casimir Ehrnrooth.

E. G. Palmén vill göra gällande, att hans far skulle ha varit ”i stort bryderi då det gällde att besvara detta brev, med avseende å det stränga fasthållande vid sanning och övertygelse, vilket han alltid betraktade som en samvetsplikt”.[143] J. Ph. Palmén hade nog i sitt liv avfattat svårare brev, och förresten är det tvivel underkastat om han över huvud berört frågan med sonen. Det med ytterst prydlig stil skrivna brevet var av följande lydelse:

”Välborne Herr Generallöjtnant och Riddare!

Jag har haft äran emottaga Herr Generallöjtnantens brev av den 6 dennes och ber om välvilligt överseende med att mitt brev hittills fördröjts genom dagliga ämbetsgöromål och i allmänhet tryckande förhållanden.
Jag är förlägen över det vitsord Herr Generallöjtnanten behagat tilldela mig med hänseende till handhavandet av vårt Universitets angelägenheter. Dessa hava stundom varit av den beskaffenhet, att varken sakkännedom eller god vilja kunnat leda till målet; och sålunda hava tillfälliga omständigheter mången gång hulpit mig till en lycklig lösning, som jag knappt vågat förvänta. Att åter leda administrationen av ett verk, vid vilket man själv tillbragt den bästa delen av sitt liv, är en måttlig förtjänst.

Mycket svårare äro de problem, som nu på ett annat fält stormat över oss efter ett i tre årtionden åtnjutet elyseiskt lugn. Uti min hågkomst kvarstår ännu tydligt den känsla av resignation, som under den dessförinnan förflutna tiden utbildat sig till ett stående reservkapital, vari man kunde söka tröst och sinnesro. Historien i allmänhet och även Finlands företer nog mycket varierande tidstavlor och det kan jämväl nu vara nyttigt att minnas de ord med vilka vår store Runeberg illustrerat Tigerstedt: 'Än kommer dag än är ej allt förbi'.
Jag hoppas och önskar att under lugnet på Sesta Herr Generallöjtnanten måtte lyckas retablera sin under senare tider möjligen störda hälsa, för att emottaga den dag och verksamhet, som ännu kan komma att förestå.
Med fullkomligaste högaktning framhärdar Välborne Herr Generallöjtnantens ödmjukaste tjänare

J. Ph. Palmén."[SA]

Det var främst de studerande kvinnornas bekymmer A-i-a höll sin bror informerad om. Lärarinnan Emma Irene Åström hade med utmärkelse dimitterats från Jyväskylä seminarium, och sedan hon anhållit därom beviljades hon 1871 rätt att avlägga studentexamen och vid universitetet idka studier vid filosofiska fakulteten. Under det därpåföljande decenniet avslogs emellertid alla ansökningar av samma slag som hennes. 1878 gjorde konsistoriet en framställning om, att akademiskt medborgarskap även kunde få tilldelas en kvinna, men frågan blev beaktad först fyra år senare. Då stadgades, att majestätet kunde bevilja kvinnlig studerande rätt att avlägga studentexamen och äga tillträde till universitetet efter en i varje särskilt fall gjord och prövad underdånig anhållan. I medlet av 1880-talet började ivrarna för kvinnosaksidén rusta sig för att vid 1885 års lantdag få framlagd en ständerpetition om rätt för en kvinna, att utan särskilt tillstånd avlägga studentexamen. Den 13 mars 1884 berättar A-i-a i ett brev till sin bror om vad som var i görningen och vädjar också nu om hans bistånd:

"Sant är, att jag ej hör till Pauli sanna kvinnor, som tiga i församlingen. Som bäst har jag många järn i elden. Både Rose-Marie och jag är medlemmar i föreningen för förbättrande av kvinnans lagliga ställning, där

flere allvarsamma familjemödrar och andra tänkande kvinnor överlägga om ett program att framlägga vid nästa lantdag för att få igenom så mycket som möjligt av reformer, vilka äro till den grad nödvändiga och rättvisa, att allmänna medvetandet – som förunderligen klarnat alltsedan sista lantdagen – kanske ger sitt stöd åt dem. Själva Meurman lär ej mera vara så käck och så kristligt sinnad som senast, påstås det. Han har fått kvinnokönet emot sig – själva fennomanskorna kasta sten på honom. I ovannämnda förening äro fennomanskorna de verksammaste medlemmarna och fru Löfgren är ordförande. Medges måste, om man vill eller ej, att det ligger en friskare livskraft och energi, som beslutsamt avskakar fördomarnas ok, hos detta s.k. *nationella parti.*

Åt vår enda kvinnliga läkare, Rosina Heikel, håller jag som bäst på att bereda möjlighet att nästa höst närvara vid den läkarkongress, som försiggår i Köpenhamn. Hon kan där vara i tillfälle att skaffa sig relationer bland vetenskapens högdjur och öppna framtida vägar för sig vid studier i utlandet. Mitt under många år samlade *Stipendium för kvinnliga medicinestuderande* har nu vuxit såsom fond och därav kan hopsamlas ett litet reseunderstöd. Vad som för ej så längesedan kallades en *dårskap,* en *extravagance,* börjar småningom få ett annat utseende.

Nu har jag även i samma anda blivit uppmanad att söka Din protektion. Två unga flickor, som ämna studera, den ena medicin, den andra filosofi, dvs. taga filosofiekandidatgrad, ämna snart inlämna till Kejsaren ansökan om att få bli studenter, en rättighet som redan en gång var medgiven kvinnan, men återtogs igen under Kothens tid. En ung fröken *Eskelin* (man berättar om hennes begåvning underliga saker) är den ena av de två studentämnena. Hon ämnar bli läkare. Den andra är en fröken Rosqvist, och statsrådet Lagus har förklarat vardera mycket *'starka i sina partes'.* Nu insinuera de båda små *lärda i stubb* att Du, som föredragande hos Kejsaren, skall fälla ett gott ord för dem och skaffa dem examenstillståndet, varförutan de ej få bli studenter och i följd därav ingenting. Jag tror ej Du skulle vägra dem Ditt förord, som Du med så gott samvete kan ge åt den finska kvinnan."

Det äskade tillståndet kom omgående. Att de unga studentskorna efter tre terminers studier infriat de förhoppningar A-i-a ställt på dem, och att de var värda en fortsatt uppmuntran förtäljer dessa rader från t.f. kanslern:

”Nu kan jag, kära Syster, ge Dig beskedet, att studeranden fröken Eskelin kommer att belönas med en gratifikation på 200 Fmk. Hennes supplik giver även anledning till en förfrågan hos t.f. vicekansler, hur det för närvarande förhåller sig med studerande kvinnors utsikter att komma sig till stipendier och under vilka villkor.”

Men de kvinnliga studenter som valt läkarbanan var inte enbart i början av sina studier tvungna att kämpa sig fram. Då de tagit sin slutexamen återstod för dem en lika svår kamp, innan de fått möjligheter att utöva sitt yrke. I november 1886 hade A-i-a något att berätta om den saken:

”Du kan aldrig tänka Dig i vilken kvarn jag dessa tider varit malen från morgon till kväll, och Rose-Marie har börjat troget följa med i spåren. Vi har satt oss före (några skattdragande kvinnor med baron Palméns älsta dotter i spetsen) att stå emot herrar stadsfullmäktiges autokratiska krav (dikterat i synnerhet av läkare inom korporationen och inom sundhetsnämnden) att trakassera vår första och enda kvinnliga läkare Rosina Heikel, så att hon skulle kunna elimineras och hennes lilla anslag på 2 400 Fmk ur stadens budget strykas. Men herrarna ha här stött på ett lika obekvämt och oväntat motstånd från kvinnosidan, som Ryssland stött på i Bulgarien från folkandan och stormakterna. Men nog ha vi fått stå som Sven Dufva och ge våra motståndare, som makten hava i sina händer, hugg till höger och vänster, och jag tror ej det blir de som behålla den slutliga segern, ej heller äran och härligheten.”

Sedan samskoleidén slagit igenom, blev det uppenbart, att en stark ökning av de kvinnliga studenternas antal var att vänta. I åratal hade A-i-a gjort sin bror uppmärksam på saken, och den 15 november 1890 beslöt Ehrnrooth därför meddela t.f. vicekanslern, att han hade för avsikt att göra slag i saken. Han skrev:

”Då en ständerpetition om kvinnans berättigande att utan särskilt tillstånd få avlägga studentexamen samt idka studier vid landets Universitet antagligen icke kommer att föranleda en åtgärd, men jag emellertid finner skäligt att tillmötesgå Consistorii Academii önskningar i denna fråga i så måtto, att omgångarna vid kvinnans inträde till Universitetet skulle så vitt möjligt förenklas, ämnar jag i egenskap av t.f. Kansler hemställa till Hans Kejserliga Majestäts avgörande, huruvida icke härför nödiga tillstånd kunde av t.f. Vice-Kansler meddelas.

Enär jag är betänkt på att redan vid förstskeende föredragning hos Hans Kejserliga Majestät utverka denna tillökning uti t.f. Vice-Kanslerns befogenhet, anhåller jag förbindligast att Herr Baron med det första ville meddela mig sitt yttrande i saken."

Palmén understödde självfallet helhjärtat den oundgängliga reformen och någon dag efter Ehrnrooths kejserliga föredragning den 24 november kom från kanslern ett brev, i vilket meddelades att monarken i nåder funnit för gott att bifalla den äskade ändringen.[144]

Sista gången kejsaren beviljade en kvinna tillstånd att avlägga studentexamen var vid Ehrnrooths föredragning för majestätet den 3 november 1890. Den lyckliga abiturienten Elna Kurtén, dimitterad 1891 från IX klassen i Nya svenska samskolan avlade studentexamen samma år.

Trots att den akademiskt bildade kvinnan blivit jämställd med sina manliga kolleger, dröjde det länge innan alla ingrodda fördomar mot en jämbördighet av detta slag hade blivit utplånade. Och våren 1891 skrev A-i-a:

"Som gammal stridstupp har jag i dessa dagar drabbat ihop med medicinalstyrelsen för dess oefterrättliga ringaktande beteende mot våra kvinnliga läkare, som är den en nagel i ögat, liksom de unga nu uppväxande kvinnliga medicinestuderandena är det för herrar läkare, som i dem se obehagliga konkurrenter i framtiden. Gud må veta att de motarbetat dessa *intrus* i deras yrke. Men de ha råkat ut för motståndare lika sega som de själva, nämligen stadens fruntimmer. Saltzman söker förklara saken med styrelsens förfarande såsom fullt rättmätigt genom kejserliga förordningar. Men jag känner hans sårande sätt att gå tillväga med fröken Heikel och anser, att då hon är en ovanlig företeelse i vårt land, som gör det heder, kunde man hittat på ett mera ovanligt, åtminstone aktningsfullt sätt även att framhålla hennes förtjänster och icke likställa henne med kvacksalvare, som av håglöshet *försummat* att taga de offentliga examina hon *hindrats* att taga genom *orättvist* maktspråk. Medicinalstyrelsen vet mycket väl, att hon genom enskild tentamen förvärvat sig betyg på att äga samma kunskapsmått som de manliga patenterade kamraterna.

Vi äro här en liten tolva av damer, som redan tre gånger gått ut i formlig kampanj för att få in den kvinnliga läkaren till stadsläkare här. Vid varje ny

oktroj söka de ridderliga kamraterna igen votera ut henne. Hittills har det skett utan resultat och de ha nödgats lära sig *ce que femme veut Dieu le veut.”*

I universitetsfrågor avhöll sig A-i-a från att som icke-student yttra sig offentligt. Annat var förhållandet, då det gällde samskolornas grundande och existens. Att själva samskoleidén på sin tid kunde möta ett så blint och hårdnackat motstånd visar hur svårt det är att utrota sekelgamla fördomar med rötter i det klerikala maktväldets tid.

Särskilt hård var kampen, då det gällde att få statsunderstöd åt samskolorna. Det berodde på, att dåvarande chefen för ecklesiastikexpeditionen Yrjö-Koskinen inte ansåg skäl föreligga att understöda läroinrättningar, ”vilkas pedagogiska förutsättningar minst sagt äro tvivelaktiga”.[145] 1886 förelades frågan angående statsunderstöden första gången Finska kommittén för utlåtande. Senatsmajoritetens tillstyrkande förslag blev understött endast av Cederholm och Ehrnrooth, medan Bruun, Haartman och Stepanov omfattade senatsminoritetens avböjande förslag, vilket sedermera även vann kejsarens stadfästelse.

1891 ansåg A-i-a, att den förenade kvinnorörelsen definitivt lyckats undanröja sina farligaste motståndare i kampen om samskolornas vara eller icke vara. Med anledning av denna vändpunkt i skolväsendets historia sände hon en segerbulletin till sin bror:

”Din Mimers brunn *Finland,* som så behjälpligt släcker Din visdomstörst, enligt vad Du påstår, har väl innehållit någon artikel om avslaget på begäran om understöd för samskolorna, vilken nyligen tillsänts senaten – och det i så brutal form som man ej är van att se från en anständig överhet. Själva den store Yrjö lär nu känna ett visst kval i maggropen över den snygga andel han haft i denna sak. Det berättas, att han nu ser ut som räven, som fastnat med svansen i saxen, ty samskolornas popularitet är till den grad i stigande, att Yrjös eget parti rättnu vänder sig med harm mot honom, fast han ju söker retirera så gott han kan. Redan har han övergivit sedlighetsståndpunkten, på vilken han red i början, med en kraft i uttrycken, som hittills icke hört till ett officiellt språk. Nu håller han ensam fast vid den ekonomiska sidan och här har han en oerhört dålig ställning, ty det är just den ekonomiska vinsten av samskolorna, som gör dem så eftertraktade nu överallt, synnerligast på avlägsna orter med små lärarresurser. Ur protokollen kan utläsas alla de motiveringar han under

senast förgångna tio år givit för sitt fördömande av skolor, dem han ensam *hatar,* emedan de åsyfta jämlikhet mellan man och kvinna och *hota Guds världsordning.* Och vad skall Yrjö nu säga om debatterna, som ägt rum i *själva finskhetens hjärta,* Kuopio, och som varit ledda av hans forna beundrarinna Minna Canth? Et tu Brute, säger han väl och täcker sitt ansikte med sin toga.

Månntro biskop Johansson ännu försöker bevisa, att Gud icke vill, att gossar och flickor läsa tillsammans vid 13 till 18 års ålder? A propos Kuopio biskopen, – kan man ej misstänka att där är någon skruv lös i den skallen? Annars påstås den vara full av spränglärdom och teologiska knoppar. Akta Dig nu bara hädanefter, att på hädiskt sätt citera bibelspråk! Sådant blir snart straffat med döden på förslag av biskop Johansson, herr Torckell, herr Schroderus och andra sanna andans män. Dylika personer med en karaktär och hjärna som Yrjö Koskinens, biskop Johanssons och Agathon Meurmans äro gengångare från inkvisitionens tider, som nog skulle återkomma, om *de* hade makten.

Men lämnom dem i deras välsignelserika verksamhet i prästeståndet. Kvinnans bestämmelse är det husliga – jämte uträttandet av 'commissioner' åt släkten! "

Av princip varken sade eller skrev Ehrnrooth någonsin ett ont ord om sina medmänniskor. Också nu hade han endast ett par rader till övers som svar på systerns eldiga utgjutelse:

"Låt varken Yrjö eller Agathon förbittra Ditt sinne, moquera Dig över dem – det är Din rätt."

På sin 70-årsdag blev A-i-a hyllad för sin pionjärverksamhet kvinnosaksidén till fromma. I väntan på de förestående ärebetygelserna skrev hon till sin bror:

"Nästa vecka, dvs. om fredag [17.1.1896] förestår mig den födelsedagsfirning, varmed jag länge varit hotad och som hänger över mitt huvud som ett Damoklessvärd. På välvilja och på aktningsbevis kan man ju ej svara med ohövlighet och otacksamhet, men nog ville jag bra gärna rymma till Sesta den dagen. Jag ser alldeles tydligt i andanom min oerhört enfaldiga, ja pölliga hållning, när jag ställd *en vue* måste åhöra tal och skålar som falla över mig utan annan orsak än att det ligger i luften nuförtiden ett behov att fira både med skäl och mest *utan skäl* alla möjliga människor.

Nåja, jag är ju själv icke fri från denna mani och är just nu i färd med att ställa till en firning för den unga medicinelicentiaten Ina Rosqvist, som tagit sin examen med heder. Nu finns det två *verkliga* doktoresser, dem ej Saltzman kan rubricera såsom *icke rättmätiga* praktiserande läkare. Rurik Rosenius tar på samma dag sin licentiatexamen, men ingen firar honom. Där har han för att han hör till det otäcka könet!"

Världsutställningen i Paris 1889

Bland Casimir och Adèle Ehrnrooths efterlämnade brev finns ett tiotal, där ett av åttiotalets största evenemang berörs – den finska utställningen på expositionen i Paris 1889. Det var inte så lätt att på utländsk botten och i skuggan av det mäktiga tsarriket – året före postmanifestet – genomföra ett företag som detta. Man hade emellertid föresatt sig att för första gången uppträda separat på en världsutställning och därmed för alla och envar klart framhäva Finlands autonoma ställning inom det ryska riket. Med glödande entusiasm hängav sig A-i-a åt det högpatriotiska företaget och ställde hela sin sjudande energi till förfogande, då det gällde att undanröja de otaliga hinder, som mötte på vägen, när det var fråga om ett så storslaget uppsåt som detta. Att hon även förstod att utnyttja broderns auktoritet för att bringa saken till seger behöver knappast nämnas.

Hela den roll de båda syskonen spelade bakom kulisserna i expositionsfrågan föreligger färdigt utskriven i de nämnda tiotals breven, och den återges här något förkortad och med färre tillägg och kommentarer.

Den 19 maj 1888 berör A-i-a frågan för första gången.

"Kommissarien för finska utställningen i Paris ingeniör Londén ber Dig ge vårt lands industri en liten handräckning genom att sätta Dig i förbindelse med franska ambassadören i Petersburg. Han har redan på konsulär väg förklarat, att han för sin del gärna understöder den finska saken, som är av fullkomligt privat affärsmanna natur. Men han skulle gärna vilja meddela sig med ministerstatssekreterarämbetet, med andra ord med Dig, så att allt må bli så korrekt som möjligt. Ambassadören lär genom utrikesministeriet redan ha fått från Paris alla handlingar i ämnet. En rysk kommissarie lär också uppträda vid expositionen, men även han alldeles privat. Blott ryska industriidkare och köpmän osv. Och de våra skulle ej precis vilja ställa sig

under deras möjligen avoga patronage. Men även som fristående finsk blir vårt lands utställning helt tyst och utan all slags skrytsamhet, som kunde väcka anstöt, varför ej ens våra tidningar puffat ut den tillsvidare. Det är våra allra största firmor som sålunda söka för landets industri en ny och – som de hoppas – god marknad. Dessa äro: Tammerfors Linne- och Jernmanufaktur Aktie-Bolag, Kymmene pappersbruk, Chrichton et comp., Tölö sockerbruk, Sandvikens Ångsåg, Bomans Möbelfabrik, Granitbolaget o.a., ungefär 50 utställare sammanlagt.

Förvecklingar av något som helst slag borde inte kunna komma i fråga, och det vore ju orimligt, då här rätt och slätt är fråga om affärsmän, som utan att begära statsunderstöd vilja göra sig kända. Svara nu snart, snälla Cos, att intet krokkel må beredas de stackars utställarna."

Ehrnrooths svarsbrev har förkommit, men A-i-a:s brev av den 23 maj 1888 låter en ana, att den väntade fienden redan rört på sig:

"Jag läste upp Ditt brev för assessor Kurtén och ingeniör Londén, vilka redan trott sig se svarta skuggor över expositionen. Jag vet ej, om de ryska köpmännen intrigerat mot den finska utställningskommissionen, men man fruktade, att de önskade eliminera Finland på något sätt. Nu bad mig Kurtén berätta för Dig, att finnarna ha löfte om gratis plats för en liten paviljong, vilken skall byggas enligt ritning av Höijer. Det yttersta lugn vis à vis les *immortels principes* tycks kännetecknа våra finska utställare. För dem är vid detta tillfälle odödliga principer visserligen utmärkt vackra, men sorgligt prosaiskt att säga: das Geld ist die Hauptsache! Det enda som kunde komma det finska blodet att löpa något mera brusande i ådrorna vore, om hela deras avdelning bleve så totalt inkorporerad mellan de ryska köpmännens, att finnarna bleve förintade och deras namn på industrimarknaden framdeles alldeles utsuddat. Vore det under själva det ryska rikets flagga de sveptes in, skulle finnarna tåla det stillatigande, men att ligga begravna under ryska mouschiks- eller köpmanskaftaner, det estimerar de icke. Det passade i stycket, att jag fick ge herr Londén en vänlig lektion i konsten att handla mycket och prata litet. *Gamla fröken med Egiden* tycktes riktigt imponera på honom, och i glädjeruset över vad jag uppläste ur Ditt brev lovade han, att varken tidningsartiklar eller finska flaggor och andra onödigheter skulle skakas inför ryska ögon likt *bandarillos.*"

Den 9 juni 1888 kunde Ehrnrooth upplysa sin syster om, att några hinder från rysk sida inte längre var att vänta:

”Alexis Gripenberg, som för några dagar sedan hörde sig för hos franska konsuln, huruvida från Franska ambassaden avlåtits någon skrivelse till utställningskommissionen rörande de finska industriidkarnas anhållan, lämnade beskedet att en sådan numera avgått, och att den fullkomligt undanröjer alla vidare hinder. Någon dubbelhet från Giers' sida i denna sak förefaller mig alldeles otrolig, ty såsom fastighetsägare i Finland är han den mot oss bäst stämda av alla ryska ministrar. Men det kan vara möjligt, att andra inflytanden kunnat försöka vinna gehör hos franska ambassadören, och det hade då kommit an på honom att appréciera saken från sin regerings ståndpunkt. Skulle den finska utställningen s.t.s. autonomi eller avskildhet från den ryska alltför mycket stuckit i näsan vissa mäktiga stockryska kotterier, är det nog möjligt att ambassadören, allt i den välsignade antityska alliansens namn, kunnat visa M. Londén & Co mycket litet tillmötesgående.”

För finansiering av expositionsföretaget föranstaltades lotterier och olikartade medborgerliga tillställningar, vid vilka de nationella känslorna ofta råkade i svallning. A-i-a omnämner en större sådan tillställning, som den 2 februari 1889 ägde rum på Societetshuset i Helsingfors:

”Den stackars trakasserade Parisexpositionens kommissarie Londén bad mig helt förtvivlad rentvå honom inför Dig. Vid det nyss av stapeln gångna stora lotteriet hade Konni Zilliacus skrivit en prologue, vars innehåll varken Londén, hela syndikatet eller utställningskommittén kände till. När Konni läste upp den för mig, sade jag honom, att jag tvivlar på, att den skulle gå igenom censuren, icke som skulle den vara av riksfarlig natur, men Konni har slagit på stort med pompösa ord om folkets frihet och vårt *lösta tvång* osv. Nu fäste dock censuren förståndigt nog ej vikt vid denna 'haute poésie', den utdelades vederbörligen tryckt under lotterimaskeraden och deklamerades där. Nå, det hade väl ej vidare lagts märke härtill, om ej Konni därpå låtit införa den i tidningarna. Man är ej författare för ro skull! Kan Du tänka, att Daehn lär vara nog småaktig att nu ha tagit anstöt av detta ordsvall och lär ha gett censuren en skrapa. Det påstås, att han låter översätta mästerverket till ryska för att de i Ryssland riktigt skola få se huru uppstudsiga finnarna äro!! Jag kan knappt tro Daehn om en sådan lumpenhet! Han är ju ändå själv född i Finland? Nu är

Londén emellertid förtvivlad, ty han har förut haft rykte om sig att vara en rabulistisk pratmakare, och alla hans många motståndare tro honom om allt ont i världen. Sedan han dock gav mig sitt hedersord på att inte mera prata utan *dra sin hand från politiken* (som fru Lenngren säger), har han varit spak som ett lamm. Om Du råkar höra någonting om *finsk separatism* i Petersburg, så tag genast bladet ur munnen på alla skuggrädda eller skadeglada finnhatare, som av ett hår gör en häst. Det är eget, att var än Konni Zilliacus sticker näsan, där ställer han till oreda. Man säger här, att han visar sig så verksam för att bli sänd som någon slags kommissarie till expositionen.

Que Dieu nous préserve!"

De farliga raderna i Konni Zilliacus festprolog hade följande lydelse:

"Vi måste ock ur dunklet träda fram en gång,
med bilder av vår konst, vår id och all vår ävlan;
Befriade ock vi till slut ifrån det tvång,
som hittills hindrat oss från all självständig tävlan."

Den 1 maj 1889 öppnades portarna till utställningsområdet på Marsfältet runt det nyligen uppförda Eiffeltornet. President Carnot, omgiven av sina ministrar, de deputerade och andra höga dignitärer, höll ett kort hälsningstal, marseljäsen spelades och sedan kunde den mångtusenhövdade folkmassan begynna vandringen genom de otaliga paviljongerna. Förutom Eiffeltornet torde vattenkonsterna ha väckt det största uppseendet. På aftonen belystes de nämligen underifrån av elektriskt ljus i olika färger. Men att också den anspråkslösa finska paviljongen väckte uppmärksamhet kunde A-i-a berätta:

"Finska utställningen har inte skämt ut sig. Intressant skall det bli att skåda om de, som nu sätta näsan i vädret och tala om vår *utställning,* låta Londén drabbas av ruin efter det han nedlagt en energi, som ej är av vanlig sort och kämpat en årslång kamp mot bergshöga hinder för att genomdriva företaget. Våra richarder, den store Huugo [Standertskjöld], Sinebrychoff, familjen Borgström, enkannerligen den vise generalen Lindfors m.fl., som inte ville vara med om Finlands fiasco, drogo obarmhärtigt fast börsremmarna, men nu skola de få en annan syn på saken sedan den lyckats, deras hjälp förutan."

”Nog tycker jag, att vi med stor tillfredsställelse kunna se på omdömet om vår finska utställning, icke sant”, är hennes kommentar till de franska tidningsutklipp hon sänt sin bror. Det ur Figaro må här anföras:

”Den utställda graniten är sällsynt intressant, man kan beskåda opalskimrande pelare av en granit, som endast förekommer i Finland. Trävaruindustrin är också representerad på ett imponerande sätt: bearbetat, obearbetat trä, sågspån men självfallet även papper tillverkat av trä. Dessutom finner man där broderier samt vilda frukter, fiskkonserver och skorpor, vilka tycks bilda grundfödan i Finland. Man måste erkänna, att finnarna är ett mycket intressant folk, som så att säga under sex månader av året lever avskilt från den övriga världen, inte fabricerar telefoner, än mindre fotografiapparater etc., men det oaktat förmår representera sig på de sköna konsternas område genom 30 artister.”

Som känt var det de finska målarnas och skulptörernas konstverk, som främst drog uppmärksamheten till Finland. Genom att Ehrnrooths ”gamle vän från skolbänken” Adolf von Becker var kommissarie för den finska konstavdelningen, blev han i tillfälle att från en annan synvinkel än A-i-a:s få ett begrepp om de svårigheter och intriger, som ohjälpligt uppstår, då olika intressen stöter mot varandra, och då flera kockar gemensamt kokar en soppa. Becker skriver den 26 maj 1889 från Paris:

”Den stora världsutställningen begynner nu småningom komma i ordning; mycket fattas dock ännu, och vad den finska paviljongen beträffar torde den ännu behöva veckor för att kunna öppna sina dörrar för allmänheten. Paviljongen med sin finska industriavdelning synes mig för övrigt ha sitt ursprung i ett konsortium av här bosatta judar, vilka trott sig finna någon fördel i dess anordnande och därför hålla ingenjör Londén under vingarna. Vad den finska konstavdelningen angår, är den färdig, och jag har haft äran visa den för President Carnot. De finska konstverken befinna sig i Palais des Beaux Arts, och vår konstavdelning är helt och hållet avskild från det industriella företaget i paviljongen. Allt ansvar, såväl för det ekonomiska som det artistiska görandet vilar på mig, och till följd härav måste jag bland den skara av kommissarier, franska och utländska som finns här ha tillräcklig auktoritet och skaffa mig anseende. Av gammalt vet Bror hur löjliga fransmännen i allmänhet äro med att fästa sig vid ordnar. Och här vid expositionen träder det i synnerhet i dagen. Alla mina kolleger försumma icke att vid alla möjliga tillfällen pryda sig med

skinande ordensband. En Anne-orden – ifall Bror ville förskaffa mig den – skulle betydligt höja mina aktier i mångas ögon. Jag hemställer därför om jag icke kunde förtjäna denna utmärkelse, som redan kommit artisterna Edelfelt, Lindholm och Falkman samt artisternas självgjorda förmyndare B. O. Schauman till del. Mina ringa meriter äro inte stora, men jag har snart i 25 år tjänat Finska staten, utställt tavlor i tio salons de Paris, i 17 år upprätthållit en privat konstskola i Helsingfors; vunnit medaljer vid konstexpositioner hemma och i utlandet samt under 15 år varit ledamot av Konstakademin i S:t Petersburg – – – men – – – ett gammalt ordspråk säger eget beröm luktar illa!"[SA]

Tyvärr kom Beckers anhållan för sent, för att han under expositionsåret skulle hinna få en orden, men vid ordensregnet påsktiden följande år, lovade Ehrnrooth se till, att "från de högre rymderna en fallande stjärna blev dirigerad mot hans bröst". Smått besviken var Becker över, att "stjärnfallen äro periodiska och alla kugghjulen i den stora statsmaskinen reglerade, inga undantagsfall kunna ifrågakomma, världen måste ha sin jämna gång."

Några månader före expositionens avslutning hotar Becker lämna de finska konstverken åt obekanta öden, antagligen som demonstration mot t.v. vicekansler Palmén för att denne meddelat, att Becker fått sin ansökan om resestipendium avslagen av universitetet. Innan han lämnade Paris, önskade han dock för Ehrnrooth "börja komplettera" sina förra notiser från expositionen med följande nya:

"Jag skriver icke för att yttra min ledsnad över ingeniör Hj. Londéns tokroliga uppfattning och bekantgörandet av en splitterny finsk flagga, hans skylt på paviljongen m.m., ej heller för att omnämna undertecknads häftiga debatt med Novoje Vremjas korrespondent, som skrivit om MM:s upproriska sånger (speciellt Björneborgarnas marsch), men för att med några ord beröra det *quasi* diplomatiska skuggspel här förts och omtala den roll, som den finska konsten spelat på expositionen.

Trots att den ryska regeringen icke befattar sig med världsexpositionen, har här från både ryskt och franskt håll ett beständigt visiterande på ryska ambassaden ägt rum, och följderna av indifferenta och svävande yttranden ha visat sig. De ryska artisterna satte efter mycket begrundande upp i den ryska konstavdelningen icke som i andra länders avdelningar sitt lands vapen, utan en egendomlig, tvåhövdad och krönt svart fågel, som håller en

palett i ena klon och en fransk fana i den andra, och på väggen fästes inskriptionen: 'Groupe des artistes russes', numera ändrat till 'Artistes russes'. Sedan tjugu år van vid flere av de mest framstående härvarande ryska målarna har jag av dem emottagits med förekommande välvilja, men såsom finne icke helt och hållet undgått beskyllningen för separatism. När jag anlände hit och yrkade på samt erhöll en skild avdelning för den finska konsten – något som var av Frankrike lovat och det enda möjliga sättet att få rum för våra konstverk och göra dem gällande – förebrådde mig även då några ryssar för separatism. Då Runeberg önskade sätta upp på piedestalen till sin kejsarstaty det kända utdraget ur Kejsar Alexander II:s tal 1863: *Vous connaissez Mes sentiments et Mes vouex pour le bonheur des peuples confiés à Ma sollicitude. Aucun de Mes actes n'a pu troubler l'entente qui doit régner entre le Souverain et la Nation,* gick jag upp till ryska ambassaden. Ambassadören ansåg för sin del att intet skäl till anmärkning förelåg, om man satte upp ces *nobles paroles.* Inskriften fästades sålunda på piedestalen, men bortrevs efter en veckas tid och det fanns till och med personer, som påstodo att dess uppsättande bevisat separatism. På Runebergs anhållan beställde jag en plåt med inskriptionen, lät skruva fast den och sade till vakterna att de skulle arrestera varje person, som sökte taga bort plåten, och nu sitter den kvar.

Vår finska konstavdelning har rönt mycket erkännande av såväl härvarande publik, som av den internationella juryn. Ett förklenande omdöme, skrivet av en förkommen och ökänd svensk korrespondent, har dock varit synligt i Nya Pressen. Den internationella juryns största celebritet yttrade till mig vid tal härom: *'Vous pouvez l'écraser par notre jugement.* Och jag kan det verkligen. Den internationella juryn i måleriet bestående av 41 av Frankrikes, det övriga Europas och Amerikas förnämsta målare, har på min framställning föreslagit, efter votering, åt de tjugu nu exponerade och tävlande finska målarna aderton belöningar. Dessutom ha tre skulptörer belönats, vilket utgör tjuguen utmärkelser i finska konstavdelningen.

Det tillmötesgående den franska administrationen och speciellt den internationella juryns illustra franska ledamöter visat mitt land, kan icke nog lovprisas. Det är svårt att nämna någon speciellt, men tvenne av den franska konstens storheter böra dock framhållas: Bonnat och Meissonier.

Kan genom finsk förmedling och Brors åtgörande, i sinom tid, någon rysk ordensdekoration erhållas åt dessa män, stode i ständig tacksam förbindelse . .".

Som vanligt efterföljdes en så bländande framgång som denna av vardagens krassa verklighet. Den 3 oktober 1889 avslöjar A-i-a:

"En kommitté har tillsatts av stadens många kloka män och aktade kvinnor för att besluta, vad som står att göra för att på något sätt täcka expositionens 40 000 felande markor. Jag blev även invald i kommittén, vars ordförande är general Neovius, och fick i uppdrag att tillfråga Dig huruvida ur de fonder Du förvaltar någon *pribaffka* kunde beviljas. Jag vågade ej säga, att jag visste att av passexpeditionens medel ofta understöd utdelats åt förnäma tiggare. Svara nu, snälla min Cos, bra snart om kommittén kan hoppas på någonting från Dig. Nog skola vi här i stan anstränga oss och springa med listor, vilket är ganska rysligt, men bättre det än att Finland lämnar obetalda skulder efter sig, sedan det blivit berömt för sin kultur och överöst med hedersmedaljer."

Ehrnrooths svarsbrev tvingade A-i-a ned från illusionernas höjder till realiteternas krassa domäner:

"Med general Neovius, som varit här i Petersburg och i går åt middag hos mig, har jag kunnat explicera mig i expositionsfrågan. Efter de uttalanden styrelsen gjort angående den ställning den på ganska goda grunder trott sig böra intaga gentemot expositionen, tänker jag det vore tämligen självfallet, att den icke nu under påtryckning av den s.k. opinionen, ändrar sin ståndpunkt och därmed överlämnar åt publiken att uppmuntra bäst den gitter alla framtida projektmakare. Nya Pressen har nu visserligen dekreterat, att den Londénska entreprisens passiva äro en *hedersskuld* för Finland. Att jag icke erkänner behörigheten av dylika fetvor känner Du, men jag vet nog att en hel massa béotier göra det, i synnerhet om det icke kostar dem själva någonting. De som lancerade affären varnades av dem, som ägde både erfarenhet och insikter, förutom multum, men det är nu en gång så att – les affaires – c'est l'argent d'autrui.

Ni måste framhålla, att ingeniör Londéns första uppträdande här att få saken till stånd icke var understött uteslutande genom hans personliga kredit, som på börsen icke torde noteras högt, utan genom 22 affärsmän, som tecknat *sina namn* på den ansökan Franska Republikens konsul presenterade mig och vilka jag vid påseende förklarade vara *des signatures*

sérieuses. Neovius tycktes icke ha kännedom härom. Jag tänker, att de som givit sina namnteckningar framför alla andra iklätt sig garantier, men jag känner ej, vad Nya Pressen i den saken menar. Den finner kanske icke överensstämmande med sina intressen att framhålla dessa affärsmäns *moraliska* ansvarsskyldighet, utan finner måhända bekvämare att vältra allt på styrelsen, som har bred rygg.

Ur passmedlen kommer icke en enda fyrk att betalas, ty för dem redogöres numera liksom för alla andra publika medel, och handkassan torde väl härvidlag icke få anlitas. Liksom alla vältänkande personer önskar jag, att det Londénska deficitet blir täckt och skandal förekommes. Som enskild person vägrar jag visst icke att teckna under subskriptionslistan, men som ämbetsman har jag i den rommeln intet att skaffa."

Den 19 oktober 1889 skrev A-i-a till Casimir Ehrnrooth:

"General Neovius berömde den vänliga humanité, som Du bemötte honom med i den bekymmersamma expositionsfrågan. Ty änskönt Du ej fås till att skära remmar ur kronans hud, så hoppades han dock, att Du icke skulle neka att på högsta ort föredraga, ifall Senaten slutligen anslår någon pribaffka för att undvika en för Finland hotande skandal. Till en början sändes nu listor till de större kapitalisterna och ämbetsmännen i landet – Gud give *människorne en god vilje*. Jag undgick naturligtvis ej mitt öde att få en lista på min lott. Ditt sista brev innehöll ett ljuvligt och glatt budskap i orden: *liksom varje vältänkande person osv.* Flere deltagande affärsmän ha lovat bidraga, några icke utställare ha även redan låtit beveka sig bl.a. Din granne i Lahtis, Fellman, som offrat 1 000 mk! Man måste hålla serenad för honom! Kan Du inte presentera den här medföljande listan för de väl avlönade tjänstemännen i kommittén, t.ex. Montgomery, som är rik som Krösus. Det vore mig till en ofantlig hjälp i min nöd, om de flesta teckningarna på min lista framvisade *runda summor.* Därefter reglera väl de andra resten. Jag ämnar åderlåta Borgströms, general Lindfors, Sinebrychoff m.fl., som i våras ej gåvo en fyrk, profeterande att utställningen skulle *indubitablement* göra fiasco. Nu måste de taga tillbaka sina ord – måtte de med detsamma taga fram sina pengar! Jag måste be om den möjligaste skyndsamhet med listans återsändande till mig, ty expositionen i Paris nalkas ju sitt slut och den commissarie, som härifrån sändes att verifiera herr Londéns räkenskaper och likvidera landets *verkliga* skulder, måste avresa före oktober månads slut till Paris för att ej komma

för sent. Få se om Lisen Standertskjöld får bukt med den récalcitrante Hugo, jag åtager mig ej att bearbeta *honom!*"

Mindre än en månad senare, dvs. den 13 november, skriver A-i-a igen till sin bror:

"Jag börjar med att accuser réception av de de 400 Fmk* jämte bifogad lista för *hedersskulden,* som den aimable Tudeer hade med sig från Petersburg. Här går man och väntar med andlöst intresse på vad som ligger i Gudarnas sköte - dvs. utan metaphorer - vad senaten i mystiskt dunkel håller i beredskap i statsanslag för vår Pariserexposition. En agent från en kollossal adressfirma i Paris är här och tecknar upp våra större affärsfirmor och förkunnar - enligt allas inbillning: varde Finlands svarta granit bröd! Den nyss så förkättrade och bekämpade Londén stiger i anseende allt efter det hederslegioner och diplomer regna ned som en ljuvlig manna. Ja, i mitt tycke bevisar sig Londén ha ett ganska stort inflytande, när han lyckats i sitt enskilda hugskott att få *mig* utnämnd till *officier de l'Académie* – jag som ej ens satt min fot inom expositionen och som trots den mest uppdrivna egenkärlek ej kan se anledning att anse mig ha bidragit till sakens framgång."

** Ehrnrooths efterlämnade kassabok förtäljer att han, i stället för att presentera insamlingslistan för sina underordnade tjänstemän, ur egen ficka satsade hela summan.*

Finlands hedersskuld blev betald, men A-i-a ansåg kanske, att man helst så tyst som möjligt skulle tala om det, då hon skriver: "Allmänheten stoltserar med vår Pariserexposition, för vilken landet offrat 49 000 Fmk!! Själva lilla Rumänien har givit 500 000 Frcs, Norge 250 000 kronor osv."

Umgänge och vänner i Petersburg

I Petersburg torde Ehrnrooth förutom Alexander Mossolov ha ägt ytterst få ryska vänner. Lika spirituella beundrarinnor som omgav honom i Plock och Sofia uppenbarade sig inte i tsardömets huvudstad. Efterlämnade brev förtäljer att hans damumgänge främst bestod av äldre ointressanta änkor till högtbetitlade ämbetsmän. Deras tankar och intressen kretsade för det mesta kring intriger och bekymmer av olika slag som höll dem missnöjda och nedtryckta.

Utom i tjänsten råkade Ehrnrooth sällan sin härskare och med den kejserliga familjen kom han aldrig i beröring. Årligen var han en av de 3 000 inbjudna till den bal, som kejsaren i januari höll i Vinterpalatsets Nikolaj-sal för ”bourgeoisin”. Under sina ministerår fick han däremot även den stora äran att få räkna sig till kejsardömets 300 ”spetsar”, som majestätet behagade invitera på bal i Vinterpalatsets konsertsal. Stormakternas ambassadörer såg ofta Ehrnrooth som sin gäst på de supéer med dans, som de höll för Hans Majestät.

En enda gång har Hennes Kejserliga Höghet Maria Feodorovna i nåder beviljat Ehrnrooth audiens, och detta skedde den 14 november 1888, då hon för sig behagade låta generalguvernören Heiden föreställa honom som storfurstendömets nyutnämnde ministerstatssekreterare.

Av ministrarna kunde endast Giers och Durnovo räknas till hans umgängeskrets.

Ehrnrooth har efterlämnat ett intressant dokument som förtäljer att kejsaren inbjudit honom till den teaterföreställning, som den 14 februari 1890 ägde rum i Eremitagets lilla teatersal. Alexej Tolstojs historiska tragedi ”Boris Godunov” framfördes, och i var och en av de fem akterna innehades rollerna av olika aktörer – inalles 132 i det praktfulla programmet namngivna unga amatörer tillhörde de mest kända Petersburgs familjerna, (bl.a. dåvarande eleven vid pagekåren Alexander von Etter, sedermera verkligt statsråd.)

Under den tid amiral Oscar von Kraemers familj vistades i Petersburg tillbragte kusinen Casimir i deras hem mången trevlig och intim aftonstund. De unga döttrarnas vänskap och beundran tillvann han sig genom att då och då medtaga dem i sin eleganta coupé, då han begav sig till kejserlig föredragning i något av de närliggande slotten.

Bland Ehrnrooths kolleger och umgängesvänner i Petersburg kom med åren Hjalmar Philip Palmén att inta en särställning. Vid knappt fyllda 27 år blev Hjalmar Palmén – nästyngste son till t.f. vicekanslern och viceordföranden i senaten J. Ph. Palmén – knuten som tjänsteman på extra stat till statssekretariatet. Bakom sig hade han en avlagd rättsexamen och som befullmäktigad för ätten von Bonsdorff hade han ägt ledamotskap i ridderskapet och adeln vid 1885 års lantdag. Vid statssekretariatet avancerade han 1888 till biträdande och året därpå till andra expeditionssekreterare. 1887 erhöll han titulärråds- och 1900

statsrådstitel. Han var språkkunnig, allmänbildad och intelligent och uppvisade samma karaktärsdrag, som hans äldre bror E. G. Palmén har tillvitat Ehrnrooth, om ock i mycket högre grad. Den unge baronens ”burschikosa lättsinne” förstod den så gott som på dagen 25 år äldre ministern att uppskatta, och om baronen i sitt tal var lika kvick och snarfyndig som han var det i sina brev, är det inte förvånansvärt, om vänskapen dem emellan, trots den stora åldersskillnaden, utvecklades till en fullständig själsfrändskap.

Kejsarrikets metropol med sina nattklubbar och spelhålor var en ödesdiger hemvist för en ungdom med inneboende passion för ett riskfyllt, glättigt leverne. För Hjalmar Palmén blev stadens frestelser hans undergång, men i stället för att – som en kollega och olycksbroder till honom – ansvarslöst fly fältet efter inträffad débàcle, försonade han sina felsteg med döden.

Att E. G. Palmén i sin några år efter broderns död skrivna karaktäristik av Ehrnrooth delvis blivit influerad av vänskapen mellan de två männen är fullt förståeligt. Ehuru Ehrnrooth på intet sätt kan beskyllas för att ha levat lättsinnigt – hasardspel och överdrivna dryckesvanor var honom främmande – kände han sympati för personer, som inte tog livet alltför seriöst, i synnerhet om de var intelligenta och oförvitligt skötte sina åligganden. För den tungsinte och koleriske historieprofessorn Palmén – av sina samtida kallad ”Äkäpää” – framstod Ehrnrooth som en synnerligen olämplig uppfostrare för hans lättsinnige bror, särskilt då han visste, att Ehrnrooth var färdig att aktivt hjälpa den unge syndaren, då han råkat i ekonomisk förlägenhet. En stor del av de skarpa ord E. G. Palmén fällt om Ehrnrooth och vilka han delvis lagt i munnen på sin far måste anses vara subjektiva reflexer av ovannämnda sakförhållande. Rätt så märkligt är det, att E. G. Palmén i sin minnesskrift inte med ett ord omnämner broderns verksamhet i Petersburg.

Hjalmar Palmén var den ende med vilken Ehrnrooth berörde de brännande dagspolitiska frågorna på 1890-talet. Inte ett enda av hans brev till Palmén finns bevarat, men ur dennes svarsbrev kan man göra sig en vag föreställning om den pessimistiska framtidstro, som hade bemäktigat sig honom. Möjligheten av att en våldspolitik av samma slag, som den Alexander II hade bedrivit i Kaukasien och Polen, i framtiden kunde drabba även Finland var för majoren vid Kurinska och sedermera kommendören

för Vitebska infanteriregementet så förnuftsvidrig, att den aldrig under hans yngre år sysselsatte hans tankar. Men nu på äldre dagar, då han samlat tillräcklig levnadsvisdom, kunde han inte befria sig från tanken, att en likadan Götterdämmerung, som 1863 drabbade Polen, höll på att sänka sig över Finland under nittiotalet.

Då Hjalmar Palmén kan räknas till en av sin tids kulturpersonligheter, finner jag det vara fullt på sin plats att här teckna en bild av honom och hans förhållande till Ehrnrooth. Skissen görs på basen av vissa rader i de brev Ehrnrooth bevarat. De lämnar också en inblick i det dagliga livet på statssekretariatet under 1890-talet.

> Vårt kansliarbete går sin stilla gång. General v. Daehn befinner sig på ledighet, så att vi ha ingen att darra för utom överste [Lennart] Munck, och för honom darra vi inte. Han är en gemytlig karl, men utan den Alexis Gripenbergska torrheten och grandezzan. Vitsandet florerar åter, vilket väl aldrig kan skada. Bruun [jr] har återvänt som gift, hans allvarliga miner och mer än förut eleganta klädsel antyder det nyttiga i toffelväldet. Jag börjar även allvarligt tänka på att gifta mig, ty det finnes ju ingen bättre utväg att ingiva sitt chefskap och allmänheten förtroende. Snart blir ju våra ungkarlsleder glesa härstädes, då väl också vännen Oskar Mechelin tänker fira bröllop. Inga kamratmiddagar eller supéer mera! [30.8.91.]
>
> I går var jag tillkallad som fjärde man till general v. Daehn och, underligt nog, avlöpte allt med mindre ovett (jag menar icke från general v. Daehns sida, ty han är lugnet självt) och mindre dabster än vanligt. Blott en gång en bet i slammen. Vår nye förste expeditionssekreterare [Munck] är i likhet med den förre [Alexis Gripenberg] бесграмотный [analfabet i kortspel]. Däremot är jag definitivt kurerad för piquet och hasardspel och befattar mig ej mer därmed. Generalen är en oförbätterlig skämtare. Icke ens den allvarliga notisen om mina matrimoniala avsikter kunde avlöpa utan ett operettcitat. Om någon gammal tant skulle se detta, skulle hon himla sig över de gamla ungkarlarna. [11.9.91.]
> Bergh [Martin, registrator vid statssekretariatet] har skrivit [under pseudonymen Matti Vuori] en teaterpjäs som i dag skall uppföras på finska teatern i Helsingfors. Då han just ej går annorstädes än på sin

tjänst, befarar jag att i stycket återfinna konterfejer härifrån, måtte de ej vara elaka. Det fattas ännu bara i ens rykte, att man uppträder på Arkadia i form av en finsk aktör! [16.10.91.]

Det var egentligen min avsikt att begagna mig av Generalens vänliga inbjudan med anledning av morgondagens Праздник [fest] och personligen infinna mig på Sesta för att framföra mina lyckönskningar till födelsedagen. Morgondagen ger en osökt anledning att ihågkomma den gästfria värden de första åren vid Stoliami och de sista vid Nikolskaja, där vi med en flammande brylå firade de menlösa barnens dag.
En stor tilldragelse här var Daehns middag för statssekretariatet. Den var stor, solennel och god, men värdfolket teg som vanligt. Inte talar man käkarna ur led i den familjen åtminstone. Jag var konfys, ty min vana trogen kom jag 20 minuter för sent. Det enda som tröstar mig vis à vis denna förtretliga ovana är, att jag säkert försenar mig till min egen begravning.* Icke desto mindre har jag livförsäkrat mig och som ungkarlar anses föra ett lättsinnigt liv (comme on se trompe) fått en något förhöjd premie. När jag i skötet av min familj närmar mig 90-talet, kommer jag att anföra detta som ett kuriosum.

** Palméns dödsdag blev den 12 november 1901. Begravningen ägde rum i juni följande år.*

Arbetena på kansliet gå sin stilla gång, ehuru egentligen inga arbeten alls finns. Med greve Armfelts bistånd har jag fått igenom en fredlig revolution i verket, ity att tjänstetiden numera blivit utsatt mellan ett och fyra. Men hädanefter skola vi infinna oss precis på slaget. Nu finns det alltså en större grad av fysisk möjlighet att infinna sig på slaget ett, om man tar i beaktande de Petersburgska frukostförhållandena. [25.11.91.]

Svenska kronprinsen gästar Petersburg och har gjort ett sympatiskt intryck på alla, i synnerhet på damerna genom sitt chevalereska sätt. Jag begagnade mig av tillfället att återförena mig med Guds hus, genom att bevista en solenn gudstjänst för honom i Svenska kyrkan. Denna bekantskap torde dock till följd av pastor Kajanus' eländiga predikan även framdeles bli ytlig. Kajanus definierade en kristens "nöjen" sålunda: att sitta hemma och läsa bibeln eller att gå i kyrkan

och höra predikningar. Jag föredrager det förstnämnda ”nöjet”, förutsatt att det sker under en så högt upplyst ledning som Generalens. Jag skulle samtidigt gärna begagna mig av Generalens välvilliga anbud att anmäla mig till Engelska klubben. Hjalmar Linder och Bernhard Indrenius torde även framställas som kandidater, så att det vore ganska angenämt att samtidigt med dem få inträde. Som Generalen ser, har jag fullt uppsåt att bli en jeune homme respectable, ehuru mina antecedentia icke äro de bästa. Dygden smakar litet som en surkart i början, men kanske blir den smakligare längre fram. I varje fall vore ett giftermål och Engelska klubben bevis på soliditet och välsinnat tänkesätt.
Jag ber Generalen vid korrespondens till Ryssland observera att densamma bör frankeras med de nya rysk-finska frimärkena. [1.2.92.]

Mitt bröllop kommer antagligen att stå den 3 maj i detta nådens år 1892. Redan nu visar sig fästmannaskapet vara ingen sinekur. Visiter, uppvaktningar, middagar m.m. Vis à vis maten är jag installerad som en veritabel finsk ’kotivävy’ hos mina blivande svärföräldrar. Detta har sitt behag, men emellanåt får lusten till oberoende mig att längta efter en liten escapad till Cubat. Det är den gamla historien om den förbjudna frukten.
Min kamrat vid Chevaliergardet, Mannerheim, tyckes även ha nått sina drömmars mål, i det han gifter sig med en fröken Arapov, som äger en egendom invid Moskva. Närmare detaljer känner jag ej, då vi för tillfället äro brouillerade.
Det vore mig särdeles kärt att få se min uppburne f.d. chef och faderlige vän på mitt bröllop. Helst såge jag, att vi även finge tillfälle att dinera å Engelska klubben, där jag tack vare Generalens vänliga mellankomst är välbeställd medlem. Klubben har nu en präktig våning vid Slottskajen, men oaktat den massa ungt folk som senast inträtt, spelar dock det viktiga сановник (högre ämbetsmanna)elementet en för stor roll, för att en anspråkslös ung man skulle kunna känna sig hemmastadd. Cela viendra peutêtre. [28.3.92.]

Sedan Generalens tider ha ungkarlarna stadigt fortsatt att dö ut. I morgon bevista vi den sista likbegängelsen av denna art, ity att Indrenius gifter sig. Det är ej utan, att sagda förhållande inverkar

nedstämmande på glättigheten, då ungkarlarna med nöje pläga blotta sin syndiga Adam, medan de äkta männen pläga dölja sina laster, ifall de ha några. Sistnämnda gäller naturligtvis ej mig, som genom flit och ohejdad vana alltmer kommit in i gängorna av en mari-modèle. [6.5.95.]

Vi ligga och vänta på det stundande generalguvernörsbytet, men oaktat Heiden säger sig hoppas att HM ej kommer att настаивать på hans kvarstående, förmodar vi dock, att han gärna skulle se ett sådant insisterande. En annan sak är att detta är föga sannolikt. Kandidaterna [Alexej R] Ignatiev och Galitzin målas som f-n på väggen. Äro de verkligen så förskräckliga? Ignatiev skildras av sin närmaste omgivning som falsk och svag - det vore ju som vår n.v. käre greve. Själv säger han sig önska komma till Rikskonseljen, han längtar ej till Helsingfors, emedan – som hans unge son [Alexej A.] taktfullt uttryckte sig för Mannerheim – han där befarar för mycket arbete. General Procopé åter suckar efter Galitzin, som lär vara hans gode vän och gynnare. Storfursten i Moskva torde i dessa dagar åter ha rört på sig för att komma till de finska köttgrytorna, men de komma väl denna gång att bära vatten. [22.10.96.]

Undertecknad nådde för ett par dagar sedan den respektabla åldern av 38 år (så gammal och så ofördärvad, vore man frestad att säga), men jag låter mig dock ej vidare bekomma av 40-talets närhet, än att jag börjat med passion velocipedera och hotar att på detta lätta åkdon i nästa sommar hemsöka Generalen på Sesta. Men dessförinnan råkas vi väl dock, hoppas jag, och när som helst är jag beredvillig att uträtta Generalens kommissioner, snus, peppar, alkohol, eller andra av ynglingaföreningar förbjudna saker.
Ifall Generalen vore mäktig det finska skriftspråket, skulle jag till genomläsning rekommendera en av mig författad artikel i senaste nummer av Valvoja över den mahdistiska rörelsen i Sudan enligt Slatin Pascha. Jag läser nu allt möjligt i den etnografiska-geografiska-historiska branschen. Napoleonkulten har jag lämnat. Jag håller även på med att samla föremål, som påminner om några faser eller engouements i mitt liv. Nu senast har jag förvärvat mig ett mycket gott porträtt av Alexander II, som påminner om Generalens superba

gravyr av Napoleon I. Om mot förmodan Generalen en vacker dag skulle tröttna på den, så vet jag nog vem som med entusiasm skulle mottaga sagda gravyr. Detta säger jag på skämt och ber Generalen ej illa upptaga en sådan frispråkighet, jag vet nog vilket personligt värde Generalen sätter på porträttet, som säkerligen aldrig kommer att lämna Sesta. [2.12.96.]

Fröken Adelaide träffade jag på en tavelexposition i Helsingfors, välvillig och älskvärd syster som alltid. Huru månne man själv ser ut vid den åldern. Jag uppnår nu den respektabla åldern av 40 år. Utan att ha Alexander II:s ärelystnad måste jag medgiva, att jag tillsvidare gjort hjärtligt litet för att hågkommas av eftervärlden, om man undantager krogvärdars, syndares och publikaners tacksamhet.
Vad mig beträffar så måste jag befara en giktbruten, knarrig ålderdom att döma av den förskräckliga diet, till vilken jag på senaste tid varit dömd. Middagsbjudningar inom och utom släkten med fortgående 15 dagar i sänder, håller ens stackars lekamen i ett permanent tillstånd av alkohol- och nikotinrus, mot vilket morgonturerna på velociped till pointen bilda en svag motvikt. [4.10.97.]

Sedan jag sist hade det stora nöjet att besöka Generalen på Sesta har mycket vatten flutit längs Nevan och större förändringar inträffat än man på förhand kunnat ana. General Daehns avgång hade länge omtalats i Petersburg, innan den nu blivit en verklighet. Jag deltog i avskedsmiddagen, som ägde rum på Contant och som i kulinariskt avseende var ganska klen. General Procopé och greve Armfelt höllo goda tal, på vilka hedersgästen synbart rörd svarade. Han tycktes hysa en mycket pessimistisk uppfattning om framtiden, som han förliknade vid rullningen utför ett sluttande plan. [25.6.98.]

Så kommer den allt ännu svävande frågan om statssekretariatet. Samma angrepp mot vårt be or not to be, som skedde 1889, upprepas nu med större chanser att lyckas än då, och vi få nu åtnöja oss med att ställa våra förhoppningar till en herr Bobrikovs благоволение [välbevågenhet].
Vad det är tungt emellanåt att vara så svag och ha så små garantier för sin existens. Sist och slutligen måste man ställa all sin förtröstan till

det finska folkets beprövade seghet att bevara sin etnografiska existens, ty det finns intet ömkligare i historien än en denationaliserad nation.
Jag skriver mot min vana i mollton, de politiska omständigheterna motivera den. Personligen har jag föga att befara. Kvarstår statssekretariatet med finsk ministerstatssekreterare, så torde jag vara självskriven till expeditionschef efter Armfelt. Sker åter en omstörtning av vårt verk, så behövs ju självfallet ändå i ärenden hemmastadda arbetare både i Petersburg och i Finland, och för mig är det likgiltigt var jag vistas, blott jag kan vara i mån av min förmåga nyttig för det allmänna. 'Kaikissa näissä ollaan, sanoi pässi kun päätä leikattiin.'
Jag tror, att general Procopés utnämning till t.f. minister i den närmaste framtiden blir avgjord, men samtidigt har Bobrikov erhållit högsta tillstånd, att i de frågor han anser nödigt, deltaga i föredragning, alltså en kollektiv föredragning i vissa fall. Värre saker ha vi upplevat och slutligen reduceras saken till vem av de två dignitärerna som har mera personlig pondus. Att för ögonblicket ministerstatssekreteraren har ett inflytande närmast lika med noll är visst och sant, men det är ju mycket nog om institutionen bibehålles. General Daehn tyckes ha det ledsamt på landet, ty han har redan några gånger varit här. Ganska vresig torde han för övrigt ha blivit. [27.8.98.]

Vi stå fortfarande i ovisshet подноготная [djupaste hemligheten] till Daehns avsked, om vi ock nu förmoda mer än senaste sommar. I varje fall kan jag ej tro på verkligheten av de av Generalen befarade fasorna 'igni et ferro'. Med kännedom om det finska folkets betänksamma lynne kan jag ej förstå att ens ett passivt motstånd kunde utsträckas till sådana konsekvenser, som kunde förverkliga ett sådant, för somliga ryska agents-provocateurs nog välkommet tillstånd. Måhända finner också högsta makten till slut det mindre önskligt, att en längre tid upprätthålla den nuvarande febrila nervositeten.
Men inte är just general Procopé att gratulera, då han i dessa brydsamma tider måste handla och bära ansvaret, då han egentligen till sitt lynne är lämpad för lugnare tider. 'Beatus ille, qui procul

negotiis!' [Lycklig den, som står fjärran från världsbestyren - Horatius], [25.11.98.]

Jag befarar att av Generalen åter bli beskylld för hyper-optimism. Måhända gav stiliseringen i mitt senaste brev anledning till sådana beskyllningar, men eljest beror ens uppfattning i politiska saker lika mycket på ens temperament som på ens intellekt. Jag tycker att min uppfattning – låt vara att den är lugn och räknar med en skiftande framtid – mera närmar sig det finska folklynnet. Den sega motståndskraften i vårt folk tror jag vore ett säkrare försvar mot de häftiga, men verkligen ej långvariga greppen österifrån, än det blod, som flyter i två miljoners ådror. Kallar historien oss därför mindre aktningsvärda än Cattaros bergsbor och invånarna i Zaragossa, så få vi underkasta oss det. Man lever för annat än att citeras i historien, i synnerhet när man har Polens exempel för sig. Allt kan nog hända och Generalens profetior *kunna* nog besannas, men är det *dumt* eller *orätt* att ännu tro på annat; sin *plikt* hinner man nog ännu göra, om och när det blir tid. Jag befarar, att generalen finner mig vara en gaga, qui trouve tout pour le mieux dans ce meilleur des mondes possibles. Må vara, men månne icke en, fastän överdriven optimism vore på sin plats mot den stora pessimism, som Generalens senaste brev andades? [29.2.99.]

Om vår nye chef [t.f. ministerstatssekreteraren Plehwe, utnämnd 29.8.99] kan jag ej säga annat än gott. Pro primo gör han sig verkligen möda att sätta sig in i sin nya ställning; de äskade upplysningarna och promemoriorna låta oss visserligen sucka efter de egyptiska köttgrytorna, dvs. tiderna då Procopé lät oss vara så mycket som möjligt i fred. Secundo synes han vilja betrakta sakerna med rättvisa, ehuru han visst ännu lider av den officiella idiosynkrasin eller tron, att vi äro förrädiska agitatorer. Tertio är han hövlig och lugn i sitt sätt, ehuru visserligen ett par passager antyda att klor också finnas, om än för tillfället indragna. Men något positivt veta vi ej om honom, och det är väl att ej veta heller, då ju mångåriga kolleger till honom från rikskansliet säga его никто еще раскусил [Ingen har ännu lyckats komma underfund med honom].

Armfelt synes smickra sig med förhoppningen om ett visst personligt inflytande; jag vill dock avvakta utgången för att se vem av dem, som överlistar den andra.
Vår gode Procopé har sjunkit till ett tillstånd av apatisk lättja, som tycks bekomma honom väl, men ej ökar hans prestige ens på håll, som i det längsta tagit hans parti, jag inberäknad. Hans enda hjältedåd på senare tider har varit att införa sin son i kansliet. Eljest gör han ingenting och intresserar sig för ingenting, men synes ej heller ämna avgå.
Plehwe synes fullt inse nödvändigheten att arbeta med folk, som känna till ärendena. Måhända kommer andra tider, när han själv känner till sakerna och har lärt sig en nödig dosis svenska.
Vi ha itererade gånger fått oss ålagt ett strängt tysthetslöfte, med allehanda fasansfulla utsikter i perspektiv. Jag måste därför tiga med ett och varje. [13.11.99.]

Sent omsider har general Procopé bestämt sig för att inlämna sin avskedsansökan. Det hade han saklöst kunnat göra för fem månader sedan.
Bland utnämningar nämnas att Munck blivit guvernör i S:t Michel och Bruun hans efterträdare i passexpeditionen. Jag betvivlar, att Munck på sin nya plats kommer att lämna mera märke efter sig än flere andra dylika dignitärer. Jag känner tillräckligt hans tomma skroderande och lättja för att tro, att han skulle uträtta mer än en namnstämpel, men i alla fall är han en beskedlig karl. Gudarna vet vad som numera erfordras av en landshövding. Både Muncks och Bruuns utnämning torde mycket berott på, att vår minister ville bli av med dem. Bruun är i varje fall nöjd, ehuru hans fru litet rynkar på näsan åt passexpeditionen.
Vidare har man vid statssekretariatet, till föga fromma för dess prestige, lyckats fästa ett triumvirat av okunniga men delvis mycket sympatiska personer, nämligen de unge [Karl Leonard] Hellström, [Nicolai] Procopé och [Artur] Grönqvist.
Jag ser av Generalens brev, att Ni välvilligt haft för ögonen min guvernörskandidatur, men jag försäkrar, att jag i närvarande stund ej alls längtar efter att råka i Bobrikovs vantar.

> Jag kan ej dela Generalens uppfattning, att vi till den grad skulle sakna konstitutionella garantier, i pergamentsform förstås. Inte tror jag att monarken velat leka parlamentarist vid stadfästandet av våra rättigheter, men mellan parlamentarismen och konstitutionalismen finnes ju dock ett visst avstånd. Däremot synes det mig, att privilegier, givna åt ett helt folk samt dess politiskt tongivande klasser, bra nog kunna likställas med en magna charta. Oavsett denna meningsolikhet bugar jag mig för många träffande sanningar i Generalens utläggning. Verven och esprit'n i stilen äro självfallna. Det skulle ej skada Bobrikov att få läsa sin karaktäristik. I beskyllningen för canardie hos befolkningen må finnas en dos av sanning, men jag tror sist och slutligen att dess hållning varit den enda lämpliga. Det synes mig i alla fall, att sakerna luta till det bättre, tid är vunnen och våra vedersakare få tråkigt att så länge hålla huvudet i ett getingbo. Ni igenkänner i mig den gamle optimisten, vinner man tid, så vinner man råd.
> Och sist och slutligen tror jag mig återfinna samma drag även hos Generalen. [27.2.1900.]
>
> Det var med sann fägnad jag erfor, att Herr Generalen åter vill besöka oss, som bor på Nevans stränder – det råder fröjd i himlen, då en syndare sig förbättrar. Jag hoppas, att Generalen utan ceremoniella visiter gör min hustru och mig äran och nöjet att någon dag spisa middag hos oss. Hoffentlich samtycker även amiral v. Kraemer att komma, och visiten blir väl ej så kortvarig, att vi ej kunna invänta amiralskans hemkomst." [18.10.1900.]

Hjalmar Palmén sände ingen avskedshälsning till sin förtrolige, åldrige vän, då han stod i beråd att försona de felsteg han begått. Några rader i det brev han dagen före sin död skrev till sin bror Ernst, hade han lika väl kunnat skriva till sin forne avhållne chef. Må därför dessa rader bilda avslutningen på detta avsnitt:

"Jag står i begrepp att taga ett brottsligt steg, det att kasta mig i Imatra. Jag förstår fullt vad detta innebär, men har för ögonblicket ej moraliskt mod till något annat. Insyltad i spelskulder, har jag sökt reda mig genom varjehanda kombinationer. I åratal har jag laborerat med växlar och lån,

och därunder har min skuldbörda stigit till stora belopp. Under dessa kristider har jag ej kunnat reda mig med växlarna: betalningarna bli mig övermäktiga. Det förestår mig saker dem jag ej har mod att bära. Min bortgång vållar många människor ekonomiska svårigheter. Bleve saken uppskjuten, så bleve den blott med tiden värre.

Vad jag gör är fegt och föraktligt, jag känner det livligt, men nu har jag redan tagit sådana steg, att annat ej är möjligt. Förlåt mig, eller rättare, sök glömma en olycklig människa. Allt är mörker, mörker i det politiska livet, natt omkring mig."

Alexander III:s död och eftermäle

Budskapet om Alexander III:s död den 1 november 1894 kom inte oväntat. Man visste att hans hälsa sedan några år inte varit den bästa, men ingenting hade tytt på att hans fysiska krafter hade avtagit. Först då han var död, vaknade en hel värld till insikt om, att det var en kämpe för fredens bevarande, som hade gått bort. I Västeuropa ansåg man, att Alexander III:s rättframma, öppna och lojala natur hade utgjort ett tillförlitligt element i den europeiska politiken, och att han personligen hade varit det fasta stöd, på vilket freden i Europa vilade. Också den moderata ryska tidningspressen betonade kejsarens omutliga fredsvilja. Däremot prisade den panslavistiska pressen hans autokrata styrelseforms överlägsenhet: "Inga eftergifter åt några separatistiska strävanden kom i fråga. Kaukasien anslöts i administrativt hänseende närmare till rikets centrala delar, en fast rysk politik fortsattes i Polen, de medeltida tyska privilegierna i Östersjöprovinserna förintades och en revision av de med Rysslands enhet oförenliga privilegierna vidtogs."

Tidningarna i Finland lovsjöng den rättrådighet Alexander III så ofta ådagalagt vid behandlingen av de ömtåliga frågorna. Uusi Suometar skrev: "Även den lägst stående av Alexander III:s undersåtar visste att alla fordringar, som sårade rättvisan, brötos likt havets skum mot klippan, så snart saken framställdes för Kejsaren i dess sanna dager."

Med en viss efterklokhet förklarade Nya Pressen, att "man har i vårt land städse varit fullt förvissad om, att Alexander III icke önskat några reformers genomförande med ett åsidosättande av Finlands författning"

Den stora allmänhetens bedömning av Alexander III efter hans död kan närmast kallas en helomvändning i fråga om de åsikter som gjort sig gällande, medan han levde. Men det hela försiggick i tysthet och torde ungefär kunna jämföras med A-i-a:s självdeklaration:

”Jag sitter för mig själv och begrundar historiens filosofi, som talar sitt allvarliga språk genom seklerna. De eftermälen, som nu från alla länder komma över denne Alexander III, som varken ansågs mycket begåvad eller böjd för eklatanta handlingar, äro rörande. Hans korta regering utmärkte sig blott för plikttroget arbete i humanitetens tjänst utan minsta donquixoteri eller pretention att vara en omöjlig liberalismens banérförare. Emellertid synes han nu vara saknad över hela världen med en uppriktighet, som ej kan betvivlas. Vilket visar, att heder och smidighet i privatlivet, även hos monarker, senteras och gör sin verkan. Hans far glömde tyvärr detta, och kanske tsaren-befriaren ej bort förbise så mycket som han gjorde, utan besinnat att när man står så högt på samhällets spets bör ens enskilda liv även tåla belysning och kunna vara ett efterdöme för både hög och låg. Nu när döden har slutit Alexander III:s ögon, kännes det som om det fanns en liten ånger i finska hjärtan för att vi voro orättvisa och blinda i våra domslut över denne redlige och välsinnade man.

Vi, som äro gamla nog att kunna anställa jämförelser mellan lovkvädena över de förra tsarerna och denne i gudi avsomnade, måste med någon förvåning konstatera, att denna enkla man, som varken var ett snille, en härförare, en översittare som Nikolai I eller en fikare efter västerländsk beundran för sin liberalism som Alexander II – ja, säger jag, denne enkle plikttrogne, svekföraktande ryss med kejsarkrona ställs nu av hela den civiliserade världen så ofantligt mycket högre som monark än hans företrädare. Han saknas med omisskänlig uppriktighet av regenter och folk, själva det fria England inberäknat. Det gränsar nästan till det komiska, att alla Europas stater tacka honom för den fred vi åtnjuta, och som alla säga sig in nerligen eftersträva.

Men Du himmel! Om alla äro ense om att leva i fred, vem stör dem då? Och vartill tjänar det att kasta bort miljarder för de stående arméerna? Varför beröva varje myndig karl friheten ända tills den sena ålderdomen löser honom från värneplikten? Förgäves får jag vänta svar på alla dessa frågor.

Vi äro några damer, som ha för avsikt att sända en enkel, men uppriktigt från hjärtat gående adress *på danska* till kejsarinnan för att riktigt varmt och hjärtligt uttrycka vårt deltagande i hennes sorg. Gamla 86-åriga gumman Karamsin reser till Petersburg och överlämnar adressen. Hon har nu varit personligen bekant med fem *ryska* kejsare!"

Ehrnrooth skrev inte ned ett ord med anledning av sin siste härskare Alexanders död. Det var hans sätt att ge uttryck åt sin tanke: "De mortuis nil nisi bene".

Förutom sina bittra tankar om Alexander III, som han blottade i breven till sin syster – och vilka måhända kan betraktas som en liten skönhetsfläck på hans vapensköld – har han inte för eftervärlden vittnat om något, som kunde väcka tvivel om hans trohet gentemot hans trenne härskare Alexander.

Alexander III var en uppriktig vän till Finland och önskade dess invånare enbart väl, men hans politik var dömd att misslyckas, emedan den vilade på en grund, som med åren omärkligt börjat svikta. En ny tidsandas rättsmedvetande begynte småningom förneka rättmätigheten i den annexionspolitik, som mäktiga riken och självrådiga härskare under de föregående seklen bedrivit mot skyddslösa små, nationellt fristående länder och folkstammar. Men det krävdes ett världskrig, innan denna princip erkändes för Finlands del.

VII Undangömd för världens blickar – de sista levnadsåren

Särdeles väl till mods kände sig knappast f.d. ministerstatssekreteraren, då han vid påsktiden 1891 anlände till Sesta. Under de närmast föregående dagarna hade händelserna utspelats i ett så hektiskt tempo, att han inte hade haft tid att överblicka och begrunda den verkliga innebörden av dem. Det steg han så länge föresatt sig att taga, hade han plötsligt blivit tvungen att taga fullt ut. Någon åstundan att återknyta de band, som bundit honom vid hans härskare, hade han inte mera, och den höga befattning majestätet så förekommande erbjudit honom hade han definitivt slagit ur hågen.

Med bitter besvikelse såg han tillbaka på sin verksamhet under de senaste fyrtio åren, och den tycktes honom nu helt förfelad. Hans delaktighet i utrotandet av de tappra muridstammarna i Dagestan och Tjetjenien framstod inte längre för honom som någon ärofull bragd. Att polackerna alltjämt stönade under den våldsregim Berg och Muravjev påbördat dem, kunde han näppeligen undgå att konstatera. Bulgarernas tacksamhet för de insatser han gjort under befrielsekriget och under sin tid som minister i deras land var inte helt övertygande, sedan en så stor del av dem uttalat sin förkastelsedom över den revision av rikets konstitution, som han genomdrivit i enlighet med furst Alexanders vilja och i den ryska tsarens namn. Men den största bitterheten i hans sinne hade sitt upphov i de motgångar han fått genomgå under sin tid vid statssekretariatet i Petersburg.

Ehuru intet talar för, att Ehrnrooth skulle ha varit medveten om de närmare detaljerna kring den moraliskt föga uppbyggande diskrimineringskampanj hans politiskt oliktänkande landsmän bedrev, så måste man ändå taga för givet, att han haft på känn från vilket håll den dirigerades. Den förtroliga och meddelsamma ton han anslår i t.ex. breven till Victor von Haartman och Otto Donner saknas helt i breven till Mechelin och de övriga senatorerna. Ehrnrooth ägde förvisso ett mycket särpräglat psyke. En fulländad själsfrändskap kunde han förnimma endast med ett fåtal av sina medmänniskor. Lynnesolikheten mellan den modeste ministerstatssekreteraren och den ärelystne senatorn lade oövervinneliga

hinder i vägen för ett verkligt förtroligt samarbete och för en ömsesidig förståelse för varandras tänkesätt. Sist och slutligen ansåg sig kanske Mechelin kränkt av att Ehrnrooth undanträngt honom från den högsta förtroendeposten i storfurstendömet. De medel och den vokabulär Ehrnrooths politiska motståndare använde sig av och intrigspelet i senaten mot Haartman vittnar däremot otvetydigt om, att den politiska moralen under ”den gamla goda tiden” var långtifrån så förträfflig, som man i våra dagar allmänt inbillar sig.

Desillusionerad och modfälld beslöt alltså den 57-årige generallöjtnanten att draga sig undan sina samtidas blickar genom att slå sig ned på sin fädernegård Sesta och där leva i ensamhet. Liksom Voltaires filosofiska sagogestalt Candide hade Ehrnrooth – i Bulgarien och även annorstädes – i denna den bästa av alla tänkbara världar försökt vara sina medmänniskor till lags, men av dem rönt ringa förståelse och skördat föga tacksamhet. Man kan fråga sig, om han insåg, att han handlade fullkomligt i överensstämmelse med sin legendariske olycksbroder, då han gick i frivillig exil och bokstavligen följde den ”kloka Colombines råd att själv odla sin egen trädgård.”

Sitt allvarliga beslut att leva i avskildhet från yttervärlden fullföljde han till en början ytterst konsekvent. I ett brev till Adèle ber han henne ”öppna underhand-lingar angående det bästa sättet att prenumerera på Revue des deux Mondes”, och han tillägger: ”andra prenumerationer bryr jag mig inte stort om, ty det är obegripligt hur bra jag trivs utan Nya Pressen och Hufvudstadsbladet, så mycket mer som deras papper alls icke förtjänar samma vitsord som van Houtens cacao.” De sensationella och alarmerande tidningstelegrammen om det tillspetsade storpolitiska läget fick inte längre störa hans sinneslugn. Vid ett tillfälle skrev nämligen Adèle undrande till sin bror: ”Få nu se om det kolorum, som råder vid Bosporen, skall sluta med ett krig? Krut luktar det redan i alla Europas hörn. Que le Diable les emporte, allt vad orostiftare heter.” Spörsmålet avfärdades kort av brodern: ”Vad som passerar vid Svarta havet, Konstantinopel och överallt utanför Ahtiala och Härkälä byråar m’est inférieur.”

Otänkbart är det inte, att Ehrnrooth nu på gamla dagar, då den ungdomliga äventyrslusten efterföljts av mera djuplodande levnadsmål, ångrade sitt val av levnadsbana. Måhända hade för honom, om han valt den

akademiska banan, ett mera tacksamt verksamhetsfält stått öppet och berett honom större möjligheter att utveckla de anlag försynen så rikligt begåvat honom med. Den bild av Casimir Ehrnrooths personlighet och karaktär, som framträder ur skildringarna i de föregående kapitlen, vittnar otvetydigt om att det yrke han valt och utövat under i det närmaste 30 år framstått för honom som ett kall. Och att han under sin drygt tioåriga statsmannabana allvarligt och efter bästa förmåga försökt lösa de svåra och ofta för honom helt främmande uppgifter han ställts inför kommer likaledes till synes. Nu hade däremot en slöja av bitterhet och olust insvept all pliktkänsla och arbetsglädje.

Under de gångna 40 tjänsteåren hade Ehrnrooth fördrivit mången enslig stund med läsning. Främst synes de stora tyska tänkarnas och de franska upplysningsfilosofernas skrifter ha fängslat hans intresse. Men att han även följde med de läror hans samtida samhällsreformatorer förkunnade vittnar bl.a. den uppståndelse om, som han väckte bland sina bulgariska umgängesvänner, då det blev bekant, att han studerade den som socialist och anarkist betraktade Proudhons skrifter. Bland den klassiska litteraturens mästerverk låg t.ex. Faust och Don Quixote hans sinne mycket nära.

Vid mogen ålder började han på det historiska området företrädesvis fördjupa sig i nordisk historia, samtidigt som han gjorde sig fullt förtrogen med Fredrik den stores tid, franska revolutionen, den napoleonska eran och de därpåföljande närmaste årtiondena. Sin egen tids händelser och i synnerhet de tilldragelser han själv upplevat önskade han däremot inte bli påmind om.

För att förströ sina tankar men samtidigt träna sin hjärna, föresatte sig Ehrnrooth att rekapitulera sina insikter i matematik och fysik. De mörka vinterkvällarna i den lugna miljön på Sesta tycktes inbjuda honom till denna tankeidrott. Under Ehrnrooths tid i kadettkåren hade undervisningen i matematik stått på en mycket hög nivå. Kåren hade haft den stora förmånen att under fyrtio års tid få ha en av landets främsta dåtida vetenskapsmän, Edvard Engelbert Neovius, som lärare i detta krävande ämne. Att Ehrnrooth hade blivit inspirerad och fått en god matematisk underbyggnad under denna framstående lärares ledning är uppenbart. Sina kunskaper hade han hållit vid liv genom att på lediga stunder då och då lösa uppgifter av det slag, som fordrades av de dåtida

abiturienterna. På baksidan av en ”prikas” t.ex. kan man ibland finna uträkningarna och lösningen av ett algebraiskt eller trigonometriskt problem. Att han utan svårigheter kunde bygga vidare på den lärdom han inhämtat under Neovius’ ledning i differential- och integralkalkyl visade sig, då han nu på gamla dagar gav sig in på att lösa de elementära problemen i Ch. Sturms ”Cours d’Analyse”, en utmärkt, koncist och klart skriven lärobok för självstudium.

Om Ehrnrooth kom väl tillrätta med matematiken – den enda vetenskap som förblir konstant genom tiderna – så blev förhållandet ett annat, då han i sina händer fick Dahlanders nyutkomna lärobok i fysik. Ett halvt sekel hade i det närmaste förflutit sedan han lämnade skolbänken, och under den tiden hade denna vetenskapsgren genomgått en revolutionerande förvandling. Sina böcker försåg Ehrnrooth vanligtvis med marginalanteckningar, och dessa var särskilt talrika, om respektive författares åsikter och påståenden inte överensstämde med hans egna. Sålunda antecknar f.d. skarpskyttechefen, expert på refflade gevär, ’non-sens’ i mar¬ginalen, då han i Dahlanders bok läser: ”Vid refflade skjutvapen har projektilen en cylindrisk, framtill avrundad form, och den erhåller *till följd härav en rotation* kring den geometriska axeln.” Protesten mot de ord han understrukit är fullt berättigad, ty projektilen erhåller sin rotation enbart till följd av refflorna i skjutvapnet och inte på grund av sin avrundade cylindriska form.

Mycket svårt hade Ehrnrooth att smälta en utläggning i Meyers konversationslexikon av år 1894 rörande den moderna atomteorin. Då han av den kortfattade artikeln inte lyckats bilda sig en plausibel och logisk uppfattning i frågan, ansåg han hela teorin ohållbar och antecknade förargat: ”Die Atomtheorie ist freilich ein Non-Sens, ein heikles Ding, aber dieser Unsinn ist unerträglich”. Vid 75 års ålder fick han i sina händer en liten skrift, som hette ”La naissance et 1’évanouissement de la matière”, ett föredrag som vid en fysikerkongress i Ostende 1908 hade hållits av Gustave le Bon. I föredraget redogjordes för sönderspjälkningen av radium och på ett övertygande sätt förklarades den då ännu allmänt accepterade s.k. eterstrålningsteorin. Nu resignerade den åldrige atomteoriförnekaren och skrev på bokpärmen: ”C’est la réhabilitation de Descartes de ses tourbillons, de sa matière cannellée etc. Qu’en dirait M. de Voltaire? ”*

** Descartes ansåg tyngdkraften och planeternas rörelser förorsakade av virvelvindar i den eter, som uppfyllde och strömmade genom världsalltet.*

Under sina strövtåg i filosofernas högtravande tankevärld stötte Ehrnrooth ofta på frågor som tangerade religionsfilosofin. Då han fattade sitt beslut att för alltid avsäga sig all tjänstgöring och leva sin återstående tid som pensionär, hade han ofrivilligt överskridit tröskeln till sin ålderdom. Kanhända var det medvetandet om denna obönhörliga realitet som hos honom uppväckte en så intensiv åstundan att fördjupa sig i de stora och okända livsfrågorna. Han hade nätt och jämt hunnit installera sig på Sesta, innan han gav sin syster i uppdrag att beordra bokhandlare Edlund att tillsända honom en ”riktig och äkta bibel”. Ett halvt sekel tidigare hade den 27-årige Hegellärjungen David Strauss genom sin vidlyftiga skrift ”Das Leben Jesu” väckt den största uppståndelse inom de högteologiska kretsarna. Med den objektiva historikerns skärpa påvisade den unge teologen-filosofen, att evangeliernas berättelser till största delen var en samling myter, uppkomna under det första och andra århundradet under inflytande av gamla testamentet och utformade i enlighet med dess förkunnelser och profetior. I medlet av 1850-talet utvecklade naturvetaren-filosofen Friedrich Büchner i en avhandling under titeln ”Kraft und Stoff’ sin materialistiska världsåskådning, och ett decennium senare belyste Renan Jesu liv mot bakgrunden av den tid och den miljö under vilken Jesus levat.

För att kunna bilda sig en egen uppfattning i de religions-filosofiska stridsfrågor dessa författare uppväckt, föresatte sig Ehrnrooth att grundligt studera de nämnda fyra bokverken. Efter några års studium hade hans egen åsikt utkristalliserats. De otaliga marginalanteckningarna i Strauss’ bok bekräftar, att han helhjärtat omfattat den bevisföring författaren presenterat och de slutsatser denne kommit till. Likaså synes han tillfullo ha sanktionerat Büchners logiskt utvecklade atomistiskt-materialistiska ateism, baserad på naturvetenskapliga fakta.

Casimir och Adèle Ehrnrooth bytte ofta med varandra de böcker de för tillfället läste, och därför uppstod alltid efteråt mellan de två syskonen ett givande muntligt utbyte av åsikter. Emellanåt framförde de även sina tankar i en omfattande brevväxling. Så skriver t.ex. brodern, efter det han och systern hade lagt sig in i de senast nämnda författarnas tankevärldar:

”David Strauss tyckes décidément icke behaga Dig; hans rena exegetik är mycket i min smak.” Adèle uttryckte visserligen sin förståelse för en hel del av de konklusioner Strauss framfört, men hon var däremot inte villig att acceptera Büchners ateism, emedan den förnekade själens odödlighet. Man kan påvisa, att Ehrnrooths alla kommentarer i Büchners bok har blivit utraderade. Antagligen var det systern, som stod för denna censur för att förhindra, att eventuella boklånare eller framtida läsare tog del av broderns irrläror.

Under sina år som t.f. kansler fick Ehrnrooth sig tillsända alla licentiatavhandlingar, som för granskning lämnats in till de olika fakulteterna. Bl.a. har han bevarat teologiekandidat G. G. Rosenqvists akademiska avhandling ”Lotzes religions filosofi”, som den 5 oktober 1889 framlades till granskning. Förmodligen tog Ehrnrooth – sedan han laddat sig med bibelns och de kritiskt inställda filosofernas lärdomar – till ”granskning” Rosenqvists i prydlig röd pärm inbundna avhandling. Ett drygt femtiotal marginalanteckningar bekräftar att ”extra opponenten” tagit sin uppgift på allvar.

Lotzes religionsfilosofi bedöms självfallet i våra dagar annorlunda än under hans livstid, och Rosenqvists avhandling belyses likaså nu av skarpare ljusstrålar än för ett trekvartssekel sedan. Det oaktat citeras här några i avhandlingen framförda teser, för att framkalla en bild av den kritiska inställning Ehrnrooth intog beträffande de dåtida teologernas strävan att förklara och uttyda de dunkla punkterna i den Heliga skrift.

”Lotze var en tänkare, fullt hemmastadd på naturvetenskapens område” och erkände denna vetenskaps forskningsmetoder, men han ”förmodar hellre ett fel i kunskapen än en uppoffring av de sedliga postulaten”. Respondenten anser, att han ”ödmjukt erkände den mänskliga kunskapens inskränkthet, en angenäm kontrast mot den tvärsäkerhet, varmed det vetenskapliga snobberiets hjältar i litteraturen försöker imponera på en *kritiklös allmänhet”.*

Extra opponenten påpekar, att den *kritiklösa allmänheten* just är den ”hjord som leviterna vill hava sig förbehållen”.

Respondenten definierar ”undret” som en bestämd tilldragelse i vilken ”partikulärt, för bestämda ting och ögonblick de fysikaliska lagarna äro ogiltiga, vilka tillika, förut eller efteråt beträffande andra ting fortfara att gälla”. Med andra ord: ”Naturen hos vissa element erfar en förändring,

varigenom de icke mera falla under sfären av samma lag, varunder de förut stodo.” Sålunda förlorade vattnet i de till brädden fyllda sex stenkrukorna för den tid bröllopet i Kana försiggick sin egenskap av vatten och blev förvandlat till vin, då Jesus uppenbarade sin härlighet och gjorde sitt första tecken.

Extra opponenten anser, att ”för den nyktert tänkande förefaller hela detta metafysiskt-religiösa taskspeleri lika förnuftsvidrigt som onyttigt. Den troende har icke behov av ett slikt omkok på alla möjliga försök till filosofiska synteser och construktioner. Honom får man att svälja kameler med samma enkla, välkända medel, som i alla tider använts och komma att användas, secula seculorum, lämpade efter den mänskliga uselheten”.

Respondenten framför bl.a. följande: ”Endast det veta vi säkert, att det utom vår jord finnes en obegränsad verklighet. Alla gissningar angående betydelsen av de övriga världarna och deras möjliga innehåll är en onyttig lek” – ”såsom himmelsmekanik, kemisk analys av meteorer, spektralanalys mm”, tillfogar extra opponenten.

Beträffande de uppkomna motsättningarna mellan stat och kyrka skriver respondenten: ”Statens fullkomliga enhet även i religiösa ting förutsätter, att den teologiska lärdomen å ena sidan och den irreligiösa naturvetenskapen å andra sidan icke påstode sig noga veta så mycket, som de varken veta eller kunna veta.” Extra opponenten tillrättavisar: ”Pretentionen att ställa ’teologisk lärdom’ på samma bräde som ’naturvetenskap’ är icke modest”.

Respondenten framkastar och kommenterar i en lång utredning frågan: ”Är bibeln och i vilken mån är bibeln en säker urkund för bestämmandet av den ursprungliga kristendomen?” Extra opponenten besvarar för sin del frågan kort: ”Däri ligger hela knuten.”

Sitt slutomdöme sammanfattar extra opponenten i följande kända Pauli visdomsord: ”Om I talen med tungomål och icke talen det förstås kan, huru skall man då veta vad talat är? Ty I talen i vädret.”

Ehrnrooth tillbragte inte all sin tid i sitt arbetsrum – det s.k. ”kabinettet” – försjunken i studiet av böcker. De djupa skogarna lockade honom till långa promenader, och de otaliga små drömmande sjöarna, som låg avlägset och ödsligt utgjorde tacksamma mål för hans ensamma vandringar. I den omväxlande terrängen blev han måhända någon gång

påmind om skogsklyftorna vid Argunfloden, de täta urskogarna kring Radom eller den ogenomträngliga snårskogen på sluttningarna i trakten vid Osman-Bazar. För det mesta var han ensam på sina promenader, något som självfallet kunde medföra vissa risker. Sålunda hade han en gång den vintern han fyllt 60 år vågat sig ut på nattgammal glanskis på det sällsamt trolska lilla träsket Sorvanen. Det dumdristiska äventyret slutade med ett dopp upp till halsen och en promenad på tre kilometer i genomdränkta, iskalla kläder. Malörens efterspel utgjordes av en ordentlig avbasning av Adèle, som undrade, om brodern inbillade sig, att han genom en hälsokur av det slaget kunde bli botad från sina reumatiska plågor.

Under en av Ehrnrooths semestervistelser på Sesta i slutet av 80-talet samman-förde det lekfulla ödet storfurstendömets främste förtroendeman med en okänd yngling, som flera decennier senare skulle bekläda det högsta ämbetet i ett fritt Finland. Vid hemkomsten från en promenad med sin brorson Georg blev Casimir Ehrnrooth varse två studenter, som var stadda på fotvandring och nu hade tagit en liten siesta på stranden av den lilla ån i närheten av gården. Längtan efter en om-växlande pratstund förmådde honom att uppmana Georg att inbjuda de främmande ynglingarna till den förestående måltiden på Sesta. Den ena av de två fotvandrama presenterade sig som jur.stud. Kaarlo Juho Ståhlberg. Då Georg vid ett tillfälle under Ståhlbergs presidenttid sammanträffade med honom, påminde sig republi-kens högste ämbetsman livligt den vänlighet ministerstatssekreteraren visat ho¬nom liksom också den intressanta diskussionen vid middagsbordet den där som¬mardagen för så många decennier sedan.

Ehrnrooths förhållande till sina underlydande var mycket kordialt, men på några vidlyftigare diskussioner med dem torde han sällan ha inlåtit sig. Hans trotjänare såg upp till honom med samma vördnad, som soldaterna i de kurinska skarpskyttebataljonerna eller i XI infanteridivisionen såg upp till sin avhållne chef. De äldsta trotjänarna var över trettio år äldre än han själv och hade följaktligen lärt känna fyra generationer av sina husbönder. Med vemod påminde sig Adèle och Casimir sina barndomsvänner, då ”de gamla tjänstekamraterna Maiju och Jussi nästan samtidigt lämnade sin skröpliga tillvaro i den tarvliga salen, där de så länge kamperat tillsammans”. Och ”när tiden var inne för nittiofemårige Antti (f. 1797), att – trots att han stretade hårt emot till det sista – för alltid lämna sin förfallna

stuga vid sjöstranden", uppmanade Casimir sin syster, att "införa hans nekrolog. Omnämn att han var vänfast, saktmodig och varmt älskade sitt land."

Sällan sökte sig en av de anställda på gården, som hade vuxit upp där, till andra trakter. Här var deras ålderdom säkrad, och det dåtida "pensionssystemet" funktionerade till allmän belåtenhet. Vanligtvis bodde den inte längre arbetsföra kvar i sin stuga och erhöll från gården in natura så mycket som krävdes för hans anspråkslösa tillvaro. Att på gamla dagar vistas i fattighuset i kyrkbyn var något som åldringarna ansåg vara ett grymt straff. Den arbetsföra och arbetsvilliga åldringen vilade sig under vintern och arbetade efter förmåga under de varma sommardagarna. Ehrnrooths förtrogne "pensionär" Lampila, som i sin ungdom utbildat sig till stenarbetare, sysslade under vintern med att göra upp vidlyftiga projekt för kilometerlånga promenadvägar, stenkajer och trappor mm., vilka projekt sedan underställdes husbondens prövning och vanligen godkändes av honom för att under sommarmånaderna realiseras av förslagsställaren och andra arbetsföra pensionärer. Bland gårdens yngre tjänsteandar väckte speciellt de sin husbondes intresse, som genom sitt utseende eller sitt beteende påminde om någon av de typer, som skildras i Don Quixote eller i Candide.

En årligen återkommande tilldragelse, som skänkte omväxling i lantlivets enformigheten, var skördefesten. Den gick av stapeln, då rågen var slagen och satt på skylar. Husbonden bestämde själv programmet, vilket framgår ur följande rader ur ett brev till Adèle:

"I dag på aftonen håller jag här på Sprengtportens backe en muntration för underhavandena. Elementen till fröjden komma att utgöras av en spelman, köttpiroger, kaffe för det svaga könet, en av mig själv komponerad punsch för det starkare, cigarrer m.m." En av de närvarande torparsönerna skildrade på gamla dagar sina minnen från dessa fester så här: "Ruispellolle tuotii kahvi ja viinaryypitkii! Talon isäntäväki oli tavallisesti silloin läsnä. Tällöin sai leikinlaskukin sijansa! Muuan mies nakkas nii äkkiä, että lakki lens, nii herra sano, että sille täytyy antaa toinen ryyppykii. Illalla tansittiin puimalassa haitarin antaessa tahtia."[146]

I vilken mån Ehrnrooth och hans syster var medvetna om de sociala misshälligheterna i slutet av förra århundradet är svårt att bedöma. Båda

hade mycket grundligt studerat och diskuterat Taine's vidlyftiga historik om franska revolutionen, där första bandet enbart behandlar "ancien régime" och sociala frågor. Adèle gick så helt upp i kampen för kvinnans rättigheter, att de allmänna sociala problemen för henne råkade i skymundan. Och Ehrnrooth ansåg förmodligen frågan vara av rätt så relativ natur i jämförelse med det han sett och de erfarenheter han gjort under sitt liv i främmande länder. När han t.ex. tänkte på lerhyddorna med sina kaminer för "kisjak" eldning i Bessarabien eller på de primitiva bostäderna med jordgolv i Bulgarien och Polen, framstod för honom de av stock uppförda finska torparstugorna med sitt golv av plankor, sitt pärttak och sin tegelmurade spis jämte sina med klabbar fyllda vedlider som ett tecken på en högtstående bostadsstandard. Något missnöje med den dåtida lantarbetarens 16 timmars arbetsdag, den fruktansvärda trångboddheten, torparns höga arrende eller dagsverkarens minimala arbetsförtjänst kom sällan till synes på de gårdar, där förhållandet mellan husbonden och de underlydande var förtroligt. Allt löpte enligt gammal hävd och ingendera parten kunde varken tänka sig eller krävde någon förändring. På Sesta kände man "sedan mannaminne" inte till något fall av avhysning. "Ei hääletty ketiä. Välil meinas olla, mut jäi siksie", har den dåtida torparen Haukioja berättat på gamla dagar. "Sesta husbönderna har varit vidsynta, högt bildade män, som sett mycket av världen. Deras verksamhet har präglats av saklighet, en egenskap som torparen förstått att uppskatta. Därför kom 1905 års storstrejk för dem alldeles oväntat och väckte den största bestörtning. Arbetarrörelsen vann föga medhåll bland dem. 'Toiset ol innokkaita, mut lopettivat'. Likaså avhöll de sig från att politisera."[146]

Ett decennium hade inte gått till ända efter Ehrnrooths död, då den sedan 150 år tillbaka grundade torparinstitutionen på Sesta – som redan under årtionden hade överlevat sig själv – slutgiltigt upphävdes genom torparlagen av år 1919.

Efter Gustaf Adolf Ehrnrooths död övertog hans änka Sesta men överlät gården 1863 till sin son Carl Albert, som vid denna tid tjänstgjorde som protokollsekreterare vid senaten. Genom sin verksamhet fick han en klar inblick i de strävanden, som i enlighet med Cygnaeus' idéer syftade till att höja folkbildningen. Hädanefter skulle barn från de lägre samhällsklasserna beredas undervisning i fasta kommunala skolor. Carl Ehrnrooth insåg att allmogebarnen på Sesta, som låg långt från socknens större byar, inte på

åratal skulle få någon möjlighet till skolgång. Han beslöt därför – eller, rättare sagt, han blev av sin syster Adèle på det ivrigaste uppmanad – att grunda en egen skola i gårdens omedelbara närhet. Hösten 1873, några veckor efter hans död, öppnade skolan sina portar. Den var socknens första regelrätta folkskola. När Casimir Ehrnrooth övertog Sesta utnämnde han sin syster till skolans ”övervakare”. Bl.a. fick hon hans fulla sanktion, då hon med bistånd av överinspektorn för folkskolorna Berner hade i skolstyrelsen ”befordrat Sesta folkskolas intressen”. Berner hade nämligen uppmärksamgjort Adèle på, att det nyuppförda skolhusets lärarbostad inte fyllde de krav skolstyrelsen fastställt.

”Skollärarinnan bör enligt lag ha två rum och kök. På Din ritning hade hon blott ett. Rummet bredvid var kallat ’avklädningsrum’. Jag fann genast, som Du väl kan tänka Dig, fyndigheten att föreslå en utskrapning av rubriken ’avklädningsrum’ och kalla båda rummen skollärarinnans. – ’Ja, det skulle nog gå för sig, men det måste göras en ny ritning’, blev svaret. – ’Duger skolhuset då?’ – ’Jo, då är det mycket bra.’ Som en pil for jag till byggnadskontoret här i min närhet, och följande dag kom jag till Berner med en ny ritning, som han blev förtjust uti. ’Litet roar barn’, tänkte jag för mig själv. När höga skolstyrelsen kan tillfredsställas med så litet, så må man vara nöjd och betala några mark, som den nya ritningen kostade Dig. Utan denna ändring hade den blivit kasserad, påstod Berner!!!”

”De finter Du begagnade för att häva vederbörande plumitivers betänkligheter är av mer än oskyldig art”, ansåg ministerstatssekreteraren.

Ehrnrooths vägran att prenumerera på någon dagstidning botade systern genom att till julklapp skänka honom ett prenumerationskort, försett med ett lämpligt julklappsrim. Exilen på Sesta blev även mindre påtaglig, då han till Lahtis telefoncentral lät ansluta gårdens corps de logi. Själv vägrade han emellertid att använda apparaten. Han lät ”relegera den till köket, köksfolket till fröjd och mig själv till lugn”.

Tack vare Ehrnrooths inställning till telefonen upprätthölls korrespondensen mellan honom och Adèle också i fortsättningen. Och hennes brev gav honom en mycket bättre insyn i Helsingfors ”on dit” än vad tidningsspalterna förmådde. Bl.a. skrev hon i samband med sina lyckönskningar till broderns 61-årsdag: ”Professor Neovius var här på

förmiddagen i går och syntes särdeles förtjust över de finska deputationernas mottagande av vår nya Kejsare. Den unga tsaren framstod i finnarnas ögon som en riktigt älskvärd och gladlynt man med sin mors vackra ögon och stor hjärtlighet i sitt sätt att skaka hand, till och med med gubben Wärri, ehuru de blott kunde tala ögonspråk med varann. Däremot lär Montgomery ha gjort sin sak bra – kort, taktfullt och gentlemannalikt – och vad den store Leo beträffar, så vet envar nog, att han för sig som en Spansk Grand – när han nu vill dyka upp igen efter sitt skeppsbrott."

I födelsedagsbrevet 1895 berättar Adèle:

"Just denna timme hålles ett dundrande firabel i Studenthuset för att fira dess 25-åriga tillvaro. Moi, misérable, var även bjuden med ett kort, det elegantaste man kan skåda, med finsk och svensk text (den finska främst) och dekorationer i 'blått och vitt'. Eftersom svekomanerna ha inventerat de (fula) röda och gula nationalfärgerna, så adopterar naturligtvis fennomanerna de blå och vita, och äro onekligen dans le vrai. Gud ske lov att partierna åter har fått ett nytt stridsäpple, som ju – väl bearbetat – kan ge stoff till många uppfriskande okvädingsord och till och med till ett och annat vackert naturligt slagsmål."

Slutligen må även denna segerbulletin från Adèle citeras:

"Karolina Eskelins disputationsakt i universitetet bevistades av 500 personer – hela läkarkåren förstås och fruntimmer i massa – 'jag med, sa hunden'. Akten slutade med ett tal av Schultén. Han hälsade med glädje 'den första finska kvinna som disputerat för medicinedoktorsgraden – fordrande ett så stort vetenskapligt djup'. I mitt minne uppdök vissa små överlägsna dubier av samma ståtlige professor, när för ett tiotal år tillbaka hans utlåtande fordrades för att låta en kvinna få distriktsläkarplats här i stan... men solrosen vänder sig efter solen."

Syskonen Casimir och Adèle Ehrnrooths flitiga studium av all den levnadsvisdom de stora filosoferna utvecklat framkallade hos dem på gamla dagar en åstundan att även begrunda de levnadsprinciper de själva följt under de gångna åren. I den trångsynta andliga atmosfär, som rådde under förra hälften av 1800-talet, hade Adèle vuxit upp och efter hand börjat utveckla sina egna idéer. Och beslutsamt kastade hon så småningom av sig de trångbröstade fördomar, som tidigare hade fjättrat henne.

Efter Jeanette Ehrnrooths död kom de kärleksepistlar hennes tre gånger äldre friare, den ärevördige statsmannen och stadsbyggaren J. A.

Ehrenström begåvat henne med i dagen. Adèle var då 47 år, och hon blev så uppbragt över att modern vid 16 års ålder blivit överöst med sådana kärleksfloskler, att hon i sin överilade sinnesstämning offrade hela brevpacken åt lågorna. Vid den tiden gjorde hon förmodligen även sitt bästa att så grundligt som möjligt utplåna ur sitt minne sin egen tonårsromans, som till sin natur var helt lik moderns. Men ett par decennier senare hade hon skuddat alla hithörande fördomar av sig, då hon skrev till sin bror:

”Av tidningarna ser Du, att fru Karamsin begåvat vårt nya riksarkiv med sin salig stjuffars brevsamling. Måtte ej den gamle Walleens* korrespondens innehålla något exemplar av mina kråkfötter! Det vore just ett vackert spektakel! Vår brevväxling hade en anstrykning av romantik, som just ej lämpade sig för offentligheten – men så mycket jag kan minnas, fick jag på begäran mina brev tillbaka, såsom ock jag på mitt håll återsände till författaren en respektabel packe billetdouxer, vilkas innehåll betydligt skilde sig från lagkommitténs betänkanden. Möjligt kan i alla fall vara, att något borttappat får av mina snillefoster kan ha förirrat sig bland prokuratorns officiella och officiösa dokumenter – och detta vore mindre behagligt för mig, så oskyldiga dock på det hela taget dessa erotiska utgjutelser på vers och prosa voro!”

** Carl Johan Walleen (1781-1867) änkling 1844.*

Två av de maximer Casimir Ehrnrooth följde under sitt liv, definierade han noggrant för sin syster. Maximen: ”man bör ej ha rätt före sin tid”, utlägger han så här:

”Den praktiska filosofen undviker att *ha rätt före sin tid.* Montaigne måste betraktas som sin tids fördomsfriaste man, men med vilken indignation, blandad med förvåning, berättar han ej huru någonstädes i hans domsaga en vilain, slagen av sin seigneur, djärvdes ripostera. Denna vilain hade redan tvåhundra år tidigare än han bort haft en uppfattning om les droits de 1’homme. Han blev naturligtvis hängd såsom billigt var – ty, som sagt, *man får ej ha rätt före sin tid.”*

Om sin mest konsekvent följda maxim, nämligen den att aldrig tala eller skriva ned ett ont ord om sina medmänniskor, blev han påmind, då han läst Gustaf Johan Ehrensvärds dagbok från Gustaf III:s hov.

”Ehrensvärd är en Dangeau, som tillåter sig kritisera le roi, men för övrigt är han lika genomträngd av hovetikettens religion, som den franska dagboksförfattaren. Månne vi efter hundra år komma att förefalla våra efterkommande lika dårhusmässiga som Gustaf III med sin omgivning och sin samtida överklass? Det är nog troligt. Därför gör man klokast i att moquera sig över sina medmänniskor utan att göra dem ont – tvärtom hjälpa de fånen så mycket man kan.”

Adèle, som i stridens hetta mången gång försummat att iakttaga denna visdomsregel, erkände nu, att hon ”sedan erfarenheten vuxit och omdömet mognat” även omfattade maximen: ”Man må moquera sig över sina medmänniskor utan att göra dem ont – tvärtom hjälpa de fånen så mycket man kan – och jag tillägger: hjälpa dem alltid med kärlek och broderlighet.”

Trogen sin ateistiska livssyn och ohågad att påverka sin systers tänkesätt, ansåg Ehrnrooth det meningslöst att uppväcka någon diskussion om livet efter detta. För Adèle däremot var den åsikt hon bildat sig i frågan bergfast.

”Ålderdomen med sin brist på olja i livets lampa är för människan en lika litet tilltalande period i vår tillvaro, som en slaskig novemberdag är i naturen, och jag begriper ej huru så många människor finnas, som med yttersta omsorg och vedermöda söka förlänga denna tråkiga höstbild. ’Något bättre än intet’, tänka somliga, och deras logik förstår jag, ty den är klar. Men andra, som ämna fortsätta sitt *jag* ’på andra sidan’ (varibland jag är en), ha en för mig obegriplig tankegång, när de manifesterar lusten att sitta här och suras quand-même, ehuru naturen vill vara så beskedlig och befria dem.”

Sin exil på Sesta under nittiotalet avbröt Ehrnrooth ofta genom att företa resor till kontinenten. Vanligtvis tog han vägen över Petersburg och Warschau för att få råka sina forna vänner i dessa städer. Hans närmaste anhöriga hade flerfaldiga gånger uppmanat honom att tillbringa de mörkaste vintermånaderna i Helsingfors – men förgäves. Det fordrades Adèles hela övertalningsförmåga för att slutligen leda honom in på en ny tankebana. Sin argumentering framför hon diplomatiskt i sitt födelsedagsbrev till brodern 1899:

”Jag kan ej finna mig i, att Du åter skall gå en mörk, kall och enslig vinter i hopade snödrivor till mötes. Varför inte tillbringa vintern här i Helsingfors

med oss? Vilket intresse kunde Du ej ha av personer sådana som Rein, Danielson, Edv. Neovius, Otto Donner m.fl. av våra universitetsherrar! Och en sådan resurs som härvarande universitetsbibliotek. En trevligare tillflyktsort för intelligensen kan man ej önska sig. Hugo [Standertskjöld], Nyborg, Tudéer och andra bekanta utom ock i styrelsen har Du ju även. Bobrikov behöver ingen bry sig om, ty alla behandla honom här såsom funnes han ej till. Att sitta ensam, inyrad på Sesta vid fyllda 66 år är ej något glatt perspektiv, då man ej mera har rätt att räkna på en oavbruten hälsa. Och vid sjukdom? Vem av oss skulle kunna komma till Dig? Vi gamla systrar äro ju blott 'skuggor från de flydda dar', och sjunka väl även snart i skuggornas rike."

Tre år senare beslöt Ehrnrooth att följa detta råd. Han kunde inte längre räkna med att någon skulle besöka honom vintertid. Hans forna vapendragare, generalerna August Westermarck och Henrik Nilsson och likaså vännerna från Petersburgs tiden Victor von Haartman, Chr. Oker-Blom och Hjalmar Palmén hade alla gått bort. Och kusinen Oscar von Kraemers hälsotillstånd och ålder tillät inte längre några besvärliga resor vintertid.

Tillsammans med Adèle och sin systerdotter Rose-Marie Boije hyrde han en fem rums lägenhet två trappor upp i "Ekelundska gården", såsom det hypermoderna stenhuset vid Bulevarden 12 vid denna tid kallades. Länge dröjde det inte förrän den tystlåtne enstöringen ånyo levde upp. Nu först fick hans närmaste anhöriga och den uppväxande generationen, som närmade sig myndighets- eller tonårsåldern, tillfälle att verkligen lära känna den älskvärde och skämtsamme "farbror Casimir". Majoren vid Kurinska, översten vid Vitebska infanteriregementet, divisionschefen för XI infanteridivisionen, den bulgariske krigsministern eller ministerstatssekreteraren för Finland, Casimir Ehrnrooth, har ingen av hans anhöriga, med undantag av system Adèle, lärt känna. Därför måste hennes frånfälle den 13 januari 1905 för honom ha inneburit avslutningen på det mest intima kapitlet i hans liv. Men hennes död bar han med filosofiskt lugn, då han tänkte på de ord hon en gång anförtrott honom:

"När det ser ut att bli slut på mitt jordiska drama och det felas olja i den fåvitska jungfruns lampa, så tänker jag med likadan fröjd på den då förestående resan, som jag alltid gjort det under min raska tid på resor till okända länder."

I Ehrnrooths själsläggning framträder med åren ett allt tydligare inslag av pessimism. De dystra tankar orosmolnen över Finland väckt i hans sinne höll han inom sig. I två brev, citerade i föregående kapitel, anförtrodde han Victor von Haartman sin uppfattning att en ljusning i det politiska läget var att förvänta först då ”händelser av en helt annan portée” inträffat eller när ”den stora politiken bringar bättre conjuncturer”. Huruvida rysk-japanska kriget eller storstrejken i Ryssland 1905 kan anses motsvara tanken, som ligger dold i de orakelmässiga orden är svårt att veta. Däremot blev hans övertygelse att ”le régime” var i ett ständigt nedgående år för år allt mera uppenbar. Fasorna av ”igni et ferro”, som han förespeglat Hjalmar Palmén behövde han inte uppleva. Lika litet som någon annan av hans samtida kunde han ana, att den tsaristiska regimens skeppsbrott skulle bli så katastrofalt, som det blev några år efter hans död.

Otvivelaktigt har Casimir Ehrnrooths pessimism i inte ringa grad blivit påverkad av Schopenhauers filosofi, som under hans bästa mannaår gjorde sitt segertåg över hela världen. Den store frankfurtarns lika genialt som originellt utvecklade tankar om förgängligheten i den föreställda världen och intellektets möjlighet att vinna makt i den värld, som behärskas av viljan, hade helt fängslat honom. Mången gång under hans liv hade kanske den föreställda världen även för honom framstått som den sämsta av alla tänkbara världar. Men främst härledde sig hans beundran för Schopenhauer av att han märkt sig äga så många gemensamma karaktärsdrag med den store tänkaren.

Våren 1912 blev Ehrnrooth av bokhandlare Edlund uppmärksamgjord på en samma år utkommen biografi över Schopenhauer. Den var skriven av O. F. Damm. Det på Sesta efterlämnade, omtummade exemplaret vittnar om att denna skrift intagit en bemärkt plats bland de böcker han utvalt till sommarlektyr året före sin död. Han kan näppeligen ha undgått att bli frapperad av hur så många av hans store själsfrändes maximer och upplevelser påminde om hans egna. Schopenhauer var kosmopolit i ordets fulla bemärkelse. Gentemot den på 1840-talet i Tyskland uppflammande nationella självförhävelsen intog han en mycket kritisk hållning och hånade föraktfullt varje slag av ”Teutschtümelei”. För Ehrnrooth var ”Te-utschtümelei” adekvat med ”fennomani” och ”svekomani”. Hans lärofader dolde inte heller sitt förakt för den sig själv överskattande tidningspressen. Ringaktad och oförstådd av sina samtida i unga år skrev Schopenhauer

några rader om den ”solitude of kings” han med värdighet och tålamod var tvungen att bära. Samma ord hade även Ehrnrooth kunnat skriva ned under sina sista år vid statssekretaria tet. ”Jag kände mig fruktansvärt ensam och suckade städse djupt: sänd mig en människa som förstår mig! Förgäves! Jag förblev ensam! Men jag kan uppriktigt försäkra, att felet inte låg hos mig. Jag hade inte stött ifrån mig någon som visat ärlig vilja och öppet sinne. Små inskränkta och trångbröstade stackare hade jag runt mig. Sålunda började småningom den olust enstaka otrevligheter framkallade övergå i ett djupt förakt för det hela.” Ehrnrooths främsta maxim att aldrig skriva ned eller yttra ett ont ord om sina medmänniskor stod helt i samklang med den schopenhauerska filosofin, vars främsta etiska fordran lydde: ”Hjälp envar så gott du kan” – en princip som Ehrnrooth iakttagit under hela sitt liv.

Vid vinterns inträde 1912 drabbades Ehrnrooth av ett slaganfall, som för en tid höll honom bunden vid sängen. I januari följande år kände han sig så kry, att han på egen hand företog en promenad från Bulevarden till Havsgatan för att besöka sin jämnårige vän August af Nyborg. Kort därefter, den 5 februari 1913, släckte ett nytt slaganfall hans livslåga. Sin sista vilostad har Casimir Ehrnrooth i det gravvalv på Nastola kyrkogård, som tidigare öppnats för hans föräldrar och fyra systrar.

Gustaf Adolf och Jeanette Ehrnrooths barn

Barnens namn och födelsedata enligt Jeanettes anteckningar i 1818 års familjebibel.
Margaretha Sophia Elisa, * 26.8.1815 i Lovisa, † 22.7.1900 på Sesta.
Carl Gustaf, * 22.6.1817 i Lovisa, † 4.9.1818 i Lovisa.
Thilda Johanna, * 1.9.1818 i Lovisa, † 10.5.1821 i Lovisa.
Magnus Fridolph Ernst, * 10.1.1820 i Lovisa, † 1.2.1860 i Warschau.
Gustaf Robert, * 31.1.1821 i Lovisa, † 25.10.1911 i Helsingfors. Gift 12.9.1853 med Wilhelmina Ottiliana De Geer till Tervik, * 12.9.1834 i Lovisa, † 29.6.1916 på Tervik.
Johanna Wilhelmina, * 26.5.1823 i Helsingfors, † 10.9.1829 på Sesta.
Henriette Rosina Gustafva, * 30.7.1824 på Sesta. † 19.1.1855 i Lovisa. Gift 24.6.1843 med Axel Fredrik Boije af Gennäs, * 22.8.1805 på Illby, † 23.10.1876 i Tavastehus.
Lovisa Adelaide, * 17.1.1826 på Sesta. † 13.1.1905 i Helsingfors.

Otto Frithiof, * 20.2.1827 på Sesta. † 17.10.1829 på Sesta.
Alexander Reinhold*, * 15.11.1829 på Sesta. † 13.3.1831 på Sesta.
Carl Albert, *25.** 11.1831 på Sesta. † 9.7.1873 i Helsingfors. Gift 22.5.1862 med Lovisa Fredrika Adelaide De Geer till Tervik, * 1.11.1844 på Tervik, † 29.8.1927 i Esbo.
Johan Casimir, * 26.11.1833 på Sesta. † 5.2.1913 i Helsingfors.
Ida Johanna, * 12.10.1835 på Sesta. † 26.5.1836 på Sesta.
Emilia Charlotta, * 11.2.1838 på Sesta. † 21.10.1863 på Sesta.

** Namnet Alexander är i Nastola kyrkbok slarvigt infört två gånger med orätta data.*

*** Orätt datum (24.11.) i Nastola kyrkbok, samtliga ättartavlor och Helsingfors Lycei matrikel av år 1953. Riktigt datum i Helsingfors Lycei originalmatrikel, Helsingfors Universitets Studentmatrikel 1828-1852, utgiven 1930, och på gravstenen i Nastola.*

Casimir Ehrnrooth förlänade ordnar och kraschaner

	Datum för ordensdiplom (g.st.)
Sankt Anne orden med svärd III	10.2.1858
Sankt Vladimir orden med svärd IV	11.4.1860
Sankt Stanislav orden med svärd och krona II	8.2.1861
Sankt Anne orden med svärd och krona II	2.12.1863
Sankt Vladimir orden med svärd III	912.1864
Sankt Stanislav orden och kraschan I	30.8.1874
Sankt Anne orden med svärd och kraschan I	1.1.1880
Sankt Vladimir orden och kraschan II	18.11.1881
Verdienstorden Philipps des Grossmütigen, orden och kraschan	21.4.1881 (n.st.)
Steaua Románici, Mare Cruse, orden och kraschan	7.4.1881
Bjelaja Orla (Vita örnen) orden och kraschan I	18.5.1883
Sankt Alexander orden och kraschan I	5.6.1883
Alexander Nevski orden och kraschan I	5.4.1887
Alexander Nevski kraschan med briljanter	1.1.1890

Casimir Ehrnrooth efterlämnade vid sin död ovan förtecknade ordnar, välbevarade i tillhörigt etui, ävenså diplombreven. (Samlingen är numera deponerad i Helsingfors krigsmuseum.) En efterlämnad kraschan utan etui och diplom har befunnits vara emiratet – efter 1868 ryska lydstaten – Bucharas näst högsta orden.

Tryckta och otryckta källskrifter

RA Casimir Ehrnrooths papper i Riksarkivet
SA Brev och andra dokument i Sesta arkivet

Kapitel I

Berg, Ruben G:son och Hjertén, Ivar, Johan Ludvig Runebergs Fänrik Ståls Sägner. 1913. Cederberg, A. R., – Ojala, Veikko, Vanhaa Heinolaa. 1929.
Danielson, J. R., Finska kriget och Finlands krigare 1808-1809. 1897.
Frenckell, Ester-Margaret von, Offentliga nöjen och privata. 1943.
Hirn, Hans, Gustaf Fredrik Stjernvall. 1931.
Kraemer, Robert von, Mina levnadsminnen. 1866.
Leinberg, K. G., Helsingfors Lyceum. 1866.
Meurman, Otto, Finska Kadetten. 1846.
Osmonsalo, Erkki K., Vanhaa Heinolaa. 1929.
Qvarnström, Ingrid, Ett legendomspunnet liv. 1937.
Rancken. A. W., Helsingfors genom fyra sekler. 1926.
Rousset, Camille, Histoire de la guerre de Crimée. 1877.
Schulman, Hugo – Nordenstreng, Sigurd, Finska Kadettkårens matrikel. 1912.
Strömborg, J. E., Biografiska anteckningar om Johan Ludvig Runeberg. 1904.
Westermarck, Helena, Adelaide Ehrnrooth. 1928.
-Finska Kadettkåren 1812-1887. 1890.
-Finska Kadettkårens Kuletabeller. Krigsarkivet.
-Finska Kadettkårens Straffjournaler. Krigsarkivet.
-Stjernvallska brevsamlingen. Riksarkivet.
-Familjearkiv Axel Gadolin.

Kapitel II

Baddely, John F,, The Russian Conquest of the Caucasus. 1908.
Barrault, E., La Russie et ses chemins de fer. 1857.
Barthold, W., Schamil. Enzyclopedie des Islam IV. 1934.
Blanch, Lesley, The Sabres of Paradise. 1965.
Kazbek, Куринцы в Чечнь и Дагестаь. 1885.
-Дагестанский Сборник 1927.
-Памятная Киижка 1855-1858, 1861.

Kapitel III

Edwards, Henry Sutherland, The Private History of a Polish Insurrection. 1865.
Forcade, E., Chronique. Revue d.d. Mondes XLIV. 1863.
Gasket, C., Der polnische Aufstand im Jahre 1863. 1895.
Gentzen, Felix-Heinrich, Grosspolen im Januaraufstand 1863-1964. 1958.
Girardin, Saint-Marck, Chronique. Revue d.d. Mondes XXXII. 1861.
Halecki, Oskar, Geschichte Polens. 1963.
Knorr, Emil, Die polnischen Aufstände seit 1830. 1880.
Kowalski, Josef, Die russische revolutionäre Demokratie und der polnische Aufstand 1863. 1954.
Kozmian, St. von, Das Jahr 1863. 1896.
Leslie, Robert Frank, Reform and Insurrection in Russian Poland 1856-1865. 1963.
Manteuffel – Szoege, Georg, Geschichte des polnischen Volkes während seiner Unfreihet 1772-1914. 1950. Mazade, Charles de, La Pologne devant l'Europe. Revue d.d. Mondes XLIV 1863.
-Le recrutement en Pologne. Revue d.d. Mondes XLIII. 1863.
-Chronique. Revue d.d. Mondes XXXI, XXXIII, 1861, XLIV 1863.
Rein, Th., J. V. Snellman. 1904.
Trotha, Thilo von, Der polnische Aufstand im Jahre 1863. 1895.
Verdy de Vemois, Julius, Im Hauptquartier der russischen Armee in Polen 1863-1865. 1905.
Zechlin, Egmont, Bismarck und die Grundlegung der deutschen Grossmacht. 1930.
-Die Vorläufer des polnischen Aufstandes. 1864.
-Annuaire 1860. Revue d. d. Mondes.
-Beiträge zur Geschichte des letzten polnischen Aufstandes. Deutsche Rundschau 1879. Bd 21.
-Военный Сборник.
-Familjearkiv Anders Edvard Ramsay.

Kapitel IV och V

Black, Cyril Edvin, The Establishment of Constitutional Government in Bulgaria. 1915. (Princeton Studies in History)
Corh, Egon, a. Alexander von Battenberg und sein Kampf mit den Zaren und Bismarck. Wien 1920.
-b. The Downfall of the Three Dynasties. London 1934.
-c. Unter Zaren und gekrönten Frauen. 1936.
-d. Anonyme Briefe an drei Kaiser. 1939.
-e. Leben und Liebe Alexanders von Battenberg. Graz 1954.
-f. Alexander von Battenberg. London 1954.
-Dimitrov, Iltcho, Държавният Преврат на 27 април 1881 г. И борбата иа либералната партия против него. 1963.

Drandar, Antonie, a. Cinq ans de règne. 1884.
-b. Les événements politiques en Bulgarie. 1896.
Farley, Lewis, New Bulgaria. 1880.
Flesch, Carl, Erinnerungen eines Geigers. 1961.
Fortunatov, P. K., Der Krieg von 1877-78 und die Befreiung Bulgariens. 1953.
Golovine, A. F., Furst Alexander von Bulgarien. 1896.
Gopcevic, Spiridion, Bulgarien und Ostrumälien. 1886.
Gripenberg, G. A., Finska Gardet. 1906.
Hajek, Alois, Bulgariens Befreiung und staatliche Entwicklung unter seinem ersten Fursten. 1938.
Hyde, Arthur May, A Diplomatic History of Bulgaria. 1927. (Urbana University of Illinois).
Jagwitz, F. von, Von Plevna bis Adrianopel. 1880.
Jireček, Konstantin, a. Das Fürstentum Bulgarien. 1891.
-b. Български Дневник. 1930.
Kanitz, F., Donau, Bulgarien und der Balkan. 1882.
Klaeber, Hans, Furst Alexander I von Bulgarien. 1904.
Koch, Adolph, Furst Alexander von Bulgarien. 1887.
Kosev, D., История на България. Том П.Глава п 1962.
Laferté, Victor, Alexandre II. 1882.
Leroy-Beaulieu, Anatol, Chronique. Revue d.d. Mondes. 1880.
-L'empereur Alexandre II. Revue d.d. Mondes. 1880.
Lindenberg, P., König Karl von Rumänien. 1908.
Mach, Richard von, a. Elf Jahre Balkan. 1889.
-b. Aus bewegter Balkanzeit 1879-1918. 1928.
Miljutin, D. A., Дневник 1950.
Matvjejev, P. A., Болгария после Берлинскаго коиреса. 1887.
Mazade, Ch de, Chronique. Revue d.d. Mondes 1881, 1882, 1887.
Mikkola, J. J., Muutamia tietoja kenraali Casimir Ehrnroothin toiminnasta Bulgarian hallitusmiehenä. Hist. Ark. XLIV. 1938.
Mossolov, A., a. At the Court of the last Tsar. 1935.
-b. България 1878-1883.*

** Detta bokverk omnämns inte i nedan angivna bibliotekskataloger. Genom vänl. förmedling av ryttmästar D. Kusmin-Karavajeff har jag av Alexander Mossolovs svärson, överste Herschelmann, erhållit en rysk översättning av det kapitel som behandlar Mossolovs personliga hågkomster om Casimir Ehrnrooth. Ytterligare är jag ryttmästar Kusmin-Karavajeff stor tack skyldig för alla de upplysningar, rörande militära o.a. förhållanden under kejsartiden i Ryssland, han lämnat mig.*

Paléologue, Maurice, Le roman tragique de 1'empereur Alexandre II. 1923.
Quillé, Eumène, Les commencements de l'indépendance Bulgare et le Prince Alexandre. 1910.
Radev, Simeon, Строителите на съвременна България. ТОМ I. 1911.
Schweinitz, W., Denkwurdigkeiten.
Skazkin, S. D., Коиец австро-русско-германского союза. ТОМ I. 1928.
Sobolev, L. N., Der erste Furst von Bulgarien. 1886.
Sosnosky, Theodor von, Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns. 1914.
Springer, Anton, Der russisch-türkische Krieg 1877-78. 1891-93.
Sturdza, A. D., Charles I Roi de Roumanie. 1899, 1904.
Thierfelder, Franz, Männer am Balkan. 1961.
Trutschler von Falkenstein, Heinz von, Bismarck und die Kriegsgefahr des Jahres 1887. 1924.
Wertheimer Eduard von, Graf Julius Andrássy. 1910.
Wittrock, Georg, Den väpnade freden. (Nordstedts Världshistoria del 13)
Zanov, A. S., Первий Болгарский Княз. 1895.
-Авантюри русского царисма в Болгарий. 1935.
- L'attentat contre le Tzar. Le Monde Illustré. 1881.
- Aus dem Leben König Karls von Rumänien. 1894, 1900.
- Correspondence respecting the Affaires of Bulgaria. 1881.
- Дневници на второте обикновенно Народио Събрание Книга I-III.
- Geheime Dokumente der russischen Orient-Politik. 1881-93. 1893.
- Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette. 1871-1914. Band V.
- Le Question Bulgare. 1886.
- Памятная Книжка 1878, 1881, 1882.
- Der russisch-türkische Krieg 1877-78. 1902-1911.
- Русская Старина 1886, 10-12.
- Сборник Военных Рассказов 1879.
- Сборник Магерналов по истории русско-турецкой войиы 1877-78. ТОМ 30, 31, 42, 63, 70, 91, 93.
- Срисок Гежералам 1901, 1914.
- Срисок Полковникам 1901.
- Brockhaus' Conversationslexikon, 13 Auflage.
- Кратка Бьлгарска Енциклопедия Том I, II.
- Iso Tietosanakirja.
- Larousse 1865-1876.
- Meyers Conversationslexikon, 5 Auflage.
- Новый Энциклопедичесскии Словар.
- Nordisk Familjebok, 1904-1926.

- Русский Биографическни Словар.
- Aftonbladet 1881.
- Berliner Tageblatt 1881.
- Dagens Nyheter 1881.
- Helsingfors Dagblad 1880, 1881, 1882.
- Hufvudstadsbladet 1880, 1881, 1883, 1887.
- Kölnische Zeitung 1880, 1881.
- Neue Freie Presse, 1880, 1881.
- Nya Pressen, 1880.

Kapitel VI och VII

Ahrenberg, Jac., Människor som jag känt. Woldemar von Daehn. 1904.
Armfelt, Carl Alex., Vid Finska Statssekretariatet. 1920.
Bergh, Edv., a. Vår styrelse och våra lantdagar 1855-1867. 1884.
-b. Finland under Kejsar Alexander III:s regering 1881-91. 1894.
Cederholm, Theodor, Politiska minnen. 1924.
Estlander, Bemh., Elva årtionden ur Finlands historia II. 1929.
Estlander, Bemh. - Ekman, Karl, Från hav och hov. 1931.
Hornborg, Eirik, Finlands historia. 1963.
Hyvämäki, Lauri, Ennen routaa. 1960.
-Suomalaiset ja suurpolitiikka. 1964.
Kujala, Jonna, Seestan Kartanon torpat. Proseminarieföredrag 1960.
Nordenstreng, Sigurd, L. Mechelin. I. 1936.
Osmonsalo, Erkki K., Perustuslaillisen kehityksen kausi. (Suomen historian käsikirja II.) 1949.
Palmén, E. G., Till hundraårsminnet av Johan Philip Palmén II. 1917.
Puntila, L. A., Finlands politiska historia 1809-1955. 1964.
Rauhala, K. W., Keisarillinen Suomen Senaatti 1859-1909. 1921.
Rein, Th., a. Leo Mechelin. 1915.
-b. Redogörelse för Kejserliga Alexanders-Universitetet under läseåren 1887-1890.
Rommi, Pirkko, Myöntyvyyssuuntauksen hahmottuminen. 1964.
Taganzew, N. S., Det allerhögsta Manifestet. 1912.
Therman, Tor, Läroverket för gossar och flickor. Festskrift. 1933.
Torvinen, Taimi, J. R. Danielson-Kalmari. 1965.
Törne, P. O. von, Finlands Riddarhus 1818-1918. 1926.
-Kansallinen Elämäkerrasto.
-Finska Kommitténs protokoll. Riksarkivet.

-Lantdagsprotokoll 1891.

-G. A. Gripenbergs brevsamling. Riddarhuset.

-L. Mechelins brevsamling. Riksarkivet.

-R. Montgomerys brevsamling. Riksarkivet.

-E. G. Palméns brevsamling. Universitetsbiblioteket.

Anlitade bibliotek

Helsingfors universitetsbibliotek

Krigsvetenskapliga Centralbiblioteket i Helsingfors (nuvarande Försvarshögskolans bibliotek)

Kungl. Biblioteket, Stockholm

Österreichische Nationalbibliothek, Wien

Universitätsbibliothek Wien

Universitäts- und Stadtbibliothek Köln

Nationalbiblioteket i Sofia

British Museum

Tillägg av Magnus Ehrnrooth

Efter utgivningen av böckerna på svenska och finska publicerade författaren år 1974 ett litet häfte med titeln "Rättelser och tillägg". De angivna rättelserna har blivit införda i nyutgåvorna. Förutom sådana rättelser och tillägg som direkt hänför sig till något ställe i texten ingår i häftet följande text:

Rysslands nederlag i det orientaliska kriget 1853-56 betraktade en unge tsaren Alexanter II som en vanära för det mäktiga tsarriket. För att så litet som möjligt oroa de europeiska stormakterna började han som vederlag i hemlighet med Ryssland införliva vid gränserna i öster belägna små självständiga samhällen, bebodda av till språk och tro autokratiskt styrda folkstammar. Tjetjenien och Dagestan var redan 1859 utan någon som helst protest från stormakternas sida underkuvade (se kapitel II). I Asien införlivades i all tysthet emiraten Turkestan 1864-68, Buchara 1868, Transkaspiska provinsen 1873 och Chiva likaså 1873.

Efter segern i Bulgarien 1878 tillintetgjorde England realiseringen av den urgamla ryska önskedrömmen – herraväldet över Konstantinopel. Kongressen i Berlin samma år grusade Alexander II:s och panslavisternas förhoppningar om Bulgarien och Rumänien som ryska vasallstater (kapitel IV).

Först vid början av 1880 började Englands regering inse, att den ryska frammarschen i Asien kunde leda till ytterst allvarliga komplikationer vid gränsen mot Indien. År 1881 ockuperade ryska trupper staden Ashabad vid gränsen till Persien och staden Merw 200 km från Afghanistans nordvästra gräns. Dessa båda städer tillhörde det dåtida emiratet Margiana. I juni 1884 ockuperade afghanska krigsstyrkor staden Pendschdek i Margiana vid floden Moorahab söder om Merw. Men året därpå i mars blev afghanerna utdrivna av ryska trupper, varefter staden blev ställd under rysk förvaltning.

Nu var Englands krigsbägare fylld till bredden. Trots att både regeringen och högsta militärbefälet i England var medvetna om, att ett krig i mellersta Asien med största sannolikhet kunde leda till oanade oroligheter i Indien, handlade de lika orubbligt som de gjorde då de ryska kraven vid freden i San Stefano blev kända.

Huruvida den krigslystne Alexander II skulle ha lyckats hejda explosionen av en så ömtålig krutdurk är inte alldeles säkert. Hans fredsälskande son Alexander III lyckades genom att acceptera – kanske själv föreslå – att en rysk-engelsk militärkommission skulle överenskomma om och fastställa en varaktig gränslinje mellan Afghanistan och de under rysk överhet lydande nordliga grannländerna. Av dessa hade Buchara den längsta gränsen.

Vid denna tidpunkt (1885) var Ehrnrooth adjoint vid Ministerstatssekretariatet i S:t Petersburg. Hans arbetsbörda där var så obetydlig (jfr s. 339) att honom väl kunde anförtros ett hemligt uppdrag under de rysk-engelska förhandlingarna.

Det ”fullkomligt sekreta” uppdraget att besätta Bukarest (s. 145-147) hade tilldelats honom i maj 1878. Denna hemlighet blev uppdagad först då de av Ehrnrooth efterlämnade sekreta handlingarna 1965 publicerades i denna levnadsteckning. Inom de rumänska militärhistoriska kretsarna väckte de 87 år gamla dokumenten stort intresse. I den historisk-samhällspolitiska tidskriften Analele n:o 4/ 1968 publicerade Gheorghe Matei en åtta sidor lång artikel under rubriken ”Rumänien och kriget 1877-78 mot det Ottomanska imperiet sedd ur finsk synvinkel”. De ryska hemliga militärukaserna återges översatta in extenso. Ehrnrooths personliga upplevelser under uppvaktningen hos konung Carol skildras i korthet.

I Sovjetunionen [denna text är från år 1974] publiceras årligen i arkiven bevarade – tidigare hemlighållna – historiskt ytterst värdefulla dokument (t.ex. Miljutins dagbok). När tiden är inne blir säkert ränkspelet mot Rumänien 1878 i sin helhet offentliggjort. Sålunda kunde i detta nu okända dokument från de rysk-engelska förhandlingarna 1885 rörande gränstvisten mellan Buchara och Afghanistan avslöja, om Ehrnrooth därvidlag spelat någon roll. Hade han av tsaren sänts till Buchara med muntlig eller skriftlig order för att meddela de ryska förhandlarna, vilka eftergifter de vore berättigade att godkänna, utan att för Ryssland strategiskt viktiga punkter skulle gå förlorade? Om så är fallet, är mysteriet kring den näst högsta Buchara-kraschanen löst. Kraschanen var emirens tack, riktat till sändebudet som framförde den mäktige tsarens fasta vilja att rädda emiratet från krigets fasor. Två år tidigare hade Ehrnrooth tilldelats ryska Vita Örn-orden av första klass med kraschan. Enligt vedertagen ritual förlänas en främmande stats medborgare en orden som motsvarar den högsta orden som förlänats honom i eget land. I Tsar-Ryssland räknades Vita örn-orden (Bjelaja Orla) tillhöra den nästhögsta klassen.

Källskrifter

Geffcken, Heinr., Russland und England in Mittelasien. 1885.

Ollier, Edmund, The Russo-Turkish War. 1890.

Hänvisningar

1 Rancken 56

2 Frenckell 291

3 Helsingfors Dagblad 23.12.1848

4 Kraemer 7-16

5 Brevsamling Stjernvall

6 Danielson 794

7 Strömborg III 69, not 61

8 Berg-Bjerken 150

9 Strömborg III 109

10 Viborgs Nyheter 18.12.1882

11 Leinberg

12 Finska Kadettkåren 63

13 Straffjoumal
14 Meurman
15 Familjearkiv Axel Gadolin
16 Finl.allm.Tidn. 1.7.1854
17 Kazbek 377-388
18 Denna omsorgsfulla utredning är gjord av prof. Rolf Westman
19 Finsk Militär Tidskrift Nr 15
20 Kazbek 398-427
21 Baddeley 464
22 dto 446
23 dto 470-482
24 Kowalski 18
25 Vorläufer 33
26 Mazade RddM XXXIII 179
27 dto RddM XLVI 746
28 Leslie 167-168
29 Zechlin
30 Verdy 52
31 Deutsche Rundschau 97
32 dto 98
33 Voennij Sbomik XXXII 215
34 Deutsche Rundschau 97
35 Vojennij Sbomik XXXIII 286
36 Manteuffel 165
37 dto 163
38 Verdy 16
39 Edwards II 20
40 Wertheimer III 3
41 Fortunatov
42 Corti (c) 280, 284
43 Gripenberg 202
44 Fortunatov 57
45 Sbomik Mater. Tom 30, 289
46 dto 346
47 Utlåtande av med.o.kir.dr Rolf Gullichsen
48 1'Orient 7.7.1877

49 Sbomik Mater. Tom 31, 10
50 dto 147
51 Russ. turk. Krieg III 11
52 dto 164
53 dto 165
54 dto IV 2
55 Fortunatov 111
56 dto 144
57 Springer VI 251
58 Sbomik Mater. Tom 63, 83
59 Sbomik Voennij Rask Tom 1
60 König Karl, Lindenberg, Sturdza
61 Golovine 133
62 SA tidningsutklipp
63 Queillé 123
64 Koch 46
65 Gopcevié
66 Koch 66
67 Golovine 128
68 Matvjejev 34
69 Koch 68-69
70 Corresp. resp affair. of Bulgaria Nr 22
71 Queillé
72 Förklaringen lämnad av prof. Rolf Westman
73 Mossolov (b)
74 Koch och Golovine 50 o. 132
75 Radev 264
76 dto 263
77 Koch 70
78 Corti (a) 106
79 Geheime Dokumente 1-18
80 Radev 265
81 Skazkin 239-254
82 Corresp. resp. aff. of Bulgaria Nr 6, 9-11, 17, 23, 30, 64, 77, 90, 91
83 Radev 271-272
84 Drandar (a) 81

85 dto 83
86 Golovine 178
87 Golovine 175
88 Matvjejev 155
89 Drandar (a) 102
90 Koch 140-145
91 Estlander-Ekman 340
92 Queillé 289
93 Sosnosky II 73
94 Palmén 989
95 Mossolov (a) 218
96 Avantjori 138
97 Drandar (a) 139
98 Grosse Politik V Nr 1039-1054
99 Triitschler 114
100 Thierfelder 225
101 Palmén 1061
102 Nordenstreng 200, 203, 208
103 Palmén 987
104 Cederholm 197
105 dto 126
106 dto 149
107 Åbo Tidn. 11.10. och 13.11.1888
108 Estlander-Ekman 357
109 Nordenstreng 219
110 Brevsamling Gripenberg
111 Ahrenberg
112 Cederholm 211
113 Brevsamling Mechelin
114 Nordenstreng 217
115 Brevsamling Mechelin
116 dto Montgomery
117 Palmén 1084
118 Brevsamling Mechelin
119 dto Montgomery
120 Nordenstreng 416

121 Brevsamling Montgomery 15.1.90
122 Nya Pressen 28.8.1890
123 dto 2.6.1900
124 Hornborg 244
125 Palmén 1117
126 Brevsamling Palmén
127 dto Montgomery 15. och 27.11.1891
128 Brevsamling Montgomery
129 Bergh (b) 353
130 Brevsamling Gripenberg
131 Bergh (b) 356
132 Nordenstreng 459
133 Brevsamling Gripenberg
134 dto
135 dto
136 Palmén 1129
137 Rein Redogörelse
138 Moliére, L'amour Médecin (1665)*

* *"Ni är ju guldsmed M. Josse: jag ber eder om råd beträffande allt som jag bör göra."*

139 Palmén 686
140 Lantdagsprotokoll 1891
141 L. Vennervirta, Kansallinen Elämäkerrasto
142 Palmén 767
143 dto 847
144 dto 802
145 Therman 30-33
146 Kujala

Personregister

Förkortningar

B bulgarisk
E engelsk
F fransk
P polsk

R rysk
Rum rumänsk
T tysk
Ö österrikisk
adj adjutant
dipl diplomat
gen general (rangen okänd)
gen art general av artilleriet
gen inf general av infanteriet
gen kav general av kavalleriet
gl generallöjtnant
gm generalmajor
min minister (ministerium) mss ministerstatssekreterare
off officer
pol politiker
sen senator
ss statssekretariatet
tjm tjänsteman vid
öv överste
övl överstelöjtnant

Registret upptar inte sidnumren för namnen:

Alexander II
Alexander III
Alexander von Battenberg
Adèle Ehrnrooth
Adlerberg, Alexander 1819-88 R min. 112
Alenitj, Pjotr R öv. 86, 87
Alexander II 1818-81
gemål Maria av Hessen 1824-80. 110, 112, 156, 162, 198
Alexander III 1845-94
gemål Dagmar (Maria Feodorovna) 1847-1928. 218, 296, 431, 442
Alexander, prins av Hessen 1823-88. 156, 162, 163, 165, 218
gemål Julie von Hauke 1825-95. 94
Alfthan, Georg von 1828-96 gl sen. 339, 371
Alfthan, Robert Fredrik 1829-70 kadett. 26

Aminoff, Germund Fredrik 1767-1816 major. 24
maka Anna Juliana Ehrnrooth 1778-1808. 24
Aminoff, Germund Fredrik 1796-1876 prof. 24, 25
Aminoff, Gustaf (Gösta) 1844-99 gl. 312
Andrássy, Julius 1823-90 Ö min. 118, 143, 153 Appelberg, Adolf 1791-1856 öv. 27
Armfelt, Alexander 1794-1876 mss. 355, 349, 386, 387, 390, 408
maka Aline Demidov 1814-98. 341
Armfelt, Alexander 1850-1925 tjm ss (mss). 359, 434, 437, 439
Armfelt, Gustaf 1792-1856 gl. 16
Artot de Padilla, Desirée, 1835-1907, sångerska. 151 Aspelin-Haapkylä, Eliel 1847-1917 prof. 403, 410-412, 414
Balabanov, Marko 1837-1921 B min. 283, 295 Barjatinskij, Alexander 1814-79 R fältmarskalk. 40, 41, 43-45, 48, 50, 51, 61, 64, 66, 67, 69, 101, 165
Battenberg, Alexander von 1857-93 furste av Bulgarien
Battenberg, Joseph 1861-1924. 299
Battenberg (Mountbatten), Louis von 1854-1921 E storamiral. 130
Beaconsfield (Benjamin Disraeli) 1804-88 E prem min. 111, 112, 143, 153, 154
Becker, Adolf von 1831-1909 konstnär. 426, 427 Belgardt, Karl 1807-68 R gl. 87, 101
Benderev, Anastas 1859-1946 B off. 199, 297, 298
Berg, Friedrich Wilhelm 1794-1874 R gen fältmarskalk P ståthållare. 79, 83, 90-93, 96, 443
Bergh, Martin (Matti Vuori) 1858-1925 fil mag. 433
Berner, Axel 1843-1892 överskolinspektor. 451
Bezak R postchef. 351-353, 355
Bismarck, Herbert von 1849-1904 T dipl. 305, 308 Bismarck, Otto von 1815-98. 78, 112, 143, 144, 153, 155, 157, 191, 218, 234, 285, 296, 303- 305, 308-310, 335 Blåfield, Ivar 1829-89 gl. 30
Bobrikov, Nikolaj 1839-1904 R gen. guvernör. 437, 439, 440, 454
Bobrinskij, Alexej 1826-1918 R min. 111, 112
Boeresco, Wasil 1830-83 Rum min. 221
Boije, Axel 1805-76 tullförvaltare, bankdir. 20, 35
maka Rosa Ehrnrooth 1824-55. 20, 85
Boije, Rose-Marie 1850-1923 lärarinna. 363, 402, 419, 420, 454
Boldt, Konstantin Ferdinand 1829-85 öv (gm). 102, 119, 135, 138, 139
Bonnat, Leon 1833-1922 F konstnär. 428
Borgström (familj). 426, 430
Boris, kronprins (konung av Bulgarien) 1894-1943. 316
Born, Johan August von 1815-78 sen. 361

Born, Viktor Magnus von 1851-1917 pol (lantmarskalk). 330, 345
Boucht, Johan Fredrik 1766-1846 prost. 24
Bratianu, Joan 1821-88 Rum min president. 143, 145, 147
Brunou, Alexander August 1821-87 sen. 331
Bruun, Theodor 1821-88 mss. 318-320, 327, 328, 330, 332, 334, 337, 339, 341, 343, 369, 372, 390, 409, 421
Bruun, Theodor 1859-1923 tjm ss (verkl statsråd). 433, 439
Buldakov, R off. 105
Bunge, Nikolaj 1823-95 R min. 365, 368
Böök, Karl Emil 1829-60 kadett. 26
Calonius, G. H. Willy 1845-97 prokurator. 371, 374
Canth, Minna 1844-97 skriftställarinna. 422
Carnot, Sadi 1837-94. F president. 425, 426
Carol konung av Rumänien 1839-1914. 118, 143-145, 147, 151, 152, 156, 183, 197, 206, 207, 212, 219-221
gemål Elisabeth (Carmen Sylva) 1843-1916. 151, 221
Castrén, Jonas 1850-1922 jur kand. 412, 413
Cederholm, Theodor 1824-1911 sen. 327, 328-333, 341-343, 365, 371,421
Chemlinski, Zygmunt P insurgentchef. 89, 90, 94, 96
Clémentine, prinsessa av Orléans 1817-1907. 303, 310, 312, 313, 316
Coligny, Jean de R off. 258, 262, 290
Corvin T off, B adj. 173, 174, 187
Costiander, Robert 1827-92 öv. 323, 326, 327
Costiander, Torsten 1831-1904 guvernör. 326
Cronstedt, Anton 1798-1893 geh.råd. 337
Czachowski, Dionizy 1810-63 P insurgentchef. 83, 84
Czarkowski, Wladislaw P insurg läkare. 92
Daehn, Woldemar von 1838-1900 gl mss. 335-341, 344, 347, 348, 350, 351, 356-360, 377, 382, 385-387, 393, 397, 398, 413, 417, 425, 433, 434, 437, 438
maka Nina Svjatopolk-Mirski 1852-1926. 338, 341
Danielson (-Kalmari), J. R. 1853-1933 prof. 20, 23, 374-376, 397, 411, 454
Davidov, Alexander 1838-85 R dipl. 158-164, 211 Dellingshausen, Eduard 1824-88 R gen adj. 113, 136-139
Derby (Edward Stanley) 1826-93 E min. 111
Dimitriev, Radko 1859-1919 B off. 199, 297-299 Dobrovolskij, Wladimir 1834-? R gen. 85, 87, 88, 91, 94, 95
Dolgorukova-Jurjevskaja, Jekaterina 1846-1922. 110, 162, 177, 217

Dolgorukij, Wladimir 1810-90 R min. 301 Dondukov-Korsakov, Alexander 1820-93 R gen adj. 154, 158, 160, 162-164, 178, 189, 201, 218, 281
Donner, Otto 1835-1909 prof. 375, 382, 402-405, 411, 414, 415, 443, 454
maka Minette Munck 1848-1922. 375, 402, 403
Dragomirov, Michail 1830-1905 R gl. 102, 113, 114, 142, 199
Drandar, Antonie 1837-1925 B journalist. 156, 157, 232, 250, 252, 256, 258, 280, 302, 330
Drenteln, Alexander 1820-88 R gen adj. 122, 145, 147, 151, 152
Drinov, Marin 1838-1906 B slavist. 186, 415
Durnovo, Ivan 1834-1903 R min. 351, 353-356, 384, 431

Edelfelt, Albert 1854-1905 konstnär. 426
Edlund, Gustaf Wilhelm 1829-1907 bokhandlare. 446, 455
Ehrenström, Johan Albrekt 1762-1847 verkl statsråd. 14, 15, 17, 18, 453
maka Hedvig Lagerborg 1788-1834. 18
Ehrnrooth, Adèle 1826-1905.
Ehrnrooth, Alexander (Mischa) 1852-1902 öv. 312 Ehrnrooth, Carl Albert 1831-1873 protokollssekr. 18, 23, 24, 293, 326, 329,451
Ehrnrooth, Carl Gustaf 1744-1817 gm. 18, 60
Ehrnrooth, Elise 1815-1900. 34, 36
Ehrnrooth, Emilia 1838-63. 36, 85
Ehrnrooth, Georg 1866-1935. 329, 449
maka Ella af Nyborg 1874-1965. 329
Ehrnrooth, Gustaf Adolf 1779-1848 gm. 13-24, 60, 189, 349, 402, 451
maka Jeanette von Platen 1796-1873. 13, 16-18, 22, 60, 71, 189, 452
Ehrnrooth, Magnus 1820-60 övl. 14, 32-37, 205 Ehrnrooth, Magnus Johan 1767-1824 övl. 16
Ehrström, Karl Gustaf 1822-86 sen. 331
Ekelund, Woldemar 1843-1902 med lic. 345, 454 Ekmarck, Albert 1826-66 kadett (öv). 31
Elfving, Fredrik 1854-1942 prof. 403
Eskelin, Karolina 1867-1936 läkare. 419, 420, 452
Etter, Alexander von 1831-1902 verkl. statsråd. 357, 377
Etter, Alexander von 1867-1919 geh råd. 432

Falb, Rudolph 1838-1903 Ö väderleksspåman 312 Falkman, Severin 1831-89 konstnär. 426
Fellman, August 1839-1912 affärsman. 430
Ferdinand, furste av Bulgarien 1861-1945. 303, 308-310, 312, 313, 316, 317
Forselles, Edward af 1817-91 sen. 339, 359
Franz Joseph I 1830-1916. 118, 220, 302, 309 Freedericksz, Wladimir 1838-1927 R gen kav hovmin. 177

Freudenthal, Axel Olof 1836-1911 prof. 408
Frisch, Eduard 1853-1907 R prof. 384
Frosterus, Charles Emil af 1830-1900 sen. 342, 343 Fuhrman, Nicolai P godsägare. 103-107, 121, 122, 197, 198
maka Louise. 103-107, 120, 121, 197, 198
Furumarck, Stina Kajsa 1758-1846. 402

Gadolin, Axel 1828-92 prof gen art. 27, 30, 31, 113, 339
Galitzin, Grigori 1838- gen adj. 435, 436
Genetz, Arvid 1848-1915 prof. 412
Gerstenzweig R gen. 92
Giers, Nikolaj 1820-95 R min. 161-165, 168, 184, 223, 224, 232, 239, 241, 249, 264, 268, 294, 295, 304, 305, 309, 311, 335, 384, 424, 431
Gipptoft, Stanislaw P förrädare. 89
Gladstone, William 1809-95 E prem min 241, 250 Golovine, A. F. B pol. 156, 174, 183, 200, 211, 213, 259, 277, 290, 302, 315, 316, 317
Gopcevic, Spiridion 1855-1936 Serbisk historiker.
156, 157, 159, 173, 184, 186, 215, 330
Gortjakov, Alexander 1798-1883 R min 113, 143, 144, 153, 250, 305
Granville (Georg Leveson) 1815-87 E min. 228, 245, 246
Greigh, Samuel 1827-87 R min. 112
Grekov, Dimitri 1847-1901 B min. 233, 235,237, 273,277, 280, 286
Gripenberg, Alexis 1852-1927 exp sekr ss. 392, 393, 424, 433
Gripenberg, Johannes 1842-92 sen. 339
Grot, Jacob 1812-93 prof. 392
Gruev, Pjotr 1857- B major. 298-300
Grönqvist, Artur 1870-1930 tjm ss. 439
Gurko, Josef 1828-1901 gen kav. 102, 113, 115, 136, 142
Gurzelev, Ivan B min. 183, 184
Gylling, Oscar F. W. 1843-1908 sen. 371

Haartman, Lars Gabriel von 1789-1859 sen. 326 Haartman, Victor von 1830-1895 sen lantmarskalk.
326-328, 330-332, 339, 341-344, 357, 363-365,
377-379, 381-385, 391, 397, 415, 421, 443, 454, 455
Hackman, Alfred 1864-1942 prof. 314
maka Olga Ehrnrooth 1868-1945. 314
Hadschenov, Ivan B pol. 250

Hartenau, Assen von 1890 (jur. dr). 314, 315 Hauke-Bossak, Jozef -1871 P insurgentchef. 90, 94, 96
Haukioja, Juho Aleksi 1875-1968 torpare. 451
Hazwell, E spion i P. 94
Heiden, Feodor 1821-1900 gen guv. 112, 278, 331, 332, 334, 339, 347, 348, 350-359, 361, 365, 366, 368, 372, 379, 383-385, 392, 393, 400, 415, 431, 435
maka Elisabeth Subov -1894. 341, 385
Heikel, Axel Olai 1851-1924 arkeolog. 414, 415
Heikel, Rosina 1842-1924 läkare. 419-421
Heikura, Mikko 1844-1930 lantdagsman. 380, 381 Hellström, Karl Leonard 1870- tjm ss. 439
Herschelmann R kapten (öv). 177
Hirsch, Baruch (H. B. Strousberg) 1823-84 järnv. entrepren. 212
Hitrovo, Michail A. R dipl. 156, 223, 224, 226, 229,233-235,240-243,245,247-252,257-259, 264, 265, 274, 275, 277, 280, 287-293, 328
Höijer, Carl Theodor 1843-1910 arkitekt. 424

Ignatjev, Alexej Alexejevitj R off. 436
Ignatjev, Alexej Pavlovitj 1842-1906 R gen kav. 435, 436
Ignatjev, Nikolaj Pavlovitj 1832-1908 R dipl. min. 107, 250
Indrenius, Bernhard 1865-1920 tjm ss. 434
Innain, Jacob 1819-82 folkskollärare. 24
Innanen, Pekka 1774-1849 kyrkväktare. 24
maka Anna Siitonen 1777-1844. 24
Iskra P insurgentchef. 94
Ivanov R gen. 176

Jacobssohn, Nikolaj R dipl. 207, 235, 247, 249, 251,264, 301
Jeleskovitj, Georgi B min. 230, 247
Jevdokimov, Nikolaj 1804-73 R gl. 44, 45, 48, 50-52, 54, 61, 102
Jireček, Konstantin 1854-1918 tjeck slavist, B min. 156, 174, 186, 213, 229, 231, 233, 234, 247, 257, 259, 286, 328
Johansson, Gustaf 1844-1930 biskop. 371, 379, 422 Jomini, Alexander 1814-1888 R geh råd. 168, 169, 289
Jonin, Wladimir R dipl. 291, 292, 294, 295

Kajanus, Herman 1852- Pastor. 434 Kálnoky, Gustaf 1832-98 Ö min. 305, 308-310, 335
Kamenskij B kapten. 196
Karamsin, Andrej 1813-54. 35
Karamsin, Aurora 1808-1902. 35, 442, 453

Karavelov, Petko 1843-1903 B min pol. 183, 184, 186, 190, 210-213, 218, 222, 223, 228-230, 234, 240, 244, 252, 269, 271, 275, 277, 282, 284, 290, 295, 298, 300, 303
maka Katarina. 184, 230
Kaulbars, Alexander 1844- R gen (kav) B min. 188, 272, 273, 279, 281, 291-294
Kaulbars, Nikolaj 1842-1905 R gen dipl. 294
Kempfert, Pavel 1810-1882 R gl. 52, 53
Khevenhüller, Rudolph 1844-1910 Ö dipl. 178, 179, 181, 189
Kiril B arkimandrit. 230
Kirpotin R gl. 101
Kivekäs, Lauri 1852-84 jur kand. 412
Kliment (Drumev), Vasil 1838-1901 B biskop min. 160, 163, 183, 230, 283, 300, 303
Klosov R off. 139
Knorring, Gustaf Christian von 1831-95 major. 84
Koch, Adolph 1842-T pastor. 156, 173, 174, 183- 185, 188, 191, 200-203, 262, 273, 291, 300, 313, 314, 329, 387 Kojander, A. R dipl. 295
Kondratjev R major. 96
Kononowicz P insurgentchef. 84, 85
Konstantin Pavlovitj 1779-1831 R storfurste P ståthållare. 71
Konstantin Nikolajevitj 1827-92 R storfurste P ståthållare. 76, 79, 82, 90
Kothen, Casimir von 1807-80 sen tf vicekansler. 408, 415, 419
Kovaitjev, Josef 1839-98 B tjm. 230
Kraemer (Granlund), Aurore von 1808-1902. 22
Kraemer, Carl von 1817-98 sen. 22, 337
Kraemer (Standertskjöld), Jenny von 1821-1910.
22
Kraemer, Oscar von 1829-1904 amiral. 292, 337- 339, 369, 390, 432, 440, 454
maka Sophie Cedercreutz 1844-1923. 104, 337, 390, 432, 440
Krasilnikov R major. 141
Krasovskij, Nikolaj R öv. 119, 123, 131, 132, 137, 139, 140
Krilov R gen B min. 257, 258
Krohn, Julius 1835-88 prof. 410
Kuczek P insurgentchef. 89
Kumani, A. M. R dipl. 162, 168-170, 211-214, 222, 223, 226, 284, 293
Kumani, Aleko R stud. 214, 215
Kurtén, Anders Joachim 1836-99 talman. 357
Kurtén, Elna (de Prado) 1873-1961. 421

Kurtén, Uno Alexander 1845-1927 assessor. 424

Lagerborg, Robert 1835-82 publicist. 279, 321
Lagus, Wilhelm 1821-1909 prof. 419
Lampila, stenarbetare. 450
Langiewicz, Marian 1827-1887 P insurgentchef. 77, 83, 84, 89
Lascelles, Frank 1841-1920 E dipl. 156, 178, 192, 227,228,234,238,245,246,251,256,257,259
Lazarev, Pjotr R major. 95
Leo XIII 1810-1903 påve. 316
Lessovoi R gm. 258, 259, 294
Lichine, K. N. R dipl. 178-182,222,226,227,232, 240, 250, 275, 287, 288, 289
maka Mathilde. 179-182, 190, 226, 227, 287, 288, 294
Lichine, Olga. 182, 294
makeAlexej Kapnist. 182
Lille, Axel 1848-1921 jur. utr. dr. 361, 398
Lindelöf, Uno 1868-1944 prof. 411
Linder, Hjalmar 1862-1921 tjm ss. 434
Lindfors, Jacob Julius af 1831-1903 gm. 426
Lindholm, Berndt 1841-1914 konstnär. 426
Litkin R kosack revolutionär. 89
Loftus, Augustus 1817-1904 E dipl. 112
Londén, Hjalmar 1850-1937 ingenjör. 423-431
Longinov R off B adj. 259
Lonski R off revolutionär. 89
Loris-Melikov, Michail 1825-88 R gen adj. 164, 234
Löfgren (Lounasmaa), Elisabeth 1851-1931. 419

Manassein, Nikolaj 1835-95 R min. 384
Mancini, Pasquale 1817-1888 Ital min. 250
Manjokin, Zacharias R gm. 64
Mannerheim, Carl Gustaf 1867-1951. 435, 436
maka Anastasia Arapov 1872-1936. 435
Marinov R off B adj. 230
Mechelin, Adolf 1817-99 sen. 412
Mechelin, Leo 1839-1914 sen. 326-328, 330, 331, 339, 342-344, 346, 347, 350, 355, 357, 359, 365, 369, 371, 376, 396, 415, 416, 443, 452
Mechelin, Oscar 1851-1900 tjm ss. 433

Meck järnvägsentreprenör. 112
Meissonier, Ernest 1815-91 F konstnär. 428
Meletij B metropolit. 231
Mellin, A. Charlotta Wilhelmina 1816-92. 154
Melikov, Loris R gen. 220, 239, 249, 250, 264, 265
Menges, Alexander T off tjm B hovet. 173, 314, 315
Menschikoff, Alexander 1787-1869 R gen adj. 24, 36
Meurman, Agathon 1826-1909 kommunalråd. 335, 383, 419, 422
Michail Nikolajevitj, 1832-1909 R storfurste. 339 Mickiewicz, Adam 1798-1855 P författare. 71, 176
Mieroslawski, Ludwik 1814-1878 P insurgentchef. 77
Mikkola, J. J. 1866-1946 prof. 186, 234, 281, 415
Milan konung av Serbien 1854-1901. 296-298, 315
Milanov B litteratör. 294
Miljutin, Dimitri 1816-1912 R min. 40, 41, 43, 88, 101, 102, 113, 134, 156, 157, 159-165, 168- 170, 184, 198, 200, 208, 209, 211-213, 216, 222, 225, 226, 232, 235, 239, 267-269, 285
Minckwitz, A. R gen. 95
Mischenko, Vasil Kosmitj R gen. 52
Molander, Clas Herman 1817-97 sen. 371
Moljanov R major. 196
Montgomery, Robert 1834-93 sen. 327, 328, 330, 331, 339, 342-345, 347-351, 357, 362, 367, 368, 371, 376, 377, 393, 394, 430, 452
Mossolov, Alexander 1854- R kapten (gen) B adj. 174-178, 259, 294, 302, 314, 315, 316, 431
maka Elisabeth Trepov. 175
Munck. Johan Reinhold 1795-1865 gen inf. 25, 26, 408
Munck, Lennart 1852-1941 tjm ss (gm). 433, 439 Muravjev, Michail 1795-1866 R gen guvernör. 90- 92, 101,443
Muravjev R öv. 100, 101
Mutkurov, Sava Atanasov B gen. 300

Natjevitj, Grigor 1845-1920 B min. 273, 277, 280, 290
Neovius, Edvard Engelbert 1823-88 gm. 27, 445
Neovius, Edvard Rudolf 1851-1917 prof. 452, 454 Neovius, Frithiof Alfred 1830-95 gl. 428, 430
Nervander, Emil 1840-1914 museiman 410, 414
Niemelä, Matti lantdagsman. 413
Nikolaj I 1796-1855. 16, 24, 31, 40, 71, 73, 78, 134, 442
Nikolaj II 1868-1918. 175, 177, 302, 316, 413

gemål Alexandra Feodorovna 1872-1918. 177
Nikolaj Nikolajevitj 1831-91 R storfurste. 114, 115. 118, 141, 142, 214
Nilsson, Henrik 1820-90 gl. 85, 86, 102, 312,454 Norrmén, Oscar 1822-89 sen. 342
Nyborg, August af 1833-1927 sen. 182, 329, 342, 454, 456
Nyborg, Carl Adolf af 1879-1942 fil kand. 182

Obrutjev, Nikolaj 1829-1904 R gen. 113, 220, 239, 265
Oker-Blom, Christian 1822-1900 gl sen. 327, 331, 334, 339, 342-344, 347, 348, 362,454
Olsufiev, Alexej 1831- R gl. 151
Orbeliani, Grigori 1800-83 R gen inf. 44, 338
Ordin, Cesar F. 1836-92 R prof. 365, 374, 375
Ostrovskij R öv. 86
Otto P insurgentchef. 94

Palmén, Ernst Gustaf 1849-1919 prof. 297, 321, 328-330, 348, 374, 376, 401, 408, 410, 418, 432, 433, 440
Palmén, Hjalmar Philip 1858-1901 tjm ss. 334, 376, 432-440, 454
Palmén, Johan Philip 1811-96, prof sen tf vice-kansler. 329, 330, 371-374, 401, 408-412, 415-418, 420, 432
Palmén, Fanny 1842-1905 lärarinna. 420 Palmroth, Casimir 1826-80 mss adj. 326 Parenzov, Pjotr Dimitriev 1848-1914 R gen B min. 158, 161-165, 168, 178, 187, 222, 284 Pastjenkov, Ivan R major. 87
Pélissier, duc de Malakoff 1794-1864. 36, 37 Pipping, Augusta 1829-1919 skolförest. 417
Pippingskjöld, J. A. J. 1825-92 prof. 411 Pistolekors, Hippolyt 1837-1913 R statsråd. 103, 104, 175, 176, 382
Platen, Gustaf Bogislav von 1753-1830 öv. 16, 17
maka Margaretha Elisabeth Stjernvall 1763- 1797. 16
Platen-Hallermund, August von 1796-1835T skald. 71
Plehwe, Vjatscheslav 1846-1904 mss. 438, 439
Polzikov R off B adj. 178, 285, 294
Prochorov R gl. 133
Procopé, Nicolai 1870-1922 tjm ss. 439
Procopé, Victor 1839-1906 mss adj. 339,436-439

Radetzkij, Feodor 1820-90 R gl. 102, 113, 133, 134, 136, 140, 143
Radev, Simeon 1879-1967 B historiker min. 156, 180, 204, 222, 223, 231, 233, 247, 265, 286, 409
Rahden R gm. 131, 132-134
Ramsay, Anders Edvard 1799-1877 gen inf. 37, 76-79, 102
Ramsay, George 1834-1918 gen inf. 292, 339
Rehbinder, Robert Henrik 1777-1841 mss. 15, 386, 408

Rein,Thiodolf 1838-1919prof. 401, 410, 412, 413, 416, 454
maka Hedvig Maria Sofia Florin 1846-1907. 411
Remlingen R gen B min. 257, 290
Renvall, Torsten Thure 1817-98 ärkebiskop. 357
Reuss, Heinrich VII Prinz von 1825-1906 T dipl. 155, 305, 309, 310
Reuterskjöld, Herbert 1765-1821 gm. 14
Rick, Nikolaj R öv. 119, 120, 131, 135, 137, 141
Riedesel T off B hovmarskalk. 173, 300
Rosenius, Rurik 1865-1934 läkare. 423
Rosenqvist, Georg Gustaf 1855-1931 prof. 446, 448 Rosqvist, Ina 1865-1942 läkare. 419, 423
Rudanovskij, Konstantin B major. 195, 196
Runeberg, Johan Ludvig 1804-1877. 19, 20-22, 360, 387, 418
Runeberg, Walter 1838-1920 skulptör. 427, 428
Rydzeffsky, Donath Ferdinand 1832-189? geheimeråd. 25

Salisbury (Robert Cecil) 1830-1902 E min. 112, 153
Salov R gm. 119, 136
Saltzman, Fredrik 1839-1914 medicinalchef. 410, 421, 423
Sarafov, Michail tjm B min. 230, 233 Schachovskoj,Alexej 1812-94Rgl. 100, 102, 113, 119, 126, 130, 134-136
Schamil, Ben Muhamed 1797-1871 imam. 39-45, 48, 50, 51, 53, 54, 61, 64-68
Schauman, Berndt Otto 1821-1895 intendent. 426
Schaumann R öv. 119, 123, 130, 137
Schebeko R adj. 111, 112
Schepelev, A. R mil attaché. 159, 161-165, 168, 222, 225, 268
Schilder, Karl Andrejevitj 1785-1854 R gen adj. 35, 36
Schroderus, Henrik Edvard 1843- kyrkoherde. 422
Schulman, Carl 1819-1890 öv (gl). 85, 86, 90, 94, 102
maka Pauline Glansenstjerna 1822-1884. 85
Schultén, Maximus W. af 1847-99 prof. 410, 452
Schuvalov, Pjotr A. 1827-89 R gen adj dipl. 110- 112, 153, 177
Schweinitz, Hans L. von 1822-1901 T gen adj dipl. 142, 304
Semeka, Wladimir R gl. 102, 103, 120, 122
Serlachius, Julian 1854-1925 sen. 412
Setälä, Eemil Nestor 1864-1935 prof. 415
Sinebrychoff, Nikolai 1856-96 komm.råd. 426,430

Skobolev, Michail 1843-82 R gl. 102
Slavejkov, Petko 1827-95 B min. 180, 190, 210, 228, 244, 284
Slotte, Carl Johan 1827-1903 talman. 357, 378, 381, 383, 385
Snellman, Johan Vilhelm 1806-1881 sen. 79
Sobolev, Leonid 1848- R gen B min. 188, 250, 272-278, 282, 291-294
Sohlman, John Gustaf 1837-1908 sen. 346
Stambulov, Stefan 1854-1895 B min. 190, 235, 249, 277, 295, 296, 300, 301, 303
Standertskjöld, Hugo 1844-1931 öv. 426, 430, 454
Standertskjöld, Lisen 1850-1901. 430
Steinheil, Fabian 1762-1831 gl gen.guv. 14, 15
Stepanov, Wasil 1815-1893 R geheimeråd. 327, 332, 343, 398, 421
Stjernvall, Carl 1764-1815 landshövd. 17
Stjernvall, Carl Gustaf 1729-1767 hovjunkare. 16
maka Margaretha Tandefelt 1739-1816. 16
Stjernvall, Fredrik 1767-1815 landshövd. 15, 17 S
tjernvall-Walleen, Carl Knut Emil 1806-1890 mss.
269, 319, 326, 335, 349, 386, 390
Stoilov, Konstantin 1853-1900 B pol. 159, 160, 165, 170, 174, 213, 229, 230, 235, 237, 257- 259, 273, 277, 286, 288, 289, 294, 303, 316
Stoitjev, N. B min. 210, 213, 230, 233, 254
Stojanov, Christo B min. 183, 184
Strachov R läkare. 58
Streng, Emil 1838-1911 sen. 328, 339, 347, 348, 371, 374, 393, 394
Struinska, Maria P förrädare. 92
Struwe R ingeniör. 212
Ståhlberg, Kaarlo Juho 1865-1952. 449
Sucksdorff kommerseråd. 20, 21
Suknarov, Nikolaj B pol. 238, 244, 294
Suleiman-Pascha 1838-92 Turkisk gen. 136, 137, 141, 142
Svjatopolk-Mirski, Dimitri 1825-99 R gen. 65,338
Svjatopolk-Mirski, Nikolaj 1833-88Rgl. 136,138, 139
Süssman T journalist. 258
Söderhjelm, Werner 1859-1931 prof. 23, 413

Taganzew, Nikolaj Stepanovitj 1843-1916 R sen. 369-371, 374, 377
Tandefelt, Margaretha Sofia 1792-1811. 16

Tanner amerikansk läkare. 203
Thielau T dipl. 256-259, 286
Thuneberg, Ivar 1824-94 fil mag. 411
Timler R-B öv. 185, 188
Tisjev, Georgi B min. 183, 184
Tjenger R gen. 84, 89
Tjerkasskij, Wladimir Alexandrovitj 1824-78 R civilguvernör. 97, 106
Toloco R off revolutionär. 89
Torckell, Frans Joachim 1827-prost. 422
Totleben, Eduard 1818-84 R ingenjör gen. 113, 118, 143, 144
Trepov R gen adj. 175
Troil, Samuel Werner von 1833-1900 sen. 349- 351, 356, 362, 371, 411, 412
Tudeer, Carl 1840-1905 sen. 175, 304, 335, 350, 352, 431, 454
maka Anna Ehrnrooth 1871-1947. 175
Tugenhold R öv. 119, 151
Törngren, Karl 1864-1929 stud. 417

Uschakov, Alexander R gen. 83-87, 95, 96, 101
Ustrugov R gm. 119, 123

Wagner P insurgentchef. 96
Valdemar prins av Danmark 1858-1939. 155, 238
Walleen, Carl Johan 1781-1867 prokurator. 453
Vannovskij, Pjotr 1822-1904 R gl min. 175
Waszowski, Aleksander P insurgent. 82, 89
Weissenberg Alexander von 1822-1901 prokurator. 357, 365, 369, 415, 416
Veliksine, Dimitri 1840-96 B poet tjm min. 190
Westermarck, August 1818-1903 gl. 312, 454
Wielopolski, Aleksander 1803-1877 P civilguvernör. 76, 77, 79, 82
Willamov, V. R gen. 128
Willebrand, Knut Felix von 1814-93 prof. 410
Wladyszanski-Zaremba, Theophil R off revolutionär. 94
Voronzov, Michail 1782-1856 R fältmarskalk. 39, 42-45, 48
Wovrenjuk, Alexander R valet de chambre. 172
Voznezenskij R gen. 86
Wrangel, Alexander 1804-81 R gen. 61, 64-66
Wrede, R. A. 1851-1938 prof. 371

Vreski, Hippolyt R gen. 44
Vyschnegradskij, Ivan 1832-95 R min. 385
Wärri, Kaarlo 1839-1923 lantdagsman. 452

Yrjö-Koskinen, Y. S. 1830-1903 sen. 330, 331, 332, 403-405, 411, 412, 421, 422

Zakrevskij, Arseni 1786-1865 gen guvernör. 15
Zamoyski, Andrzej 1800-77 P pol. 72, 74
Zankov, Dragan 1830-1913 B min. 183, 184, 186, 190, 206, 207, 210, 211, 218, 228, 238, 240-244, 249, 253, 273, 284, 285, 290, 293, 294, 298, 303
Zilliacus, Konni 1855-1924 skriftställare. 361, 425
Zimmerman, Apollon 1825-84 R gl. 123
Zotov, Pavel 1824-1879 R gen inf. 55, 58, 140
Åström, Emma Irene 1847-1934 fil mag. 419

ILLUSTRATIONER

SA Sesta arkiv KCB Krigsvetenskapliga centralbiblioteket i Helsingfors
MV Museiverket (nuvarande Försvarshögskolans bibliotek)
UB Helsingfors universitetsbibliotek NS Nationalbiblioteket i Sofia
UM Helsingfors universitets museum

Nr
1. Jeanette Ehrnrooth. Oljemålning av B. Reinhold 1871. Originalet på Sesta
2. Gustaf Adolf Ehrnrooth. Oljemålning av Carstens. Originalet på Sesta
3. Divisionschefens residens. MV
4. Adèle Ehrnrooth. SA
5. Sesta på 1890-talet. SA
6. J. A. Ehrenström. MV
7. Germund Fredrik Aminoff. MV
8. ”Den gamla granadörens trappa” i Heinola. SA
9. Kadettkåren i Fredrikshamn. MV
10. Generalstabens emblem. SA
11. J. R. Munck. MV
12. Generalstabsakademins fältmanöver. SA
13. Axel Gadolin. Familjearkiv Axel Gadolin
14. Magnus Ehrnrooth. SA
15. Akademielevema på rekognoscering. SA
16. Akademielevema på topografisk övning. SA

17. Alexander Barjatinskij. Историческии Очерк Никол. Академии Генр. Щгаба. КСВ
18. Nikolaj Jevdokimov. Se Nr 17
19. Bergsklyfta i Dagestan. Иамягная Книжка (1862). UB
20. Schamil. Baddeley. UB
21. Kaukasisk aul. Schurtz, Urgeschichte der Kultur. UB
22. Gunib. Se Nr 19 (1861)
23. Frammarschen mot Veden. Se Nr 19 (1862)
24. Casimir Ehrnrooths vapenfana och sablar. SA foto Lars Ehrnrooth
25. Dagestansk naib. Se Nr 20
26. Schamil kapitulerar. Se Nr 19 (1861)
27. Alexander II. MV
28. F. W. Berg. MV
29. Anders Edvard Ramsay. Oljemålning. Originalet på Palikais
30. Carl Schulman. MV
31. Insurgentkvitto. SA
32. Henrik Nilsson. Kadettkårens Matrikel. SA
33. Wladimir Semeka. Se Nr 17.
34. ”Drottningen av Polens Krona”. Ullstein Bildarchiv, Berlin.
35. Klostret i Czestochova. Kolorerat stålstick. SA
36. Familjen Fuhrman med gäster i parken på Lonsk. SA
37. Louise de Fuhrman. SA
38. Bibliotekshöman på Lonsk. SA
39. Castello Nuovo. SA
40. Sistovo. Meyer Universum Bd 11.1844. SA
41. P. A. Schuvalov. Se Nr 17
42. A. I. Schachovskoj. Se Nr 17
43. Alexander von Battenberg. Se Nr 34
44. Schipkapasset. Se Nr 40. Bd 10. 1843. SA
45. Praktfull bondstuga i Bebrovo. Kanitz. UB
46. Hotel Eski-Dzjuma. Se Nr 45
47. Bulgariens krigsminister. NS
48. Bondgård i Dzjumali. Se Nr 45
49. Freden dikteras i San-Stefano. Паметници на Война Слава и Братска признателост. 1960.
50. Dimitri Miljutin. Se Nr 17
51. Nikolaj Giers. Руски Инвалид. 1895. UB
52. Berlinkongressen. Oljemålning av A. von Werner. Fotografisk reproduktion på Sesta

53. Alexander Mossolov. Mossolov (a) SA
54. Konstantin Jireček. NS
55. Konstantin Stoilov. NS
56. Konstitutionen stadfästes i Tirnovo. Se Nr 49
57. Dragan Zankov. NS
58. Petko Karavelov. NS
59. Petko Slavejkov. NS
60. Alexanderstatyn i Helsingfors. MV
61. Befrielsemonumentet i Sofia. Se Nr 49
62. Relief på ovanst. Se Nr 49
63. Casimir Ehrnrooth. Jireček (b) UB
64. Michail Hitrovo. Se Nr 63
65. Rustjuk. Se Nr 40. Bd 17. 1856
66. Zwetana Todorova och förf. Foto Straschimir Dimitrov
67. Som ovan
68. Alexander III. Se Nr 17
69. Th. Bruun. MV
70. F. L. von Heiden. MV
71. Woldemar von Daehn. MV
72. Leo Mechelin. MV
73. J. Ph. Palmén. UM
74. Theodor Cederholm. MV
75. Finska Statssekretariatet i S:t Petersburg. Bildarkiv Förlagsaktiebolaget Otava
76. Robert Montgomery. MV
77. Emil Streng. MV
78. E. G. Palmén. MV
79. Casimir Ehrnrooth. SA
80. Victor von Haartman. MV
81. Chr. Oker-Blom. MV
82. Hjalmar Palmén. MV
83. Carl Tudeer. MV.
84. Otto Donner. MV
85. Casimir, Adèle, Elise Ehrnrooth och Rose-Marie Boije, foto Ella Ehrnrooth. SA
86. August af Nyborg. SA
87. Oscar von Kraemer. MV
88. Oscar och Sophie von Kraemer. SA

89. Faksimile av ett brev från Casimir Ehrnrooth. SA
90. Dito av ett brevkoncept. SA
91. Sesta 1904. Oljemålning av P. Halonen. Tillhör med.lic. Carl Rosenius
92. Skogsstig på Sesta. Oljemålning av P. Halonen 1904. Tillhör jur.kand. Casimir Ehrnrooth

I texten hänvisar SA till Sesta arkiv, RA till Riksarkivet och siffrorna till förteckningen över hänvisningar.

Illustrationer

Casimir Ehrnrooth

1. Jeanette Ehrnrooth

2. Gustaf Adolf Ehrnrooth

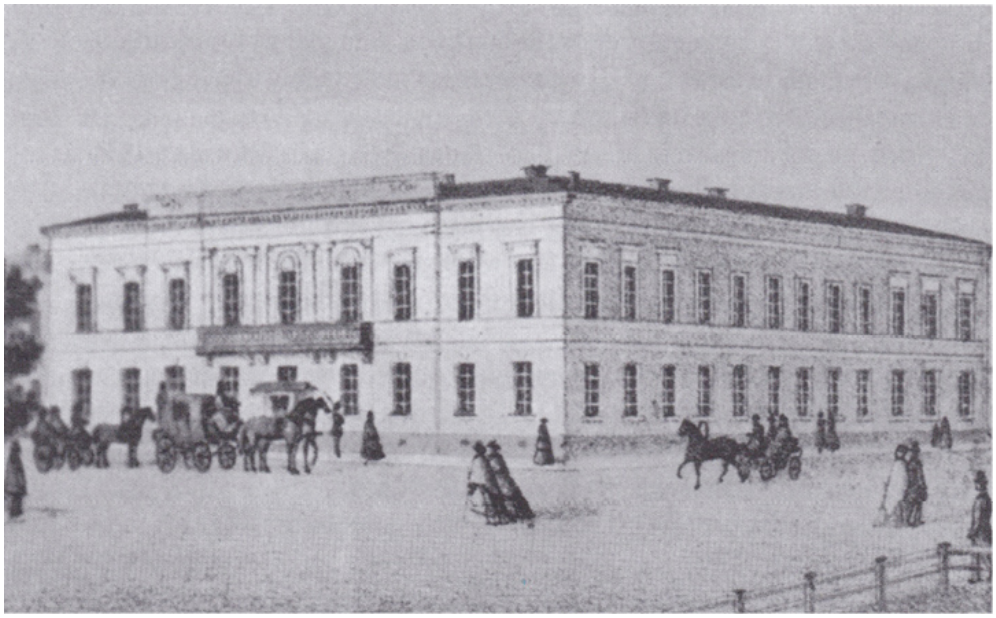

3. Divisionschefens residens vid Södra Esplanadgatan i Helsingfors

4. Adèle Ehrnrooth

5. Sesta på 1890-talet

6. J. A. Ehrenström

7. Germund Fredrik Aminoff

8. ”Den gamla granadörens trappa” i Heinola

9. Kadettkåren i Fredrikshamn

10. Generalstabens emblem

11. J. R. Munck

12. Generalstabsakademins fältmanöver

13. Axel Gadolin

14. Magnus Ehrnrooth

15. Akademieleverna på rekognoscering

16. Akademieleverna åpå topografisk övning

17. Aleksander Barjatinskij

18. Nikolaj Jevdokimov

19. Bergsklyfta i Dagestan

20. Schamil

21. Kaukasisk aul

22. Gunib

23. Frammarschen mot Veden

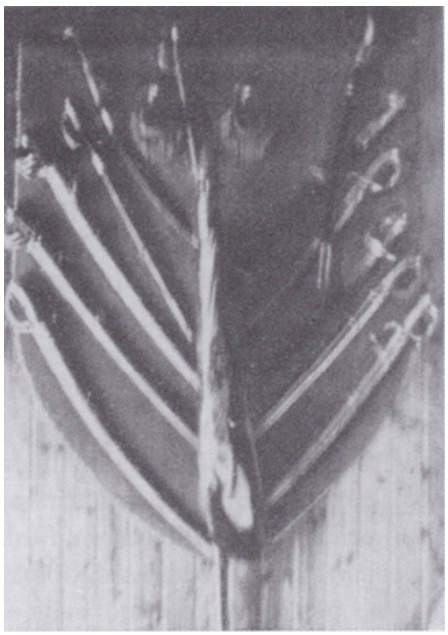

24. Casimir Ehrnrooths vapenfana och sablar

25. Dagestans naib

26. Schamil kapitulerar

27. Alexander II

28. F. W. Berg

29. Anders Edvard Ramsay

30. Carl Schulman

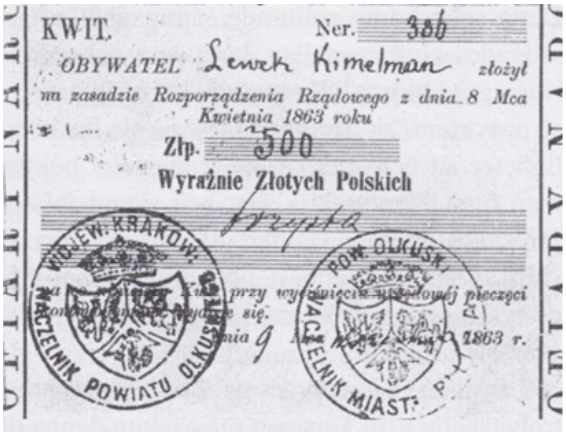
KWIT. Ner. 386
OBYWATEL Lewek Kimelman złożył
na zasadzie Rozporządzenia Rządowego z dnia 8 Mca
Kwietnia 1863 roku
Złp. 500
Wyraźnie Złotych Polskich
Przyjęto
WOJEW. KRAKOWS. NACZELNIK POWIATU OLKUSKIEGO
POW. OLKUSK. NACZELNIK MIAST.
1863 r.

31. I enlighet med nationalrådets förordning av den 8 april 1863 bör medborgaren Lewek Kimelman erlägga 500 Zlp.Kommendanten i Pilica har den 9 september 1863 utkvitterat trehundra polska zloty

32. Henrik Nilsson

33. Wladimir Semeka

34. ”Drottningen av Polens krona”

35. Klostret Czestochowa

36. Familjen Fuhrman med gäster i parken på Lonsk. Casimir Ehrnrooth flakerad av äldre sonen Fuhrman och slottshunden

37. Louise de Fuhrman

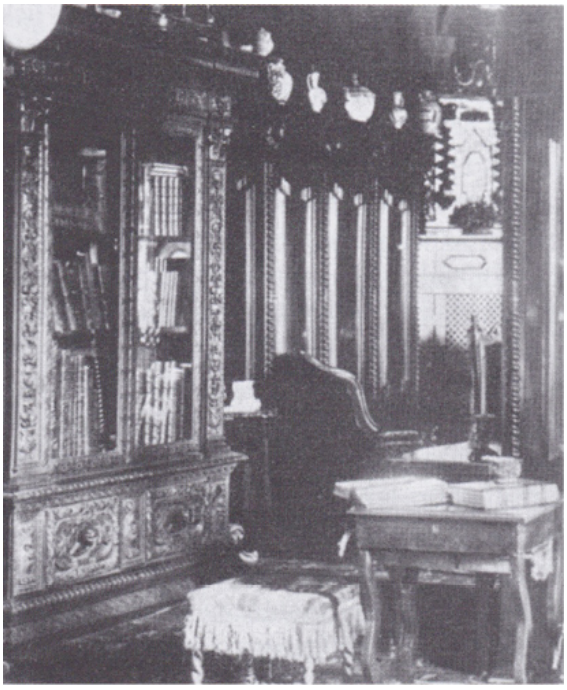

38. Bibliotekshörnan på Lonsk

39. Castello Nuovo

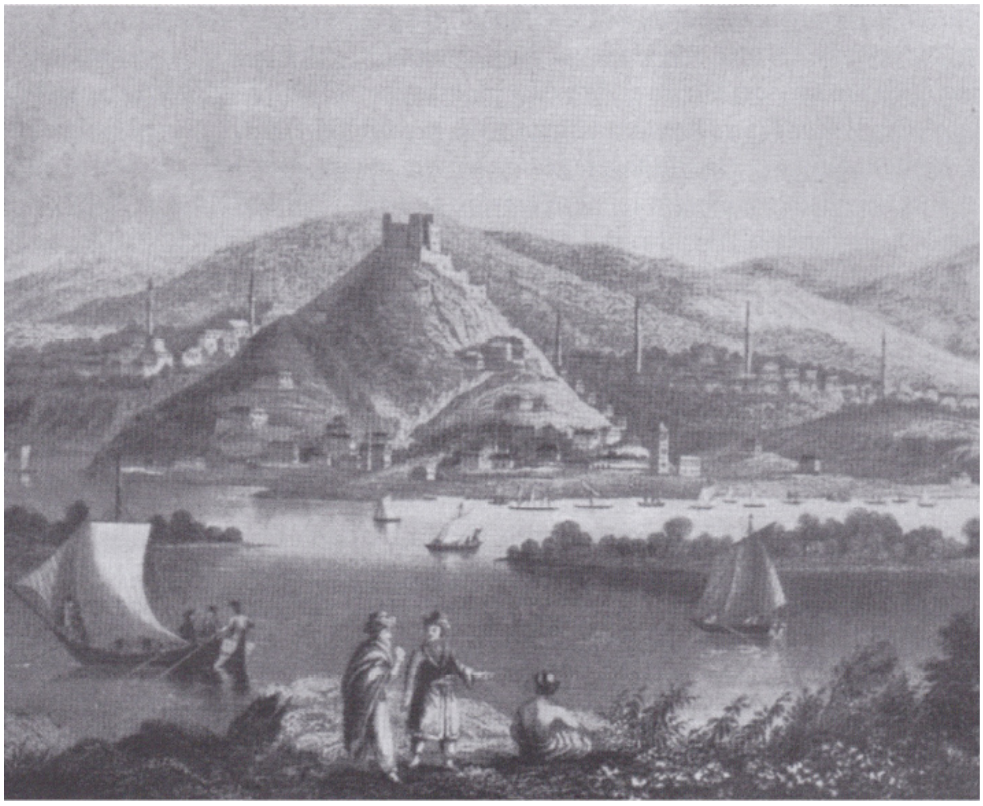

40. Sistovo

41. P. A. Schuvalov

42. A. I. Schachovskoj

43. Alexander von Battenberg

44. Schipkapasset

45. Praktfull bondstuga i Bebrovo

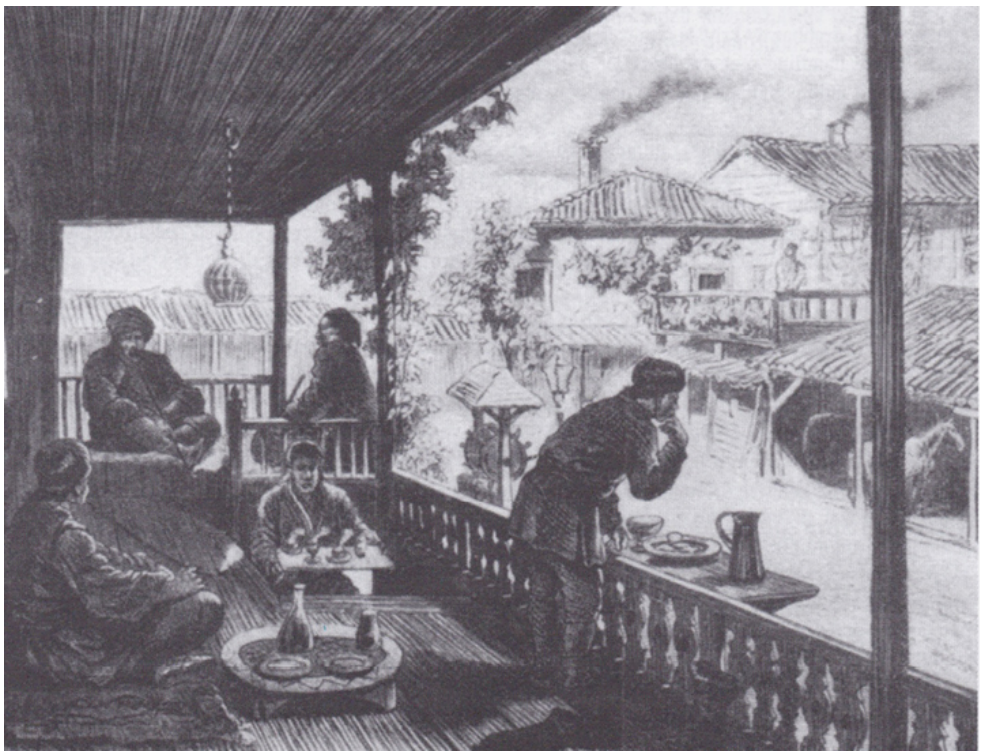

46. Morgontoalett och frukost på verandan till Hotel Eski-Dzjuma

47. Bulgariens krigsminister

48. Bondgård i Dzjumali

49. Freden dikteras i San-Stefano

50. Dimitri Miljutin

51. Nikolaj Giers

52. Berlinkongressen

53. Aleksander Mossolov

54. Konstantin Jireček

55. Konstantin Stoĭlov

56. Konstitutionen stadfästes i Tirnovo den 22 februari 1879

57. Dragan Zankov

58. Petko Karavelov

59. Petko Slavejkov

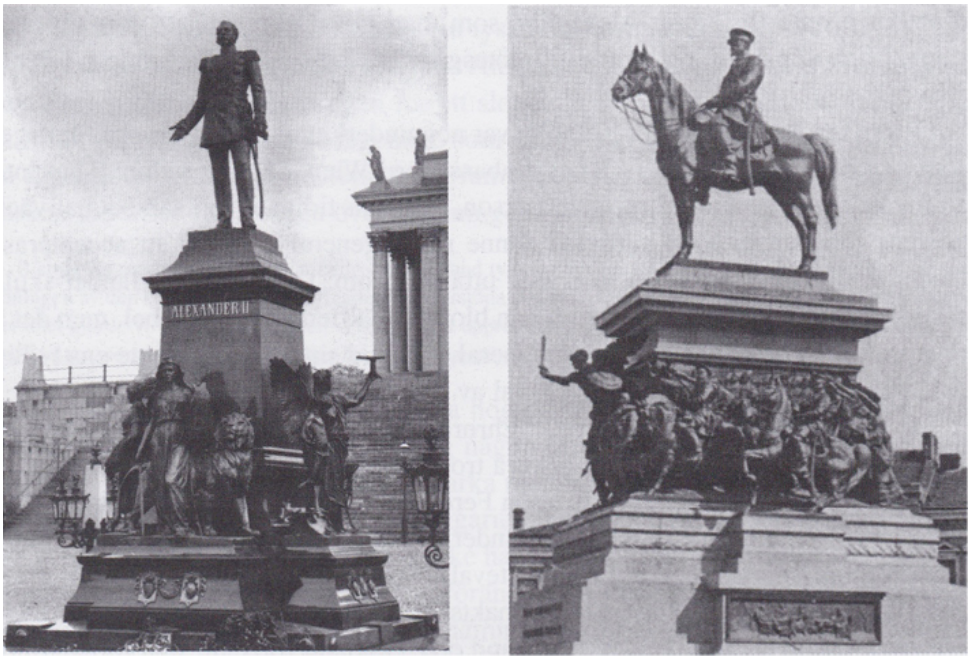

60-61. Två minnesstoder vittnar för senare generationer om den välvilja Alexander II visat sina trogna undersåtar i Storfurstendömet Finland och folket i det av honom befriade Bulgarien

2. Enligt en i Sofia alltjämt levande legend är denne bålde ryttare på en av Alexanderstatyns reliefer Casimir Ehrnrooth

63-64. Casimir Ehrnrooth och hans antagonist Michail Hitrovo tecknade av Sarafov

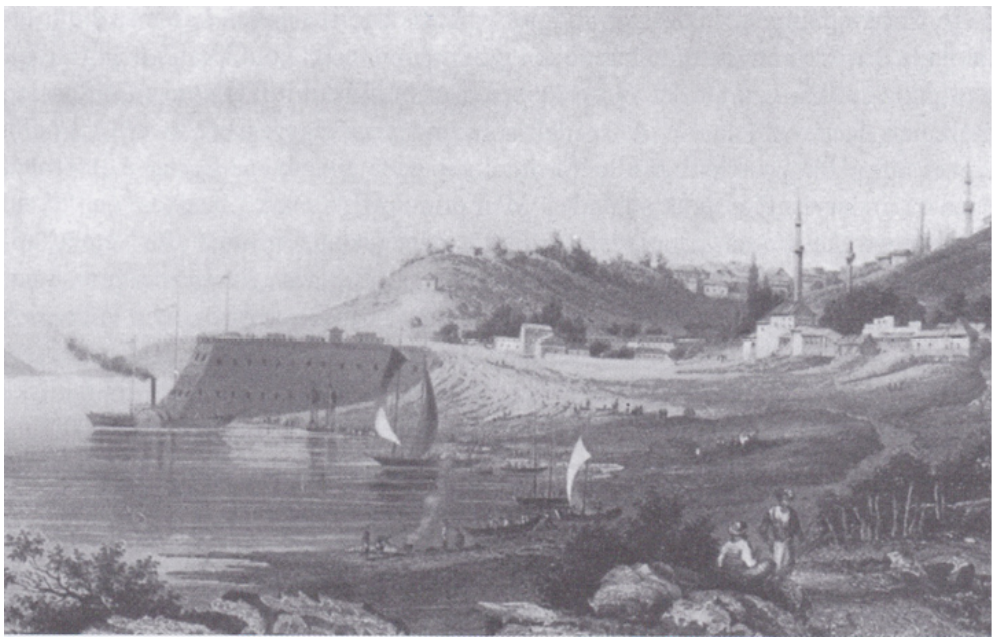

65. Rustjuk

66-67 I Sofia berättar historieforskaren Zwetana Todorova för förf. om Bulgarien av igår, och vid universitetslärarnas weekendstuga i Vitoschabergen skildrar hon Bulgarien av idag

68. Alexander III

69. Th. Bruun

70. F. L. von Heiden

71. Woldemar von Daehn

72. Leo Mechelin

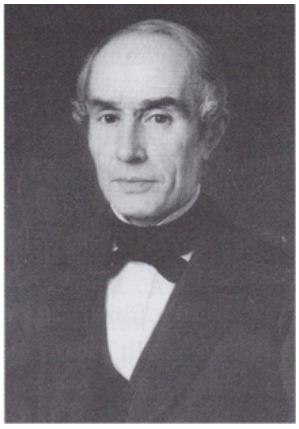

3. J. Ph. Palmén

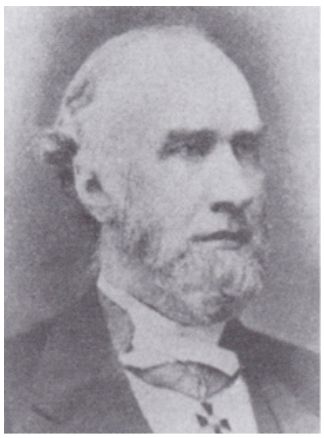

74. Theodor Cederholm

75. Finska statssekretariatet i S:t Petersburg

76. E. G. Palmén

77. Emil Streng

78. Robert Montgomery

79. Casimir Ehrnrooth

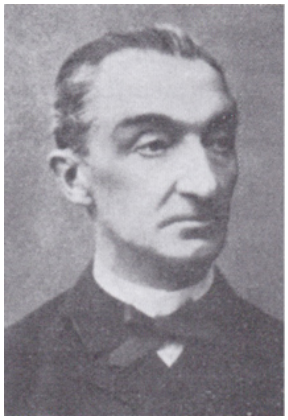

80. Victor von Haartman

81. Chr. Oker-Blom

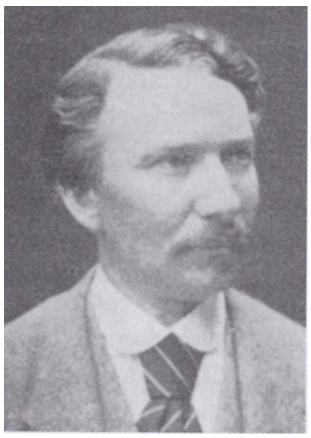

82. Hjalmar Palmén

83. Carl Tudeer

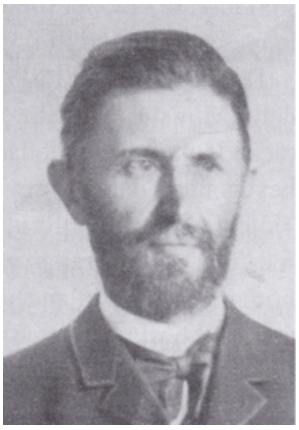

84. Otto Donner

85. Casimir Ehrnrooth med sina åldriga systar Adèle och Elise och systerdottern Rose-Marie Boije 1899 på Sesta

86. August af Nyborg

87. Oscar von Kraemer

88. Oscar och Sophie von Kraemer som nygifta

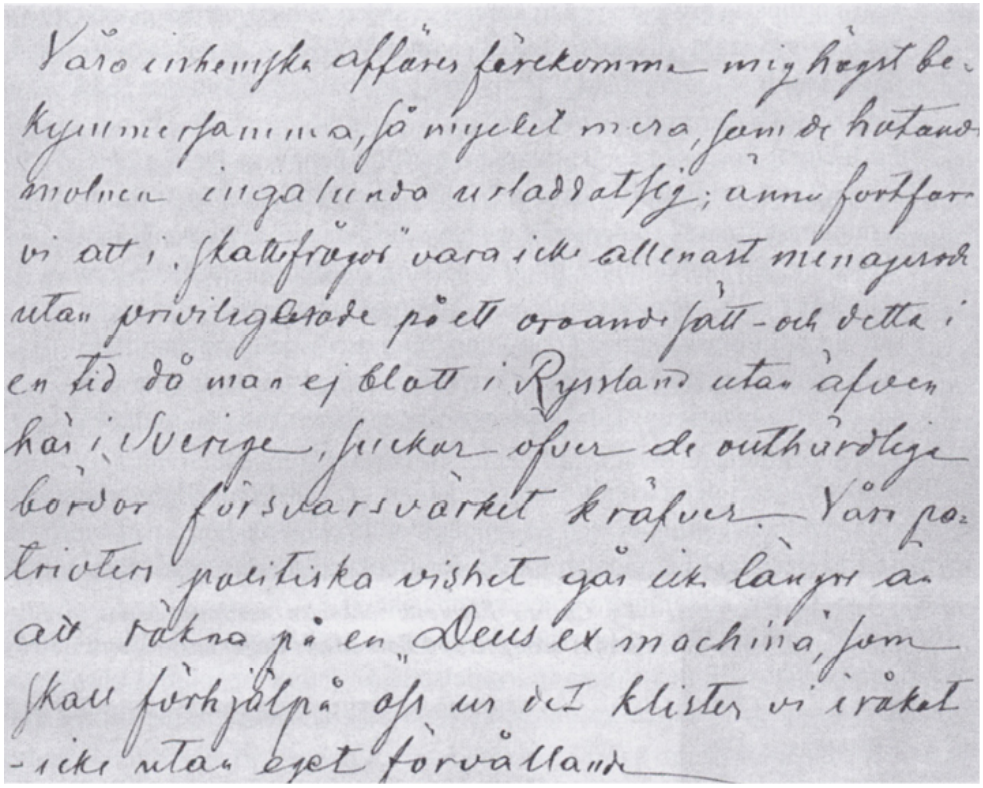

89. Brev till A af Nyborg 22 februari 1903

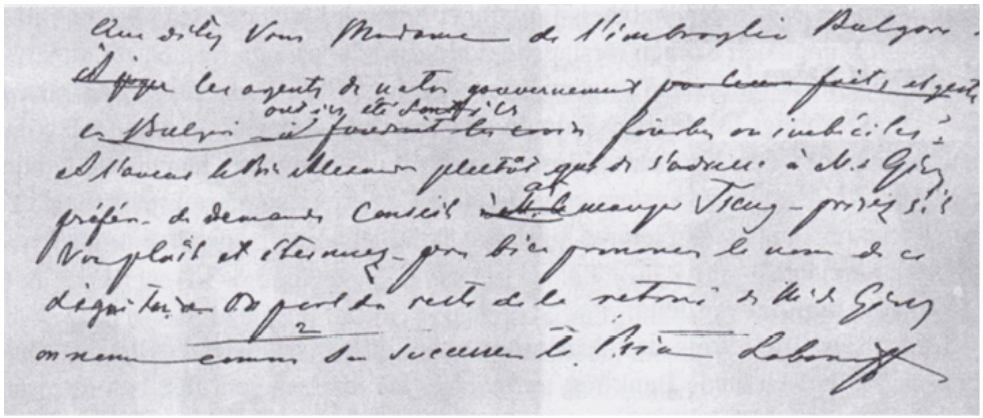

90. Brevkoncept till Mme Lichine

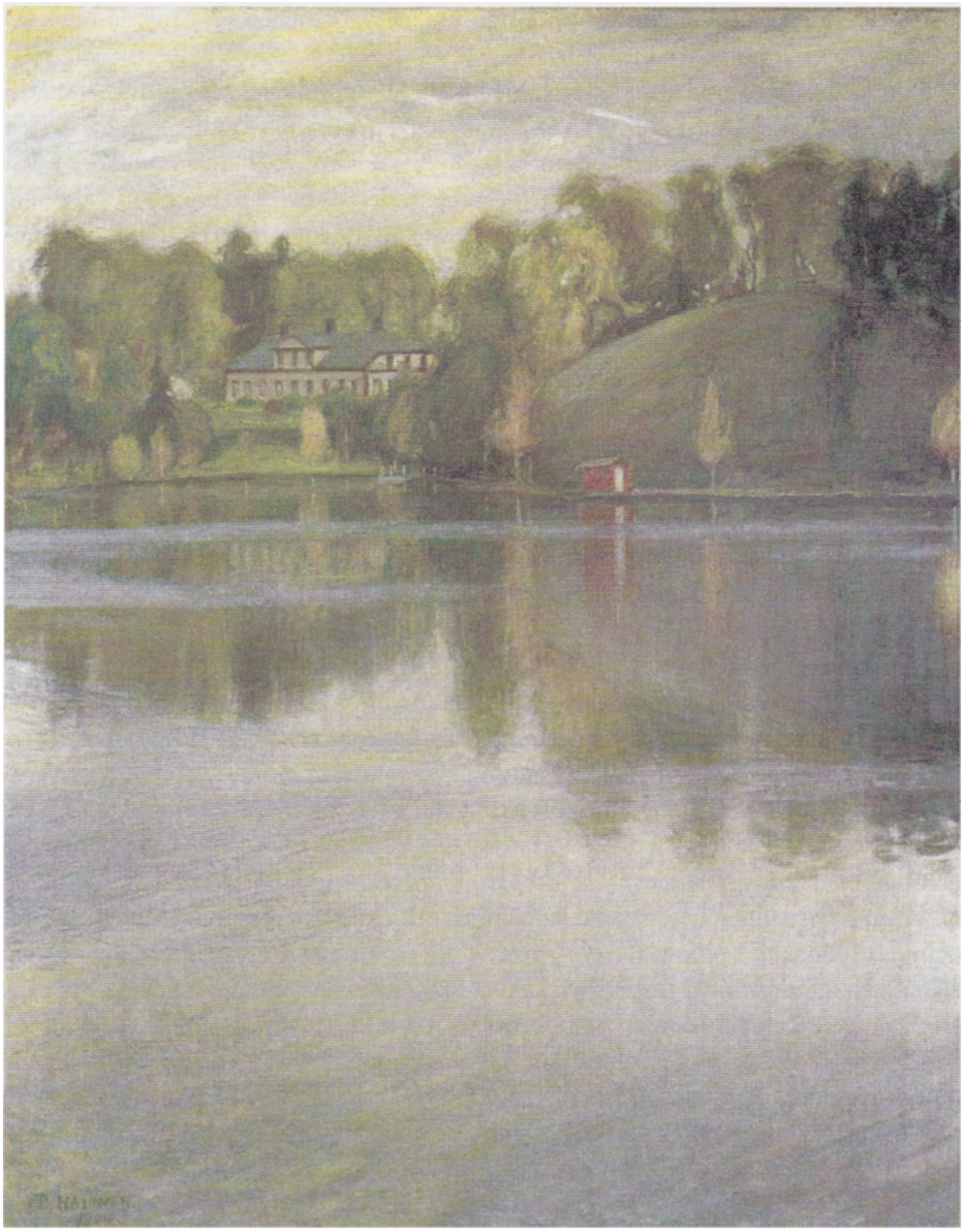

91. Sesta 1904. Oljemålning av P. Halonen

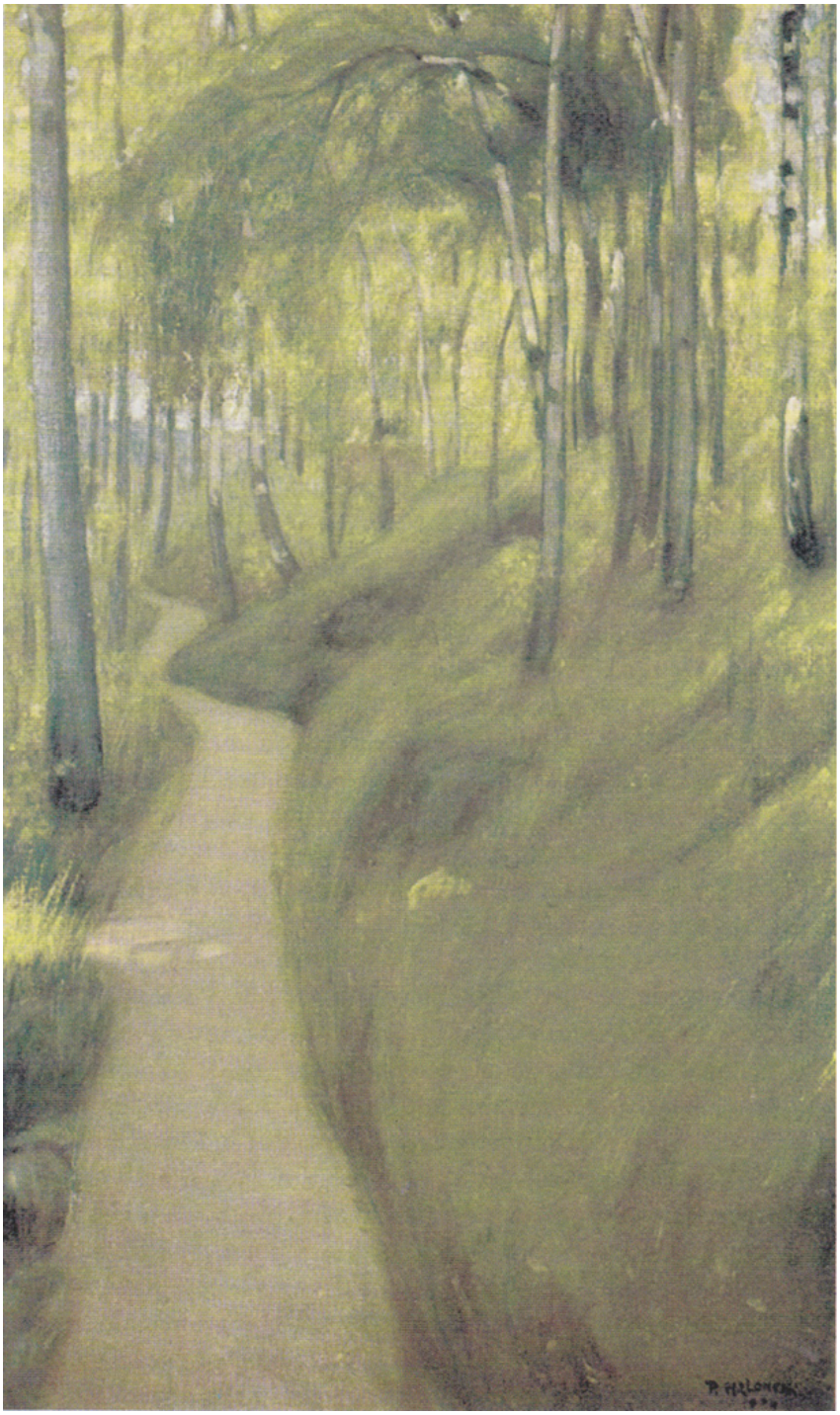

92. Skogsstig anlagd under Casimir Ehrnrooths tid på Sesta. Oljemålning av P. Halonen 1904.

Kaspian meri
Kaspiska havet
TJETJEN
DAGESTAN
Mozdok
Terek
Umakan-Jurt
Grozny
Kurinsk
Nazran
Berdikel
Majabal
Germentjuk
Gudermessa
Mitjik
Argun
Gojta
Schali
Avturi
Vozdvitjensk
Tjiznako
Djalka
Hululau
Wladikavkas
Engele
Marton
Turkoj
Datja-Barzoi
Mesken-Duck
Dargan-Duck
Zonak
Tauzen
Veden
Dargo
Burtunai
Sulak
Varanda
Schatoe
Korotjoi
Tjanti-Argun
Schara-Argun
Itum-Kalé
Andi
Tjinkat
Sagri
Akhent
Gimri
Schura
Igali
Andi-Koisu
Burunduk-Kalé
Konkidal
Tsatanik
Koisobu
Irganai
Ziriani
Karata
Kazl-Koisu
Avar-Koisu
Gunib
Kara-Koisu
Rudja
TJETJEN-DAGESTAN
1860
0 10 20 30 40 50 60 70 80 90 km

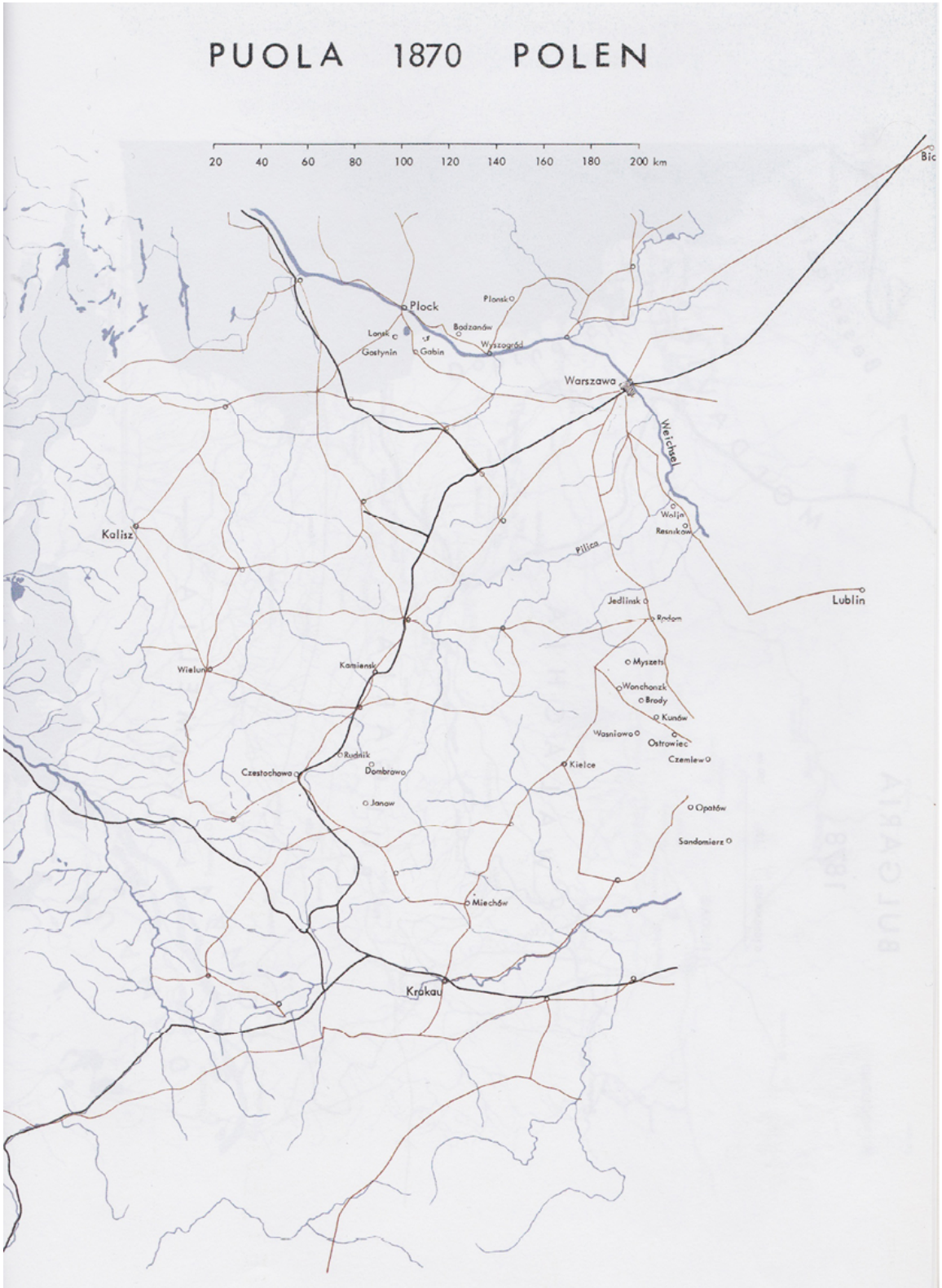
PUOLA 1870 POLEN
20 40 60 80 100 120 140 160 180 200 km
Plock
Plonsk
Lonsk
Gostynin
Gabin
Bodzanów
Wyszogród
Warszawa
Weichsel
Wolja
Resnikow
Pilica
Kalisz
Jedlinsk
Rydom
Lublin
Wielun
Kamiensk
Myszeti
Wonchonzk
Brody
Kunów
Wasniowo
Ostrowiec
Czemlew
Rudnik
Dombrowa
Czestochowa
Kielce
Janow
Opatów
Sandomierz
Miechów
Krakau

BULGARIA
1878
0 10 20 30 40 50 100 150 km
Jassy
Kischinev
Bessarabia
Odessa
MOLDAVIA
Kubei
Bolgrad
Galaz
Reni
Ismail
Braila
Dobrudscha
Beograd
WALACHIA
Bukarest
Slobozia
Oltenitsa
Kalamasti
Silistra
Turtukai
Vidin
Lom-Palanka
Rustjuk
Nikopol
Sistovo
Pasgrad
Bjela
Plevna
Nisch
Pirot
BULGARIA
Eski-Dzjuma
Schumla
Varna
Tirnovo
Osman-Bazar
Novosele
Elena
Slivnica
Bresnik
Sofia
Kasanlak
Kasan
Samckov
Kustendil
Stara-Zagora
Plovdiv
RUMELIA
Adrianopol
Konstantinopol
Svarta havet
Musta meri

BULGARIA 1870
5 0 5 10 15 20 25 30 35 km
Giurgievo
Rustjuk
Malu-De-Jos
DONAU
TONAVA
Pirgos
Metjka
Trestenik
Lom
Simnitsa
Sistovo
Rasgrad
Bjela
Osikovo
Popovo
Tjairkiöj
Jantra
Schumla
Nikura
Dragonovo
Kadikiöj
Eski-Dzjuma
Dzjuljanitso
Kesarevo
Dzjumalikiöj
Kasarevitsa
Leskovitsa
Serentetja
Roman
Novoselo
Bagtji-Mal
Osman-Bazar
Rahovitsa
Tirnovo
Turnadere
Slatoritsa
Dzjuluka
Mindja
Drenovo
Bebrovo
Maren
Elena
Drenska
Kasan
Gabrovo
Schipka
Tvardica